

KERNY TERÉZIA

URALKODÓK, KIRÁLYI SZENTEK

VÁLOGATOTT IKONOGRÁFIAI ÉS KULTUSZTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

KERNY TERÉZIA

URALKODÓK, KIRÁLYI SZENTEK

VÁLOGATOTT IKONOGRÁFIAI
ÉS KULTUSZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet
Budapest 2018

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia
támogatásával jelent meg

© MTA BTK, 2018

A tanulmányokat válogatta, a kötetet szerkesztette:
Mikó Árpád

A borítón:
A böggözi Szent László-falkép. Huszka József akvarellje, 1898

ISBN 978-963-416-123-3

Felelős kiadó:
Fodor Pál
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója

TARTALOM

MAGYAR SZENTEK

A magyar szent királyok tisztelete és ikonográfiája a XIII. századtól a XVII. századig	9
Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában	64
Az esztergomi Keresztény Múzeum Árpád-házi Szent Margit- fametszete	87

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY IKONOGRÁFIÁJA

Szent László lovas ábrázolásai	123
Középkori Szent László- emlékek nyomában Nápolyban	149
Szent László és a magyar szentek tisztelete Dalmáciában I. Lajos uralkodása idején. História és historiográfia	162
Gondolatok a középkori váradi székesegyház Szent László-oltáráról	214
Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól	228
Szent László, „Erdély védőszentje”, I. Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630	250
„Szíz Máriának választott vitéze”. Egy barokk kori Szent László-ábrázolásról	279
„S. Ladislaus Rex Ungariae rosario ensi obvoluto pugnare solitus”. A fölajánlás-téma és a rózsafüzér-attribútum Szent László barokk ikonográfiájában	290
Két XVIII. századi győri egyházi ünnepségről. Adalékok Győr barokk kori Szent László-tiszteletéhez	313
Ferenczy István nagyváradi szoborterve újabban előkerült dokumentumok tükrében. Vörösmarty Mihály szerepe a XIX. század első évtizedeinek Szent László-tiszteletében	332
Szent László, „Erdély védőszentje”, II. XIX. század	346

A veleméri Szent László-freskó XIX. századi feltámadása. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla kísérlete Szent László ikonográfiájának „megújítására”	372
Szent László népi tisztelete	413

▼ MAGYAR URALKODÓK IKONOGRÁFIÁJA ÉS KULTUSZA

Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról	425
Salamon magyar király ábrázolásairól (XIV–XIX. század)	447
Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. Zsigmond és a váradi székesegyház	481
Zsigmond király halála, temetése és „síremléke” Tinódi Sebestyén <i>Zsigmond király és császárnak krónikája</i> című költeményében	493
Utószó	513

▼ FÜGGELÉK

Rövidítésjegyzék	521
Képjegyzék	535
Kerny Terézia nyomtatásban megjelent műveinek bibliográfiája (1983–2017)	548
Személynévmutató	574
Helynévmutató	586

MAGYAR SZENTEK

A MAGYAR SZENT KIRÁLYOK TISZTELETE ÉS IKONOGRÁFIÁJA A XIII. SZÁZADTÓL A XVII. SZÁZADIG¹

„De, hogy e nemzeti védszentjeinket képben és szoborban,
úgyszólván, minden falu egyháza bírta, azt máig
mutatják nemcsak az emlékek, hanem a hagyományos gyakorlat is.
Alig van máig oly idegen népű és nyelvű vidék hazánkban,
melynek templomaiban ne léteznék azok szobra vagy képe.
E nemzeti kegyelet első szent királyaink iránt,
melyet a képző-művészet annyira fokozott, kétségtelenül
oly lélekemelő és megható jelenség, mellyel egy
népnek nemzeti szentjei kultusza sem hasonlítható össze.
Mily halvány ehhez képest, például a német népnél
a Szent Károly tisztelete, vagy az osztrákoknál
a Szent Lipót fejedelemé! Sőt még a francia Szent Lajos-kultusz
sem emelkedett volt ily magasra s általánossá
nemzeténél, mint nálunk Szent István és László,
de sőt Szent Imre s Erzsébet tisztelete.
Miben, kétségtelenül, sűrű művészeti képzéseknek nagy része volt.”²
Ipolyi Arnold

1 Jelen tanulmány egy nagyobb összefoglalás szövegében és jegyzetapparátusában radikálisan lerövidített, a Szent Imre-ábrázolásokra koncentrált változata. – A magyar király-szettek ikonográfiájára vonatkozó vázlatos irodalom: PÉTER 1925; TARCZAI 1930; HUBAY 1938; LEPOLD 1938; RÓZSA 1973; BÁLINT 1977; TÖRÖK 1980; WEHLI 1986; WEHLI 1987; MAROSI 1987–1988; WEHLI 1994; MAROSI 1995; MAGYAR 1996; MIKÓ 1997; GALAVICS 2000; POSZLER 2000; KERNY 2000b; SZILÁRDFY 2000; KNAPP 2001; SZILÁRDFY 2001; PAPP 2002; KNAPP 2005; KERNY 2006.

2 IPOLYI Arnold: A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. (1878) In: *A magyar művészet-történet-írás programjai...* 1999, 128–129., 155.

▀ A MAGYAR SZENT KIRÁLYOK TISZTELETÉNEK FORMÁLÓDÁSA
AZ ÍROTT FORRÁSOKBAN

IV. Béla király (1235–1270) okleveleiben már többször olvasható a „szent ősökkel, a szent királyokkal” való példálózás. Mindez egyszerre utalt a dinasztikus ősök hagyományára és arra a keresztény misszióra, amely kezdetben a pogány magyarság, utóbb pedig a szomszédos „hitetlenek” térítésében állt, s amellyel az uralkodó, a kunok és tatárok révén, maga is szembesült. Ez a hivatkozás már teljesen egyértelművé vált a tatárvesz rémségeit dokumentáló Rogerius magister, váradi kanonok (majd spálistói érsek) *Siralmas Énekében* IV. Béla jellemzésekor: „Béla, Magyarország királya, a keresztény fejedelmek között a katolikus hit buzgó követőjeként volt ismeretes. Elődeinek, Istvánnak, Imrének, Lászlónak és Kálmán királynak a példájára...”³

A magyar uralkodószentekre történő utalás ettől az időponttól kezdve gyakorta visszatérő elemévé vált az Árpád-házi uralkodók által kibocsátott okleveleknek. A lassacskán sztereotippá vált formulával: a szentek és a nagy királyok nemzetségéből származó hatalmas és harcos uralkodónak szólította István ifjabb királyt, a későbbi V. Istvánt (1270–1272) Anjou (I.) Károly abban az 1269-ben kelt levelében, amelyben Bernát montecassinói apát közvetítésével javaslatot tett az Anjou- és az Árpád-házat összekapcsolandó kettős frigy megkötésére.⁴

A szent királyok együttese mint exemplum Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ában is megjelent, mégpedig abban a részben, ahol kiemelte IV. Lászlónak, a „katolikus Szentegyház fiának” a kunokkal való bámulatos csatáját (hód-tavi csata), aki „szent elődeinek” nyomdokain lépked, és sorra aratott győzelmeit is dicső őseinek, Szent István, Szent Imre és Szent László királyoknak köszönheti.⁵ Kézai ennél a résznél egy olyan momen-

3 Rogerii Carmen Miserabile. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Ladislaus JUHÁSZ. In: *SRH* II., 552. Horváth János fordítását idéztük: *A tatárjárás emlékezete*. Szerk.: KATONA Tamás. (Bibliotheca Historica) Budapest 1981, 112. Könyves Kálmán szentként való tiszteletére vonatkozóan: Kerny Terézia: Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról. *Ars Hungarica* 29 (2001) 12–32. Lásd e kötetben is!

4 *Codex Diplomaticus...* IV/3. Buda 1829, 510–512. A „régí” királyokra való hivatkozás ószövetségi uralkodók és római császárok képzetén alapult, és már benne volt Szent István király *Intelmeiben* is („sanctorum regum vestigia”). Idevonatkozóan vö. Szűcs Jenő: Szent István Intelmei. Az első magyar államelméleti mű. In: *Szent István és kora...* 1988, 34–36. Az idézett rész magyar fordításban közölve: KLANICZAY 1986, 65.

5 Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander DOMANOVSKY. In: *SRH* I., 185. (Caput 74.) Magyar nyelvű fordítása:

tumot hangsúlyozott, tudniillik Kun Lászlónak Szent István családjából való származása gondolatát, amely jó néhány pápai buzdításban, sőt szemrehányásban is helyet kapott korábban a király egyházellenes politikáját és félpogány magatartását megróva.⁶

Az Árpád-házi szent királyok példáját állította V. László elé III. Miklós pápa dörgedelmes levele is, aki a keresztény hit követésére, az egyház és Fülöp, a pápai követ iránti engedelmességre próbálta meg rábírní a királyt.⁷

Az Árpád-házból származó dicső és nagy királyok összessége a XII. század végétől redukálódott az 1083-ban szentté avatott I. István király, fia, Imre herceg és az 1192-ben kanonizált I. László együttesére, az úgynevezett „Sancti regis Hungariae”-re.

E hármas együttes, mint a fönti kiragadott példák is igazolják, a XIII. század közepétől gyakori szereplőjévé vált az okleveleknek, szerepelt a búcsúengedélyekben, a liturgikus művekben, majd megjelent a templomtitulusokban, ami további következményekkel járt együtt.

Az írott forrásokban a lehető legkülönbözőbb módon hivatkoztak rájuk, de a lényeg közös volt bennük: kibocsátóik kiemelték hajdani érdemeiket, dicső tetteiket, vagyis példaként állították őket a kortársak elé. De előfordult olyan eset is, amint ezt egy 1269-es erdélyi oklevél⁸ és egy 1279.

KÉZAI Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: BOLLÓK János. Az utószót és a jegyzeteket írta: VESZPRÉMY László. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) Budapest 1999, 118–119. Az említett rész elemzése: BARTONIEK Emma: A magyar királyválasztási jog a középkorban. *Századok* 60 (1936) 365.; Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai *Gesta Hungarorum*ában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai.) In: Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem. Tanulmányok*. Budapest 1984², 413–557.; Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. (História Könyvtár. Monográfiák, 1.) Budapest 1993, 313.

6 GERICS József: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordó alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon. (Salamon koronázásának előadása a krónikákban.) In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból*. Szerk.: SZÉKELY György. (Memoria saeculorum Hungariae, 4.) Budapest 1984, 243–254.

7 A pápai bulla szövege kiadva: *Vetera monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner*. Romae 1859, I., 341–344. (DLVII. sz.) Magyar fordítása: Dér Teréziától: *Kun László emlékezete*. A bevezetőt írta, a forrásszöveget válogatta és a jegyzeteket összeállította: KRISTÓ Gyula. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 5.) Szeged 1994, 186–195. (33. sz.) Az idézett részletek: 189., 192.

8 Budapest, MNL OL, DL 73 627. Kiadása: *Erdélyi okmánytár...* 1997, 218–219. (Nr. 275.)

július 8-án kelt privilégium bizonyítja,⁹ amikor a három szent király neve egy különös átokformulában jött elő, bizonyítva, hogy az átoknak, még ha krisztianizált formában is, az eleven jogéletben igen nagy szerepe lehetett.

▼ A MAGYAR KIRÁLYSZENTEK TISZTELETÉNEK KÖZPONTJA, SZÉKESFEHÉRVÁR

A három kanonizált uralkodó közös tiszteletének első, egyben legfontosabb központja a székesfehérvári prépostsági templom lehetett, ahol az I. László kezdeményezésére 1083-ban szentté avatott I. István királynak és fiának, Imre hercegnek a tetemei nyugodtak; míg a másik centruma Váradon, az 1192-ben úgyszintén a szentek sorába emelt I. László sírja, illetve a még az általa alapított Szent István- és Szent Imre-oltárok mellett alakulhatott ki.¹⁰

Közös tiszteletükkel azonban számolni kell még az egyes egyházmegyék székvárosaiban is, ahol önálló vagy közös oltárokat emeltek tiszteletükre, és ahol valamilyen leválasztott ereklyéjüket elhelyezhették. Ilyen diszmembrált particula volt például a Szent István király tiszteletére szentelt zágrábi székesegyházban is, ahol 1275. szeptember 12-én, Szűz Mária neve napján II. Timót püspök fölszentelte a Szent László-oltárt. Menzájában – többek között – Szent István király és Szent László ereklyéjét helyezték el.¹¹

9 Budapest, MNL OL, DF 260581. Kiadása: *Hazai Okmánytár*. Közli NAGY Imre – NAGY Iván – RÁTH Károly – IPOLYI Arnold – VÉGHÉLYI Rezső. Budapest 1876, VI., 240–243. Magyar nyelvű kivonata: *Erdélyi okmánytár...* 1997, 250. (Nr. 368.)

10 WEHLI 1986, 54–55.

11 Kiadása: *Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae...* Edidit: Ivan Krstitelj TKALČIĆ. Zagrabiae 1889, I., 53–54. (Nr. 61.) – Részletesebben foglalkozott az idézett résszel: BALOGH 1872, 233.; *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve*. *Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV-e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281–1375. Referendibus eruta digesta illustrata*. Szerk.: ORTVAY Tivadar. Budapest 1892, II., 510–511.; KARSAI 1938, 252.; Zorislav HORVAT: Profilacije gotičkih svodnih rebara. *Peristil* 12–13 (1969–1970) 43.

▼ A MAGYAR SZENT KIRÁLYOK IKONOGRÁFIÁJA

A magyar szent királyok ikonográfiájának megszilárdulásához föltehetően a kölni háromkirályok ereklyéi körül kibontakozó kultusz szolgáltathatta a közvetlen eszmei és tartalmi mintát. Ebben a kontextusban István az idős, bölcs király, László a középkorú harcos, Imre pedig a vallásban elmélyülő ifjú eszményképének a megtestesítője lett. A három uralkodó a korszak fő embereszményeinek megtestesítése mellett a három temperamentum, a három életkor, az egyház szolgálatának három formája és további ideák kifejezésére is alkalmas volt. A szerepek felosztását a liturgikus és a hagiografikus irodalom is ösztönözhette. A már megszilárdult három szereplőből álló együttest néha kibővítették az 1235-ben szentté avatott Erzsébettel vagy Boldog Margittal. Helyhiány vagy más koncepcionális okok miatt azonban időnként el is hagyhattak egy-egy, már állandósult szereplőt. Ha csupán ketten szerepeltek, akkor leggyakrabban Szent István király és Imre, vagy Szent István király és Szent László került párba. Viseletük a mindenkori divatnak megfelelő öltözet, illetve fegyverzet volt, ami datálásuk sokszor egyedüli lehetősége.

Az együttes képzőművészeti megjelenése nem volt sajátosan magyar jelenség. Európa-szerte fölbukkantak hasonló, regionális szentekből szerveződő csoportok.¹² Ami specifikussá teszi őket az az, hogy mint a nemzet oltalmazói szervesen beépültek az állami, uralkodói reprezentációba. A voltaképpeni sematikus ikonográfiai kompozíció közjogi fontosságúvá emelkedett; a Magyar Királyság egyik állandó szimbólumává magasztosult.

A legelső ábrázolások az egyházmegyék központjaiban, az érseki, püspöki székesegyházak berendezési, felszerelési tárgyain jelenhettek meg, és minden bizonnyal megtalálhatók voltak az Árpád-házi uralkodók kincstárában is.

¹² MAROSI Ernő: A 14–15. századi magyarországi művészet európai helyzetének kérdése. *Ars Hungarica* 1 (1973) 36.

▀ A TISZTELET ELSŐ ISMERT KÉPZŐMŰVÉSZETI EMLÉKE,
A BERNI DIPTYCHON

Talán II. András király fia, a magyar trónra aspiráló, Velencében élő „Utószülött” István (?–1272) herceg¹³ számára készülhetett a ma *berni diptychon*ként ismert házi oltár.¹⁴ Ami számunkra egyedülállónak és különösen becsessé teszi ezt a bizánci stílusú két táblát, az a magyar szentek mind ez idáig legelső, ikonográfiai is önállóan értelmezhető képzőművészeti megjelenése.

Az Árpádok családi kincstárából származó, meditatív áhítatra szánt klasszikus ikon kompozíciója egyetlen nagy gondolati egység szolgálatában áll, és egységes, magas intellektuális színvonalú koncepcióról tanúskodik. Az átgondolt képprogram, a nagyszabású, több önálló jelentésrétből fölépülő, bonyolult kompozíció arra mutat, hogy egy művelt kle-

▀ Magyar szentek III. András király diptychonján, 1290 körül

13 Alakjáról mindmáig a legrészletesebb földolgozás: NYÁRY Albert: Postumus István, az utolsó Árpád-házi király atyja. *Századok* 3 (1869) 378–396.

14 1253–1290. Hársfa, arany, ezüst, pergamen, hegyikristály, igazgyöngy, tempera. Teljes méret: 440 × 380 mm. A párosával megörökített szentek méretei: 36 × 66 mm, Bern, Bernisches Historisches Museum, ltsz.: 301. [MAROSI Ernő: III. András király (1290–1301) diptychonja. In: *Európa színpadán...* 2009, 49–52.]

rikus, talán még Posztumusz István vagy fia, András herceg egyik papja tervezhette meg. A két tábla ábrázolásai a megtestesülés és a megváltás alapvető dogmáit idézik fel az oráns gesztussal ábrázolt Istenszülő, a Theotokos alakjával, valamint a fölfeszített és a megdicsőült Krisztussal, negyvennégy, pergamenre festett, hegyikristály lapokkal fedett szent kíséretében. A szentek valamennyi képviselője helyet kapott: az ószövetségi pátriárák, a próféták, az evangéliumok főszereplői, a mártírok, a remeték, a közismert segítőszentek, a szent szüzek és asszonyok, a magyar szent királyok, a helyi – elsősorban Velencében – tiszteletnek örvendő szentek, és azok a hitvallók, akiket a közelmúltban kanonizált a nyugati egyház: Assisi Ferenc (1228), Páduai Antal (1232), Árpád-házi Erzsébet (1235), Clairvaux-i Bernát (1174), Domonkos (1234), Péter mártír (1251). Mintegy az egész kozmoszt szimbolizálja, amely az Isten dicsőítésének szolgálatában áll, Szent Ambrus hálaénekét, a *Te Deumot* idézve. Eszmei struktúráját tekintve az ábrázolás maga igen régi, XI. századi reminiscenciákat, nevezetesen a Karoling–Ottó-kori állammisztikát és állameszményt, a „regni Christi regis” gondolatát idézi föl. Olyan művekkel vethető össze egészében és motivikus párhuzamaiban, illetve abba az eszmei propagandakörbe illeszkedik, amely a királyi hatalomnak Szent Istvántól nyert folyamatosságát jeleníti meg. Lehetetlen szabadulni attól a gondolattól, hogy az alapos teológiai műveltséggel rendelkező tervezője ne ismerte volna igen jól a Szent Korona, a koronázási palást krisztologikus ábrázolásait, és tisztában volt az Árpádok kincstárában lévő Szent Kereszt-ereklye eszmei jelentőségével is. Azzal a kereszttel, amelynek képét később III. András maga is rátette a töviskoronáéval együtt egyik felségi pecsétjére. A diptychon egészének ikonográfiája a fentiekén túlmenően ugyanis félreérthetetlenül utal – még ha természetesen átvitt értelemben is – a magyar uralkodói insignék ideologikus, hatalmi szerepére, az Isten kegyelméből való uralkodás eszméjére, amely ily módon közvetítette a hazájától távol élő trónkövetelők számára az Árpád-ház uralmi szimbolikáját. Az aktualitásokat is messzemenően figyelembe vevő ikonográfiai összeállítás, amely naprakészen tükrözi a nyugati egyház szerzetesi reformjait, valamint a devotio moderna szellemiségét, de egyúttal a bizánci ortodoxia inspirációit, illetve tradícióit is; továbbá a diptychon stiláris és technikai jegyei egyértelműen utalnak provenienciájára, vagyis velencei származására. Sajátos, az alkalmazott műfajok közé sorolható rajzi technikája fölveti a feltételezhető közös (rajzi, könyvfestészeti) mintaképek transzformációjának kérdését is. István, Imre, László és Erzsébet fölbukkanása a regionális szentek között viszont kétségtelenné teszi a megren-

delő magyar származását. Ez a két állítás a kutatás eddigi állása szerint is teljesen bizonyosnak tekinthető. A magyar szentek megformálásakor a miniátor a korszak hagyományos Maiestas-sémáját alkalmazta, vagyis frontális nézetű mellképeket ábrázolt. Jobb kezükbe jogart helyezett, míg a bal oráns tartású. Említésre méltó jellegzetességük nem ez a fajta sematikus ábrázolási mód, hanem egyrészt a négyes fölállásuk, másrészt a férfi szentek markánsan megkülönböztethető fiziognómiája. István király ősz öregember, Imre és László sötétbarna hajú, két ágba fésült szakállú, egymáshoz rendkívül hasonlító, de mégis – már amennyire persze ez kivehető és megfigyelhető az apró méretek miatt – eltérő karakterű képmások.

Tulajdonképpen ezek a különbségek vetik fel a legizgalmasabb kérdéseket, vagyis hogy mikor, milyen körülmények között jött létre a házi oltár, milyen mintaképet követett a festő a magyar szentek együttesénél, mert – legalábbis az arcvonások szerint – határozottan állítható, hogy már egy tökéletesen kimunkált és kiforrott hazai képlet állt rendelkezésére. A fölvetett kérdésre konkrét válasz továbbra sincsen, de már az is feltétlenül pozitív eredménynek számít, ha tudjuk, hogy léteztek a diptychonnál korábbi ábrázolások is róluk Magyarországon, még ha ezek meglétére egyelőre csupán ily módon következtethetünk.

▼ ÁRPÁD-HÁZI (MAGYARORSZÁGI) MÁRIA ÉS A NÁPOLYI ANJOU-UDVAR SZENTTISZTELETE

A XIV. század első évei – a devotio moderna szellemiségtől átítatott – magyar szentek tiszteletének legjelentősebb székhelye a nápolyi Anjou-udvar volt. II. (Sánta) Károly felesége, Árpád-házi Margit unokahúga, Árpád-házi vagy Magyarországi Mária, a XIX. század végi olasz historiográfiában „Donna di animo virile” jelzővel illetett királyné (1255 körül–1323) különösen fogékonyan reagált erre az új spirituális irányzatra.¹⁵

1293-ban újjáépíttette és klarissza zárdává alakíttatta az egy évvel korábban földrengés következtében romba dőlt Santa Maria di Donna Regina templomát.¹⁶ Ez lett a későbbiekben a királyné kedvelt tartózkodási

15 Életről: Camillo MINIERI RICCIO: *Genealogia di Carlo I. di Angiò. Prima generazione*. Napoli 1857, 34.; LUKÁCS 2003.

16 Emile BERTAUX: *Santa Maria di Donna Regina e l'arte senese a Napoli nel secolo XIV*. Napoli 1899; P. Gaudenzio DELL'AJA: *Per la storia del monastero di Santa Chiara in Napoli*. Napoli 1992; Rosa Anna GENOVESE: *La chiesa trecentesca di Donna Regina*. Napoli 1993.

helye, egyszersmind az Anjouk dinasztikus kultuszainak egyik legjelentősebb nápolyi központja.¹⁷ A Rómából érkezett Pietro Cavallini műhelyéhez köthető a templom apácakórusának festészeti díszítése az 1310-es évekből.¹⁸ A falképek programját a főnöknővel egyetértésben a királyné határozta meg. A nyugati falon az Utolsó ítélet nagyszabású jelenetén, az üdvözültek sorában a nápolyi királyi család tagjai mellett az 1236. május elsején szentté avatott Árpád-házi Erzsébet és nagynénje, a még kanonizációra váró Árpád-házi Margit is helyet kapott.¹⁹ Az északi oldalfalon külön sorozattal kihangsúlyozva, Szent Erzsébet életének legkorábbi ciklusa látható húsz jelenetben.²⁰ Az apácakórus keleti falán (a szentély felőli második ablak után) a Szentlélek eljövetele festmény alatt, téglány alakú keretelt mezőben vörös-fehér (ezüst) vágásos háttér előtt a három magyar királyszent: László, István és Imre frontális nézetű háromnegyed alakjai láthatók hagyományos uralkodói attribútumokkal. Szent Imre jogar helyett könyvet tart, utalva kontemplatív jellemére.²¹ Ami megkülönbözteti őket, az a fiziognómiájuk eltérő karaktere. A középen álló, az Atyaistenre

17 Fontosabb összefoglalások: Gábor KLANICZAY: Rois saints et les Anjou de Hongrie. *Alba Regia – Annales Musei Stephani Regis* 22 (1985) 57–66.; KLANICZAY 2000, 248.; LUKÁCS 2003.

18 A templom minden egyes részlete Mária királyné tudatos ikonográfiai és heraldikai programját tükrözi. Itt találkozunk először, pecsétjein kívül, a magyar Anjou osztott címerrel a szentély boltozatán és a padozat dekoratív mázas csempeburkolatán, amely még fragmentumaiban is lenyűgöző látvány. Itt áll síremléke is: LÖVEI Pál: Anjou-magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban. *Ars Hungarica* 26 (1998) 18–28.

19 A szentté avatást még Mária apja, V. István kezdeményezte. Idevonatkozóan: KLANICZAY Tibor – KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 137.) Budapest 1994; *Árpád-házi Szent Margit legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élettörténete. Vizsgálat Margit szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről*. Ford.: BELLUS Ibolya – SZABÓ Zsolt. Az előszót KLANICZAY Gábor, a jegyzeteket BELLUS Ibolya írta. Budapest 1999; KLANICZAY 2000, 169–240.; DEÁK Viktória Hedvig O. P.: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia – Garinus legendája nyomán*. Budapest 2005; KLANICZAY Gábor: Kísérletek Árpád-házi Szent Margit szentté avatására a középkorban. *Századok* 140 (2006) 445–447. [Lásd még: PÉTERFI Bence: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorához. In: *Micae mediaevales, I. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: KÁDÁR Zsófia – MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András. Budapest 2011, 83–105.]

20 PROKOPP Mária: Szent Erzsébet falkép-ciklus a nápolyi Santa Maria [di] Donna Regina-templomban. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk.: KLANICZAY Gábor. Budapest 1999, 413–424.; KLANICZAY Gábor: A rontás- és gyógyítás-elbeszélések struktúrája: maleficium és csoda. In: *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Szerk.: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter. Budapest 1999, 103–110.

21 Újabban Prokopp Mária Szent Erzsébet alakját sejtí benne: PROKOPP Mária: Magyar szentek az itáliai trecento festészetben. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi...* 2000, 28.

emlékeztető ősz hajú, kettéfésült szakállú, kezét áldó mozdulatra emelő agg Szent István király a magabiztosságot sugallja. A Fiúistenhez hasonlító középkorú László az aktív harcosra, Krisztus katonájára utal, míg az Evangélista Szent János vonásait viselő Imre herceg az Árpád-ház élet-szentségét testesíti meg, akárcsak Toulouse-i Szent Lajos az Anjouknál. A freskónak az az óriási ikonográfiai jelentősége, hogy ez idáig ez a legelső olyan mű, ahol valamennyi magyar királyszent, legalábbis ami a fizio-nómiájukat illeti, már egyéni vonásokkal lett fölruházva.²²

Assisiben, a Szent Ferenc-bazilika alsó templomában 1315–1319 között Mária, valamint Róbert király és neje két kápolna alapításában működött közre, amelyekben ugyancsak megörökítették szent elődeiket.²³ Mindkettőt Simone Martini, a királyi pár udvari festője és műhelye készítette.²⁴ Az egyik a Szent Márton-kápolna befejezése és festészeti díszítése volt, amelyet tulajdonképpen még fogadalomból vagy hálából Gentile da Montefiore kezdett el építtetni Magyarországról való hazaérkezését követően, miután Mária unokáját, Károly Róbertet a trónra segítette.²⁵ Bölcs

22 Attribútumaik is valamifajta egyénítési szándéokra utalnak, bár a falkép csonkasága miatt még sok a tisztázatlan kérdés e tekintetben. KERNY Terézia: Középkori Szent László- emlékek nyomában Nápolyban. *Ars Hungarica* 26 (1998) 52–53. Lásd e kötetben is!

23 Elképzelhető, hogy ekkor jutott a kolostor könyvtárába az a XIII. századi ferences kézirat, amelynek *sanctoraléja* Alexandriai Katalin, Antiochiai Margit és Árpád-házi Erzsébet mellett István, Imre és László votív miséit is tartalmazza. Veszprémy László meggyőző érvelése szerint a kódex magyar vonatkozású kiegészítései V. István udvarában készülhettek. VESZPRÉMY László: Egy Árpád-kori ferences kézirat Assisiben. *Ars Hungarica* 17 (1989) 91–96. Feltételezése nyomán kézenfekvőnek tűnik, hogy tőle került Magyarországi Mária tulajdonába, aki azt később az assisi ferenceseknek juttatta, hiszen liturgiájukban ismeretlen volt a magyar szentek ünnepe, amelyet viszont a királyi pár által megrendelt freskók témája immár szükségessé tett.

24 Elvio LUNGI: *The Basilica of St. Francis at Assisi. The frescoes by Giotto his precursors and followers*. London 1996, 154–170. 1320-ban egy ghibellin támadás során az assisi ferences kincstárát teljesen kirabolták, amely évekre visszavetette a bazilikában folyó képzőművészeti munkálatokat. Említve: BOSKOVITS Miklós: A Giotto-kutatás helyzete. A Magyar Tudományos Akadémián tartott akadémiai székfoglaló. Budapest, 2001. X. 3.

25 A Szent Márton-dedikáció indokolt és időszerű volt: egyrészt Gentilis a San Martino ai Monti bíborosi címet viselte, másrészt Európa a szent születésének millenniumát ünnepelte (Kr. u. 316), halálának éve (Kr. u. 397) pedig egybeesett az éppen akkor kanonizált Toulouse-i Lajoséval. Simone nagyszabású ciklusban örökítette meg a szent legendáját, valamint Gentilis portréját is önállóan, amint Szent Márton előtt imádkozik. Leonetto TINTORI – Sherwood Anthony FEHM: Observations on Simone Martini's frescoes in the Montefiore chapel at Assisi. In: *La pittura del XIV e del XV secolo. Il contributo dell'analisi tecnica alla storia dell'arte*. Atti del XIV congresso internazionale di storia dell'arte. Bologna

▼ Simone Martini: A Madonna Szent István király és Szent László király között.
Assisi, Szent Ferenc-bazilika, alsó templom

Róbert számára igen fontos volt, hogy a nápolyi trón törvényes örököse, bátyjának, Martell Károlynak (Carlo Martello d'Angiò) fia minél távolabb kerüljön Nápolytól, ezért bizonyára ő is hozzájárult a magyarországi koronázásért Istennek hálát adó kápolnaalapítás minél fényesebb megvalósulásához.²⁶ A kápolna bejáratí ívén négy pár szent egész alakos képe látható; Ferencé, Pádúai Antalé, IX. Lajosé (Sánta Károly nagybátyja) és Toulouse-i Lajosé, továbbá még négy női szereplőé: Szent Erzsébeté (Mária nagynénje), Kláráé, Borbáláé és Alexandriai Kataliné. A dinasztikus szentek sora az üvegablakokon folytatódik. A másik, az Assisi „legkirályibb sarkának” nevezett Szent Erzsébet-kápolna alapítása a nápolyi Anjouk magyar trónigényeit reprezentálta.

Luciano Bellosi 1980-ban minden kétséget kizáróan magyar királyszentekkel azonosította az egykori oltár fölött sorakozó félalakos szentek freskóit.²⁷ Itt a középpontban a Madonna háromnegyed alakja áll, két oldalán Szent István királlyal és Szent Lászlóval. Szűz Mária a szokatlanul fiatal, lágy, sőt szinte nőies arcvonású, közvetlen líraiságot sugárzó Szent László felé fordul, mintegy jelezve, hogy Isten előtt különösen kedves a lovagszent, a magyar Anjouk példaképe. A kápolna oltárképfreskóján még további öt félalakos – részben a Szent Márton-kápolnában is látható

1979. A cura di Henk VAN OS e Johan Rudolph Justus VAN ASPEREN DE BOER. Bologna 1983, 175–179.; LUKÁCS 1993, 3.

26 PROKOPP Mária: Simone Martini Szent Márton-falképciklusa Assisiben. *Vasi Szemle* 51 (1997) 556–557.

27 Luciano BELLOSI: La barba di San Francesco. *Prospettiva* 22 (1980) 11–34.

– szent sorakozik: Ferenc, Toulouse-i Lajos, Erzsébet, Árpád-házi Margit és Imre herceg.²⁸ A ciklus Károly Róbert magyar genealógiáját és uralkodásának legitimitását hirdette. Imre herceg ezen a falképen jelent meg először liliummal a kezében, ami arról tanúskodik, hogy attribútumai ekkor még nem állandósultak.

▼ A HÁROM KIRÁLYSZENT A DINASZTIKUS SZENTTISZTELET SZOLGÁLATÁBAN KÁROLY RÓBERT URALKODÁSA IDEJÉN (1301–1342)

A magyar szent királyok képzőművészeti együttese a Magyar Királyságban is egyre nagyobb népszerűsége tehetett szert, de ez a folyamat jelenlegi ismereteink szerint nem dokumentálható.

A legkorábbi ábrázolások egy narratív sorozatból ismertek, mégpedig a korszak egyik legrepresentatívabb kódexéből, a Levárdy Ferenc nyomán *Magyar Anjou Legendárium*nak nevezett terjedelmes kéziratból, amelyről az elmúlt évtizedben – Szakács Béla Zsolt autopszián alapuló kutatásainak köszönhetően – örömdetesen megnövekedtek ismereteink.²⁹

A mai állapotában csonka *Legendárium*ot stiláris és történeti érvek alapján az 1330-as évekre szokás keltezni, és keletkezési helyéül Bolognát vagy a Magyar Királyságot megjelölni.³⁰ Meglehetősen ritka szerkezetét

28 PROKOPP Mária: Simone Martini: A Szt. Erzsébet-kápolna falképei az assisi Szt. Ferenc-bazilika alsó templomában. *Ars Hungarica* 25 (1997) 47–55.

29 Első hasonmás kiadása: *Magyar Anjou Legendárium*. A bevezető tanulmányt írta, a legendaszövegeket összeállította és a kiadást sajtó alá rendezte LEVÁRDY Ferenc. Budapest 1973. A kódex legújabb stiláris és ikonográfiai összefoglalása részletes bibliográfiával: WEHLI Tünde: Magyar Anjou Legendárium. In: *Három kódex*. Az Országos Széchényi Könyvtár millenniumi kiállítása 2000. augusztus 17. – november 17. Szerk.: KARSAY Orsolya. Budapest 2000, 73–87.; SZAKÁCS Béla Zsolt: Le culte des saints à la cour et le Légendaire des Anjou-Hongrie. In: *L'Europe des Anjou. Aventure des princes angevins du XIIIe au XVe siècle*. (Exposition présentée à l'Abbaye de Fontevraud) 2001, 195–199.; SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Budapest 2006.

30 A kódex kutatása Karl Lajosnak 1925-ben, a *Revue archéologique*-ben megjelent nagyobb szabású tanulmányával indult el, amelyre csakhamar Horváth Cyrill, majd Lukács Pál reflektált. Hoffmann Edith vetette fel először magyarországi eredetét. Nyomában Meta Harrsen egy esztergomi könyvfestő műhely meglétével számolt. A kézirat további vizsgálatában új fejezetet jelentett Levárdy Ferenc publikációja, aki először utalt egy esetleges hazai befejezés gondolatára. 1973-ban már kifejezetten magyarországi keletkezéséről beszélt. Az 1980-as években Marosi Ernő és Wehli Tünde a bolognai származás mellett

feltehetően több, hasonlóan illusztrált legendárium vagy liturgikus kódex alakította. Legfontosabb liturgiai forrását a *Mindenszentek litániája* jelentette.³¹ A hazai könyvfestészeti emlékek között egyelőre társtalan *Legendárium* sorozatai különböző hosszúságúak. Hierarchikus rendben mutatja be a szentek csoportjait, az apostolokat, a mártírokat, a hitvallókat és a szüzeket.³² A kötetben megkülönböztetett figyelem kísérhette az Anjou-orientáció középpontjában álló ferences rend képviselőit, Assisi Szent Ferencet és minden bizonnyal Klárát, valamint Pádúai Szent Antalt, de a Domonkos- és a pálos rend alapítóit is, illetve azokat a frissen kanonizált szenteket, akik valamilyen okból a dinasztia fényét emelték, ily módon próbálva belőlük politikai tőkét kovácsolni. Képeinek szerkezete ahhoz a hierarchikus rendhez igazodott, amely a liturgiában gyakran érvényesült, az egyes legendák szövegeit illetően pedig Jacobus de Voragine *Legenda aurea*-ját és annak feltételezhető regionális variánsait követte³³ Szent Imre, Gellért, László, Szaniszló és Toulouse-i Szent Lajos életrajzainak betoldásával. Az eredeti, csonkaságában is egyértelműen és leplezetlenül propagandisztikus koncepcióhoz azonban minden kétséget kizáró-

érveltek. 1992-ben Wehli stílárís szempontok alapján már elképzelhetőnek tartotta a magyarországi származást. Ugyanő 1996-ban, a Szent Gellért-konferencián tartott előadásában (Szent Gellért alakja középkori művészetünkben [vö. *Műemlékvédelmi Szemle* 6 (1996/2.) 190.]) a szóba jöhető megrendelők között megemlítette Telegdi Csanádot is. A kódex kutatástörténetének legújabb összefoglalása: SZAKÁCS 1998, 10–18.; SZAKÁCS: *A Magyar Anjou Legendárium...* i. m. (29. j.). Bőséges irodalmat ad még: TÖRÖK Gyöngyi: A Magyar Anjou Legendárium eddig ismeretlen lapja a Louvre-ban. In: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok*. Szerk.: ROZSONDAI Marianne. Budapest 2002, 301–319. – A jelenleg ismert lapok újraegyesítése a Közép-európai Egyetem Medievisztikai Tanszékén készült CD-ROM kiadás segítségével. GÁBOR KLANICZAY – TAMÁS SAJÓ – BÉLA ZSOLT SZAKÁCS: „Vinum vetus in utres novos”. Conclusioni sull’edizione CD del Leggendaro ungherese angioino. In: *L’État Angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle*. Acte du colloque. Rome – Naples 7–11 novembre 1995. Roma 1998, 301–316.

31 Uo. 45–46.

32 SZAKÁCS 1998, 44. (Miután a 2006-ban megjelent hasonló című könyv a disszertáció alig módosított változata, a továbbiakban erre hivatkozom.)

33 MADAS Edit: Utószó. In: *Jacobus de Voragine: Legenda Aurea*. Válogatta, a jegyzeteket és a mutatókat készítette MADAS Edit. (Harmonia Mundi Könyvek) Budapest 1990, 322.; MADAS 1992, 93–99.

▀ Szent László király legendájának jelenetei
a *Magyar Anjou Legendáriumban*

an hozzátartozhatott még Szent István király,³⁴ Adalbert,³⁵ Árpád-házi Erzsébet, valamint Sziléziai Szent Hedvig története.³⁶

34 Esetleges szereplését föltételezi: SZAKÁCS 1998, 42. Szent István-ciklusa minden kétséget kizáróan benne volt a *Legendáriumban*. Ennek alátámasztására Vásári Miklós A. 24. jelzetű *Decretalis*ának négy jelenete, valamint a *Képes Krónika* István (Vajk) születése és temetése miniatúráinak kompozicionális és egyértelmű tematikai összefüggése jogosíthat fel. Közvetlen előképeik véleményem szerint a *Legendárium* ismeretlen lapjai lehettek.

35 Esetleges szerepléséről: MADAS 1992, 97.; SZAKÁCS 1998, 42.

36 Lokietek Erzsébet édesanyja is az ő nevét viselte.

A *Legendárium* egészének szerkezete, szereplőinek kiválasztása az uralkodópár intencióin kívül négy, kivétel nélkül váradi kapcsolatokkal rendelkező klerikus: Báthory András, Nekcsei Demeter, Telegdi Csanád, Vásári Miklós koncepcióját tükrözte, ahogyan stílusban is több kéz vonását viselte magán.³⁷

Szakács Béla Zsolt hipotézise szerint a *Legendárium* nem világi személy, nevezetesen András herceg, hanem egy klerikus, esetleg Károly Róbert természetes fia, Kálmán herceg (1317–1375) használatára készülhetett, s talán éppen 1338-ban, vagyis a győri püspöki székbe történő beiktatásakor kapta.³⁸ Ebben a nagyszabású, határozottan váradi provenienciát sugalló programban véleményem szerint a Gútkeled nembeli Báthory Andrásé lehetett a főszerep, aki Károly Róbert egyik legbefolyásosabb támogatója volt, s akit az uralkodó családjához is bensőséges szálak kötöttek. A váradi kanonokság után budai prépost, majd 1329–1345 között a váradi püspöki méltóságot töltötte be. Ő lett Kálmán herceg nevelője Váradon, de már ő keresztelte meg a tragikus sorsú András herceget is. A *Legendárium* tematikája szempontjából fontos adalék vele kapcsolatban, hogy 1329 után apja emlékére, Szent Berecknek (akinek élete a *Legendáriumban* is szerepel) oltárt emelt, névadószentje tiszteletére pedig kápolnát építtetett a váradi székesegyházban, amely egyben családi sírkápolnája lehetett.³⁹ Figyelmesen vizsgálva a kódex készítése szempontjából szóba jöhető – ez időben igen nagy számban alapított – váradi kápolnák és oltárok titulusait, egészen új és meglepő felfedezésnek lehetünk tanúi. Mégpedig annak, hogy a váradi székesegyház oltárainak és kápolnáinak titulusai részben azonosak a *Legendáriumban* szereplő szentekéivel!⁴⁰ Éppen emiatt nem elképzelhetetlen az sem, hogy a kézirat egy része – legalábbis a magyar vonatkozású történetek – idehaza,⁴¹ egészen pontosan Váradon készültek.⁴² A kutatók többsége által feszegetett possessor-kér-

37 WEHLI 1991, 141–148.

38 SZAKÁCS 1998, 235.

39 Kiadása: *A váradi káptalan legrégebbi Statutumai*. A váradi káptalan megbízásából közrebo-
csátja BUNYITAY Vince. Nagyvárad 1886, 73. Említve még: BALOGH 1982, II., 32.

40 A kápolnák és oltárok rendjéről vö. BALOGH 1982, II., 275–278.

41 „Nem lehetetlen, hogy a bolognai könyvfestők egy csoportja Magyarországon dolgozott – így történt ez Ausztriában, Dél-Németországban is, ahol a bolognai könyvfestészet mesterei nagy szerepet kaptak a trecento, különösen az értelmiségiek igényeit kielégítő, újszerű szemléletességének elterjesztésében.” MAROSI Ernő: Gótika. In: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig...* 2001, 106–107.

42 Ennek bizonyítása – többek között – a kódex pergamenlapjainak technikai vizsgálatától várható.

dés ebből az aspektusból elég jól behatárolható, jöllehet arra konkrét válasz továbbra sincsen.⁴³ A fentieket figyelembe véve a kódex kutatástörténetének ez az aspektusa valójában teljesen mellékes és lényegtelen tényezőnek tűnik számomra, már tudniillik, hogy későbbi tulajdonosa a királyi pár, Kálmán vagy András herceg volt-e, vagy éppenséggel ebből a körből valaki más.⁴⁴

A *Legendárium* lehetséges programadói közül érdemes föl hívni a figyelmet egy másik emlék kapcsán Vásári Miklósról is. Egyik Padovában őrzött *Decretalis*ának címlapja ugyanis különleges helyet foglal el mind a Szent István király-legendák, mind a három magyar királyszent ikonográfiájában.⁴⁵ Míg a négy jelenetből álló Szent István-legendaképei a *Magyar Anjou Legendárium*mal állnak kompozicionális kapcsolatban, addig a jeleneteket függőlegesen elválasztó sávban egymás alatt sorakozó magyar szent királyok frontális, háromnegyedes alakjai a nápolyi Donna Regina Magyarországi Mária által megrendelt falképeivel rokoníthatók, amely freskókat az ifjú klerikusnak Nápolyban módja volt személyesen is szemügyre venni.

A *Legendárium* egy másik föltételezett programadójánál, Piacenzai Jakabnál – aki a csanádi püspöki székből került 1343-ban a zágrábi egyházmegye élére – szintén kimutatható a magyar szent királyok tiszteletének ápolása. Hivatalba lépését követően, november 12-én a székesegyház számára már búcsúengedélyért folyamodott.⁴⁶ Kérvényét követően 1344-ben VI. Kelemen pápa a zágrábi Szent István-egyháznak Szent István és László királyok, valamint Imre herceg ünnepére egyévi és negyvennapos búcsút

43 Az általam – Szakács Béla Zsolt dolgozatának olvasása előtt – fölvetett hipotézis ezen a ponton egybecseng a szerző alábbi megállapításaival: „A Legendáriumban a püspöki hivatás jogszerű és aktív betöltése, valamint a szent csodatévő (halottat feltámasztó, ördögűző) ereje válik hangsúlyossá. Ez egyfelől jól tükrözi azt a képet, amit a kódex a hitvallásról nyújtani kíván, másfelől azt is jelzi, hogy mi mondanivalója van a püspökségnek.” (SZAKÁCS 1998, 114.) „Gellért püspök, Becket Szent Tamás, Imre és László ikonográfiája annyi ponton érintkezik egymással, hogy kapcsolatuk nem tekinthető véletlennek. Feltételezhető, hogy tudatosan kívántak összeköttetést teremteni közöttük.” (Uo. 227.) „A programban leginkább a világi papság, különösen a püspökök szemlélete érvényesült.” (Uo. 231.) és végül: „A Magyar Anjou Legendárium olyan világi vagy nem skolasztikus beállítottságú egyházi réteghez köthető, amelyik fogékony a vallásosság új jelenségeire, és amelynél a kódex kontemplatív és didaktikus vonásai nem tévesztenek célt. Létrejött annak köszönhető, hogy az új vallásosság, az újszerű képfelfogás és az udvari reprezentáció igényeinek egyaránt eleget tett.” (Uo. 244.)

44 Hasonló konklúzióra jutott Klaniczay Gábor is: KLANICZAY 2000, 283.

45 Padova, Biblioteca Capitolare, A 24.

46 BOSSÁNYI 1916, I/2., 35. (Nr. LX.)

engedélyezett.⁴⁷ A három magyar királyszent megjelent a püspök pontifikális pecsétjén is. Az úgynevezett devóciós típusú pecsétkép Szűz Máriával és a magyar szent királyokkal egyszerre utal a Magyar Királyság és a zágrábi egyházmegye legfontosabb patrónusaira.⁴⁸

Az udvar szenttiszteletének formálódásában a *Legendarium* mellett fontos szerepet tölthetett be az a dominikánus szerzetes által összeállított, a XIV. század első felére datálható *Legenda aurea*-variáns is, amelybe már a három magyar királyszent legendáját is belevették.⁴⁹

▼ ŁOKIETEK ERZSÉBET KIRÁLYNÉ SZEREPE A MAGYAR KIRÁLYSZENTEK NÉPSZERŰSÍTÉSÉBEN

Ahogy Nápolyban Magyarországi Mária és Mallorcai Sancia, idehaza a Piast-házból származó Władysław Łokietek krakkói fejedelem, majd lengyel király leánya, Erzsébet (Elżbieta Łokietek, 1320–1380) lett az udvar által preferált szentkultuszok leghatékonyabb támogatója, pártfogója Károly Róbert negyedik feleségeként, részben már férje oldalán, de még inkább annak halála után.⁵⁰ Otthonról hozott szenttisztelete, tudniillik apja és saját védőszentjéhez fűződő személyes devóciója, családi hagyományai szerencsés módon összetalálkoztak az ekkortájt Magyarországon is előtérbe került szentkultuszokkal.

A lengyel, a magyar és az Anjou szentek népszerűsítésében kiváló lehetőséget biztosítottak számára a reprezentáció és kegyesség újfajta

47 Kiadása: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzék alapján feltüntetve. Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV-e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281–1375. Referendibus eruta digesta illustrata.* Szerk.: ORTVAY Tivadar. Budapest 1892, II., 820.

48 Viasz, vörös, függő. 69 × 42 mm. Körirata gyöngysorok között: „S[IGILLUM]. IACOBI DEI. ET. AP[OSTOLI] LICE. SEDIS. GRA[TIA]. ZAGRABIEN[SIS]. EPI[SCOPI]”. – Legfontosabb irodalma: TAKÁCS Imre: Megjegyzések a XIV. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 1984, 47. (Kat. 43. sz.)

49 Wien, ÖNB, Handschriften und Inkunabelsammlung, Cod. Lat. 14.600. Elemzése: MADAS 1992, 94.

50 Erzsébetről: PÓR Antal: Magyar–lengyel érintkezések a XIV. században. *Századok* 37 (1903) 201–218., 308–326. Újabbán lásd: Stanisław SROKA recenziója: A Piastok és az Árpádok dinasztikus kapcsolatai. *Aetas* 9 (1994/1.) 225–227.; Stanisław SROKA: *A magyar Anjouk családi története.* Kraków 1998.

nagyszabású dimenziói, a diplomáciai szerződések, házasságkötések alkalmából lebonyolított utazások, zárandoklatok. Közvetlen forrását és mintaképét azonban mégsem a lengyel előzmények, hanem tagadhatatlanul a nápolyi udvar jelentette Erzsébet számára, amelyhez a család magyar ága is tartotta magát. Hatalmas mecenatúrájából alig maradt valami kézzel fogható emléktárgy napjainkra; ami azonban az oklevelekből, végrendeletéből, leltárakból mégis jól dokumentálható, az egészen elképesztő mennyiségű és minőségű lehetett.

A dinasztikus kultuszörekvéseket támasztja alá a királyné legjelentősebb alkotása, a feltehetően a Santa Maria di Donna Regina és a Santa Chiara építészeti együttese nyomán épült óbudai klarissza kolostor, amelyet már özvegyként, 1343–1349 között építtetett fel saját és szülei lelki üdvéért.⁵¹ 1350-ben a pápa a fölszentelés napjára egyévi és negyvennapos búcsút adott többek között Szent Adalbert, Szent Erzsébet, Szent Gellért, Szent Imre, Szent István, Szent László, Toulouse-i Szent Lajos, Árpád-házi Margit, Szent Szaniszló és Szent Vencel tiszteletére.⁵² A kolostor berendezése, fölszerelési tárgyai nyomtalanul elpusztultak. Ezekről kizárólag Erzsébet 1380-ban kelt végrendelete tudósít.

Az óbudai kolostoregyüttes mellett más templomalapításainál is fölfedezhetjük a magyar szent királyok megkülönböztetett tiszteletét. Ezen a helyen azonban nincs mód kitérni valamennyi általa alapított templomra, kolostorra, de a részükre kért búcsúengedélyek értékelésére sem. Egyrészt nem mindig bizonyítható, hogy azok minden esetben összefüggésben álltak a magyar szentek tiszteletével, másrészt Kumorovitz Lajos Bernát jóvoltából Erzsébet építőtevékenysége alaposan dokumentált.⁵³ Legyen elég jelen tanulmányban csupán három adat: 1347. január 25-én titkára, Albert, a három magyar király ünnepére búcsút kért a királyné Zemplén várme-

51 KUMOROVITZ 1965, 9–24.; László GEREVICH: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest 1971, 57–63.; Herta BERTALAN: Das Klarissinnenkloster von Óbuda aus dem 14. Jahrhundert. *Acta Archaeologica* 34 (1982) 151–176.; Júlia ALTMANN – Herta BERTALAN: Óbuda im Spätmittelalter. In: *Budapest im Mittelalter*. Hrsg. von Gerd BIEGEL. (Schriften des Braunschweigischen Landesmuseums, 62.) Braunschweig 1991, 185–200.; BERTALAN Vilmosné: Az óbudai klarissza kolostor. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok*. Szerk.: HARIS Andrea. Budapest 1994, 153–176.

52 1350. IV. 8. Kivonata: BOSSÁNYI 1916, I/2., 212. (Nr. CDXXXIV.) Említve: KARÁCSONYI 1924, II., 483–484.

53 KUMOROVITZ 1965.

gyei Terebes falujában Krisztus teste tiszteletére építtetett templom látogatói részére.⁵⁴

1380. április 6-án kelt végrendelete arról tudósított, hogy a beregszászi Boldogságos Szűz Mária ferences templom építésére ötszáz forintot hagyományozott, ahol éppen a magyar királýszentek tiszteletére is emeltek ekkor (vagy valamivel később) egy mellékoltárt. Alapítása feltételezhetően szintén az anyakirályné nevéhez köthető, bár erre vonatkozóan nem találni konkrét utalást a testamentumban.⁵⁵

Ő mecenálta továbbá a Tolna vármegyei Miszla Myrai Szent Miklós tiszteletére szentelt plébániatemplomát is, ahol a diadalív falára a magyar királýszentek falképei kerültek.

Meglehetősen ingoványos a talaj akkor is, ha a királýné mecenatúrájának másik területét, a magyar templomoknak és kolostoroknak, valamint számos európai zarándokhelynek ajándékozott liturgikus textíliák és paramentumok, valamint ötvöstárgyak sokaságán tekintünk át. Végrendeletéből jól ismert a székesfehérvári prépostsági templom Szent Imreoltárára hagyott másik adománya is. Ajándékai azonban nyomtalanul elpusztultak. Ezek közé tartozott az a számtalanszor említett dossale, helyesen dorsalia vagy palia dorsalia, amelyet 1343–1344-ben tett itáliai útja során adományozott a királýné a római Szent Péter-bazilika főoltárára.⁵⁶ A székesegyház 1361-es leltárában említett „dossale pro [...] altari maiori” egy olyan kárpit lehetett, amelyet a mensa fölé függesztettek, s amely tulajdonképpen a retabulum szerepét töltötte be. A lila vászonból szőtt textílen az inventárium leírása szerint középen Szűz Mária hímzett alakja kapott helyet az apostolfejedelmekkel, Szent Péterrel és Pállal. Mellettük pedig kétoldalt Szent István, Imre, Toulouse-i Lajos, László, Erzsébet és Árpád-házi Margit sorakozott.⁵⁷ Ez a program, noha messzemenő követ-

54 Kivonata: BOSSÁNYI 1916, I/2., 168–169. (Nr. CCCXLII.) Említve még: KUMOROVITZ 1966, 11.

55 *Codex Diplomaticus...* IX/5. Budae 1834, 400–406. (Nr. CCXIV.); BÁRTFAI SZABÓ László: *Óbuda egyházi intézményei a középkorban*. Budapest 1935, 90. (Nr. 89.); MAROSI Ernő: I. Lajos kora a magyar művészettörténet-írásban. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 73–75. – Legújabban részletesen elemzi: SZENDE László: Lokietek Erzsébet végrendelete. *Kút* 3 (2004/2.) 3–12. A beregszászi ferences templomról: KARÁCSONYI 1923, I., 145.

56 Az utazásról és a római ajándékozásról Tótsolymosi Apród János adott eléggé részletes beszámolót, aki feltehetőleg elkísérte Erzsébetet erre a fontos diplomáciai küldetésre: *Chronicon de Ludovico rege* [caput 134]. Kiadása: THURÓCZI 1985–1988, I., 163.

57 „Item unum aliud dossale pro dicto (maiori) altari de synode volato, ornatum de novem ymaginibus: videlicet cum nostra domina in medio et la dextris eius sanctus Paulus, Sanctus Stephanus rex Ungariae, sanctus Emericus, dux Hungariae, et sanctus Lodoycus;

keztetésekre természetesen nem jogosíthat föl, a Magyarországi Máriától kezdve töretlenül és következetesen érvényesített nápolyi és magyar Anjou dinasztikus reprezentáció olyan különleges emléke, amely egyrészt utalt a katolikus anyaszentegyház alapvető hittételeire, az egyetemes és regionális szentek tiszteletének összekapcsolásával, de benne volt a római bazilika védőszentjeire való figyelmes emlékeztetés, valamint a magyarok Szűz Mária iránti megkülönböztetett tisztelete is. Kifejezte továbbá az Anjouk családi preferenciáit, amelyben végül, ha áttételesen is, de határozottan megfogalmazódott Árpád-házi Margit szenttéavatási eljárásának ismételt sürgetése.

A trónutódlás szempontjából rendkívül fontos Itálián kívül a fáradhatatlan királyné a hazai szenttisztelet propagálását Európa más régiói felé is igyekezett kiterjeszteni. Ezt a misszióját volt hivatva betölteni a magyar Anjou és a cseh Luxemburgi uralkodói család együttesen megszervezett 1357-es zarándoklata.⁵⁸ Későbbi magyar vonatkozásai miatt az út kétségtelenül legfontosabb állomása az aacheni Münster volt, amelynek déli oldalán, közvetlenül a déli lépcsőtorony mellett néhány évvel később Nagy Lajos a magyar szentek tiszteletére kápolnát alapított.⁵⁹ Nagyon valószínű, hogy építésének megindítása kapcsolatban állt az özvegy ki-

et sinistris sanctus Petrus, et sanctus Ladislaus rex Ungariae, sancta Helisabeth filia regis Ungariae, sancta Margarita filia regis Ungariae, cum spicis aureis duplicatis inter ipsas ymagines et in circuitu una vitis de auro in sindone rubeo cum rosis aureis...” – Kiadása: Eugene MÜNTZ – Arthur Lincoln FROTHINGHAM: Il tesoro della Basilica di S. Pietro in Vaticano con una scelta d’inventarii inediti. *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, VI. Roma 1883, 14.

58 Az útra vonatkozó máig legfontosabb publikáció: Pór Antal: Erzsébet királyné aacheni zarándoklata 1357-ben. *Századok* 35 (1901) 1–14.; Pór Antal: Az aacheni káptalan pecsétje. *Századok* 35 (1901) 653–655. Újabb irodalmával röviden említve: KLANICZAY 2000, 272–273.

59 Alapításának és építésének időhatárait Erzsébet anyakirályné 1357. évi aacheni zarándoklata, az 1366. évi pápai megerősítés, valamint Nagy Lajos oklevéllel dokumentált 1367. évi bőkezű adományai jelölik ki. Erre a tudomány mai álláspontja szerint 1366-ban kellett hogy sor kerüljön. Az alapításról legújabban: Szovák Kornél: Nagy Lajos király és Mariazell. In: *Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai*. A „Magna Mater Austriae et Magna Domina Hungarorum” nemzetközi konferencia előadásai. Esztergom (2002. május 6–9.) és Mariazell (2002. június 3–6.). Szerk.: Walter BRUNNER et al. Esztergom–Graz 2003, 82–92. (Strigonium Antiquum, VI.) (A kötet német nyelvű kiadása: Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Band 30.) – Az aacheni Münsternek a politikai reprezentációban betöltött különleges szerepéről legújabban: *Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos*. Katalog der Ausstellung. I–II. Hrsg. Mario KRAMP. Mainz 2000, 84.

rályné látogatásával.⁶⁰ Hasonló szándék állhatott a kölni Háromkirályok ereklyéinek megtekintése mögött is, ahol szintén sor került a magyar szent királyok tiszteletét előmozdító kápolna alapítására, s ahol fennmaradtak Erzsébet királyné ajándékosztásának az emlékei is. A Háromkirályok kultuszát azért is meg kell említeni, mert befolyással bírhatott Szent István, László és Imre együttes ikonográfiájának stabilizálódására. Alighanem a királyné nagy zarándoklata is közrejátszhatott a karlštejní vár fogadóterme végső festészeti programjának kialakításában, ahol Theoderik mester százharminc táblaképe között az Árpád-ház és az Anjou-dinasztia képviselői is szerepelnek a Luxemburgi ősök mellett.⁶¹ 1379-ben Erzsébet királyné kezdeményezésére VI. Orbán pápa (1378–1389) tervbe vette egy harmadik vizsgálat lefolytatását Árpád-házi Margit szentté avatása ügyében.⁶²

Erzsébetnek a dinasztia érdekében kifejtett kegyes buzgalma lényegét, reprezentatív ajándékainak jellegzetességeit Kovács Éva foglalta össze mind ez idáig a legfrappánsabban, amely véleménye szerint „a század elején kialakult típusokat konzerválta, olyan momentumokat, amiket Károly Róbert Nápolyból plántált át”.⁶³

▼ A MAGYAR KIRÁLYSZENTEK TISZTELETE ÉS KÉPZŐMŰVÉSZETI MEGJELENÍTÉSE I. LAJOS UDVARÁBAN

A magyar királyszentek legfigyelemreméltóbb képzőművészeti együttese abban az 1358-ban megkezdett magyar törtélemben látható, amely egyben a Nagy Lajos kori udvar önreprezentációjának legjelentősebb dokumentuma volt. Ez az 1358. május 15-én elkezdett történelmi mű *Chronica de gestis Hungarorum picta* – *Képes Krónika* néven vonult be a köztudatba.⁶⁴ Az igényes kiviteli kódex több, gondosan kiválasztott, korábbi krónikaszerkesztmény redakciója. Összeállítójának az volt a célja, hogy a korábbi tör-

60 Tömöry 1931, 6.

61 Klaniczay 2000, 279.

62 Kiadása: Otto Krafft: Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perének 1379-es újrafelvétele. *Századok* 140 (2006) 455–464.

63 Kovács Éva: Anjou-reprezentáció: az ötvösség. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 91–96.

64 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 404. Kiadása: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Dománovszky*. In: *SRH I.*, 217–505.

▀ Szent László király alakja. A(udita)-iniciálé a *Képes Krónikában*, 1358 után

ténelmi hagyományt egységes, a magyarságnak a nyugati népek mögött el nem maradó eredetét, a Szent Korona történetét, valamint a monarchikus folytonosságot, azaz az Anjou-család legitimációját, kormányzásuk bölcsességét, igazságosságát igazolja I. Lajos apoteózisára kihegyezve.⁶⁵

Bár Szent István király uralkodása és abba beleágyazva Szent Imre rövid élete viszonylag magas számban lett illusztrálva a kódexben, a *Krónika* igazi főszereplője Szent László király volt. Ikonográfiája a *Krónikán* belül, mind az egész sorozatot, mind pedig önálló ábrázolásait tekintve, a Szent István-, Károly Róbert-jelenetekkel mutatja a legtöbb hasonlóságot.⁶⁶ Istvánt László avattatta szentté. A Szent István-i politikai örökség eszméje viszont László uralkodásával és szentségével vált teljessé. László a magyar Anjouk legfontosabb mintaképe volt. Nem csak I. Lajosé, de már Károly Róberté is. Az ő trónigényének jogi megalapozásán fáradozó, a *Krónika* utolsó fejezeteiben nyíltan politizáló historiográfus lényegében ugyanazt a hatalmi harcot próbálta megörökíteni a Szent Istvántól eredeztetett Szent Korona megszerzése érdekében, mint ami Lászlónál volt olvasható. Az ő személyében aktualizálódott uralkodókép ugyanis a lehető legszorosabban kapcsolódott a XIV. század első felének politikai harcaihoz, és igen nagy szerepe volt az Anjouk elképzeléseinek megfogalmazásában.

65 MAROSI Ernő: Gótika. In: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig...* 2001, 116–117.

66 Idevonatkozóan máig alapvető: BERKOVITS Ilona: A *Képes Krónika* és Szent Istvánt ábrázoló miniatúrái. *Magyar Könyvszemle* 62 (1938) 16–20.

A magyar királyok együttes ábrázolásaira és tiszteletük udvari reprezentálására kiváló lehetőséget biztosíthattak a különböző évfordulók, centenáriumi ünnepségek,⁶⁷ vagy az egymást követő protokolláris események: a magas szintű diplomáciai találkozók, a követjárások, a házassági tárgyalások véget nem érő sora. Számos baráti találkozásra került sor a Habsburgokkal 1345-ben, 1356-ban, 1359-ben, 1361-ben. Ugyanebben az évben Lajos a nápolyi Anjou-ház tagjait is vendégül látta Budán ünnepélyes külsőségek között, ahol 1366-ban már V. János bizánci császár vendégeskedett. De az 1370. november 17-i lengyel királlyá választása, az 1373-as egyezség IV. Károly német-római császárral az ötéves Luxemburgi Zsigmond és a kétéves Mária eljegyzéséről, vagy az 1374-es újabb hasonló szerződés elsőszülött leányának, Katalinnak V. Károly francia király másodszüllött fiával, Lajos orleans-i herceggel sem nélkülözhetette ezek jól bejáratott elemeit: a heraldikai motívumokkal tarkított dinasztikus propagandát, az ezzel összefüggésben készült ajándékozásra szánt kincsek – ötvösművek, ereklyék, kódexek, házioltárok, elefántcsont faragványok – sorát. Mindebből az Európa-szerte kötelezően elvárt és követett, és igen nagy mobilizációról tanúskodó luxusmechanizmusból szinte alig maradt valami.

Kivételt képeznek az aacheni Münster déli oldalán emelt szabályos nyolcszög alaprajzú, ma is álló, a magyar szentek tiszteletére szentelt kápolnába küldött ajándékok. A király a kápolna építésével egyidejűleg gondoskodott jövedelméről és egyházi fölszereléséről („ornatus et clenodia”) is, amelyet Henrik pilisi apát vitt ki 1367-ben Aachenbe.⁶⁸ Az átadott darabok között szerepeltek többek között Szent István, Imre és László ereklyetartói, két, funkciójukat tekintve egyelőre vitatott, pazar ezüstsímer is. Minden részletük az adományozóra, egyúttal pedig a Magyar Királyságra és a magyar Anjou-házra utal.⁶⁹ Oromzati szobrocskái a magyar szent királyokat ábrázolják egyforma attribútumokkal, jogarral és országalmával. Ez a jellegénél fogva konzervatív ábrázolási típus nem engedett teret az

67 Ilyen volt például 1370-ben Árpád-házi Margit halálának (1270. I. 18.) százéves jubileuma.

68 Aachen, Archiv des Marienstifts II. Ab. 8. Nr. 5. Hitelesített másolatai: Uo. Nr. 4., 5; Budapest, MNL OL, DL 36 460.; Budapest, Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 1. Originale Referedae. 68. Csomó, 1768. Nr. 188. Kiadása: *Codex diplomaticus...* IX/4. Budae 1834, 91–92. (Nr. XXXVI.) A kápolna leltárai 1770-ig közölve: TÖMÖR 1931, 54–59.

69 Domkapitel Aachen, Domschatzkammer. [*Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 105–112. (Kat. 11–17. sz.) (Kovács Éva)].

individualizmusnak, még a jelvények terén sem. Hierarchikus különbség mégis fölfedezhető közöttük, mert hangsúlyosan középre helyezték Szent László alakját.

1370. január 2-án kelt adománylevelében Lajos rendezte a magyar királyszentek tiszteletére szentelt kápolna jogi helyzetét is, amelyből az alapítás indítókai is kiderül: a kápolnát a saját és szülei lelki üdvéért, továbbá Szűz Mária, valamint királyi őseinek – Szent Istvánnak, Lászlónak és Imrének a tiszteletére s irántuk érzett hálájának a kifejezésére – azért építette, mert segítségükkel minden (hadi) vállalkozását győzedelmesen hajtott végre, országa határait pedig csodálatos módon nemcsak biztosította, hanem minden irányban ki is terjesztette.⁷⁰

▼ A MAGYAR KIRÁLYSZENTEK TISZTELETÉNEK ELTERJEDÉSE

Az együttes legfontosabb hazai ikonográfiai kánonjává a XIV. század második felétől Márton és György kolozsvári szobrászok alkotásai, a Futaki Demeter váradi püspök által 1374-ben megrendelt, a váradi székesegyház előtti téren álló bronz királyszobrok váltak. A szemtanúk leírásai az oszlopokon álló, azonos viseletű és attribútumú álló, 1660-ban elpusztult monumentumokról – nem alaptalanul – egy közös, udvari előkép meglétét tételezik föl.

A három magyar királyszent képzőművészeti ábrázolásai lassan az egész országban elterjedtek. Megrendelőik kizárólag az udvar legfelsőbb köreiben keresendő. Alighanem minden műfajban megjelentek, de napjainkra csupán néhány falkép őrzi emléküket. Megformálásukra mindekelőtt a diadalívek falai nyújtottak jó lehetőséget, e kiemelt liturgikus hellyel is hangsúlyozva hitvalló szerepüket, mint például az Abaúj vármegyei Csécsen vagy a szepesi Zsegrán. Ez utóbbi plébániatemplom diadalívén látható Szent István király és Szent László figura ikonográfiája a Vársári Miklós megrendelésére 1343-ban írt és illuminált, a már bemutatott *Decretalis* (A 24) címlapjának királyszentjeire emlékeztet.

⁷⁰ Budapest, MNL OL, DL 36 460., 67284. XVI. századi másolata: Aachen, Stadtarchiv, Urkunden D 89 1/2. Egyéb kópiái: Aachen, Archiv des Marienstifts II. Ab 8. Nr. 4.; Budapest, MNL OL, DL 36 460.; Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 1. Originale Referedae. 68. csomó, 1768. Nr. 188.; Kiadása: *Codex diplomaticus...* IX/4. Budae 1834, 215–218. (Nr. CXXIII.) A további másolatok felsorolása korábbi irodalommal: Törmöry 1931, 8. (2. j.)

▼ Márton és György kolozsvári szobrászok váradi királysobrai. Papír, lavírozott toll, 1598

▼ A váradi szobrok rajzait megőrző teljes lap

A három szent király gyakorta tűnt föl azonban a templomok hajójában vagy mennyezetén is, egyszóval ott, ahol hely és lehetőség kínálkozott megfestésükre (Csetnek, Keszthely, Velemér). A falképeikkel párhuzamosan gyakorta állítottak tiszteletükre oltárokat is,⁷¹ mely ereklyéik további diszmembrálását vonhatta maga után; néhány esetben pedig a templomtitulusok utalnak közös tiszteletükre.⁷² A hármas kompozíció annyira

▼ A veleméri Szentháromság-templom északi fala, a háromkirályokkal, Szent László király és Szent Miklós püspök alakjaival. Johannes Aquila freskója, 1378. Idősebb Storno Ferenc másolata Johannes Aquila freskójáról, 1874

71 Például Beregszászon, Debrecenben, Esztergomban, Győrött, Mislán, Pécsen, Pozsonyban, Veszprémben.

72 Idevonatkozóan vö. Mező András: Adatok Szent László középkori tiszteletéhez (XIII–XIV. század). *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 27 (1992); Mező 1996; Mező 2003.

egyeduralkodóvá vált, hogy minden egyéb témát háttérbe szorított ezekben az évtizedekben.⁷³

▼ A MAGYAR SZENTEK TISZTELETE DALMÁCIÁBAN ÉS EURÓPÁBAN

A magyar szupremáciának a Tengeremellékre történő újfent kiterjesztése során I. Lajos és klerikusai doktriner módon, ugyanakkor rendkívül komoly térítő-missziós tudattal igyekeztek propagálni a magyar szentek kultuszát a lokális vallási tradícióhoz – rituáléihoz, a XVII. századtól már tudományosan is publikált szentjeihez, de a keleti ortodoxiához is – igen erősen kötődő, sőt titokban a bogumil-patarénus eretnekekkel is szimpatizáló lakosság körében. Hatékony és energikus munkálkodásuk következtében a magyar szentek tisztelete csakhamar előtérbe került Dalmáciában. Egyházi szövegeik a különböző csatornák: oltárállítások, misealapítványok, templomi fölszerelési és berendezési tárgyak, szerkönyvek révén fokozatosan beépültek a helyi liturgiába. Erre példa az a spalatói provenienciájú, eredetileg világi papok részére még a XIV. század első felében készült úti missale („pro itinerantibus”),⁷⁴ amelyhez, alighanem 1358 után a helybeli dominikánusok,⁷⁵ feltehetően a mindennapos szükségletek miatt, egy magyar vonatkozású naptári részt csatoltak Szent Erzsébet, Imre, István és László miséjével együtt.⁷⁶

Az autonómiáját ötszáz aranyforint évi adóért megváltó Raguza (ma: Dubrovnik, Horvátország) Szent Lőrinc vértanúról elnevezett székesegyházában a magyar királyszentek tiszteletére szentelték föl az egyik mellékkápolnát.⁷⁷

A bécsi egyetem magyar nemzete 1350-ben Lászlót választotta védőszentjéül. A bambergi Szent Mihály-templomban Walter Volnant, Würz-

⁷³ POSZLER 2000.

⁷⁴ Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 334. Könyvészeti leírása: BARTONIEK 1940, 293–294. (Nr. 334.)

⁷⁵ A spalatói dominikánusok a magyar rendtartomány alá helyezett, 1345-ben megszervezett dalmáciai provincia kötelékébe tartoztak 1378-ig, amikor az egy teljesen önálló tartománnyá alakult.

⁷⁶ Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 334., Fol. 168v. [Ld. RADÓ 1973, 139. (Nr. 22.)]

⁷⁷ „A székesegyházban Szent Istvánnak, Szent Imrének és Szent Lászlónak már a középkorban külön kápolnája volt, benne a három szent király fára festett képeivel.” Forrás nélkül közölve: KARSAI 1938, 254.

burg címzetes püspöke alapított 1377-ben egy új oltárt Szűz Máriának, a Mindenszenteknek és a három magyar szent király tiszteletére, amelyben ereklyéiket is elhelyezték.⁷⁸ A néhány, magyar szentek tiszteletére szentelt eddig ismert oltárt leszámítva a kultusz tényleges terjesztői a nagyobb európai búcsújáró helyeket tömegesen fölkereső zarándokok lettek.⁷⁹

▼ LUXEMBURGI ZSIGMOND KORA

A szent királyok kultusza ekkor terjedt el szélesebb körben. Az e korból származó képzőművészeti alkotások közül figyelmet érdemel egy 1420 körül – valószínűleg udvari környezetben – készült rajz, amelyet utóbb az ország határain kívül megcsonkítottak és téves feliratokkal láttak el. A kompozíción Szent István király és Szent László látható, de eredetileg Szent Imre is szerepelhetett rajta.⁸⁰ Feltehetően Zsigmond rendelte meg azt az 1430–1437 körül készült *Legenda aurea*-variánst is, amelyben Szent István király, Szent Imre herceg és Szent László is kapott egy-egy miniatúrát legendájukból.⁸¹

Az udvar reprezentációs törekvéseitől némileg eltérő vonásokat mutatott az egyház Szent László-tisztelete. Részben elkülönült annak világi megnyilvánulásaitól, részben pedig a lehető legszorosabban összefonódott vele. Sajátos helyzeténél fogva mindenekelőtt az esztergomi érsekség érdemes ebből a szempontból a figyelemre. Demeter bíboros 1384. április

78 Georg SCHREIBER: *Stephan I. der Heilige Könige Ungarn (997–1038). Eine hagiographische Studie*. Paderborn 1938, 215–216.

79 BARNA GÁBOR: Magyar zarándokok Európában. (A római szentévi búcsúk és Magyarország.) In: *Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Szeged, 1991. augusztus 12–16.) elhangzott előadásai. Szerk.: BÉKÉSI Imre et al. Budapest 1993, II., 667–679.; BARNA GÁBOR: Magyarok Európa zarándokútjain – Zarándokhelyek Magyarországon. In: *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium*. Szerk.: ZOMBORI István – CSÉFALVAY Pál – Maria Antonietta DE ANGELIS. Budapest 2001, 191–196.

80 München, Staatliche Graphische Sammlung, ltsz. 40.444. Papír, 205 × 178 mm. Legújabb elemzése korábbi irodalommal: KERNY Terézia: Rajz Szent István király és Szent László alakjával. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 629–630. (Kat. 7.71. sz.)

81 Bécs, Bildarchiv der ÖNB, Cod. Vin. 326. Papír, pergamen, tempera, 540 × 360 mm (287 levél). Fontosabb irodalma: WEHLI Tünde: Bécsi miniátorok a magyarországi városokban és az udvar szolgálatában. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, 366–367.; TÖRÖK Gyöngyi: Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, 378–379.

24-én Esztergomban kibocsátott oklevelében arról tudósított, hogy Jézus Krisztus Életadó Szentséges Teste és Vére tiszteletére egy kápolnát alapított az esztergomi székesegyház oldalánál.⁸² Ünnepei sorában a magyar szent királyok is szerepeltek.⁸³ Imre kanonok 1433-ban Zsigmond király egyik kísérijeként fordult IV. Jenő pápához három társa bűnbocsánatáért, amennyiben azok a pécsi magyar szent királyok tiszteletére szentelt kápolnát fölkeresik.⁸⁴ Az 1435 körül Pálóczi György esztergomi érsek által készíttetett *Breviarium Dioecesis Strigoniensis* sanctorale részében három-negyed alakban kaptak helyet a magyar királyszentek hagyományos ikonográfiájuk szerint.⁸⁵

Az országos tisztséget betöltő, az aulához tartozó világi méltóságviselők közül „csáktornyai” Lackfi (II.) István alakja kívánczik az első helyre, akiben Hóman Bálint „a nagylajoskori lovagkor megtestesítőjét” látta és láttatta.⁸⁶ 1346-ban kapta királyi adományként Keszthelyt, amelyet ötvenegy éven át, egészen tragikus haláláig birtokolt. A ferencesek számára 1385–1386-ban templomot építtetett ide, ahová ő maga is temetkezni kívánt. A szentély nem sokkal később készült magas kvalitású freskói között, a királyi szentek töredékesen megmaradt sorában fölbukkan a magasban Szent István király és László alakja a donátor és családja tagjainak védőszentjére utalva.⁸⁷

82 Budapest, MNL OL, DF 238319. [Vö. HORVÁTH István – H. KELEMEN Márta – TORMA István: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. Budapest 1979, 102.]

83 Újabb kiadása: SÜTTŐ Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*. (Belvedere-könyvek, 2.) Szeged 2003, II., 64–65. (Nr. 117.)

84 Kiadása: XV. századi pápák oklevelei. II. IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455). Kiadja LUKSICS Pál. (Olaszországi Magyar Oklevéltár, II.) Budapest 1938, II., 122. (Nr. 325.)

85 Salzburg, Universitätsbibliothek, M. II. 11. Pergamen, tempera. 332 × 233 mm, 494 levél. [Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn... 1982, 152 (Kat. 28.) (Éva Sz. KOROKNAY)].

86 HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar történet*. Budapest 1936², 632.

87 Elképzelhető, hogy a három magyar szent király alakja helyet kapott a néhány évvel később kifestetett muraközi Szentilona templomának ugyancsak töredékesen fennmaradt festészeti programjában is. A freskókat 1991–1995 között tárták föl, majd restaurálták: PROKOPP Mária: *Zala megye középkori templomai*. In: *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniuma tiszteletére*. Szerk.: KOSTYÁL László. H. n., é. n. [2000] 72.; JÉKELY Zsombor: *Keszthely, egykori ferences templom*. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 419–421. (Kat. 4.143.)

▼ Imakönyv lapja a magyar
szent királyok képével, 1432

Zsigmond 1404. augusztus 14-én Balea albán kenéznak adományozta a Zaránd vármegyei Kristyórt, amelyet attól kezdve előnévként használt.⁸⁸ Talán ez a donáció indokolta, hogy bazilita kolostorának Szűz Mária titulusú templomában megjelenhetett a három magyar királyszent freskója a hajó déli falán.

Vladisláv zsupán és leánya alapította a szintén adományként szerzett közeli Ribice bazilita kolostorát.⁸⁹ Szent Miklós tiszteleté-

re szentelt templomában egy 1417-es évszámmal ellátott freskó örökíti meg az alapítókat és a magyar szenteket.⁹⁰ Ők láthatók a szintén Zaránd vármegyei Kéménd templomának közelmúltban előkerült falképein is.⁹¹

A politikai érdekek és személyes devóció együttesen alakította a Bebek família magyar szentek iránt megnyilvánuló különleges viszonyát, amely művészetföldrajzilag is jól körülhatárolható.⁹² A mindenekelőtt

88 Az oklevelet kivonatossan közli: TÉGLÁS Gábor: *Hunyadvármegyei kalauz*. Kolozsvár 1902, 84.

89 A zsupánt különféle bűnei miatt 1416-ben kivégezték. A kolostor valószínűleg igen rövid ideig működhetett.

90 Az alapításról korábbi irodalommal: F. ROMHÁNYI Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. Budapest 2000, 55.

91 A település 1417. július 17-én került Miklós fia, László bojár kezére. Az adományozó oklevelet közli: LIANA TUGEARU: Biserica Adormirii Maicii Domnului din satul Crișcior. In: *Repertoriul picturilor murale medievale din Romania (Sec. XIV–1450.)*. 1. Red. Vasile DRĂGUT. (Pagini de veche arta Romaneasca V/1. [1985]) București 1985, 129–149.

92 PROKOPP Mária: Gömöri falképek a XIV. században. *Művészettörténeti Értesítő* 18 (1969) 128–148.; IVAN GERÁT: Naratívny cyklus zo života sv. Ladislava v ikonografickom programe gemerských kostolov. (Poznámky ku vztahom obrazov k textom.) *Ars* [Évf. n.] (1996) 11–56.

Szent László tiszteletében markánsan megragadható reprezentációjuk mögött – korábbi családi pozícióik révén – az egyházi és lovagi ideál egyaránt érvényesült.⁹³ A Liga tagjai sorában tevékenykedő Bebek Detre ezt a kultuszt ügyesen a politika szolgálatába állította Nápolyi László oldalán, abból a pragmatikus megfontolásból, hogy a trónkövetelő behívásához az eszmei háttérrel és a jogalapot éppen Szent László tisztelete biztosította. Fiai, mindenekelőtt Bebek László okulva apjuk bukásából már nem a politika porondján, hanem kegyúri templomaikban terjesztették a magyar szentek tiszteletét. A gömöri Gecelfalva,⁹⁴ Krasznahorka, Körtvélyes, Pelsőc, Rákos, Tornaszentandrás, Zsip templomainak (és talán még a gombaszögi pálos templom) falán megjelenő, s ekkortájt már konvencionálissá vált magyar királyszentek, illetve titulusok ugyanis egyértelműen Bebek III. Detre fiainak keresztnéveire utalnak.

Ismert a küllői Almakerék plébániatemploma falfestészeti programjának megrendelője is Apafy Miklós személyében, aki szintén megfestette a három magyar királyszent alakját a templom szentélyének boltozatára.⁹⁵

A magyar szent királyok tiszteletének országos méretűvé tételében a Zsigmond korban már a városi polgárság is közreműködött. Budán a Nagyboldogasszony-egyház temetőjében álló, három magyar királyszent titulusú temploma már 1334-től búcsúengedéllyel bírt.⁹⁶

Sajátos szint képviselt a városok sorában a királyi fennhatóság alá tartozó, kivételes helyzetű Lőcse, amely 1402-ben árumegállító jogot kapott. A Szent Jakab-plébániatemplom szentélyébe megfestetett Szent István- és László-falképek megrendelése alighanem közvetlen uralkodói szándékot takart, hiszen a szokásaiban, gazdasági életében elkülönülő lakosság min-

93 A család két tagja is egyházi méltóságot viselt. Közülük Bebek Domokos 1372-ben rövid ideig a váradi püspöki széken ült. Egy 1357-ben kelt oklevél (Budapest, MNL OL, DL 4669.) Bebek Györgyöt és Bebek Istvánt, lipői várnagyokat királyi zászlótartókként említette.

94 Föltételezhető, hogy a hajóban egykor a magyar királyszenteket is megfestették.

95 Apafy hivatali pályájáról: ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak) Budapest 1996, I., 306., 435., 463., 490., 514. II., 14. – A kegyúr 1424-ben Almakeréken, feltehetően egy ereklye számára, Szent Vérkápólnát alapított. A falképekről legújabbán: Marie LIONNET: Almakerék, Szűz Mária plébániatemplom falképei. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 424. (Kat. 4.147.)

96 XXII. János pápa bullája: Róma, 1334. VII. 11. Kiadása: THEINER: *Vetera monumenta...* i. m. (7. j.) I., 600. (DCCCXCII. sz.)

denekelőtt a szülőföldjéről átplántált szentek kultuszát erősítette.⁹⁷ Mindez kiviláglott a magyar szentek megformálásánál is, mert a hazai ikonográfiában teljességgel járatlan festőjük Szent László kezébe bárd helyett egy lándzsát helyezett.⁹⁸

A három magyar királyszent tiszteletének rohamos népszerűsítésénél végül számolni kell az irodalmi alkotások közvetítő szerepével is. Különleges helyet foglal el az irodalmi emlékek sorában az a körmeneti ének, amely egy 1431-ben íródott pozsonyi missalében olvasható:

Sancte dei Stephane pie rex et apostole noster
inclite Henrice uirginante sacer:
rexque Ladizlae nostre succurrite genti
quo ualeat digna scandere summa poli.⁹⁹

A liturgikus szövegek mellett a *Legenda aurea* is hatással lehetett a magyar szent királyok tiszteletére, amelynek már a XIV. századtól kezdve léteztek magyar vonatkozású függelékkel ellátott példányai is. A gyulafehérvári Batthyaneumban őrzött, 1429-ben készült egyik variánsban például a következő legendák szerepeltek: „Legendae S. Ladislai regis, S. Emerici ducis, S. Demetrii, Adae et Hevae, S. Patricii.”¹⁰⁰

Magyar szentek liturgikus tisztelete azonban nem csupán idehaza terjedt minden korábbinál gyorsabb ütemben, a határon túl is egyre ismertebbé váltak, elsősorban a zárandoklatoknak köszönhetően. Ünnepeik fölbukkantak például egy 1432-re datált, Münchenben őrzött latin nyelvű imádságoskönyvben is, amelyben a Szent István király officiuma részletével szemközti lapra (142v) a három magyar szent király miniatúrája is belekerült, talán a legszemléletesebben és legletisztultabban reprezentálva azt az eszmei változást, ami szerepkörükben ezekben az évtizedekben végbe-

97 Szűcs Jenő: Lovagság, kereszténység, irodalom. A magyar irodalom története I. kötetéről. *Történelmi Szemle* 10 (1967) 133.; KLANICZAY Gábor: A középkori magyarországi szentkultusz kutatásának problémái. *Történelmi Szemle* 24 (1981) 278. A felvidéki százsz települések templompatrociniumairól: Jan HUDÁK: *Patrocinia na Slovensku*. Bratislava 1984; Mező 1996.

98 A falképeket a későbbi átfestések gyakorlatilag teljesen tönkrítették.

99 Kiadása: *Missale notatum Strigoniense ante 1431 Posonio*. Ed. by Janka SZENDREI. Budapest 1982. Irodalma: RADÓ Polikárp: A nemzeti gondolat a középkori liturgiánkban. *Katholikus Szemle* 55 (1941) 433.; KLANICZAY 2000, 302.; KLANICZAY 2004, 240.

100 Irodalma: *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyányanae*. Exaratus per Robertum SZENTIVÁNYI. Szeged 1958⁴, 45–46. (Kat. 76.); MADAS 1992, 95.

▼ Szent István király és Szent Imre herceg a bécsi egyetem magyar anyakönyvében, 1453

ment.¹⁰¹ Körmeny Kinga mikrofilológiai vizsgálata szerint a kódex a három magyar szent király kölni középkori zárándokkultuszának jelenleg ismert egyetlen könyvészeti emléke.¹⁰²

A bambergi székesegyház számára 1439-ben készült kalendáriumban szintén szerepeltek, ahol már 1377-től kezdve állt a magyar királyszentek tiszteletére szentelt mellékoltár, s ahová folyamatosan és nagy számban érkeztek a hazai peregrinusok.¹⁰³

▼ A MAGYAR SZENT KIRÁLYOK TISZTELETE 1437-TŐL

V. László határozott kezdeményezésére bízta V. Miklós pápa a római Santo Stefano Rotondo templomát 1453-ban a magyar pálos rend kezelésére, amelyet a korábbi protomártír mellett ugyanekkor a három magyar szent király tiszteletére is szenteltek.¹⁰⁴ A tituluszváltozás egyúttal szükségessé

101 München, Bayerische Staatsbibliothek, clmae 21590. Pergamen, 150 × 95 mm. Legújabb összefoglalása, korábbi irodalommal: Török Gyöngyi: Latin nyelvű imádságoskönyv. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 628–629. (Kat. 7.70.)

102 KÖRMENDY Kinga: Die heiligen Könige von Ungarn und die Pilgerfahrt an den Rhein. (München, Bayerische Staatsbibliothek, clmae 21590). In: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok.* Szerk.: ROZSONDAI Marianne. Budapest 2002, 135–146.

103 TÓTH László: Magyar szentek ünnepei egy XV. századi bambergi naptárban. *Turul* 44 (1930) 98–99.

104 Fontosabb irodalma: Florio BANFI: Ricordi Ungheresi in Italia. *Annuario* IV. (1940–1941) 230.; Florio BANFI: *Ricordi Ungheresi in Italia*. Edizione aggiornata e ampliata a cura di Péter SÁRKÖZY. (Annuario. Studi e documenti italo-ungheresi) Roma–Szeged 2005, 206.; Florio BANFI: *Itáliai magyar emlékek*. Bővített és javított kiadás. Szerk.: Kovács Zsuzsa és

tette ereklyéik elhelyezését is a Szent István protomártír nevét viselő főoltárban.

A magyar királyi címet élete végéig használó gyámjánál, III. Frigyesnél elsősorban az expanzív külpolitikai törekvések reprezentálásához, illetőleg legitimálásához kellett a magyar szentek.¹⁰⁵ Ebbéli szándékának egyik legfontosabb emléke a Wiener Neustadt-i székhelyén, a ciszterci Neukloster számára 1447-ben megrendelt szárnyasoltár volt, ahol a szárnyak két oldalán igen hangsúlyosan (bár ikonográfiailag téves attribútumokkal) szerepelnek a magyar szent királyok a Habsburg ősök sorában. Kifinomultan és roppant rafináltan mutatva be azt a dinasztia által gondosan kidolgoztatott fiktív genealógiát, amely az Árpádok nemzetségéből való leszármazást volt hivatva igazolni.¹⁰⁶

A polgárság magyar szentek iránti tisztelete a céhes keretek között nyilvánult meg. 1447. május 15-én V. Miklós pápa megerősítette Nagyszében Szent Lászlóról elnevezett prépostságának kiváltságait.¹⁰⁷ Érdemes megemlíteni a helyi tiszteletet illetően még azt is, hogy Szent Istvánnak, Lászlónak és Imrének a plébániatemplomban külön kápolnája is állt. Építkezésének befejezésére 1448-ban János, bíborosi legátus száz nap búcsút engedélyezett.¹⁰⁸

SÁRKÖZY Péter. Szeged 2005, 235–239.; SÁRKÖZY Péter: Magyar szentek ábrázolása itáliai templomokban, műemlékekben. In: „*Hol vagy István király?*” 2006, 70–73.

105 Az udvar magyar szentek iránt tanúsított figyelmében feltétlenül közrejátszott, hogy III. Frigyes birtokában volt V. László öröksége, az 1440-ben elzálogosított királyi kincstár egy része is; benne a Szent Koronával és számos más ereklyével, liturgikus tárggyal. Az 1440-től 1464-ig terjedő időszak (ameddig a Szent Korona a császár kezén volt) idevonatkozó okleveles említéseit felsorolja: BARTONIEK Emma: Corona és regnum. *Századok* 68 (1934) 326. Újabb irodalma: Brigitte HALLER: Kaiser Friedrich III. und die Stephans Krone. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 26 (1973) 94–147.

106 Eszmei háttéréről: Elisabeth Kovács: Der heilige Leopold – Rex perpetuus Austriae? *Jahrbuch des Stiftes Klosterneuburg. Neue Folge* 13 (1985) 159–211.; GALAVICS Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: *Császár és király 1526–1918. Történelmi utazás. Ausztria és Magyarország*. Szerk.: FAZEKAS István – UJVÁRY Gábor. Bécs 2001, 9. Az oltárról legújabbban: TÖRÖK Gyöngyi: A magyar szent királyok ábrázolása 1447-ben a bécsi Szent István Dóm bécsújhelyi oltárán. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: FÜZES Ádám – LEGEZA László. Budapest 2006, 575–592.

107 Kiadása: THEINER: *Vetera monumenta...* i. m. (7. j.) II., 232.; XV. századi pápák oklevelei... i. m. (84. j.) II., 242. (Nr. 940.)

108 Az egykori Nagyszébeni Szász Nemzeti Levéltár U. II. jelzete alapján közölve: Ludwig REISSENBERGER – Emeric HENSZLMANN: *Die evangelische Kirche in Hermannstadt*. Hermannstadt 1884, 121. (Jelenlegi őrzési helye: Sibiu, Arhivele Statului Județean Sibiu. *Bischofsurkunden* 1211–1654. [Budapest, MNL OL, X 4856]).

1449-ben Hédervári László egri püspök András tárcafői esperes és kanonok kérelmére kiadta és megerősítette a bártfai *Irgalmasság Anyja konfraternitás* szabályait. Egyúttal negyvennapos búcsúban is részesítette azokat, akik őszintén megbánják bűneiket, meggyónnak, a Társulat és az oltár számára adakoznak vagy „inventionis et exaltationis Sanctae Crucis ac beatorum Stephani Emerici et Ladislai regum patronorum huius inclinati regni Hungariae...” ünnepi alkalmával ájtatosan elzarándokolnak.¹⁰⁹

A bécsi egyetem magyar nemzete („natio Hungarica”) Szent László napját 1415-től már évente rendszeresen megtartotta.¹¹⁰ 1353-tól 1630-ig vezetett első anyakönyvébe (natio-matriculá) az osztrák Lehrbüchermeister a folio 5. verso lapra a védőszentet festette meg a kerlési ütközet birkózásjelenetével, mely téma a diákság körében is igen népszerű lehetett, s amelyet Szent István és Imre álló alakos képmásai követtek.¹¹¹

▼ A HUNYADI MÁTYÁS URALKODÁSA ALATTI TISZTELET

Mátyás teljes értékű méltóságát reprezentálta a megkoronázása után, 1464-ben kibocsátott felségi kettős pecsétje.¹¹² A hazai szfragisztikában talán legtöbbször elemzett sigillum reprezentatív gazdag heraldikai apparátusa a Szent Koronát elnyert szuverén király idoneitását hangsúlyozta, aki

109 Kiadása: *Bártfa szabad királyi város levéltára 1319–1526*. Összeállította IVÁNYI Béla. I. 1319-től 1501-ig. Budapest 1910, 92. (Nr. 531.) Említve még: PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest 1940, 29. [Új kiadása ZOMBORI István gondozásában: Budapest 2000]; PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. *Századok* 75 (1941) 147.; SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest 1984, 166.

110 Ebből az alkalommal először a dominikánusoknál, 1593-tól pedig a Szent István protomártírról elnevezett székesegyházban tartottak szentmisét, majd a nációnak egyik tagja ünnepi szónoklatban méltatta a szent király érdemeit. A „magyar nemzet” 1414-ben kelt alapszabályzatában legelső pontként írta elő a ceremónia megtartását. Az egyetem minden nációjának volt egyébként saját védőszentje. A csehek Szent Vencel, az osztrákok Lipót, a rajnaiak Orsolya, a szászok pedig Mórinc napját ülték meg. A magyar nációról legújabbban korábbi irodalommal: GÁBOR KLANICZAY: *National Saints on Late Medieval Universities*. In: *Die ungarische Universitätsbibliothek und Europa*. Hrsg. Márta FONT – László SZÖGI. Pécs 2001, 87–108.; KLANICZAY 2004, 237–249.

111 Wien, Archiv der Universität Wien, NH 1. Pergamen, papír, 397 × 275 mm. Legújabb összefoglalása korábbi irodalommal: MARTIN ROLAND: *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve*. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 630. (Kat. 7.72.)

112 Természetes színű viasz. Átmérője: 123 cm. MNL OL, DL 15 675. (1464. IV. 12.); DL 15 412. (1464. VIII. 17.); DL 38 998. (1469. X. 12.)

▼ Mátyás király felségpecsétjének előlapja, 1464

II. András Aranybullája, I. Lajos és Zsigmond megerősítő oklevelei szerint tartozott az országot szabadalmaiban és szokásaiban megtartani.¹¹³ A pecsét ikonográfiájának hátterében – ahogy Marosi Ernő frappánsan megfogalmazta – az „önerőből szerzett hatalom” megjelenítése állt: „Az 1464-es pecséteken a korábbi címerek

liliomos abroncskoronáját a császári koronára emlékeztető... magasabb rangú attribútum váltja fel. Ennek előképe éppúgy, mint a hátoldal karéjdíszes körbe illesztett címersorozatáé, Zsigmond császárkori pecsétjeinek típusát újítja fel, s III. Frigyesnek, majd V. Lászlónak ugyanilyen mintaképeket követő pecsét reprezentációjával verseng. Modern elemei e pecsétnek a mind az előlapon, a támpillérek fülkéiben, mind a hátoldalon címertartóként ábrázolt angyalok, s ugyanilyen az előlap trónoló uralkodó ábrázolása fölött három fülkében ábrázolt három szent magyar király sora is. Mindkét pecsétoldalon nyilvánvaló a párhuzam III. Frigyes nagypecsétjeivel. Az előoldal heraldikai gazdagsága és fülkesorozata a Wiener Neustadt-i Szent Györgykápolna nevezetes címerfalára is utal. A hármás fülke azonban határozottan magyar királyi tradícióból ered: nem királyi felség-

▼ A magyar szent királyok a szepeshelyi székesegyház neogótikus szerkezetű főoltárának bal oldali szárnyán, 1470–1478

¹¹³ BODOR Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. *Ars Hungarica* 8 (1980) 17–24.

pecséteken, hanem Nagy Lajosnak aacheni palástkapcsain, továbbá főpapi pecséteken találjuk Szent Istvánnak, Imrének és Lászlónak, az ország szent patrónusainak ilyen ábrázolását. A császárral való versengésben nyilvánvalónak látszik az ország tradíciójára való hivatkozás.”¹¹⁴

A Mátyás kori szenttiszteletet másik szála személyes indítékokkal magyarázható, ami elsősorban legitimációs kényszerből fakadt. Ehhez a legfontosabb mintaképet, a hazai tradíciókon kívül, a magyar trónra aspiáló és a magyar királyi címet élete végéig használó III. Frigyes udvarában kidolgozott reprezentáció szolgáltatta.

Kiemelt hely illeti meg mind a magyar szent királyok tisztelete, mind kvalitása miatt az 1470-es évekből a szepeshelyi Szent Márton prépostsági templom erősen átalakított főoltárát. Középkori ikonográfiai programja a király külső és belső politikai pozícióinak látványos megerősödését, nyugat-európai külpolitikai aspirációit és a Hunyadi-ház legitimálásának genealogikus-ideologikus szándékát egyaránt tükrözi, vagyis a nem örökösödési jogon uralkodó Mátyás hatalmi szuverenitásának kinyilatkoztatása és családi önreprezentációjának, vagyis a Hunyadi-ház fényének, erejének és stabilitásának kifejezése volt a Magyar Királyság, továbbá heraldikai és genealógiai szimbólumainak hangsúlyozásával az 1447-es bécsújhelyi oltár és bizonyos, kellően még nem tisztázott Anjou, illetőleg Valois képzőművészeti előképek alapján. Abba a késő gótikus stílusjegyeket magán viselő, főbb vonásait tekintve Luxemburgi Zsigmondot követő reprezentációba, illetőleg politikai szándékot sem nélkülöző propagandába illeszkedett, amelynek számos egyéb példája ismeretes az 1460-as évek végétől az uralkodó saját, majd Beatrice d’Aragona triumfális szimbolikus eszköztárán át az ország vezető arisztokrata családjainak néhány tartománnyal kiegészített címersorozataig. Egész programja és szereplőinek kiválasztása mögött Hunyadi Mátyás személyes döntése állhatott. Teljes egészében a királyról (illetve családjáról) szólt, elsősorban őt jellemezte.

Az oltár bal oldali belső szárnyán a magyar királyszentek sorakoznak nimbusz nélkül, aranybrokát háttér előtt. Középen Imre herceg áll. Hoszszú, csigákba göndörödő barna haját ékköves, csavart pánt szorítja le. Palástja alól díszes öltözék villan elő. Nyakában két vastagon sodort aranylánc függ. A rövidebben a palást aranybrokát virágainak körvonalaihoz hasonló, finoman megmunkált ovális ékszer csüng, középen rombusz alakú, kazettás foglalatú drágakövel. Jobb kezében, mintegy mérleg nyelve-

114 MAROSI Ernő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *Ars Hungarica* 21 (1993) 13–14.

▼ Két oltárszárny a magyar szent királyok és Szent Miklós alakjával
Nagyótótlakról, 1490 körül

ként, magasra emelt, hosszú, kivont kardot, bal kezében egyetlen szál, négy ágra bomlott liliumot tart. A királyszentek szimbolikus tartalmat hordoznak. Véleményem szerint Szent István Hunyadi Jánosnak (közvetlenül Luxemburgi Zsigmondnak), Szent László az 1457. március 14-én, huszonnégy éves korában a belviszályok áldozatául esett, a Hunyadi-Szilágyi-párt álláspontja szerint a csalárd és hitszegő módon kivégzett dalmát-horvát bánnak és a királyi seregek főkapitányának, vagyis Mátyás bátyjának, Vajdafia Lászlónak, Beszterce örökös grófjának állíthatott emléket. Nem inkognitó- és nem ideálportrékról van esetükben szó, ahhoz túl sematikusak arcvonásaik, pusztán szimbolikus utalnak rájuk. Szent

Imre herceg alakja mögött – a talán második házasságkötése miatt is – az eszményített fiatal (!) Mátyás király rejtőzik, mégpedig az általa 1472-ben a hitetlenek, a török ellen alapított Krisztus Kínszenvedése Rendjének ornátusában, mint annak souverainja,¹¹⁵ a liverae-hez tartozó láncsal és fegyverrel (amely talán azonos volt az egyik, II. Pál vagy II. Pius pápa által 1471 januárjában küldött megszentelt karddal).

Attila állt viszont a középpontjában Thuróczy János személynöki ítélmester 1487-ben írt *Chronica Hungarorum*ának. Szerzője fölelevenítve az elenyészett ősgesztát és Kézai Simon *Gestáját*, munkájának alapproblémájává a magyar–hun eredetkérdést tette.¹¹⁶ Művének koncepcióját Drági Tamásnak ajánlott prologusában fejtette ki.¹¹⁷ A krónika két aránytalan részre osztható. Az első a hun történetet tartalmazza, a második pedig a magyarok visszajövetelétől, azaz a honfoglalástól kíséri végig a nemzet történiáját. Thuróczy Attilát jellemezve lényegében Mátyás portréját rajzolta meg.¹¹⁸ A teljes mű (és a hozzákapcsolt *Carmen Miserabile*) 1488. március 20-án hagyta el a nyomdát negyvenegy Maiestas-típusú uralkodóképmással. A *Krónika* kinyomtatása üzletileg eredményes vállalkozásnak bizonyult, úgyhogy két és fél hónap múlva második kiadásban, Augsburgban is megjelent. Mindkét kiadást fametszetek kísérik. A brünniben kizárólag Maiestas-típusú uralkodóképmások, az augsburgiban az uralkodóképmások mellett csataképek is láthatók. Az ülő portrék kifejezetten a magyar közjogban (pénzek, uralkodói pecsétek) használatos konzervatív ikonográfiai sémát követték. Ez a tudatos és következetes archaizáló ábrázolási mód garantálta ugyanis a politikai jogfolytonosságot, és ez a szándék adhat csak logikus magyarázatot arra az ellentmondásra, ami a rendkívül olvasmányos és lebilincselő, antik toposzokkal, eposzi fordulatokkal megtűzdelt humanista szöveg és a fametszetek monoton sora között feszül.

A brünni kiadásban Szent István király egyedül ül trónusán. Az augsburgiban megjelenik mellette a trón leendő várományosa, a gyermek Imre

115 Kiadása: SCHÖNHERR Gyula: Krisztus kínszenvedésének rendje. Egy Mátyás korabeli nemesi társaság emléke. *Turul* 16 (1898) 106–107. Újabban: Karl NEHRING: Bemerkungen zur Legitimitätsvorstellung bei Matthias Corvinus. *Ungarn Jahrbuch* 10 (1979) 112–113.

116 MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika és forrásai*. Budapest 1967, 51–57. A szkíta–hun történetről: 105–124.

117 Caput I. (Dedicatio) Kritikai kiadása: THURÓCZI 1985–1988, I., 16.

118 KARDOS Tibor: *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest 1955, 175–177.; MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczy-krónika XV. századi kiadásai*. *Magyar Könyvszemle* 83 (1967) 2.

▼ Gian Francesco Tolmezzo: Kálvária a magyar szent királyokkal, 1500–1510. Zágráb, Érseki palota

herceg is.¹¹⁹ László a brünni kiadásban trónon, az augsburgiban viszont lépő lovon ül.

Az 1490 körüli, egyes feltételezések szerint a besztercebányai Szent Borbála-oltárhoz tartozó, majd a Szepes vármegyei Vitfalvára került két szárnyképet idestova száz éve Gúti László mecénatúrájával hozta kapcsó-

¹¹⁹ KERNY Terézia: Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003) 5–30. Lásd e kötetben is!

latba a hazai kutatás.¹²⁰ Az erősen roncsolt két tábla a három magyar királyszentet és Szent Sebestyént ábrázolja.

Egy köznemes lehetett megrendelője a Vas vármegyei Nagytótlak plébániatemploma főoltárának. Külső szárnyképein metszetelőképek hatásával számol a művészettörténeti kutatás.¹²¹ A magyar szent királyokat, illetve a tituláris szentet, Miklóst ábrázoló táblák előképeit újabban ES Mester grafikáiban vélik fölfedezni.¹²²

Az 1480–1490 közötti évekből ismert néhány hasonló tematikájú oltár kompozíciója egyébként (Gánóc, Nagyturány) még a XV. század első évtizedeiből megismert konvencionális álló alakos elrendezést tükrözte.

A magyar szent királyok tisztelete a XV. század második felében túl lépte a régió határait, jóllehet ennek külhoni terjesztése: az aacheni, kölni, loretoi, mariazelli, római zarándoklatok és e zarándoktemplomoknak juttatott fogadalmi és egyéb ajándékok nyomán; a bécsi egyetem „magyar nemzetének” előadásai; követjárások; az Anjouk és Zsigmond diplomáciai csatornáin révén már a XIV. századtól folyamatos volt. A magyar szentek valójában ekkortájt kerültek be az európai közvélemény tudatába, ekkor erősödtek meg közép-európai „pozícióik”. Mindebben meghatározó szerepet játszott a külpolitika, pontosabban az egyre fenyegetőbbben jelentkező török elleni küzdelmek is, amelyek fokozottabban ráirányították a figyelmet az egyre gyakrabban Európa védőbástyájaként emlegetett Magyar Királyságra, ahonnan a hathatós segítséget várták. A széles körben és gyorsan terjedő grafikáknak, a krónikáknak, a pénzeknek és a liturgikus irodalomnak köszönhetően az oszmánellenes hadjáratba, illetőleg a *propugnaculum Christianitatis* gondolkörébe is jól beilleszkedő magyar szent királyok tisztelete Európában is kimutatható.¹²³

A hazai kultuszt ekkor a nyomtatott krónikák közvetítették a leggyorsabban. Közülük is Hartmann Schedel nürnbergi orvos és történétíró *Liber chronicarum*-ja vált legközismertebbé, amelyet a kor legnagyobb kiadói vál-

120 Turócszentmárton, Slovenské národné múzeum. Ltsz.: 2284. Fa, tempera. 138 × 44,7 cm. Fontosabb irodalma: NÉMETHY Lajos: A vitkóci templomról. *Archaeologiai Értesítő* ÚF 20 (1910) 59., 60–61.; [RADOCSAY 1955, 460.]; Anton C. GLATZ: *Gotické umenie zo zbierok Slovenského národného múzea v Martine*. Martin 1983, 53.

121 Budapest, MNG, Régi Magyar Gyűjtemény. Ltsz.: 180., 182. 1490 körül. Fa, tempera, egyenként 157,5 × 53 cm. [RADOCSAY 1955, 407–408.]

122 POSZLER Györgyi: Két festett oltárszárny. In: *Pannonia Regia* 1994, 508. (Kat. X–21. sz.) Véleményem szerint legalább ugyanannyit nyomhat a latban a *Chronica* fametszeteinek ismerete, amely egyben rávilágít donátorának udvari kapcsolataira is.

123 BOGYAY Tamás: A magyarság mint „Nyugat védőbástyája”. *Katolikus Szemle* 38 (1986) 101–114.

lalkozásaként tartottak számon. Schedel a világtörténelmet – korábbi forrásokból merítve – a teremtéstől saját koráig két korszakra osztotta fel. A kötetet díszítő ezernyolcszázkilenc fametszetet hatszáznegyvenöt fadúrról nyomtatták, tehát ugyanazt a negatívot több képhez is fölhasználták. Így történt ez a magyar szent királyok mellképei esetében is.¹²⁴

A magyar liturgiátörténet szempontjából is különleges jelentőséggel bír az ábói püspökség számára készült *Missale Aboense*, amelyben az Árpád-házi szentek, István, Imre, László és Erzsébet miséi is helyet kaptak.¹²⁵

▼ A MAGYAR SZENTEK LEGITIMISTA-DINASZTIKUS KULTUSZA I. MIKSA UDVARÁBAN

A Habsburg-udvar magyar szent királyokat érintő recepciója mögött egyértelműen a magyar trón megszerzéséért folytatott legitimációs küzdelem állt.¹²⁶ Ez az erőltetett, sőt bizarrnak tűnő, de I. Miksa (1459–1519) részéről mégis kétségtelenül bizonyos egyéni szimpátiáról is tanúskodó orientáció eredendően a III. Frigyes által kimunkált reprezentációs bázisra épült és azt követte sok tekintetben, jóllehet számos vonatkozásában már lényegesen eltért attól.

A római király számára (egyébiránt az 1463-as bécsújhelyi szerződésben is garantált) trónigényének alátámasztására a magyar rendek nemzeti törekvéseivel szemben meghatározó politikai jelentőséget kapott annak igazolása, hogy ő is az Árpád-házi királyok leszármazottja.

Szent István ötszáz év után ismét az államrezon egyik modelljévé vált kortársa, III. Ottó mellett, aki az ezredforduló pünkösdjén Aachenben „föllelte” Nagy Károly sírját a császár trónuson ülő alakjával, s akinek hagyatéka föltámasztásán, vagyis egyfajta újabb szakrális királyság létreho-

124 Nürnberg, 1493. Anton Koberger.

125 *Missale Aboense* [Lubecae, Bartholomäus Ghotan, 1488], 266 folio, 2°. A színezett fametszetekkel illusztrált ősnymotatványról idehaza mind ez idáig egyetlen tanulmányban írtak: SÁMSON Edgár: Adalék a magyar liturgiátörténethez. Magyar szentek tisztelete Finnország középkori liturgiájában. *Pannonhalmi Szemle* 15 (1940) 238–240. A finnek számára elsőrangú jelentőséggel bíró inkunábulum hatalmas irodalmából mindössze a kiadásának ötszázadik évfordulójára megjelentetett fakszimilére hivatkozom: *Missale Aboense. Secundum ordinem fratrum praedicatorum*. 1488. Ed. & postscriptum M. PARVIO. Porvoo 1988.

126 Idevonatkozóan jól használható: Anna CORETH: Dynastisch-politische Ideen Kaiser Maximilian I. *Mitteilungen des österreichisches Staatsarchiv* 3 (1950) 81–105.

zásán fáradozva, dolgoztatta ki tulajdonképpen Miksa egy második „renovatio imperii Romani” grandiózus koncepcióját. Szent István politikai példakép-előddé vált, míg László az ideális lovagot testesítette meg a „Hercules Germanicus”, a német irodalomban a XIX. század közepétől „der letzte Ritter” epithetonnal aposztrofált uralkodó számára.¹²⁷

Ebben az összefüggésrendszerben érthető meg az általa készített genealógiai konstrukciók, magyar szenteket fölvonultató műalkotások sokasága. Ezek egyrészt vizuálisan is megragadható modellt kínáltak, másrészt iskolapéldái lettek ambiciózus politikai terveinek. Az 1510-es évek közepétől számos, magyar királyokról szóló legenda- és krónikaváltozat, rajzolt, festett és fametszeten sokszorosított képi emlék született a magyar szentek illusztrációival díszítve.¹²⁸

A közéjük tartozó alkotások közül mindenekelőtt egy 1516-ban készült, százhuszonnegy fametszetről álló sorozatot kell kiemelni, amelynek egyetlen kötetbe foglalva kellett volna bemutatnia mindazokat a szentté avatott ősokeket, akiket Jakob Mennel *Fürstliche Chronik genannt Kaiser Maximilians Geburtspiegel* címen ismert, hat kéziratos kötetet átfogó műve utolsó könyvében Miksa rokonságának tagjaiként gyűjtött össze, s ahová a magyar szentek is bekerültek.¹²⁹ A tervezett kiadvány koncepció-

127 Anastasius GRÜN: *Der letzte Ritter*. Leipzig 1844. Elemzése: MÜLLER 1982, 212–238. – Utóéletének egyik újabb hajtása: SCHÜTZ, K.: Maximilian I. und die Kunst. In: *Kunst um 1492. Hispania – Austria. Die Katholische Könige Maximilian I. und die Anfänge der Casa de Austria in Spanien. Los Reyes Católicos, Maximiliano I. y los inicios de la Casa de Austria en España*. Kunsthistorisches Museum – Schloß Ambras, Innsbruck 1992. Red. Lukas MADERSBACHER. Innsbruck 1992, 155–181.

128 A sorozatoknak igen kiterjedt nemzetközi irodalma van, amelynek még vázlatos áttekintése is túlfeszítené jelen tanulmány kereteit. Gazdag bibliográfiát közöl például: MÜLLER 1982, 382–412. Újabb irodalom és összefoglalás: Jan-Dirk MÜLLER: *Literatur und Kunst unter Maximilian I.* In: *Kaiser Maximilian I. Bewahrer und Reformier*. Hrsg. Georg SCHMIDT-VON RHEIN. Wetzlar 2002, 141–150.; SZENTESI Edit: *Birodalmi patriotizmus és honi régiségek. Az egykorú osztrák hazafias történeti festészetről szóló írások Josef Hormayr írásaiban (1810–1828). I. Kisérlet a hazafias történeti festészet megteremtésére az osztrák császárságban (1808–1813)*. PhD-disszertáció. (ELTE Művészettörténeti Intézet) Budapest 2003, 31–57.; F. Matthias MÜLLER: I. Miksa császár, a birodalom és humanista udvari stílus. A császár megrendelésére készült grafikai sorozatok stílustörténeti elemzése az antik művészet közép-európai recepciójának tükrében. In: *Dürer és kortársai...* 2005, 9–22. – A kötetek magyar vonatkozásaival – Endrődi Gáboron (ENDRŐDI 2000) kívül – néhány általános említésen túl nem foglalkoztak idehaza. Legutóbb: BODNÁR Szilvia: I. Miksa császár megdicsőülése: Diadalmenet, Diadalkocsi és Diadalkapu. In: *Dürer és kortársai...* 2005, 24–25.

129 Wien, ÖNB, Cod. 3072*–3077. A fametszeteken ábrázolt szentek gyűjteménye megtalálható a *Fürstliche Chronik* utolsó kötetén (ÖNB, Cod. 3077) kívül annak előkészítő fo-

ja – hatalmas terjedelme ellenére – csupán nagyjából körvonalazható, mert az a király életében még nem készült el teljesen.¹³⁰ Az viszont egészen biztosan megállapítható, hogy a három magyar szentről szóló szövegek csaknem kizárólagos irodalmi forrása Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a volt, amelyet azonban Mennel más, ez idáig azonosítatlan historiógráfiai munkákkal is kiegészített.¹³¹ A hozzájuk Leonhard Beck által készített metszetek megfelelnek három, tollrajzokkal¹³² és egy miniatúrákkal díszített, e grafikákkal hozzávetőlegesen azonos időre keltezhető kötet ábrázolásaival.¹³³ Ezt figyelembe véve számolt Simon Laschitzernak a XIX. század nyolcvanas éveiben megjelentetett grandiózus tanulmányai nyomán a kutatás egy elveszett közös előképpel, mintegy e sorozat első változatával.¹³⁴

▼ A TEOLÓGIAI-DOGMATIKAI KÜZDELMEK LECSAPÓDÁSA A MAGYAR KIRÁLYSZENTEK IKONOGRÁFIÁJÁBAN

A magyar királyszentek önálló képzőművészeti szerepeltetése viszonylag ritka volt ebben a korszakban. Annál gyakoribb lett viszont aktuális ikonográfiai témákba (Szeplőtelen Fogantatás, Patrona Hungariae, Arma

galmazványaiban (ÖNB, Cod. 8994; 3077; 3077**), a szentek névsora továbbá Jakob MENNEL: *Der Zeiger* című kéziratában (ÖNB, Cod. 7892) és nyomtatásban megjelent művében: *Seel vnnd heiligen buch / Keiser Maximilians altforden / als weyt ich vff Irer Keiserlichen Majestat gnerdig befelh / allenthalbe[n] hab möge erfare[n]*. Freiburg im Breisgau, 1522. Az első, 1512–1513 körül készült fogalmazványoktól az 1518-as végleges változatig a kötetek egyes legendái komoly változásokon estek át, ezek azonban nem érintették a három magyar királyszentet. A kötetekről legújabbán ENDRÓDI Gábor: Szentek I. Miksa német-római császár rokonságából. In: *Történelem – kép...* 2000, 165.; ENDRÓDI 2000, 198.

130 A sorozat 1515–1518 között nyomtatott példányaiból mindössze egy maradt fenn, amely feltehetően a próbalevonatokat tartalmazza. A második kiadás 1522 és 1551 között készült, majd Adam Bartsch 1799-ben ismét megjelentette a teljes művet.

131 A historiográfiai forrásokra nézve alapvető: MÜLLER 1982, különösen: 180–210.; nyomában érinti még: ENDRÓDI 2000, 198.

132 ÖNB, Cod. 2857; Cod. ser. n. 2627; Cod. ser. n. 1598.

133 ÖNB, Cod. ser. n. 4711.

134 SIMON LASCHITZER: Die Heiligen aus den „Sipp-, Mag- und Schwägerschaft“ des Kaisers Maximilian I. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* IV. (1886) 70–289.; V. (1887) 117–261.; Die Genealogie des Kaisers Maximilians I. VII. (1889) 1–200.

Christi, Imago Pietatis) és típusokba (sacra conversazione, devóciós, fogadalmi, supplicatiós képek) történő beolvasztása hagyományos viselete, attribútumai fönntartása mellett. Miként Szent István királyt, Szent Lászlót is Szűz Mária nagy tisztelőjeként tartották számon, ami azután gyorsan elősegítette a XV. század második felétől a két szent figurájának kontaminálódását.

A Napba öltözött Asszony- és a Magyarok Nagymatyja-ikonográfia összeolvadása először az 1501-ben Jacques Sacon (Zacone) lyoni nyomdájában kiadott *Missale Strigoniense* címlapmetszetén jelent meg. A konvencionális viseletben és attribútumokkal ábrázolt álló magyar királyszentek fölött, lángsugarak előtt trónuson ülő Szűz Mária ikonográfiai szempontból egyértelműen a Mátyás király által bevezetett aranyforintok előlapjainak Immaculata-típusát fejlesztette tovább. Felirata azonban már nem teológiai háttérre, az Immaculata Conceptio tanára, hanem egyértelműen az ország patrónájára utal.¹³⁵

Időrendben haladva e folyamat következő állomását az Antal kassai ötvösnek tulajdonított, 1511-ben készült hatalmas iglói úrmutató képviseleli, ahol a gazdagon kiképzett, mérművekkel, fiálékkal, vimpergákkal díszített oltárarchitektúrában Szent István király és Szent László álló öntött szobrocskái fölött lángsugarakkal övezett Immaculata lebeg.¹³⁶ Együttes kompozíciójuk egyszerre utal a Napba öltözött Asszony és az eucharisztia tanára, illetőleg a Patrona Hungariae-eszmekörre.

Még egyértelműbben fogalmazódott meg ez a gondolat Hans Sebald Beham 1527-ben készített, mind ez idáig unikális fametszetén, ahol a magyar szentek fölött lebegő, némileg a Köpönyeges Madonnákra emlékeztető Immaculata fején már nem a tizenkét csillagú nyitott korona, hanem a Magyar Királyság Szent Koronája látható.¹³⁷ Borsa Gedeon a lap méretei alapján kísérletet tett egy magyarországi használatra szánt Missale rekonstrukciójára, melynek elkészülését az 1526 után bekövetkezett válto-

135 *Missale secundum chorum almae ecclesiae Strigoniensis* [Lugduni], 1501. VI. Maii. [Jacques Sacon] – RMK III. 102.; [HUBAY 1938, 11. sz.; *Történelem – kép...* 2000, 151–152. (Kat. II–5. sz.) (Mikó Árpád)].

136 Spišská Nová Ves, Farský kostol sv. Elisabetha. Öntött, aranyozott ezüst, magassága: 117 cm.

137 A XVI. századi fametszet XX. század elején készült fakszimiléjét, amelyet föltehetően Térey Gábor kapott Campbell Dogsontól, a metszet első közlőjétől (papír, fénynyomat, 222 × 168 mm) a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi (ltsz.: 11.207.). Campbell DOGSON: The Patron Saints of Hungary. A Woodcut by Hans Sebald Beham. *The Burlington Magazine* 14 (1908) 301–302. [*Történelem – kép...* 2000, 153–154. (Kat. II–8. sz.) (ENDRŐDI GÁBOR)].

▼ Patrona Hungariae a magyar szent királyokkal a zágrábi misekönyv címlapjának verzóján, 1511

zások hiúsítottak volna meg.¹³⁸ A Napba öltözött Asszony „Patrona Hungariae” felirattal kiegészülve újabb kompozicionális típusok kiindulópontja lett, és számtalan további variánst eredményezett.

138 Borsa Gedeon: Egy feltehetően soha el nem készült hazai misekönyv emléke. *Magyar Könyvszemle* 109 (1993) 325–330.

▼ Szent László király alakja a zágrábi misekönyvben, 1511

Az Immaculatán kívül más közkedvelt ikonográfiai típusok mellett is gyakorta szerepeltek a magyar szent királyok. Erre példa a műpártolásáról jól ismert Szegedi Lukács zágrábi püspök (1500–1510) megrendelésére 1505 körül festett oltárkép.¹³⁹ Az eucharisztikus színezetű, sacra conversazione-típusú, Velence hatósugarába tartozó, illetve a dalmáciai reneszánsz fő mű-

vei közé sorolható kvalitásos festmény, amelyet a horvát kutatás mindmáig Gian Francesco Tolmezzónak attribuí, tematikája voltaképpen a zágrábi egyházmegye több évszázados képzőművészeti tradícióiban gyökerezik. Olyan alkotások kései leszármazottjának tekinthető, mint amilyen például Gazotti Ágoston XIV. századi pontifikális pecsétje volt.

A székesegyház nyomtatott szerkönyvei közül egy breviáriumnak és egy missalénak kiadatása ugyancsak Szegedi Lukács nevéhez fűződött. A ma mindössze három példányban ismert *Breviarium Zagrabiense*t Velencében nyomtatták Pap (Paep) János budai könyvárus költségén 1505-ben.¹⁴⁰ A breviárium kiadatása után hamarosan a *Missale Zagrabiense* sajtó alá rendezéséhez is hozzáfogtak, de az – kétéves munka után – már csak a püspök halála után, 1511-ben jelent meg Joannes Muer zágrábi polgár költségén, Petrus Liechtenstein velencei nyomdájában.¹⁴¹ Címlapját II. Ulászló és a püspök címere díszíti, míg verzóján egy szintén sacra conversazione-típusú, a művészettörténeti irodalomban gyakorta publikált fametszet látható: trónoló Patrona Hungariae a magyar szentek társaságában. Szűz Mária azonban eredendően mégsem ebbe, hanem a Regina Coeli-kompozíciók közé sorolható, akinek új szerepkörére csupán a trónusán olvasható antikva betűs felirat utal. De a szöveg nem csupán a Madonnánál segít a tájékozódásban. Legalább ennyire lényeges a magyar szentek azonosításánál is. Szent István és Szent László ugyanis egyaránt

139 Zágráb, érseki palota. Fa, tempera, 184 × 144 cm. [Milan PELC: *Renesansa*. (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj) Zagreb 2007, 536–537.]

140 [RMK III. 133.]

141 Petrus Liechtenstein nyomdája volt az a hely, ahol az 1510-es években talán a legtöbb magyarországi szerkönyv készült.

- ▼ Arma Christi
a három magyar
szent királlyal
az esztergomi
misekönyv
kánonképén, 1514

bárdot fog a kezében, sőt arcvonásaik is meglepően hasonlítanak egymásra. A két szent kilétét tehát egyedül csak felirataik árulják el.¹⁴² De ikonográfiájuk nem csupán e címlap verzóján keveredett össze. Hasonló képzavarral, „tévedéssel” még többször is szembesülhetünk a szerkönyvet lapozgatva. Az ünnepeiknél szereplő, meglehetősen következetlenül

¹⁴² *Missale Secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis ecclesiae*. Venetiis 1511. 20 Junii. Petrus Liechtenstein, pro Joanne Muer. RMK III. 176. [HUBAY 1938, 16. sz.] A metszet mérete: 295 × 220 mm.

fölhasznált metszeteknél ugyanis a nyomdász – alighanem gazdaságossági megfontolásból – ugyanazt a dűcot használta föl.¹⁴³

Az 1514-ben Luc' Antonio Giunta műhelyében készült újabb *Breviarium Strigoniense* fametszeteihez egyszerűen az 1505-ös *Breviarium Zagrabiense* illusztrációiból kölcsönöztek grafikákat.

A tömegével kibocsátott liturgikus szerkönyvek gyakorta egyazon dűcről nyomtatott, néhány archetípust fölhasználó és voltaképpen tipográfiai klisévé vált magyar szentjeinek meglehetősen hosszú sorában kifejezetten ikonográfiai csemegének számít annak a *Missale Strigoniense*-nek a fametszete, amely 1508. április 22-én hagyta el Johannes Winterburger bécsi nyomdáját. Címlapjának verzóját tárcsapajzsba foglalt Arma Christi foglalja el, míg fölötte félköríves timpanonban a magyar szentek háromnegyed alakjai sorakoznak.¹⁴⁴

A nemesség által ekkortájt fölállított, a magyar szenteket is megörökítő oltároknál különösebb ikonográfiai specifikumok nincsenek. A három királyszent mellett gyakorta tűntek föl más védőszentek, segítőszentek is. Az oltárképek alkotói többnyire közismert, közkézen forgó, viszonylag gyorsan terjedő fametszeteket használtak föl megformálásukkor.

A Turóc vármegyei Márkfalva Szent Borbála-temploma 1517-ben emelt főoltarán például nem csupán a három magyar királyszent, de Alamizsnás Szent János is szerepel.¹⁴⁵ Mellvéd előtt álló alakjaik határozottan közös előképre utalnak, amelynek megfejtését a templommodell tartó Szent Lipót nyújtja. A kompozícióik eredendően ugyanis ugyanazokból a genealógiai sorozatokból származtathatók a hazai viszonyokhoz alkalmazva, amelyek I. Miksa számára készültek éppen ezekben az években egymást követően.¹⁴⁶ Ez a tény nem pusztán együttes ikonográfiájuk szempontjából érdekes és figyelemreméltó, hanem a mind ez idáig nem azonosított megrendelő, Georgius Nigrinj politikai kapcsolatai, társadal-

143 Idevonatkozóan vö. MÍKÓ 1997, 135–136.

144 [Az 1508-ban megjelent *Missale Strigoniense*: RMK III. 149.; HUBAY 1938, 15. sz.; az 1514-ben megjelent *Missale Strigoniense*: RMK III. 189.; HUBAY 1938, 21. sz.]

145 Jazernica, Szlovákia. Kostol sv. Borbala. [RADOCSAY 1955, 387–388.; BODA Zsuzsanna: Alamizsnás Szent János kultusza és annak emlékei Magyarországon. In: *Történelem – kép...* 2000, 222–223.] Az oltár grafikai előképeihez: HOFFMANN Edith: A régi magyarországi festészet nürnbergi kapcsolatai. In: *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történeti Intézet Évkönyve* III. Budapest 1933, 51. Az oltár funkciójáról: KERNY Terézia: Adorációs kép, dedikációs-kép, fogadalmi kép, supplikációs-kép. (Kísérlet egy középkori ikonográfiai csoport műfaji szétválasztására.) In: *Kép, képmás, kultusz*. Szerk.: BARNA Gábor. (Szegedi Vallási-néprajzi Könyvtár, 16.) Szeged 2006, 22–38.

146 Leginkább a Leonhard Beck-féle fametszetek jöhetnek szóba.

▼ A kisszebeni Keresztelő Szent János-főoltár, oromzatában a magyar szent királyok szobraival, 1500–1510. Rekonstrukció a két világháború között a Szépművészeti Múzeumban

mi összeköttetései miatt is.¹⁴⁷ Elképzelhető, hogy az ő, illetve családtagjai védőszentjei voltak ők, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy ebben az esetben is az országot behálózó *sancti regis Hungariae*-kompozíciók helyi

¹⁴⁷ A donátor neve az 1965–1969 között folyt restaurálás eredményeként került napvilágra.

variánsát kell látni bennük. Az egyéni devóció szempontjából sokkal több figyelmet érdemel náluk jelen esetben a többi szent, nevezetesen Joachim és Anna, Kozma és Damján, illetve a predellán a Szent család a donátorpár mellett. A szentek kiválasztását tekintve önkéntelenül fölmerül a gyanú, hogy a máig ismeretlen kilétű házaspár talán már nem is várt, nehéz szüléssel világra jött gyermek, egy kései gyermekáldás öröme emelhette az oltárt fogadalomból. A *Legenda sanctorum* alapján szintén a magyar szentek közé tartozó Szent Márton püspök alighanem évfordulója kapcsán kerülhetett az oltárra. Az adorációs típusú oltár programja ezzel a gondosan összeválogatott együttesel így messze túlnőtt a donátorpár személyes megfontolásain. Kegyúri kötelességre, a templom titulusára és az országos patrónusokra egyaránt utalt.

Egy ehhez hasonló rekonstrukciós kísérlet, vagy a fölállítás konkrét indokának kiderítése a többi, ekkortájt emelt oltár esetében (például Ábrahámfalva, Bélakorompa [1516], Csíksomlyó [főoltár], Csütörtökhely, Háromszléc, Hízsnó [1508], Káposztafalva, Pónik [1512], Sztankahermány, Turócbéla, vagy a már elenyészettek közül Gyulafehérvár, Paloznak, Szombathely, Vikárdi, Zágráb, Zólyom) levéltári adatok – vagy az emlék – hiányában már jóval több nehézségbe ütközik. Alighanem éppen ezért sem történt eddig rá semmiféle kísérlet.¹⁴⁸

Az oltárokon szinte kötelező jelleggel fölbukkanó magyar királyszentek másodlagos „fölhasználására” mind ez ideig egyedülálló példa a kissebeni plébániatemplom Keresztelő Szent János-főoltára,¹⁴⁹ ahol az

148 Az oltárokon ez idő tájt egyre-másra fölbukkanó magyar szentek együttesére Genthon István is fölfigyelt a harmincas években írt szellemtörténeti szintéziseiben, de csupán nemzetkarakterológiai, illetve stílári szempontból. Ikonográfiájuk és annak háttere már nem igazán érdekelte: „A magyar szentek ábrázolása, ha nem is mondható gyakran, mégis jóval többször fordul elő, mint külföldön. Szent István, Szent Imre és Szent László néhány kiváló alkotáson szerepel, melyek közül a mateóci főoltárt külön meg kell említeni. Ez a korai oltár ugyanis nem csak szerepelteti, hanem főhelyre állítja első szent királyunkat és fiát. Aránylag ritka a falképek népszerű hőséne, Szent László királynak ábrázolása, annál gyakoribb Szent Erzsébeté, akit hazánkban legalább annyira tiszteltek, mint Németországban.” GENTHON István: *A régi magyar festőművészet*. Vác 1932, 13. „A nemzeti jelleg az egyház ajtaján kopogtatva kéri bebocsáttatását: magyar szentek, Szent István, Imre, László és Erzsébet jelennek meg az oltárképeken s adnak nekik ikonográfiailag helyi levegőt.” Uő: *Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig*. Budapest 1935, 12–13. A téma legújabb és legalaposabb összefoglalója nem igazán tudott e fenti megállapításokhoz többet tenni: POSZLER 2000, 180.

149 Az oltár külső képeinek jeleneit elválasztó középső vízszintes keretén festve: „An^o DOM^o 1490”, a bal oldali merev szárny (Krisztus megdicsőülése) hátán vörös krétával, kurzív írással: „Johannes Placzko [G]asparus Benedicti Anno domini 1516”.

oromzaton szereplő három szent eredetileg egy másik oltárszekrényben, talán éppen az elbontott Mátyás kori főoltárban állt, amelyeket talán kválításuknál fogva vagy laicizálódásuk megakadályozása végett kegyeleti okokból megőriztek.¹⁵⁰

A templomi berendezés mellett a fölszerelési tárgyakon is szerepeltek a magyar szent királyok. Gyakorta találkozni „tűfestéses” alakjukkal paramentumokon, például *miseruhák* keresztszáraiban, mint például a budaszentlőrinci pálos kolostor mára már elpusztult, csupán 1532-ben fölvet inventáriumából ismert *miseruhákon*.¹⁵¹

Szerényebbek az információink a polgárság által megrendelt városi templomokat díszítő alkotásokról. Bár számuk eléggé tetemes és igen magas színvonalú volt, megrendelőik neve, fölállításaik konkrét körülményei és indítékai – levéltári kutatások hiányában – többnyire ismeretlenek.

A kivételek közé tartoznak a besztecebányai Szűz Mária-plébánia-templom Szent Borbála-kápolnájának déli falát díszítő aranyozott figurális konzolok donátorai. A kápolna a domborművek fölállításának időpontjában a Plath család patronátusa alá tartozott, de a megrendelés konkrét indítékai továbbra is homályosak.¹⁵²

A számadáskönyvek nem igazítanak el ikonográfiai kérdésekben, más jellegű információik azonban közelebb vihetnek a város által megrendelt műalkotások megrendelésének pontosításához, mesterük azonosításához. Egy ilyen lajstromból ismert például a főntebb említett kassai Antal ötvös neve is. Szintén ezek a kimutatások adnak tájékoztatást a bártfai Szent Egyed-templom tornyának külső déli falára 1521-ben festett, de mára szinte teljesen megsemmisült, 4,5 × 2,8 méteres, Krausz János és testvére, Imre készítette, magyar királyszenteket ábrázoló falkép megrendelése-

150 Budapest, MNG, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 3916., 55.923., 64.1–2.M. Aranyozott, festett hársfa. [RADOCSEY 1967, 115–117., 183–184.; *Történelem – kép...* 2000, 147–150. (Kat. II–3. sz.) (POSZLER Györgyi). Kerny Terézia cikke megírása után sokat haladt a kutatás, és ma az oltár oromzatáról másképp vélekedünk. POSZLER Györgyi: Kutatásmódszertani gyakorlat: új források, új gondolatok a kissebzeni Keresztelő Szent János-főoltár oromzatával kapcsolatban. *Művészettörténeti Értesítő* 64 (2015) 239–267.

151 [A budaszentlőrinci kolostor hivatkozott leltára: DAP 2. füzet. Budapest 1976, 423–424. (15., 21., 22., 33., 36. sz. tétel.)]

152 A családra vonatkozóan levéltári forrásokkal: ENDRÓDI Gábor: Két búcsúbulla a besztecebányai plébánia-templom Szent Borbála-kápolnájának javára. In: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei...* 2002, 296–299. (Kat. 279.)

séről és harmincöt forintos áráról.¹⁵³ Talán éppen olyan védelmező, baj-elhárító célzattal rendelte meg őket a város magisztrátusa, mint a fölöttük magasodó hatalmas méretű Szent Kristóf-freskót.¹⁵⁴

Lényegesen kevesebb adat áll rendelkezésünkre az egykor a selmecbányai Havi Boldogasszony-plébániatemplom külső falát ékesítő, 1512-es évszámmal is jelölt hasonló tematikájú falképről, amelynek funkciója minden bizonnyal a bártfaihoz lehetett hasonló.

▀ A XVI. SZÁZAD EMLÉKEI

A protestáns nemzetfogalommal szemben fokozatosan kiépített új katolikus eszmerendszer és nemzetkoncepció alapjává a XVI. század második felétől Szent István legendai gyökerű országfelajánlása vált, fő ösztönzője pedig a magyar szent királyok, valamint az a történeti és irodalmi hagyomány felfogása lett, amely szerint Szűz Mária az ország legfőbb égi patrónája. Ez a koncepció történetfilozófiai és aktuálpolitikai töltést kapott, és összekapcsolódott az ország török alóli felszabadításának, területi és vallási egysége helyreállításának gondolatával, érintkezésbe lépett az örökösödési jog korlátozásának, illetőleg a rendi jogok hangsúlyozásának törekvéseivel, közjogi vonatkozásai révén pedig a katolikus egyház világi hatalmának megerősítését szolgálta, vagyis a mindenkori magyar politikában lezajló változások nyomták rá a bélyegüket.¹⁵⁵ A XVI. század elejétől jelentősen

153 „Anno 1521 item fecimus hoc Anno depingi imaginem Sti Christophori et trium Regum, atque horologium in turri Ecclesiae per Joannem Emerici et Krausz ratione cuius laboris eisdem solvimus fl. 35.” Myskovszky Viktor: *Bártfa középkori műemlékei. A Szent Egyed templomának műrégészeti leírása.* (Monumenta Hungarica, IV.) Budapest 1879, 29. Az időközben teljesen elhalványodott királyszentek ikonográfiájáról egyedül Myskovszky Viktor 1864–1867-ben és a bártfai nagy tűzvész után, 1878-ban készült rajzai és akvarellmásolatai, illetve e másolatokról idősebb Divald Károly által készített fototípiák adnak csupán tájékoztatást (Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tudományos Irattár, Tervtár, Fotótár; Bardejov, Šarišské Múzeum).

154 A magyar királyszentek alakjai korábban is megjelentek a templomok külső falain. Az időjárás viszonyosságai miatt szinte kivétel nélkül elpusztult, de egykor nyilván tetemes számú falkép közül még ma is látható töredékesen a XV. század első felében készült pelsőci (Gömör vármegye) freskó és a csupán néhány részletről ismert őriszentpéteri (Vas vármegye) falkép.

155 Jól használható összefoglalások: Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000) 573–602.; a „Regnum Marianum” fejezet műtárgytételei in:

- ▼ Pázmány Péter
Kalauzának
címlapja a Patrona
Hungariae és a
magyar szentek
ábrázolásával,
1613

megszaporodtak az országfelajánlás és a Patrona Hungariae motívumának említései, majd fokozatosan új elemekkel kapcsolódtak össze. Az egyre növekvő számban születő feldolgozások főként az irodalomban jelentkeztek, de affinitása révén más műfajokban is előfordultak elsősorban a jezsuita rendnek köszönhetően.¹⁵⁶ A magyar szentek tiszteletének legfontosabb központjai az érseki, püspöki székhelyek, prépostságok, mindenekelőtt Esztergom, Székesfehérvár, Várad és Zágráb maradtak.

Történelem – kép... 2000, 308–359.; Tüskés Gábor: Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa. In: „Hol vagy István király?” 2006, 237–238.

156 KERNY Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete a jezsuitáknál (1550–1630). In: *A magyar jezsuiták küldetése...* 2002, 424–441.

A külföldi, Aachenbe, Kölnbe, Rómába irányuló zarándoklatok továbbra sem szüneteltek. A nagy látogatottság némely esetben jelentős építkezéseket, belsőépítészeti átalakításokat is eredményezett. Rómában a Santo Stefano Rotondo templom közepén álló, Bernardo Rosellini-féle, 1453-ban emelt oltár köré az egyesített Collegium Germanicum et Hungaricum első rektora, Michele Lauretano 1580-ban stukkós mellvéd falat emeltetett a magyar királyszentek antikizáló álló alakjaival. A magyar szentek tiszteletének kontinuitását biztosították a bécsi egyetem magyar hallgatóinak évente elmondott dicsbeszédei is június 27-én, amelyekben ekkor már egyszerre szólalt meg a nemzeti múlt, a tradicionális Szűz Mária-tisztelet és a törökellenes harc gondolata.

▼ A MAGYAR SZENTEK A REGNUM MARIANUM ESZMERENDSZERÉBEN,
AZ ELLENREFORMÁCIÓ ÉS A TÖRÖKELLENES
KÜZDELEM SZOLGÁLATÁBAN

A XVII. század első évtizedeiben a hatalma csúcsán álló bécsi udvar fokozatosan felkarolta saját szentjei (József, Lipót, Aviañói Márk, Avilai Teréz, Borromei Károly, Nepomuki János) kultuszának támogatása mellett a magyar szentek tiszteletét is, és azt összeolvasztotta az apostoli királyság gondolatával, illetőleg a Habsburg-dinasztia történeti koncepciójával.

A korszak legfontosabb ikonográfiai vonulatát a mindenkori történeti, politikai eseményekkel, hitvitákkal szorosabb kapcsolatban álló aktuális tematikai kompozíciók, a döntően jezsuita környezetben létrehozott és funkcionálisan sokrétű díszcímlapok, könyvillusztrációk, kalendáriumképek, tézislapok képviselték. Az új ikonográfiai törekvések kibontakozásában ugyanis messzemenő jelentőséget kell tulajdonítani nekik, mivel az ő rendjük missziós, ellenreformációs tevékenysége volt a legnagyobb hatású.¹⁵⁷ A trienti zsinat reformjainak érvényre juttatásán fáradozva ők lettek a Regnum Marianum-eszme kidolgozói, amelyet a katolikus arisztokrácia támogatását élvezve – mint a fenti irodalmi és képzőművészeti példákön látható volt – összeolvasztottak nemzeti szentjeink tiszteletével.¹⁵⁸

157 Tüskés Gábor: A barokk kori szenttisztelet rétegei. In: *Történeti antropológia*. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülés szak előadásai. Szerk.: HOFER Tamás. (Antropológiai írások, 8–10.) Budapest 1984, 144–145.

158 A témáról részletesen: WACZULIK Margit: A magyar barokk vallásos nemzeti öntudatának kialakulása. *Regnum* 5 (1942–1943) 720–733.; BÁLINT 1977, II., 369–373.; KLANICZAY

Az ország fenyegetettségére érzékenyen reagáló, általuk kialakított új ábrázolástípus kezdetben szorosan kötődött a „Sancti Reges Hungariae” középkori ikonográfiai hagyományához és emlékeihez, s ez egyáltalán nem volt véletlen. A közkedvelt, széles tömegek által ismert típus új kompozíciós sémává alakítása, kibővülése más magyar, illetve magyar vonatkozású képekkel a XVII. század elejétől ment végbe lépésről lépésre, újabb és újabb variánsokkal.¹⁵⁹ A „Sancti Reges Hungariae” ikonográfiai őstípus átalakulása és kibővülése jól szolgálta az országot reprezentáló szentek jelentőségét, a hit és a patrónusszentek szoros összekapcsolását, történelmi távlatba illesztését, s ezzel a katolikus hit védelmét. Olyan példaértékű modell vált ismét belőle, amely az egyik leghatásosabb fegyvere lett az ellenreformációs küzdelmeknek.¹⁶⁰

A magyar szent királyok tisztelete és ikonográfiaja
a XIII. századtól a XVII. századig.
In: *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről.*
Szerk.: LŐRINCZ Tamás. Szent Imre Templomigazgatóság,
Székesfehérvár 2007, 79–123.

Tibor: Nacionalizmus a barokk korban. In: KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadékai.* Budapest 1985, 138–150.

159 E variánsokkal Galavics Géza foglalkozott behatóan több tanulmányában is. Legújabb összefoglalása a korábbi irodalommal: A magyarországi jezsuiták és a barokk művészet – az identitás jelei. In: *A magyar jezsuiták küldetése...* 2006, 321–344. Új aspektusból tárgyalja: KERNY 2006.

160 KNAPP 2001; KNAPP 2005; KERNY 2006; KNAPP Éva: A Szent István-ikonográfia megújulási kísérletei a 17–18. századi sokszorosított grafikában. In: *„Hol vagy István király?”* 2006, 214–236.

AZ ANGYALI KORONÁZÁS MOTÍVUMA SZENT ISTVÁN IKONOGRÁFIÁJÁBAN

Szent István király halálának 1988-as évfordulója, majd a mil레centenáriumi események nyomán első uralkodónk alakja hirtelen a társadalomtudományi diszciplínák középpontjába került. Mindebben a megnövekedett érdeklődésben a gyorsan változó politikai események éppen úgy szerepet játszottak, mint a sokáig agyonhallgatott téma iránt jogosan megnövekedett szakmai igény. Számptalan képzőművészeti alkotás született róla és számptalan tudományos tanulmány, ismeretterjesztő írás méltatta személyiségét, szentségét, politikáját, vette számba ábrázolásainak sokaságát. Lepold Antal pápai prelátus, esztergomi kanonok az 1938-as Szent István-évre készült, máig alpműnek számító ikonográfiai összefoglalásai után¹ – hét évtized elteltével – végre ismét örvendetesen megszapordtak azok a részt tanulmányok és önálló kötetek, amelyek az első királyunkat megörökítő képzőművészeti alkotásokkal foglalkoztak a középkortól a XX. századig. Wehli Tünde két tanulmányban foglalta össze a szent középkori ábrázolásait egy teljességre törekvő katalógussal kísérvé.² Kostyál László a zalai régió barokk emlékeiről írt összefoglaló tanulmányt.³ Szilárdfy Zoltán a szent legközismertebb barokk ikonográfiai típusát elemezte.⁴ Endródi Gábor egy bronz síremlékszobor kapcsán adott széles spektrumú áttekintést I. Miksa udvarának Szent István-recepciójáról.⁵ Knapp Éva az 1460-tól 1850-ig terjedő időszak grafikai ábrázolásait gyűjtötte össze rep-

1 LEPOLD 1938; Uő: *L'iconografia re Santo Stefano*. (Etudes sur l'Europe Centre-Orientale – Ostmitteleuropäische Bibliothek, 13.) Budapest 1938.

2 WEHLI 1994, 107., 110.; WEHLI Tünde: Szent István király ábrázolása a középkori magyarországi művészetben. In: *Szent István és az államalapítás...* 2002, 162–172.

3 KOSTYÁL László: Adatok a Szent István-ikonográfiához néhány zalai ábrázolás alapján. In: *Zalai Múzeum* 4. Zalaegerszeg 1992, 195–204.

4 SZILÁRDFY Zoltán: Szent István király följánlásának attribútumai. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 71–85.

5 ENDRÓDI 2000, 196–220.

rezentatív kötetben.⁶ Folytatását időrendben Sinkó Katalin foglalta össze, de már nem csupán egyetlen műfajra koncentrálva,⁷ Klaniczay Gábor és Salamon Nándor pedig az ünnepségsorozat alkalmával született legújabb képzőművészeti (elsősorban szobrászati) produkció ideológiai, aktuálpolitikai hátterét elemezte.⁸ A melleleg külön historiográfiai tanulmányt érdemlő tizenkét év témába vágó publikációiból végül meg kell említeni még Magyar Zoltán két kötetét, aki bár elsősorban művelődéstörténeti és folklorisztikai aspektusból vizsgálta a Szent Istvánhoz köthető néphagyományokat, mindeközben képzőművészeti emlékeiről is szót ejtett.⁹ Jelen tanulmány a hatalmas mennyiségű és még számtalan kiaknázandó művészettörténeti lehetőséget rejtő emléktanyagból mindössze egyetlen típusra szeretné fölhívni a figyelmet, amely nem csupán ikonográfiai szempontból érdemes a figyelemre, de legalább ugyanolyan jelentőséggel bír eszmetörténeti és közjogi szempontból is, s amely nem csupán egy adott korszak, nevezetesen a XV. század legvégének lett az egyik speciális témája, hanem lényegtelen változtatásokkal az azt következő évszázadokban is virulensnek bizonyult.

Amint ez köztudott, az 1488. június 3-án Augsburgban, Erhard Ratdolt nyomdájában – másodszor is – kinyomtatott Thuróczy János *Magyarok krónikájának* illusztrációi több lényeges változást tartalmaznak az előző, még ugyanabban az évben megjelent, brünni kiadásához képest.¹⁰ Vonatkozik mindez az I. István életrajzát kísérő fametszetre is, amelynek Mátyás király számára különleges technikai újítással készült aranyozott, színezett példánya a szent talán legtöbbször közölt és kiállított ábrázolásai közé tartozik.¹¹ Tehát nem csupán a szakemberek, hanem a széles nagykö-

6 KNAPP 2001.

7 SINKÓ Katalin: A modern nemzetek és képük a múlttól. Az ezredforduló a 19. és 20. század magyarországi művészetében. In: *Szent István és az államalapítás...* 2002, 173–183.

8 KLANICZAY Gábor: Szent királyok feltámadása. Előadás a Közép-Európai Egyetem (CEU) által rendezett milicentenáriumi konferencián 2002. II. 22-én; SALAMON Nándor: Új Szent István-szobrok Nyugat-Dunántúlon. *Vasi Szemle* 56 (2002/1.) 3–23.

9 MAGYAR 1996; MAGYAR Zoltán: Szent István a néphagyományban. (Osiris Könyvtár, Folklor) Budapest 2000. Szigorú művészettörténeti bírálatuk, sajnos, mindmáig várat magára!

10 Johannes de Thurócz: *Chronica Hungarorum*. Brünn 1488. [Konrad Stahel et Matthias Preinlein]; Johannes de Thurócz: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488. [Erhard Ratdolt, impensis Theobald Feger]. A két kiadás fametszeteinek bibliográfiája terjedelmes. Legújabb összefoglalása korábbi szakirodalommal: RÓZSA György: A Thuróczy-krónika illusztrációinak forrásai és a középkori magyar királyok ikonográfiája. In: RÓZSA 1998, 7–23.

11 135 × 115 mm.

▀ Szent István király és Szent Imre herceg a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488

zönség előtt is jól ismert grafikáról van szó, amelynek azonban történeti és képi előzményei mintegy másfél évszázaddal korábbiak eredeztethetők. E grafikán az idős, ősz hajú és gondosan két ágba rendezett szakállú Szent István hatalmas kőtrónuson, brokátmustrás bojtos párnán ül frontális nézetben. Fölötte „De generatione et regno sancti regis Stephani primi regis hungarorum” felirat olvasható. Az uralkodó viselete bő, hosszú ujjas, egész testét beburkoló, prémes bélésű és gallérú köpeny. Bal kezét a combjára támasztott, hatalmas országalmán nyugtatja, jobbában liliomos végű jogart tart. A trónus jobb oldalán tárcsapajzsba foglalt vágásos és kettős keresztos címerpajzs látható. Balra fia, a gyermek Szent Imre herceg ül

apja felé fordulva. Feje fölött „Emeric” név olvasható. E konvencionális, többek között a középkori uralkodói pecsétékről jól ismert Maiestas-kompozíció, megannyi szokványos kellékével önmagában még nem különösebben érdekes, hiszen egy több száz éves sztereotip sémát követ.¹² Ami a képet ikonográfiai szempontból egyedülállóvá teszi, az a Szent István gloriolás feje fölött megjelenő, koronát tartó két angyal.

▼ ELŐZMÉNYEK

A bizánci eredetű „corona angelica” mirákulum a hazai képzőművészetben a *Képes Krónikában* jelent meg először 1360 körül, de abban sem a Szent Istvánról szóló fejezeteknél, hanem a nem egészen legitim módon trónra került I. Gézánál, majd a hasonló módon királlyá választott öccsénél, az 1192-ben szentté avatott I. Lászlónál; mintegy nyomatékosítva az idoneitás elvét, vagyis hogy ők az Úr kiválasztottjai, és emiatt jogosultak a királyi címre.¹³ Ezenkívül Wittelsbach Ottónál bukkan még föl a csoda ugyanabban a kódexben, de csupán a szövegben olvasható a Szent Korona megtalálásáról szóló fejezet végén: „Quid est, quod a nullo inventa, sed ab ipsis, qui portabant, nisi quod ne Pannonia data sibi corona ab angelo privaretur.”¹⁴ Váczy Péter figyelte fel először arra, hogy az „angyal hozta korona”-motívum megjelenése az Árpád-ház férfiágának kihalásával,

12 A trónuson ülő Szent István alakja egyébiránt, minden konzervativizmusa ellenére, külön földolgozást és elemzést igényelne, mert a Thuróczy-krónikákban közölt fametszetek előtt meglehetősen ritkán ábrázolták ezt a típust. Mindössze a IV. Béla király pecsétjével rokonítható esztergom-szentkirályi ispotályos (stefanita) konvent 1242–1245 között készült pecsétjén (TAKÁCS 1992, 60–61. Kat. 17., 17.1.); TAKÁCS Imre: Az esztergomi stefanita konvent pecsétje [1379]. In: *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk.: HEGEDŰS András. Esztergom 2000, 154. [Kat. 121.], a Szent István királyról nevezett zágrábi székeskáptalan 1323-ban kibocsátott újabb pecsétjén (TAKÁCS 1992, 98–99., Kat. 59.2.) és a *Képes Krónika* fol. 20. verso lapján látható ebben a helyzetben.

13 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 404. fol. 42. recto, 46. verso; pergamen, tempera, arany.

14 Ottó élete végéig (1312) használta a magyar királyi címet. A korona „angyal” jelzőjéről: GYÖRFFY György: Kronensendungen und Königskreationen in Europa des 11. Jahrhunderts. In: *Insignia Regni Hungariae. I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn*. Hrsg. Zsuzsa LOVAG. Budapest 1983, 17–43.; VÁCZY Péter: A magyar koronáról. In: VÁCZY 1994, 88–92.; BERTÉNYI Iván: Wittelsbach Ottó és a Szent Korona. Elhangzott a *Kereszténységünk bajor szálai* címmel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán rendezett nemzetközi konferencián. (Budapest, 2002. XI. 5.)

▀ Szent László király koronázása. Miniatúra a *Képes Krónikában*, 1358 után

vagyis a dinasztia váltást követően, a trónkövetelők korában válik aktuálissá, és sokasodik meg száma hirtelen az írott és képzőművészeti forrásokban.¹⁵

15 VÁCZY Péter: A magyar koronáról. In: VÁCZY 1994, 88.; VÁCZY Péter: Az angyal hozta korona. In: VÁCZY 1994, 94–102. A képi motívum kialakulásáról és változásáról a XII. század végéig Joachim Ott adott ki impozáns monográfiát: Joachim Ott: *Krone und Krönung. Die Verheißung und Verleihung von Kronen in der Kunst von der Spätantike bis um 1200 und die geistige Auslegung der Krone*. Mainz am Rhein 1998.

A bizánci képtípust Nagy Lajos udvara elevenítette föl és tette aktuálissá. Létrejöttének feltételeit és szükségét Károly Róbert legitimációs ideológiája teremtette meg, amit, bár ez már nála korántsem volt olyan lényegi kérdés, mint apja számára, I. Lajos is következetesen alkalmazott új motívumok közbeiktatásával és összekapcsolásával reprezentációs képzőművészeti propagandájában.¹⁶ A Salamon király életében megkoronázott Géza és László, bár alkalmasságuk egyértelműen bebizonyította jogosultságukat a trónra, mégsem bizonyult elégséges érvnek a törvényes uralkodóval szemben. Ezt a fölöttébb kényes politikai szituációt kívánták áthidalni egy olyan – a szövegben egyébként nem is olvasható – legalizáló égi jelenet beiktatásával, amely már senkiben sem hagyhatott kétséget az ordó legitimációját illetően. Az angyali segítség legfontosabb hazai képzőművészeti párhuzamait egy néhány évtizeddel korábban készült, másik reprezentatív udvari mű, a *Magyar Anjou Legendárium* ciklusai szolgáltatták, amelyben számtalanszor látható hasonló csoda, például Jézus életénél, Szent András apostol, Demeter, Becket Tamás vagy Bernát legendáiban.¹⁷

A jelen publikáció középpontjában álló XV. század végi Szent István-fametszet képi ősforrásának kétségtelenül a fenti, XIV. századi Szent László megkoronázása miniatúra tekinthető,¹⁸ annak a Lászlóéknak, akinek egyébként a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában – legalábbis véleményem szerint – megkülönböztetett, de mikrofilológiai módszerekkel kellőképpen még nem vizsgált figyelem jutott.¹⁹ Valójában azon-

16 Ennek egyik példája – véleményem szerint – Feketeardó (ma: Csornotisziv, Ukrajna) Szűz Mária titulusú plébániatemplomának a több mint egy évszázada elpusztultnak hitt egyik falképe, amely eddig csupán Henszlmann Imre és Rómer Flóris leírásaiból volt ismeretes. A mészréteg alól az 1990-es évek elején előkerült, majd 1995-ben eléggé primitív módon restaurált és átfestett freskóról röviden és „restaurálásukhoz” hasonlóan éppen annyira primitíven: HORVÁTH Zoltán György – KOVÁCS Sándor: *Kárpátalja kincsei*. Budapest 2002, 108–115.

17 Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana. Vat. Lat. 8541. 1333–1345. Pergamen, tempera. 293 × 215 mm. A körülvágott képek mérete: 102 × 166,5 mm.

18 Valóságos és közvetlen mintaképe természetesen nem ez az időben meglehetősen távoli alkotás lehetett, csupán a típusa volt azonos.

19 Idevonatkozóan: KERNY Terézia: „Szíz Máriának választott vitéze”. (A Szent László-tisztelet alakulása 1458–1526 között). In: *Szent László tisztelete és ikonográfiája (1192–1630)*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.] Csupán érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy az augsburgi kiadás elején látható kunüldözés jelenetének kompozíciója szintén igen hamar elterjedt, amint ezt a csallóközi Gutor templomának ciklusa is igazolja. A *Képes Krónika* Szent László megkoronázása miniatúrája és a Thuróczy-krónika fametszete közötti ikonográfiai kapcsolatot először Wehli Tünde vette észre: „Ez a motívum a *Képes*

▼ Szent István király. Egylapos nyomtatvány részlete.
Színezett fametszet, 1460–1470 körül

ban mégsem ez a képecske lehetett a közvetlen összekötő szál hozzá. Elképzelhető például, hogy a Vitéz János esztergomi palotájának nagytermét díszítő királygaléria Szent István-falképe volt ez a közvetlen kapocs, de ez az Antonio Bonfini, majd nyomában Heltai Gáspár rövid leírásából ismert sorozat teljesen elpusztult, csak különféle analógiák alapján alkothatunk képet róla.²⁰ Ami viszont kétségtelenül szóba jöhet, az egy 1460–1470 körül – talán Ulmban – nyomtatott, Szent Istvánt és Szent Imrét ábrázoló önálló színezett fametszet, amelyen a teljes vértzetben álló, keresztet tartó (!) középkorú, barna hajú és szakállú, álló Szent István fejére két angyal helyez hagyományos, négy liliomos ágú nyitott koronát.²¹ A király fiziognómiája, álló testtartása,

*Krónikában az esetben szerepelt, amikor a szöveg a koronázást bizonyos okokból isteni szándékkal magyarázta. A Képes Krónika, noha nagy figyelmet szentelt a koronázások ábrázolásának, könnyedén átsiklott az első királyé felett. A Thuróczy-krónika említést sem tett erről. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy a rajzoló felfigyelt e hiányosságra, és a László-ábrázolásban időközben meghonosodott angyali koronázás motívumát beépítette az első magyar király ikonográfiájába.” WEHLI Tünde: Magyar uralkodók ábrázolásai Thuróczy János krónikájában. In: *A középkori magyar királyok arcképei...* 1996, 10. Hat évvel később már úgy vélte, hogy a *Magyar Anjou Legendárium* Szent László-ciklusa adhatott közvetlen inspirációt a motívum megjelenéséhez. WEHLI 2002, 167.*

20 1465–1472 körül. Az idevonatkozó források közülve: BALOGH 1940, 491–492.; BALOGH 1966, I., 707. Legújabb említése: VUKOV Konstantin: Vitéz János esztergomi palotájának épületei. In: *Lux Pannoniae. Esztergom, az ezeréves kulturális metropolis.* Esztergom 2001, 159., 170.

21 München, Staatliche Graphische Sammlung. Ltsz.: 118257. Papír, 340 × 231 mm, levágva, utóbbi tollal írt feliratokkal. Első közlése: Wilhelm Ludwig SCHREIBER: *Manuel de l'amatteur de la gravure sur bois et sur métal au XVe siècle.* Berlin 1892, Nr. 1418. Fontosabb irodalma még: Georg SCHREIBER: *Stephan I. in der deutschen Sakralkultur.* Budapest 1938, 43.,

valamint viselete egyaránt Szent Lászlót, mégpedig a *Képes Krónika* miniatúrája nyomán elterjedt típust követi.²² Az angyali koronázás XIV. században kialakult, eredendően Szent Lászlóhoz köthető képzőművészeti motívuma ezzel a motívumcserével a XV. század közepétől átkeült az államalapító Szent István ikonográfiájába, feltehetően abból a fölöttébb egyszerű meggondolásból, hogy ha Lászlónak angyal hozta, még inkább hozhatta az első és ugyancsak szentté avatott uralkodónak is. A mindmáig csupán egyetlen példányban ismert fametszet azonban valószínűleg egyáltalán nem vált idehaza szélesebb körben ismertté. Ismerhették viszont Augsburgban, ahol a most nem részletezett egyéb szóba jöhető előképek mellett,²³ a koronázás motívumát átemelték és beépítették egy olyan, már hazuról sugallt koncepció nyomtatékosítására, amelyet összefoglalóan *Szent Korona-tan* néven ismer a történettudomány.²⁴ Ennek egyértelmű kifejezésére azonban nem volt elegendő és kielégítő az egyszerű formai átvétel. Ezért tehát a korábbi konvencionális és sematikus királyi jelvényt a Magyar Királyság zárt abroncsú Szent Koronájával helyettesítették, amely a III. Frigyesztől való visszaváltása után 1464-től már I. Mátyás király felségi pecsétjének is állandó eleme volt.²⁵ Sőt, éppen ezen a nyomon határozható meg egyértelműen a hiányzó képzőművészeti láncszem is hozzá.

Mátyás, aki Szent Lászlóhoz (és Károly Róberthez) hasonlóan maga is legitimitási problémákkal küszködött, gyakorta fordult reprezentációjában az olyan jól bevált eszközökhöz, amelyek lényegében még az Anjouk heraldikus-dinasztikus színezetű propagandájából voltak eredeztethetők. Ezek közé tartozott az angyali koronázás motívumának fölelevenítése is,

Abb. 7. (Etudes sur l'Europe Centre-Orientale, Ostmitteleuropäische Bibliothek, 15.) Ikonográfiájáról: Török Gyöngyi: A Mateóci Mester művészetének problémái. *Művészettörténeti Értesítő* 29 (1980) 49–80., 79. [68. j.]; KNAPP 2001, 35–36., 83. (Kat. 1.).

22 A *Képes Krónika* „László király lovagi díszben” iniciálé (fol. 47r) kompozíciójának hatása feltételezhető például az egykor Vas vármegyéhez tartozó velemeri, Szentháromságról nevezett templom 1370 körül készült falképén.

23 Rózsa György BM mester *Salamon ítélete* rézmetszetének átvételével számolt. Rózsa 1998, 12.

24 A téma kutatásához máig a legalapvetőbb: ECKHART Ferenc: *A Szentkorona-tan története*. Budapest 1941. Az újabb publikációk közül jól használható: BENDA Kálmán: Még egyszer a magyar Szentkorona eszméről. *Magyar Nemzet* 47 (1984. XI. 3.) 259.; KARDOS József: *A Szent Korona és a Szentkorona-eszme története*. Budapest 1992. Az utóbbi tíz évben született további, zömében meglehetősen elfogult és ideologikus irodalmának felsorolásától eltekintek!

25 Budapest, MNL OL, DL 15 222. Idevonatkozóan alapvető: BODOR Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. *Ars Hungarica* 8 (1980) 17–24.

► Mátyás király trónon ülő alakja a bautzeni Ortenburg tornyán, 1486

mint ez a Stein György sziléziai és luzáciai helytartó megrendelésére, de kétségtelenül udvari instrukciók nyomán készült bautzeni Ortenburg-vár kaputornyán lévő Mátyás felségi pecsétje nyomán 1486-ban emelt ülőszobornál is látható.²⁶ Véleményem szerint a Szent István-fametszet legközvetlenebb előképe a későbbiekben számtalanszor lemásolt bautzeni relief volt. A mind stílusban, mind tartalmi szempontból így módon korszerűvé változtatott grafika ezáltal egyszerre fejezte ki a Mátyásban folytatódó Szent István-i örökség gondolatát, a magyarországi Anjouk Szent László-

²⁶ Sárgásszürke sziléziai homokkő; eredetileg színezett és aranyozott lehetett. BALOGH 1966, I., 292–294.; Jolán BALOGH: Bautzen, Burg Ortenburg, Torturm. In: *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn...* 1982, 205–206. (Kat. 86. sz.)

hagyományát, egyszóval magát a történelmi kontinuitást, egyúttal nyílt és leplezetlen állásfoglalás is volt a rivális, a magyar királyi címet élete végéig használó német-római császárral szemben. A metszet megjelenése pillanatától kezdve átütő sikert aratott. Technikája, mondanivalója révén is, de főleg majd azért, mert a rendi alkotmány szempontjából rendkívül lényeges közjogi vonatkozásokkal bírt, különösen a Hunyadi Mátyás halálát követő trónutódlási harcokban. Miután a legpregnansabban fejezett ki egy adott aktuális politikai gondolatot, s a későbbiekben is aktualizálhatóvá vált, az elkövetkezendő évszázadokban számtalan replikája, újabb és újabb variánsa született egészen a XX. századig.²⁷ Valószínűleg így szivárgott le azután további közbülső állomások révén a néphagyományba is, bár az idevonatkozó orális és képi emléktanyag száma meglehetősen csekély.²⁸

27 Külön vizsgálat tárgya lehetne egyébként – a 12. jegyzetben említett előzményeihez hasonlóan – a Thuróczy-krónika brünni kiadású Szent István-fametszete későbbi felhasználásának nyomon követése is. Véleményem szerint az ebben látható grafika szolgálhatott mintaképül néhány, a XVI. század első két évtizedében kinyomtatott liturgikus szerkönyv (Missale Strigoniense. Venetia 1511, fol. 258 verso; Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabienensis ecclesiae. Venetijs 1511. fol. CLxxvijr; Breviarium secundum usum ecclesie Strigoniensis Venetijs 1513, fol. 381r; Missale fratrum heremitarum Ordinis Divi Pauli primi heremite. Venetijs 1514, fol. 215v; Psalterium chorale secundum consuetudinem Strigoniensis ecclesie. Venetijs 1523, fol. 132v; Breviarium s[ecundu]m usum almae Ecclesie Strigoniensis. Venetijs 1524, fol. 173r. Közölve: KNAPP 2001, 97. (Kat. 15. sz.), 99. (Kat. 17. sz.), 103. (Kat. 21. sz.); 107. (Kat. 25. sz.), 113. (Kat. 31. sz.), 114. (Kat. 32. sz.) Szent István-metszetéhez, valamint a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében őrzött – és állandó kiállításán is látható –, az egykori Vas vármegyei Tótlak (ma: Selo, Szlovénia) Szent Miklós-plébániatemplomából származó, 1490 körül készült Szent István-festményéhez is. Budapest, MNG, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 180/2/c. Fa, tempera, 72 × 52,5 cm. Újabb irodalma: KERNY Terézia: Néhány dunántúli Szent László-ábrázolásról. In: *Szent László király emlékei a Dunántúlon. Tanulmányok*. Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI-SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 11.) Sümeg 2000, 69–88.; POSZLER Györgyi: Két festett oltárszárny. In: *Pannonia Regia* 1994, 508–510. (Kat. X–21. sz.); POSZLER Györgyi: Szent István, Szent László, Szent Imre és Szent Miklós püspök. Két oltárszárny Nagytótlakról. In: *Történelem – kép...* 2000, 144. (Kat. II–1. sz.); POSZLER Györgyi: Az Árpád-házi szent királyok a magyar középkor századaiban. In: *Történelem – kép...* 2000, 180.

28 Mindössze egyetlenegy szamosújfalui monda ismeretes idekapcsolódóan mind ez idáig, amelyben két angyal lebeg az imádkozó Szent István fölött, kezükben a magyar koronával, jelezve, hogy a magyarok fogják győzelmesen megvívni az előttük álló csatát (a lajtakátai Szent Anna-kápolna legendája). RUFF András: Mosonmegyei és környéki népregek, mesék és mondák. Magyaróvár 1938, 56–57. Nyomában közölve még: MAGYAR 2000, 148. XIX–XX. századi képzőművészeti emléktanyagának összegyűjtése tudomásom szerint még nem történt meg. Mindenekelőtt az iskolai olvasó- és történelemköny-

▀ Erdődy Simon
zágrábi püspök
(1519–1543)
pecsétje

▀ A SZENT ISTVÁN-FAMETSZET UTÓÉLETE

Az általam eddig ismert legelső idetartozó ábrázolás Erdődy Simon zágrábi püspök (1519–1543) 1522-ből ismert pecsétjén látható.²⁹ A zágrábi püspökség védőszentje Szent István király volt. Valószínűleg ez okból kapott helyet alakja a főpap pecsétjén is. Jóllehet a zágrábi káptalan már 1323-tól használt egy István maiestas alakjával díszített pecsétet,³⁰ előképének stiláris és ikonográfiai megfontolások alapján azonban mégsem a XIV. századtól használatos sigillum tartható, hanem egy korban hozzá közelebb álló mű, az augsburgi kiadású Thuróczy-krónika Szent István-fametszete, amelyet a püspök családja igen jól ismerhetett. A pecsétmező közepén az uralkodó ül díszesen kiképzett gótikus, mérműves trónuson, hosszú, bő ornátusban, fején nyitott koronával. Két oldalán háromszögű konzolokon egy-egy adoráló angyal látható. Az uralkodó trónoló alakja előtt, tőle jobbra térdel maga a főpap imára kulcsolt kézzel, míg a legalsó részt az Erdődy-címer foglalja el. A korlátozott technikai lehetőségek miatt a tipárium vésőjének némileg módosítania kellett az eredeti kompozíciót. Az angyalok például passzív szereplők a trónus két oldalán.³¹ Szent István koronája sem zárt, hanem a korábbi, a zágrábi hagyományokhoz igazodó sematikus, liliomos pártázatú, nyitott insigne, de mindezen részletektől

vek, szemléltetőeszközök, kalendáriumok, kézimunka-mintakönyvek és -füzetek, aprónyomatványok (képeslapok, reklámlapok, meghívók stb.) illusztrációi lehetnének hasznosíthatók egy elkövetkezendő gyűjtőmunkánál és feldolgozásnál.

29 Budapest, MNL OL, DL 33 018. Gipszmásolata: BTM, Középkori Osztály, Kumorovitz Lajos Bernát pecsétmásolat-gyűjteménye. 67 × 48 mm. Kőirata: „SIGILL[UM · REVERENDISSIMI] · D[OMINI] · SIMONIS · EPISCOPI · ZAGRABIENSIS] · M. D. XX.” Közölve: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Szerk.: BODOR Imre. Budapest 1984, 60. (Kat. 79.) (TAKÁCS Imre).

30 Vö. a 12. jegyzetet!

31 Így szerepelnek például V. László 1456. évi cseh király kettős pecsétjének (MNL OL, DL 14 605.) vagy II. Ulászló 1490. évi felségi kettős pecsétjének (MNL OL, DL 19 968. [1493]) előlapján is. Idevonatkozóan vö. BODOR Imre: *Reneszánsz stíluselemek a Mohács előtti pecséteken*. *Művészettörténeti Értesítő* 31 (1982) 95–104.

▼ Szent István koronázása Hans Hauge zum Freistein *Der Hungern Chronicájából*, Peter Flötner metszete. Nürnberg, 1534

függetlenül minden egyéb motívum már a *Chronica Hungarorum*ban közölt grafikát követi, ahol az imádkozó püspök voltaképpen a gyermek Szent Imre helyére került.

A következő állomást Hans Hauge zum Freistein *Der Hungern Chronicájának* Peter Flötner által metszett könyvvillusztrációja jelenti.³² A német olvasóközönség számára készült kötet fol. 16. verso lapján látható fametszet kompozíciója ebben az esetben csupán nagy vonalakban követi mintaképét. A trónterem az ablak alatt álló súlyos reneszánsz asztallal más német kortárs (ezen a helyen nem részletezendő) fametszeteket idéz, ahol három, inkább polgári, mintsem nemesi öltözetű férfi beszélget, feltehetően az audienciára várva. A reneszánsz kőtrónuson szembenézetben ábrázolt Szent István semmiben sem emlékeztet képi előzményére, de jogarárt leszámítva még egy királyra sem. Nincs uralkodói ornátusban, gloriólája sincs. Egyedül a kövér angyalok által tartott korona utal eredeti forrására, de itt az sem a Szent Korona, hanem egy sematikus, nyitott, sokágú, közönséges diadém. A Magyar Királyság koronájának eszmei jelentőségével a határokon túl nem igazán lehettek tisztában, a dúcát pedig

32 [Történelem – kép... 2000, 288–289. (IV–7. W. SALGÓ Ágnes)]; a Szent István-fametszet fontosabb korábbi irodalommal közölve: KNAPP 2001, 117. (Kat. 35. sz.)

változatlan formában lenyomtatták még Péter, Szent László és Nagy Lajos koronázása jeleneteként is. Kétségtelen viszont, hogy a legapróbb részletekig az augsburgi illusztrációt követte annak a rézmetszetnek a kompozíciója az 1610-es évek közepén, amely egy újabb magyar históriához készülő nagyobb királyképmás-sorozat egyik darabja lett volna.³³ E történeti munka és az illusztrációk ötlete a magyar királyi kancelláriai titkártól, Ferenczffy Lőrincztől származott.³⁴ Jelentőségét az adta – mint erre Galavics Géza már többször is rámutatott –, hogy a Thuróczy-krónika óta hazai kezdeményezésből nem jelent meg olyan történeti mű Magyarországról, amely valamennyi magyar uralkodó portréját tartalmazta volna.³⁵ Ahhoz, hogy érthetővé váljon Ferenczffynek az adott belpolitikai szituációban fölöttebb irreálisnak tűnő terve, némi történeti áttekintés szükséges.

1608. június 26-án a magyar főnemesség hatékony közreműködésével a politikailag tehetetlen II. Rudolfot lemondatták.³⁶ Az új uralkodó II. Mátyás (1608–1618) néven foglalta el a magyar trónt.³⁷ A rendi politika képviselői a maguk javára igyekeztek kihasználni a kedvezőnek mutató, lassan-lassan konszolidálódó helyzetet minden téren, s elérkezettnek látták az időt, hogy az abszolutizmus ellenében érvényesítsék a Bocskai-felkelést lezáró 1606-os bécsi béke pontjait, mégpedig három irányban. Még a koronázás előtt összehívott országgyűlés követelte – többek között – a mihamarabbi békekötést a törökkel, a szabad vallásgyakorlat kihirdetését és a Szent Korona hazahozatalát, vagyis megtépázott, korábban semmibe vett ősi jogaik azonnali helyreállítását.³⁸ Ekkor alkották meg a híres 1608. évi, úgynevezett koronázás előtti törvényeket, amelyek a későbbiek-

33 228 × 144 mm.

34 HOLL 1980, 145–155., 157., 173.

35 Például: GALAVICS 1986, 63.; GALAVICS 1996, 13.; Uő: Ősök, hősök, szent királyok. Történelmünk és a barokk képzőművészet. In: *Történelem – kép...* 2000, 64.; Uő: Barokk. In: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig...* 2001, 335.

36 BENDA 1970, 404–427.; Uő: A Habsburg-abszolutizmus és a magyar nemesség a 16. és 17. században. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 445–479.

37 Az 1608-as pozsonyi koronázásról: BARTONIEK Emma: A magyar királykoronázások története. Reprint kiadás. (A Magyar Történeti Társulat Könyvei, IV.) Budapest 1987, 98., 133–141. A koronázásra kibocsátott alkalmi kiadványokról vö. HUBAY Ilona: *Magyar és külföldi vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718*. Budapest 1948, 94–95. (Kat. 446–453. sz.)

38 Az 1608-as országgyűlés jelentősége, mint erre Benda Kálmán rámutatott, nagyobb volt, mint általában a szokványos diétáké. „Lezár egy fejlődési szakaszt és megnyit egy újat. Története olyan kérdéseket vet fel, amelyek a XVI–XVII. század egész magyar fejlődése szempontjából lényegesek.” BENDA 1970, 404.

- ▼ Szent István király és Szent Imre herceg a *Nádasdy-Mausoleumban*, 1620-as évek

ben a XVII. századi rendi alkotmány fontos bástyái lettek.³⁹ Az új királyban, már pusztán a névazonosság miatt is – de azért is, mert másfél évszázaddal korábban hasonló körülmények között szerezte vissza szintén a köznemesség támogatásával III. Frigyesről a koronát –, Hunyadi Mátyás méltó utódát látta a koronázási szertartás eufóriájában élő nemesség.⁴⁰ A határozott közjogi követelések első kézzelfogható sikere a rendi nemesség érzékenységét különösen sértő és régóta sérelmezett vágyának beteljesülése, a Szent Korona visszaszerzése volt. Megkezdődtek a béketárgyalások is. Az ország a rendszeresen megújított zsitvatoroki szerződésekkel lélegzetvételyi pihenéshez jutott, az erőgyűjtésre koncentrálhatott.⁴¹

39 Magyar Országgyűlési Emlékek XIV. (1607–1608). Összeállította BENDA Kálmán. Gépírat az MTA [BTK] Történettudományi Intézetében.

40 II. Mátyás koronázási szertartásáról vö. Acta coronationis Matthiae II. in regem Hungariae XIX. novembr. MDCVIII. peractae e Synchrone A. E. C. H. T. A. Manuscripto in lucem edita, [Joseph Groningen] in Germania 1784. Elképzelhető, hogy éppen ekkortájt és éppen e párhuzam hangsúlyozására született az az ismeretlen német grafikus által készített könyvillusztráció is, amely Hunyadi Mátyást ábrázolja, amint győzelmet arat Remete Szent Pál közbenjárásával a törökön. MNM, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 68/1951. Gr. Papír, rézmetszet. 116 × 65 mm, felirata: „Matthias Corvinus Hungariae Rex op S. Pauli / Turcas profligat. / Mathias König in Hungarn sieget über die Türcken / durch beystand des H. Pauli. / 18.” Közölve: Basics Beatrix: Német rézmetsző: Mátyás király győzelmet arat a törökön Remete Szent Pál közbenjárására. In: *A magyar kereszténység ezer éve* 2001, 332. (Kat. 4.2. sz.)

41 Az 1608-as ratifikálást 1615-ben Bécsben, majd 1618-ban Komáromban újabb megerősítések követték.

Vélhetően ezekkel az előzményekkel magyarázható, hogy Ferenczffy a kedvező körülményeket mérlegelve bátran belevágott dédelgetett álmának megvalósításába. A metszetsorozat elkészítéséhez egy akkor éppen Prágában tevékenykedő németalföldi rézmetszőhöz, Egidius Sadelerhez fordult megbízásával. 1615-ben már egész sorozat királyképmás elkészülhetett, mert *Liber Iconum Regum Hungariae* címmel ekkor már kiadását is fontolgatta. Úgy érezte, hogy vállalkozásával „saját hazája... felvirágoztatásában” vállal szerepet, s ebbéli elkötelezettségében külföldi példákra hivatkozott. A történeti összefoglalás megírására – jobb híján – Berger II-lést (Elias Bergert) választotta,⁴² akit még Rudolf a Magyar Kamara javaslata ellenére nevezett ki magyar királyi udvari historiográfusává. Kiválasztását a Kamara ellenérzése ellenére talán az motiválhatta, hogy 1608-ban *A magyar Szent Korona eredetéről, tévelygéseiről és hazatéréséről* egy akkor éppen nagyon aktuális latin nyelvű könyvet írt.⁴³ Művében a Prágából Pozsonyba szállított jelvény visszaszerzését II. Mátyás érdemének állította be, de túlzásoktól hemzsegő eszmefuttatása szerencsés módon akkor éppen kedvező fogadtatásra talált a magyar nemesség soraiban is.⁴⁴ „Ezt a koronát méltán mondják szentnek és angyalinak” – írta. Az angyalok hozták, a gondviselés megőrizte, és minden bujdosásból hazahozta. A korona sokszor „tévelygett”, a Habsburgok kezén, de az új király fején méltó helyére került.⁴⁵ A *Historia Hungariae*-kötettel azonban nem járt ilyen sikerrel, mert végül különféle akadályok miatt sem a könyv, sem a kiadásra szánt rézlemezek nem kerültek sajtó alá.⁴⁶ A kollekcióban Holl Béla sze-

42 Elvileg szóba jöhetett volna Istvánffy Miklós is, aki azonban Rudolf híve volt, s 1608-ban agyvérzés is érte. Haláláig, 1615-ig már nem játszott szerepet a magyar közéletben. A történetíróról: BARTONIEK 1975, 339–388.

43 [RMK III. 1054.]

44 [RMK III. 1054.]

45 Idézi: BENDA Kálmán – FÜGEDI Erik: *A magyar korona regénye*. Budapest 1979, 173.

46 Háromlevélnyi próbanyomatát 1632-ben adta ki Bécsben Ferenczffy. Wien, Graphische Sammlung Albertina, C–179. Cimelien-kasten Fach VII/5. Mikrofilmje: OSZK, Kézirattár, FM 2/4088. Az elveszettnek hitt teljes kézirat az 1990-es években megkerült. Az uralkodókról készült grafikákat Nádasdy Ferenc országbíró, a XVII. század legjelesebb magyar műgyűjtője és mecénása adja majd ki saját koráig 1664-ben Nürnbergben, *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostoli Regum et primorum militantis Ungariae Ducum* címmel (RMK III. 2254.). A Szent István-metszet a 89. lapon látható. Történetét, képi forrásait, hatását és másolatait mind ez ideig Rózsa György dolgozta fel legalaposabban: RÓZSA 1973, 13–80. Legfrissebb irodalmát felsorolja: BIBÓ István – KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs: *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári regeszta-gyűjteménye. Repertórium*. Szerk.: KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest 2001, 73/197.

▼ A Szent Korona Révay Péter *De Sacra Corona Regni Hungariae ortu virtute, victoris, fortunae...* című művében, Wolfgang Kilian rézmetszete. Augsburg, 1613

rint ekkor viszont már kétségtelenül benne kellett lennie a Szent István királyt és Szent Lászlót ábrázoló daraboknak.⁴⁷

Az előbbi hipotézisre nézve a perdöntő bizonyítékot egy szintén ekkortájt megjelenő, máig alapvető forrásmunka, a lutheránus turóci főispán, majd 1608-tól koronaőr, Révay Péternek 1613-ban, Augsburgban napvilágot látott *De sacra coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna* című, teo-

47 HOLL 1980, 145–155. Rózsa György szerint viszont 1619–1632 között készültek a metszettek: RÓZSA 1973, 15.

▮ Szent István király. Magyarországi festő, 1637–1656 között

lógiai-teokratikus szemléletű kötete jelenti.⁴⁸ A Szent István-kép ikonográfiaja ugyanis – bár egészében véve Thuróczy János krónikájának az augs-

48 RMK III. 118. Második kiadása: Bécs 1652. (RMK III. 1795.) A téma aktualitására utal, hogy két évvel később Lackner Kristóf adott ki Thurzó Györgynek ajánlva *Coronae Hungariae emblematica descriptio...* címmel (Lauingen, Jakob Winter) hasonló munkát. (RMK III. 1156.) SERFŐZŐ Szabolcs: Lackner Kristóf emblematis magyarázata a magyar királyi koronáról. In: *Képes könyvek. Régi nyomtatványok az Országgyűlési Könyvtár gyűjteményéből*. A kiállítást rendezte, a katalógust írta és szerkesztette: Pócs Dániel – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest 2002, 80–81. (Kat. IV–5. sz.) (korábbi irodalommal); VELENCEI Katalin: Lackner Kristóf könyve a Szent Koronáról, egykorú illuminálással. In: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei...* 2002, 282–283. (Kat. 263. sz.)

burgi kiadásában látható fametszetet követte – az angyali koronázás motívumánál már a szerzőnek a Szent Korona-tan további közjogi alakulására igen nagy hatást gyakorló államelméleti művére támaszkodott. Pontosabban az annak az elején látható, Wolfgang Kilian nevével jelzett, immár nem idealizált, hanem a korábbi ábrázolásoknál sokkal precízebb és valóság-hűbb rézmetszetét adaptálta, amely azután több mint másfél évszázadon át valamennyi koronaábrázolás prototípusául szolgált.⁴⁹

49 Természetesen a Kilian-metszet előtt is léteztek olyan ábrázolások, amelyek már meglehetősen pontosan örökítették meg a Szent Koronát, ám ezek az alkotások, részint mert nem magyar megrendelésre készültek, elszigeteltek maradtak és nem gyakoroltak semmiféle befolyást a hazai képzőművészetre. Részletes áttekintés helyett föltétlenül megemlítendő az 1555-ben Johan Jacob Fugger megrendelésére készült *Wahrhaftige Beschreibung zwaier... de allerredlersten... Geschichter de Christenheit des habsburgischen unnd österreichischen gebuets... bis auf Carolum den fünften und Ferdinandum den ersten* című monumentális kézirat is, amelynek fol. 308. recto lapján a Szent Korona látható. Pergamen, tempera, 530 × 450 mm. Wolfgang JAHN: *Wahrhaftige Beschreibung zwaier... der allerredlessten... Geschlechter*. In: *Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum, Passau 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Hrsg. Wolfgang JAHN – Christian LANKES – Wolfgang PETZ – Evamaria BROCKOFF. Augsburg–Regensburg 2001, 34–35. (Kat. I. 4. sz.); SERFŐZŐ Szabolcs: Johann Jacob Fugger krónikája az osztrák császári házról. In: *Képes könyvek...* i. m. (48. j.) 74. (Kat. IV–3. sz.); SZENTESI Edit: Az úgynevezett Fugger-féle Habsburg Ehrenspegel. In: *Jankovich Miklós gyűjteményei...* 2002, 291–293. (Kat. 271. sz.) A Révay-könyv és a Kilian-metszet válogatott irodalma: SZILÁGYI Sándor: Révay Péter és a Szent Korona, 1619–1622. Budapest 1875; ECKHART: *A Szentkorona-tan...* i. m. (24. j.) 297–298.; BARTONIEK 1975, 389–403.; BENDA-FÜGEDI: *A magyar korona...* i. m. (45. j.) 174–176.; BÓNIS György: *Révay Péter*. Budapest 1981; THOMAS VON BOGYAY: Über die Forschungsgeschichte der Heiligen Krone. In: *Insignia regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbolik der mittelalterlichen Ungarn*. Red. Zsuzsa LOVAG. Budapest 1986, 66.; BOGYAY Tamás: Kritikai tallózás a szentkorona körül. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: TAKÁCS Imre – BUZÁSI Enikő – JÁVOR Anna – MIKÓ Árpád. (Annales de la Galerie Hongroise / Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991) Budapest 1991, 33.; BUZÁSI Enikő: III. Ferdinánd mint magyar király. (Justus Sustermans ismeretlen műve az egykori Leganés gyűjteményből.) In: Uo. 152.; HOLLER László: A magyar királyi koronát ábrázoló 1620–1621. évi festményekről. *Művészettörténeti Értesítő* 49 (2000) 303–305.; SERFŐZŐ Szabolcs: Révay Péter krónikája és leírása a magyar királyi koronáról és történetéről. In: *Képes könyvek...* i. m. (48. j.) 76–78. (Kat. IV–4. sz.) A szakirodalom hajlik arra, hogy a címlapmetszet mintájának rajzolóját Révayban keresse. A grafika további képzőművészeti hatására Mojzer Miklós figyelemzettett egy beszélgetés során 1987-ben. Érdemes megemlíteni, hogy a koronázási jelvény-együttes egy másik közel egykorú és hiteles ábrázolása ugyancsak a Kilian-műhelyhez köthető. Wolfgang Kilian testvéreinek, Lucasnak 1610-ben II. Mátyásról mint magyar királyról készített allegorizáló rézmetszetén a Szent Korona, a koronázási palást, a jogar és a kettős kereszt országalma a lehető legprecízebben lett megörökítve. Ugyanakkor az uralkodó portréja fölött látható kartusos magyar címert lezáró sisakdísz még a hagyományos idealizált koronaábrázolást követi. 312 × 214 mm. Közölve: Elisabeth VON HAGENOW:

- ▀ Tolna vármegye pecsétje Josephus Koller *Cerographia Hungariae* című munkájából. Tyrnaviae, 1734

- ▀ A. Lomberto: Szent István király és Szent Imre herceg. Csontrelief a Nádasdy-Mausoleum metszete után, XIX. század

A Ferenczffy által megrendelt Szent István- (és Szent László-) rézmet-szet népszerűségét és példa nélküli gyors elterjedését támasztja alá egy ismeretlen attribúciójú és provenienciájú, ám kétségtelenül reprezentatív céllal készült, magyar királyszenteket ábrázoló, Buzási Enikő és Mojzer Miklós által 1600 körülre datált „triptichon”.⁵⁰ Pillanatnyi kétségünk sem

Bildniskommentare. Allegorisch gerahmte Herrscherbildnisse in der Graphik des Barock. Entstehung und Bedeutung. (Studien zur Kunstgeschichte, 79.) Hildesheim–Zürich–New York 1999, 115–116., 210. Abb. 16. Említve még: GALAVICS Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: Császár és király 1526–1918. *Történelmi utazás. Ausztria és Magyarország.* Szerk.: FAZEKAS István – UJVÁRY Gábor. Bécs 2001, 12.

- ⁵⁰ Budapest, MNG, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.967.3. Olaj, fa, 103 × 101,3 cm. BUZÁSI ENIKŐ: *Későreneszánsz és korabarokk művészet.* (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 54.) Budapest 1980, 2–4.; MOJZER MIKLÓS: *Későreneszánsz és barokk művészet.* (A Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása.) *Művészettörténeti Értesítő* 30 (1981) 40., 46.; MOJZER MIKLÓS: *A Magyar Nemzeti Galéria késő reneszánsz és barokk kiállítása. Képek és szobrok.* Budapest 1982, 4–5. (Kat. 304. sz.); BUZÁSI ENIKŐ: *Magyarországi festő*

lehet afelől, hogy táblái az udvarhoz, sőt feltételezhetően Ferenczffy köréhez igen közel álló *világi* főnemes számára készülhettek. Az is bizonyos, hogy mind a Szent István-, mind a László-festmény a *Magyarország históriájához* szánt illusztráció tökéletes másolata. A Szent István-képnél mindössze annyi változtatással éltek, hogy a gyermek Szent Imre herceget teljesen kihagyták belőle. Ő a harmadik táblára került önálló szereplőként, immár fölserdült ifjúként.⁵¹ A fenti egyezések így jelentősen módosítják a festmények korábbi keletkezésének időpontját, véleményem szerint mintegy másfél évtizeddel későbbre, azaz az 1615 utáni évekre.

Ferenczffy Lőrinc nyomdájának terméke volt az a két évtizeddel később készült fametszet is, amely François Montmorency *Cantica sacra* című művét illusztrálta.⁵² Metszője szerencsésen ötvözte a Thuróczy-krónika grafikáját és a Sadeler-féle rézmetszetet a gyermek Szent Imre nélkül, bár minőség tekintetében messze elmaradt mindkettő mögött.

A fentebb bemutatott Egidius Sadeler-féle Szent István- (és a többi magyar uralkodót ábrázoló) rézmetszet azonban mégsem a XVII. század első évtizedeiben, hanem a Nádasdy Ferenc országbíró költségén Nürnbergben, 1664-ben kiadott *Mausoleum* megjelentetése után terjedt el országosan, de akkor szinte azonnal és szinte minden műfajban: grafikákon,⁵³ rajzokon,⁵⁴ pecséteken,⁵⁵ elefántcsont plasztikán, falképeken, olajfestmé-

1600 körül. Szent László. In: *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Szerk.: MOJZER Miklós. Budapest 1984, 126. [Buzási Enikő utóbb az 1637–1656 közötti évekre datálta: Buzási Enikő: Szent István király; Szent László király; Szent Imre herceg. In: *Mátyás király öröksége* 2008, I., 128–129. (Kat. II–64a–b–c. sz.)]

51 Feszület előtt imádkozó, a Szentírást olvasó, meditációba merülő ifjú alakja a XVII. századtól kezdve, elsősorban Gonzaga Szent Alajos mintájára kiformalódó új ikonográfiai típus egyik legelső példája volt.

52 Wien 1632. [typ. Ferenczffy 36. (RMK III. 271a) 56 × 40 mm. Felirata: „S. Stephanus Rex Ungariae.” Közölve: KNAPP 2001, 134. (Kat. 52. sz.)]

53 A *Mausoleum* nyomán készült grafikák 1850-ig teljességre törekvően közölve: KNAPP 2001, 151. (Kat. 69. sz.), 169. (Kat. 87. sz.), 205. (Kat. 123. sz.), 216. (Kat. 134. sz.), 225. (Kat. 143. sz.), 235. (Kat. 153. sz.), 274. (Kat. 192. sz.), 284. (Kat. 202. sz.), 295. (Kat. 213. sz.)

54 Például a Kovács István által írt és illusztrált *Dőri énekeskönyv* nyolcvanhetedik, „Szent István királyról” című, „Hol vagy, magyarok tündöklő csillaga” közismert ének strófájánál a 103. lapon, amelyet a felirata szerint 1768. július 25-én rajzolt a kántor. Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, Kézirattár, 10a. E. 29/1. A kötetről legújabban korábbi irodalommal: BÁNHEGYI B. Miksa O. S. B.: *Dőri énekeskönyv*. In: *Mons Sacer...* 1996, III., 216–217. (Kat. D. 16. sz.)

55 Például Tolna vármegye pecsétjén. Rézmetszetű képe kiadva: JOSEPHUS KOLLER: *Cerographia Hungariae. Tyrnaviae* 1734, 126–127. lapok közé kötött III. táblán. Nyomában közölve: KNAPP 2001, 169. (Kat. 87. sz.)

nyeken, sőt alighanem ekkortól számítható karrierje az orális hagyományokban is.⁵⁶ A XVII. századi Szent István-ikonográfia egyik legfontosabb típusává vált, mivelhogy a másik közismert téma, a korona-, illetve országfelajánlás-kompozíciója csupán a XVIII. században lesz egyeduralkodó. Ennek oka, akárcsak 1488-ban, ismét a kötet korszerűségében rejlett. Az adott politikai helyzetben aktualizálható programatikus művé vált illusztrációival együtt.

▼ AZ ANGYALI KORONÁZÁS EGYÉB TÍPUSAI

A Thuróczy-krónika fametszetétől a Sadeler-féle rézmetszeten át mintegy négy évszázados ikonográfiai kontinuitást képviselő Szent István-ábrázolások mellett elvétve új formai ötletekbe és gondolati tartalmakba ágyazva is megjelent az angyali koronázás motívuma a XVII. századtól. Ennek a másik ikonográfiai vonalnak időrendben haladva az első példája Erdődy György Alajos 1633-ban Douaiban megjelent *Gloria virtutis Hungaricae...* című, III. Ferdinánd királynak ajánlott hitvédelmi munkája egyik rézmetszete volt.⁵⁷ Az antwerpeni Peeter Rucholle grafikáján a magyarságot keresztény hitre térítő király Jupiter négy ló által vontatott kvadrigáján vágat a gyűlölt bálványimádás rekvizitumain: ledöntött antik istenszobronkon, feláldozott állatokon és a legyőzött pogányokon.⁵⁸ Fölötte két angyal röpköd, az egyik koronát hozva, de a kompozíció allegorikus mondánivalójához képest ők mellékes szereplők, mondhatni csupán kiegészítő attribútumok.

56 Ezt támasztja alá véleményem szerint Edward Brown angol utazó 1669-es (!), tehát a kötet megjelenése után öt évvel íródott följegyzése is. „A magyarok nemcsak különös nyelvet beszélnek, hanem koronájukról is valami rendkívüli dolgot hisznek. Ugyanis szerintük angyal hozta Szent István királynak, miért is meg vannak győződve, hogy ettől függ az ország sorsa. Ezért fordítanak annyi gondot annak őrzésére és minden alkalommal megóvják a szerencsétlenségtől.” EDWARD BROWN: *Account of Sererae Travels in Hungaria, Servia...* London 1673. Magyar fordításban: Régi utazások a Balkán-félszigeten. Szerk.: SZAMOTA István. Budapest 1891, 309. Nyomában közölve még: MAGYAR 2000, 148.; Szent István és az államalapítás... 2002, 187., 188.

57 *Gloria virtutis Hungaricae religionis bellicae atque politicae peritiae laude propagata per reges XLIII. ad usque Ferdinandum III. ... Duaci 1633 Typis Viduae Petri Telv. (RMK III. Pótlások 6185.) 192 × 140 mm.*

58 Ikonográfiai előzményeiről: GALAVICS 1986, 74., 157.; KNAPP 2001, 135. (Kat. 53. sz.)

▼ Szent István király diadalkocsin. Rézkarc Georgius Aloysius Erdödy *Gloria virtutis Hungaricae...* című munkájában. Douai, 1633

A következő emlék az *Esterházy-Trophaeum* címlapelőzéke, Domenico Rosetti rézmetszete Esterházy Pál nádor előtti hódolat jelenetével.⁵⁹ Felső részén – diszkréten jelezve csupán – Szent István király emelkedik ki a gomolygó felhők közül teljes páncélzatban, sisakkal, kivont karddal. Feje fölé két apró angyal hatalmas, a Kilian-metszetet követő, vagyis a már valóságghűen ábrázolt Szent Koronát tartja csüngőibe kapaszkodva, utalva a Magyar Királyság legfőbb és a herceg közjogi méltóságára is. Egyszerre fejezve ki ezáltal a Szent István-i állameszmét, a Szent Korona-tant, s ha voltaképpen közvetett előképeit, a magyar szent királyok feje fölött lebegő Szűz Mária megkoronázása – *Patrona Hungariae*-ábrázolásokat is figyelembe vesszük, akkor egyenesen Mária országát, a *Regnum Marianum*-ot szimbolizálta Esterházy kortársai számára. E metszet akár fordulópontnak is fölfogható e téma szempontjából. Ez időtől kezdve ugyanis egyre jobban elvált egymástól a Szent Istvánhoz kapcsolódó angyali koronázás motívuma és az önálló Szent Korona-ábrázolások csoportja. Immár két külön vonulatot képviseltek. Az egyik oldal azt a koncepciót követte, amelyik a *Mausoleum* rézmetszete alapján jottányit sem tért el előképétől vagy alig módosítva vitte tovább a típus megszokott jelentését, a másik oldal viszont önállóan vagy más történeti témákba ágyazva a Szent Korona-tant szimbolizálta az éppen aktuális politikai szituációra utalva. Ez utóbbiakhoz köthető ábrázolások összegyűjtése és aprólékos analízise, amely a művészettörténet mellett másfajta megközelítési módozatokat is igényel, olyan kihívás, melynek mind kevésbé lehet és szabad ellenállni.

Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában.
Ars Hungarica 31 (2003) 5–30.

59 [RMK III. 4171.] [Buzási Enikő: Fikció és történetiség az Esterházy család ősgalériájában és a Trophaeum metszetein. In: *Történelem – kép...* 2000, 411–424. Maga a *Trophaeum*: Uo. 386–387. (VI–22. sz., Buzási Enikő)]. [A metszet] közölve: KNAPP 2001, 149. (Kat. 67. sz.)

AZ ESZTERGOMI KERESZTÉNY MÚZEUM ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT-FAMETSZETE

Galavics Gézának tisztelettel

■ ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT IKONOGRÁFIÁJÁNAK RÖVID KUTATÁSTÖRTÉNETE

Árpád-házi Szent Margit hazai képzőművészeti ábrázolásainak szisztematikus feldolgozása néhány rövid közlemény után Ipolyi Arnold (1823–1886) kezdeményezése nyomán indult meg a XIX. század nyolcvanas éveiben, aki a „magyar ikonographia” elkészítését tartotta kora egyik leg-sürgősebben elvégzendő egyháztörténeti feladatának.¹ Az első lépéseket Némethy Lajos (1840–1917) római katolikus plébános közleményei indították el, aki gazdag egyház- és kultusztörténeti adatokat bevonva közölt korábban publikálatlan, részben általa föllelt szobrokat és festményeket.²

1 DÁVID Katalin: A magyar ikonográfiai kutatás problémái. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv* 1989, 76–82.

2 Némethy Lajos a hittudományokat Esztergomban végezte, 1865-ben szentelték pappá. 1888-tól esztergom-vízivárosi plébános. 1894-től Esztergom főegyházmegyei könyvtáros. Folytatta a könyvtár Sujánszky Antal (1815–1906) választott püspök által 1877-ben megkezdett katalogizálását. Neki köszönhető a betűrendes cédularendszerű mutatókatalógus létrehozása. Tudományos munkásságáról részben az esztergomi Bibliothecában őrzött hagyatéka (Irodalmi működése, 1878–1887), SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Budapest 1903, 960–966.), részben pedig az alábbi két mű tájékoztat: *Esztergom vármegye*. (Magyarország vármegyéi és városai.) Budapest é. n., 151.; ÁLDÁSV Antal: *Emlékeszéd Némethy Lajosról*. Budapest 1922. – Némethy Lajost haláláig foglalkoztatta Árpád-házi Margit élete és kultusza. Különösen az 1880-as évektől élénkültek meg idevonatkozó kutatásai, amiben az is szerepet játszott, hogy Simor János esztergomi érsek 1880-ban megkapta a pozsonyi Erzsébet-apáctól Margit vezeklőövét (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 64.202.1). Nem véletlenül hívta fel a figyelmet például Czobor Béla (1852–1904) szintén éppen ebben az évben a Seillière R. és F. bárók magángyűjteményében található, az idehaza azóta sem kutatott XIII. századi tartóban őrzött

Szándéka mindenekelőtt Árpád-házi Margit többször elakadt, évszázadok óta húzódó szentté avatásának meggyorsítása, illetve lankadó tiszteletének feltámasztása volt.

A két világháború között Divald Kornél (1872–1931) mind tudományos, mind Tarczai György álnéven írt szépirodalmi műveiben sokat tett a tisztelet előmozdításáért és propagálásáért.³ Közvetlenül a szentté avatást megelőzően, ugyancsak a kultusz terjesztése érdekében Jajczay János (1892–1976) írt nagyobb lélegzetű áttekintéseket a témában magyar és olasz nyelven.⁴ A második világháború utáni évtizedekben Szent Margit képzőművészeti ábrázolásainak kutatása megszakadt. Bár a margitszigeti dominikána kolostornak az 1950-es évek végén megkezdődött régészeti kutatása ösztönzést adhatott volna, a radikálisan megváltozott politikai

Szent Margit-ereklyére: [Czobor Béla:] Adalékok sz. Margit ereklyéihez (Rövid közlemények, XV.) *Egyházművészeti Lap* 1 (1880) 343–344. Némethy Lajos (Szent) Margit kultuszával foglalkozó művei: Egy ereklye viszontagságai. *Religio* 35 (1876) 2. félév, 33. füzet, 1876. október 21., 257–260.; Árpád-házi b. Margit érdekében. *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 353–361.; Adatok Árpád-házi boldog Margit ereklyéinek történetéhez. *Religio* 34 (1881) 1. félév, 49–51., 57–58., 65–67.; Árpád-házi boldog Margit szűz érdekében. *Magyar Korona*, évf. n. 1881, 27.; Árpád-házi szent Margitról. (Tarcza) *Katolikus Hetilap* 2 (1885) 44. füzet, 34–35.; Árpád házi boldog Margit érdekében. *Religio* 36 (1883) 1. félév, 8.; Adatok Árpád-házi boldog Margit ereklyéinek történetéhez. *Religio* 37 (1884) 1. félév, 47–52., 2. félév, 1–27.; Adatok Árpád-házi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Budapest 1884; Adatok Árpád-házi Boldog Margit tiszteletéhez. Ereklyéire vonatkozólag NÉMETHY Lajostól. Szenttéavatására vonatkozólag FRAKNÓI Vilmostól, Budapest 1885; Árpád-házi sz. Margit hercegnő a Nyulak szigeti szt. Domonkos-rendi apácának életrajza. *Katolikus Hetilap* 5 (1885) 6–8.; (Többször átdolgozva megjelent még: *Összetartás* 4 [1885] 4.; *Szent Család-Naptár* 1886, 28–30.); Árpád-házi Szent Margit képei. (Magyar ikonographiai adalék.) *Egyházművészeti Lap* 7 (1886) 5–10.; Árpád-házi szt. Margit érdekében. *Egyházművészeti Lap* 7 (1886) 121–122.; Árpád-házi sz. Margit kiralyi hercegnő élete. *Család és Iskola* 4 (1886) 97–100.; Emlékek Árpád-házi Boldog Margitról és zárdájáról. *Magyar Sion* 38 (1900) 47–53.; Hol született Árpád-házi Boldog Margit? *Katolikus Szemle* 31 (1917) 615–618.

- 3 Divald Kornél munkásságából mindenekelőtt a TARCZAI György szépirói álnéven írt, *Az Árpád-ház szentjei* (Budapest é. n. [1930], reprint: 1993 [TARCZAI 1930]) című könyvében olvasható, Boldog Margitra vonatkozó fejezetet kell kiemelni. Egyéb, a témához kapcsolódó írásai: Uő: *Szent Margit legendás könyv*. Budapest 1904; Uő: A margit-szigeti apáca-kolostor és lakói. In: *A Szent Domonkos rend múltjáról és jelenéről*. A szerzet 700 éves jubileuma alkalmából. Szerk.: HORVÁTH Sándor. Budapest 1916, 299–305.; Uő: *Margit legendák*. Budapest 1927.
- 4 JAJCZAY János: Árpád-házi Boldog Margit a művészetben. *Szépművészet* 3 (1942) 271–282.; *Árpád-házi Szent Margit hétszázéves arculata*. Budapest 1943. Rövidebb, olasz nyelvű változata: *L'iconografia di Santa Margherita d'Ungheria*. Budapest 1944. (Különlenyomat: *Corvina* 1 [1944] 137–156.)

viszonyok miatt nem nyílhatott erre lehetőség.⁵ A kutatási kedv az 1970-es években kapott ismét nagyobb lendületet, mindenekelőtt Margit legendáinak irodalomtörténeti vizsgálata nyomán.⁶

Az első nagyobb kultusztörténeti összefoglalás, melyben a szent ikonográfiája is helyet kapott a középkortól a XX. század közepéig, Bálint Sándor (1904–1980) *Ünnepi kalendáriumában* olvasható.⁷ Az újabb tudományos munkák közül Wehli Tünde,⁸ Klaniczay Gábor⁹ és Orbán Imre¹⁰ publikációi érdemelnek figyelmet. A szent barokk ikonográfiáját Szilárdfy Zoltán foglalta össze, műve magyarul egy jubileumi kiállítás katalógusában, németül pedig önálló kötetben olvasható.¹¹ A XIX. századi

5 FEUERNÉ TÓTH RÓZSA: *Margitsziget*. (Műemlékeink) Budapest 1955; Uő: Középkori hypocaustum a Margitszigeten. *Budapest Régiségei*, XX. Budapest 1962, 427–448.; Uő: V. István király sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. *Budapest Régiségei*, XXI. Budapest 1964, 115–131.; Uő: A margitszigeti domonkos kolostor. *Budapest Régiségei*, XXII. Budapest 1971, 245–269.

6 Például: KIRÁLY Ilona: Szent Margit ereklyéinek története. *Vigilia* 36 (1971) 300.; MEZEY LÁSZLÓ: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. A középkori laikus nőmozgalom, az Ó-Magyar Mária siralom és a Margit Legenda eredetkérdése. Budapest 1955; Uő: Árpádházi Szt. Margit lelkeségének forrásai. *Vigilia* 36 (1971) 291–296.

7 BÁLINT 1977, I., 156–160.

8 WEHLI Tünde: „Margareta Ungherie” ábrázolása egy regensburgi kódexben. *Ars Hungarica* 14 (1986) 159–163.; Uő: „A szülei adták őtet az Istennek és asszonyunk, Szűz Máriának örökké való szolgálatára...” A margitszigeti dominikánák konventi pecsétje. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: FÜZES ÁDÁM – LEGEZA LÁSZLÓ. Budapest 2006, 621–630.; WEHLI 2014, 107–114.

9 Például: KLANICZAY Tibor – KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 137.) Budapest 1994; KLANICZAY Gábor: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000, 36–54.; Uő: Le stigmati di Santa Margeritha d’Ungheria. Immagini e testi. *Iconographica. Rivista di Iconografia Medievale e Moderna* 1 (2002) 16–31.

10 ORBÁN Imre: Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. *Aetas – Acta Juvenum. Különszám*. 1 (1986) 7–30.; Uő: Árpádházi Szent Margitról. *Aetas* 1 (1987) 131–132.; Uő: Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. *Aetas – Acta Juvenum. Különszám*. 1 (1988) 203–219.; Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1. (1988) Szeged 1989, 203–220.; Uő: A népi vallásosság tükröződése Árpád-házi Margit kanonizációs jegyzőkönyvében. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk.: BÁRDOS ISTVÁN – BEKE MARGIT. Esztergom 1991, 283–292.; Uő: Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezése.) *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 4 (1992) 79–89.; Uő: „Ecce, iam vici mundum” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. (METEM Könyvek, 32.) Budapest 2001.

11 SZILÁRDFY Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000, 83–85. Német nyelven, önállóan kiadva: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischer Heiliger*. Esztergom 2001, 36–39.

emlékekről nem született eddig sem rész-, sem önálló tanulmány. Szent Margit XX. századi ikonográfiáját *A domonkosok kultúráteremtő szerepe az újkorban* című, 2003-ban Piliscsabán rendezett tudományos konferencián Zakariás János ismertette, kijelölve a soron következő, még elvégzendő feladatokat is.¹²

▼ ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT ALAKJA EGY XV. SZÁZADI FAMETSZETEN

Árpád-házi Szent Margit ábrázolásai közül a legismertebb Magyarországon őrzött alkotás kétségtelenül az esztergomi Keresztény Múzeum Grafikai Osztályának a XV. század második felében készült, színezett fametszete.¹³

12 ZAKARIÁS JÁNOS: Árpád-házi Boldog Margit 1943-as szentté avatása. (Adalékok Szent Margit XX. századi tiszteletéhez) In: *A domonkos rend Magyarországon...* 2007, 319–330.

13 A gyűjtemény első leltárkönyvében a következő adatok olvashatók róla:

Leltári szám: Gr. 511

Cím: Árpádházi Szent Margit

Évszám: 1500 k.

Művész, mester: Magyar (v. délnémet)

Évszám: 1500 k.

Technika: Színezett fametszet

Mérete: 192 × 125 mm

Származás: Vétel Némethy Lajostól (Zákonyi M. közlése)

Becsértéke: Unikum

Revízió: 1973., 1989. R. G.

Megjegyzés: I. 18. (régi dobozsám)

Tárgyleíró kartonja a következő információkat tartalmazza:

Leltári szám: 511

Őrzési hely: Keresztény Múzeum, Grafikai Osztály

Cím: Árpádházi Szent Margit

Anyag: Papír

Méret: 19,2 × 12,5 cm

Technika: Színezett fametszet

Mester: Ismeretlen magyar (v. délnémet), 1500 k.

Leírás: Oszlopokon nyugvó boltív alatt szembeforduló női szent apácaruhában. Felső köpenye és fityulája fekete. Jobbjában lilomot, baljában csatos imakönyvet tart. Fejét enyhén balra billenti. Jobbra lent címerpajzsban: kettős kereszt, alatta hármashalom. A címerpajzs fölött korona.

Származás: Vétel Némethy Lajostól

Állapot: Ép

- ▼ Árpád-házi Szent Margit. Színezett fametszet, 1473 előtt

Kutatástörténeti áttekintés

A fametszetet először első ismert tulajdonosa, Theodor Oswald Weigel (1812–1881) közölte az August Christian Adolf Zestermann-nal (1807–1869) közösen 1866-ban kiadott impozáns megjelenésű katalógusuk második kötetében 1460–1470 közé datálva.¹⁴ 1872-ben a gyűjtemény katalógusát ismét kiadták egy kisebb formátumú, kevésbé reprezentatív kiad-

¹⁴ St. Margaretha von Ungarn (1460–1470). In: *Die Anfänge der Druckerkunst in Bild und Schrift*. An deren frühesten Erzeugnissen in der Weigel'schen Sammlung erläutert von Theodor O. WEIGEL und August Christian Adolf ZESTERMANN. Leipzig 1866, I., 234. No. 147.

ványban, ahol a grafikát ugyanazon a tételszámon, de rövidebb szöveggel ismertették.¹⁵

1874-ben Joseph Eduard Wessely ma is használt *Ikongraphie Gottes und der Heiligen* kötetének vonatkozó címszavában szerepelt.¹⁶ Ugyanebben az évben került a grafika Simor János esztergomi érsek (1867–1891) gyűjteményébe.¹⁷ A tulajdonosváltásról két publikációból is értesülünk: az *Esztergom* című hetilap első évfolyamából,¹⁸ valamint Rómer Flóris (1815–1889) *Régi falképek Magyarországon* című, máig alapvető korpuszából a Vas vármegyei Mártonhelyen (Martjanci, Szlovénia) föltételezett Árpád-házi Szent Erzsébet-falkép kapcsán. Ő adott hírt először új tulajdonosáról, valamint arról, hogy a metszetről már fotográfia is készült: „...mely előttünk szintén oly becses lenne, mint azon Szent Margit kép, amelyet nem rég az esztergomi bíbornok-érsek tekintélyes képgyűjteményéből Beszédes Sándor úrtól kaptam. Sz. Margitnak ezen képe annál becsesebb, mivel általa a magyar domokosi apácák ruházatával megismerkedünk, valamint azon jelvénnel is, t. i. a liliummal, mint a tisztaság jelképével, melyet az iconographia neki tulajdonított; pedig ezen kép, mint azt a jobb szegletben alkalmazott kettős kereszt is mutatja, meglehetősen régi, és olyan időből való, midőn ezen szentek képei a magyaroknál még inkább divatban voltak, míg később, s ma is, a nemzetnek iránta való kegyelete kissé enyhülni látszik.”¹⁹

Rómer Flóris pár mondatos összefoglalásából egyértelműen kiviláglik, hogy (Szent) Margitnak a XV. század előtt egyetlen ismert hazai ábrázolása sem volt, de az is kiderült a szövegből, hogy Simor János gyűjteményében saját kora legmodernebb múzeumi feldolgozási módszereit alkalmazták, hiszen a fametszetről bekerülése után szinte azonnal fényképfelvétel készült.

15 St. Margaretha von Ungarn 1460–1470. In: *Katalog frühester Erzeugnisse der Druckerkunst der T. O. Weigel'schen Sammlung*. Leipzig 1872, 66. No. 147.

16 Leipzig, T. O. Weigel, 286.

17 A metszetről Simor János alighanem a Weigel-gyűjtemény első katalógusából szerezhette tudomást, amely Kontsek Ildikó szíves közlése szerint megvolt a könyvtárában.

18 *Esztergom* I. 20. sz. (1874) [Újságkivágat].

19 RÓMER 1874, 44. Beszédes Sándor Szent Margit-metszet fényképéről legújabbban: PAPP Júlia: Adatok Beszédes Sándor Albrecht Dürer fametszetes Passió sorozatairól készített fényvéseteihez. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk.: Tüskés Anna. Budapest 2009, 261–265.

1875-ben az érsek megnyitotta képtárát.²⁰ A grafikát a gyűjtemény Metszettárában állították ki.²¹ 1879-ben, pontosan abban az esztendőben, amikor Volf György (1843–1897) kiadta Szent Margit legendáját,²² Rényi Dezső (1827–1889), Esztergom városi törvényszékének elnöke megjelenítette *Az esztergomi prímási kép- és metszet-tár s annak műirodalma culturtörténelmi szempontból* című útmutatóját. Az ismertetésben a fametszetről csupán annyi tudható meg, hogy Theodor Oswald Weigeltől került Simor János gyűjteményébe: „...Melynek darabos volta és egész kezelése oly kezdetleges, miképp eredetét 1460-nál korábbra és 1470-nél későbbre tenni alig lehet. Sz. Margit egész alakban áll, fekete palástba burkolva, aranyozott dicskőrrel fején, kinyújtott jobb kezében fehér lilium ágat, baljában könyvet tart. A kép baloldali legalsó szegletén koronás paizs, ebben vörös mezőben a hármass hegy, ezek középsőjén az apostoli kereszt. Világos vonatkozás ez hazánkra. Az egész alak architectonicus oszlopos iv alatt áll és színezve van. Culturtörténeti becse igen érdekessé teszi e metszetet, mely a Weigel gyűjteményből (lásd ennek catalogusában a 147. számot) került ide. Mestere ismeretlen, gyanítani sem lehet, mert minden jegyet nélkülöz.”²³

Rényi leírását, egyéb mondanivalója nem lévén róla, 1884-ben Némethy Lajos szó szerint átvette az egyébként máig alapműnek számító *Adatok Árpád-házi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez* című kismonográfiája B. Margit ábrái fejezetében, az alábbi kiegészítéssel: „Megvan hű másolatban gyűjteményemben. Feltűnő e czimeren a koronának alakja és a hármass domb. Melyek nyomán a képnek korára lehet következtetni.”²⁴

Hogy pontosan milyen másolatban volt meg nála a grafika, az nem derül ki a szövegéből. Erre csupán két év múlva kapunk egyértelmű választ az *Egyházművészeti Lapban* közölt publikációjából. Ebben a nagyobb lélegzetű tanulmányában ugyanis ismét foglalkozott a grafikával a korábbiaknál sokkal részletesebben, s korábbi datálását is jelentősen módosította az 1450–1475 közötti évekre: „Készülési ideje és műbecse miatt megérdemli, hogy első helyen ismertessem a Weigel-féle gyűjtemény remek

20 KONTSEK Ildikó: Simor János, a Keresztény Múzeum megalapítója. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis*, VI. Szerk.: BEKE Margit. Budapest 2013, 35–40.

21 RÉNYI Dezső: Simor János bíbornok mint műgyűjtő és mecénás. *Vasárnapi Ujság* XXXIII. 44. 1886. október 31. 703., 706.

22 *Szent Margit élete*. Kiadta VOLF György. (Nyelvemléktár, 8.) Budapest 1879.

23 Megjelent: Budapest 1879, 29–30.

24 NÉMETHY Lajos: *Adatok Árpád-házi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez*. Budapest 1884, 144–145. és 2. j.

színezett fametszetét. Rajta magyarországi sz. Margit domonkosrendű apáczá öltözetében van ábrázolva. Feje körül arany gloriával bír, jobbáiban szép nagy lilomot tart, melynek szára levéldús, azonban peristilljén hiányzanak a hímszálak. Balkezében két szíjjal becsukott könyvet tart. Balfelől lábánál Magyarország címere áll, melynek vörös mezejében a fehér kettős kereszt van, amely csúcsban végződő talpával, lóhere alakú zöld hegyen áll. Arany királyi korona fedi e paizst. A paizs alakja lent félkört képez. A szent táblázatos zöld talajon kapuzat alatt áll, mely lapos félkörívvel záródik. A kapuzat oszlopai egyszerű henger alakú oszlopfőekkel bírnak, melyeken pálczatag, horony és vállkötő tábla van, mely alul és felül szalag-szegélyezéssel bír. Az oszlopfőktől egész a boltív magasságáig egyenesen felemelkedő fala a kapuzatnak háromszögű fülkékkel bír, melyek hosszoldalai (hypotenusái) domborúk, mert a kapuzat-ív külső vonalával egyirányúak. A kép – mondja Weigel – ritka szépsége által feltűnő, és rajzolata, metszete és színezetének kitűnősége miatt páratlanul áll gyűjteményünkben. A kihasítás nélküli, alól félkör alakú paizs, a puhán uszályzott köpeny, és a gyöngye kapocs alakú ránczok ezen képet a XV. század harmadik negyedében készültnek bizonyítják. A színekről részletezve megemlíthetjük, hogy a fénykör arany, a szentnek alsó öltönye fehér, köpenye fekete, fejkendője felül fekete, belől fehér és fehér szegéllyel bír. A könyv kötése halvány vörös, metszete sárga. A táblázatos padló élénkzöld, ép ilyenek a lilom levelei és a hármass domb. A kapuzat halvány barna, sötétebb árnyalattal és fehér világítással a boltív második pálczatagján. A fülkék mélyedése fekete. A levegő indigókék és fehér színbe való átmenettel. Valószínűleg ezen fametszet az, mely a bíbornok, hercegprímás és esztergomi érsek úr ő eminentiája esztergomi nagybecsű metszettárában mint unicum őriztetik...”²⁵

1887-ben Kőrösy László (1856–1918) esztergomi főreáliskolai tanár írt róla útikalauzájának XX., a „Simor-muzeum”-ot bemutató fejezetében, a Metszettár ismertetésekor egyetlen mondatot: „Ebben a páratlan osztályban találkozunk a XV. századból egy unicummal, mely Sz. Margit képét ábrázolja primitív, de tanulságos metszeten.”²⁶ 1891-ben meghalt Simor

25 NÉMETHY Lajos: Árpádházi Szent Margit képei. (Magyar ikonographiai adalék.) *Egyházművészeti Lap* 7 (1886) 7–9.

26 KÖRÖSY László: *Esztergom. Történeti emlékkönyv*. Esztergom 2008, 129. (Az 1887. évi kiadás reprintje.)

János. Gyűjteményét, köztük a fametszetet is, végrendeletileg az általa alapított Keresztény Múzeumra hagyta.²⁷

1895-ben a Szilágyi Sándor (1827–1899) szerkesztette millenniumi *Magyar Nemzet Története* sorozat Marczali Henrik (1856–1940) által írt második kötetének hatodik könyvében *Az Árpádok kihalása* fejezetben közölték egész oldalas mellékletként,²⁸ de mint „Némethy Lajos birtokában lévő XV. századi színezett fametszet”-et.²⁹

A következő évben ugyancsak önállóan, színes illusztrációként szerepelt a Fraknoi Vilmos (1843–1924) bevezetőjével kiadott *Veszprémi Püspökség római oklevéltára* első kötetében, ám teljesen eltérő magyarázó szöveggel az I. számú: *B. Margit IV. Béla király leánya, szentté avatása tárgyában fogantatosított tanú-kihallgatás jegyzőkönyve* (1276) címet viselő oklevél³⁰ közlése előtt: „Boldog Szűz Margit legrégibb képe. (A. D. E. Simor János bíbornok-prímás esztergomi műgyűjteményében őrzött XV. századbeli színes metszet hasonmása.)”³¹ Ez a melléklet azért volt különösen jelentős a korábban közölt illusztrációkhoz képest, mert mérethelyes faksimile volt, melyen számos apró részlet is jól megfigyelhetővé vált. Például az aranyozott, de az évszázadok alatt erősen korrodálódott dicsfényben tizenkét apró kör, illetve Margit fején a nyitott, lombos ágú korona részlete.

1901-ben Divald Kornél foglalkozott a lappal, s mesterét is megpróbálta azonosítani: „Ugyancsak a XV. század második felében élt a [Buda] szentlőrinczi kolostorban Antal testvér, aki a fametszés terén vált ki. Az egyetlen ránk maradt fametszet, amely Buda török hódoltság előtti művészetével kapcsolatba hozható, a szent Margit magyar királylányt ábrázoló s a XV. század második feléből való, az egykorú német fametszetek nyers voltától nagy mértékben ment és hatásosan színezett fametszet, amelynek egyetlen példányát az esztergomi primási gyűjtemény őrzi, s amelyet facsimilében Fraknoi bocsátott közre.”³² Leírását szó szerint megismételte a *Művészeti Könyvtár* sorozatban 1903-ban kiadott *Budapest művészete a tö-*

27 KONTSEK Ildikó: Simor János, a Keresztény Múzeum megalapítója. In: *Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis*, VI. Szerk.: BEKE Margit. Budapest 2013, 38.

28 Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Az 556–557. lap közötti színes nyomat.

29 Képalírás és képek jegyzéke: 679. Valószínűleg ez a leírás okozhatta ettől kezdve, hogy Némethy Lajos az eredeti metszet tulajdonosaként lett feltüntetve.

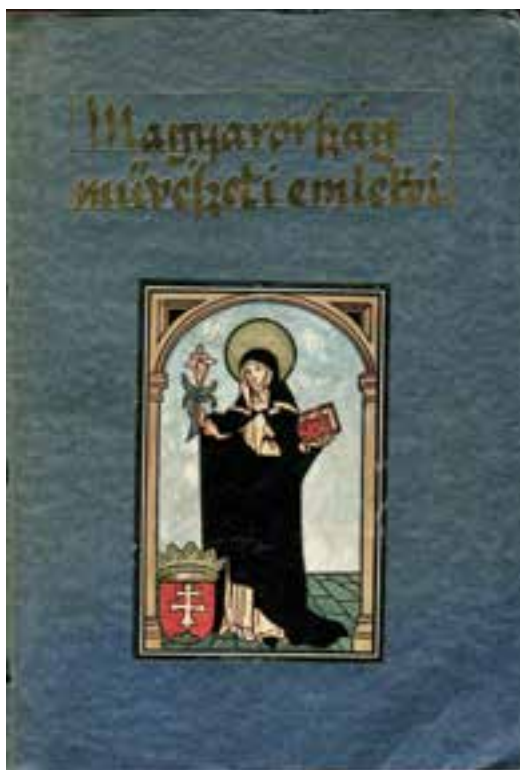
30 Az oklevéltárban a Margit halálát követően felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv teljes szövege is olvasható.

31 MEV, a C–CI. lapok között.

32 DIVALD Kornél: *A régi Buda és Pest művészete a középkorban. (Műtörténelmi és topográfiai tanulmány.)* Budapest 1901, 101–102.

rok hódoltság előtt című összefoglaló könyvében a veszprémi püspökség oklevéltárába illesztett színes másolat fekete-fehér felvétele kíséretében.³³ Az illusztráció ahhoz képest jóval gyengébb minőségű volt, továbbá durva beavatkozás nyomait is magán viselte. Az 1896-os kiadásnál a dicsfényben még látható tizenkét kör ezen a mellékleten csillagokká alakult át, számuk pedig hatra redukálódott. A kép felirata: „Szent Margit. Színezett fametszet az esztergomi primási gyűjteményben. 2/3 nagyság. Fraknoi nyomán.”³⁴

Az Árpád fejedelem halálának ezredik évfordulója emlékére megjelentetett *Árpád és az Árpádok* című monumentális díszalbumban ugyancsak a veszprémi oklevéltárban közölt fakszimilét mellékeltek, de annál valamivel erősebben kontúrozva, *Az Árpádok mint a magyar keresztény egyház szervezői* című, Békefi Remig (1858–1924) által írt fejezetben a következő szöveggel: „Boldog Margit. Az esztergomi primási műgyűjteményben őrzött XV. századbeli metszet színes hasonmása. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. kötet. C. lap után.”³⁵ Valamivel bővebb leírása egy fejezettel később olvasható: „Szépen feltünteteti boldog Margit lelkének vonásait az a festő is, aki a XV. században a domonkos-apácák ruhájában, lábainál Magyarország czi-

▼ A Szent Margitot ábrázoló fametszet Divald Kornél *Magyarország művészeti emlékei* című könyvének borítóján

33 Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedés kiadása, 89–90.

34 Uo. 89.

35 *Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű.* Szerk.: Csánki Dezső. Budapest [1907], 298–299. lap között.

merével ábrázolja őt. A magyarok javáért elvállalt és megőrizett szüzességét a jobb kezében tartott liliummal, isten imádságában töltött idejét bal kezében tartott imádságos könyvvel jelzi.”³⁶

1921-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa a szigetre tereprendezési pályázatot írt ki. Ennek nyomán megkezdődhettek a régészeti ásatások is a dominikána kolostor területén. 1927-ben Divald Kornélnak a Magyar Királyi Egyetemi Nyomda alapítása 350. évfordulóján megjelentetett, utóbb különböző méretben és borítóval többször is kiadott *Magyarország művészeti emlékei* című szintézise fekete vászonkötésére ragasztották a Szent Margit-fametszet színes nyomtatát, jóllehet a kötetben egy árva szó sem olvasható róla. A borítókép kiválasztásának az lehet a magyarázata, hogy ebben az évben ünnepelte a magyar katolikus egyház Margit boldoggá avatásának századik évfordulóját.³⁷ 1929-ben újabb mozgalom indult Margit kanonizációja érdekében.³⁸ Divald nagy kultusztörténeti kötetében, a Tarczai György írói álnevéen a Szent Imre-év alkalmából kiadott, *Az Árpád-ház szentjei* című, említett könyvében, melyre adatgazdagsága miatt máig is gyakorta hivatkozunk, bár nem foglalkozott a grafikával, a képjegyzékben négy mondatot közölt a fametszetről, korábbi magabiztos állításához képest határozottan visszafogottan. A rövid magyarázó szövegben már szó sincs Antal mesterről, és a datálást illetően is óvatosabb lett: „B. Margit. Fametszet az esztergomi prímási gyűjteményben. XV. század. Valószínűleg budai mester műve, későbbi időben befestették. Fején kis koronát viselt, s ma feketére festett palástja festői ráncokban omlott alá. Félnagyság.”³⁹

Megjelent a lap *A magyar történelem képeskönyvében* is, mely műfaját tekintve talán a legelsőnek mondható idehaza. A képaláírások Genthon Istvántól (1903–1969) származnak, aki a grafikához a következő magyarázó szöveget fűzte: „Árpád-házi Boldog Margit. Fametszet 1500 körülről az esztergomi Keresztény Múzeumban.”⁴⁰

Genthon István volt az első, aki erre a késői időpontra datálta a metszetet. Említést érdemel továbbá, hogy a grafikán a háttérrel, a padozatot,

36 KARÁCSONYI János: Az Árpád-ház szentjei. In: Árpád és az Árpádok... (35. j.) i. m. 320.

37 A boldoggá avatási pert 1827. szeptember 22-én XII. Leó pápa (1823–1829) fejezte be. Divald Kornél egyébként ebben az évben TARCZAI György írói álnevéen *Margit legendák* címmel kiadott egy kis kötetet is, Jaschik Álmos rajzaival. (Vö. 3. j.)

38 Mozgalom indult meg Árpád-házi Boldog Margit kanonizációja iránt. *Nemzeti Újság*, XI. 1929. szeptember 8., 21.

39 TARCZAI 1930, 137., 141. kép. Képaláírás: 166.

40 A bevezetést írta GEREVICH Tibor. Összeállította GENTHON István. Budapest 1935, 24.

a dicsfényt, a könyvet, a liliomot, a címet és a koronát színezés nélkül közölte, csupán Margit köpenyét és vélumát hagyta feketén. Ezzel a retusálással alighanem azt akarta érzékeltetni Genthon, hogy a metszet eredetileg színezés nélküli lehetett.

A könyvnyomtatás ötszázadik évében, 1940 karácsonyán Rexa Dezső (1872–1964) a Fővárosi Közmunkák Tanácsa támogatásával megjelent *Margitsziget* című könyvéhez ugyanezt a képet mellékelte.⁴¹

Az 1948-ban kiadott esztergomi műemléki topográfia első kötetében a *Metszetek* fejezetben Genthon István ismét közölte a lapot. Feltűnő, hogy csupán ezt az egy alkotást emelte ki a gyűjteményből, s ebben már későbbi színezésének megfelelően. Mivel Árpád-házi Margitot 1943-ban szentté avatták, magyarázó szövege a következőképpen módosult: „Unikum: ÁRPÁDHÁZI SZENT MARGIT-ot ábrázoló magyar vagy délnémet fametszet 1500 körül, később kiszínezve. 19,2 × 12,5 cm. A Weigel gyűjteményből.” Képalírása: „Árpád-házi Szent Margit. Fametszet. 1500 körül.”⁴²

Közel négy évtized után Szilárdfy Zoltán úttörő jelentőségű szentképkönyvében érintette ismét pár mondatban a fametszetet, de konkrét források nélkül: „Egy adat szerint a budaszentlőrinci pálos kolostornak is volt fametsző műhelye. Talán ott készült az 1500-as években az esztergomi Keresztény Múzeum

Közel négy évtized után Szilárdfy Zoltán úttörő jelentőségű szentképkönyvében érintette ismét pár mondatban a fametszetet, de konkrét források nélkül: „Egy adat szerint a budaszentlőrinci pálos kolostornak is volt fametsző műhelye. Talán ott készült az 1500-as években az esztergomi Keresztény Múzeum

- ▼ A Szent Margitot ábrázoló metszet az *Esztergom műemlékei, I. Múzeumok, kincstár, könyvtár* című kötetből

41 Budapest 1940, 10.

42 *Esztergom műemlékei, I. Múzeumok, kincstár, könyvtár*. Összeáll.: GENTHON István. Szerk.: GEREVICH Tibor. (Magyarország Műemléki Topográfiája, I.) Budapest 1948, 161., 180. kép.

Árpád-házi Szent Margitot ábrázoló színezett fametszete, a magyar grafikatörténet becses darabja.”⁴³

1986-ban a V. Kovács Sándor (1931–1986) szerkesztésében kiadott, Mátyás király leveleiből összeállított válogatásban szerepelt illusztrációként a metszet, annál az 1462–1464 között a bíborosi kollégiumnak írt kérvénynél, melyben a király megsűrgette Margit szentté avatását.⁴⁴

1994-ben Puskely Mária közölte a képet a *Világos kert vala híres Pannónia...* című, rendkívül adatgazdag, teljes körű bibliográfiára törekvő kötetének ikonográfiai példatárában a következő képaláírással: „Szent Margit. XV. századi fametszet. Esztergom, Keresztény Múzeum.”⁴⁵ A következő évben ugyancsak megjelent a grafika a szintén alapműnek számító, szerzetesrendekről összeállított könyvében, hasonló képaláírással: „Árpád-házi Szt. Margit domonkos apáca. Fametszet. XV. sz. Esztergom, Keresztény Múzeum.”⁴⁶

1999-ben kiadták Árpád-házi Margitnak V. Ince pápa (1276) által elrendelt második, 1276-os szentté avatási pere július 16-tól október 12-ig zajlott tanúkihallgatási jegyzőkönyvének magyar fordítását. A kötet címlapjára a fametszet került.⁴⁷

2000-ben *A magyar kereszténység ezer éve* című nagyszabású kiállításon mutatták be a Vatikáni Múzeumban (Musei Vaticani), majd a Magyar Nemzeti Múzeumban. A tárlat tudományos katalógusába Kontsek Ildikó írt róla tételt az alapadatok felsorolásával és Szent Margit rövid életrajzával; maga a fametszet azonban csupán négy érdemi mondatot kapott Genthon István 1948-as leírása nyomán.⁴⁸ Az ugyanabban az évben a Keresztény Múzeumban rendezett *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* című

43 SZILÁRDFY 1984, 9. MOJZER Miklós: *Tabula, figura, imago* című tanulmányára (*Művészettörténeti Értesítő* 26 [1977] 105–124.) hivatkozott, ám a megjelölt oldalon semmi nem olvasható a metszetről. Az idézett helyen ugyanis csupán a dél-magyarországi (szegedi és csanádi) obszerváns kolostorok föltételezett fametsző műhelyeiről esik szó.

44 *Mátyás király levelei 1460–1490*. Szerk.: V. KOVÁCS Sándor. Ford.: BALLÉR Piroska. Budapest 1986, 26–27. A kép és a beadvány összekapcsolása egyértelműen sejtette, hogy valami közülük lehet egymáshoz, de erre sem akkor, sem később nem figyelt föl senki.

45 PUSKELY Mária: „*Virágos kert vala híres Pannónia...*” *Példabeszédek a magyar múltból*. X–XVIII. század. Forrásszövegek, forráskiadványok, szakirodalom, szépirodalom, ifjúsági és gyermekirodalom, ének s zenei visszhangok, ikonográfia. Budapest 1994, (30.) kép.

46 PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*. I. Pannonhalma 1995, 232–237., kép: 237.

47 *Jegyzőkönyv* 1999.

48 KONTSEK Ildikó: Ismeretlen magyar mester: Árpád-házi Szent Margit. 1500 körül. In: *A magyar kereszténység ezer éve* 2001, 284. (Kat. 2.22. sz., kép: 283.)

kiállításán is szerepelt a kép. Katalógusában a szerző feltüntetése nélkül írtak róla néhány soros közlést, mely gyakorlatilag *A magyar kereszténység ezer éve* című kiadványban olvasható szöveggel azonos.⁴⁹ Ugyanebben a kötetben Szilárdfy Zoltán is érintette a magyar szentek barokk kori ikonográfiájáról írt nagyobb tanulmányának Szent Margitról szóló fejezetében: „...feltehetőleg Budán készült 1500 körül.”⁵⁰

Magyar Zoltán néprajzkutató *Az Árpád-ház szentjei* című, egy sorozat részeként 2005-ben kiadott kötetében képmelléklet gyanánt szerepelt a grafika „Szent Margit” aláírással.⁵¹ Időrendben a következő publikáció a *Magyar Katolikus Lexikon* „Margit, Árpád-házi” címszáva, melyben „Az esztergomi Ker. Múz. fametszete 1510 k. liliumot és kv-et tartó domonkos apácaként, koronás m. címerrel ábrázolja” leírással sorolta fel szerzője a képzőművészeti ábrázolások között.⁵²

Jelen sorok szerzője a *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* VII. kötetében írt róla mint Szent Margit legismertebb képéről. Elfogadva a Magyar Katolikus Lexikon szerzőjének datálását, szintén 1510-re keltezte, ám leírásában a metszet összekeveredett egy ugyancsak a Keresztény Múzeumban őrzött XVII. századi rézmetszettel.⁵³

Legutóbb Wehli Tünde említette röviden a grafikát egy jubileumi előadásban, felsorolva Margit középkori ábrázolásai között, s arra a következtetésre jutott, hogy „alighanem a Nyulak szigeti apácák rendelték meg vagy éppenséggel náluk készült”.⁵⁴ Előadása 2014-ben nyomtatásban is megjelent az alábbi leírással: „...említendő az esztergomi, egyetlen példányban ismert fametszet. Íves-oszlopos fölkében álló nimbuszos Margit a kis papírképen a dominikánák fekete-fehér habitusát viseli, jobbáiban tisztaságára utaló liliumot, baljában ájtatosságára célzó könyvet tartva. E semleges ismertetőjegyekhez képest egyértelműen utal az ábrázoltra a

49 *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000, 133. Kat. III. 17. sz. (KONTSEK Ildikó).

50 SZILÁRDFY 2000, 83.

51 MAGYAR Zoltán: *Az Árpád-ház szentjei*. Budapest 2005, 182.

52 [DIÓS István:] Margit, Árpád-házi, Szt, OP. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, VIII. Főszerk.: DIÓS István. Budapest 2003, 606.

53 KERNY Terézia: Magyar szentek tisztelete és képzőművészeti ábrázolásai (13–18. sz.). In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, VII. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter, szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Budapest 2007, 232.

54 WEHLI Tünde: Árpád-házi Szent Margit egy lombard reneszánsz kódexlapon. Előadás. Elhangzott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékének 15 év című jubileumi konferenciáján, 2012. május 3-án. (Megjelent: WEHLI Tünde: Árpád-házi Szent Margit egy lombard reneszánsz metszeten és Juan de Borgona egy táblaképe. *Művészettörténeti Értesítő* 63 [2014] 107–117.)

jobb láb közelébe helyezett kettős kereszt címerpajzs, koronával a tetején. A fametszet irodalma 1500 körüli délnémet vagy magyarországi munkának tartja. Ikonográfia és típus alapján kolostori környezetben vagy legalább szerzetesrendi megbízásból készülhetett a feltehetően magánáhitatot szolgáló lap. Talán nem tévedés megrendelőjeként a margiszigeti apácákra gondolnunk, hiszen korabeli pezsgő szellemi életüket és egykorú rendtársuk iránti érdeklődésüket irodalmi alkotások őrzik. Metszetek, szentképek ismeretéről, birtoklásáról pedig az Érsekújvári Kódex passióképei vallanak.”⁵⁵ Tanulmányával szinte egy időben jelent meg e sorok szerzője tanulmányának rövidített, katalógustétel jellegű változata, mely számos ponton összecseng Wehli Tünde fölvetéseivel.⁵⁶

A talán túlzó részletességgel tárgyalt kutatástörténeti áttekintés nem volt véletlen. A felsorolásból ugyanis világosan kiderül: bár számtalan történeti, művelődéstörténeti, művészettörténeti összefoglalásban felbukkant a fametszet, leginkább csak illusztrációs szerephez jutott. Ennek egyértelműen az volt az oka, hogy más középkori magyarországi ábrázolás nem lévén, csupán ezt tudták felhasználni Margit bemutatásához. A sok közlés ellenére azonban érdemleges leírás alig, önálló publikáció pedig egyáltalán nem született róla. 1948 után kutatása évtizedekre megszakadt. Ennek egyik okát a gyökeresen megváltozott politikai helyzetben kereshetjük, de más tényezők is közrejátszottak benne. A középkorral foglalkozó művészettörténészek túlságosan későinek tartották a grafikát, a reneszánszkutatók – miután egyértelműen all’antica stílusjegyeket nem fedeztek fel rajta – nem foglalkoztak vele, vagy primitívvé degradálták, sőt hamisnak tartották. A bizonytalanságot mindenekelőtt az okozta, hogy a XIX. század végén számos színes nyomat és faksimile készült róla, amelyek technikáját a képaláírásokban nem minden esetben tüntették fel egyértelműen. Hitelessége emiatt kérdésessé, határozottan gyanússá vált. Zavart okozott továbbá ikonográfiája is, hiszen Margitot szentként, dicsfénnyel ábrázolták, holott a metszet készítése időpontjában még nem volt az. Nehezítette a tisztánlátást a XIX. század végi magyarországi possessor kiléte is, mert Simor Jánost és Némethy Lajost egyaránt feltüntették a szerzők, a Keresztény Múzeum tárgyleíró kartonján is az utóbbi szerepel tulajdonosként, jóllehet, mint erre a neves egyháztörténész – kétségtelenül kis-

⁵⁵ WEHLI 2014, 107–108., 114., 13. j.

⁵⁶ KERNY Terézia: Árpád-házi Szent Margit alakja egy 15. századi fametszeten. In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*. Szerk.: PAPP Júlia. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014, 65–70.

sé félreérthetően ugyan – minden közleményében utalt, saját tulajdonában kizárólag a metszet nemes másolata volt!

Elgondolkodtató, hogy olyan nemzetközileg elismert kutatók, mint Hoffmann Edith (1888–1945) és Balogh Jolán (1900–1988) nem tanúsítottak érdeklődést iránta, s a nagyobb művészettörténeti összefoglalásokban, valamint az utóbbi két évtizedben a korszakot bemutató kiállítások terjedelmes szakkatalógusaiban sem kapott helyet. Abban a kevéske szövegben pedig, ami mégis született róla, hemzsegték a közhelyek és a tévedések. Hogy ez így alakulhatott, abban részben túlságosan szigorúan megítélt minősége játszhatott közre, részben pedig az, hogy a képről – valljuk be őszintén – első szemrevételezésre valóban nem lehet túlságosan sokat, főleg pedig újat mondani. Erősen redukált ábrázolás, csupán a leglényegesebb ismertetőjegyek, vagyis a dominikána habitus és néhány attribútum feltüntetésével. A felsorolt irodalomban, alighanem éppen emiatt, a metszet méretét és anyagát leszámítva, önálló gondolatot, észrevételt alig találni. A szerzők zöme vagy a korábbi leírásokat, vagy önmagát ismételtette a provenienciát, a datálást és az attribuálást illető bizonytalanságokkal. Jellemző példa az állítólagos Antal mester szerzősége. Nevét és munkásságát Divald Kornél vezette be a szakirodalomba a hagyományos, s ettől, úgy tűnik, immár szabadulni soha nem tudó hazai módszereket követve: vagyis ha a forrásokban felbukkan egy művésznév, akkor attól kezdve hozzá kapcsolnak minden egyéb kortárs művet is. Genthon István hajlott egy ismeretlen délnémet attribúció felé, mások anonimnak, de magyar mesternek tartották. A lap készítési idejének meghatározása is igen változatosan alakult a „meglehetősen régítől” az 1510-ig terjedő időhatárig. Voltak, akik megpróbálták pontosítani stiláris jegyek alapján az 1450–1475 közötti évtizedre; más szerzők, talán kompetencia hiányában, csupán az évszázadot jelölték meg.

Genthon Istvánnál bukkant fel először az 1500 körüli dátum. Néhány éve a Magyar Katolikus Lexikon szerzője viszont egészen pontosan az 1510-es évszámot adta meg. Ennek okát nem kell különösebben nyomozni. Ráskay Lea domonkos apáca ebben az évben másolta le magyar nyelven a Szűz Mária-szigeti kolostorban Margit legendáját.⁵⁷ Logikailag telje-

57 Budapest, OSZK, Kézirattár, MNy 3. Kiadása: *Szent Margit élete 1510*. Kiad. P. BALÁZS János. (Régi magyar kódexek, 10.) Budapest 1990. A kódex legújabb összefoglalása: M. Nagy Ilona: *Szent Margit élete (Margit-legenda)*. In: *Látjátok feleim...* 2009, 276–279. Kat. 31. sz. A szerzőnek a témához kapcsolódó egyéb műveit lásd http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510/tanulmanyok.html (letöltve 2014. július 12.).

sen elfogadható érvelés, hiszen a fametszet (mérete alapján legalábbis) akár ebbe az életrajzba is készülhetett volna.⁵⁸

Jóllehet a grafika valóban unikális darab, máig nem történt meg leg-alapvetőbb technikai vizsgálata (a kézzel merített papír minőségének összetétele, szilárdsági vizsgálata, az utóbb felvitt akvarell, a tus, a tinta elemzése, röntgenfelvétele stb.), sem pedig későbbi, különböző technikájú sokszorosított reprodukcióinak (például Beszédes Sándor fényképei, fak-szimilék, egyéb színes nyomatok stb.) összegyűjtése, rendszerezése, recepciójának nyomon követése. Teljesen hiányzik az eddigi közlésekből a grafika történeti hátterének feltárása, amelyből kideríthetők lennének mindazok a devocionális, egyházpolitikai indítékok, melyek hatására megszületett, de stiláris jegyeinek, ikonográfiájának elemzésével szintén adós még a kutatás.

A metszet leírása

A grafikát legrészletesebben Némethy Lajos írta le. Alapos elemzéséhez ezért csupán néhány kiegészítést szeretnék fűzni.

A lap hátoldalán két hosszú, „Doboz I–18” feliratú bélyegző található. Alján „St. Margaretha v. Ungarn – Ann. 1460 – Unicum”, balra fent: „1471/1120 fr” ceruzával írt feliratok olvashatók. Margit tenyerét és kézfe-jét attribútumai teljesen eltakarják. A perspektivikusan ábrázolt, szabály-talan téglány alakú kövezeten álló szent feketére festett, kivillanó cipőjé-nek csonka az orra, s a lap legaljára került. Ennek oka alighanem egy utó-lagos körbevágás lehet. Föltételezhető, de egyelőre nem bizonyítható, hogy a levágott rész egykor Margit nevét és származását örököltette meg. A fekete tussal (vagy tintával) történő színezésére valószínűleg közvetle-nül a metszet nyomtatása után kerülhetett sor, hogy a dominikána habi-tust egyértelműen megkülönböztessék más apácarendi viseletektől. Ezt követhette közvetlenül, vagy egy későbbi ismeretlen időpontban a teljes lap akvarellal történő befestése. A dicsfényt és a koronát laparannyal von-ták be. Margit ismertetőjegyeit a metsző erősen kiemelte. A liliumot és a könyvet a királylány nem csupán konvencionális attribútumként tartja,

⁵⁸ A kódex mérete 210 × 144 mm. Elvileg belefért volna a metszet. A kódexről legújabban korábbi irodalommal: HAADER Lea: Arcképtörödékek ómagyar scriptoroktól. In: *Látjátok feleim...* 2009, 53–78.; Uő: Gömör kódex. In: *Látjátok feleim...* 2009, 310–311. Kat. 47. sz.

hanem feltűnően demonstrálja is azokat a néző felé, mintha szándékosan jelezni akarna velük valami lényeges mondanivalót.

Az attribútumokat, építészeti és heraldikai elemeket aprólékosan megvizsgálva további figyelemre méltó észrevételek tehetők. Az ismertetőjegyek ugyanis a Margit legendáiban (*Legenda vetus*, *Legenda minor*, *Legenda maior*), az 1276-ban fölvelt szenttéavatási jegyzőkönyvben, valamint a *Legenda vetus* átdolgozása nyomán 1515-ben íródott és a Gömör-kódexben megőrződött verses zsoltosmájában⁵⁹ szereplő ereklyékkel, a Margit által olvasott liturgikus művekkel pontosan meghatározhatók.⁶⁰ A liliomról a *Legenda maior*ban és a zsoltosmájában is olvashatunk: „Tudta ugyanis, hogy a liliomos szüzesség ragyogó és jó illatú virága az egyház hajtásának dísze, Isten életszentséget felragyogtató képe. Krisztus Király nyájának kiválóbbik része.”⁶¹ Zsoltosmájában mint tündöklő liliom („Candenti vernans lilio”) tűnik fel, aki liliomot, ékes koszorút visel, illata ékes („Lilia conferto / Redolens gerit insita serto”).⁶² A virágszimbólummal közvetett összefüggésben állnak a *Legenda vetus* sorai is: a királylány szeretett a kolostor kertjében tartózkodni, tisztán tartotta a kertet,⁶³ és söprögette az ösvényeket.⁶⁴ Attribútum természetesen az ugyancsak pontosan azonosítható rendi öltözéke is, a zsoltosmájában hófehér virághoz hasonlított ruhája

59 Budapest, OSZK, Kézirattár, MNy 5.

60 A Margit bal kezében tartott kötet talán egy Psalterium lehet, melyről magistrája, Olimpiades asszony is megemlékezett vallomásában: „mindig kezében volt a zoltároskönyv, nagybőjt alatt, mert mindig a kezében láttam a zoltároskönyvet, kivéve mikor evett, s mikor a misén vett részt.” *Jegyzőkönyv* 1999, XIV. Egy érdekes adalék: Csapodi Csaba (1910–2004) vetette fel elsőként, hogy a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekben őrzött, 1259–1261 között íródott és miniált nagy méretű (320 × 225 mm) zoltároskönyv (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. Helmst. 52.) Margit személyes használatára készülhetett. CSAPODI Csaba: XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben. *Magyar Könyvszemle* 91 (1975) 231–242.; WEHLI Tünde: A wolfenbütteli zoltároskönyv könyvfestészeti szempontból. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*. Szerk.: SZELESTEI N. László. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat, 3.) Budapest 1989, 251–258.; HOFFMANN 1929/1992, 214.; SCHWARCZ Katalin: A nyulak-szigeti domonkos apácák könyves emlékei. In: *A domonkos rend Magyarországon* 2007, 246–275.

61 A *Legenda maior* idézeteinél az alábbi fordítást használtam: GARINUS DE GIACO: *Szent Margit élete*. A bevezetőt írta és ford.: DEÁK Viktória Hedvig O. P. In: *Legendák és csodák...* 2001, 181–295.

62 A Margit zsoltosmájából közölt latin részletek forrása: Árpád-házi Szent Margit verses zsoltosmája. Bevezető, forráskiadások és irodalom: MADAS Edit. In: *Legendák és csodák...* 2001, 297–307.

63 *Jegyzőkönyv* 1999, XIII.

64 *Jegyzőkönyv* 1999, XIX.

(„*Floris amictus nivei*”), valamint szűzi fátyla („*Virgo iam velata*”), amelyek csodatévő erővel bírtak. Habitusának különböző darabjait gyakran kölcsönkérték az apácáktól, és betegeket gyógyítottak velük sikeresen. V. István (1270–1272) leányához, Erzsébethez betegségek orvavitték a szent szűz ciliciumát, skapuláréját, fátylát és más ruhadarabjait. Somogyi Ágnes tanúkihallgatásakor elmondta, hogy Margit hajszálaiból és ruháiból kapott maradványokat, melyeket ereklyeként magánál tartott, s arcára helyezte azokat. A becses ruhadarabok a dominikánák, majd a pozsonyi klarisszák inventáriumában egészen a XVIII. századig nyomon követhetők.⁶⁵ Ha tovább vizsgálódunk ezen az úton, újabb érdekes megfigyeléseket tehetünk.

Az oszlopos árkád a kolostorkertet körülvevő árkádos folyosót, az apácák séta közben végzett elmélkedő-szemlélődő imádságának helyét, azt a kerengőt idézi föl, mely szintén előfordul a legendákban, például amikor a Duna kiáradásakor Margit gyóntatója, Marcellus felmászott a falra ott, ahol azok az oszlopok voltak, melyek a kolostor kerengőjét alkották. A két hengeres oszlop egyébként ez esetben sem fiktív építészeti elem, s nem csupán kulissza. A kolostor ásatásai során pontosan ilyen profillal ellátott lábazatú pillérek kerültek elő.⁶⁶ A téglány alakú, szabálytalan kőpadozat látszólag lényegtelen háttér. Számtalan hasonló példát lehet hozni a kortárs grafikai anyagból. Ám ha a legenda ismeretében szemléljük, rögtön értelmezhetővé, sőt attribútummá válik, melyről szintén sokszor olvashatunk Margit legendáiban, amikor a konyhát, a dormitóriumot, a refektóriumot, a kart és a „kerülőt” vagy az ambitust gyakorta felsöpri.

65 Idevonatkozóan: NÉMETHY Lajos: A pozsonyi clarissák leltárai. I–II. *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 204–211., 326–330.

66 Az 1838-ban előkerült V. István-sír fölfedezését követően csupán néhány közlemény foglalkozott a romokkal (például: PAUER János: A Margitszigeti apáca-kolostor története. *Religio és Nevelés* 4 (1844) 48–91.; RADVÁNYI Imre: *Margit-sziget története*. Pest 1858). Tudományos értelemben vett régészeti feltárások csak az 1920-as évek második felétől indultak meg. A második világháború után az 1950-es évek második felétől Feuerné Tóth Rózsa (Budapesti Történeti Múzeum) irányításával folytak jelentős ásatások, amelyek azonban az 1970-es években félbeszakadtak, majd az 1990-es években folytatódtek tovább Irásné Melis Katalin vezetésével, a romok helyreállításával egybekötve. A kolostornak és a hozzá kapcsolódó épületeknek jelentős része azonban maig föltáratlan. A régészeti kutatások legújabb összefoglalása korábbi irodalommal: IRÁSNÉ MELIS Katalin: A budapest-Margit-szigeti középkori királyi udvarhely és domonkos apácakolostor kutatása. Régészeti, történeti adatok. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. II. Szerk.: BENKŐ Elek – KOVÁCS Gyöngyi. Budapest 2010, 421–438.

Alighanem ez utóbbit, vagyis a kerengő padozatát örökítették meg perspektivikusan a metszeten.

Mivel korábbi hazai képeket nem ismerünk, nem tudhatjuk biztosan, hogy ábrázolták-e valaha Magyarországon az önmagát sanyargató Margitot tipikus vezeklőeszközeivel, a cingulummal, a vesszőnyalábbal, a sündisznó bőréből maga varrta korbáccsal és a szögekkel bélelt kapcával. A fametszet attribútumait szemlélve mindenesetre feltűnő, hogy ezek az eszközök hiányoznak jelvényei közül, holott számtalan utalás történik rájuk mind legendáiban, mind szenttéavatási jegyzőkönyvében. De hiányzik Margit kezéből a kereszt is, jóllehet a feszület kardinális szerepet töltött be életében apró gyermekkorától kezdve, amikor először érdeklődött annak jelentése felől, és áhítata egészen haláláig nyomon követhető az idézett források alapján. Mindennap, mielőtt ebédelni ment, a káptalanházban lévő feszülethez sietett, s ott jajgatva imádkozott; kamráját megékesítette a feszülettel és szentek képével, Krisztus öt sebéit csókolgatja. „Az eleven keresztfát minden koron ő nála vagy ő mellette tartja vala, úgyhogy nemcsak vigyázzván, de még alván is tisztelé a szent keresztfát.” Éjjel-nappal mindig magánál hordott, illetve tartott egy keresztet, amelyben egy darabka volt az Úr szenvedésének fájából: „Láttam Margit nyakában egy zsinórt, erre volt rákötve ama kereszt.” Két tunika között hordta, állította egy soror szemtanú.⁶⁷

Margit végakarataiban meghagyta, hogy a dominikána templom hajójában, a Szent Kereszt-mellékoltárnál temessék el, ahol Krisztus szent teste függ. Látszólag úgy tűnik, hogy misztikus életszentségének jeleit valamilyen oknál fogva nem akarták állandó attribútumai közé helyezni. De csak látszólag, mert a kereszt jelen van a képen, még ha nem is a kézben tartva, hanem úgynevezett dominikális ereklje formájában. A lap jobb oldalán álló címer ábrájáról eddig csupán azt közölték, hogy az nem más, mint a Magyar Királyság apostoli kettős keresztje, ami Margit királyi származására utal. Kétségtelenül az, de ennél lényegesen több információ is elmondható róla, mégpedig olyanok, amelyek mindeddig elkerülték a kutatók figyelmét. Ha összevetjük a metszettel nagyjából egy időben készült szepeshelyi Szent Márton prépostsági templom főoltárának belső tábláin, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött bártfai stallum hátfalán, Thuróczy János személynöki ítélmester 1488-ban Augsburgban kinyomtatott *Chronica Hungarorum*ában, vagy az 1490 körüli, Szent Lászlót ábrázoló mün-

67 *Jegyzőkönyv* 1999, XXVIII. 2. kép. IV. Béla király második kettőspecsétje, 1241/1242. Szilikonmásolat, MTA BTK MI, Pecsétmásolat-gyűjtemény, ltisz. 121.

cheni fametszeten szereplő címerek ábráival, első pillantásra megállapítható, hogy a metszet címerpajzsában megjelenő kettős kereszt típusa nem azonos velük! A felsorolt műveken felbukkanó kettős kereszt minden esetben egyenes szárú, a grafikán látható viszont enyhén szélesedő végű, s a függőleges szár egy csapot ábrázoló hegyes nyúlványban folytatódik. Ezeket a „tüskés” keresztet a szakirodalom *Crux hastata* névvel jelöli. Funkciójuk körmeneti vagy ereklyetartó kereszt. Ez a típus legelőször IV. Béla (1235–1270) pénzein,⁶⁸ majd 1241–1242 után kibocsátott második kettős pecsétjének,⁶⁹ illetve felesége, Laszkarisz Mária (1206–1270) 1242 után használt kettős pecsétjének⁷⁰ hátlapján jelent meg, de ott látható még különböző formában V. István, IV. László (1272–1290), III. András (1290–1301) kettős pecsétjein is. Az a típus azonban, amelyik a metszeten látható, kizárólag Margit szüleinek sigillumain szerepel! Megjelenését, amint erre Kovács Éva (1932–1998) évtizedekkel ezelőtt rámutatott, alighanem egy IV. Béla korában megszerzett, igen nagy becsben tartott dominikális ereklye, Krisztus keresztfájának egy darabkája indokolta, amelyet kiemelkedő eszmei jelentőségére való tekintettel az uralkodó beemelt az állami szimbólumok közé.⁷¹ Pontos azonosítása egyelőre problematikus, de az kétségtelen, hogy Habsburg Ágnes (1281–1364) és Anjou I. Károly (1308–1342) reprezentációjában is feltűnik, tehát tisztelete a XIV. század közepéig töretlennek mondható.⁷² A kettős kereszt IV. Bélára visszavezethető, pontosan a Margit születésétől kezdve használt típusa aligha véletlenül került a metszetre. Szinte biztosra vehető, hogy tudatos választásról, valamilyen historizáló szándékról lehetett szó.⁷³

68 Például: CNH – I – 251, 252, 263.

69 Esztergom, Főkapitányi Levéltár, 34–1–1; 29–1–1; 9–2–2; Esztergom, Prímási Levéltár, Q66; Q 67; J2; J4; B 112; AEV 14; M 3; Budapest, MNL OL, DL 492., DL 652.

70 Zagreb, Hrvatski Državni Arhiv. Neo-regestrata acta, 1502.2. (Egykor: Budapest, MNL OL, DL 33 714.)

71 Kovács Éva: Signum Crucis – Lignum Crucis. A magyar címer kettős keresztjének ábrázolásai. In: Uő: *Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok*. Budapest 1998, 341–351.

72 TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis, I.) Budapest 2012, 124. Kat. 33, 126. Kat. 34, 129–131. Kat. 36, 134. Kat. 38, 136–137. Kat. 40, 138–139. Kat. 41, 140–142. Kat. 42, 143–144. Kat. 43, 145–146. Kat. 44, 147–148. Kat. 46, 149–151. Kat. 47, 152–153. Kat. 48.

73 *A magyar kereszténység ezer éve* című, már idézett katalógusban IV. Béla aranypecsétje éppen a Szent Margit-fametszet előtti lapra került, szinte tálcán kínálva az összefüggést a két alkotás között, de erre sem a kötet megjelenésekor, sem később nem figyelt föl senki. (*A magyar kereszténység ezer éve* 2001, 280–281.)

A metszet előképei

A grafikának sem közvetlen, sem közvetett magyarországi előképe(i) nem ismert(ek). Jelenleg e képet megelőzően mindössze három – mára már jó-részt megsemmisült –, Magyarországon készült, (Szent) Margitot ábrázoló emléket ismer a kutatás. Vörös márványból, utóbb fehér márványból faragott síremlékét,⁷⁴ valamint a Łokietek (Piast) Erzsébet (1305–1380) anyakirályné által megrendelt, violaszín alapú, tűhímzéssel kivarrt antependiumot, melyet 1343–1344-ben tett itáliai útja során adományozott a római Szent Péter-bazilika főoltárára. A székesegyház 1361-es leltárában említett „dossale pro altari maiori” egy olyan kárpit lehetett, amelyet a mensa fölé függesztettek, s amely tulajdonképpen a retabulum szerepét töltötte be.

A lila vászonból szőtt textilen az inventárium leírása szerint középén Szűz Mária himzett alakja kapott helyet az apostolfejedelmekkel, Szent Péterrel és Pállal. Mellettük kétoldalt Szent István, Imre, Toulouse-i Lajos, László, Erzsébet és Margit sorakozott. Ez a program, noha messzemenő következtetésekre természetesen nem jogosíthat föl, a Magyarországi Máriától (1382–1387) kezdve töretlenül és következetesen érvényesített nápolyi és magyar Anjou dinasztikus reprezentáció olyan különleges emléke, amely egyrészt utalt a katolikus anyaszentegyház alapvető hittételeire az egyetemes és regionális szentek tiszteletének összekapcsolásával, de benne volt a római bazilika védőszentjeire való figyelmes emlékeztetés, valamint a magyarok Szűz Mária iránti megkülönböztetett tisztelete is. Kifejezte továbbá az Anjouk családi preferenciáit, amiben végül ha áttételesen is, de határozottan megfogalmazódott Árpád-házi Margit szenttéavatási eljárásának ismételt sürgetése, mely ezen itáliai út során még kétszer megnyilvánult, amikor Erzsébet királyné ezüst liturgikus tárgyakkal látta el a

74 LŐVEI Pál: *A középkori magyarországi síremlék-művészet néhány kérdése. A Margit-síremlék.* Budapest 1979. Szakdolgozat. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára, ltsz. 345.); Uő: *Margit-síremlék. A középkori magyarországi síremlékművészet néhány kérdése.* 1981. Egyetemi doktori értekezés. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára, ltsz.: 433.); Uő: *The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Arpad-Dynasty. Acta Historiae Artium* 26 (1980) 180–221.; Uő: *Árpád-házi Szent Margit második síremlékének töredékei.* In: *Pannonia Regia...* 1994, 260–261. Kat. IV–25a; Uő: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához.* I–II. Akadémiai doktori értekezés. Budapest 2009. (MTA Könyvtára, Kézirattár, ltsz.: 19.990.)

bolognai és a milánói domonkos rendházat, Árpád-házi Margit itáliai kultuszának két fontos központját.⁷⁵

Ha Magyarországon nem maradtak is fenn Árpád-házi Margit korai képzőművészeti emlékei, Itáliában annál több XIV–XV. századi festményen ábrázolták, egyedül vagy a dominikánus rend többi szent életű tagja között. Ezeket a képeket Jajczay János közleményeitől kezdve tartja számon a hazai kutatás, s az utóbbi két évtizedben örömdetesesen tovább gyarapodtak azokkal kapcsolatos ismereteink.⁷⁶ Ami ikonográfiai szempontból különlegessé teszi ezeket az alkotásokat az az, hogy Margit szinte valamennyin stigmákkal jelenik meg. Nem kell tehát túl elmélyülten vizsgáldni ahhoz, hogy megállapítsuk, az esztergomi fametszetnek semmi köze sincs hozzájuk.

▼ MEGRENDELŐ, PROVENIENCIA, ATTRIBÚCIO

Ki és hol rendelhette meg a fametszetet?

A grafika egész alakos önálló kompozíciójából, attribútumaiból kiindulva, valamint Árpád-házi Margit XV. századi tiszteletét nyomon követve a magam részéről úgy vélem, hogy létrejött valamilyen hazai női dominikána kolostorban képzelhető el leginkább, vagyis azokban a rendházakban, ahol Margit tisztelete töretlennek volt mondható halála óta. A hazai női rendházak közül ez leginkább az ereklyéjét őrző Szűz Mária-szigeti Bol-

75 1361. Részlet a római Szent Péter-székesegyház inventáriumából: „...Item unum aliud dossale pro dicto (maiori) altari de synode volato, ornatum de novem ymaginibus, videlicet cum nostra Domina in medio et a dextris eius sanctus Paulus, Sanctus Stephanus, Rex Ungariae sanctus Errictus Dux Hungariae, et sanctus Lodoycus; et a sinistris sanctus Petrus et sanctus Ladislaus Rex Ungarie, sancta Helisabeth filia regis Ungarie, sancta Margarita filia regis Ungarie, cum spicis aureis duplicatis inter ipsas ymagines et in circuitu una vitis de auro in sindone rubeo cum rosis aureis...” Kiadása: Eugène MÜNTZ – Arthur L. FROTHINGHAM: Il tesoro della Basilica di S. Pietro in Vaticano dal XIII al XV secolo con una scelta d’inventari inediti. *Archivio della Società Romana di Storia Patria* 6 (1883) 14. Újabb irodalma: SZENDE László: Lokietek Erzsébet a 14. századi hazai elbeszélő forrásokban. In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: ALMÁSI Tibor – DRASKÓCZY István – JANCÓS Éva. Budapest 2005, 388.; WEHLI 2014, 107.

76 Ezen a téren mindenekelőtt Klaniczay Gábor kutatásait kell kiemelni. A témára vonatkozó gazdag bibliográfiáját lásd <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?lang=0&AuthorID=10002794> (letöltve: 2014. július 2.). A téma legújabb összefoglalása: WEHLI 2014.

dogasszony (Assumptio) zárdára illik, ahol Margit 1257-től 1270. január 18-án bekövetkezett haláláig élt, és ahol Fülöp esztergomi érsek temette el végakarata szerint: „Temessetek engem az karban, a Szent Kereszt oltára előtt; ha pedig az karnak annak miatta igen megszorul, tehát temessetek engem az én imádkozó helyembe, és ne féljete azon, hogy a testemből valaminemű dohosság jönne ki.”

Az esztergomi érsek fennhatósága alól IV. Sándor pápa (1254–1261) 1257-ben kiadott bullájával kiemelt, különleges jogállású kolostor és temploma mind Margit életében, mind halála után nagyvonalú királyi adományok és privilégiumok egész sorában részesült, amit a folyamatos átépítések (1381, 1409, 1500 körül) is egyértelműen bizonyítanak. Ezáltal a kolostor páratlan kulturális (és gazdasági) szerepet töltött be a XVI. század közepéig. A kiváltságok adományozásának egyik oka Margit időről időre elakadó kanonizációs eljárásának újabb és újabb szorgalmazásában keresendő. A szentté avatást a rend kitartóan és következetesen sürgette, ami ez esetben tökéletesen összefonódott a mindenkori uralkodói akarattal is, mely V. Istvántól kezdve I. Károlyon és nején, Łokietek (Piast) Erzsébet királynén át⁷⁷ Hunyadi I. Mátyásig (1458–1490) pontosan nyomon követhető. Margit pompás síremléke országos, hatalmas tömegeket vonzó zarándokhellyé vált, melynek felkeresői 1276-tól harminc-, 1409-től pedig már száznegyven napos búcsúban részesültek.⁷⁸ Wehli Tünde 2013-ban elhangzott fölvetésével egyetértve, okkal gyanítható tehát, hogy a fametszet összefüggésben állhat Árpád-házi Margit első számú hazai kultusz-helyével.

77 Otfried KRAFFT: Árpád-házi Szent Margit szentté avatási perének 1379-es újrafelvétele. *Századok* 140 (2006) 456.

78 Nagy tiszteletnek örvendett a kolostorban Szűz Mária képe is (alighanem a főoltár), melynek meglátogatásáról a magister generalis 1499-ben pontosan intézkedett, s egyúttal arra is engedélyt adott, hogy az apácák tíz alkalommal megvizitálhassák Szent Margit sírját. 1499. március 10.: „Insuper eisdem monialibus omnibus concedatur, ut decies in anno possunt visitare sepulchrum sante Margarite...” (Azzal a kikötéssel, hogy ilyenkor az egyház ajtaját zárják be és oda egyetlen világi ember se mehessen be addig, amíg az apácák a kolostorba vezető ajtón el nem távoztak a templomból.) Közölve: HARSÁNYI 1938, 105., 88. j.

Hol és ki rajzolta a Szent Margit-előképét?

A kutatás jelenlegi állása szerint a Szent Margit-előkép készítője ismeretlen. Ikonográfiája eredendően Szent Domonkos ábrázolási hagyományában gyökerezik, s egy országosan ismert, kultuszképpé vált alkotás lehetett a mintaképe.

Elképzelhető, hogy az előkép alkotója és a nyomódúc vésője ugyanaz a személy volt, de az sem zárható ki, hogy két mester műve. Mivel a rajzot sokszorosításra szánták, alkotójának a fametszet műfaja által adott, tehát eléggé korlátozott lehetőségekben kellett gondolkodnia. Emiatt az ábrázolás nem lehetett túlságosan részletező, csupán a leglényegesebb elemek, motívumok, ismertetőjegyek szerepelhettek rajta. Mint a fentiekből kiderült, a fametszeten konkrét, pontosan azonosítható, kizárólag a kolostorban létező objektumok láthatók. Ez kétségtelenül arra utal, hogy olyasvalaki készíthette a mintarajzot, aki közvetlenül kapcsolatban volt velük, láthatta azokat. Milyen fametsző műhelyben nyomtatták a metszetet?

Divald Kornél budaszentlőrinci prekoncepcióját, Antal mestert is beleértve, egyelőre semmilyen konkrét bizonyíték nem támasztja alá. Ilyen alapon más műhelyek is szóba jöhetnének még, például a Geréb László budai prépost, Hunyadi I. Mátyás alkancellárja által Budára hívott Hess András műhelye. Fölvethető persze, hogy a szigeten metszették fába és nyomtatták ki. Azt bizonyosan tudjuk, hogy könyvmásoló műhely létezett a zárda falai között, de az apácák fametsző tevékenységéről és műhelyéről nincsenek adataink.⁷⁹ Elvileg, néhány itáliai példa nyomán, nem zárható ki teljesen ennek lehetősége sem, de erre utaló régészeti nyomok és leletek eddig még nem kerültek elő. Elgondolkodtató viszont, hogy pontosan ugyanilyen építészeti keret látható Thuróczy János 1488-ban Brünmben kinyomtatott *Chronica Hungarorum*ának Szent István király metszetén. Ez viszont arra utalhat, hogy külföldön nyomtatták ki.

Mi indokolta a fametszet kifejtését?

Az olvasóközönség kezdetben igényelte a grafika kiszínezését, és csak a XVI. századra jutott el a közízlés a fekete-fehér fametszet elfogadásáig. Mivel jelenlegi ismereteink szerint az esztergomi Keresztény Múzeum

⁷⁹ HAADER Lea: A Nyulak szigeti scriptorium, mint műhely. *Magyar Nyelvőr* 128 (2004) 196–205.

grafikája az egyetlen létező példány, leírásánál kénytelenek vagyunk a színezésével is foglalkozni, jóllehet általában ez nem vehető figyelembe a hitelesség megítélésakor, hiszen a festés a metszetet teljesen elfedi, ezáltal megismerését nehezíti, esztétikai határait korlátozza. A színezés általában független volt a készülési körülményektől, s nem is feltétlenül ugyanott készült, ahol a metszet. Jelenleg azonban erről a folyamatról semmi biztosat nem tudunk.

Mi tette szükségessé a fametszet megjelentetését?

Kibocsátása több tényezővel is magyarázható. Megrendelése egyrészt a XV. század második felében zajló dominikánus obszerváns reformtörekvésekkel állhat összefüggésben, másrészt konkrét eseményekhez köthető. Hunyadi I. Mátyásnak a kutatástörténeti áttekintésben felsorolt szentszéki kérelmét a szakemberek pontos keltezés hiányában, konszenzus alapján 1462–1464 közé helyezik. A király a korábbi sikertelen próbálkozások után ugyanis újból kérvényezte a bíborosi kollégiumtól Margit szentté avatását, mely egyébiránt teljes egészében párhuzamba állítható a magyarországi Anjouk dinasztikus eredetű korábbi próbálkozásaival.⁸⁰ „Írtunk már szentséges urunknak a boldog szűz, Margit testének felmagasztalása, azaz szentté avatása ügyében. Elődünk, Béla király lánya volt, a prédikátor-rendnek tett fogadalmat Szűz Mária kolostorában, mely Buda nevű városunk mellett, a Duna szigetén van. Az említett szent szűz voltáról és csodatetteiről számos súlyos bizonyítékkal rendelkezünk. Sürgetve kérjük tisztelendő atyaságotokat, hogy támogatásukkal és helyeslésükkel a lehető leginkább segítsék ezt az igen üdvös, kegyes és tiszta ügyet. Nekünk és sokunknak, legfőképpen pedig Istennek tesznek így kedvére.”⁸¹

80 SZOVÁK Kornél: A király és az egyház. Mátyás személyes vallásossága. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk.: FARBAKY Péter – SPEKNER Enikő – SZENDE Katalin – VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008, 394.; KERNY Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete. In: uo. 397–400.

81 Matthiae Corvinae Regis Hungariae, ad Papam Pium II. et Cardinalium Collegium, pro Canonisatione Beatae Margaritae Virg. Kiadása: *Mátyás király levelei*. Külügyi osztály. Első kötet. 1458–1479. Közzéteszi FRANKÓI Vilmos. Budapest 1893, 57. Magyar fordítása: *Mátyás király levelei 1460–1490*. Szerk.: V. KOVÁCS Sándor. Ford.: BALLÉR Piroska. Budapest 1986, 36. A kérvény teljességre törekvő irodalma 2000-ig közölve: ÉRSZEGI Géza: Mátyás király levele (II. Pius) pápához Margit, IV. Béla király lánya szentté avatásáért (1462–1464). In: *A magyar kereszténység ezer éve 2001*, 284. (Kat. 2.25. sz.)

E kérvény dátumának pontosításához talán közelebb vihetnek a kortárs egyháztörténeti események. Ezek közül leginkább Sienai Katalin (1347–1380) kanonizációja tarthat számot figyelmünkre, akit 1461. június 29-én vettek föl a szentek közé. Nincs kizárva, sőt nagyon is elképzelhető, hogy éppen az ő sikeres eljárásán fölbuzdulva nyújtotta be a király ismételtén a kérelmet talán már a következő évben, vagy törvényes megkoronázása után, 1464-ben.

A kérelem mögött azonban más okok is meghúzódtak, amelyek a kolostor kiváltságait alapjaiban érintették, s amelyek nem voltak teljesen függetlenek az udvar személyes vonatkozású törekvéseitől sem. A közvetlen előzményekhez tartozik, hogy 1459-ben Mátyás király és édesanyja, Szilágyi Erzsébet (1410–1484 körül) azt a páratlan kiváltságot kérte II. Pius pápától (1458–1464), hogy a kolostor és annak Anna (1458–1488) nevű priorisszája közvetlenül a Szentszék fennhatósága alá tartozhasson.⁸² Miután kérésüknek nem lett semmilyen fogamatja, amin nem is csodálkozhatunk, egy évvel később, alighanem a király ismételt sürgetésére, az egyházfő megbízta az esztergomi érseket, továbbá a váci és veszprémi püspököt, hogy korábbi rendelkezéseit maradéktalanul hajtsák végre,⁸³ ám nyomatékos felszólításának ez esetben sem lett túl sok eredménye a domonkosok heves ellenállása miatt. 1465-ben Mátyás és Szilágyi Erzsébet újabb beadványaira reagálva az új pápa, II. Pál (1464–1471) megerősítette az elődje által adományozott privilégiumokat.⁸⁴ Többéves huzavona után sikerült csupán elérni, hogy Marco Antonio Barbo kardinális legátus 1472. június 5-én kelt bullájában végre engedélyezte Szilágyi Erzsébetnek, hogy Bak Mihály özvegyével, Dorottyaival és szolgálólányaikkal egyszerű és tisztességes ruhában bármikor meglátogathassák az óbudai prépostsági templomot, valamint a szigeti apácákat, és beszélgethessenek velük anélkül, hogy ki kellene kérniük a priorissza vagy más felsőbbség véleményét.⁸⁵ A szenttéavatási kérelem tehát tökéletesen beleilleszkedett Mátyásnak a kolostorral kapcsolatos hosszú távú terveibe is, aki azt szemmel láthatóan családi, kegyúri templomává szerette volna tenni, amelynek fényét a két évszázad óta húzódó szentté avatás sikerre vitele tovább növelte volna.⁸⁶

82 1459. II. 18. In: *MEV* 1902., III., 155–157. Nr. 261.

83 1460. II. 21. In: *MEV* 1902., III., 159–160. Nr. 266.

84 1465. VII. 2. In: *MEV* 1902., III., 181. Nr. 294.

85 *MEV* 1899., II., 220., Nr. 251.

86 HARSÁNYI 1938, 105–107.

A perújrafelvételnek azonban számtalan szigorúan előírt kritériuma volt, többek között újabb csodák bizonyítása szükségeltetett hozzá. Bár Péterfi Bence kutatásainak eredményeként az Orsini család római levéltárában előkerültek idevonatkozó vallomások,⁸⁷ ezek – úgy tűnik – azzal a néhány csodával együtt, melyek akkortájt terjedtek, többek között arról, miszerint Szűz Mária kinyilatkoztatta volna Margitnak a Szeplőtelen Fogantatás misztériumát, nyilván nem voltak elégségesek a szenttéavatási procedúra újraindításához.

Mátyás törekvései, illetve a kolostor elöljárója által a Szentszékhez benyújtott kérelmek betekintést engednek az ezekben az években a dominiánus renden belül Európa-szerte meginduló obszerváns reformfolyamatokba is, melyek, ha nem is közvetlenül, de közvetetten mindenképpen befolyással bírhattak a metszet kibocsátására. A reformot irányító atyák szemében, mert csalásra adtak lehetőséget, fölöttébb kétségessé váltak a misztikus tanok, amelyek a renden belül sokat vitatott dogmatikai kérdésé emelkedtek. A domonkosok elutasították az elragadtatást, beleértve a stigmatizációt, illetve az ilyen jellegű ábrázolásokat.⁸⁸

1472-ben IV. Sixtus pápa (1471–1484) *Spectat ad Romani Pontificis providentium* bullájában betiltotta Sienai Szent Katalin stigmatizált ábrázolását.⁸⁹ Ezek a reformok érintették a Szűz Mária-szigeti kolostort is, ahol igen súlyos problémák terhelték a szerzetesi fogadalmat éppen ebben az időben. A regula szigorú előírásait számtalanszor megsértették, a fegyelem katasztrofálisan meglazult, noha az apácák számos figyelmeztetésben részesültek. Az energikus, mindent megmozgató Anna priorissa elérte, hogy az apácákat kivonják a domonkos atyák felügyelete alól, s a sororok önállóan választhassanak házfőnököt.⁹⁰ A helyzet annyira elmérgesedett, hogy 1468-ban a Domonkos-rendi káptalan felhatalmazta a magyar pro-

87 PÉTERFI Bence: Újabb adalékok Árpád-házi Margit középkori csodáinak sorsához. In: *Micae mediaevales. Tanulmányok a középkori Magyarországról és Európáról.* Szerk.: KÁDÁR Zsófia – MIKÓ Gábor – PÉTERFI Bence – VADAS András. Budapest 2011, 83–104.

88 HARSÁNYI 1938, 276–278. (Forrásokkal és korábbi irodalommal.) Újabb: LÁZS Sándor: A Nyulak szigeti domonkos apácák olvasmányainak korszerűsége. In: *Látjátok feleim...* 2009, 130. [Lásd továbbá: LÁZS Sándor: *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei.* Budapest 2016, passim.]

89 Carolyn MUESSIG: The Stigmat Debate in Theology and Art in the Late Middle Ages. In: *The Authority of the Word. Reflecting on Image and Text in Northern Europe, 1400–1700.* Eds. Celeste BRUSATI – Karl A. E. ENENKEL – Walter MELION. (European History and Culture.) Leiden 2011, 481–504.

90 Az atyák jogait 1489-ben nyerték vissza. Idevonatkozóan lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: *Domonkos apácák a középkori Magyarországon.* Kézirat.

vinciát, hogy ha a szigeten élő dominikána apácák nem térnek vissza a regulához, zárják ki őket a rendből.⁹¹

A grafika kibocsátására Margit halálának kétszázadik évfordulója is kiváló alkalmat teremthetett 1470-ben, jóllehet az alighanem látványos külsőségek között megünnepelt bicentenáriumról, látogatók özönéről, fényes processziókról, följánlott fogadalmi ajándékokról egyelőre semmit sem tudunk. Ennek ellenére szinte biztosra vehető, hogy a sírhoz érkező zarándokok, a hatalmas tömeg számára nagy mennyiségben készülhettek ajándéktárgyak, bűcsús emlékek, többek között szentképek a kolostorban, jóllehet a lap mérete ennek ellentmondani látszik.

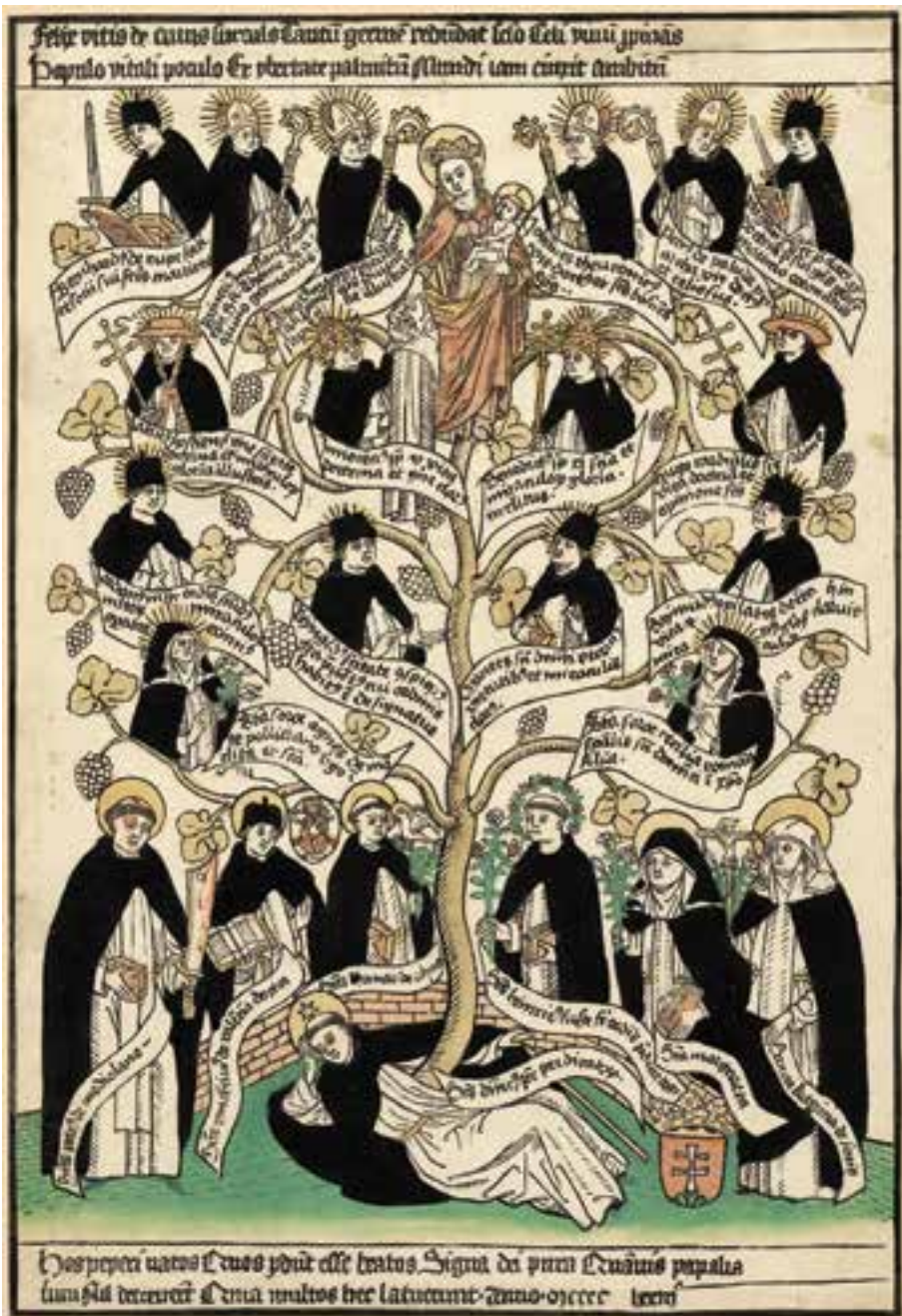
Végül a negyedik ok egy konkrét megrendelés lehetett. A londoni British Museumban őriznek egy – szintén a Weigel-gyűjteményből származó⁹² – pontosan datálható, nyomtatott dominikánus családfát a rend tiszteletreméltó, boldog és szentté avatott tagjairól, akik a Szent Domonkos fekvő alakjából kinövő fa ágai között sorakoznak öt sorban elhelyezkedve. Legalul a dicsfényel is jelzett kanonizált szentek és boldogok, följebb a csupán sugarakkal övezett tiszteletreméltó rendtagok sorakoznak. Bár a grafikát Klaniczay Gábor többször is közölte az elmúlt két évtizedben, az ábrázolás, úgy tűnik, nem keltette fel sem az egyháztörténészek, sem a művészettörténészek figyelmét.⁹³ A családfát alul olvasható felirata szerint 1473-ban bocsátották ki a nyomdából. A fametszet legalsó sorának bal oldalán, bár nem volt még szentté avatva,⁹⁴ Sienai Szent Katalin előtt Árpád-házi Margit áll, Katalinnál némileg kisebb dicsfényel.

91 A hazai reform 1474-ben indult el Episcopi János prior provinciális első megválasztása alatt. Ebben az évben, Szent Remig napján Váci Pál szerzetes magyar nyelvre lefordította a domonkos regulát, amely a Birk-kódexnek nevezett, négy levélből álló töredékben maradt fenn (OSZK, Kézirattár, MNy 71). 1489-ben Anna priorissza Pécsre távozott. 1489–1490 között a Domonkos-rendi Pietro Ransano a Magyarok történetének rövid foglalatába (Epithoma rerum Hungaricarum) részletesen beépítette Szent Margit életrajzát (XVI. index). 1499. március 10-én a magister generalis pedig engedélyezte, hogy tíz alkalommal felkereshetik a szigeti kolostor Szűz Mária-főoltárképét és Margit sírját.

92 *Die Anfänge der Druckerkunst in Bild und Schrift*. An deren frühesten Erzeugnissen in der Weigel'schen Sammlung erläutert von T. O. WEIGEL und Ad. ZESTERMANN. Leipzig 1866, I., 278–280. Nr. 181.

93 KLANICZAY GÁBOR: Képek és legendák Árpád-házi Szent Margit stigmatizációjáról. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000, 41., 7. kép. Legújabban érintve: WEHLI 2014, 114., 15. j.

94 A középkorban, még ha sikertelen volt is a kanonizációs eljárás, a jelöltet lehetett boldogként tisztelni. A beáttifikációs eljárás egy évszázadokkal későbbi közbülső folyamat volt.

▾ A Domonkos-rend genealógiai fája. Festett fametszet, 1473

Katalin keresztet és feliratszalagot tart. Kézfején nem látható stigma. Margitot liliummal, hóna alatt könyvvel és „Sta Margareta” feliratszalaggal ábrázolták, lába alatt a kettős kereszt, koronás címer kapott helyet. Megjegyzendő, hogy Margitot leszámítva egyetlen szerzetesnél sem szerepel származására utaló országcímer. Bár ismerünk néhány korábbi képet a rendben kiemelten tisztelt dominikánus szerzetesek képmásaival, ez a fametszet lényegesen eltér azoktól. Egy olyan, a korábbi hagyományokkal gyökeresen szakító genealógiáról van szó, melynek kibocsátását éppen az obszerváns reformok tették szükségessé.⁹⁵ A korszerű és hiteles genealógia elkészítéséhez néhány soros, pontos életrajzra és egyértelmű ábrázolásokra volt szükség, melyeket a rend római előjárói levélben kérhettek meg az érintett provinciáktól és rendházaktól, ahhoz hasonló módon, ahogyan a XVII. században a jezsuita Jean Bolland (1596–1665) tette hatalmas vállalkozásához, az *Acta Sanctorum* sorozathoz. Legfontosabb írott forrásunk idevonatkozóan az 1470–1500 közötti három évtizedet tárgyaló *Historiam provinciae domicionis Hungariae tangentialia...* lehetne, ám abban csupán 1474-től tudjuk nyomon követni a hazai rendi eseményeket.⁹⁶ Írott források hiányában csupán az összehasonlító művészettörténeti módszer segítségével adható válasz arra a kérdésre, hogy honnan származhat Margit ikonográfiája. Nem kell különösebb éleslátás ahhoz, hogy észrevegyük: az esztergomi és a londoni fametszet Szent Margit-ábrázolása feltűnő egyezéseket mutat. A feliratszalag kivételével az attribútumok ugyanazok, de a londoni genealógián néhány különbség is észrevehető. A lilium háromágú és háromvirágú. Az egyik még bimbós, a másik nyílófélben látható, a harmadik már teljesen kinyílt. A címer hármashalma dekoratív virággá alakult, a kereszt alsó szárvégének csapja pedig alig látható. Mindezek a látszólag lényegtelennek tűnő, apró változtatások azt jelzik, hogy készítője nem volt tisztában a mintaképen látható motívumok eredeti jelentésével. A mintakép ez esetben pedig nem volt más, mint az esztergomi Keresztény Múzeumban őrzött fametszet, amit éppen a címer ábrázolása bizonyít és egyértelműsít.

Mivel a külföldi metszőnek fogalma sem volt annak eredeti heraldikai jelentéséről, nem törekedett precíz átmásolására. A gloriolát kisebbre vette, ezzel jelezvén, hogy Margitot még nem avatták szentté, az egyetlen virágú liliumot pedig egész csokorra dúsította. Mindezen módosítá-

⁹⁵ KLANICZAY 2000, 47–48.

⁹⁶ IVÁNYI Béla: A Szent Domonkos-rend római központi levéltára. (Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából.) *Levéltári Közlemények* 7 (1929) 1–30.

sok azonban eltörpülnek amelle, amit a metsző Margit kezével művelt. A genealógián, ellentétben az esztergomi fametszettel, Margit kézfeje világosan látszik. Az eltérő tartásnak nyomós oka lehetett, a rend előjáróinak határozott kérésére történhetett a változtatás, mégpedig azért, mert roppant jelentőséggel bírhatott számukra. Ezzel a kis módosítással ugyanis mindenki számára egyértelművé vált – már akinek persze volt szeme és teológiai képzettsége is hozzá –, hogy Margit nem volt stigmatizált. A domonkos családja tehát kétséget kizáróan propagandacélal készült a Domonkos-rend aktuális doktrínájának népszerűsítése érdekében az európai provinciák és rendházak számára. Hogy céljukat elérték és szándékuk tökéletesen bevált, azt az utóbb a legkülönbözőbb műfajokban megjelenő újabb és újabb genealógiák bizonyítják, mint például a berni Französische Kirche nagy méretű freskója, amelyet Sackelmeister Anton Archer és felesége, Margaretha Fränkli az úgynevezett Szegfűs Mestertől rendelt meg; illetve az ennek nyomán készült, a Neuchâtel-tó partján álló Estavayer-le-Lac városka dominikánus templomának gyengébb minőségű falképe.⁹⁷ Árpád-házi Margit valamennyin megjelenik, de a sorozatos átvétel mechanizmusából fakadóan egyre jobban elváltoztatva, ami leginkább a magyar címer kettős keresztjének fokozatos torzulásán követhető nyomon.

▼ ÖSSZEGZÉS

A grafikát véleményem szerint a Szűz Mária-szigeti kolostor előjárója, Anna priorissa (kimutatható: 1458–1488) rendelhette meg. Mintarajzát minden bizonnyal a kolostor falai között készítette valamelyik, név szerint még ismeretlen, jó kézügyességű soror, és az sem zárható ki teljesen, hogy dúcát is a zárdában faragták, majd nyomtatták. Szigeti eredetére a metszeten felbukkanó, konkretizálható attribútumok, vagyis a zárdában féltve őrzött Margit-ereklyék (psalterium, habitus, épített környezet), továbbá egyéb, a levéltárunkban őrzött, a mindennapi életben, a különféle peres ügyekben gyakorta használt hitelesítő, jogerősítő, közjogi dokumentumok utalnak. Ez utóbbiak felhasználását a történeti hűséggel ábrázolt kettős kereszt címer jelzi, mely típust kizárólag Margit szülei használták

⁹⁷ YBL Ervin: Árpád-házi Szent Margit arcképe az egykori berni dominikánus templomban. *Budapest 3* (1947) 11., 400–401.; WEHLI 2014, 114., 15. j.

uralkodói pecsétjeiken, pénzeiken, mégpedig lányuk születésének évétől kezdődően. Készítését legalább négy tényező motiválhatta, melyek közül az 1470-es bicentenáriumi évforduló, illetve az alighanem a Domonkos-rend központi generális káptalana által elrendelt egységes és aktualizált dominikánus genealógia megjelentetése lehetett a kulcsfontosságú mozzanat. Mindezeket az adatokat figyelembe véve a metszet 1470–1473 között készülhetett.

Az obszerváns reformok szellemében megújított Margit-ikonográfia legelső emléke lehetett a szentkép, s ebből a szempontból teljesen lényegtelen, hogy milyen magyarországi ábrázolások voltak már előtte. Alkotójának célja Margit valódi és kétségbevonhatatlanul hozzá köthető, azaz hiteles attribútumainak bemutatása volt. Mellőzött, kikapcsolt minden misztikus elemet, illetve olyan motívumot, melyek erre utalhattak volna (kézben tartott feszület, stigma, vezeklőeszközök). Ebben egyértelműen megnyilvánult az a szándék is, hogy világosan megkülönböztessék az 1461-ben kanonizált Sienai Katalintól, illetve a hozzá tapadó, s éppen az 1470-es években kulmináló stigmás botrányoktól. Ismeretlen alkotója mindenekelőtt a történeti hitelességet tartotta szem előtt, éppen azért, hogy ne lehessen teológiailag megkérdőjelezni. Grafikája egyszerre volt historizáló és modern – ez akkor határozottan korszerűnek számított. A metszet viszonylag nagy mérete utalhat könyvben való alkalmazására, de mintakép szerepére is, így a továbbiakban kiválóan lehetett másolni. A metszet sokak által felrótt „darabosságát”, egyszerűségét, mondhatni primitívségét éppen a közérthetőség, illetve az újabb, másodlagos felhasználhatóság szándéka magyarázza. Minden Margitra vonatkozó adat pontosan leolvasható róla. Mikor született, mit olvasott, milyen volt a jelleme, hol lakott, mint egy manapság kiadott személyi igazolványban vagy erkölcsi bizonyítványban. Olcsó előállíthatóságának köszönhetően kibocsátását követően azonnal elterjedhetett. Önálló szentképként a magándevóciót szolgált. A szigeti apácák celláik falára függesztve ájtatoskodhattak előtte, a kolostorukat egyre nagyobb számban felkereső zarándokok pedig búcsús emlékként vihették haza olcsóbb és drágább kivitelben, azaz festetlenül, vagy színezve, mint ezt a grafika egyetlen megmaradt példánya is mutatja. Alighanem csupán kifesthették a lapokat, a drága aranyozás csak különleges alkalmakra és az azt megfizetni tudó, előkelő megrendelők számára készülhetett. Árusításuk a zárdának némi jövedelmi forrást is biztosíthatott. Idővel más műfajokban is megjelenhetett, például üvegablakokon. Kódexbe vagy nyomtatott könyvbe is beragaszthatták címlapelőzékként, mert elsődleges célja Margit tiszteletének terjesztése

volt. Hogy idehaza is nagy példányszámban reprodukálhatták, azt egy, mára talán végképp elenyészett, XVII. századi, Magyarország címerével ellátott pozsonyi olajfestmény sejteti, melynek jelentősége éppen abban áll, hogy összekötő kapocs volt Árpád-házi Margit gyökeresen megújított barokk ikonográfiájához. A metszet a XIX. század végétől kezdve, nagyrészt Némethy Lajos erőfeszítéseinek köszönhetően, újabb diadalútra indult, de e folyamat feltárását egy következő tanulmányban szeretném bemutatni.⁹⁸

⁹⁸ A tanulmány szövege eredetileg előadás formájában hangzott el a *Domonkos jubileum 1216–2016. Értékelés és felkészülés* című tudományos konferencián a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben 2013. május 23-án. A végleges tanulmány elkészítésében nyújtott önzetlen segítséget ezen a helyen szeretném megköszönni Kontsek Ildikónak, a Keresztény Múzeum igazgatójának és Smohay Andrásnak, a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum igazgatójának.

SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY
IKONOGRÁFIÁJA

Az angolt kivéve a *lovag* szó (chevalier, Ritter) minden nyelven *lovas harcost* jelentett a középkorban, aki lovával és fegyverével rendelkezésre állt fölöttes urának, vagy bárkinek, aki igényt tartott szolgálatára. Az eredetileg különböző társadalmi és jogi függőségben élő lovas vazallust jelölő terminus a XII. század végén jelentésváltozáson esett át. A lovagi mentalitás és eszme ez időtől kezdve az udvari kultúra szerves részévé vált.¹ A királyok reprezentációjában ekkor jelent meg – késő antik, de a keresztény érában átértelmezett tradíciók nyomán – a lovas, ellenségeit letipró fejedelem ábrázolása, amely

■ Márton és György kolozsvári szobrászok Szent László király váradi lovas szobra. Papír, lavírozott toll, 1598

1 Vö. KURCZ Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. Budapest 1988; VIZKELETY András: Megjegyzések Kurcz Ágnes: *Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században* című könyvéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 94 (1990) 520–528. Ezen a helyen szeretném megköszönni Bodor Imre segítségét, aki a témával kapcsolatban számtalan adatra és szempontra hívta föl a figyelmemet.

ezután az egyik leggyakoribb közhelye lett a monarchikus vagy dinasztikus nemzeti emlékműveknek.²

Szent László ikonográfiájában ez a típus ritka, és leggyakrabban nem mint uralkodónak, hanem a lovagnak állítottak vele emléket. Első – és legtöbbször idézett – emléke az 1390-ben Váradon, a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt székesegyház előtt (*Sziz Máriának választott vitéze*) fölállított bronzszobor volt.³ Az 1660-ban elpusztított monumentum megrendelésének körülményei (például László szentté avatásának közelgő bicentenáriuma), Czudar János püspök mecénatúrája és egyházpolitikai lépései, a szobor külalakja stb. azonban a mai napig ismeretlenek. Ez utóbbi téma, akárcsak a megsemmisült Nagy Konstantin- vagy Justinianus-emlékmű rekonstruálása különösen kedvelt volt és sokat foglalkoztatta a kutatást. A művészettörténészek tiszteletre méltó képviselői (Bánóczi József, Czakó Elemér, Karácsonyi János, Lázár Béla, Csemegi József stb.) időről időre megkísérelték a prágai Szent György-szobor és főleg Joris Hoefnagel váradi térképe, valamint a szemtanúk zengzetes, de vajmi kevés konkrétumot tartalmazó beszámolói alapján megidézni Szent László megannyozott lovas szobrát. Nekik mindenesetre nem sikerült, habár maguk hittek benne. A lovas szoborról szóló tudósítások ugyanis nem bizonyultak többnek metaforáknál és képzettársítások gazdag tárházánál, amelyeket megragadni, netalán definiálni lehetetlennek bizonyult. Végső soron ez derült ki Balogh Jolán lelkiismeretes alapossággal föltárt forrásközléséből is Márton és György kolozsvári szobrászokról szóló monográfiájában és évtizedekkel később közzétett *Varadinum – Várad vára* című hatalmas adattárából.⁴ Lenyűgöző jegyzékéből ugyanis mindössze egyetlen dokumentum tekinthető csak hitelesnek, Cesare Porta hadmérnök felmérési rajza.⁵

2 Thomas NIPPERDEY: Nationalidee und Nationaldenkmal in Deutschland im 19. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift* München Bd. 206. Heft. 3. (1968) 529–533. Idehaza a legjobb összefoglalása: SINKÓ Katalin: A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai. *Művészettörténeti Értesítő* 32 (1983) 185–201. Ugyanezzel a címmel a tanulmány megjelent még: In: *Monumentumok az első világháborúból*. Szerk.: Kovács Ákos. Budapest 1985, 5–25.

3 E tanulmány nem foglalkozik részletesen a szoborral kapcsolatos valamennyi problémával, így például technikai kivitelezésének kérdésével sem. E téma alapos földolgozása: Norberto GRAMACCINI: Zur Ikonologie der Bronze im Mittelalter. *Städte Jahrbuch* NF 11 (1987) 147–170. A középkori bronzöntés műszaki megvalósítására vonatkozóan még Marosi Ernő nyújtott értékes információkat.

4 BALOGH 1934; kiegészítő irodalma: BALOGH 1982, II., 310–316.

5 1599. A váradi vár látképe dél felől. Karlsruhe, Badisches General-Landesarchiv. Közli: BALOGH 1982, I., 99. kép.

- ▼ Szent László király
váradi lovas szobra
Tarnóczi István Szent
László-könyvében,
1681

Az ábrázolás alapján a szerző a következő prekonceptiót állította föl: „...Szent Lászlót nyugodtan lépő lovon, fején koronával, jobbában harci bárdot tartva ábrázolták... A váradi Szent László... az építészeti háttértől teljesen függetlenül szabad térbe komponált lovas szobor volt... Nagy művüket az olasz szobrászat és a helyi hagyományok ihlették. A szobor formai kialakításához közép-itáliai domborművekről vehettek mintát...”⁶

6 BALOGH 1982, I., 24.

Intuíciójában, legalábbis a szobor külalakját illetően lehet igazság, sőt elképzeléseit megerősíteni látszott annak a lavírozott tollrajznak a fölbukkanása is, amelyik 1988-ban volt kiállítva, zömmel a Kunsthistorisches Museum és a Handschriftensammlung anyagára támaszkodó bécsi „rudolfinus” tárlaton.⁷ De az antwerpeni Joris Hoefnagel másodlagosan felhasználta, egy emblémáskönyvbe beragasztott vázlata, bár első pillantásra igen szemléletesen és meggyőzően mutatja be a szobrot, az valójában már egy tipikus és idealizált XVI. századi emlékmű képe a római Marcus Aurelius-szobor utánérzésével. 1598-ban készülhetett, váradi térképével egy időben,⁸ talán éppen november 15. és december 15. között, amikor Rudolf császár megkísérelte a váradi bronzszobrokat prágai rezidenciájába szállíttatni öccse, Miksa főherceg, a Magyarországon harcoló seregek főparancsnokának segédletével.⁹ Körülbelül ugyanennyi a történeti hitelessége a jezsuita Tarnóczi István 1681-ben, Bécsben kinyomtatott verses Szent László-életrajzában a közölt 13. rézmetszetnek is.¹⁰ Domenico Rossetti (?) talán szintén egykori személyes élményeire támaszkodott a Szent László aranyairól szóló legenda illusztrálásakor, ám a szobor külalakját a barokk motívumok felismerhetetlenné tették.¹¹ A váradi lovas szobor nyilvánvalóan inspirálhatta és befolyásolhatta (mint ahogyan a fejereklyetartó herma is) a későbbi Szent László-ikonográfiát, jöllehet az elkövetkezendő száz esztendőből egyetlenegy ábrázolás sem maradt meg, amelyik utánozta volna. Mindössze egy emléknél feltételezhető óvatosan távoli hatása, de ez sem Szent Lászlót, hanem névrokonát, II. (Jagelló) Ulászlót örököltte meg. A lengyel uralkodó az 1412. év húsvétján vendégeskedett sógora, Zsigmond király meghívására Váradon, ahol védőszentje koponyaszilánkját kapta ajándékba ünnepélyes külsőségek között.¹² Hat évvel később Ulászló alakját megfestették a lublini várkapolna falára, ágaskodó

7 Őrzési helye: Wien, ÖNB, Handschriften- und Inkunabelsammlung, Cod. 9423. fol. 126. verso. Első publikálója, a rajz azonosítása nélkül: Helmut TRNEK: *Emblemata für Rudolf II.: „VIRE ACQVIRIT EVNDO”*. In: *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Kaiser Rudolf II.* Ausstellungskatalog. Kunsthistorisches Museum, Wien 1988, II., 133–135. (Nr. 601.) Azonosítása: *Váradi kőtöredékek...* 1989, 91., 109. tétel.

8 *Váradi kőtöredékek...* 1989, 91.

9 A forrásokat közli: BALOGH 1982, II., 106.

10 TARNÓCZI 1681. [RMK III. 3098. *Történelem – kép...* 2000, 335–336. (V–27. sz.) (KERNY Terézia)].

11 Uo. 112., XIII. tábla, mérete: 170 × 90 mm.

12 Források és a korábbi irodalom felsorolásával egy másik aspektusból tárgyalja: KERNY Terézia: Szent László-kultusz a Zsigmond korban. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, 355.

lovon, kettős kereszt pajzzsal. E freskó valószínűleg a régió második önálló lovas uralkodói ábrázolása volt.¹³ A XV. század utolsó évtizedeiben hirtelen megszorodtak azok a képzőművészeti alkotások, amelyeken Szent László lovon jelent meg, sőt e téma tulajdonképpen ebben a korban kulminált. Ennek oka eredendően az ideális, korlátlan hatalommal rendelkező hadvezér és uralkodó Itáliából átlántált modern, humanista eszményképe volt. E gondolat leghamarabb a Marcus Aurelius-recepcióban öltött testet, amelyet a róla készült másolatok, reprodukciók dömpingje követett rajzban és minden más műfajban.¹⁴ Egy sor újfajta, az addigi fel fogástól idegen típus vette át a főszerepet, új fogalmak születtek, amelyek addig ismeretlenek voltak. A lovon ülő uralkodó reprezentáló ikonográfiai típusa csakhamar egész Európában elterjedt és rendkívüli népszerűsége tett szert.¹⁵ A váradi szoborhoz semmi kö zük nem volt az akkortájt készült Szent László-ábrázolásoknak, viszont annál inkább kimutathatók bennük a gyorsan

▼ Szent László király lovas ábrázolása
a Zalka-antiphonale háttáblájának sarokveretén

13 A falképről bőséges bibliográfiával: Anna Ró zicka BRYZEC: Byzantinisch-slawische Malerei im Staate der Jagiellonen. In: *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386–1572*. (Katalog des Nö. Landesmuseums, N. F. 171.) Wien 1986, 172–178.

14 Vö. Helmut NICKEL: The Emperor's New Saddle Cloth. The Ephippium of the Equestrian Statue of Marcus Aurelius. *Metropolitan Museum Journal* 24 (1989) 17–24. és Lucilla DE LACHENAL: Il gruppo equestre di Marco Aurelio e il Laterano. Ricerche per una storia della fortuna del monumento dall'età medievale sino al 1538. I–II. *Bollettino d'Arte* LXXIV. Ser. VI. (61/1990) 1–52.; LXXV. (62–63/1990) 1–56. E rendkívül gazdag, hatalmas forrás- és bibliográfiai apparátussal készült tanulmány módszere rendkívül emlékeztet két korai, hasonló témájú publikációra: LÁZÁR Béla: Kolozsvári Márton és György művészete. *Archaeologiai Értesítő ÚF* XXXVI (1916) 63–107.; BALOGH Jolán: A magyarországi Szent György-ábrázolások forrásai. *Archaeologiai Értesítő ÚF* 43 (1929) 134–135. Balogh Jolán mellesleg ebben az írásában utalt először a lovas Szent László-ábrázolások reneszánsz elterjedésére.

15 A téma kiterjedt újabb irodalmából figyelemre méltó, bár erős kritikával használható összefoglalás: Mi eczy sław MORKA: *Polski nowożytny portret konny i jego europejska geneza*. (Studia z Historii Sztuki, XXXVI.) Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986; és ugyancsak Mi eczy sław MORKA: Teresa Jakimowicz: Temat historyczny w sztuce epoki ostatnich Jagiellonów. Warszawa–Poznań, 1985. (Könyvismertetés) *Biuletyn Historii Sztuki* 49 (1987) 351–364.

terjedő Dürer-, Schongauer-, Burgkmair- és Pleydenwurff-grafikák motívumai.

Korábban a szakirodalom, ha egyáltalán vizsgálatára érdemesítette, szintén a váradi lovas szobor kis másolatát látta a Győrben őrzött, úgynevezett Zalka-antiphonale 1872-ben készített kötetáblájának egyik saroköntvényén.¹⁶ E bronzöntvények fölfedezése Rómer Flóris érdeme, aki 1877-ben publikált tanulmányában részletesen beszámolt előkerülésük körülményeiről.¹⁷ Rómer éles szemmel és megfigyelőképeséssel fölismerte korukat és rendeltetésüket, amelyeket iránymutatásával a hatalmas szerkönyv új borításához használtak föl. 1873-ban már ily módon szerepeltek a bécsi világkiállításon, 1876-ban a budapesti Műipari és Történeti Bemutatón, 1896-ban pedig a millenniumi tárlaton.¹⁸ Akkor Ráth György ismét alaposan megvizsgálta a darabokat, amelyeket – Rómerhez hasonlóan – az Antiphonale *eredeti* kötéséhez tartozóknak vélt: „A különben csonka kéziratban a magyar szentek közül Szent Istvánnak Officiuma még szerencsésen fennmaradt, minélfogva már ez okból is jogosan feltehetjük, hogy a kéziratot Magyarországon másolták és kötötték. Ezt még támogatja ama körülmény, hogy a kezdőkbe határozottan magyar típusú alakok vannak festve. Arra nézve továbbá, hogy a könyv sarkait s közepét díszítő domborművek is hazai készítmények, bizonyítékul még felhozható, hogy az egyik Szent László alakját ábrázolja...”¹⁹ E kiállításról kiadott kétkötetes album a korszak euforikus hangulatát tükrözte, amikor az Antiphonale-t ismertette: „A könyv hozzá méltó kötésben van, remekbe készült vere-

16 Az alábbi fejezetelőször az MTA Zenetudományi Intézet Dallamtörténeti Munkacsoportja által rendezett szűk körű megbeszélésen hangzott el 1985. november 26-án *A Zalka-antiphonale kötetáblájának bronzöntvényei* címmel.

17 Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. RÓMER Flóris Ferenc: A győri káptalan antiphonaleja. Adalékul a régi egyházi írott könyvek és rajzaik ismertetéséhez. *Archaeologiai Közlemények* 11 (1877) 12–26.

18 RÓMER Flóris: A bécsi világkiállítás lajstroma. Kézirat. Iparművészeti Múzeum, Adattár, 1873/5/1–9. számú irat; I. Henszlmann: *Officieller Kunst-Katalog*. Wien 1873, 65.; HENSZLMANN Imre: *A bécsi 1873. évi világtárlatnak magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya*. Budapest 1875–1876, 135–136.; EBENCHÖCH Ferenc: *A Budapesten rendezett iparmű- és történelmi emlékkiállításra dr. Zalka János győri megyéspüspök által küldött egyházi műtárgyak és régiségek*. Győr 1876. (Hasonló címmel megjelent még: *Religio* 1 [1876] 349., Nr. 31.); EMICH Gusztáv: Írott és nyomtatott könyvek Budapesten 1876. évi május hóban rendezett műipari és történeti kiállításon. *Magyar Könyvszemle* 11 (1886) 266–257.; RÁTH György: *Magyarországi könyvtárlak a Történelmi Kiállításon*. Budapest 1897, 27–28.

19 RÁTH György i. m. (18. j.) 27.

tei a magyar ötvösművészet dicsőségét hirdetik...”²⁰ Czobor Béla egy 1898-ban kiadott másik vezetőben röviden összefoglalta az ötvények ikonográfiáját is: „Korát a XV. század első felére tehetjük. A győri antifonálé középső bronz domborműnek néhány év előtt szakasztott mását sikerült megszerezni, mely szintén a boldogságos Szűz álló alakját ábrázolja zenélő angyalok között. Összehasonlítván az én példányomat a győrirel, nem férhet kétség hozzá, hogy mindkettő ugyanazon mintából került ki. A kettő között mindössze annyi különbséget észlelhetni, hogy a győri gondosabban van czizellírozva, az én birtokomban lévő pedig ezüstözve volt...”²¹ Mivel a tulajdonában lévő darab Erdély egyik (közelebbről meg nem határozott) örmény (!) templomából került elő, helyi mester keze munkájának vélte.²² Hans Lürer 1904-ben megjelent fémtörténeti tanulmányában ugyancsak XV. századiaknak datálta a domborműveket.²³ 1907-ben a Csánki Dezső szerkesztette *Árpád és az Árpádok* című reprezentatív kötetben Varjú Elemér tanulmánya foglalkozott az ötvényekkel. Közülük azonban csak a Szent László-ábrázolás érdekelte, amelyet az elpusztult váradi lovas szobor másolatának tartott.²⁴ Két évtizeddel később Péter András bölcsészdoktori disszertációjában megcáfolta Rómer ikonográfiai interpretációját, aki a vízfakasztás csodáját látta benne, és csatlakozott Varjú hipotéziséhez: „Rómer ismerte a Lászlóról szóló népmondákat, a sziklás háttér miatt a vízfakasztás csodájának jelenetét vélte a reliefen látni. Nem valószínű azonban egyrészt, hogy Lászlót e csodatetténél lovon ábrázolták volna, másrészt pedig azért nem, mert a dombormű az alak és a mögötte párhuzamosan futó sziklafal mögött semmiféle tárgyi kapcsolatot nem mutat.”²⁵

Tarczai György (Divald Kornél) a Szent Imre-évben kiadott, magyar szentekről szóló könyvében megismételte a fenti álláspontot, de nem hallgatta el azonban azt az akkortájt fölmerült problémát sem, miszerint megtevesztően egyes másolatokról van csupán szó.²⁶ Balogh Jolán vele szinte

20 CZOBOR Béla – SZALAY Imre: *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves állításon*. II. Budapest 1901, 223.

21 CZOBOR Béla: *Egyházi emlékek a történelmi kiállításon*. (Különnyomat MATLEKOVITS: *Az ezredéves kiállítás eredménye* című kiállítási főjelentés V. kötetéből.) Budapest 1898, 72–73.

22 Uo.

23 HERMANN LÜRER: *Kunstgeschichte der unedlen Metalle. Schmiedeeisen, Gusseisen, Bronze, Zinn, Blei und Zink*. (Geschichte der Metallkunst, I.) Stuttgart 1904, 375.

24 VARJÚ Elemér: *Az Árpádok ábrázolása*. In: *Árpád és az Árpádok*. Szerk.: CSÁNKI Dezső. Budapest 1907, 333.

25 PÉTER 1925, 73.

26 TARCZAI 1930, 85., 162.

egy időben – már idézett művében – kétségbe vonta a váradi lovas szobor analógiáját, de eredetiségüket nem kérdőjelezte meg.²⁷ 1937-ben Hunyady József könyve volt az utolsó, amelyik még valódi, XV. századi bronzmunkákként tárgyalta a díszítményeket.²⁸ Ezt követően csak 1959-ben kaptak ismét publicitást, mint galvanoplasztikai másolatok,²⁹ és így szerepeltek végül Cennerné Wilhelmb Gizella adattárában is.³⁰

E rövid kutatástörténeti áttekintésből egyértelműen lesűrhető, hogy a darabokat mind előkerülésükkor, mind egyéb kiállítások, iparművészeti bemutatók alkalmával alaposan megvizsgálták, s eredetiségükhöz sohasem fért kétség. Gipsz- és galvanoplasztikai másolatok, akkori szóhasználatban „főszöntvények” valóban készültek róluk, s ezek adhattak tápot azoknak a gyanakvó elképzeléseknek, amelyek a mai napig tovább öröklődtek, anélkül, hogy alapvető technikai vizsgálatukat bárki elvégezte volna.³¹ Eredetiségüknek kétségbevonhatatlan bizonyítéka egyébként Schoenvisner István *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem* című könyvének egyik rézmetszetű táblája, amelyen a győri székesegyház egy fogadalomból állított Szent István-reliefje látható.³² E XVIII. századi domborművet az öntvények keretezik, amelyek méretükben, stílusukban teljesen eltérnek a koronafelajánlás kompozíciójától és szemmel láthatóan későbbi applikálás eredményeként

27 BALOGH 1934, 36.

28 HUNYADY József: *A magyar könyvkötészet története a mohácsi vészig*. Budapest 1937, 7–8.

29 GENTHON 1959, 115.

30 CENNERNÉ WILHELM 1960, 395.

31 A galvanoplasztikai másolatok 1873-ban készültek: MNL OL, Vallás- és Közoktatási Minisztérium Levéltára, 1873. V. 3. 7287. számú irat. A Minisztérium anyaga 1956-ban elégett. Regesztázott cédulái az MTA BTK Művészettörténeti Intézetének Levéltári Gyűjteményében találhatók. [A regeszták az Intézet honlapján 2015-től online elérhetők.] A XIX. század második felében egyébként számos galvanoplasztikai másolat készült műalkotásokról, amelyeket főleg az Iparművészeti Múzeum rendelt meg. Idevonatközoan vö. RADISICS Jenő: *Képes lajstroma az országos magyar iparművészeti múzeum galvanoplasztikai másolatainak*. Budapest 1885. 1888-ban a kolozsvári Technológiai Iparmúzeum kért ugyancsak az Iparművészeti Múzeumtól galvanoplasztikai másolatokat megnyíló kiállításuk számára. Iparművészeti Múzeum, Adattár, 1888/197. számú irat. Az öntvények gipszmásolatai Bécsben készültek, majd a berlini „Műipari Múzeum”-ban lettek kiállítva. RÓMER: A győri káptalan antiphonaleja... i. m. (17. j.) 21. A Szent László-bronzöntvény vizsgálatára jó alkalom kínálkozott volna 1992-ben, amikor a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett Szent László- emlékkiállításra leválasztották az Antiphonale kötetétáblájáról.

32 Stephanus SCHOENVISNER: *Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem*. Pestini 1791, 246. E metszetre már Rómer Flóris is felhívta a figyelmet: RÓMER 1874, 38.

kerültek rá. A saroköntvények – így a Szent Lászlót ábrázoló relief is – egy átlósan félbevágott négyzet, közepén négy félkaréjjal. Benne sziklás háttér előtt, ágaskodó lovon ül az idős arcvonású király, fejét jobbra fordítva. Koronája nyitott, hét lilimosos ággal. Bal kezével a gyeplőt fogja, jobb kezével magasra emeli hosszú nyelű bárdját. Ruházata teljes páncélzat. Mellvasa félrákos, lábvértje sima, lemezpáncélból készült hegyes térdvédőkkel és csőrös cipőkkel. Lovát díszes szerszámzat borítja, amelynek farhámja denevérszárnyú hálová szélesedik. Előképe szinte teljesen bizonyosan a korszak Szent György-ikonográfiájában található meg és nem a váradi lovas szoborban.³³ E városhoz csupán annyi köze van, hogy feltehetőleg a nagy hagyományokkal és felkészültséggel bíró helyi bronzöntő műhelyben készült Filipecz János püspöksége idején.³⁴

A püspök mecénatúrájához tartozott még (Drági Tamás ösztönzésére) Thuróczy János *Chronica Hungarorum*-nak nyomtatás alá rendezése és kiadása Konrad Stahel nyomdájában, Brűnnben.³⁵ A teljes mű (és a hozzákapcsolt *Carmen Miserabile*) 1488. március 20-án hagyta el a sajtót, és szövegét 41 fametszet illusztrálta Maiestas-típusú uralkodóképmásokkal. E krónika kinyomtatása üzletileg eredményes vállalko-

▼ Szent László király lovas ábrázolása a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488

33 Az ábrázolás jó analógiája például egy németalföldi ötvös 66 mm átmérőjű ezüsfüggője a XV. század közepéről. Drezda, Staatlichen Kunstsammlungen, ltsz.: VI. 79.

34 Szendrei Janka kutatási eredményei is ezt a lehetőséget támasztják alá. SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, I.) Budapest 1981, 40–41.; ZENTAI Loránd – SZENDREI Janka: *Zalka-Antiphonale*. In: *Kódexek a középkori Magyarországon...* 1985, 163. (Kat. 185. sz.)

35 MÁLYUSZ 1967, 90–92.

zásnak bizonyult, úgyhogy két és fél hónap múlva második kiadásban, Augsburgban is megjelent. Egy budai könyvkereskedő, Theobald Feger a kor ismert nyomdászával, Erhard Ratdolttal készítette el és Mátyás királynak ajánlotta. 1488. június 3-án hagyta el a nyomdát kétféle változatban. Az egyik megegyezett a brünni kiadással, a másodikból ellenben hiányzott Mátyás címei közül az „Austriae dux”, valamint Bécs és Bécsúj-hely leírása (illetve elfoglalása). Ez a variáns alighanem a német olvasókörzség számára íródott, s „annak érzékenységet volt hivatva kímélni”.³⁶ Szövege gondosabb volt a brünninél, kiadása pedig „revideált és gondosan javított”.³⁷

Varjú Elemérnek klasszikus tanulmányában azt is sikerült bebizonyítania, hogy az augsburgi kiadás az illusztrálás szempontjából is a brünni javított változata. Remekül fölismerte, hogy hol eredetiek és hol utánzatok a metszetek, s meggyőzően következtette ki a vonások eltéréseiből az ábrák egymásutánját. A kiadások kérdését és a variánsok összefüggéseit is pontosan tisztázta.³⁸ A király-„portrék” ebben a kötetben is a *Pathosformel*-nek nevezett reprezentatív sémát követték, ám az 57. lapon Szent László nem trónuson, hanem lovon ül, szakítva a konzervatív ikonográfiai hagyománnyal. Lovának szerszámzata és heraldikai díszítésének képzőművészeti párhuzama a Zalka-antiphonale bronzöntvényén látható, irodalmi analógiája pedig Hans Seyboldnál olvasható.³⁹

A *Budai Krónika* egyik Münchenben őrzött variánsának kötéstáblájára egy színezett fametszet van beragasztva Szent László lovas figurájával.⁴⁰ Talán az egyetlen olyan ábrázolás középkori ikonográfiájában, amelynek előképe pontosan azonosítható. Az uralkodó alakja Wilhelm Pleydenwurffnak Stephan Fridolin *Schatzbehalter oder Schrein der wahren Reichthümer des Heils und ewiger Seligkeit* című kötetéhez készített egyik dúcából (Az ammoniták elleni harcból visszaérkező Jephtát leánya fogadja) lett kiemelve és némileg átfaragva 1490 körül.⁴¹ Az 1490-ben trónra lépő

36 MÁLYUSZ 1967, 93.

37 MÁLYUSZ 1967, 97.

38 VARJÚ Elemér: A Thuróczi-krónika kiadásai és a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányai. *Magyar Könyvszemle* ÚF 10 (1902) 362.

39 135 × 115 mm; Hans Seybold von Hochstetten följegyzései 1476–1482 között. Kiadása: LORENZ VON WESTENRIEDER: *Beyträge zur vaterlandischen Historie, Geographie, Staatistik und Landwirtschaft*. München 1790, III., 46. Kivonatossan közli még: BALOGH 1966, I., 379.

40 Címe: *Historia Australium et Ungarorum*. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. Mon. 442. 180 × 118 mm.

41 Nürnberg, Anton Koeberger, 1491. A Szent László-ábrázolás [reprodukciója és] szűkszavú említése, előképe nélkül: GÁBOR Gyula: Adatok a középkori magyar könyvírás

▼ Szent László királyt ábrázoló fametszet a *Historia Australium et Ungarorum* című kötetben, 1491 után

▼ Wilhelm Pleydenwurff: Az ammoniták elleni küzdelemből visszaérkező Jephthát leánya fogadja. Nürnberg, 1491

II. (Jagelló) Ulászló védőszentje Szent László volt, ami kétségtelenül szerepet játszott az udvar hivatalos, presztízsnövelő Szent László-kultuszának utolsó középkori föllobbanásában. 1499-től ajándékozási, reprezentatív céllal bevezetett Guldengroschenjeire (guldiner) a Jagelló-címer egyik elemét (litván lovas) fölhasználva Szent László lovas alakját verettette.⁴² 1500-tól kibocsátott újabb típusain a szent ikonográfiája módosult, és megjelent fölötte a Napba öltözött Asszony mellképe.⁴³ Paulus Crosnensis

történetéhez. *Magyar Könyvszemle* ÚF 18 (1910) [17–18.]; *Die Graphik-Sammlung des Humanisten Hartman Schedel*. Bayerische Staatsbibliothek-Ausstellungskataloge, 52. München 1990, 58., 70. Abb. 34.

42 CNH – II. – 266., Átmérője: 28 mm. A Szent László-ábrázolás ikonográfiájáról: LESZIH Andor: Szent László alakja az első magyar tallérok. *Erdélyi Múzeum* XXVI. ÚF 4 (1909) 189.; MAROSI 1987–1988, 242., 247. Abb. 52.; GEDAI István: Szent László ábrázolása a magyar pénzek. In: *Boldog Váradi*. Szerk.: BÁLINT István János. Budapest 1992, 78.

43 CNH – II. – 267/a., b.; CNH – II. – 268.; CNH – II. – 269/a., b., c.; Átmérője: 42 mm. Szent László ikonográfiájának az Immaculata-kultusszal való összefonódására vö. például:

Ruthenus, akit Pawel z Krosna néven ismertek a lengyelek, Thurzó Szaniszló prépost és Thurzó Zsigmond püspök támogatásával érkezett a XVI. század első éveiben Váradra, majd Perényi Gábor ugocsai főispán családi papjaként panegyricust írt Szent László és Szent Szaniszló emlékére 1509-ben.⁴⁴ Elragadtatva szólt ebben Szent László lovas szobráról is, és úgy mutatta be, mint aki megszabadítja Várad jobbágyait a „vérmedvétől”. Sokoldalú László-portréjába a templomépítő, a városalapító, a hős hadvezér, a bölcs király és a csodatévő szent egy-egy vonását mind beleépítette. De néprajzi szempontból is tanulságos adatokat szolgáltatott, különösen a gyásszal kapcsolatos népi szokások leírásával⁴⁵ E dicsbeszéd címlapját fametszet díszíti a szent lovon ülő képével. Pontos előképe egyelőre nem ismert, de metszője ettől függetlenül is járatos lehetett a Szent László-ikonográfiában, mert kompozíciójába olyan motívumokat is beleépített, amelyek egy évszázaddal korábban tűntek föl képzőművészeti ábrázolásai között.⁴⁶

E korszak legkésőbbi emlékei a kályhacsempék voltak. Egy részük királyi műhelyekben (Buda, Vajdahunyad) készült, többnyire a lovagalakos csempék utánzataként.⁴⁷ Provinciálisabb variánsaik Csíkszékből ismertek.⁴⁸ Valószínűleg ebbe a típusba tartozik egy bukaresti magángyűjteményben található kályhaszem is.⁴⁹ Nem ismerjük sem a korát, sem az anyagát viszont annak a reliefnek, amelyik egykor Pozsonyban volt látható a Mihály kapu átjárójában. A XIX. század legelején Korabinszky Mátyás még mint fennlevőt említette, és Kölcsey Ferenc az 1833. évi *Országgyűlési Naplójában* (március 31-én) szintén megemlékezett róla. Ortvy Tivadar, a város monográfusa 1905-ben azonban már csak a következőket regisztrálhatta: „...A torony előtt lévő boltív az egykori vonóhidhoz tartozott. Az

MAROSI Ernő: Nemzeti elemek a régi magyar művészetben: a középkor. *Ars Hungarica* 18 (1990) 182.

44 [RMK III. 5062.]

45 A költemény rövid elemzése: TÓTH István: Szent László király emléke költészetünkben. *Vigilia* 57 (1992) 357.

46 150 × 105 mm. [Ld. továbbá: WEHLI Tünde: Szent László ábrázolása egy Bécsben, 1509-ben nyomtatott könyvben. *Ars Hungarica* 21 (1993) 55–60.]

47 Ebbe a típusba tartozik például két, a budapesti Iparművészeti Múzeumban őrzött darab. Ltsz.: 3602., 2603. Méretük: 27 × 19 cm.

48 Egy variánst a székelykeresztúri múzeum anyagából leltári szám nélkül közöl: BENKŐ Elek – UGHY István: *Székelykeresztúri kályhacsempék 15–17. század*. Bukarest 1984, 16., 69.; BENKŐ Elek: *A középkori Keresztúr Szék régészeti topográfiája*. (Varia Archaeologica, V. Red. Csanád BÁLINT.) Budapest 1992, 163.

49 Bukarest, Slatineau-gyűjtemény, 1540. Közli: BALOGH 1982. I., 39., 107. 98. kép.

PAVLI CROSNENSIS RVTHENI ARTIVM LIBERALI-
um magistri. Poenag gyalogantissim Panegyrici ad dñm László Pao-
rensis regem sáborozólandi: & sancti László predicatoris magistri
Poenag gyalogantissim pñag ala cñmz-cñmz ad fñc magis
fñmz-cñmz.

▼ Szent László lovas figurája.
Fametszet Paulus Crosnensis panegyricusában, 1509

▼ Kályhacsempe töredékei Szent László király alakjával Székelykeresztúrról, XVI. század első fele

ezen való sötét gyalogátjárót régebben tréfásan Csók-utcának nevezték. A város felüli részen Sz. László lovas képe volt látható, mely ma már nyomát vesztette.”⁵⁰ A XVII. században a triumfáló uralkodói emlékművek virágkorukat élték Európában, amelyek már régebben a történeti-művészettörténeti érdeklődés középpontjába kerültek.⁵¹ Idehaza azonban a Habsburg törekvések igyekeztek teljesen kiszorítani a nemzeti szentek és királyok hasonló ábrázolásait. A dinasztia saját uralkodóinak, mindenekelőtt a törökön győzelmeskedő I. Lipót császárnak, valamint a császári és szövetséges hadak fővezéreinek állíttatott lovas emlékműveket és örököltette meg őket egyéb műfajokban is. Elvértve akadtak hasonló próbálkozások Magyarországon is, ám ezek elszigeteltek maradtak.⁵² Jóllehet a törökellenes küzdelmek ismét aktualitást adtak Szent László tiszteletének, lovas ábrázolása ebből a korból nem ismert. Kultuszát jobbra a Bécsben tanuló egyetemi ifjúság ápolta, hagyományos Szent László-napi dics-

50 ORTVAY Tivadar: *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony 1905, 368. (Korábbi irodalommal.)

51 Vö. 15. jegyzet!

52 GALAVICS 1986, 91–92., 96., 110–132.

- ▼ Szent László király vízfakasztása,
XIX. század. Héreg, római katolikus
templom

beszédeikben többnyire kiemelték a szent hadvezéri képességeit, példaként állítva azt a kortársak elé.⁵³

Egy ikonográfiai típus azonban mégis akadt, ahol lovon jelent meg Szent László, de itt sem önállóan, hanem a Temesvári Pelbárt prédikációja nyomán népszerűvé vált vízfakasztás miráculumában. A téma Tarnóczi István már említett költeménye, illetve a mellette közölt rézmetszet nyomán terjedt el, és többnyire ezt másolták jól-rosszul a későbbi évszázadok során.⁵⁴ E legenda rejtett szimbolikát hordozott, a háttérben megörökített ütközetet ugyanis jól lehetett azonosítani az éppen aktuális nemesi-nemzeti felkelésekkel, felszabadító küzdelmekkel (Rákóczi-szabadságharc, Napóleon elleni felkelés, 1848–1849-es szabadságharc). A XVIII. századból – eddigi ismereteim szerint – mindössze egyetlen önálló lovas Szent László-ábrázolás maradt fenn. Mégpedig a Baranya vármegyei Szentlászló község pecsétjén, de tipáriuma ennek is korábbi eredetű lehet.⁵⁵ Újbóli fölbukkanására egy évszázadot kellett várni,

53 Stephan BARTA: Ungarn und die Wiener Universität des Jesuitenzeitalters. *Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien*, VII. (1937) 113–178.; HOLL 1980, 96–93.; GALAVICS 1986, 74.; KULCSÁR Péter: Zrínyi Miklós elmélkedései Mátyás királyról. *Ezredvég* évf. n. (1990/1–2.) 168–176.

54 124. XIII. tábla. Nyomában készült például Döbrő, Héreg, Alsóiszkáz, Tállya, Ürmény r. k. plébániatemplomainak főoltárképe. Figyelemre méltó még a búcsúszentlászlói Szent László-ciklus egyik festménye, amelyet Schmaltz Theotimus ferences festő készített 1734-ben. E sorozatból ma is meglévő nyolc lunetta alakú olajképen a Tarnóczi-féle kötetben közölt rézmetszetek láthatók felnagyítva, rövid latin nyelvű szöveggel. Méretük: 127 × 265 cm.

55 MNL OL, V. 5. Altenburger Gusztáv – Réső Engel Sándor címer- és pecsétgyűjteménye. Községek. Vörös viasz, átmérője: 26 mm. Felirata: „SZ LÁSZLÓI HELYSÉG” Rövid ismertetése: BEZERÉDY Győző: Baranya megye településeinek pecsétjei a feudális korban. III. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 35 (1990) Pécs 1991, 117.

- ▼ Szent László király vízfakasztása
Tarnóczy István
Szent László-könyvében, 1681

gondolata a reformkorban merült föl ismét, az első magyar szobrász, Ferenczy István nagyváradi emlékműtervében.⁵⁶ Először Bunyitay Vince írt róla röviden, majd monográfusa, Meller Simon néhány – 1906-ban még a Szépművészeti Múzeumban őrzött – családi levélre hivatkozva,⁵⁷ amelyek számát 1912-ben Wallentinyi Dezső bővítette.⁵⁸ Új dokumentumokkal gazdagította és módosította a kutatást két évtizeddel később Biró József, aki a Nagyváradi Püspöki Levéltár anyagából közölt ismeretlen Ferenczy-beadványokat és fogalmazványokat. 1978-ban Cifka Péter egészítette ki Sándy Gyula gyűjteményéből a szoborra vonatkozó iratok sorát, legújabbán pedig Szatmári Gizella a szobor – szerencsésen megmaradt – tervét tette közzé.⁵⁹

Ferenczy Vörösmarty Mihály társaságában érkezett először Nagyváradra 1834-ben, eredetileg a Rhédey-síremlék elkészítése ügyében. Augusztus 11–28. között tartózkodott a városban, mindvégig szívélyes vendégszeretetet élvezve. Feltehetően Vörösmartytól származott a Szent László-szobor újbóli fölállításának ötlete is, hiszen néhány évvel ezelőtt

56 Az alább következő fejezet először a rimaszombati Gömöri Múzeum által rendezett Ferenczy István-emlékülésen hangzott el 1992. november 13-án.

57 MELLER 1906, 241–242. (Korábbi irodalommal.)

58 WALLENTINYI 1912. A szövegkiadás a sok önkényes átírás miatt csak kritikával használható!

59 BIRÓ 1932, 149–152.; CIFKA Péter: A pályakezdő Ferenczy István. In: *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: ZÁDOR Anna – SZABOLCSI Hedvig. Budapest 1978, 468.; SZATMÁRI Gizella: Ferenczy István „a művész” pályaképehez. *Művészettörténeti Értesítő* 40 (1991) 86.

éppen ő írt eposzt *Cserhalom* címmel Lászlónak a kunok ellen vívott csatájáról, de egy másik költeménye is foglalkozott alakjával. Ilyen körülmények között lépett érintkezésbe Lajcsák Xavér Ferenc nagyváradai püspökkel. Ferenczynek a múlt jelentős, a nemzet számára buzdító eszmét képviselő alakjáról vázolt szobrászati elképzelése szerencsésen összetalálkozott az egyházfő Nagyvárad középkori fényének föltámasztására tett erőfeszítéseivel és mecenatúrájával. Szóbeli tárgyalásaik eredményeképpen Lajcsák megbízta Ferenczyt, hogy készítsen vázlatokat és mintát a szoborról, aki hamarosan eleget tett e kérésnek.⁶⁰ Erről egy 1834. október 8-án kelt levelében a püspököt értesítette, megküldve neki az aláírandó szerződés fogalmazványát. Lajcsák e levél kézhezvétele után azonnal tárgyalni kezdett a káptalannal.⁶¹ A káptalan az év októberében azonban már visszaküldte a tervezetet, amelyben kénytelen volt arról tudósítani Lajcsákot, hogy „nem áll módjában a Szent László szobor költségeihez hozzájárulni, mivel a földrengés az egyházmegyében nagy pusztításokat okozott, s a reparálás súlyos összegekbe fog kerülni”.⁶² 1834. november 19-én Ferenczy öccséhez, Józsefhez intézett levelében arra kérte testvérét, hogy beszéljen az akkor éppen Pozsonyban tartózkodó nagyváradai püspökkel megbízatása ügyében.⁶³ Lajcsák nem is tett le róla, s mint 1835. január 12-én kelt válaszából kiviláglott, valamiféle kevésbé költséges megoldást kívánt. Kivert munka helyett öntést ajánlott, vagy pedig kőszobrot. Ferenczy ezeket – külföldi példákra hivatkozva – kivihetetlennek tartotta.⁶⁴ 1835. április 29-én kelt, ismét öccsének, a „Hittudomány Doctorá”-nak címzett levelében azt írta, hogy megint Nagyváradon járt, és a püspöknek megmutatta, majd nála is hagyta a Szent László-szobor kis gipszmintáját:

60 Nagyváradai Püspöki Levéltár, Dioecesis. 3057/373. Közli: BIRÓ 1932, 149. LXX; Cifka tanulmánya szintén közli kivonatolva, de október 18-i évszámmal a Sándy-gyűjteményből: CIFKA 1978, 468. Pozsonyi látogatásairól a Wallentinyi Dezső által közzétett levelei tanúskodnak. A Donner-szobrot Mojzer Miklós – bár elképzelése nehezen igazolható – a XIV. századi váradai Szent László lovas szobor közeli rokonának tartja. MOJZER Miklós: Egy jellemes mecenás: Esterházy Imre hercegprímás. In: *Sub Minervae Nationis Praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdéséről Németh Lajos születésének 60. évfordulója alkalmából*. Budapest 1989, 64–70.; Nagyváradai látogatásról Ferenczynek egy öccséhez 1834. augusztus 27-én kelt levele tájékoztat: MNG, Adattár, 1920/606. sz.

61 BIRÓ 1932, 149–150. LXXI.

62 BIRÓ 1932, 150–151. LXXII.

63 MNG, Adattár, 1920/608. sz. levél. Ezen a helyen szeretném megköszönni Orbán Livia segítségét, aki mind a levelek előkészítésében, mind reprodukálásukban önzetlen támogatást nyújtott.

64 BIRÓ 1932, 151–152., LXXIII.

„...le vittem neki a' jó forma nagyságba és igen tisztán készült Sz. László modeljet is... nekem egy tisztességes Honoráriumot adván a' mintát meg tartotta, és későbbi Válasszal biztatott vagy fél esztendő múlva, most tudom mibe vagyok, és hid meg nekem, hogy nagyon meg vagyok nyugodva, hogy azon... nagy tárgynak élhetek, t. i. a rajzok készítésének, ebéd utánni egyedül magános beszélgetésünkbe elő hozott tégedet is, magasztalván hogy igen jámbor, és szelíd vagy, és meg vallyá hogy sajnallya hogy reszokról való nem vagy, és félt hogy a követ Urak el rontanak. – Ezen ki nyilatkoztatás maga meg érdemlett egy Nagy Váradi utazást. Hát csakugyan nagy tövis az az ő szemekbe hogy mi ez vagy amazok vagyunk...”⁶⁵ Ferenczy elkeseredetten tért vissza Budára, abban a meggyőződésben, hogy pusztán protestáns volta miatt húzódik pályázatának érdemi elbírálása (illetve egyéb katolikus megbízásai), amelyet az a tény is megerősített szemében, hogy a püspök válasza sem fél év után, sem évek múltán nem érkezett meg.⁶⁶ Két év múlva mindenesetre még egyszer kísérletet tett a pozitív válasz kicsikarására. 1837. október 28-án ugyanis a következőkről tájékoztatta öccsét: „...A váradi püspök, Lajcsák hallgat. E nyáron a Deron vagy most Nákóházára jövő négy lovat is jóformán űzőbe vettem, hanem »majd-majd meggondoljuk, de megcsináltatjuk« a felelet...”⁶⁷ Ferenczy, aki sem tanulmányai során, sem pedig már magyarországi munkássága alatt nem foglalkozott a trébelés technikájával, a monumentális ércszobrok kivitelezésének műszaki problémáival és nehézségeivel, és egyáltalán nem a nagyszabású emlékművek tervezésével, meglehetősen magabiztosan – levelei legalábbis erre engednek következtetni – nyilatkozott ezekről a feladatokról, némiképpen az akkor divatos retorikai fordulatokkal, amelyekben több volt a pátosz, mint a realitás. Mire alapozta vajon ezt a magabiztosságot? Milyen forrásokat, mintaképeket, monumentumokat láthatott, amelyek ösztönözhatték és inspirálhatták egy dinasztikus-nemzeti emlékmű megalkotására?

A Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őrzött vázlatán kívül minden idevonatkozó dokumentum elpusztult vagy lappang.⁶⁸ A fölve-

65 MNG, Adattár, 1920/612. sz. levél.

66 Mentségére szóljon, hogy ebben az időben éppen betegeskedett. 1836 nyarán pedig egy újabb csapás sújtotta a várost: egy kétnapos viharos szélről szított tűzvész martaléka lett ugyanis szinte a teljes Újváros, Váralja és Velence. SZÁNTHÓ János: *Szent László városa Várad. Helytörténeti vázlat*. Sepsiszentgyörgy 1992.

67 A levelet közli: WALLENTINYI 1912, 288. (110. sz.)

68 Biró József 1932-ben mindenesetre már nem tudott róluk. A megmaradt rajz feltehetően 1834-ben készült. MNG, Grafikai Osztály, ltsz.: 1902–780/3.

tett kérdésekre ezek hiányában csak hipotetikus válaszok adhatók. Annyi azonban bizonyos, hogy bécsi tanulóévei alatt az Akadémia titkárának és könyvtárosának, Ellmaurernek (1772–1833) tanulmányát Franz Anton Zauner II. Józsefet ábrázoló klasszicizáló késő barokk szobráról, használta, hiszen legelső fogalmazványában is ezt a monumentumot tartotta követendő mintaképének,⁶⁹ és elragadtatva írt róla szüleinek már 1814-ben is.⁷⁰ Ez az alkotás volt az, amelyik az ellenségeit letipró uralkodói lovas szobor hagyományait megtörve, a népet megáldó, felvilágosult királyt ábrázolta, tudatosan utánozva a filozófus császár, Marcus Aurelius szobrát, amelyet római ösztöndíjasként azután személyesen is láthatott nap mint nap. Az Itáliában vásárolt kisbronz gyűjteményében pedig volt egy olyan alkotás – ma már biztosan tudható róla, hogy Leonardo da Vinci Valois I. Ferencet ábrázoló lovas szobra –, amelynek formai, technikai megoldásait tanulmányozhatta.⁷¹ Bertel Thorvaldsen műhelyében is szerezhettek benyomásokat, aki éppen 1820-ban kapta megbízatását Schwarzenberg tábornok emlékművének elkészítésére.

Itthon, ha a fraknoi vár udvarán fölállított Esterházy Pál-emlékművet (1691) nem is, a pozsonyi székesegyház Szent Márton-szobrát 1826-ban vagy 1827-ben minden bizonnyal látta.⁷² Ötven tételből álló, kis könyvtárban megvolt hazai mesterének, Sárvári Pálnak a tankönyve, akinél ugyanaz a humanizált uralkodói ikonográfia volt követendő, mint Ellmauer kötetében: „A’ Személyek rangjához is mindenkor alkalmaztatták magokat a’ régi mesterek. A’ Római Tsászárokat és Tsászárnékat ugyan különösen úgy adták elő, mint a’ kik valamint méltóságokkal, úgy virtusaikkal is másokat meghaladnak, a’ kik nem engedék, hogy valaki előttük a’ földönn tsusszon másszon térdepeljen, hanem ha idegen Nemzetből való hadi fogoly.”⁷³ Grafikai gyűjteményében volt ezen kívül egy rézmet-

69 Vö. 61. jegyzet: MELLER 1906, 41.

70 WALLENTINYI 1912, 58. (1. sz.); II. József lovas szobrát mellesleg Budán is fel akarták állítani 1783-ban. A terv végül a császár ellenérzése miatt meghíúsult. LIBER Endre: *Budapest szobrai és emléktáblái*. Budapest 1934, 41–42.

71 G. AGGHÁZY Mária: *Leonardo lovas szobra*. Budapest 1972; Mária G. AGGHÁZY: *Leonardo's Equestrian Statuette*. Budapest 1989.

72 Pozsonyi látogatásairól a Wallentinyi Dezső által közzétett levelei tanúskodnak. Mojzer Miklós, bár elképzelése nehezen igazolható, a XIV. századi váradi Szent László lovas szobor közeli rokonának tartja. MOJZER Miklós: Egy jelmezec mecénás: Esterházy Imre hercegprimás. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos születésének 60. évfordulója alkalmából*. Budapest 1989, 66.

73 *A' Rajzolás mesterségének kezdete*. II. Debreczen 1807, 28. Ferenczy könyvtárának jegyzéke a MNG Adattárában található, 1939/3530. sz. alatt.

szet Savoyai Emanuel torinói lovas szobráról, és hallomása lehetővé tette egykori pártfogójának, Thorvaldsennek a legújabb munkájáról, Miksa választófejedelem emlékművéről is, amelynek kivitelezéséhez a dán mester 1830-ban fogott hozzá. Bár Ferenczy monumentális emlékműről álmodozott, jómagá csupán egyetlenegyszer foglalkozott – teljesen más léptékben és technikában – lovas figura megformálásával.⁷⁴ Mindez túlságosan kevésnek tűnik egy hatalmas, Habsburg-uralkodóképpel szembeállított nemzeti emlékmű megalkotásához. Noha őszinte és buzgó hazafiúi lelkesedés vezette, e magasztos eszmék nem lehettek elégségesek az óriási szobrászi feladat megvalósításához. Ferenczyt e kudarc azonban nem törte le, és átmeneti alkotói válság után, 1839-ben ismét megpróbálkozott a „nemzeti géniusz” monumentumának létrehozásával. A Hunyadi Mátyás-emlékmű tervei körül kialakult viták és indulatok azonban ekkor már egyértelművé tették mindazokat a fogyatékosságokat és problémákat, amelyek rajza alapján legalábbis, a nagyváradi szobortervben is benne voltak. De Szent László lovas szobrának nagyváradi fölállítása a későbbiekben is föl-fölbukkant, bár egy tisztázatlan körülmények között megsemmisült, Munkácsról szállított öntöttvas szobron kívül, minden terve óhaj maradt.⁷⁵ Csatári Ottó 1844-ben a következőket jegyezte föl a városról, nem kevés politikai éllel: „...Mondják hajdan Szent Lászlónak érc lovas szobra vala itt látható. Mai időkben a hálás utódoknak ilyenre nem jut pénzök a korteskedés miatt. Ferenczyvel néhány év előtt márványból akarták kifagztatni, de a dús adományozónak drágállották a műemléket.”⁷⁶ 1886-ban Ipolyi Arnold vetette föl újra gondolatát, valószínűleg a nagyváradi ásatások látványos leletein fölbuzdulva: „Boldogult Czobor Bélától tudom, hogy midőn Ipolyi Arnold váradi püspök lett, egyik nagy gondolata és forró óhajta volt, hogy majd megcsináltatja Szent László lovas szobrát, még pedig úgy, hogy az lehetőleg az 1390-ben fölállított országhírű szobrot tükrözze vissza. A nagy történetíró és művészlelkű püspök e végből a lovat ép olyanná akarta készíttetni, mint aminő Szent-György lovas szob-

74 Ez az alkotás még a Rómában 1823-ban készített, Hunyadi Jánost és Lászlót megörökítő bronz emlékérmé volt.

75 Pusztai László szíves közlése. Vö. *Művészet Magyarországon 1780–1830*. Katalógus. Szerk.: SZABOLCSI Hedvig – GALAVICS Géza. Budapest 1980, 251.

76 CSATÁRI OTTÓ (KOVÁCS LÁSZLÓ): Utazási emléklapok. Nagy-Várad 1844. Életképek (Pest, 1844. XI. 6.) 614.

rán, Prágában látható...” – emlékezett vissza a tervre némi nosztalgiával évtizedekkel később Karácsonyi János.⁷⁷

Észak-Erdély visszacsatolása után azután újra aktuálissá vált fölállítása, legalábbis elméletben. Mindez kiviláglott például Cs. Szabó László esz-széjéből,⁷⁸ vagy Széll Sándor rövid városkalauzából, aki szerint: „...a mai XIX. századvégi szobor (Tóth Endre alkotása) sem eléggé méltó nagy emlékéhez. Az ő nevét viselő tér is monumentális lovas szobrot kíván, amely különösen Szent László nemzetpolitikai jelentőségét volna hivatva kialakítani. Ez a felállítandó hatalmas szobor már nem is váradi ügy többé, ez az egész nemzet ügye, amelynek le kell róni háláját a nagy király dicső emléke előtt.”⁷⁹ És fölmerült az ötlet 1992-ben is, I. László szentté avatásának 800. évfordulóján...⁸⁰

Szent László 1390-ben, Váradon fölállított lovas szobra tragikusan elpusztult, de fátumszerűen megsemmisültek, elvetéltek mindazok a tervek, ötletek is, amelyek a következő évszázadokban megkísérelték újraalkotni. A lovas szobor fölállítása csak egyszer volt aktuális, a későbbi tervek ezért időszerűtlenné váltak. De a művészettörténészek sem hagytak föl rekonstruálásával, és páratlan képzelőerővel Szent László minden lovas ábrázolásában a váradi szobor képét vélték megtalálni. Prekonceptióik éppen annyira anakronisztikusak, mint újraalkotásának illuzórikus gondolata.

Szent László lovas ábrázolásai.
Ars Hungarica 21 (1993) 39–54.

77 KARÁCSONYI János: Szent László lovas szobrának alakja és elpusztulása. *Biharvárad* 1 (1913) 37–38. Ipolyi tervei között szerepelt még Szent László fejereklyetartó hermájának újbóli elkészítése is.

78 Cs. SZABÓ László: *Erdélyben*. Budapest 1940, 45–49.

79 SZÉLL Sándor: *Nagyvárad, Szent László városa*. (Officina képeskönyvek) Budapest 1940, 16. A lovas szobor újra fölállításának terve teljesen beilleszkedett a korszak erőfitogtató, militarista szellemű művészeti koncepciójába.

80 Például Tőkés László református püspök előszavában a *Szent László és városa 1192–1992*. (Budapest, 1992. 7–8.) című albumban.

▼ FÜGGELÉK

Az alábbi válogatás részben néhány publikálatlan dokumentummal szeretné gazdagítani a Zalka-antiphonale kötéstáblájára vonatkozó iratok sorát, részben pedig Ferenczy István nagyváradi szobortervére vonatkozóan közöl néhány (nehezen hozzáférhető) beadványt, fogalmazványt teljes terjedelemben. Az iratok kronológiai sorrendben, eredeti helyesírás szerint következnek.

I. A Zalka-antiphonale kötéstáblájára vonatkozó dokumentumok

1. Mohl Antal levele Rómer Flórishoz

Nagyságos Uram!

Nehogy az antiphonale beköttetésének ügye halasztást szenvedjen, táviratilag valék bátor Nagyságodat értesíteni, hogy a győri püspök ur ömlga Nagysádnak erre vonatkozó javaslatait helyesnek találván azokat egytől-egyig elfogadta. – Eszerint tehát a könyvek 1 kötetbe kötendők, úgy hogy az először talált sarkok (a négy evangélista:) és a középdarab az első, az utóbb nyert képek a hátlapra jöjjenek. A sarkok hiányzó részei újra-öntendők. Úgyszintén amennyiben a keret elégséges nem volna: a meglevő mintájára a még szükséges darabok *Vancsák*⁸¹ által újraöntendők. A képek elé selyemlapok kötendők.

Egyáltalán legyen szives Nagyságod ide törekedni, hogy a munka *Kiemelkedő* disz- és csínnal és szigorú műizléssel készüljön, miszerint egy lehetőleg *bevégezett mű egészt* küldhessünk a kiállításba, mely a szigorú külföld ízléseinek szigorát is kiállhassa, sőt méltó bámulatát felkeltse. Ha a mű elkészülend, legyen kegyes Nagyságod a kiadások jegyzékét *nekem* megküldeni, s én a fedezetről rögtön gondoskodni fogok Püspök ömlga előre is szives köszönetét jelenti általam Nagyságod felajánlott készséges fáradozásaiért.

A mellékletben ismételten megküldöm szerény munkálatomat, melyet Nagysád óhaja szerint átalakítottam. Felettéb lekötelez engem Nagyságod kegyes közvetítése által, mely úgyis egyetlen érdeme lesz igénytelen művemnek.

81 Elírás. Vandrák Samu budapesti bronzöntő mesterről van szó.

Nagyrabecsült kedvezéseibe ajánlott mély tisztelettel maradtam

Nagyságodnak
Hálás volt tanítványa
Mohl Antal

Győr 25/11 1872.

(Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára, Rómer Flóris hagyatéka.
Ltsz.: K. 435/2.)

2. Az Antiphonale kötéstábláinak kiadásai

1 Díszítő bőr	25 fr.
2 Tábla asztalos által készítése	23 fr.
5 iv pergamen első és hátsó lapoknak drbja 5	25 fr.
A könyvkötő minta	30 fr.
103 külön	10 fr.

(Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára, Rómer Flóris-hagyatéka.
Ltsz.: K. 435/1.)

3. Zalka János levele Rómer Flórishoz

Nagyságos Uram[!]

Szives tudósítását köszönettel vettem, s egyúttal megkérem Nagyságodat legyen szives a könyvet Dr. Henszlmann Úrhoz átküldeni s nevemben arra fölkérni, miszerint a könyv betéve legyen kiállítva, s csak a szakértők kedvéért legyen szabad azt kinyitni, nehogy a kötés a folytonos kitárás által szétmenjen. A nyugtát s egyéb kiadásokat legott kifogom fizetni, mihelyt tudomásomra jönnek.

Fogadja Nagyságod forró köszönetem szives fáradságáért.

igen tisztelője
Zalka János
püspök

Győr, april 14
1874

(Országos Műemlékvédelmi Hivatal Könyvtára, Rómer Flóris hagyatéka.
Ltsz.: K. 435/37. 39. p.)

4. Az Antiphonale bronzöntvényeinek másolatai

Galvanoplasztikai másolatok

Rómer Flóris múzeumi őr elkészítette a győri antiphonale egyik sarkának főszöntvényét; beküldi mutatványnak, kérdezve, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztérium nem rendel-e néhány példányt? (A VKM megrendeli az öntvényeket 6 példányban, s elküldeti a Műegyetem, a Mintarajztanoda és négy reáliskola részére.)⁸²

(MNL OL, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára. 1873. V. 3. 7287. – Az 1956-ban elpusztult irat kivonatos cédulája az MTA BTK Művészet-történeti Intézet Levéltári Gyűjteményében található.)

Gipszmásolatok

Midőn ezen egyházi diszdarabok először kezemre bízatták Bécsben készítették róluk gipszmásolatokat, melyek a berlini műipar múzeumba is kerülve úgy mutattak be mint „a győri káptalan ezüst sarkai.” Azt hívék t. i. az illetők, hogy ilyen remekeket nem is lehet másból mint nemesebb fémből készíttetni!

(RÓMER Flóris: *A győri káptalan antiphonaleja. Adalékul a régi egyházi írott könyvek és rajzaik ismertetéséhez. Archaeologiai Közlemények 11 [1877].*)

II. Ferenczy István nagyváradai szobortervére vonatkozó dokumentumok

5. A Lajcsák Xavér Ferenc püspök és Ferenczy István között kötendő szerződés fogalmazványja

Contractus Melly szerint, egy részről Fő Méltóságú Méltóságos Lajcsák Ferencz Nagy Váradai Püspök és a' Nagy-Váradai Nemes Káptalan, más részről Ferenczy István a' Művész e következő pontokba egyeztünk meg:

1-ször. Művész Ferenczy István kötelezi magát, egy Ló háton ülő Szent László Király Statuáját, veres rézből ki vert munkából való elkészítésére, olly nagyságba, hogy ha a Szent László maga lábán állana, kilentz láb

⁸² A másolatok holléte ismeretlen.

(vagy Schuh) Bétsi mérték szerint lenne és ehez egy proportióba levő lovat hasonlóképp veres rézből.

2-szor. A Piedestal két oldalára, mellyen a' Statua áll, két fél domború históriai képeket Sz. László életéből egyik a *kunokkal való Hada*, másik a nép szomjuhozásakor a *kő sziklából csudaképpen ki eresztett víz*, ezen táblának hossza mint egy nyoltz láb, magassága három és fél Bétsi mértékbe, hasonlóképp veres rézből vagy Fejér márványból, melly két massaba való választás, a' Méltóságos Püspök, és a' Nemes Káptalan, a' Művész betsületére hagyni méltóztassék.

3-szor. A Piedestal eleire és hátulljára *két Tábla írásoknak*, ez is veres rézből, vagy fejér márványból, melly két massaba való választást a' Méltóságos Püspök és a' Nemes Káptalan a' Művész betsületére hagyni méltóztassék.

4 szer. kötelezi magát, hogy ezen Statuába megkívántató *Réz, Vas, Gibs, Fa*, *ezüstforrasztó* vásárlásokat, és a' *betűk megaranyozását* a' maga költségén teszi egész a' Budán leendő tökéletes kész lettéig.

5 ször. kötelezi magát, hogy minden lehetőséggel azon leszen, hogy ezen munka az 1838 esztendei Június 27-dik napjára, az az Sz. László király napra tökéletesen készen legyen, hogy ezen nap ünnepileg le leplezhetődjön, könyörögvén egyszersmind, hogy ha ez történne is, neki nagy bűnül ne vétetne.

6 szor. kötelezi magát, hogy lehető halála esetében, vagy csak sullyos betegeskedésében, vagy más egyéb bajok, mellyek minden embert könnyen találhatnak, a' szerént a' mikor az történni fogna, olly rendelkezéseket fog tenni, akár az előre fel vett Summa eránt, vagy talán már végéhez közelgető munka eránt, hogy sem Méltóságának, sem a' Nemes Káptalanak szomorú csalatkozást érezni ne kéntelenítessen.

Ellenbe Fő Méltóságú Méltóságos Laicsák Ferencz Nagy Váradi Püspök és a' Nemes Káptalan kötelezi magát a' fent említett Művész Ferenczy Istvánnak, ezen munkajutalma felyibe 10.000 Tíz ezer ezüst forintokat három rátába fizetni, még pedig úgy, hogy látván fő Méltósága és a' Nemes Káptalan, hogy ezen munkához való fogás, nagy előkészületeket, és bé vásárlásokat kíván, tehát 5000 forintot most a' Contractus alá írásakor, 2500-at a' munka fél kész lettekor és 2500 a' munka felállításakor. Nagy Váradon fogna ki fizetődni.

2 szor kötelezi magát a' Budáról Nagy Váradra való szállításért Fa Verschlagokba való bé pakolást a' Ferenczy felvigyázása alatt, és a' felállításnál leendő költségeket; mint kőmives és napszámos munkákat ő Mál-

tósága és Nemes Káptalan fizetni. Melly eggyezés nagyobb bizonyosságára, két hasonló párba írattnak és saját petsétünk és kezünk aláírásával meg erősítették.

Kelt N. Varad LS

LS, *Ferenczy István a' Művész mpa.*

(BIRÓ 1932, 149–150. LXXI. sz.)

6. *Ferenczy István levele Lajcsák Xavér Ferenc nagyváradi püspökhöz*
1835. január 12-én

Fő Méltóságú, Méltóságos Püspök, Kegyelmes Uram.

Nem azért írok, mintha Méltóságának a' múlt Holnapba, hozzám intézett igen kegyes, bölts és helyes, okokkal erősített Levelet meg nem értetem volna, vagy hogy abba valamit meg czáfolni kívánnék: hanem inkább Nemes Hiúság ennek oka, hogy ezen Püspökségével, lett Levél váltásim, úgy ragyoghasson éltém történetébe, mint valami joltevő éjjeli fény, melly az én e világba végzett vándori életemre, Diszt és Fényt harittson. De ha még is a' Szent László Statuája készítésekor szóllanom kellene, allig válhatnék meg attól az Ideától, mellyet Révai De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae Centuria 7 auctore Petro de Reva 1659 Sz. Lászlóról így ír „Corpus Mandatum Tumolo Varadini, ubi in ipso Templi aditu posita est equestris Statua Ladislai, ut moles aenea insignis, ita opere, et artificio admirabilis.” Most képzelni akarnám, hogy Méltóságának ezen akarattya által azon (Isten tuggya mitsoda ellenség dühe által el pusztult) Statua elenbeni fenyebe' s csaknem valóságába helyre állitodna, hogy így azon első magyar századnak is be záró emlékül szolgálna, mellybe két uralkodó királyok, kegyesen boldogul, idehaza a' békesség fel tartásában, kün szerencsés végzet hadakozásaival, a' Magyar Szent Koronának, diszt és érdemet szereztek: már ezen értelemben és ezen egyszerű okból: csak ugyan értzből kellene lenni, és öntve lenne, akkor temérdekkel többbe kellene kerülni; mint például a' József császár Statuája Bétsbe, a' mellett is hogy már egy készen álló császári ágyú öntő intézet, minden embereivel, dispositiojára volt a' Művésznek, tizenegy esztendőbe került, a' művésznek és 400 mása értz van benne, a Péter Czáré Pétervárott, egy másik Párisba, meg Koppenhágába 15 esztendőök alatt készültek. Kőből kivált Ló háton nagyon öszve burkoltnak kellene lenni, mivel a mód nélkül való teher meg kívánná, hogy a Ló alatt oszlop tetetődne; végzetre az ertz Statuáknak, legnagyobb romlások az ő belső betsek, ha sok ertz van benne

azon Réz, mellyből én akarnék dolgozni, oly vastag lenne mint egy 6 xros a melly többszázadokra elég vastag lehetne igaz az is, hogy a' réz rósdát vesz magara, és ha vékony, úgy azt egészen által is eszi, de ha csak egy kis vastagsága van, akkor ezen rosda nem hagyja magát be mosatni essőtől harmattól, hanem inkább magába veszi, a' Földről reá repült porocskáknak azon részét, mellyel nagyobb simpathiaja van, a Tellurisi kigőzőlések hozza adván magukat, egymás közt össze veszik magukat, és úgy olyan üveg forma smaltot formálnak, a' réz felső részen mellyet semmi emberi chimia utánnozni nem tud és a rezet oltalomba tartja.

Vegye kegyesen fő méltósága, ezen alázatos nyilatkozásimat, és mongyon áldást minden igaz akaratra, kéz csókolással kéri, le kötelezett szolgálja *Ferenczy István a' Művész mp.*

Fő Méltóságú Méltóságának a' Püspöknek.

(BIRÓ 1932, 151–152. LXXIII. sz.)

KÖZÉPKORI SZENT LÁSZLÓ-EMLÉKEK NYOMÁBAN NÁPOLYBAN

A Nápolyban (és Dél-Itáliában) található magyar vonatkozású művészet-történeti emlékek föltárása terén mindenekelőtt Balogh Jolán, Florio Banfi és Genthon István bűvárkodásainak eredményeit kell hangsúlyozni.¹ A második világháború után sajnálatosan megszakadt kutatásaikat újabban Lukács Márta és Prokopp Mária folytatták az ott föllelhető Szent László-ábrázolások középpontba helyezésével, politikai háttérüket is megvilágítva.²

■ A SANTA MARIA DI DONNA REGINA MAGYAR KIRÁLYSZENTEKET ÁBRÁZOLÓ FRESKÓI

A templom festészeti díszítése a XIV. század elején uralkodó szerepre jutott római irányzat fő műve. Mesterük, mint ezt mára a kutatás egyértelműen bebizonyította, Pietro Cavallini (és műhelye) volt, aki 1308-ban dolgozott Nápolyban. Az 1983–1984-ben restaurált falképek között, az apácakórus keleti falán, a szentély felőli második ablak után, a Szentlélek eljövetele festmény alatt, téglány alakú keretelt mezőben vörös-fehér vágásos

1 Florio BANFI: Ricordi Ungheresi in Italia. *Annuario* 4 (1940–1941) 137–189. Balogh Jolán egy-egy kiemelkedő műtárgy azonosításával foglalkozott. Genthon István óriási adatgyűjtése a külföldön található magyar műtárgyakról mind ez idáig nem jelent meg. Kéziratai (több változatban) az MTA BTK Művészettörténeti Intézetének Adattárában találhatók (leltározatlan anyag). Egyéb földolgozás: SZENTPÉTERY Imre: Magyar vonatkozású műemlékek Nápolyban. *Urania* (1908) 379–384.; ÓVÁRY Lipót: A nápolyi magyar történelmi műemlékek. I–IV. *Budapesti Szemle* III (1874) IV. kötet, 8. sz., 403–410.

2 LUKÁCS Márta: A Szent László kép története. *A Jel* 2 (1990) 2–5.; SZAMOSI József: Egy világ-hírű Szent László kép. *Életünk* 24 (1992/6. szám) 8.; PROKOPP 1992, 137–144.; LUKÁCS 1993, 1–10.

▾ Freskók az apácakórus északi falán, 1308–1320. Nápoly, Santa Maria di Donna Regina

▾ A freskó a magyar királyszentekkel, 1308–1320. Nápoly, Santa Maria di Donna Regina

hátter előtt a három magyar királyszent: Szent László, Szent István és Szent Imre háromnegyed alakja látható megközelítőleg azonos viseletben; hímvett szegélyű, szétnyíló, bíborszínű köpenyben és fehér ruhában. Fejükön keskeny abroncsú nyitott korona, körülötte gloriola. Ez az ábrázolás a

három szent kiforrott ikonográfiai együtteséről tanúskodik egyéni attribútumokkal: Szent István kezében glóbuszt tart; Szent Imre jobbában könyvet (bal oldala sérült); Szent Lászlónak 1291-től megjelenő hagyományos bárdja azonban nem vehető ki a falkép csonkasága miatt (az 1920-as években még látható volt), ám jól fölismerhető mellén a vágásos címer, amely egyértelművé teszi kilétét.³

Fiziognómiájuk megválasztásában szerepet játszhatott legendáikban, illetve együttes ábrázolásaik során kialakult jellemzésük és e jellemzések eltérése is. Az Atyaistenre emlékeztető ősz hajú, kettéfésült szakállú, kezét áldó mozdulatra emelő agg Szent István mint kegyes, bölcs uralkodó tűnik elénk; a középkorú László mint aktív harcos, Imre pedig ifjúi vonásokkal. Bár közös ábrázolási típusuk már a XIII. században kialakult, első megmaradt képzőművészeti emléken, a *berni diptychonon* még nem rendelkeztek önálló ikonográfiai specifikumokkal.⁴ Végső megformálásuk a XIII. század legvégén jöhetett

▼ Szent László és Szent Erzsébet III. András király diptychonján, 1290 körül

- 3 A falképeket 1983–1984-ben restaurálták. Magasságuk 50 cm, szélességük: 166 cm. Válogatott irodalmuk: Luigi SETTEMBRINI: *La pittura di Donna regina descritte*. Napoli 1865; Gennaro Maria DE POMPEIS: *Memorie storiche intorno al monastero ed alle pitture della vecchia Chiesa di Donna Regina*. Napoli 1866, 83.; RÓMER Flóris: *vegyes művészettörténeti jegyzetei*. Rómer Flóris iratai. OSZK Kézirattára, Oct. Hung. 501/1., 156.; Emil BERTRAUX: *Santa Maria di Donna Regina e l'Arte senese a Napoli nel secolo XIV*. Napoli 1899, 52.; Gino CHIERICI: *Il restauro della chiesa di Santa Maria di Donna Regina a Napoli*. Napoli 1934, 11–12.; LEPOLD 1938, 126.; ÖVÁRY Lipót: *A nápolyi magyar történelmi műemlékek*. Budapesti Szemle. Új folyam 84 (1947) 402–410.; VAYER Lajos: *Masolino és Róma. Mecénás és művész a reneszánsz kezdetén*. Budapest 1962, 312.; POGÁNY-BALÁZS Edit: *Capua kapuja. Kükkülei János krónikájának művészettörténeti forrásairól. Művészettörténeti Értesítő* 24 (1975) 17–24.; CSER-PALKOVITS István: *Szent László külföldi emlékei. 2. Keresztény Élet* [1996. III. 3.] 7.
- 4 Bern, Historisches Museum. Ltsz.: 301. [MAROSI Ernő: *III. András király (1290–1301) diptychonja*. In: *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk.: MAROSI Ernő. Budapest 2009, 49–52.]

létre, vagy a XIV. század legelején, noha ennek a folyamatnak éppen Magyarországon nem tudjuk még nyomát követni. De éppen ez a freskó bizonyíték arra, hogy voltak, lehettek már ilyen emlékek, ha máshol nem, az udvarban, hiszen a magyar ikonográfiában nem éppen jártas itáliai mester(ek) csakis hazai legendaszövegeket, mintakönyveket, lapokat használhattak föl Magyarországi Mária útmutatásával, esetleg a királyné tulajdonában lévő, otthonról hozott alkotásokat tanulmányozva.⁵ Mária öccse mellesleg IV. László volt, tehát az ő védőszentje révén szűkebb családjában is igen erős lehetett a kötődés Szent László tiszteletéhez.⁶ A Santa Maria di Donna Regina magyar királyszenteket ábrázoló freskójának tehát éppen az az óriási jelentősége, hogy az első olyan mű, ahol valamennyi magyar királyszent egyéni vonásokkal, jelvényekkel van fölruházva, s ez az ikonográfiai kompozíció azután a mindenkori divatot, fegyverzetet leszámítva változatlan maradt az évszázadok folyamán.

Mária nápolyi királyné életének egyik fő célkitűzése a dinasztikus kapcsolatok ápolása volt hazájával. Öccse halála után érvényesíttette trónörökösödési jogát, és elsőszülött fiának, Martell Károlynak kívánta biztosítani a magyar trónt, majd az ő halála után fia örökébe lépve, beiktatta annak hétéves fiát, Károly Róbertet, hogy trónra jutásával lehetőség nyíljon a két korona egyesítésére. Mindehhez fontos eszköz lehetett a magyar szentek kultuszának meghonosítása a Nápolyi Királyságban. E törekvéseinek azonban nem csupán a templom magyar királyszentjeinek freskója a tanúja, amely alatt állítólag széke is állt.⁷

▼ A CHIESA DELL'INCORONATA SZENT LÁSZLÓ-FRESKÓI

1406. augusztus első napján Zsigmond király Liptó vármegyét rendíthetetlen híveinek, Garai Miklósnak (†1433) és öccsének, Jánosnak (†1428) adományozta. A terjedelmes szövegű donációslevélből az is kiderül, hogy amikor az uralkodó 1403-ban Csehországban járt bátyja, Vencel megsegítésére, addig „...Quidam prelati et Barones necnon Proceres, maior scili-

5 Az ún. három magyar királyszent együttes ikonográfiájáról a korábbi irodalommal vö. KERNY Terézia: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpádkor folklórijából*. Szerk.: Pócs Éva – VOIGT Vilmos. Budapest 1996, 186.

6 KERNY: László király... i. m. (5. j.) 184–185.

7 PROKOPP 1992, 144.

cet pars dicti Regni nostri Hungarie... in vnum conspirantes Waradinum conuerunt, vbi presito Juramento *super capite sancti regis Ladislao corpolariter facto...*”, azaz az ő trónfosztására és Nápolyi László behívására szövetkeztek.⁸

A váradi székesegyházban őrzött Szent László-fejereklyetartóra tett eskü már a XIII. századtól kezdve szokásban volt, de az 1403 januárjában történt összeesküvés esetén nem pusztán egy közjogi aktusról lehetett csak szó, hanem szimbolikus értékkel is bírhatott, hiszen Durazzói (Kis) Károly magyar király fiának Szent László volt a védőszentje.

Durazzói László, a magyar köztudatban Nápolyi Lászlóként ismert trónkövetelő (1377–1414) nem a legtöbbet tárgyalt személyisége a hazai történettudománynak. Idehaza, néhány nápolyi levéltári forrásra támaszkodva, mindössze egyetlenegy monográfia született róla Miskolczi István tollából.⁹ Az Itália egyesítésére törekvő király alakja természetesen leginkább az olasz kutatást foglalkoztatta, bár ott sem találkozni túl sok bibliográfiai adattal.¹⁰ Újabban nálunk Fügedi Erik, Mályusz Elemér, 1987-ben pedig Székely György foglalta össze alaposabban magyarországi trónigénylésének körülményeit.¹¹

László mindig is magát tekintette Magyarország jog szerinti királyának, s már 1391 óta fiktív adományokat tett és különböző méltóságokat osztott ki. Törekvéseiben támaszkodott a bárók délvidéki pártjára, az úgynevezett Ligára, amelyet már 1395-ben számon tartott egy mantovai diplomata. Nápolyi királyságának konszolidációjával IX. Bonifác pápa teljes támogatását élvezve, 1403-ban partra szállt Zarában. Magyar hívei azt tanácsolták, hogy fegyverrel nyisson utat magának az országba és Fehérvárra a Szent Koronával koronáztassa meg magát. László azonban ehelyett a pápai legátussal szenteltetett föl egy diadémot, és ezzel koronázta meg 1403. augusztus 5-én a szintén összeesküvővé vált Kanizsai János eszter-

8 Kiadva: *Hazai Okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius Hungariae*, VII. Kiad. IPOLYI Arnold – NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső. Budapest 1880, 432–401. (445. tétel.)

9 MISKOLCZI István: Nápolyi László. *Századok* 45–46 (1921–1922) 330., 499–523. Korábbi kutatásokra támaszkodva: ÖVÁRY Lipót: Nápolyi Anjou-kori kutatások. *Századok* 13 (1879) 218–222.; SZALAY József: Nápolyi László trónkövetelése és Velence. I–IV. *Századok* 16 (1882) 557–564., 643–655., 751–759., 836–844.

10 Például: ALESSANDRO CUTULO: *Lineamenti di una storia di re Ladislao*. Napoli 1927; ALESSANDRO CUTULO: *Re Ladislao d'Angio-Durazzo*. I–II. Milano 1936.

11 FÜGEDI 1974, 63., 165.; MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest 1984, 30., 37., 52., 54., 89–90., 110., 151., 175., 209., 212., 214.; SZÉKELY György: Luxemburgi Zsigmond, egy közép-európai uralkodó. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, I., 29–69.

gomi érsek. Az egyház és a magyarság ideológiájának összeütközését láthatjuk ebben a tényben. László itáliai tanácsadói is tudták ugyanis, hogy a koronázást az esztergomi érseknek kell végeznie (mert ez az egyetemes egyházi rendszerhez tartozó vonás volt), de a Szent István-i korona elengedhetetlen volta (ami magyar jellegzetesség volt) érthetetlen lehetett számukra. Kanizsai érsek nyilván tisztában volt vele, de Zsigmond hívei is joggal állíthatták, hogy a trónkövetelőt „valamiféle korona formájú pogány koszorúval”, tehát „hamis koronával” koronázták meg, s így az aktus érvénytelen.¹²

E „koronázás” mégis kielégítette Nápolyi László dicsőségigényét, és híveit magukra hagyva november 7-én visszatért Nápolyba. Csehországból hazaérkezve Zsigmond a lázadóknak bűnbocsánatot hirdetett, s ezzel végképp megbontotta Nápolyi László táborát. Megkezdődött Luxemburgi Zsigmond uralmi stabilizációja. E történeti események előrebocsátására azért volt szükség, mert a Santa Maria Incoronata-templomban a Cappella del Crocifisso falán „látható” XV. század eleji freskók Szent László-ikonográfiáját nagyon is megmagyarázzák a kor politikai csatározásai.

Az eredetileg profán célra, Palazzo di Giustiziaként fölépített Incoronata-templomot elsősorban a Roberto d’Oderisónak tulajdonított, 1343–1354 között készített freskók teszik nevezetessé. Az itt tárgyalt, az oldalfalakon látható képek a XV. század elején készültek. A Luigi d’Aniello vezetésével folyt, s nem olyan rég befejezett restaurálásukig sokkal kevesebb figyelem kísérte őket.

Ma a falakon csak színópiáikat láthatjuk, a leválasztott, fémvázakra erősített képeket előttük, illetve a hajóban helyezték el.¹³ 1997 októberében a templomban a restaurálásról készített dokumentáció volt kiállítva.

A Szent László-képekről először érdemben – az utazási irodalmat leszámítva – Adolfo Venturi írt, ám témájukat tévesen határozta meg.¹⁴ Elsősorban a mesterkérdés foglalkoztatta, akit Carlo da Camerino körében vélt fölfedezni. George Kaftal viszont már az ikonográfiájuknak szentelt bővebb figyelmet, amelyet Szent László legendájában, illetve a krónikákban talált meg.¹⁵ Mind ez idáig legrészletesebben Ferdinando Bologna

12 FÜGEDI 1974, 165.

13 Restaurálási dokumentáció, 1997-ben a helyszínen. Méretük 577 × 244 cm, 266 × 281 cm, 546 × 594 cm.

14 Adolfo VENTURI: *Storia dell'arte Italiana*, V. Milano 1907, 636–638.

15 George KAFTAL: *Iconography of the Saints in Central and South Italian Painting*. Firenze 1986.

foglalkozott a freskókkal, 1969-ben Milánóban megjelent *I pittori alla corte Angioina di Napoli 1266–1414* című hatalmas művében, hosszasan elemezve az egyes jeleneteket. Alkotójuknak a „Maestro delle storie di san Ladislao d’Ungheria” nevet adta, aki a „tiszteletreméltó Carlo di Camerino kollégája volt”.¹⁶ Fausta Navarro a *Le Pittura in Italia* sorozat Quattrocento kötetében tért ki ismét röviden a Szent László-történetre 1986-ban, ahol azonban a képalírás tévesen szerepel.¹⁷ Gyakorlatilag a teljes kápolna szélességét kitöltő Szent László-festmények 1414-ben készültek el, Nápolyi László halálakor. Ámbár, mint fölsoroltuk, az olasz szakirodalom szinte a XIX. század végétől számon tartotta a falképeket, a magyarországi kutatás egyáltalán nem vett róluk tudomást.

Szent László megkoronázása (San Ladislao si reca al tempio per essere incoronato re)

I. László megválasztása után nem koronáztatta meg magát, a *Képes Krónika* késői, legendás betoldása szerint azért nem, mert „...inkább égi koronára vágyott, mint földre, és nem az életben lévő király koronájára. De folytonosan lelke mélyén nem is akarta, hogy törvényesen megkoronázzák és birtokolja a koronát, hogy visszaadhassa az országot Salamonnak, s övé a hercegség legyen, ha szilárd lehet köztük a béke...”¹⁸ Valójában Géza néhány éve nyert bizánci koronájának személyi vonatkozásai olyan mértékben köztudottak voltak, hogy még nem alakult ki a korona legalizáló ereje. VII. Gergely pápa tudatosan a „választott királynak” írta leveleit hozzá 1078-ig. 1079-ben azonban már nem cárnak vagy *electus*nak címezte, hanem *rex Ungarorum*nak, ami valószínűsíti, hogy legális megkoronázása mégis megtörtént. Talán egy olyan koronával, melyet feleségével együtt kapott. A *Képes Krónika* miniatúra mindenesetre jobbnak látta az angyalok által hozott koronával alátámasztani az esemény leírását.¹⁹

16 Ferdinando BOLOGNA: *I pittori alla corte Angioina di Napoli 1266–1414. Un riesame dell’arte nell’età Fridericiana*. Roma 1969, 346–349.

17 Fausta NAVARRO: La pittura a Napoli e nel Meridione nel Quattrocento. In: *La pittura in Italia, Il Quattrocento*. I–II. Red.: Roberto CONTINI – Celia CINETTI. Venezia 1987, II., 446–447., 626. kép.

18 Az idézett olasz nyelvű ikonográfiai meghatározások Ferdinando Bologna idézett művéből származnak.

19 *Képes Krónika*. Ford.: BELLUS Ibolya. Budapest 1986, 162–166.

▀ Szent László koronázása, 1414. Nápoly, Chiesa dell’Incoronata

A nápolyi Szent László koronázása jelenetnek nincs magyarországi párhuzama. Kompozíciójával némi hasonlóságot a *Magyar Anjou Legendárium* mutat, nyomatékosan sugallva a hiteles székesfehérvári ordót. A kompozíció ott Jézus jeruzsálemi bevonulására emlékeztet, s ugyanezt a szituációt figyelhetjük meg a nápolyi freskón is. A virágvasárnapi bevonulásra, illetve a keresztvivő Krisztusra emlékeztető mezítlábas, fehér ruhás, imádkozó Szent László a koronázás színhelyére vonul. Mögötte egy koronát vivő világi férfi halad. E koronában Ferdinando Bologna a magyar Szent Koronát vélte fölismereni. A „király” mögött udvari méltóságok sorakoznak, előtte a székesegyház bejáratánál álló klerikusok csoportosulnak. A leendő uralkodó lábát egy fekvő, idős arcvonású férfi csókolja. Előtte egy pap imádkozik. E koronázási szertartás tulajdonképpen egyes részcselekmények együtteséből állt össze, s egy olyan rituálét kell ebben látnunk – mint Gerics József ezzel kapcsolatban már kifejtette –, amit közkeletűen választásnak neveznek a felkenésen, illetve a koronázáson át a hódoltság és az uralkodói jelvények átadásáig, sőt a királyi hatalom tényleges kézbevételeig, amelyek mindegyikének megvolt a maga jelentősége.²⁰

²⁰ OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 401., fol. 46v.

Nem elképzelhetetlen, sőt nagyon is valószínűnek tűnik, hogy Nápolyi László (eltekintve immár a templom titulásától), akit a magyar jog szerint törvénytelenül koronáztak meg, tudatosan választotta éppen ezt a témát, hiszen valószínűleg védőszentje sem nyerte el a Szent István-i koronát a legitim uralkodó alatt, s e freskóval talán egykori trónkövetelő igényeinek igyekezett igazat adni. Az sem kizárt ezek után, hogy a portrészerrű vonásokkal fölruházott Szent Lászlóban Nápolyi László rejtett képmását lehetne keresnünk.

Csatajelenet

A koronázási jelenet alatt egy csatajelenet látható, rendkívül mozgalmas kompozícióba sűrítve. A legváltozatosabb harci viseletek teljes és félvértű, csöbörsisakos, sisakdíszes „magyar” csapat a velük szemben álló keleti alakulattal. E kép jobb oldalán Szent László küzd fehér lovon maga mögött tartott bárdjával. Kilétét csupán gloriolája és harci fegyvere árulja el. Ellenfele egy fehér kaftános kun (?), akibe egy harcos dárdát döf. Figyelemre méltó ellenfele viselete: szakáll, mely copfba van fonva, s kaftán-szerű zárt ruházata. Tipikus, mondhatni már-már közhelyszerű csatajelenet, melyet a XIV. század végén, XV. század elején számos freskón és miniatúrán láthatunk. Nem a téma a fontos, hanem a fegyverzet, ahol egy

▼ Csatajelenet, 1414. Nápoly, Chiesa dell'Incoronata

▀ Szent László tiszteletét fejezi ki Szent István koronája előtt, 1414.
Nápoly, Chiesa dell'Incoronata

egész arzenált láthatunk a struccos sisakdíszes fejevédőkön át a legváltozatosabb páncéltípusokig. Valószínűleg ez az ikonográfia sem véletlen, különösen a fegyverzetet illetően nem, hiszen Nagy Lajos öccse halálát megbosszulandó kétszeri nápolyi hadjárata során a magyar lovasság többségét és a külföld számára is legjellegzetesebb alakulatát a portyázásra s a meglepő hadmozdulatokra kiválóan alkalmas, jórészt kunokból álló könnyűlovasság alkotta, akikre még élénken emlékezett a rettegésben tartott nápolyi lakosság.²¹

Szent László tiszteletét fejezi ki Szent István koronája előtt
(„*San Ladislao venera la corona di sancto Stefano*”)

Erősen sérült falkép, Bologna meghatározása egyelőre igazolhatatlan. A téma a magyarországi emléanyagban mindössze egyetlenegy helyen, a bántornyai freskóciklusban fordul elő. Bal oldalon gloriola nélkül talán

21 GERICS József: Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában. In: *Uő: Egyház, állam és közgondolkodás Magyarországon a középkorban*. Szerk.: ZOMBORI István. Budapest 1995, 137–143.

▼ Nápolyi László síremléke. Nápoly, San Giovanni a Carbonara

Szent László király ül, vele szemben a szerzetesi ruhába öltözött Salamon király hasonló helyzetben. Stílusát Bologna Tommaso da Modena köréhez kapcsolta, s ikonográfiailag alighanem a székesfehérvári, 1083. évi szentté avatásokhoz kapcsolódik, jöllehet a freskó erősen roncsolt állapota egyelőre további hipotéziseket kizár.

Akárcsak a Santa Maria di Donna Regina királyfreskóinál, itt is fölvetődhet a kérdés, hogy a műhely milyen mintákat, invenciákat kaphatott az egyes témák kidolgozásához. Minden bizonnyal szerepe lehetett benne magának Nápolyi Lászlónak is, de azoknak a magyar híveinek is, akik visszahajóztak vele Nápolyba. Nápolyi Lászlónak a magyar trónért vívott harca szimbolikus jellegének megfogalmazásával, egy győzelemre törekvő politikai programnak vallási köntösben való megjelenítésével állhatunk szemben, ami természetesen nem zárja ki a királynak Szent László irányában tanúsított vallási buzgalmának a lehetőségét.

▼ NÁPOLYI LÁSZLÓ SÍREMLÉKE

A *San Giovanni a Carbonara* templomban fölállított monumentális síremléken egy kivont kardú, takaróval bevont lovas alak látható. Alatta DIVUS LADISLAVS fölírat olvasható. E latin terminológia elgondolkodtató abból a szempontból, hogy itt nem csupán egy tipikus XIV–XV. századi itáliai síremlék egyik változatával állunk szemben, hanem egy utalást kell látnunk itt is Szent Lászlóra, pontosabban váradi lovas szobrára és arra a Váradra, ahonnan a Zsigmond elleni összeesküvés elindult? Az oldalsó fulkékben elhelyezett, egyelőre meghatározhatatlan királyalakokban talán szintén Szent Lászlót kell keresnünk.²²

*

A nápolyi Szent László-kultusz tehát minden bizonnyal összefüggésben állt az Anjouk propagandájával. Lényegében ezt folytatta Kis Károly és fia, Nápolyi László is, de ugyanez a tendencia érvényesült egy más vonalon Luxemburgi Zsigmond magyar király politikájában is, amely 1412-ig

²² Nápolyi László politikája, haditettei, különösen az Itália egyesítéséért vívott harca párhuzamba állítható Szent Lászlónak, védőszentjének katonapolitikai küzdelmeivel. Számos párviadalban vett részt, mint ezeket Miskolczy István forrásokra hivatkozva idézte a már említett, a *Századokban* megjelent 1922-es tanulmányában (501.).

igen intenzív volt. Valószínűleg nem véletlenül. Lehetséges, hogy a Szent László váradi fejereklyetartóóra esküt tevő összeesküvőkkel szemben, vagy talán őket megnyerni akarván erősödött meg, majd a lázadás lecsillapodásával érdektelenné vált.²³

Középkori Szent László- emlékek nyomában Nápolyban.

Ars Hungarica 26 (1998) 52–65.

Szent László kultusza Calabriában.

23 A Nápolyban előkerült Szent László- emlékek száma a történeti, művészettörténeti kutatás számára még további feladatokat tartogat. Számtalan részletkérdés, mecenatúra, ikonográfiai program stb. mindmáig tisztázatlan (Mária királyné, Filippo Sangineto, Nápolyi László). Jóllehet a magyarországi emlékekkel az összevetés számos problémát vet föl, nem zárható ki a szórványos emlékek (Magyar Anjou Legendárium, Képes Krónika, bántornyai freskóciklus) összehasonlító vizsgálata sem, illetve a későbbi korok emlékek bevonása az esetleges kapcsolódási pontok fölterképezésénél. Érdemes bevonni a későbbi vizsgálatok tárgykörébe az egykori Liga tagjainak műpártoló szerepét, mert úgy tűnik, hogy jó néhány esetben (Bebekek, Garaiak) ez eredménnyel járhat. – Ezen a helyen szeretnék köszönetet mondani Prokopp Máriának, aki helyszíni kutatásainkban és az irodalmi tájékozódásban segítséget nyújtott.

SZENT LÁSZLÓ ÉS A MAGYAR SZENTEK TISZTELETE DALMÁCIÁBAN I. LAJOS URALKODÁSA IDEJÉN

História és historiográfia

Heitelné Móré Zsuzsanna emlékére

„...a műalkotások sohasem annyira ismertek, hogy ne tudnának újra és újra megmutatkozni, és hogy ne lehetne őket újnak látni és már rég megszerzett belátásokat újra megalapozni vagy akár meghaladni. Ez azt is jelenti, hogy értelmezéseink nem tartanak igényt kizárólagosságra.”¹

„A történész sohasem lehet egészen biztos abban, hogy olvasói is ugyanolyan módon fogják megtapasztalni a dolgokat; mindössze arra tehet kísérletet, hogy a rendelkezésre álló anyag segítségével elfogadhatóvá tegye meglátásait.”²

A Tenger mellék kétszázötven év óta ismét magyar fennhatóságát garantáló, az 1356-tól tartó magyar–velencei háborút lezáró, 1358. február 18-án Zárában megkötött békeszerződés kétségtelenül a XIV. századi magyar külpolitika egyik legnagyobb horderejű eseményének könyvelhető el.³ E ratifikáció értelmében Velence lemondott dalmáciai birtokai legnagyobb részéről; a doge letette a „dux Dalmatiae et Croatiae” címet; a Magyar Királyság elnyerte fennhatóságát a Raguzai Köztársaság és még számos

1 Max IMDAHL: *Giotto. Arénafreskók. Ikonográfia – ikonológia – ikonika*. Ford.: KERÉKES Amália. Budapest 2003, 15.

2 Wessel KRUL: *Egy korszerűtlen történész. Johan Huizinga élete és művei*. Ford.: BALOGH Tamás. Budapest 2003, 120.

3 *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. Szerk.: WENZEL Gusztáv. II. kötet. Budapest 1875, 501–523. 1378-ban a Magyar Királyság már ismét hadban állt Velencével. Az újabb háborút az 1381-es torinói békekötés zárta le, amelyben Velence lemondott I. Lajos javára a dalmát tengerpart fölötti uralomról. A ratifikáció szövegének kiadásai: *Történelmi Tár* XI. Pest 1862, 1–124.; *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból*. III. kötet. Budapest 1876, 434–445. (Nr. 213.)

virágzó városállam fölött; mindennek jó néhány bel- és külpolitikai következménye, pozitív hozadéka volt. Biztosította a tengerhez való akadálytalan kijutást, lehetővé tette a dalmát városok szabad kereskedelmét.⁴ Kihátással volt továbbá az Anjou-udvar reprezentációjára: pénz-, kultusz-, művelődéstörténetére és művészetére is, még ha ez a hatás kérészéletűnek bizonyult is, hiszen csupán négy évtizedig élvezhetett hegemoniát.⁵ A tanulmány e rövid és meglehetősen periferikusnak mondható, ugyanakkor rendkívül sok szálon futó és összetett intermezzo főbb csomópontjait szeretné bemutatni, már amennyire ez lehetséges az emlékek korlátozott száma, illetve földolgozatlansága miatt.

▼ KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az I. Lajos egész életét átható bensőséges vallásosságra, továbbá arra az őszinte lelki kapcsolatra, amely Szűz Máriához és más szentekhez (Alexandrai Szent Katalin, László, Toulouse-i Lajos, Remete Szent Pál) kötötte, a kortársai közül mindössze Tótsolymosi Apród János küküllei (kiküllői) főesperes eszményített életrajza (*Chronicon de Ludovico rege*) szentelt néhány mondatot.⁶ Nem igazán foglalkoztak a témával a későbbiekben sem, ezért mind a történeti, mind az egyháztörténeti kutatásokban meglehetősen marginális helyre került,⁷ bár az idevonatkozó források kiadása a

4 FEKETE NAGY Antal: *Magyar–dalmát kereskedelem*. Budapest 1926.

5 1420-tól a dalmát tengerpart Ragusa kivételével ismét Velence fennhatósága alá tartozott.

6 *Chronicon de Ludovico rege*. (caput 169–175.) Kiadása: THURÓCZI 1985–1988, I., 182–184. Magyar nyelven: KÜKÜLLEI János: *Lajos király krónikája*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: KRISTÓ Gyula. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.) Budapest 2000, 33–36. (39–48. fejezet).

7 Általános ismertetések: JEDLICSKA Pál: Nagy Lajos magyar királynak vallásos buzgalma. In: *Szent-István Társulati Naptár* 1867; BALOGH 1872. A kérdéskör egy-egy részletére vonatkozóan vö. KARÁCSONYI János: Nagy Lajos anyja Rómában. *Katholikus Szemle* 7 (1893) 50–63.; KARÁCSONYI János: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. Budapest 1923, 38–48.; KLANICZAY Tibor: Ferencesek és domonkosok irodalmi tevékenysége az Anjou-korban. In: KLANICZAY Tibor: *Hagyományok ébresztése*. Budapest 1976, 111–128.; *Művészet* I. *Lajos király korában...* 1982; KLANICZAY 2000, 243–266.; ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története 895–1526*. (História Könyvtár. Monográfiák, 17.) Budapest 2001, 147–149.; RÁCZ György: Az Anjou-ház és a Szentszék (1301–1387). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: ZOMBORI István. Budapest 1996, 60–67.; RÁCZ György: Az Anjou-ház Magyarországon (1301–1387). In: *A magyar kereszténység ezer éve* 2001, 60–61.

tárgyi emlékek feldolgozásával párhuzamosan, már a XIX. század végén megkezdődött. Szinte valamennyi tanulmány szisztematikus helyszíni levéltári kutatáson, illetőleg autopszián alapult, ezért több mint egy évszázad elteltével sem mellőzhetők.

A Tengeremellék I. Lajos kori egyház-, művelődés- és művészettörténete hazai kutatásának – némi előzmény után⁸ – a millenniumi rendezvények előkészítési munkálatai adtak lendületet,⁹ nevezetesen az Ezredéves Kiállítás vegyesházi királyokat bemutató egysége („hazánk fénykora”) anyagának összegyűjtésére irányuló történeti és művészettörténeti bűvárlatok.¹⁰ Gelcich József (Josip Gelčić, 1849–1925) és Thallóczy Lajos (1856–1916) történész, közös pénzügyminisztériumi osztályfőnök, titkos tanácsos a dalmát városok levéltáraiban végzett oklevéltani kutatásokat.¹¹ Pór Antal (1834–1911) a Szilágyi Sándor (1827–1899) szerkesztette *Magyar Nemzet Története* harmadik kötetében adott áttekintést I. Lajos dalmát külpolitikájáról, becses művelődéstörténeti adalékokat, fényképeket közölve egy-egy ide köthető képzőművészeti alkotásról.¹² A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Alfred Gotthold Meyer (1864–1904), a berlini Királyi Technikai Főiskola (Koenigliche Technische Hochschule zu Berlin) magántanára a szignált és datált (Francesco Antonio de Mediolano, 1377–

8 Ilyen volt például Eitelberger von Edelberg adattára; az 1884-ben Budapesten megrendezett történeti ötvösmű-kiállítás és annak lajstroma; a Történelmi Főcsoport 1885-ös, városligeti Országos Kiállítása; az 1887-es nagyszabású bécsi egyházi bemutató és katalógusának függeléke: *Die mittelterlichen Kunstdenkmäler Dalmatiens*. Gesammelte kunsthistorische Schriften von EITELBERGER VON EDELBERG. IV. Wien 1884. [A Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale V. (1881) kötetében olvasható tanulmány bővebb változata. A Szent Simeon-szarkofágot tárgyaló fejezet magyar nyelvű ismertetése: Sz. Simeon ereklyetartó-ládája Zárában. *Egyház- és művészeti Lap* 7 (1886) 55–60.] Az ötvösmű-kiállításról: A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Bevezette SZALAY Imre. Budapest 1884.

9 Az előkészületekről: SINKÓ Katalin: A valóság története, avagy a történelem valósága. A millenniumi ünnep historizmusa. In: *Lélek és forma. Magyar művészet 1896–1914*. A katalógust összeállította ÉRI Gyöngyi. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 1986/2.) Budapest 1986, 12–20.

10 Például: PULSZKY Károly anyaggyűjtése az Ezredéves Országos Kiállításra. H. n., é. n. [1895.] OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1508/1–7.

11 Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek okmánytára. *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*. Összeállította GELCICH József. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta THALLÓCZY Lajos. (Magyar Történelmi Emlékek, I. osztály. Okmánytárak, 40.) Budapest 1887; THALLÓCZY Lajos: Balkáni (délszláv) és magyar címerek és pecsétbeli emlékek. *Turul* 26 (1908) 107–108.

12 PÓR Antal – SCHÖNHERR Gyula: *Az Anjou ház és örökösei (1301–1439)*. (A Magyar Nemzet Története, 3.) Budapest 1895, 242–256.

1380) zárai Szent Simeon-szarkofágról adott példaértékű művészettörténeti elemzést fényképek és gazdag részletrajzok kíséretében, amely mér-földkőnek bizonyult a foglalat kutatástörténetében.¹³ Fraknói Vilmos (1843–1924) néhány elfeledett XIV. századi művet publikált.¹⁴ Radisics Jenő (1856–1917) Zárában tanulmányozta 1892-ben a magyar vonatkozású művészeti emlékeket,¹⁵ amelyek közül néhány évvel később a Szent Simeon-templom XIV. századi Anjou-kelyhét nyomtatásban is közölte.¹⁶

▼ Szent Simeon ereklyetartójának galvanoplasztikai másolata.
Nagy Lajos-kiállítás, Székesfehérvár, 1982

A kolostorokban, a templomok sekrestyéiben őrzött, a klauzúra vagy más gyakorlati okok miatt a közönség elől teljességgel elzárt és megközelíthetetlen, ám a magyar művészettörténet számára elsőrangúnak ítélt darabok Radisics részéről fölvetették egy galvanoplasztikai intézet fölállítását.

¹³ MEYER 1894.

¹⁴ Szent László király kar-ereklyetartója Raguzában. *Archaeologiai Értesítő* ÚF 18 (1898) 193–195.; A Szent Jobb. *Századok* 35 (1901) 880–904.

¹⁵ Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum iktatott iratai: 143/1892; 160/1892. Radisics zárai útja említve: László BEKE – Ibolya Cs. PLANK: Monument Fixed. In: *The Nineteenth of „Musealization” in Hungary and Europe*. Edited by Ernő MAROSI – Gábor KLANICZAY. (Collegium Budapest Workshop Series, Nr. 17.) Budapest 2006, 363.

¹⁶ RADISICS Jenő: Nagy Lajos kelyhe Zárában. *Archaeologiai Értesítő* ÚF 15 (1895) 48–50.

▀ Szent Simeon szarkofágja. Zára, Szent Simeon-templom

sának gondolatát, amely maximálisan megvalósította a hozzá fűzött reményeket és üzleti szempontból is sikeresnek bizonyult.¹⁷ E fölbuzdulás nyomán 1892-ben készítették el – többek között – Szent Simeon ezüstsarkofágjának hiteles másolatát.¹⁸ Az ötvösműről ugyanabban az évben Az

17 Az 1884-ben föllállított Galvanoplasztikai Intézet iktatókönyveit és iratait az Iparművészeti Múzeum Adattára őrzi leltározatlanul egy fólió méretű fűzős dossziéban. Az 1892–1895 közötti iratok hiányoznak belőle. Az iktatókönyvek rossz állapotúak. Az Intézet első jelentős megbízatása a magyar ötvösmű-kiállítás „nevezetesebb” darabjainak lemásolása volt. Vegyesek. *Egyházművészeti Lap* 6 (1885) 31–32. Működéséről: LICHNER Magdolna: Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum Galvanoplasztikai Intézetének tevékenysége. Elhangzott a Képzőművészeti Egyetem által rendezett „Imitáció és kreáció. Másolat, replika, parafrázis a képzőművészetben a középkortól napjainkig” című tudományos konferencián 2004. október 30-án. Átdolgozott, jegyzetapparátussal megjelentetett kiadása: Magdolna LICHNER: The Reception of Electroplates in Hungary I. Electroplates in the collection of the Museum of Applied Arts 1873–1884. *Ars Decorativa* 24 (2006) 97–122.

18 A kópia elkészítése Radisics Jenő szorgalmazásán túl Thallóczy Lajos kormánytanácsos, Szalay Imre miniszteri tanácsos és a galvanoplasztikai műhely főnökének, ifjabb Herpka Károlynak volt elsősorban köszönhető. Az Iparművészeti Múzeum példányát az udvaron helyezték el. (RADISICS Jenő: *Képes lajstroma az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum galvanoplasztikai másolatainak*. Budapest é. n.; [RADISICS Jenő]: *Ideiglenes kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiben*. III. kiadás. Budapest 1900, 21.).

▼ A szent maradványok a nyitott szarkofágban. Zára, Szent Simeon-templom

A darab hangsúlyos helyre került a millenniumi Történelmi Kiállítás vegyesházi királyok korát bemutató részlegében is. Ekkor ismét az érdeklődés középpontjába került (PULSZKY Károly adatgyűjtése az Ezredéves Országos Kiállításra. Kiválasztandó régi képek, szobrok, domborművek és síremlékek czédulái külföldi gyűjteményekből. I. Autográf, toll. H. n., é. n. [1895], 1. n. [Budapest, OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1509/4.]; 1896-iki ezredéves országos kiállítás. A Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa. Közrebocsátja a Történelmi Főcsoport igazgatósága. I. füzet. [Román és csúcsíves épület] [1–1984 számig] Budapest 1896, 80–81. [Kat. 111. sz.]; CZOBOR Béla: A csúcsíves-épületsorozat. In: *Magyarország műkincsei...* 1897, 131.; GERECZE Péter: Építőművészeti és szobrászati emlékeink. In: *Magyarország műkincsei...* 1897, 148.; CZOBOR Béla: Egyházi emlékeink a XIV. századból. In: *Magyarország műkincsei...* 1897, 156–159.; PULSZKY Ferenc: Szent Simeon sírládája. In: *Uő: Magyarország archaeológiája*. II. Budapest 1897, 210–214.; CZOBOR Béla: *A történelmi kiállítás*. [Különlenyomat MATLEKOVICS: „Az ezredéves kiállítás eredménye” című kiállítási főjelentés V. kötetéből.] Budapest 1898, 24.) 1900-ban a szarkofágot a párizsi világkiállításon is bemutatták. (Az 1900. évi párizsi világkiállítás törzskönyvei. Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 236., 1247; CZOBOR Béla: *Magyarország 1900. évi történelmi kiállítása Párisban*. Budapest 1901, 3.) Az Iparművészeti Múzeum Ötvös Osztályának galvanoplasztikai raktárában a szarkofág lemezei közül jelenleg csupán három darab található meg beletárolatlanul (2004. IX. 15. helyszíni felmérés). Ezen a helyen szeretném megköszönni Békési Éva és Lichner Magdolna segítségét, hogy lehetővé tették a kópiák megtekintését. A budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) plébániatemplom altemplomában lévő további szétszedett darabokról Bodor Imre tájékoztatott szóban (2004. IX. 15.).

Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben című monumentális sorozat vonatkozó kötetében is közöltek némi információt.¹⁹ Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum ugyanakkor szorgalmazta fényképfelvételek elkészíttetését is helybéli fotográfusok bevonásával.²⁰ 1897-ben Kállay Benjámin (1832–1903) közös pénzügyminiszter megbízta Marczali Henriket (1856–1940), hogy a dalmát városok levéltáraiban búvárkodjék, majd írja meg „teljes alapossággal” az Árpádok és Dalmácia viszonyát, „hogy történeti jogunkat bizonyítsuk, és ezzel jövőnket is biztosítsuk”.²¹ A Thallóczy ajánlóleveleivel ellátott Marczali az Akadémia felolvasóülésén számolt be elvégzett munkájának eredményéről, amelyet az intézmény teljes terjedelmében megjelentetett.²² Rövidebb változatát *Az Árpádok és Dalmácia* címmel az 1898-as hágai történeti kongresszusra küldte el. Ez a változat szintén megjelent nyomtatásban, mégpedig a *Revue d'histoire diplomatique* hasábjain.²³

Margalits Ede (1849–1940) (szintén a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából) 1899-ben kezdett hozzá horvát és szerb történelmi repertóriumainak összeállításához, amelyek nem csupán történeti, hanem művelődés- és kultusztörténeti szempontból is figyelemre méltó bibliográfiát tartalmaznak.²⁴ A hazai kutatás ezt követően megfeneklett, s mintegy négy évtizedig alig-alig produkált valami érdemlegeset a tárgy körben.²⁵ 1930-ban, a „Szent Imre-év” alkalmából Tarczai György szépírói álnéven Divald Kornél (1872–1931) adott áttekintést egy ma sem megkerülhető kötetben a magyar szentek Dalmáciába is szétszóródott képzőművészeti ábrázolásairól, ereklyéiről jól használható fény-

19 HAUSER Alajos: Építés, szobrászat és festészet Dalmáciában. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Az osztrák tenger mellék és Dalmácia*. Budapest 1892, 670–672. (PASTEINER Gyula fordítása.)

20 Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum iktatókönyvei: 160., 197/1892; 229/1894. A Múzeum által megvásárolt üvegnegatívok és pozitív fényképek, Lichner Magdolna szíves szóbeli közlése szerint, elpusztultak vagy lappanganak (2003. III. 17.).

21 MARCZALI Henrik: *Emlékeim*. Szerk.: SEBES Katalin. Az utószót írta és az idegen szövegeket fordította: GUNST Péter. Budapest 2000, 223., 229.

22 Említve: uo. 229.

23 A kongresszusra a történész – visszaemlékezése szerint – egy családi gyászeset miatt nem tudott elutazni. Említve: uo. 206.

24 *Horvát történelmi repertórium*. I–II. Budapest 1900–1901; *Szerb történelmi repertórium*. Budapest 1918.

25 A külföldi munkák közül említést érdemel: *Denkmäler der Kunst in Dalmatien*. Mit einer Einleitung von Cornelius GURLITT. Herausgegeben von Georg von KOWALCZYK. Berlin 1910.

képfelvételek kíséretében.²⁶ A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ezekben az években egy dalmáciai régészeti tanulmányutat finanszírozott.²⁷ 1938-ban Szent István király halálának kilencszázadik évfordulója nyújtott kiváló alkalmat a további gyűjtésre.²⁸ Az 1940-es évek elején a megerősödő magyar–olasz politikai-diplomáciai kapcsolatoknak köszönhetően nyílt újabb lehetőség a művészettörténeti kutatásra. Genthon István (1903–1969) a külföldre került magyar vonatkozású emlékek teljes körű összegyűjtését megcélzó, folyamatosan gyarapodó jegyzékébe vett föl itt őrzött alkotásokat.²⁹ Céduláit a római Collegium Hungaricum titkára, az 1925-től Olaszországban élő Holik Barabás Flóris László (1899–1967), ismertebb szerzői nevén Florio Banfi hasznosította az Olaszországban föllelhető magyar vonatkozású emlékekről kiadott kataszterében.³⁰ Mellettük Mihalik Sándor (1900–1969),³¹ Kniewald Károly Dragutin (1889–1979),³² Radó Polikárp (1899–1974),³³ Veress Endre (1868–1953) és

26 TARCZAI 1930. A kötetről: KERNY Terézia: Az Árpádház szentjei. In: *Szent Imre 1000 éve...* 2007, Kat. 164.

27 Budapest, MNL OL, K 636. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi Levéltárának „Egyetemek, főiskolák, tudományos intézetek” állaga 1932–1936., 680. csomó. 20–175. alszám.

28 LEPOLD 1938, 113–154.; KARSAI 1938, III., 155–256.

29 GENTHON István: *Magyar műkincsek és emlékek külföldön. Olaszország*. Budapest 1969. Kézirat. (Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet, Adattár, MDK-C-I-36; SZM Könyvtára, Raktári jelzete: 21552. [Bekötött másodpéldány.]) A több évtizeden keresztül gyűjtött anyag 1969-ben került az Akadémiai Kiadóba. Megjelentetését a szerző halála akadályozta meg. Kiadására később sem került sor. Idevonatkozóan további részletekkel szolgál: KERNY Terézia: *Genthon István (1903–1969) közintézményi hagyatéka*. Kézirat.

30 FLORIO BANFI: Ricordi Ungheresi in Italia. *Annuario* 4 (1940–1941) 189–191. Újabb kiadása: FLORIO BANFI: *Ricordi Ungheresi in Italia*. Edizione aggiornata e ampliata a cura di Péter SÁRKÖZY. Roma–Szeged 2005, 290–291. Munkásságáról: V. KOVÁCS Sándor: Bánfi Florio középkori kutatásai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 72 (1968) 269–271.; FÜLEP Katalin: Il lascito di Florio Banfi nella Sezione manoscritti della Biblioteca Nazionale Széchényi. Roma–Szeged 2004, 139–197.

31 ALESSANDRO MIHALIK: Tesori ungheresi smarriti della Santa Casa di Loreto. *Corvina* X. Gennaio–Dicembre 1930. Vol. XIX–XX. (Budapest 1931.) 108–118.

32 DRAGUTIN KNIEWALD: *Zagrebački liturgijski kodeksi XI–XV stoljeća – Codices liturgici Zagradienses manuscripti a saeculo XI usque ad finem saeculi XV*. Croatia Sacra, 19. Zagreb 1943, 1–126.; DRAGUTIN KNIEWALD: *Illuminacija i notacija zagrebačkih liturgijskih rukopisa*. Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb 1944, 1–109.

33 RADÓ POLIKÁRP: A nemzeti gondolat középkori liturgiánkban. *Katholikus Szemle* 55 (1941) 433.; RADÓ POLIKÁRP: Nagy Lajos dalmáciai uralmának emléke egy spalatói kódexben. *Magyar Könyvszemle* 66 ÚF 3 (1942) 1–10.

Berkes László végzett hasonló jellegű kutatómunkát.³⁴ E részpublicációk adatait azután Dercsényi Dezső (1910–1990) hasznosította *Nagy Lajos kora* című, Johan Huizinga (1872–1945) és Horváth Henrik (1888–1941) nagy hatású szellemtörténeti szintéziseit követő, „a magyar középkori művészettörténet-írás egyik legsikeresebb, legkönnyebben olvasható és leg-szuggesztívebb korszakmonográfiájá”-ban.³⁵

A második világháborút követően az ígéretesnek induló feltáró munka politikai okokból kényszerűen abbamaradt. A helyszíni kutatás gyakorlatilag lehetetlenné vált; az esetleges publikációk nem vagy megkésve kerültek csak be a hazai szakmai vérkeringésbe. Autopszia hiányában maradt a korábbi, nemegyszer pontatlan, téves adatok átvétele és bosszantó, sorozatos ismételtetése. Tökéletesen érzékeltette ezt a problémát az 1982-ben a székesfehérvári István Király Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportja által közösen rendezett *Művészet I. Lajos korában 1342–1382* című kiállítás katalógusának néhány idevonatkozó tétele,³⁶ és rányomta a bélyegét az öt évvel később kiadott művészettörténeti kézikönyv vonatkozó fejezeteire is.³⁷ 1989-től az immár teljesen szuverén köztársasággá lett Horvátországgal megkötött kulturális egyezmények egyre több lehetőséget kínáltak a szellemi érintkezésre: konferenciákra, személyes tapasztalatcserére, helyszíni vizsgálatokra kerülhetett sor, amelyek eredményeként számos kiváló tudományos,³⁸ illetve ismeretterjesztő írás születhetett.³⁹ Jelen sorok szerzője a középkori Szent László-tisztelet és ikonográfia vizsgálata során lett figyelmes erre, a

34 VERESS Endre: *Olasz egyetemi városok magyar vonatkozásai*. Pécs 1941; BERKES László: Dalmáciai magyar emlékek. *Délvidéki Szemle* 2 (1943) 266–271.

35 DERCSENYI Dezső: *Nagy Lajos kora*. Budapest [1941.] Az idézett rész: MAROSI Ernő: Előszó az 1990. évi kiadáshoz. In: DERCSENYI Dezső: *Nagy Lajos kora*. Reprint kiadás. Budapest 1990, 1.

36 *Művészet I. Lajos király korában...* 1982.

37 KOVÁCS Éva: Udvari művesség. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. I. Szerk.: MAROSI Ernő. (A magyarországi művészet története, 2.) Budapest 1987, I., 220–230.

38 LŐVEI Pál: Horvát–magyar művészettörténeti konferencia Zágrábban (1997. május 31.–június 1.). 2002-ben, Könyves Kálmán horvát királlyá koronázásának kilencszázadik évfordulója alkalmából, Zágrábban a Horvát Történeti Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete közös konferenciát rendezett. A tudományos üléssel egyidejűleg a Horvát Történeti Múzeumban (Hrvatski povijesni muzej) *Kolomanov put* (Kálmán útjai) címmel időszaki kiállítás nyílt meg. (Katalógusa: *Kolomanov put*. Hrvatski povijesni muzej. Zagreb 2002.)

39 Például: TÖRTÖSY Ernő: *Dalmácia. (Történelem, diplomáciai történet, magyar vonatkozások)*. Budapest 1992; UDVARHELYI Nándor: Magyar emlékek Dalmáciában. *Honismeret* 31 (2003/6.) 68–75. Számtalan értékes adatközlést tartalmaznak még az elmúlt tíz évben

magyar Anjou udvari reprezentációban meglehetősen homogén, szerkönyveket, szertartási szövegeket, liturgikus berendezési és fölszerelési tárgyakat, ereklyéket magában foglaló együttesre. E tanulmány azonban a főntebb említett alapvető nehézségek, mindenekelőtt a tárgyi emlékek szinte teljes elpusztulása miatt aligha tudja teljes körűen érzékeltetni a címben megjelölt célkitűzését, és nem tud igazán színes képet nyújtani. Jelen tanulmány tehát néhány kronológiailag egymás mellé rendezett írott forrásra és három szerencsésen megmaradt alkotásra épül; de talán belőlük is kikerekedik egy többé-kevésbé helytálló írás, amelyről előljáróban máris leszögezhető, hogy a benne fölvázolt mechanizmus semmiben sem tért el I. Lajos többi, határokon túl kifejtett, nagyhatalmi ambíciói szolgálatában álló, állami-uralkodói reprezentációjának protokolláris koreográfiájától.

▼ A MAGYAR UDVAR SZENT LÁSZLÓ-TISZTELETÉNEK ALAKULÁSA AZ AULÁBAN A ZÁRAI RATIFIKÁCIÓ UTÁN

1358. február 12-én, a zárai békekötés előestéjén I. Lajos átírta és megerősítette az I. Lászlónak szentelt, 1319-ben Szerdahelyen alapított pálos kolostor alapító oklevelét.⁴⁰ Március 9-én, Visegrádon kelt levelében egy

megjelent, túlnyomórészt helyszíni megfigyelésekre támaszkodó horvátországi úti könyvek is.

- 40 Kiadása: *Anjoukori okmánytár – Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis*. VII. Szerk.: TASNÁDI NAGY Gyula. (Monumenta Hungariae Historica, Okmánytárak) Budapest 1920, 39–41. (Nr. 24.) A szerdahelyi kolostor alapítására vonatkozó oklevél szövege kiadva: *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. VIII/4. Studio et opera Georgius FEJÉR. Budae 1831, 136. Az alapítás és az ereklye említve még Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkájában: *Documenta Artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai*. II. N–Sz. Gyűjtötte GYÉRESSY Béla. Sajtó alá rendezte: TÓTH Melinda – ifj. ENTZ Géza – SZÉPHELYI FRANKL György. A bevezetést és az egyes fejezetek előszavát írta: HERVAY Ferenc. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai, XIII.) Budapest 1976, 444–446. [Gregorius Gyöngyösi: *Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Ed. Franciscus L. HERVAY. Budapest 1988, 62.] Magyar nyelvű fordítása: GYÖNGYÖSI Gergely: *I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek élete*. Ford.: ÁRVA Vince – CSANÁD Béla – CSONKA Ferenc. (Varia Paulina, III.) Pilisszántó 1998, 54–55. (21. fejezet). Irodalma: KISBÁN Emil: *A magyar pálosrend története*. I. 1225–1711. Budapest 1938, 78–83.; MAGYAR Kálmán: A somogyvári apátság Szent Péter titulusának forrásairól. (Adatok a korai magyar egyházszervezet kérdéséhez.) *Somogy Megye Múltjából* 6 (1975) 30.; GUZSIK Tamás – FEHÉRVÁRY Rudolf: A magyar pálos rendi építészet

malmot és egy malomhelyet adományozott a koldulórend ugyancsak róla elnevezett kékesi templomának.⁴¹ 1358. április 8-án a király a bácsi Szent Pál apostolról elnevezett székesegyház,⁴² a budai klarisszák kolostora,⁴³ az Oltáriszentség tisztületére szentelt budai kápolna,⁴⁴ a Mindenszentekről nevezett budai templom egyik oltára⁴⁵ és a Boldogságos Szűz (maria)zelli temploma⁴⁶ számára búcsúért folyamodott VI. Ince pápához.

kialakulása, első periódusa. *Építés – Építészettudomány* 12 (1980) 228.; MAGYAR Kálmán: A somogyi XIV–XV. századi mezővárosi fejlődés történetéből. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, V. (Kaposvár 1982) 70.; KERNY 2007, 580.

- 41 „...Noveritis quod cum nos ex assumpto regiminis nostri officio virorum religiosorum deoque contemplativam vitam ducentium, et ecclesie eorum profectibus et eorum incrementis invigilare summo opere teneamur, et specialiter ecclesias fratrum heremitarum ordinis sancti Pauli primi heremite ad honorem sancti Ladislai regis et confessoris dedicatam de Kekys, ob spem et devotionem nostram, quam potissime [!] favore speciali prosequi cupientes, ad supplicationem et instantiam fratrum heremitarum de eadem inclinati quoddam molendium nostrum quodammodo patiens ruinam et desolatum, in rivulo Kekyspataka vocato, in territorio ville nostre regalis Zenthendre vocate habitum, et locum alterius molendini in eodem rivulo supra predictum molendinum existentem, ab omni iurisdictione et potestate castri Wyssegradiensis et castellatorum eiusdem prorsus et per omnia excepta et exempta, cum omnibus ipsorum utilitatibus et pertinentiis universis, auctoritate regalis excellentie eidem ecclesie sancti regis Ladislai et fratribus heremitis in ea deo famulantibus, elemosinalem et dotatitiam provisionem facientes, duximus concedenda, imo damus et conferimus pleno iure perpetuo et irrevocabiliter possidenda, tenenda pariter et habenda...” (Budapest, MNL OL, DL 7121.) Kiadása: *Anjoukori okmánytár...* i. m. (40. j.) 70–71. (Nr. 40.) [Idézett rész: 70.] Említve: KERNY 2007, 581.
- 42 „Supplicat... Lodovicus rex Ungarie, quantinus ad ecclesiam Colocensem a primogenitoribus suis in honorem beati Pauli apostoli fundatam, dotatam ac in archiepiscopalem sedem sublimatam, in regno Ungarie, indulgentias... concedere dignemini...” BOSSÁNYI 1918, II., 332. (Nr. CXLII.)
- 43 „Item supplicat, quatinus abbatisse et sororibus sive minoritis monasterii sancte Clare in Veteri Buda, Wesprimiensis dioecesis pro dicto monasterio dignemini concedere indulgentias, que vestre placuerint sanctitati...” BOSSÁNYI 1918, II., 332–333. (Nr. CXLIII.)
- 44 „Item supplicat, quatinus ad capellam Corporis Christi in Buda, Wesprimiensis dioecesis noviter fundata, concedere dignemini, indulgentias...” BOSSÁNYI 1918, II., 333. (Nr. CXLIV.)
- 45 „Item supplicat, quatinus ad altare quatuor evangelistarum in ecclesia omnium sanctorum in Buda, dicte Wesprimiensis diocesis, concedere dignemini indulgentias...” BOSSÁNYI 1918, II., 333. (Nr. CXLV.)
- 46 „Item supplicat, quantius ad ecclesiam beate Marie Virginis in Cellis Salzburgiensis dioecesis... indulgentias dignemini concedere...” BOSSÁNYI 1918, II., 333. (Nr. CXLVI.) A kérelmet a pápa jóváhagyta, s 1359-ben engedélyezte is a Mariazellbe zárandoklók részére. Idevonatkozóan vö. SZOVÁK Kornél: Nagy Lajos király és Mariazell. In: *Mariazell és Magyarország 650 év vallási kapcsolatai*. A „Magna Mater Austriae et Magna Domina

1358 áldozócsütörtökének nyolcadába eső kedden (május 15.) kezdték el írni, több korábbi történeti munkára támaszkodva, azt a históriát, amelynek szövege az 1867-es kiadását követően, a *Képes Krónika* (*Chronica de gestis Hungarorum picta*) 1360 körül készült kódexében maradt fenn.⁴⁷ Megrendelőjének az volt a célja, hogy a korábbi történelmi hagyományt egységes, a magyarságnak a nyugati népek mögött el nem maradó eredetét, a Szent Korona történetét, valamint a monarchikus folytonosságot, azaz az Anjou-család legitimációját, kormányzásának bölcsességét, igazságosságát igazolja végső soron Nagy Lajos apoteózisára kihegyezve. 1358 júniusában a király misealapítványt tett a veszprémi székesegyházban őrzött Szent György-fejereklye tiszteletére.⁴⁸ Talán nem tévedek nagyot, ha I. Lajos mindezen kegyes kérvényeinek, alapítványainak az elsődleges indokát a Velence fölött aratott győzelemben keresem, amelyek elsősorban még a családja által előtérbe helyezett kultuszokat (Szent György „Testvéri Közösség” („Societas fraternitatis militae sancti Georgii”), Erzsébet anyakirályné devóciója) támogatták. De, amint a fősorolásból látható, megjelent ugyanekkor mindezekkel párhuzamosan egy határozottan elkülöníthető másik vonal is, amelyet ugyanez a sikeres hadjárat motivált, s amely a Szent László-tisztelet hirtelen és látványos felerősödésében nyilvánult

Hungarorum” nemzetközi konferencia előadásai. Esztergom (2002. május 6–9.) és Mariazell (2002. június 3–6.). Szerk.: Walter BRUNNER et al. (Strigonium Antiquum, VI.) Esztergom–Graz 2003, 90.; KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs: Nagy Lajos „törökök” elleni csatája. Egy legendakonstrukció eredete. In: *Mariazell és Magyarország...* i. m. 47–48.

47 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 404. Első kiadása: Franciscus TOLDY: Marci Chronica de gestis Hungarorum. Pestini 1867. Kritikai kiadása: Chronici Hungarici compositio saeculi XIV Recensuit Alexander DOMANOVSKY. In: *SRH I.*, 239–505. A krónika szerkesztőjének kérdéséről legújabban: HOLLER László: Ki állította össze a Képes Krónikát? *Irodalomtörténeti Közlemények* 107 (2003) 210–242.

48 Pilis, 1358. VI. 14. (Veszprém, Veszprémi Káptalan Magánlevéltára. Imót 4. Fényképe: Budapest, MNL OL, DF 200941.) Kivonata: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Összeállította KUMOROVITZ Lajos Bernát. Szerk.: SZÉKELY György. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2. Forráskiadványok, 2.) Budapest 1953, 195. (Nr. 490.) Jelzet nélkül, magyar nyelvű fordításban idézve: PÖR Antal – SCHÖNHERR Gyula: *Az Anjou ház és örökösei (1301–1439)*. (A Magyar Nemzet Története, 3.) Budapest 1895, 256. Ezen a helyen szeretném megköszönni Érszegi Géza segítségét, aki az oklevél pontos jelzetét megadta. A Szent Györgynek tulajdonított segítség mögött talán az a tizenkét évvel korábbi esemény emléke állt, amikor 1346-ban éppen április 24-én indult Nagy Lajos a velenceiek ellen Zára védelmére. Kiadása: *Chronicon Dubnicense* 1884, 144–145. (caput 156.) Legújabb magyar nyelvű fordítása: KÜKÜLLEI János: *Lajos király krónikája*. – NÉVTELEN szerző: *Geszta Lajos királyról*. Ford., az utószót és a jegyzeteket írta: KRISTÓ Gyula. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) Budapest 2000, 44. (3. fejezet).

meg.⁴⁹ Ennek oka eredendően az lehetett, hogy I. Lajos mint második Szent László vonult be a Magyar Királyságnak már a XII. századtól integráns részét képező tengerpartra. Ezt a koncepciót az udvari historiográfusok dolgozták ki; nevezetesen a főtebb említett krónikakompozíció szolgáltatta az alapját, amelyhez a szerkesztő a XII. századi *Gesta Ladislai regis*-ben találta meg a történelmi előzményeket. Idevonatkozó fejezetében az olvasható ugyanis, hogy Salamon király és Géza herceg Zolomér királynak nyújtott 1066-os, értékes ajándékokat (drága kelméket, sok aranyat és ezüstöt) sem nélkülöző katonai segítségnyújtása után Dalmáciát I. László hódította meg.⁵⁰ E szöveg pontosan és részletesen megindokolja, a fentebb olvasható előzményekre támaszkodva, az akkori területszerzés jogalapját is. I. László azonban 1083-ban csupán Horvátországot szállta meg.⁵¹ A tényleges annektáló Könyves Kálmán volt, amit persze nem lehetett elhallgatni.⁵² A Vazul-ág érdekeit képviselő historikus, hogy ez az ellentmondás ne tűnjön annyira feloldhatatlannak, az utód király expanziójának súlyát igyekezett degradálni és a lehető legellenszenvesebben föltüntetni olvasói előtt. Zára térdre kényszerítése érdekében hozott drasztikus intézkedéseit (1105) például egy olyan helyi Szent Donát-legendával illusztrálta, amely a nagy előd király unokaöccsének nem csupán testi, de lelki nyomorúságát is jellemezte.⁵³ Ez a Szent Jeromos hagiográfiájából jól ismert toposz (ti. az álomban való ütlegetés) ebben az esetben többjelentésűvé vált. Kortárs külpolitikai eseményre utalt: a város fölglyűjtásával fe-

49 A Nagy Lajos kori udvar Szent László-tisztelete nem légtüres térbe érkezett, hanem erőteljesen támaszkodott a Károly Róbert aulájának szenttiszteletére. Erről részletesen: KERNY Terézia: „O columne militat christianae / o firmissima spes tuae gentis”. (A nápolyi és magyarországi Anjou-dinasztia Szent László-kultusza 1270–1387.) In: *Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája (1095–1630)*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

50 SRH I., 263–264. (caput 99.).

51 SRH I., 406. (caput 132.).

52 SRH I., 432–433. (caput 152.). Dalmácia 1105-ben lett a Magyar Királyság része, s ettől kezdve szerepelt a „rex Dalmatiae” cím a magyar királyi titulusok között. A dalmát városok politikájáról és Kálmán hódításáról vö. Ludwig STEINDORF: *Die dalmatischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*. Köln 1984; Paul STEPHENSON: *Byzantium Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204*. Cambridge 2000, 197–199. Ez utóbbi szerző véleménye szerint a király hódítását elsősorban kereskedelmi szempontok motiválták. Álláspontját elutasítja: KÁLSEKZ Kata: Paul Stephenson: *Byzantium Balkan Frontier. A Political Study of the Northern Balkans 900–1204 – Bizánc balkáni határvidéke. Politikátörténeti tanulmány az Észak-Balkánról, 900–1204*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000. [Könyvismertetés] *Századok* 138 (2004) 505.

53 Kiadása: uo. [caput 146.].

nyezetőző agresszorral szemben a három hónappal korábbi *békés* zárai bevonulás és a *békés* szándékú országszerzés magasabb keresztény etikai modelljét sugallta, ami által a kétszázötven évvel korábban zajlott események történelmi példázattá alakultak. Ugyanez az érzésem támadt Nándorfehérvár három hónapig tartó bevételének eposzi terjedelmű elbeszélésekor is, amely a szintén igen nehezen, egy korábbi hosszú és sikertelen, embert próbáló ostrom után a meghódított Zára elfoglalására emlékeztethette a sorok között is olvasni tudókat, legitimálva egyúttal az I. Lajos-féle területgyarapítást.

A *Krónika* folytatásával számolva, és a fenti részleteket ebből az aspektusból átgondolva, talán nem egészen spekulatív azt föltételezni, sőt ez szerintem szinte biztosra vehető, hogy a zárai békekötés leírása megkülönböztetett figyelemben részesült volna az I. Lajosról szóló fejezetekben. S ha mindezek az „áthallások” és burkolt utalások mégis túl homályosak lennének, és nem eléggé egyértelműen sugallnák a két király uralkodása közötti párhuzamokat, a miniaturák már teljesen nyíltan értésre adták az olvasóknak, hogy a *Krónika* valódi főszereplője Szent László. Őt ábrázolja a legtöbb illusztráció, jóllehet éppen Dalmácia elfoglalása, alighanem éppen a megszállás ellentmondásos leírása miatt, nem kapott helyet közöttük. Van mégis egy olyan kép, amely jelen téma szempontjából is fontos lehet, s ez nem más, mint Szent László megkoronázásának jelene. Az eredendően a hieratikus bizánci proskynésis hagyományát föllelevenítő kompozíció prototípusa a nápolyi Anjou-udvar legfontosabb kultuszképe, Simone Martini *Toulouse-i Szent Lajos-oltárképe* volt. Közvetlen előképét azonban mégsem ebben, hanem egy, szintén erre a festményre visszavezethető, néhány évvel későbbi, pontosan már a szentté avatását követő esztendőben készült és illuminált *Breviarium* Toulouse-i Szent Lajos égi megkoronázását ábrázoló miniaturájában vélem megtalálni.⁵⁴ Az átvételnél a véletlen szerepe teljességgel kizárható. Az angyalok által megkoronázott püspök kompozíciójának felhasználása egy olyan tudatos választásról tanúskodik, amellyel megrendelője, az értők, az uralkodó közvetlen környezete számára legalábbis, több eszmei mondanivalót közvetített. Egyrészt beépítette az Anjou-dinasztia legfontosabb önreprezentációs festményének hagyományát a magyar képzőművészetbe, amely egyszerűsége kiválóan bizonyult egy súlyos, mondhatni kardinális közjogi di-

54 Andreas BRÄM: Illuminierte Breviere. Zur Rezeption der Anjou-Monumentalkunst in der Buchmalerei. In: *Medien der Macht. Kunst zur Zeit der Anjous in Italien*. Hrsg. Tanja MICHALSKY. Berlin 2001, 299–300. (Képe: 299.)

lemma feloldására is, a nem egészen legitim módon trónra került I. László uralkodását törvényesítve.⁵⁵ Burkoltan benne volt I. Lajosnak a Nápolyi Királysággal szemben támasztott trónöröklési igénye, de azt is világosan értésre adta ezzel az adaptációval, hogy az Anjou-dinasztia legfőbb (és addig a magyar udvarban is első számú) patrónusának, a király védőszentjének a helyét, egy alapvető intellektuális újítás révén, immár egy új, második védőszent foglalja el. Ez paradigmának tekinthető, hiszen gyökeres változás történt a magyar Anjou szenttisztületben. Nem fokozatosan, hanem hirtelen történt és alapvető felfogásbeli különbségekkel, ami azután egyeduralkodóvá vált a király reprezentációjában. Ezt az új (még ha tudatosan torzított) történeti alapokra fektetett Szent László-tiszteletet szolgálta végül, de nem utolsósorban, az uralkodónak azon intézkedése, amelynek következményeként az aranyforintok előlapjának Keresztelő Szent János-alakját 1358-tól Szent László figurája váltotta föl, ezzel a lépéssel mintegy kétszázötven évre meghatározva ábrázolási gyakorlatukat.⁵⁶

▼ MAGYAR SZENTEK TISZTELETE DALMÁCIÁBAN

A magyar szupremácia Tengermellékre történő újfent kiterjesztése során I. Lajos és klerikusai doktriner módon, ugyanakkor rendkívül komolyan fölfogott, térítő-missziós tudattal igyekeztek propagálni Szent László (és a többi magyar szent) kultuszát a lokális vallási tradíciókhoz: a rituáléihoz,

55 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 404. fol. 46v. A miniatúrára vonatkozóan vö. KERNY Terézia: Az anyagi koronázás motívuma Szent István király ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003) 6–7.; Terézia KERNY: Das Engelskrönungsmotiv in der Ikonographie König Stephans des Heiligen. *Acta Ethnographica Hungarica* 49 (2004) 315–316.

56 Az ekkor kibocsátott dénárookra is Szent László-ábrázolás kerül: CNH – II – 94a; 95a; 96.; 97. E részben kényszerűségből (tudniillik Firenze nyomatékos tiltakozására) történt átterés abszolút telitalálatnak és zseniális ötletnek bizonyult, hiszen a leghatásosabb vizuális propaganda volt, s ugyanakkor bevezetése a nemzetközi monetáris piacon is zökkenőmentesen sikerült. A pénzekre vésett ábrázolás ugyanis rendkívül gyorsan és rendkívül széles körben terjedt el. Mobilitása fölülmúlta minden más képterjesztő eszközét. Kibocsátottak egy garast is még ebben az évben (CNH – II – 68), melynek előlapján I. Lajos trónon ülő alakja, hátoldalán négykaréjos keretelésben pedig a magyar Anjou-címer látható „+ DALMACIE : CROACIE : ETC” felirattal. Lajos maiestas képmását 1364-től Szent László hasonló típusú ábrázolása váltotta föl a garasokon (CNH – II – 67). Az 1358-as „pénzreformról”: POHL Artúr: Pénzverés Nagy Lajos korában. *Numizmatikai Közlöny* 80–81 (1981–1982) 74.

a XVII. századtól már tudományosan is publikált szentjeikhez,⁵⁷ de a keleti ortodoxiához is igen erősen kötődő – sőt titokban a bogumil-patarénus eretnekekkel is szimpatizáló – lakosság körében.⁵⁸ Hatékony és energikus munkálkodásuk következtében Szent László tisztelete csakhamar előtérbe került Dalmáciában. Bármennyire látványos lehetett terjedése és sikere, illúzió volna azt hinni, hogy teljes győzelmet arathatott volna és elsöpörhette, gyökeresen átformálhatta volna a megelőző évszázadok minden egyházi hagyományát, hiedelmét; kiiktathatta volna a városállamok saját védőszentjeit: sirmiumi Anasztáziát,⁵⁹ Balázst, Cirillt és Metódot, Demetert, Donátot, Jeromost, Lőrincet, Orontiust, Trifont és ereklyéiket. Sőt, *horribile dictu*, a zárai női bencés kolostorban, mint alapítót, a szentként tisztelt Könyves Kálmánt,⁶⁰ vagy az isztriai Pólában eltemetett, élete végén bűnbánatot tartó, remetéskedő Salamon királyt;⁶¹ továbbá műveltségének valamennyi sajátos elemét.⁶² A hódítást követő, a magyar egyházi érdekeket erőltető, hittérítő propaganda nem kis ellenállásba ütközhetett a helybeliek részéről, ezért elfogadtatásuk, sőt a kizárólagossá tételükre irányuló törekvések ügyes diplomáciai lépéseket kívántak meg; tovább ápolva, sőt hathatósan támogatva az évszázados helybeli tradíciókat;

57 A legjelentősebb közülük: *Regiae Sanctitatis Illyricanae Foecunditas* a Joanni TOMKO MARNEVITIO Bosnensi edita. Romae 1630. Összesen huszonkét szent életrajzát közli. Szent László élettörténetére vonatkozó adatait (pp. 233–246.) a történettudomány már rég megcáfolta. A kötetre vonatkozóan vö. MARGALITS 1900–1902, I., 105–110.; GALLA FERENC: Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai. Budapest 1940; BENE SÁNDOR: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 148.) Budapest 2000; BENE SÁNDOR: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István hagyomány 17. századi fordulópontja. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk.: VESZPRÉMY László. (Nemzet és emlékezet) Budapest 2002, 150.; BENE SÁNDOR: A Szilveszter-bulla nyomában. Pázmány Péter és a Szent István hagyomány 17. századi fordulópontja. In: *„Hol vagy István király?” A Szent István hagyomány évszázadai*. Szerk.: BENE SÁNDOR. Budapest 2006, 101.

58 Erre a jelenségre egy más aspektusból már Bálint Sándor is fölfigyelt. BÁLINT 1977, I., 496.

59 A Sirmiumban vértanúhalált szenvedett Anasztáziát, akinek ereklyéit Konstantinápolyba vitték, Hevenesi Gábor is fölvette a „magyar szentek” közé életrajzgyűjteményének függelékébe: HEVENESI 1737, Appendix, pagina nélkül. (Magyar nyelven: HEVENESI 1988, 238.)

60 Vö. KERNY Terézia: Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról. *Ars Hungarica* 29 (2001) 14–18.

61 KERNY Terézia: Salamon király ábrázolásairól. (XIV–XIX. század) In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk.: VADAS Ferenc. Budapest 2004, 33–51.

62 A dalmáciai egyháztörténet máig megkerülhetetlen földolgozása: DANIEL FARLATI S. J.: *Illyrici sacri*, tomi VIII. Venetiis 1751–1819.

például becses ereklyék megszerzése vagy a helyi szentek ereklyetartóihoz csatolt fogadalmi ajándékok,⁶³ liturgius tárgyak adományozása révén.⁶⁴ Mindenekelőtt pedig roppant tapintatot, türelmet és bölcsességet igényelt, messzemenően tekintettel a lakosság érzékenységre. Gondosan be kellett tartani a fokozatosságot, hogy a váltás ne tűnjék túlságosan drasztikusnak. Egyeseknél, például a velencei Sagreto családból született Gellértnél ez nyilvánvalóan nem okozhatott problémát, máshol átplántálásuk már jóval bonyolultabb feladatnak bizonyulhatott.

Mindezeket az óvatos taktikai lépéseket mindennél szemléletesebben példázzák azok a Cattaróban (Catharum, ma: Kotor, Horvátország) kibocsátott fillérek, amelyeken Szent Trifon vértanú álló alakját⁶⁵ egy félalakos, élével kifelé fordított, rövid nyelvű bárdot és országmát tartó, háromnegyed alakban ábrázolt Szent Lászlóval cserélték föl.⁶⁶ A váltás nem azonnal történt, hanem jól előkészítve a terepet; két, még Szent Trifont ábrázoló garas és egy fillérveret után látta csak a király elérkezettnek az időt, hogy a város első számú védőszentjét Lászlóval helyettesítse.⁶⁷ Igaz, ebben más, pragmatikus tényezők is közrejátszottak. A cserére ugyanis

63 Ilyen ajándék lehetett például az a votív korona is, amelyet Kotromanić Erzsébet adományozott a Rab szigeti (ma: Rab, Horvátország) Szűz Mária-székesegyházban őrzött Szent Kristóf-fejereklyetartóra (Riznica katedrale). HAUSER: *Építés, szobrászat... i. m.* (19. j.) 669–670.; Ivan KUKULJEVIĆ: *Izvestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim*. Ark. című munkája nyomán (IV., 305–392.) említve még: MARGALITS 1900–1902, I., 57.; Dragutin KNIIEWALD: *Relikvijarij sv. Kristofora na Rabu*. *Bogoslovska smotra* XVIII (1930) 261. Szövérfy József, akihez a hazai Szent Kristóf-tisztelet máig legalaposabb földolgozása fűződik (Szent Kristóf. *Der Heilige Christophoros und sein Kult*. [Német Néprajztanulmányok – Forschungen zur deutschen Volkskunde, X.] Budapest 1943) nem említette meg könyvében ezt a fogadalmi ajándékot. A Rab szigeti ereklyetartón jelenleg egy későbbi fogadalmi diadém látható. Takács Imre szíves szóbeli közlése 2004 áprilisában, a helyszínen tett megfigyelése alapján. Az eredeti korona holléte ismeretlen. A helyi szentek ereklyéiről: Ana MUNK: *Pallid Corpses in Golden Coffins: Relics, Reliquaries and Art of Relic Cults in the Adriatic Rim*. University of Washington. Washington 2003.

64 Például a trauai (ma: Trogir, Horvátország) Szent Lőrinc-katedrális számára, szintén Bosnyák Erzsébet királynétól, egy ezüst kézmosótál és -kancsó adományozása.

65 HUSZÁR 1979, 91. (Kat. 556.); POHL: *Pénzverés... i. m.* (56. j.) 76.

66 CNH – II – 104. Átmérője: 15 mm, előlapjának felirata: „MONETE. IADRE”, hátlapjának felirata: „S. LA. R. VN GARI.” Közölve még: HUSZÁR 1979, 91. (Kat. 556.) Az éremmező közepén elmosódva Szent László háromnegyedes alakja látható frontális nézetben. Viselete hosszú ujjas tunika, amelyre palást borul. Könyökbe szorított jobb kezében éllapjával kifelé fordított rövid nyelvű bárdot tart. Közölve: HUSZÁR 1979, 38. (Nr. 556.)

67 Évszám nélkül közölve: CNH – II – 102a; HUSZÁR 1979, 90. (Kat. 554.); CNH – II – 103. (HUSZÁR 1979, 91. [Kat. 555.]

1378-ban (vagy 1381-ben) kerülhetett sor, amikor a formálisan már 1368-tól a magyar fennhatóság alá tartozó Cattaro ténylegesen a Szent Korona része lett.⁶⁸ Egy 1374-ben kelt oklevél szerint jadrai (Zára, ma: Zadar, Horvátország) nemesek („cives maiores”) és polgárok („cives minores”) a Szent László ünnepét követő napon (június 28.) nyújtották be a magyar királyhoz intézett kérvényeiket önkormányzatukhoz. A város Nagy Lajos alatti virágzó állapotát ecsetelő, szuperlatívuszokkal teli és túlzott aláztosságról, odaadásról tanúskodó oklevélben közölt nevezetesebb dátumok felsorolása arra enged következtetni, hogy nem pusztán alkalmi esetről, hanem egy tudatosan kiválasztott naptári ünnepről volt szó, ami által László neve napja a helyi közigazgatási rendszer hivatalos része lett, mondhatni intézményes kereteket öltött.⁶⁹

A magyar szentek egyházi szövegei a különböző csatornák: oltárállítások, misealapítványok, templomi felszerelési és berendezési tárgyak, szerkönyvek révén fokozatosan beépültek a helybéli liturgiába. Erre példa az a spalatói provenienciájú, eredetileg világi papok részére még a XIV. század első felében készült úti missale („pro itinerantibus”),⁷⁰ amelybe feltehetően a mindennapos szükségletek miatt, 1358 után a helybeli dominikánusok⁷¹ egy magyar vonatkozású naptári részt csatoltak Árpád-házi Szent Erzsébet, Imre, István és László miséjével együtt.⁷² A szerkönyv már pusztán emiatt is érdemes a figyelemre. Rajtuk kívül azonban egyéb votív misék is olvashatók a kalendáriumban, olyanok, mint például „Lodovici confessoris regis francorum”⁷³ és „Missa sancti Symeonis iusti”.⁷⁴ Ezek a betoldások részint bepillantást engednek a magyar Anjouk szenttisztéletébe és annak prioritást élvező képviselőjének kultuszába, utalnak továbbá

68 A történeti munkákban ennek időpontja nem egyértelmű. A város történetére máig alapvető: Giuseppe GELČIĆ: *Memorie storiche delle Boche di Cattaro*. Zara 1880.

69 „Die XVIII. Junij. In dictu Consilio iuit pars, quod elegantur tres Nobiles, qui vadant ad dominum Ducem, notificatum ei excerssus et offensiones per eius familiam commissas in Jadrenses, supplicando ei, quatenus degnetur corrigere delinquentes, ita quod de cetero talia non comitantur; et dicendo, quod intencio Consilii est, huiusmodi exressus notificare Regie Maiestati.” *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. III. Budapest 1876, 99. (Nr. 84.)

70 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 334. Könyvészeti leírása: BARTONIEK 1940, 293–294. (Nr. 334.)

71 A spalatói dominikánusok a magyar rendtartomány alá helyezett, 1345-ben megszervezett dalmáciai kötelékébe tartoztak 1378-ig, amikor az egy teljesen önálló tartománnyá alakult.

72 Fol. 168v.

73 Fol. 191r–191v.

74 Fol. 203v–204r.

arra a szentre, akinek földi maradványait Nagy Lajos megszerezte Zára számára, de utalnak végezetül a magyar király Szent László-tiszteletének újfajta kapcsolatára is. Közvetlenül László miséje után ugyanis egy I. Lajosért mondandó fogadalmi mise szövege olvasható, amelyben a királyt egyenesen az ő famulusának nevezik: „...regni ungariae... protector... de famulo tuo lodouico regi nostro... regnum ungariae.”

Az autonómiáját ötszáz aranyforint évi adóért megváltó Ragusa (ma: Dubrovnik, Horvátország) Szent Lőrinc vértanúról elnevezett székesegyházában (Katedrál, Crkva Sv. Vlaha) a magyar királyszentek tiszteletére szentelték föl az egyik mellékkápolnát.⁷⁵ A város újonnan került a Magyar Királyság fennhatósága alá, emiatt az érseki székhely első számú egyházában történt alapítás igen nagy jelentőséggel bírhatott a magyar kolónia tagjai részére; míg a számtalan egyházi konfraternitásba, helyi vallásos színezettel bíró érdekvédelmi szervezetbe tömörülő polgárok számára mindez aligha jelenthetett már különösebb szakrális eseményt.

A tinnini (ma: Knin, Horvátország) Szűz Mária (Beata Maria Virgo) tiszteletére szentelt székesegyházban egy Szent László-oltár állt. Alighanem 1358 után állították fel, de közelebbi időpontja sajnos nem ismert, mert csupán egy késői, Firenzében, 1440. szeptember 7-én kelt szupplikációból tudható létezése.⁷⁶ Az egyre szaporodó oltárok nem csupán a magyar szentek helyi tiszteletének megerősödését jelezték, hanem más következtetések is levonhatók belőlük. Nevezetesen Szent László (és a többi magyar szent) földi maradványainak diszmembrálását és konszekrálását föltételezték. Elsősorban az újonnan emelt oltárookban helyeztek el belőlük leválasztott részecskéket. Néhány partikula díszesen megmunkált ezüsfoglalatot kapott, amelyeket ünnepélyes alkalmakkor (például június 27-én) közszemlére bocsáthattak.

75 „A székesegyházban Szent Istvánnak, Szent Imrének és Szent Lászlónak már a középkorban külön kápolnája volt, benne a három szent király fára festett képeivel.” Forrás nélkül közölve: KARSAI 1938, 254.

76 „Supplicatio Valentini Blasii de Wuas, clerici Tiniensis d. pro nova provisione archidiaconatus Lapacensis ac canonicatus et praebendae necnon rectoratus altaris B. Ladislai in ecclesia catedrali Thiniensi vacantium per obitum Thomae, ultimi eorum possessoris, quae benefica ad praesentationem Wladislai regis Hungariae Michael vicarius dictae ecclesiae Thiniensis in spiritualibus generalis auctoritate ordinaria exponenti iam contulit. Florentiae. XV. Kal. Dec. a X.” XV. századi pápák oklevelei, II. IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455). Kiadja Lukács Pál. (Olaszországi Magyar Oklevéltár, II.) Budapest 1938, II., 194. (Nr. 706.)

Ilyen tartók egyikébe került Szent László lábszárcsontja, amelyet a raguzai székesegyház birtokolt,⁷⁷ és ugyanott, a ferences templomban (Franjevačka crkva) őrzött karereklyéjének egyik szilánkjá is. Őrzési helye több kérdést vet föl. Bár idevonatkozó inventárium még nem került a kezembe, a történelmi tények birtokában nem lehet teljesen kizárni, hogy a trébelt, kéz alakú ezüstartó eredetileg is a ferenceseknek szánt adomány volt, és nem a XVI. század második felében menekítették a városba a török előrenyomulása miatt, mint például Váradról⁷⁸ vagy más veszélyeztetett helyekről (Székesfehérvár, Szentjobb) származó értékes relikviákkal együtt.⁷⁹

Ez utóbbi föltételezést látszana alátámasztani az a zárai Szent Anasztázia-székesegyház kincstárában őrzött, Szent Chrysogonus kézereklyéje számára – nem kizárt, hogy éppen I. Lajos megrendelésére 1377 körül – készült ezüstoffalat.⁸⁰ Ez utóbbi formai jegyei, az alkart formáló tartó két szélének és közepének függőleges, trébelt, stilizált, növényi ornamentikája feltűnő hasonlatosságot mutat az általam egyelőre csupán archív fényképfelvételekről ismert Szent László-ereklyetartó díszítésével.⁸¹ A magyar udvar reprezentációs emléanyagát gyarapító fikciót megerősíteni látszanak azok a források is, amelyekből nem kevesebb derül ki, mint az, hogy

77 „Raguzában a székesegyház kincstárában Szent Lászlónak is van egy ereklyetartója: lábszárcsontja, amelyet lábat formáló ezüst ereklyetartóban őriznek.” TARCZAI 1930, 96.

78 Szent László kézereklyetartóját a székesegyház Szent László-kápolnájában őrizték 1557-ig. Az itt őrzött egyházi felszerelések 1557. július 17-én fölvetett jegyzéke szerint: „Duae manus argenteae deauratae altera Sancti Regis Ladislai in cuius digitis sunt quatuor annulli aurei cum saphyris duobus et smaragdo uno...” Kiadása: MIKÓ-MOLNÁR 2003, 316. [288. tétel.]

79 Szent István kézereklyéjére vonatkozóan vö. MOLNÁR Antal: A Szent Jobb és Raguzai Turul 86 (2003) 7–11.

80 Szent Chrysogonus mártír Aquileiában, Diocletianus császár alatt (304 körül) szenvedett vértanúhalált. Ünnepe a latin egyház november 24-én tartja.

81 Az ereklyetartó bizonyos motívumait Alfred Gotthold Meyer a Szent Simeon-szarkofág díszítményeivel rokonította: „Vonalozott alapon levő, helyenkint madarakkal élénkített indadíszítményének keskeny, szabálytalanul és mélyen csipkézett levelei bizonyos analógiákat tüntetnek föl a koporsó levéldíszítményéhez (különösen a záradékot képező levelekhez a szögletekben felül), a ciborium oldalain a »templom«-domborművön [6. jegyzet]) és a szentnek kettős vésett, részben zománczott ábrázolása – egyszer állva, bal karján pajzsral, jobb kezében Zára zászlójával, egyszer lóháton, lándzsával előrevágtatva – a rajz kitűnőségére nézve alig marad mögötte a koporsó legjobb domborműveinek. (...)” MEYER 1894, 60–61. Újabb rövid ismertetései: MIROSLAV KREZLA: *Der Gold und Silberschatz von Zadar und Nin*. Fach- und Katalogbearbeitung Marijan GRGIC. Zagreb 1972, 140. (Kat. 31. sz.); NIKOLA JAKČIĆ: *Bras-reliquiare de saint Chrysogone*. In: *L'Europe des Anjou. Aventure des princes Angevins du XIIIe au XVe siècle*. Ed. Stephanie MÉSÉGUER. Paris 2001, 347. (Kat. 131. sz.)

a záraiak éppen erre az ereklyetartóra esküdtek hűséget a magyar királyi udvarnak az I. Lajos halálát követő zavaros politikai esztendőkből: 1383-ban, 1390-ben, 1392-ben és 1393-ban.⁸² E hipotézis egyértelmű alátámasztása azonban, még ha ez a fenti történeti adatok alapján igen csábítónak tűnik is, kizárólag autopszia alapján dönthető el. A vizsgálat már pusztán azért is sürgető feladat lenne, mert a foglalat Fraknoi Vilmos óta a kutatók számára lényegében hozzáférhetetlen maradt.⁸³

A későbbi pusztulás, a szándékos megsemmisítés,⁸⁴ illetve a bizonytalan és ma már ellenőrizhetetlen adatok miatt a Szent László tiszteletét is érintő dalmáciai magyar Anjou-reprezentációt ma csupán egyetlen alkotás képviseli hitelesen: a zárai Egyházművészeti Múzeumban (Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar) őrzött kehely.⁸⁵

▼ A ZÁRAI ANJOU-KEHELY

A kehely 26,4 centiméter magas, talpa 15,5 centiméter átmérőjű. Aranyozott ezüst, vésett, vert, forrasztott, vésett aljú és áttetsző zománcos díszítésű, a XIV. század második felében készült munka. Sérült, a XVII–XVIII. században javítva, kiegészítve. Eredeti bőrtokjában őrzik.

A 10,5 centiméter átmérőjű, néhány éve újraara-

▼ A zárai kehely, 1370 körül

82 Az idevonatkozó források közölve: Frederigo BIANCHI: *Istoria della insigne reliquia di San Simeone Profeta che si venera in Zara*. Zara 1855, II., 146., 445. Nyomában említve még: MEYER 1894, 61.

83 FRAKNOI Vilmos: Szent László király karereklyetartója Raguzában. *Archaeologiai Értesítő ÚF* 18 (1898) 193–195. Fényképe közölve még: TARCZAI 1930, 91., 94. kép. Újabb ismeretterjesztő írások az ereklyetartóról: Szent István és Szent László törvényei. Összeállította VIKOL Katalin. Budapest 1988. L. n. [45.] (Magyar évszázadok); LUDWIG Károly: Ragusa – Dubrovnik. Magyar ereklyék a kolostorokban. *Horvátországi Magyarság* 5 (1999/3–4.) 7.

84 Például így pusztították el a velenceiek a spalatói (ma: Split, Horvátország) székesegyház bejáratát díszítő, a hagyomány szerint magyar uralkodókat (?) ábrázoló domborműveket.

85 Leltári szám nélkül.

nyozott szélű és újraezüstözött barokk cuppájú kehely eredeti kis méretű, hatszirmú kosarán a fölfeszített Krisztus, Szűz Mária, Evangélista Szent János, Árpád-házi Szent Erzsébet, Alexandriai Szent Katalin és Szent László alakjai állnak egy-egy hengeres oszlopokkal elválasztott karéjos-csúcsíves, szabályos, 3,3 centiméteres átlójú négyzetes mező gótikus fülkéiben. Háttérük egykor zománcozva volt, ma csupán ennek bekarcolt ágyazata látható. A sérült, mozgó nyakat hat öntött, forrasztott stilizált akantuszlevél borítja. A hatoldalú szár oldalain két-két háromkaréjos vakablak sorakozik. A lapított gömb idomú, öntött nóduson nyolc rotulus található. A kiülő, két centiméter átmérőjű, négykaréjos rotulusok közepére a magyar Anjou-címerpajzsok kerültek. Közéjük alulra és felülre egy-egy, a nyakon láthatókkal teljesen megegyező levél került. Keskeny, áttört, mérműves peremű, íves és csúcsíves váltakozású hatkaréjos talp. Mezőiben, a keretelésekkel elválasztott részekben vésett és cizellált, aszimmetrikus elrendezésű, egykor kék és zöld zománcos, növényi mustra látható. Nagyító alatt újabb, feltehetően barokk restaurálásakor használt kék és vörös lakk nyomai fedezhetők föl rajta. A talp három mezőjének felső részére másodlagosan ráapplikált magyar Anjou-címerpajzsok kerültek. Ezek eredetileg a karéjok alsó, kiszélesedő részén voltak. A talp másik három mezőjének alján csőrükben patkót tartó struccos sisakdíszek láthatók. Az egykorú zománcozás mindenütt kikapott. A talp külső peremébe egy XVIII. századi ötvösjegyet ütöttek. Az ekkor történt átdolgozás eredményei a szár alján és talp karéjainak oldalán a szabályos távolságra elhelyezett öntött ezüstgömböcskék, illetve a három durván fölcsavazott, voltaképpen egymásból kinövő levelekből kialakított, kinyílt virág (rosetta) formájú lemez az íves karéjokon, a magyar Anjou-címerek eredeti helyén.

A kehely, noha kora, kvalitása és ikonográfiája ezt mindenféleképpen indokoltá tehetné, meglehetősen marginális helyre került Zára hatalmas művelődés- és művészettörténeti irodalmában, de hozzáférhetetlensége révén perifériára szorult a magyar kutatásban is. Származására és attribúciójára nézve két álláspont alakult ki.

A liturgikus tárgyra Thallóczy Lajos hívta föl először a figyelmet a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba küldött jelentésében. Thallóczy a Szent Simeon-szarkofág galvanoplasztikai lemásolását előkészítendő 1892-es útja során lett rá figyelmes. Beszámolójában azt sem mulasztotta megemlíteni, hogy fényképfelvételt készített róla.⁸⁶ Az első, földéritő terepszemle után, még abban az évben Thallóczy Radisics Jenő-

⁸⁶ Függelék 2.

vel és ifjabb Herpka Károly (1861–1938) ötvös- és bronzművessel, az Iparművészeti Iskola tanárával ismét leutazott Zárába, immár az érdemi munkák reményében. A problémáktól sem mentes kiküldetésük során Radisics (feltehetőleg Thallóczy szóbeli közlése nyomán) szintén megsemmisítette a darabot, amire külön utalt a Minisztériumba beküldött jelentésében, sőt azt is örömmel jelentette, hogy sikerült róla galvanoplasztikai másolatot készíttetni.⁸⁷ Miután azonban fő feladata a szarkofágról készülő kópia körüli ügyintézés és szervezés volt, tudományos feldolgozását későbbre halasztotta. Erre három évvel később kerített sor, amikor önálló tanulmányban publikálta a darabot az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain.⁸⁸ Az „eleganciája által kitűnt” alkotást az Aachenben őrzött két ereklyetartó méltó párjának nevezte és „hazáját... a Velenczéből kisugárzó friulán műhelyekben” föltételezte.⁸⁹ Értékes technikai megállapításokat is tett helyreállítására, kiegészítéseire, egykori zománcozásának színeire nézve. Ez utóbbi technika legközelebbi párhuzamát a Szent Simeon bal kezének mutatouj-ját díszítő gyűrűk egyikében vélte megtalálni.⁹⁰ Figyelmes lett a kehelyre a keresztény archeológusok első kongresszusán 1894-ben Czobor Béla (1852–1904) is: „Azon műtárgyak közül, melyekkel a nagynevű magyar királyi család e templomot (Zára, Szent Donát) ötszáz év előtt gazdagította, a szarkofágon kívül máig meg van egy díszes kehely az ország és az Anjouk czímerével ékesítve.”⁹¹ A darabot Czobor, mint az Ezredéves Kiállítás Történelmi Főcsoportjának előadója, szerette volna kölcsönkérni, de „sajnos, hogy ezen ránk nézve nagybecsű tárgyat kiállításunkra nem engedték át”.⁹²

Radisics alapvető közleménye után a darab föl-föltűnedezett még egy-egy röpké említés erejéig a századfordulón kiadott tudományos és ismeretterjesztő írásokban is, majd hosszú szünet következett.⁹³ 1932-ben az ötvösmű hirtelen az olasz tudományos érdeklődés középpontjába ke-

87 Függelék 3.; 4.; 5. E másolat jelenlegi holléte ismeretlen.

88 RADISICS: Nagy Lajos kelyhe... i. m. (16. j.)

89 RADISICS: Nagy Lajos kelyhe... i. m. (16. j.) 50.

90 Uo.

91 CZOBOR Béla: A keresztény archeológusok első kongresszusa. Felolvastatott a tud. és irod. osztály 1894. október 18-án tartott ülésében. Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 8. kötetéből. Budapest 1895, 6.

92 CZOBOR Béla: Egyházi emlékeink a XIV. századból. In: CZOBOR: Egyházi emlékeink... i. m. (18. j.) 159.

93 Az idevonatkozó publikációk felsorolása: GENTHON István: *Magyar műkincsek és emlékek külföldön*. (29. j.) Jugoszlávia. L. n. [3127. tétel.]

rült.⁹⁴ Ebben az évben nyitották fel ugyanis a Szent Simeon corpusát őrző ezüsfoglatot tudományos vizsgálatok céljából. Az ereklyetartó felnyitása sajtószennációvá vált, mivel a becses ereklye Zárának, sőt egész Dalmáciának „palládiuma” volt. A tudományos életben hipotézisek egész sora látott napvilágot az ereklyetartó ötvösére és származására nézve. Az előbbi elméletek kísértetiesen emlékeztetnek a Márton és György kolozsvári szobrászok oeuvre-jét gyarapító, ekkortájt idehaza is megszorodó rekonstrukciókra.⁹⁵ Jóllehet az érdeklődés középpontjában az ereklyetartó szekrény állt, megkülönböztetett figyelmet kaptak a szarkofágba helyezett temetési mellékletek és egyéb ott őrzött egykorú fogadalmi ajándékok; közöttük e kehely is, amellyel kapcsolatban szintén született ekkor néhány figyelemre méltó elgondolás, illetve preconcepció. Az olasz kutatók egy része egyenesen Francesco de Mediolanónak, a Velencében működő Sesto családhoz tartozó milánói mesternek, a Szent Simeon-ereklyetartó szekrény kivitelezőjének attribuíálta.⁹⁶ Carlo Cecchelli már óvatosabb volt, ő pusztán egy ismeretlen, de helybéli ötvös munkájának tartotta.⁹⁷

A magyar kutatók közül ekkortájt Dercsényi Dezső⁹⁸ és Florio Banfi⁹⁹ említették meg még röviden a kehelyt, anélkül, hogy részletesebb elemzésébe bocsátkoztak volna. Valójában mindkét közlés Genthon István *helyszínen* készített följegyzéseire, bibliográfiai adataira támaszkodott.¹⁰⁰ A Zára és Nin ötvösművészetét reprezentáló 1972-es zágrábi kiállítás katalógusának szerzője, Mirosław Krezla, az olasz tradíciókhoz ragaszkodva, továbbra is Francesco de Mediolano munkájának tartotta.¹⁰¹ Radisics után közel száz évvel később Kovács Éva (1932–1998) írt ismét behatóan a darabról az *I. Lajos király és a művészet* című katalógus Anjou-reprezentációt összegző első

94 Zára 1918-tól 1945-ig Olaszországhoz tartozott.

95 La suppelletile serica ed aurea dell’Arca di San Simeone in Zara. *Archivio Storico per la Dalmazia* VII. (1932–1940) 8.

96 Például: Giuseppe PRAGA: Documenti intorno all’arca di S. Simeone in Zara e al suo autore Francesco de Milano. *Archivio storico per la Dalmazia* XIII. 7. (Roma 1932) 81., 82.

97 Carlo CECHELLI: Zara. In: *Catalogo delle cose d’arte e di Antichità d’Italia*. Roma 1932, 130.

98 DEZSŐ DERCSENYI: The treasures of Louis the Great. *The Hungarian Quarterly* V (1940) 128., 130.; DERCSENYI: *Nagy Lajos kora...* i. m. (35. j.) 165–166.

99 BANFI: *Ricordi Ungheresi...* i. m. (30. j.) 190.

100 Genthon István 1940–1943 között a Római Magyar Intézet igazgatója volt. Olaszországi kiküldetése alatt rendszeresen gyűjtötte az anyagot hatalmas vállalkozásához, a *Magyar műkincsek és emlékek külföldön* című adattárához (29. j.).

101 KREZLA: *Der Gold...* i. m. (81. j.) 130. (Kat. 21. sz.); Kovács Éva: I. Lajos király címeres kehelye Zárában. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 103. (Kat. 9. sz.), 4. tábla, 9. fekete-fehér fénykép.

fejezetében, noha a tárgy nem szerepelt (szerepelhetett) a kiállításon. Az általa 1360–1370 közé datált kehely újkori fölüjítását azonban Radisiccsal elentétben nem a XVII., hanem a XVIII. századra helyezte. A cuppakosár vésett alakos ábrázolásait felsorolva Szent László azonosításában bizonytalan volt, ami a fénytörések miatt (tudniillik csak sűrűfényben, bizonyos szögben láthatók kivehetően és értelmezhetően a vésetek) egyáltalán nem volt csoda és főleg nem autopszia nélkül; ezért – korrekten – mindösszesen annyit jegyzett meg, hogy az egy szent király (István vagy László) lehet, megkockáztatva továbbá azt is, hogy a csésze esetleg újabb munka. Radisics aacheni párhuzamait elutasította, a városi műhelyt kizártnak tartotta, viszont helyesnek vélte azt az elgondolását, „mely a mesterkérdést egyértelműen az Anjou-udvar ötvöseinek körébe transzponálja”.¹⁰²

H. Kolba Judit ugyanebben a kötetben kissé hátrébb olvasható, a korszak ötvösségét áttekintő tanulmányában ettől eléggé eltérő leírást adott, egy másik hipotézist megkockáztatva: „Nagy Lajos liturgikus adományai közül egyik legszebb a zárai kincstárban őrzött kehely..., mely az Anjou és magyar címerekkel a talpán, a magyar királyhoz köthető. Elsőrendű, pompás darab, *öntött szentek szobrai* (kiemelés: K. T.) emelik szépségét európai szintűvé. Budai műhelyben is készülhetett.”¹⁰³

1987-ben Kovács Éva nyomatóékosan megismételte korábbi álláspontját, kitérve a következő részletekre is: „A kehely talpának lendületes indadísz-e emlékeztet a kegyképek keretdíszének hasonló elemeire. A helyi kutatás pozsonyi műhelynek, illetve újabban a Szent Simeon-ereklyetartó mesterének tulajdonítja a kelyhet, kétségtelenül magyar Anjou-, valószínűleg Lajos király adományát. A kehely megítélésében azonban Radisics Jenő járt jó úton, aki az Anjou-udvari művesség körébe utalta a darabot. Ismerve ennek a műves-

▼ A zárai kehely talpának részlete

102 Kovács Éva: I. Lajos király címeres kelyhe Zárában. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 103. (Kat. 9. sz.), 4. tábla, 9. fekete-fehér fénykép.

103 KOLBA Judit: Ötvösség. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 298.

ségnek a rugóit, a zárai példányt valószínűleg az udvar megrendelésére készült kelyhek prototípusaként könyvelhetjük el: ilyenek lehettek az elveszett aacheni kelyhek is.”¹⁰⁴

Ez idő tájt Ivo Petricioli foglalkozott még érdemben a darabbal. Stílárisan az aacheni ereklyetartókkal rokonította, és ezt az elképzelését ismételte meg azután a Záráról szóló útikönyvek és ismeretterjesztő albumok sokaságában.¹⁰⁵

Semmilyen tekintetben nem jelentett elmozdulást és többletet a korábbi leírásokhoz képest a 2001. június 15. – szeptember 16. között megrendezett fontevraud-i nagyszabású Anjou-kiállítás katalógusába írt rövid tétel Nikola Jakčić, a spliti egyetem művészettörténész professzora tollából.¹⁰⁶ Az általa 1380-ra datált kehely legközelebbi analógiájának (Petricioli nyomán) az aacheni magyar kápolna ereklyetartóit tekintette. Az ábrázolások közül Evangélista Szent János helyett Keresztelő Szent Jánosról írt, Szent Lászlót pedig Szent István királlyal azonosította. A kehely magyar szakirodalmát nem ismerte vagy nem vett róla tudomást. Mindössze két olasz tanulmányt: egy XIX. századi publikációt¹⁰⁷ és Carlo Cecchelli – már említett – 1932-es munkáját vette föl csupán bibliográfiájába. A nyilvánvaló ikonográfiai tévedések, a pongyola, a minimális technikai szakértelem hiányáról árulkodó hevenyészett leírás, a finoman szólva is fölöttebb hézagos szakirodalmi hivatkozások nem csupán a teljes autopszia hiányára engednek következtetni, de megkérdőjelezik szerzőjének szakmai hitelét is.

A kehely stílárís elemzéséhez, a műtárgyleírás klasszikusnak mondható szabályai szerint, az autopsziából közvetlenül leszűrhető következtetéseken túl, valamennyi szerző szükségesnek vélte a magyar Anjou-udvar reprezentációját legjobban képviselő ötvösség prominens darabjaival történő összehasonlítást. Az általában „haszonnal” kecsegtető „analógiás módszer” jelen esetben azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, mert nem született meg ennek nyomán konszenzus. A szóba jöhető darabok

104 Kovács: Udvari művesség... i. m. (37. j.) 225.

105 *Zadarsko zlatarstvo*. Beograd 1971; Nadja KLAČIĆ – IVO PETRICIOLI: *Zadar u srednjem vijeku do 1409*. Zadar 1976, 542–543., LI. tábla. (Proslost Zadra-Knjiga, II.); *Tausend Jahre Kunst in Zadar*. Zadar 1988, XVIII. lap, 86. színes kép (négy nyelven); *Gold und Silber von Zadar und Nin. Sammlungen sakraler Kunst in Zadar und Nin. Geschichte–Kultur–Kunst*. (Bibliothek Tourismus und Kulturerbe, 19.) Zagreb 2001, 20., 24.

106 Nikola JAKČIĆ: Calice avec armoires angevines. In: *L’Europe des Anjou...* i. m. (81. j.) 353–354. (Kat. 141. sz.)

107 Carlo Frederico BIANCHI: *Zara Christiana*. I. Zara 1877, 354. (Reprint kiadása: Zadar 1977.)

közül, eredendően Radisics Jenő nyomán – hivatkozva rá, vagy hivatkozás nélkül – szinte mindenki az aacheni magyar kápolna klenódium-együttesét, nevezetesen a Szent István- és Szent László-ereklyetartókat, valamint a Szent Simeon ujjára húzott egyik feliratos gyűrűt nevezte meg legközelebbi rokonának.¹⁰⁸ Az 1932-ben fölmerült Francesco da Mediolano-féle *œuvre-be* való erőszakolt besorolását viszont egyértelműen elvetette és teljességgel mellőzte már az újabb kutatás. Egyöntetű stíluskritikai állásfoglalás pedig azért nem született, nem születhetett meg, mert a párhuzamként felsorolt néhány mű egyszerűen nem képez összehasonlítási alapot. Voltaképpen ugyanannak a körnek az egyes tagjairól van szó, és az ebbe a körbe tartozó valamennyi darabnak, mondhatni természetes velejárója – éppen a létrejöttüket köszönhető reprezentáció lényegéből fakadóan – az állandósult klisék következetes és hangsúlyos alkalmazása, a tipizálásból fakadó egyformaság. Ez a sztereotipizálás teszi „hasonlóvá” valamennyiüket, s emiatt lehetetlenül nehéz finomabb analízisük. A másik korlátozó tényező azonban kétségtelenül a közvetlenül az uralkodóhoz köthető emlékek elenyésző száma, amely töredékessége, a magyar királyi kincstár széthordása folytán óhatatlanul szűkíti, nem pedig tágítja az elemzés lehetőségeit.

A további minuciózus stílis vizsgálatok körét, amit én éppen a sorozatkészítés jellegéből fakadóan meglehetősen szkeptikusan szemlélek, a saját műfaján belül egy fogadalmi aranyozott ezüstkereszttel¹⁰⁹ vagy egy eddig teljesen figyelmen kívül hagyott rokon csoporttal, nevezetesen, az 1358-tól kibocsátott aranyforintok Szent László-, illetőleg az 1364–1369 között vert ezüstgarasok címerábrázolásaival lehetne ez esetben talán még kiszélesíteni. Hogy ez ténylegesen mennyi eredménnyel kecsegtetne, s mennyivel hozna több művészettörténetileg értékelhető hozadékot az eddigi megállapításokhoz képest, az továbbra is fölöttébb kétséges a számomra. A későbbi jelentős mértékű és léptékű átalakítások ellenére aranyos formáját továbbra is megőrző kehely formai jegyei alapján tehát megállapítható, hogy az sem technikáját tekintve, sem stílusán nem

108 Ez az eljárás, némileg megkésve ugyan, szintén a prágai Szent György-szobor XIX. század végi kutatástörténetére emlékeztet. Idevonatkozóan vö. KERNY Terézia: Márton és György kolozsvári szobrászok prágai Szent György-szobrának hazai másolatai. Elhangzott a 100 éves a kolozsvári Szent György-szobor című tudományos ülészakon. Kolozsvár 2004. szeptember 25.

109 Zadar, Samostana sv. Frane. XIV. század második fele. Magassága: 56 cm, szélessége 31 cm. Aranyozott ezüst. A keresztről legújabbban: Marijana KOVAČEVIĆ: Ophodni križ – još jedan anžuvinski *ex voto* u Zadru? *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31 (2007) 29–42.

egyedülálló darab, nem számít kuriózumnak. Nem áll társtalanul sem az udvarhoz köthető alkotások között, sem általában a korszak magyarországi ötvösségén belül. Tökéletesen beleilleszkedik, még ha léptékbeli eltérések (profilozott talp, építészeti tagozatokkal gazdagított szár és nyak, a megnyújtott szár) regisztrálhatók is rajta, a vele egykorú, bár meglehetősen kevés számban fennmaradt hazai liturgikus ötvösművek sorába. A kosár ábrázolásait egyfajta „nemzetköziség” jellemzi, ami szintén a korszak sajátja. Az alakok nem naturalisztikusan modelláltak, nem mint individuumok jelennek meg, hanem a végletekig leegyszerűsítve, teljesen elnagyolva, ami részben a technika adta lehetőségek, részben pedig a helyhiány szabta korlátok rovására írható. A kehely művészettörténeti jelentőségét nem stílusának páratlan mivolta, hanem heraldikai díszítésének és figurális ábrázolásainak együttes értelmezése adja meg. Ebből a tekintetből viszont központi fontosságúvá emelkedik, és bepillantást enged abba a szellemi közegbe, amelyben megrendelői mozogtak. A cuppakosár egymás mellett sorakozó véseteinek tartalmi középpontjában a fölfeszített Krisztus áll. A kereszt mellett jobbra és balra egy-egy csillag látható. Jobbra külön mezőben Szűz Mária, balra Evangélista Szent János áll díszítetlen háttér előtt. E három önálló, architektonikus térbe került figura voltaképpen egyetlen jelenetet képez.

Szent László Szűz Mária és Alexandriai Szent Katalin között, Mária felé fordulva, enyhén kontraposztos tartásban áll. Arcvonásai középkorúak. Haja válláig ér, szakálla két ágba fésült. Fején nyitott, háromágú, széles pártázatú koronát hord. Körülötte szentségére utaló gloriola. Viselete a sodronypáncélt takaró teljes lemezvért. Rendkívül karcsú dereka alatt széles kazettás övét visel. Vállára a nyaknál átvetett, majd onnan szétváló hosszú palást borul. Jobb kezében éllapjával kifelé fordított hosszú nyelvű bárdot fog. Bal kezében keresztes és keresztpántos nagy méretű országmát tart.

Legközelebbi ikonográfiai párhuzamai az 1358-tól kibocsátott aranyforintokon,¹¹⁰ a *Képes Krónika* Szent Lászlót lovagi viseletben ábrázoló, egy A iniciáléba foglalt miniatúráján,¹¹¹ a Cattaróban veretett filléreken, az aacheni palástkapocs öntött figuráján,¹¹² a cserényi (ma: Čerín, Szlovákia)

110 CNH – II – 64A-B.

111 Budapest, OSZK, Cod. Lat. 404. fol. 47r, 300 × 210 mm. A miniatúra az egyik leggyakrabban publikált képzőművészeti ábrázolás, ezért irodalmának még vázlatos felsorolásától is eltekintek.

112 Aachen, Domkapitel, déli, úgynevezett magyar vagy Szent László-kápolna. Arany, részben aranyozott ezüst. Öntött, vert, vésett, cizellált, zománcos munka, 22 × 16 cm.

adorációs típusú falképen,¹¹³ a Vas megyei Velemér Szentháromság-templomának 1378-ból származó freskóján¹¹⁴ és a budai karmelita kolostor pecsétjén¹¹⁵ fedezhetők fel; egyszerűen valamennyi, az 1360–1380 közötti évek-ből ismert Szent László-ábrázolás megemlíthető. Közéjük tartozhatott minden bizonnyal még a váradi székesegyház előtt álló elpusztult bronzszobor is, Márton és György kolozsvári szobrászok alkotása, mint a korszak önálló Szent László-ábrázolásainak első számú, követendő prototípusa.

Fontosabb irodalom és források: Ludovici I. regis Hungariae sumptibus erectae capellae Hungaricae Aquisgranensis (Aachen) memoria. H. n., é. n. [XVIII. század] (Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2569.) TÖMÖRY 1931, 56.; KOVÁCS Éva: I. Lajos király címerai Aachenben. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 107–108. (Kat. 14. sz.); ERNŐ MAROSI: Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. (Zum Problem der Serialität mittelalterlichen Kunstwerke.) *Acta Historiae Artium* 28 (1982) 10.; GÁBOR VARGA: Ungarischer Wappenschild als Buchschmuck. In: *Bayern – Ungarn. Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum, Passau, 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Hrsg. Wolfgang JAHN – Christian LANKES – Wolfgang PETZ – Evamaria BROCKHOFF. (Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur 43/2001.) Regensburg 2001, 37. (Kat. 1. 6. sz.) (Könyvdísként meghatározva.); TAKÁCS Imre: Két címeres ékszer. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 101–102. (Kat. 1.19. sz.); KERNY Terézia – TAKÁCS Imre: Két címeres ékszer a három magyar szent király szobrocskáival. In: *Szent Imre 1000 éve...* 2007, Kat. *28.

- 113 Szent Márton római katolikus plébániatemplom (Kostol sv. Martina), a Szent Bertalan-mellékoltár jobb oldalán. Al fresco, 160 × 100 cm. Zolnay László egyik hipotézise szerint a donátor maga a király, aki 1380-tól a Cserényt is magában foglaló véglesi váruradalom ura volt: ZOLNAY László: (Nézzük meg együtt) a cserényi templom műemlék-együttesét! *Művészet* 20 (1979/9) 28–31.
- 114 Kurrens irodalma: ZSÁMBÉKY Monika: A veleméri freskó viselettörténeti elemzése. *Savaria* 17–18 (1988) 443–460.; Tünde WEHLI: Ikonographische Bemerkungen zu den Werken des Johannes Aquila. In: *Johannes Aquila...* 1989, 78.; Janez HÖFLER – Janez BALAZIČ: Johannes Aquila. Murska Sobota: Pomurska založba, 1992, 114–117.; MAROSI 1995, 57.; POSZLER 2000, 178.; DERCSÉNYI Balázs: Szentháromság templom – Velemér. In: DERCSÉNYI Balázs – MAROSI Ernő: *Templomok Magyarországon*. Szerk.: DERCSÉNYI Balázs. Budapest 2002, 102.; JÉKELY Zsombor: A veleméri templom falképei. In: *Velemér múltja és jelene*. Szerk.: HORVÁTH Sándor. Velemér 2004, 108–121.; KERNY Terézia: A veleméri Szent László-freskó XIX. századi feltámadása. (Ipolyi Arnold, Rómer Flóris és Czobor Béla kísérlete Szent László-ikonográfiájának „megújítására”.) *Ars Hungarica* 33 (2005) 331–362.
- 115 Az 1372-es pápai oklevélben említett kolostort I. Lajos és édesanyja, Łokietek Erzsébet alapította. Első ismert lenyomata 1494-ből való. Jóllehet a rajta lévő Szent László-ábrázolás a XV. század első évtizedeinek stílusát tükrözi, alighanem az alapítás kori típust követi. Zöld viasz, függő, átmérője: 53 cm, Budapest, MNL OL, DL 93 640. Irodalma: TAKÁCS 1992, 49–50. (Kat. 7. sz.); MIKLÓS REGÉNYI-KUND: *Die ungarische Konvente der oberdeutschen Karmelprovinz im Mittelalter*. (METEM-Bücher, 31.) Budapest–Heidelberg 2001, 41–45.

A rombuszmintás háttér előtt kecsesen álló Árpád-házi Szent Erzsébet viselete világi, nem pedig a ferences harmadrend öltözetét hordja. Feje fedetlen, elegáns ruhája deréktól lefelé hirtelen bővül, vállára elől kapcsolással összefogott, földig érő palást borul. Bal kezében egy viszonylag nagy méretű, rovátkolása és füle alapján leginkább talán egy kosárral azonosítható tartót fog.¹¹⁶ Jobb kezével átvett palástját fogja föl. Az ő szereplése egyértelműen utal Łokietek vagy Kotromanić Erzsébet védőszentjére. A hasonló hosszú ruhában álló Alexandriai Szent Katalin szereplése sem ígér első pillantásra különösebb ikonográfiai csemegét, hiszen ő volt a patrónusa a királyi pár elsőszülött gyermekének. Ikonográfiája többé-kevésbé a korszak kanonizált kompozicionális alapsémáját követi. A vértanú szűz szereplése, úgy gondolom, hogy ezeknél a triviális megállapításoknál valamivel többel is kecsegtethet; nevezetesen, hogy pontosabban behatárolhatja az általában 1360–1380 közötti évekre datált kehely készítésének időpontját, rávilágíthat megrendelésének eredeti indokára, valamint az adományozás módjára. Véleményem szerint ő az ikonográfiai interpretáció kulcsfigurája. És ezen a ponton érdemes néhány téma- és ikonográfia-történeti kitérőre vállalkozni, amivel Marosi Ernő probléma-fölvetését követően, a legjobb tudomásom szerint, még nem próbálkozott meg senki.¹¹⁷ A szent ekkortájt elburjánzó udvari kultusza mögött ugyan-

116 A XIV. századi, ikonográfiai szempontból még nem teljesen megszilárdult Árpád-házi Szent Erzsébet-ábrázolásokon a szent kezében a legkülönbözőbb attribútumok (könyv, rózsza, edény) fordulnak elő. Viselete éppen ilyen változatosságot mutat. Koronája általában nincs, néha viszont rózsakoszorút hord a fején (Nápoly, Santa Maria di Donna Regina falképe). A kehely Szent Erzsébet-vésetének általam ismert legközelebbi párhuzama Johannes Aquila 1390 körül festett mártonhelyi falképe. A középkori Szent Erzsébet-ikonográfiáról korszerű összefoglalás hiányában máig alapvető: IPOLYI Arnold: Magyarországi Szent Erzsébet képei. (Magyar ikonographia.) *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 33–38., 65–70., 97–104., 129–136.; Friedrich SCHMOLL: *Die heilige Elisabeth in der bildenden Kunst des 13. bis 16. Jahrhunderts*. (Beiträge zur Kunstgeschichte Hessens und des Rhein-Main-Gebietes, III.) Marburg in Hessen 1918. Különösen annak befejező része (Die heilige Elisabeth in der italienischen Kunst, 107–111.) tartalmaz szóba jöhető mintaképeket; Georg KAFTAL: *Iconography of the Saints in Tuscan Painting*. Firenze 1950; Georg KAFTAL: *Iconography of the Saints in Central and South Italian Schools of Painting*. (Iconography of the Saints in Italian Painting from Its Beginning to the Early XVth Century, II.) Firenze 1965; KLANICZAY 2000, 297–298. A XIII–XIV. századi emlékek újabb összefoglalása a korábbi irodalom alapján: MAGYAR Zoltán: *Árpád-házi Szent Erzsébet. Történelem, kultúra, kultúrtörténet*. Budapest 2007, 39–43. Legújabb áttekintés: *Elisabeth von Thüringen – Eine europäische Heilige*. I. Aufsätze, II. Katalog. Hrsg. Dieter BLUME – Matthias WERNER. Petersberg 2007.

117 MAROSI Ernő: A Képes Krónika királyportréi. In: *A középkori magyar királyok arcképei...* 1996, 5., 6., 7.

is több tényező keresendő. Először is magának az Anjou-dinasztiának egy következetes, egyenes ági névadási szokása.¹¹⁸ Emellett azonban voltak egyéb aktuális motiváló okok, amelyek előnyben részesítették szereplését a magyar udvar reprezentációjában. Kevésbé ismert, de véleményem szerint éppen idevágó és igen figyelemreméltó adalék lehet például a Névtelen Minorita elbeszélése, aki szerint Lajosra 1353 novemberében, éppen Szent Katalin ünnepét követő napon (november 26.), zólyomi vadászata során támadt rá egy általa megsebesített medve.¹¹⁹ Ebből pedig óhatatlanul az a következtetés is adódhat, hogy a huszonhárom sebből vérző Lajos életben maradását és fölgyógyulását Szent Katalin közbenjárásának tulajdoníthatták. Továbbá az is következik, hogy ez a szerencsés kimenetelű baleset fölerősíthette azt a folyamatot, amelynek során számtalan királyi alapítású egyház, például a székesfehérvári Szűz Mária prépostság temploma mellé épített Szent Katalin-kápolna (a magyar Anjouk sírkápolnája)¹²⁰ és több, ekkortájt alapított templom, kolostor, oltár,¹²¹ illetve település került oltalma alá,¹²² s született számos képzőművészeti ábrázolás.¹²³

118 Ez a szokás alighanem V. István első gyermeke († 1314), Magyarországi Mária testvére révén hagyományozódott tovább. Katalin Dragutin István szerb fejedelem felesége lett, s így ő volt a dédnagyanyja Kotromanić Erzsébetnek. Calabriai Károly első felesége, „Ausztriai” Habsburg Katalin Károly Róbert édesanyja volt. Károly Róbert második házasságából származó elsőszülött leánya emiatt kapta a keresztségben a Katalin nevet. I. Johanna szicíliai királynő második házasságából származó két leánygyermeke közül az egyiket szintén Katalinnak keresztelték.

119 „Anno domini millesimo trecentesimo quinquagesimo tercio cum idem rex Lodouicus in crastino beate Katherine virginis venaretur in Zolio, ecce occursu inopinato in sequentibus alpebus occurrit ei ursus feraliter implagatus...” Kiadása: *Chronicon Dubnicense* 1884, 166. (caput 171.) Legújabb magyar nyelvű fordítása: NÉVTELEN szerző: *Geszta Lajos királyról...* i. m. (48. j.) 62. (18. fejezet). A témát egy másik aspektusból tárgyalja: SZABÓ Péter: „Pannonis Ursa.” Nagy Lajos király medvevadászata ürügyén. *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003) 582–591.

120 Ezzel kapcsolatosan azonban érdemes föl hívni a figyelmet arra is, hogy a kápolna titulusának kiválasztásában IV. Károly karlstejni Szent Katalin-kápolnája is szolgálhatott reprezentációs mintaképpül I. Lajos számára.

121 Például a váradi székesegyház Alexandriai Szent Katalin-oltára, amely 1375 körül szerepelt először. Az oltár közvetlenül Szent László sírja mellett állt: „...altare sancte Katherine virginis iuxta sepulchrum sancti regis Ladislai...” Kiadása: *A váradi káptalan legrégebbi Statútumai*. A váradi káptalan megbízásából közrebocsátja BUNYITAY Vince. Nagyvárad 1886, 70. Rubrica XXXIX.

122 MEZŐ 2003, 162–169.

123 A középkori magyarországi Alexandriai Szent Katalin-ábrázolások teljességre törekvő összegyűjtése mindmáig nem történt meg. A vonatkozó korszak emlékeire vö. RADOCSAY 1954; BÁLINT 1977, II., 501–502.; Mária PROKOPP: *Italian Trecento Influence on*

Ez utóbbiak szemléltetésére elegendő a *Képes Krónika* címlapján a Szent Katalin előtt térdeplő királyi párt ábrázoló miniatúrát,¹²⁴ a magyar Anjou-udvar reprezentációjában meglehetősen háttérbe szorult vízaknai kehely talpának egyik négykaréjos, zománcos medaillonját,¹²⁵ a máramarosszigeti (ma: Sighetu Marmatiei, Románia) templom 1844-ben előkerült fal-képciklusát,¹²⁶ a szécsényi ferences templom sekrestyéjének boltozati záróköveit felsorolni, mely utóbbiak együttese véleményem szerint Szécsényi Franknak az uralkodóhoz fűződő bensőséges kapcsolatára utal.¹²⁷ Mindezek után talán nem egészen irracionális gondolat azt sem föltételezni, hogy a fönti traumatikus sokk is motiválhatta (vagy legalábbis befolyásolhatta) a király legelső gyermekének névválasztását.

Ákár így történt, akár nem, a kehely a még a XIII. század végétől az Anjou szicíliai ház II. (Sánta) Károly és Árpád-házi (Magyarországi) Mária udvarából kiinduló,¹²⁸ majd Közép-Európába kirajzott Anjou-leszármazottak dinasztikus reprezentációjának egyik jellegzetes, kimondottan elegáns, a tartalmat és formát tökéletes szimbiózisba ágyazó hatásos emléke. Nem Zarában és nem Itáliában készült produktum. A magyar Anjou-udvarból, annak egyik mind ez idáig ismeretlen ötvösétől származó kifinomult alko-

Murals in east Central Europe particularly Hungary. Budapest 1983; WEHLI Tünde: Tematikai és ikonográfiai jelenségek. In: *Magyarországi művészet...* i. m. (37. j.) 212.

124 A *Képes Krónika* frontispiciumán szereplő Szent Katalin-ábrázolásról érdemben: DEZSŐ DERCSÉNYI – SZABOLCS VAJAY: La genesi della Chronica Illustrata Ungherese. *Acta Historiae Artium* 23 (1977) 1–20.; DERCSÉNYI DEZSŐ: A *Képes Krónika* és kora. In: *Képes Krónika*. Ford.: BELLUS Ibolya. A kísérőtanulmányokat DERCSÉNYI DEZSŐ, KRISTÓ Gyula, Cs. GÁRDONYI Klára, a jegyzeteket KRISTÓ Gyula írta. Budapest 1986, 401–403.

125 Budapest, MNM, Régészeti Tár. Ltsz.: 58.172.C. A kehelyről mind ez idáig a legalaposabb leírást PÓSTA Béla tette közre: A vízaknai kehely. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjteményéből* 6 (1915) 141–191. Újabb rövid közlések: KOLBA Judit: Kehely Vízaknárról. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 312–313. (Kat. 171. sz.); ETELE KISS: Calice. In: *L'Europe des Anjou...* i. m. (81. j.) 356. (Kat. 105. sz.); KERNY Terézia: Kehely. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 104–105. (Kat. 1.23. sz.)

126 A településről: GYÖRFFY György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. IV. Liptó, Máramaros, Moson, Nagysziget, Nógrád, Nyitra, Pest és Pilis megye. Budapest 1998, 125–126. A falképekről: RÓMER 1874, 88–94.; RADOCSEY 1954, 172. A XVI. században a reformátusok kezére jutott templomot a XIX. század végén lebontották.

127 A faragványokról újabban: G. LÁSZAY Judit: A szécsényi ferences kolostor oratóriuma. (A szécsényi ferences kolostor kutatása, I.) In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: LÖVEI Pál. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, IV.) Budapest 1993, 129. [28. j.]; G. LÁSZAY Judit: A szécsényi ferences templom építéstörténete a 17. század végéig. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Szerk.: HARIS Andrea. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, VII.) Budapest 1994. 492.

128 Legújabb összefoglalása: LUKÁCS 2003.

tás. Viszont minden kétséget kizáróan I. Lajos és felesége, Kotromanic Erzsébet révén került Zarába fogadalmi ajándékként, alighanem egy *patenával* együtt a Szent Simeon ereklyéjét őrző Santa Maria Maggiore (1571-től San Simeoné) templomba, amit feltehetőleg egy fogadalmi misealapítvány is erősíthetett.¹²⁹ A történeti adatok alapján az adományozás időpontját tekintve három év jöhet hitelt érdemlően számításba:

1358: a zárai békekötés éve,

1371: I. Lajos megerősíti Zára város szabadalmát,

1380: a Szent Simeon-szarkofág elkészülte.

Mindhárom alkalommal az uralkodópár személyesen kereste föl a várost, s mindhárom alkalom kiváló lehetőséget nyújtott a nagy volumenű, bőkezű gesztusokra; fogadalomtételre, kegyes följánlásokra, fényűző reprezentációra. Véleményem szerint legvalószínűbb időpontja 1371 lehetett és közvetlenül a királyi pár első gyermekének megszületése (1370. július) indokolta, amit egyébiránt más devócionális adományok, alapítások sora követett még abban az esztendőben; az aacheni kápolna január 2-án kelt privilégium-oklevelétől¹³⁰ a göncrusz-

129 Idevonatkozóan legújabbán: Ana MUNK: The Queen and Shrine: An Art Historical Twist on Historical Evidence Concerning the Hungarian Queen Elisabeth, née Kotromanic Donor of the Saint Simeon Shrine. *Hortus Artium Medievalium* 10 (2004) 253–262. A meglehetősen egyoldalú és elfogult tanulmányra Wehli Tünde hívta fel a figyelmet, amit ezen a helyen szeretnék megköszönni.

130 Az adománylevelében Lajos rendezte a magyar királyszentek tiszteletére szentelt kápolna jogi helyzetét, amelyből az alapítás indítóoka is kiderül. Narrációjában ugyanis az olvasható, hogy a kápolnát a saját és szülei lelkiüdvéért, továbbá Szűz Mária, valamint királyi őseinek: Szent Istvánnak, Lászlónak és Imrének a tiszteletére s irántuk érzett hálájának a kifejezésére azért építtette, mert segítségükkel minden (hadi) vállalkozását győzedelmesen hajtott végre, országa határait pedig csodálatos módon nemcsak biztosította, hanem minden irányban ki is terjesztette: „...in eadem civitate [ti. Aachenben] cira capellam beate virginis ibidem constructam propriis nostris sumptibus et expensis constructi fecimus et fundari pro duobus capellanis in cadem iugiter degendis ob reverentiam dictorum (...) nostrorum progenitorum, quorum suffragantibus meritis nobis usque ad haec tempóra victorioso triumphantibus cuncta prospera successerunt et succedunt de presenti, confiniaque regni nostri, cui auctore domino feliciter presidemus, longe lateque diffusa et mirifice existunt dilata, necnon pro nostra nostrorumque parentum animarum salute perpetuis redditibus et obventionibus dotavimus...” Kiadása: *Codex Diplomaticus...* i. m. (40. j.) IX/4. Budae 1834, 215. (Nr. XXIII.) A további másolatok felsorolása korábbi irodalommal: TÖMÖR 1931, 8. [2. j.] Említve még: KUMOROVITZ Lajos Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. *Századok* 117 (1983) 960.; MAROSI Ernő: Mariazell és Magyarország művészete a középkorban. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest 2004, 28–29.

kai, Alexandriai Szent Katalin tiszteletére szentelt pálos kolostor alapításáig.¹³¹

A helynek nincs köze Szent Simeon ezüstsarkofágához, attól egy teljesen független, másik fogadalmi ajándék volt. Az ezzel kapcsolatos későbbi spekulációkat és összemosást a megrendelők személye és a közös őrzési hely okozta.

A 2003 szeptemberében a helyszíni stílári és technikai megfigyelések is ezt látszottak megerősíteni, hangsúlyozván, hogy az általam végzett vizsgálatok egy-két technikai és ikonográfiai pontosításon kívül nem tértek el Kovács Éva két évtizeddel korábbi, autopszia nélkül tett alapvetően helytálló megállapításaitól sem, attól tudniillik, hogy csak annyiban van közük az aacheni ajándékokhoz, hogy ugyanabba reprezentációs körbe tartoznak; mestere az Anjou-udvar ötvöseinek egyike; készítésének felső időhatára pedig 1370.¹³² Aachen szerepe persze nem iktatható ki teljesen az interpretációból, de nem a magyar szentek tiszteletére szentelt kápolna klenódiummegyüttesének („capella”) összehasonlítását, hanem annak intellektuális háttérét; azaz a szentté avatott Nagy Károly szellemi öröksége miatt, aki Szent László mellett I. Lajos másik uralkodói példaképe volt, s aki egyébiránt, a *Krónika* szerint legalábbis, ugyanazt a területet foglalta el évszázadokkal korábban, mint ahová 1358-ban majd ő is győztesen bevonulhatott, ami által Dalmácia visszaszerzése burkolt birodalmi törekvéseket melengető színezetet nyert.¹³³

E darab tehát nem csupán egy kiváló minőségű, a Santa Maria Maggiore templom számos klenódiumának egyike volt; jelentősége jóval túlnőtt azokén, az ajándékozók személye, valamint ábrázolásaiban és egyéb díszítéseiben rejlő transzcendens eszmei mondanivalója révén. Közvetítette egyrészt a megváltás gondolatát, Krisztusnak az emberiségért hozott áldozatát, az eucharisziát, amelyben a katolikus egyház üdvtörténeti tana összefonódott az egyetemes szentek: a „tres Sancti reges Hungariae” együttesében ekkor

131 Megjegyzendő azonban, hogy konkrét építési adat nem ismeretes idevonatkozóan, csupán a hagyomány tartja Nagy Lajos alapításának. Gyéressy Béla adattárában például egyáltalán nem szerepel: *Documenta Artis Paulinorum* 1976, I., 171. Az alapítás hagyományáról: Mező 2003, 164.; Guzsik Tamás: *A pálos rend építészete a középkori Magyarországon*. Budapest 2003, 213.

132 A tanulmányutat a *Középkori magyar uralkodók emlékei* című, T 034209 számú OTKA-program támogatása tette lehetővé.

133 „...post quam utramque Pannoniam et ad positam in altéra Danubii ripa Daciam, Histriam, quoque et Liburniam atque Dalmaciam...” Einhardi Vita Caroli Magnum (caput 15.). In: <http://www.gmv.edu/departments/fld/CLASSICS/ein.html> (2008. III. 13.).

utoljára szereplő Árpád-házi Erzsébet és a leggyakrabban hívott segítőszentek egyike, Alexandriai Katalin tiszteletével, de akik ezen túlmenően utaltak az uralkodópár legintimebb, legbensőségesebb áhítatára, legszemélyesebb érzelmeire is. Ez utóbbi szent feltűnése plauzibilisen megmagyarázhatja a kehely adományozásának konkrét mozgatórugóját: az ő közbenjárásának tulajdonított, nehezen és későn megszületett első gyermek miatt érzett örömet és hálát, akinél segítséget, vigaszt és menedéket leltek.¹³⁴ László megjelenése pedig azt a különös és jelentőségteljes pillanatot illusztrálja, a *Képes Krónika* Szent László megkoronázása miniatúrájához hasonlóan, hogy miként váltja fel személye Toulouse-i Szent Lajost, hiszen a kehely cuppakosarán kizárólag a királyi család védőszentjei kaptak helyet, s ebből logikusan következett neki kellett volna szerepelnie. László ábrázolása mögött meghúzódott a magyar szentek tiszteletének propagálása és tudatosítása is egy olyan közegben, ahol nem igazán tudtak róluk korábban semmit, nem ismerték csodatételeiket sem a szinte megszámlálhatatlanul sok helybéli szent és azok igencsak számos ereklyéje miatt.

Szűz Mária alakja önállóan utalhat a megadományozott templom titulusára, de a donátorpár, különösen pedig I. Lajos közismert Boldogasszony-tiszteletére, továbbá a dinasztia legkiemelkedőbb női képviselőjére, I. Lajos dédnagyanyjára is. Szűz Mária és Szent László együttábrázolása pedig további asszociációkat, reminiscenciákat ébreszthet. Például az ő oltalmába ajánlott Magyar Királyság képzetét, vagy a keresztény hitet a lovagi, katonai erényekkel ötvöző ideális uralkodóeszmény gondolatát, amivel a király maga is hasonulni és azonosulni kívánt, s ami az adott politikai szituációban különösen kedvezőnek bizonyult számára.

A cuppakosár véseteinek ikonográfiai összeállítása tehát egyszerre és koncentráltan fejezte ki mind a Magyar Királyság, mind az Anjou-dinasztia és annak magyar ága, mind pedig az uralkodó házaspár protokolláris állami reprezentációját és személyes, mélyen átélt devócióját is, de ennek az összetett eszmei gondolatkörnek szolgálatában álltak a túlhangsúlyozott, számbelileg is magas heraldikai elemek; jelen esetben a tizenegy magyar Anjou-címer és a talp köztes csúcsíves lemezein a három sisakdísz. A kehely ikonográfiai programja pontosan ugyanabba a körbe tartozik, és ugyanazt a jelentést hordozza, még ha redukálva is, más aktuálisabb szen-

¹³⁴ Katalin nem csupán a betegek és haldoklók, de a szoptatós anyák védőszentje is volt, mivelhogy legendája szerint lefejezésekor vér helyett tej folyt ki a sebéből. Ezen a helyen szeretném megköszönni Spekner Enikő (Budapesti Történeti Múzeum) idevonatkozó szíves szóbeli információit (2004. március 10.).

teket hangsúlyozva, mint amit a nápolyi Anjouk udvarából kiinduló dinasztikus reprezentációs művek egész sora, köztük például a Pietro Cavallini műhelyének tulajdonított Santa Maria di Donna Regina falképe, vagy Assisiben, a Szent Ferenc-bazilika altemplomában Simone Martini freskói. A nem egészen távoli múltból pedig az anyakirálynő által a római Szent Péter-székesegyháznak mintegy húsz évvel korábban adományozott, a székesegyház 1361-es inventáriumában „dossale pro dicto (maiori) altari” néven szereplő, retabulumként használt egykori paramentum hímzésegyüttese,¹³⁵ vagy a dinasztia egy másik ágából az I. Lajos uralkodását fátumszerűen végigkísértő másod-unokatestvér, I. Johanna nápolyi királynő (1343–1382) 1362–1375 közé datált óraskönyve a nápolyi ág saját szentjeit fölvonultató miniatúráival.¹³⁶

135 „Item unum aliud dossale pro dicto (maiori) altari de synode volato, ornatum de novem ymaginibus: videlicet cum nostra domina in medio et la dextris eius sanctus Paulus, Sanctus Stephanus rex Ungariae, sanctus Emericus, dux Hungariae, et sanctus Lodouicus; et sinistris sanctus Petrus, et sanctus Ladislaus rex Ungariae, sancta Helisabeth filia regis Ungariae, sancta Margarita filia regis Ungariae, cum spicis aureis duplicatis inter ipsas ymagines et in circuitu una vitis de auro in sindone rubeo cum rosis aureis...” Kiadása: *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, VI. Roma 1883, 14. Ez a program szintén a dinasztikus reprezentációt tükrözte, amely egyrészt utalt a katolikus anyaszentegyház alapvető hittételeire, az egyetemes és regionális szentek tiszteletének összekapcsolásával, de benne volt a római bazilika védőszentjeire való figyelmes emlékeztetés, valamint a magyarok Szűz Mária iránti megkülönböztetett tisztelete is. Kifejezte továbbá az Anjouk családi preferenciáit, amelyben végül, ha áttételesen is, de határozottan megfogalmazódott Árpád-házi Margit szenttéavatási eljárásának ismételt sürgetése. Alapvető irodalma: Eugène MÜNTZ – Arthur Lincoln FROTHINGHAM: *Il tesoro della Basilica di S. Pietro in Vaticano dal XIII al XV secolo con una scelta d’inventari inediti. Archivio della Società Romana di Storia Patria*, VI. Roma 1883, 14. Legújabb összefoglalása: KERNY Terézia: *Antependium. In: Szent Imre 1000 éve...* 2007, Kat. *104. sz.

136 Wien, ÖNB, Handschriften und Inkunabelsammlung, Cod. 1921. A hónap- és állatjegyeket leszámítva, a kötetben húsz egész, huszonkét féllapos miniatúra és tizennégy iniciálé található. A miniatúrák méretei: 172 × 127 mm. A hazai kutatás mind ez idáig nem foglalkozott jelentőségéhez mérten a óraskönyvvel. A Sacramentarium-rész tizenhét miniatúrája (Szűz Mária előtt imádkozó I. Johanna, Ilona, Dénes, IX. Lajos, Toulouse-i Lajos, Árpád-házi Erzsébet stb.) olyan tudatos ikonográfiai összeállítást tükröz, amelyet nem csupán az Anjouk szicíliai, hanem annak magyar ága is következetesen alkalmazott reprezentációjában és devóciójában. A kódex alapvető feldolgozása: Alois RIEGL: *Ein angiovinisches Gebetbuch in der Wiener Hofbibliothek. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 7 (1887) 438–448. Újabban: Alessandra PERRICCIOLI SAGGESE: *L’enluminure à Naples au temps des Anjou (1266–1350). In: L’Europe des Anjou...* i. m. (81. j.) 130.; Eva IRBLICH: *Livre des prières dit de Jeanne Ire d’Anjou, reine de Naples. In: uo. 310–311. (Kat. 59. sz.) (Részletes korábbi irodalommal.)*

A mindenkori uralkodói reprezentáció állandó eszköztárához tartozó elemek és motívumok következetes alkalmazása, mint e kötet miniatűrái is mutatják, a dinasztia folyamatosságát, kontinuitását, az Európa különböző, egymástól távol eső pontjain uralkodó Anjou-család összetartozását és fényét is kifejezte, egyfajta dinasztikus elhivatottságot, jóllehet e família egyes ágait komoly érdekellentétek, hatalmi harcok és háborúk osztották meg. Mindeme ismérvek és a gondosan kiválogatott szentek szerepeltetése „eredményezte” azt a tradicionalitást és konzervativizmust, illetőleg egyfajta kortalanságot, amely az ötvösmű „legsajátosabb” vonása.

A kehely az adományozás pillanatától kezdve a mindennapi liturgiában használatos kegytárggyá vált a IX. Bonifác pápa jóvoltából már 1396-tól a velencei Szent Márk-templom teljes búcsúját élvező templomban.¹³⁷ Az állandó igénybevétel miatt az évszázadok során erősen megrongálódott, megsérült. Szára meglazult, zománcrétege teljesen lekopott. Kijavíttatására jó alkalom kínálkozott a XVII. század közepén, amikor teljesen fölépült az új, immár kizárólag Szent Simeon tiszteletére szentelt templom a korábbi Santa Maria Maggiore helyén, s amikor Benedetto Libani megtisztította a szarkofágot,¹³⁸ de még inkább kedvező lehetőség nyílt rá 1756-ban, amikor Velence a templom helyreállítására egy nagyobb összeget adományozott nagyvonalúan.¹³⁹ Ekkor valószínűleg nem csupán az épületet újíttatták meg, hanem a berendezési és fölszerelési tárgyait, köztük e kelyhet is, természetesen már a barokk ízlésnek megfelelően átalakítva, túldíszítve, sőt, mondhatni szinte funkciójában korlátozva azt. Ekkor nyomták talpának peremébe a feltehetően Szent Anasztáziát ábrázoló ötvösjegyet is.¹⁴⁰

Nem olvastották be, nem semmisítették meg mint ódon, elavult régiséget, hanem megmentették a történeti kegyelet okán; pontosan tisztában léve az egykori adományozás horderejével. E folyamatos használat azután

137 A bulla szövege közölve: Daniel FARLATI S. J.: *Illyrici sacri*, tomi. V., Venetiis 1769, 107.

138 Említve: MEYER 1894, 20.

139 Uo.

140 *I punzoni dell'Argenteria e Oreficiera Veneta ovvero Breve compendio di Bolli e Marche dell'Argenteria e Oreficiera Veneta e alcune notizie al loro riguardo considerate a partire dalle origini di Venezia fino alla caduta della Repubblica Aristocratica, e più esattamente, fino al giorno di Natale del 1810 quando cessa ufficialmente il sistema veneto di punzonatura*. Compilato da Piero PAZZI in *Pietas Julia Pola Anno Domini MDMXCII. Tomo II. Lo stato Veneto*. 229–238. – Ezen a helyen szeretném megköszönni Végvári András támogatását, aki a Takács Imre által lefényképezett ötvösjegyről a kutatás számára is használható digitális nagyítást készített. Köszönettel tartozom továbbá Grotte Andrásnak, aki azonnal és önzetlenül segített egyrészt az alig látható ötvösjegy feloldásában, valamint rendelkezésemre bocsátotta annak idehaza teljességgel föllelhetetlen szakirodalmát.

ébre tartott és a zárai közösség emlékezetébe mélyen bevéselt egy olyan történelmi tudatot és egy olyan hagyományt, amely az idő múlásával egyre árnyaltabb véleményt formált, és immár nem a hódítót rettegte I. Lajosban, hanem a városért hozott elmúlhatatlan kegyes cselekedeteit értékelte és tisztelte benne.

▼ UTÓSZÓ

A magyar szentek tiszteletének „meghonosítását” propagáló mechanizmus nem korlátozódott persze kizárólag Dalmáciára, fölfedezhetők nyomai a Magyar Királysággal perszónálunióban álló Horvátországban és a Lengyel Királyságban is, mely utóbbi koronáját Nagy Lajos szintén 1370. november 17-én nyerte el nagybátyja, III. (Nagy) Kázmér halála után. Az ott kifejtett, Szent László-tiszteletet is érintő reprezentációhoz köthető emlékek föltárása és földolgozása legalább annyira sürgető feladat lenne, mint a dalmáciai egyházi és művészettörténeti kutatások további folytatása, amelyből remélhetőleg kikerekedhet a közeljövőben egy szintézis is.¹⁴¹ Ebbe a majdani összefoglalásba természetesen már nem csupán az uralkodó, hanem a Tengeremellékre kiküldött vagy ott tartósan letelepedett magyar elit kultusztörekvéseinek vizsgálata is beletartozna. A prelátusoké éppen úgy, mint a világi tisztségviselőké. Közülük is elsősorban Bebek Imre (1405 után) dalmát és horvát báné, hogy csupán a legexponáltabb, az uralkodó családjához mindvégig hű képviselőjét említsem meg, akinek famíliája körében, alighanem éppen neki köszönhetően, különösen a XV. század első évtizedeiben válik elsődlegessé és földrajzilag is jól körülhatárolhatóvá a személyes devócióval összefonódó magyar szentek tisztelete.

Szent László és a magyar szentek tisztelete
Dalmáciában I. Lajos uralkodása idején.
História és historiográfia.
Ars Hungarica 36 (2008) 5–54.

141 KERNY Terézia: Szent László középkori tiszteletének lengyel és litván képzőművészeti emlékeiről. (Vázlat.) In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára.* I–III. Szerk.: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona. Budapest 2004, II., 457–478.

▀ FÜGGELÉK

A Függelékben olvasható dokumentumokat a Magyar Tudományos Akadémia [Bölcsészettudományi Kutatóközpont] Művészettörténeti Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye és az Iparművészeti Múzeum Adattára őrzi.¹⁴² Az iratok fontos kiegészítő adalékokkal szolgálnak a Radisics Jenő kezdeményezésére megalakult *Galvanoplasztikai Intézet* tevékenységére és a dalmáciai művészettörténeti kutatások nehézségeire vonatkozóan. A hivatali jelentések betekintést engednek továbbá a *Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* nemzetiségi feszültségektől sem mentes, regionális hivatali apparátusának bürokratikus intézkedéseibe, azoknak – a ma már teljességgel értelmetlennek tűnő, de akkor nagyon is hangsúlyosan jelen lévő – aktuálpolitikai hátterébe.¹⁴³

A történet főszereplői Radisics Jenő, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója, ifjabb Herpka Károly restaurátor, gróf Csáky Albin (1841–1912) liberális politikus, főrendiházi tag, aki az érintett időpontban vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, Tomaso Burato zárai és Josef Wilha bécsi fotográfus. Kulcsfigurája azonban Thallóczy (Strommer) Lajos történész, Kelet-Európa, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina középkori történetének elismert szakértője, az idevonatkozó oklevelek kiadója volt, aki a dalmáciai kutatások időpontjában a bécsi Theresianumban és a konzuli akadémián tanított közjogot és magyar történelmet. Tárgy- és helyismerete, politikai tájékozottsága miatt nélkülözhetetlen munkatársa lett a Dalmáciában vizsgálódó művészettörténészeknek, köztük Radisics Jenőnek is.¹⁴⁴

142 A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium idevonatkozó iratai a budai vár 1945-ös ostromakor, majd az 1956-os forradalmi események következtében elégték. Az anyagról ma csupán a Valkó Arisztid által még 1951–1953 között kijegyzetelt regeszták állnak a kutatók rendelkezésére. (Bibó István – KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs: *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye. Repertórium*. Szerk.: KERNY Terézia – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest 2001, 16–18. [A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, A-1-4.])

143 Az intézmény korai korszakára vonatkozóan: MEZEY Alice – SZENTESI Edit: Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860). In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk.: BARDOLY István – HARIS Andrea. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, IX.) Budapest 1996, 47–68.

144 A mind a történészek, mind a művészettörténészek számára rendkívül fontos, jórészt még feldolgozatlan, hatalmas mennyiségű irathagyatékát az OSZK Kézirattára őrzi. Életére vonatkozóan: WAKTOR Andrea: „Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a

A kronológiai sorrendben szereplő levéltári és irattári dokumentumok közlésénél, különleges stílusértékük miatt, az eredeti írásmódot tartottam meg. Csupán annyi változtatással éltem, hogy a központosítást pótoltam, s a nyilvánvaló hibákat, elírásokat kijavítottam. Az olvashatatlan szavakat szögletes zárójelbe tett pontokkal jelöltem. A témában és a korban tájékozatlan mai olvasó számára a ma már nem használatos rövidítéseket feloldottam, amelyek az esetleges egyéb magyarázó kiegészítésekkel együtt szögletes zárójelbe kerültek. A téma szempontjából mellékes iratok (útszámlák, fényképmegrendelés) teljes közlésétől eltekintettem, csupán azok regesztázott tartalmára utalok.

Szorosan hozzátartozik a témához Marczali Henrik memoárja, pontosabban annak *Dalmácia* címet viselő fejezete is az 1897-es levéltári kutatómunkájáról, de miután visszaemlékezései a Múlt és Jövő Kiadónál 2000-ben megjelentek, újraközlésétől eltekintettem.¹⁴⁵

Ezen a helyen szeretném megköszönni Lichner Magdolna önzetlen segítségét, aki az Iparművészeti Múzeum Adattárában őrzött iratok előkészítésében, fénymásolásában, illetve a zárai szarkofág három galvanoplasztikai másolatának lefényképezésében nyújtott segítséget, s akivel állandóan konzultálhattam a tanulmány készítése során fölmerült újabb és újabb problémákról. A dokumentumok összeolvasásában Mikó Árpád és Szentesi Edit nyújtott baráti segítséget.

1.

Tárgy: Thallóczy Lajos tájékoztatója a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztálya felé. Budapest, 1891. XII. 31.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, 1892–V–2–14686. – Őrzési helye: 1956 előtt Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. 4120. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

bécsi szép napokról”. Thallóczy Lajos és köre Bécsben. *Budapesti Negyed* XII. 4. (46.) sz. (2004. Tél) 435–456. (Tematikus szám: Társas élet Pesten és Budán.) Legújabbban Csaplár Degovics Krisztián foglalkozik Thallóczy balkáni politikai szerepével. (Thallóczy Lajos szerepe az albán történeti önkép alakulásában. Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében 2009. december 15-én.)

145 [MARCZALI Henrik: *Emlékeim*. Szerk.: SEBES Katalin. Az utószót írta, az idegen szövegeket ford.: GUNST Péter. Budapest 2000.]

Thallóczy Lajos felhívja a VKM [Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium] figyelmét a zárai Szent Simeon templomban őrzött Szent Simeon mártír ereklyetartójára, melyet 1384-ben Erzsébet magyar királyné vert ezüsből készíttetett, s melyen több magyar vonatkozású dombormű van. Leírását elkészítené, de jó volna galvanoplasztikai eljárással lemásolni, s ez körülbelül 500 forintba kerülne.

[VKM: Örömmel veszi tudomásul, megadja a megbízást Thallóczynak, mellé adja ifj. Herpka Károlyt az iparművészeti iskolában a galvanoplasztika tanárát, kikötve, hogy a másolatok az Iparművészeti Múzeum tulajdonát képezzék. Kiutalja az 500 forintot.]

▾ Részletek Szent Simeon ereklyetartójáról
(galvanoplasztikai másolatok)

2.

Tárgy: Thallóczy Lajos jelentése zárai tanulmányútjáról. Bécs, 1892. május 1.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, V-2-14686-19471. – Őrzési helye: 1956 előtt Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A-I-4. 4121. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

Első, érdekes jelentése a zárai Szent Simeon ereklyetartón végzett tanulmányairól. Lent volt, s megkezdte az előmunkálatokat. A koporsót, felirata szerint, Erzsébet királyné készítette 1380-ban Franciscus de Mediolano ötvösművésszel. – Talált még egy Anjou-czímeres kelyhet is, melyet lefénypesztetett. –

3.

Tárgy: Radisics Jenő levélfogalmazványa gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszternek zárai (és párizsi) tanulmányútjáról. Budapest, 1892. szeptember 7.

Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 143/1892. jegyzőkönyvi szám. Tárgy: Jelentés a Zarába történt kiküldetéséről és a párizsi útról. Előírat: –; Utóírat: –. Autográf, javításokkal, betoldásokkal, kihúzásokkal. Toll, 15 számozatlan levél (zárai beszámoló), az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum fejlődés pályájában.

Ministernek

Nagyméltóságod a múlt július hóban utasítani méltóztatott engem, hogy a Zarában lévő S. Simon holttestét magában foglaló aranyozott ezüst koporsónak az Orsz. Magy. Iparm. muzeum' galv[anoplasztikai] intézete részére leendő lemintázását ifj. Herpka Károly által eszközöltessem, júl. hó 8-án 28420 sz. a. kelt magas rendeletével pedig, hogy a magyar iparm. társulat és muzeum által gyűjtött – régi s modern ruhákat, hímzéseket s egyéb szöveteket az Union Centrale des Arts Decoratifs Exposition des Arts de la femme című tárlatán Párizsban felállítsam. A két megtisztelő kiküldetésről szóló bizalmas jelentésemet van szerencsém ezennel Nagym. elé oly kérés kapcsán terjesztenem, hogy a nemes bizalomért hálás köszönetem őszinte kifejezését méltóztassék mindenek előtt kegyesen elfogadni.

A zárai koporsó lemásolását megelőző tárgyalások a Nagym[éltóságú] Ministerium kebelében folyván le, azokra kiterjeszkednem nem szük-

séges. Az eszmét tudvalevőleg Dr. Thallóczy Lajos kormánytanácsos pendítette meg. Ő volt az, aki később magas összeköttetéseit a muzeum érdekében felhasználva, tapintatos magaviseletével, kitartásával, nagyon válságos helyzetek közepette s a leküzdhetetleneknek látszó akadályok dacára a kilátásba vett terv sikeres végrehajtását közvetítette.

Nagyméltóságod ellenben bőkezű segélyével örök hála kötelezte a múzeumot, amidőn annak a megkívántató anyagi eszközök egy részét bocsájtotta rendelkezésre, s ekként lehetővé tette, hogy a koporsót, a mely általános szempontból nézve mint műemlék elsőrangú, mint magyar vonatkozású műemlék és most már mint galv[anoplasztikai] másolat határozottan páratlan gyűjteményébe felvehetette. Vele a muzeum világszerte dicsőséget fog aratni, mert ahhoz hasonlítható galv. másolat, akár a terjedelmét, akár a műtörténeti fontosságot tekintjük, állítom, még nem készült.

Dr. Thallóczy Lajos, Herpka egy segéddel s én, együtt érkeztünk meg Zárába, a hol az érdekelt körök jövetelünkről már előzetesen értesítve voltak. Mindenütt a legelőzékenyebb fogadtatásban részesültünk, azt a biztatást nyertük, hogy munkánk akadályba ütközni nem fog. E körülménynek azonban megvolt a maga magyarázata. Dr. Thallóczy u.i. nehogy szándékunk esetleg más, rokontermészetű intézetek féltékenységet ébressze s megelőztessünk, nem tartotta czélszerűnek hivatalos minőségünket előtérbe tolni, sem amikor ez ügyben korábban Zárában járt, a galvanizálás összes részleteibe bele bocsátkozni; ekként mindenki tudta, hogy mi forog szóban, annélkül, hogy tulajdonkép a dolog lényegével is tisztában lett volna. Így éppen a mondott indokokból az osztrák műemlékek bizottságának (Central Commissio[n] für Erhaltung der Baudenkmäler) engedélyét sem tartotta kikérendőnek, valamint hogy figyelmen kívül hagyta ennek zárai képviselőjét, conservatorát Frnitsich tanárt, a kinek dr. Thallóczy tervünkről csak a munka megkezdésének, s saját elutazásának előestéjén tett említést. Dr. Thallóczy másnap reggel elutazott, mi pedig d. u. a lemintázáshoz akarunk fogni. Ámde nem csekély meglepetésünkre teljesen megváltozott helyzetet találtunk. Frnitsich még az előző nap jelentést adott be a helytartósághoz. Hivatkozva a Central Co[m]mission szabályzatának ama a pontjára, a mely kötelességévé teszi a conservatoroknak, hogy a hatásukörükbe eső műemlékek elpusztítását (Zerstörung) v[agy] elidegenítését (Verschlegung) megakadályozzák, tiltakozott a koporsónak mindennemű lemásolása ellen, sőt a politikai hatóság oltalmát is kikérte a maga számára az esetre, ha mi netán ennek dacára munkához fognánk. Majd előttünk, s az általa külön egybehívott templomi hatóság előtt szá-

mos, mellőztetésére vonatkozó szemrehányás s kifakadás után kijelentette, hogy ő mind addig a lemásolást meg nem engedi, a míg neki a Central Commissio[n] engedélyét fel nem mutatjuk, és ez ügyben az egyházi hatóság beleegyezését, amelyre hivatkoztam, sem tekintheti magára nézve irányadónak. Hiába volt minden utalásom ama és reábeszélésem; galv. [galvanoplasztikai] másolatokra, a melyek hasonló, de bizonyos tekintetben még sokkal, még értékesebb és kényesebb műemlékek után készültek, hiába a kísérletek is, amelyeket ott, szemeláltára csináltunk annak bebizonyítására, hogy a galv. eljárás az eredetit sem mechanice sem vegyileg meg nem támadja – Frnitsich tanár hajthatatlan maradt, s eltávozott. Én akkor mondhatom a legnehezebb helyzetek egyikében voltam. Egymagam állottam ismeretlen emberek között, a kik az ügy iránt csak annyiban érdeklődtek, hogy ki lesz a győztes Frnitsichék-e vagy mi, a kik, ha jó akarral viseltettek is irányomban, a mit hálásan elismerek, tehetetlenek voltak. Ott állottam, anélkül, hogy tájékozva lettem volna Dr. Thallóczy tartózkodási helyéről s az általa megindított terv előzményéről, miután azokat nekem el nem mondotta, csak annyit tudtam, hogy egy hajszálon függ az egész, s ha nem találom el a helyes magatartást, szép tervünknek egyszer s mindenkorra vége. Arra határoztam el tehát magam, hogy az elfoglalt helyet semmi szín alatt el nem hagyom, s a mi közben Thallóczy tartózkodási helyét szakadatlan sürgönyzés segítségével kikutatnám, teszek mint a kinek dolga a legjobb rendben van s csak éppen egy formaiság miatt kénytelen munkáját szüneteltetni. Egyúttal pedig megkísértem nem-e volna lehetséges az egyházi hatóságot, főleg pedig a szerfelett előzékeny érseket lassanként részünkre az által megnyerni, hogy illetékességét Frnitsich-ével szembe állítom. De úgy az érsek, a káptalan, valamint a helytartóság óvatosan elkerültek mindent a mi élesebb ellentéteket lett volna alkalmas teremteni, s e mellett a bécsi hatóságok álláspontjától tették függővé a magukét, úgy hogy tárgyalásaim itt nem vezettek eredményre. Nem maradt más hátra, mint a legnagyobb nyugalmat színelve egyelőre arra törekedni, hogy az időt valamikép értékesítsem. Bejártam tehát az összes templomokat, kutattam, kerestem s a mit érdekesnek találtam, lefényképeztettem. Az engedélyt a viszonyokhoz képest hol jó szón, hol pénzen szereztem meg. Különösen kiemelendőknek tartom az apácák templomában őrzött, soha ki nem állított, annál kevésbé lefényképezett műkincsek után eszközölt felvételeket. Sőt még azt is sikerült elérnem, hogy Szt. Simonról címzett templomban, a székes egyházban, a ferenczesrendiek templomában lévő összesen 6 db régi ereklyetartót s kelyhet Herpka tanárral a káptalan kívánságához képest titokban lemásoltat-

tam. Ha ekként kiküldetésem tulajdonképpen céljától még távol voltam is, okom a panaszra nem volt s megelégedéssel tekinthettem az intézetünk számára megszerzett becses anyagra.

Tizednapon végre sikerült dr. Thallóczyt megtalálnom, s vele a dolgok állását közölnöm. Most már nyílt sisakkal kellett dolgozni, ki kellett kérni megfelelő formában a Central Commissio[n]nak, az érseknek, az egyházi hatóságnak (fakriceria) engedélyét, úgyszintén a városét is mint kegyúrét. A Central Commissio[n] beleegyezését s az érsekét dr. Thallóczy eszközölte ki s juttatta a helytartóság tudomására; megint csak neki köszönhető, hogy a város is azonnal megadta a magáét, a mennyiben ő egyik ismérőset, a ki zárai születésű, nyerte meg közbenjárónak. Szóval minden rendben volt s Herpka Aug. hó közepe táján hozzáfoghatott végre a koporsó lemintázásához. Csakhogy a megfelelő engedélyek nem feltétlenül lettek kiállítva. A város, Frnitsich tanár sugalmazására, a koporsó másolatainak egy példányát kötötte ki az odavaló múzeum számára, a templom 50 ftot javításokra s 50 ftot minden eladott példány után. Jöttek ezen kívül még számosan, a kik mind kisebb s nagyobb jutalmakat kértek, s minthogy szolgáltatásaikat tényleg nélkülözni nem lehetett, kaptak is.

Zárai kiküldetésem eredménye a St. Simeon koporsójának immár készülőben lévő galv. másolatán kívül, a mely kizárólag Dr. Thallóczy Lajos kormánytanácsos érdeme, az alább felsorolandó galv[anoplasztikai] másolat és fényképfelvétel; u. m.:

1. Karformájára csinált ereklyetartó (St. Chrysogon karja);
2. U. a. Ker. Szt. János újja;
3. Ládika (St. Oronzio feje);
4. Ereklyetartó (a szent Tövis tartója)
valamennyinek eredetije a zárai székesegyházban.
5. Kehely; eredetije a St. Simon templomban
6. Kehely nodusa; eredetije a ferenczrendiek templomában.

Végül 27 fénykép u. m. a koporsó, különféle ereklyetartó, egyházi szerelvény és hímzés. Ezek közül 5 db a St. Simon, 8 a székesegyházban, 13 db az apácák, 1 db pedig a ferenczrendiek templomában vététt fel. Ezzel kapcsolatban bátor vagyok Exc[ellenciád] nagybecsű figyelmét Herpka Károly tanárra felhívni, mint a ki odaadással s ritka szakavatottsággal olyan munkát végzett, kivált a magasan álló sok helyt majdnem hozzáférhetetlen s helyéről el nem mozdítható koporsó lemásolásával, a melyet dicsérni eléggé nem lehet s a szakértők részéről, a kik a galv[anoplasztikai] eljárás előfeltételeiről teljesen tájékozva vannak, bizonyára nagy elismerésben fog részesülni.

Még egy alázatos javaslatot óhajtanék ezúttal Nagym[éltóságod]nak tenni.

St. Simeon remekmívű koporsója felett sem vonultak el a századok nyomtalanul, azt is megviselte az idő, s több helyt alapos javításra szorul: itt az aranyos pléh vált le, amott egészen hiányzik s akárhány helyütt végig repedt vagy eltörött. Ha már most meggondoljuk, hogy Szent Simon Dalmáciában, elsősorban pedig Zarában mily határtalan tisztelet tárgyát képezi századok óta, önmagától következik, hogy a koporsó kijavításának híre egész Dalmáciában hálás visszhangot keltene s meleg rokonszenvvel emlékeznének meg országszerte arról, aki e javítást megpendítette, illetőleg keresztülvitte. Miért ne Magyarország, jobban mondva annak közoktatásügyi Ministere legyen az, a kinek nevét a dalmát nép dicsérettel ajkára emelje? Jól tudom, hogy e munkára a magas kormány ádozni alig fogna, de talán nem is szükséges. Ő Felsége legkegyelmesebb urunk kétségkívül hajlandó lesz szokott nemeslelkűséggel a javítás nem is nagy összeget, talán egy-két ezer frtot igénylő költségeit kifizetni, ha figyelme illetékes helyről e tárgyra irányoztatnék. Hisz, mindezekről eltekintve a Monarchia legnevezetesebb műemlékeinek egyikéről van szó, a mely eként, most még aránylag csekély áldozat árán jó karba helyezettetnék.

A többször említett koporsó lemásolásának költségeit, a mennyiben azok a Dr. Thallóczy rendelkezésére bocsájtott összeget meghaladják, az Orsz[ágos] Magy[ar] Iparm[űvészeti Múzeum] galv[anoplasztikai] intézete képes lesz viselni, mert e másolatból remélhetőleg, fényes üzletet fog csinálni. A continentalis múzeumokkal közvetlenül fog tárgyalni, a tengerentúliakat illetőleg, Angliát is beleértve, egyedáruságot biztosított az e téren, versenytárs nélkül álló Elkington londoni cégnek, a melyet párisi tartózkodásom alatt tisztán e célból felkerestem. A fényképfelvételekért járó 260 v[áltó é[rtékű] f[o]r[into]t ellenben már nem lesz képes budgetjéből nélkülözni, úgy hogy kénytelen vagyok T[omaso] Burato zárai fényképész számláját /a. csatolva Nagy[ságod]at mély tisztelettel arra kérni, hogy a megfelelő összeget az anyag valóban becses voltára való tekintettel s tekintve, hogy azt egyetlen intézet sem bírja, a muzeum dotacioján felül kiutalványozni kegyeskedjék.

Az imént részletesen elmondott, váratlan körülmények miatt Párisba minden igyekezetem daczára csak Aug. hó közepe felé utazhattam, vagyis már a műiparm. tárlat megnyitása után. Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy helyesen cselekedtem, a midőn a koporsó másolatának megszerzését a párizsi kiállítás elébe tettem s Zárát csak a bonyodalmak szerencsés megoldása után hagytam el. Tudtam, hogy kitűnő párisi képvi-

selőnk L. [?] Delamaire Didót úr tárgyainkat helyettem ideiglenesen felállítja, s nekem módomban van ezeket utólag újra rendezni. E rendezés már csak azért sem volt elkésztnek tekinthető, ha Aug. folyamában megtörténik, mert az Union Centrale tárlatainak tulajdonképpen idenye amúgy sem kezdődik meg sept. hó második fele előtt. (...)

A midőn Exc[ellenciádat] arra kérném, hogy e jelentésemet tudomásul venni s az általam tett alázatos javaslatokat kegyes figyelmére méltatni, s végül a kért 290 f[o]r[in]tnak folyóvátételét elrendelni méltóztassék, maradok

Nagy[méltóságú] Minis[ter] Kegye[elmes] Úr
hódoló tisztelettel
alázatos szolgálja
[Radisics Jenő]

Bpestén, 1892. Sept. hó 7-én

4.

Tárgy: Radisics Jenő jelentése gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszternek zárai és (párizsi) tanulmányútjáról. Budapest, 1892. szeptember 7.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, 1892–2–14686–40807. – Őrzési helye 1956 előtt: Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. 4122. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

Radisics Jenő az Iparművészeti Múzeum igazgatója hosszú beadványban számol be zárai és párizsi útjáról. Jelenti, hogy Szent Simeon zárai koporsóját Herpka már másolja, s ő is készített ott több emlékről fényképeket. (...)

[A VKM köszönetet mond a jelentésért és a zárai fényképek kiadásait, 264 forintot, megtéríti.]

5.

Tárgy: Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter levele Radisics Jenőnek. Budapest, 1892. október 1.

Tárgy: Radisics Jenő zárai (és párizsi) kiküldetéséről szóló jelentésének elfogadása. – Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 160/1892. jegyzőkönyvi szám. Autográf, toll, 2 folio. Az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* fejléces palliumában. VKM iktatószám: 40.807 +

1 darab melléklet: Használat után irattárba tétetett. Bpest, 1893. III. 5. Lajning titkár. Gróf Csáky Albin saját kezű aláírásával.

Tekintetes Radisics Jenő úrnak

az országos iparművészeti múzeum igazgatójának.

Tekintetességednek a f. évben Zarába és Párizsba történt kiküldetése alkalmából kifejtett tevékenységéről és szerzett tapasztalatairól, f. évi 143. sz. a. kelt jelentését teljes jóváhagyással vevén tudomásul, az Iparművészeti Múzeum számára Zarában kiválóbb iparművészeti emlékekről készített fényképfelvételek költségeinek megtérítésére, az itt visszamellékelt számla alapján, 264 ftot utalmányoztam Tekintetességed hivatalos nyugtatványára, s elszámolása kötelezettsége mellett, a Budapest IX. kér. m. kir. állampénztárnál. –

Midőn erről Tekintetességedet, tudomása végett értesítem, fölhívom, hogy a párizsi „Exposition des Arts de la femme” végének közeledtével, Tekintetességed jelentése alapján Vachon Marius kiállítási elnöknek részemtől küldeni szándékolt köszönet szövegét, francia fordításával együtt, mutassa be. –

Budapest, 1892. szeptember 24-én

Gr. Csáky [Albin] s. k.

6.

Tárgy: Tom[aso] Burato zárai fényképész részletesebb utasítást kér a Szent Si-meon koporsójának belsejéről készülő fényképeket illetőleg.

Őrzési helye: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 197/1892. Előírat: –; utóírat: –. Olasz nyelvű autográfia, vonalas, a fényképész bélyegzőjével ellátott papíron, toll. Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum fejlődés pályájában.

7.

Tárgy: Radisics Jenő, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatójának jelentése az intézmény éves tevékenységéről. Budapest, 1892. október 31.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, 1892–1–47747–50111. – Őrzési helye: 1956 előtt Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. 2521–2522. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

(...) Ez évben másolta le Herpka Károly galvanoplasztikai eljárással a zárai Szent Simeon koporsójának domborműveit (Thallóczy Lajos tette lehetővé.) – A koporsót 1380-ban Erzsébet királyné, Nagy Lajos felesége rendelte meg, s a királyi házaspár alakja s a magyar címer többször is előfordul. – (...)

8.

Tárgy: Tom[aso] Burato zárai fényképész levele a Szent Simeon koporsójának belsejében lévő domborművek lefényképezéséről. Zara, 1893. 1. 19.

Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 18/1893. Előirat: 197/1892. Utóirat: –

Olasz nyelvű, háromlapos autográfia. Toll, két fekete ceruzarajzos melléklettel a szarkofág fényképezésének technikai kivitelezéséről az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* fejlődés pályájában.

9.

Tárgy: Tomaso Burato zárai fényképész a Szent Simeon ládájának belsejéről eszközölt fényképeket megküldi

Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 54/1893. Előirat: 18/1893; utóirat: –

Az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* fejlődés pályájában, a fényképfelvételek nélkül.

10.

Tárgy: Radisics Jenő, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatójának javaslata. Budapest, 1893. január 20.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, 1893–2–3369. – Őrzési hely 1956 előtt: Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. 4123. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

Kitüntetésre javasolja Thallóczy Lajost és ifj. Herpka Károlyt, mint akiknek a zárai Szent Simeon-ereklyetartó lemásolásában nagy érdemeik vannak, továbbá H. K. Candallt, a londoni South Kensington Museum őrét, aki a magyarok, s az Iparművészeti Múzeum érdekeit ott buzgón képviseli. – [VKM: Mindegyiknek elismerését fejezi ki, továbbá Radicsics Jenőnek is.]

11.

Tárgy: Radisics Jenő, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatójának jelentése az intézmény éves tevékenységéről. Budapest, 1893. október 15.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, 1893–V–1–47691–51224. – Őrzési hely: 1956 előtt Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. 2547–2548. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

(...) A Zarában lemásolt Szent Simeon ereklyetartó egy példányát a londoni South Kensington Museum rendelte meg, s egyet a bécsi múzeum kapott (...)

12.

Tárgy: Josef Wlha bécsi fotográfus levele az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatóságának. Wien, 1894. II. 23.

Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum Adattára, 37/1894. Előírat: –; utóírat: –.

Kétlapos német nyelvű autográfia, toll. Az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* német nyelvű fogalmazványt tartalmazó fejléces palliumában. Melléklet: Tomaso Burato zárai fényképész levele. Zára, 1893. május 5. Kétlapos olasz nyelvű autográfia, vonalas levélpapíron.

[Wlha bécsi fényképész kérdezi, hogy a zárai kincstárban eszközölt fényképeink rendelkezésre állnak-e?]

13.

Tárgy: Thallóczy Lajos átteszi [a Galvanoplasztikai Intézet iratai közé] az osztrák műemlékek bizottságának hozzá intézett megkeresését a Szent Simeon koporsó galvanoplasztikai másolatának egy példánya megszerzéséről. Bécs, 1894. V. 2.

Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, Iktatókönyvek: 105/1894. Elintézés napja: 1894. V. 19. Utóírat: 114/189.

[A Galvanoplasztikai Intézet 1892–1895 közötti iratai hiányoznak.]

14.

Tárgy: Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale levele az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatóságához. Wien, 1894. március 11.

Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 114/1894. Előirat: 105/1894; utóirat: 9/1894. [g. i. monogrammal]

Kétlapos német nyelvű autográf a *Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* cégjelzéses papírján. Saját kezű, olvashatatlan aláírással. Toll. Az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* fejlődés pályájában.

[A Szent Simeon-szarkofág fényképezésének ügye.]

15.

Tárgy: Radisics Jenő, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatójának jelentése az intézmény éves tevékenységéről. Budapest, 1894. IX. 15.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai, 1894–V–37667–45645. – Őrzési helye: 1956 előtt Budapest, MOL. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. 4036. számú cédula. (Valkó Arisztid regesztája; autográf, toll, 1951.)

(...) Galvanoplasztikai Intézet működése. Szent Simeon ezüst ládájának másolata. (...)

16.

Tárgy: Josef Wlha bécsi fotográfus levele az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatóságához. Wien, 1894. XII. 17.

Őrzési hely: Budapest, Iparművészeti Múzeum, Adattár, 229/1894. Előirat: –; utóirat: –.

Egylapos német nyelvű autográfia az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* fejlődés pályájában. Toll, saját kezű aláírással. A palliumban a levélre adandó válasz német nyelvű fogalmazványa a fényképfelvételeket jelölő számokkal. Budapest, 1894. XII. 18. RJ monogrammal. Melléklet: 1 darab lepecsételt bécsi postai utalvány.

[A Szent Simeon-szarkofág fényképezésének ügye.]

17.

Tárgy: A zárai Szent Simeon-szarkofágról készült fényképfelvétel átadása publikálás céljából

Őrzési hely: Iparművészeti Múzeum, Adattár, 100/1895. Előirat: 13/1893, utóirat: –.

Thallóczy Lajos (a) és Hampel József (b) autográf levelei Radisics Jenőhöz a fényképek átengedése ügyében az *Országos Magyar Iparművészeti Múzeum* fejlődéséért, a fényképfelvételek nélkül.

a)

Nagyságos Úr!

Van szerencsém % a. mellékelni az orsz. műemlékbizottságnak hoz-
zám intézett megkeresését azzal a kéréssel küldeni meg Nagyságodnak,
hogy az arra adandó válasz tervezetét nekem lehetőleg mielőbb közölni
szíveskedjék.

Bécs, 894. V/2.

N[agysá]godnak igaz tisztelettel szolgál Thallóczy Lajos

(Hátoldalán: Egy melléklet: Előirat 13/1893. Elintéztetvén ad acta. Bp.
1894. szept[ember] 1. R[adisics])

b)

[Lampel József – Wodianer E és Fiai császári és királyi Könyvkereske-
dés és Könyvkiadó Hivatal Budapest fejlődéséért papírján]

Budapest, 1895. VI/25 Nagyságos Radisics Jenő

Iparművészeti múzeumi igazgató úrnak Budapest

Nagyságos Igazgató Úr!

Legyen szabad alázattal arra kérnünk, hogy kegyeskedjék nekünk zá-
rai Szent Simon ereklye tartójáról Erzsébet királynét és leányait feltüntető
részletnek nagyobb alakú fényképét, mely dr. Czobor úr értesülése szerint
Nagyságod birtokában van, nekünk a Magyar nemzet története című
munkához kegyeskedjen kölcsön adni, hogy azt becses engedelmével sok-
szorosíthassuk.

Ezen kiváló szívességéért fogadja előre is legmelegebb köszöne-
tünket.

Vagyunk viszonzszolgálatra mindig kész.

Lampel József cs. és kir.
udvari könyvh.

(Hátoldalán: R[adisics], jelezve lett válaszkép[p], hogy e fénykép
nincs birtokunkban. 1895. VI. 26. R[adisics])

GONDOLATOK

A KÖZÉPKORI VÁRADI SZÉKESEGYHÁZ SZENT LÁSZLÓ-OLTÁRÁRÓL

Egy beszélgetés során 2007 őszén Marosi Ernő óvatosan megkockáztatta, hogy a középkori váradi – Szűz Mária tiszteletére szentelt (Beata Maria Virgo) – székesegyháznak a XIV. század harmincas éveiben megújított Szent László-oltárán alighanem egy olyan kép lehetett, mint Báthory András váradi püspök (1329–1345) pontifikális pecsétjén.¹ Az alábbiakban ehhez a fölvetéshez szeretnék néhány észrevételt fűzni.

■ BÁTHORY ANDRÁS VÁRADI PÜSPÖK

Báthory András a Gútkeled nemzetség Majádi főágának Báthory-ágából származott.² 1292-ben Bolognában tanult.³ A váradi kanonokság elnyerése után budai prépost, majd 1329-től haláláig a váradi püspöki méltóságot töltötte be. Kormányzása alatt a város egyházpolitikai tekintélye megszilárdult, s hatalmas horderejű beruházások indultak meg, páratlan művészi fejlődést eredményezve. Mindebben kétségtelenül közrejátszott, hogy Károly Róbert (1307–1342) egyik legbefolyásosabb prelátusa volt. A „király barátja”, ahogyan az oklevelekben említették, mert nem csupán politikájában volt hű támogatója, de családjához is bensőséges szálak kötődtek. A király természetes fiának, Kálmán hercegnek (a későbbi győri püspök) volt a nevelője 1335-ig.⁴ Ő keresztelte meg az uralkodó negyedik fiát, a tragikus sorsú András herceget is. 1333-ban együtt utazott azzal a királyi küldöttséggel, amely keresztfiát kísérte el Nápolyba, hogy eljegyezzék

1 Marosi Ernő szíves szóbeli közlése. (2007. szeptember 26.)

2 Mindmáig legrészletesebb életrajza: BUNYITAY 1883–1884, I., 171–180.

3 VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864.* (Olaszországi magyar emlékek, III.) Budapest 1941, 393.

4 Életrajza: PÓR Antal: Kálmán, győri püspök (1317–1375). *Századok* 23 (1889) 369–384.

Bölcs Róbert (1309–1343) unokájával, Johannával.⁵ I. Károly kérésére az út során XXII. János pápa (1316–1334) felhatalmazta, hogy a trónörökös, Lajos herceget az esztergomi vagy a kalocsai érsek távollétében, illetve egyéb akadályoztatás miatt majdan ő koronázhassa meg.⁶ Hazatérése után – talán a nápolyi Santa Maria di Donna Regina mintájára – Várad keleti részén, részben saját birtokainak jövedelméből klarissza kolostort alapított azzal a kikötéssel, hogy családjából egy-két leányt vagy özvegyet az apácák mindenkor kötelesek tanítani és ápolni a zárda falai közt.⁷ Nagyszabású építkezései közül a leglátványosabb kétségtelenül a székesegyház reprezentációs igényű kibővítése lehetett. Gazdasági, jogi alapját voltaképpen az uralkodó 1323. június 12-én Váradról kelt oklevele képezte, melyben arról értesülünk, hogy elsőszülött fia, Károly Visegrádon bekövetkezett halála miatt fogadalmat tett, hogy a váradi egyház privilégiumait helyreállítja.⁸ A kötelezettség beváltása mögött egyrészt fölsejlik a király Szent László iránti tisztelete,⁹ de

5 Idevonatkozóan: *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*. I. Szerk.: WENZEL Gusztáv. (Magyar Történelmi Emlékek, 4. Osztály. Diplomáciai emlékek, I.) Budapest 1874, 294–297. További források a nápolyi utazásról: *Anjou-kori oklevéltár – Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*. XVII. 1333. Szerk.: KRISTÓ Gyula. Budapest–Szeged 2002. Báthory egyébként már az utazás előtt is igen jó kapcsolatokat ápolt a nápolyi udvarral, amit Róbert király néhány oklevele is alátámaszt: *Anjou-kori oklevéltár – Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*. XIV. 1330., 1933. Szerk.: ALMÁSI Tibor – KÓHALMI Tamás. Budapest–Szeged 2003, 311. (Nr. 527.), 314. (Nr. 532.), 314. (Nr. 533.), 354. (Nr. 625.)

6 *Codex Diplomaticus...* VIII/3. Budae 1832, 697–699. (Nr. CCCXVII.); *Codex Diplomaticus...* VIII/4. Budae 1832, 321–324. (Nr. CLIII.)

7 „...unam vel duas virgines aut viduam de cognatione ipsorum... aussumere... et more aliarum tunc existentium... claustrum in eodem educare et conservare teneatur...” Kiadása: *Codex Diplomaticus...* VIII/4. Budae 1832, 597–599. (Nr. CCCV.) Említve: BUNYITAY 1883–1884, I., 177.; KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I. Budapest 1923, 292–293. 1351-ben I. Lajos a kolostor kiváltságait megerősítette. Kiadása: KERESZTURI 1806, I., 168–175. Nr. 2A.

8 1323. VI. 12. Kiadása: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. III. 1321–1349. Szerk.: DEDEK Crescens Lajos. Esztergom 1924, 27.; *Anjou-kori oklevéltár – Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387*. VII. 1323. Szerk.: KRISTÓ Gyula – BLAZOVICH László – GÉCZY Lajos – ALMÁSI Tibor – PÉTI Ferenc. Szeged 1991, 122. (Nr. 258.) Említve még: KRISTÓ Gyula: Károly Róbert családja. *Aetas* 20 (2005) 4. sz. 24.

9 Az Engel Pál által összeállított itinerárium szerint a hatalma megszilárdításáért folytatott időszak alatt öt alkalommal kereste föl a püspöki székhelyet: 1312. III. 15. (MNL OL, DL 87 169.); 1318. V. 19. (MNL OL, DL 99 555.) [Károlyi-Bosnyák család levéltára 6.12.] Kivonata: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*. I. Kiad. KÁROLYI Tibor, sajtó alá rend. GÉRESI Kálmán. Budapest 1882, 47.; *Anjou-kori oklevéltár* i. m. (8. j.) V. (1998) 62. (Nr. 131.); 1320. V. 6. (MNL OL, DL 314., 12 797.); 1322. V. 3. (MNL OL, DL 84 774.); 1323. VI. 12. (*Monumenta Ecclesiae Strigoniensis...* i. m. [8. j.] III., 27.) Idézi ENGEL Pál: Az ország újra-

a püspökhöz fűződő baráti kapcsolata is.¹⁰ A renováció azonban ettől függetlenül is elkerülhetetlen volt, mivel a nagy népszerűségnek örvendő zarándoktemplomnak egyre nagyobb és nagyobb tömegeket kellett befogadnia. Megoldandó feladat volt immár Szent László sírjának védelme, a folyamatosan körülötte tolongó búcsújárók akadálytalan áramlásának biztosítása, meg kellett szervezni továbbá a misék és a gyóntatás zavartalan rendjét, de nem volt elhanyagolható tényező a peregrinusok és betegek elszállásolása, ápolása, étkeztetése sem, alkalmi és állandó fogadókakal, leprozóriumokkal, ispotályok egész láncolatával, zarándokházakkal, magánházak bérbe adott szobáival. Várad mint hiteleshely a tüzesvas-próbák, országos vásárok színhelye középkori viszonylatban óriási forgalmat bonyolíthatott le, ahová egész éven át – minden elképzelhető méretet felülmúlva – folyamatosan özönlöttek a látogatók a Magyar Királyság valamennyi részéről, sőt a határon túlról is.¹¹ Ezekből a már a XIV. század húszas éveiben megindult monumentális átalakításokból azonban szinte semmi nem maradt fenn. A kép, amely ma kirajzolódik előttünk, ijesztően szegény.

Az építkezések során a zarándoktemplomban az oltáralapítások igen sűrűn követték egymást, és ezek a forrásokban is jól nyomon követhetők. 1329 után András püspök például apja névadó szentje, Bereck emlékére emeltetett oltárt,¹² saját patrónusa tiszteletére pedig kápolnát építtetett, amely egyben családi sírkápolnája lehetett: „...quidam idem construxit cum magistratu altaris sancti Briccii, qui pertinet ad sacerdotis chori, ubi etiam, scilicet in capella sancti Andree apostoli est altare sancti Michaelis...”¹³ Közbevetően jegyzem meg, hogyha összevetjük az ekkortájt emelt kápolnák és mellékoltárok titulusait az 1330 körül készült *Magyar Anjou*

egyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). *Századok* 122 (1988) 136–139.; KRISTÓ Gyula: I. Károly király harcai a tartományurak ellen (1310–1323). *Századok* 137 (2003) 335. (Az 1318-as váradi tartózkodásról.)

10 TAKÁCS Imre: Batori András „második temploma”. A székesegyház 14–15. századi átépítésének emlékei. In: *Váradi költőredékek...* 1989, 39–42.

11 Mellesleg Váradon négy hadiút is összefutott, mégpedig a budai, a kassai, az erdélyi és a temesvári, ami szintén jelentős forgalmat eredményezett.

12 Szent Bereck *Magyar Anjou Legendáriumbeli* szerepléséről: SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Budapest 2006, 145–147. Legendájával kapcsolatban érdemes kiemelni azt a történetet, amikor izzó parazsat vitt köpönyegében Szent Márton sírjához, anélkül, hogy megperzselődött volna. A csoda önkéntelenül is a váradi tüzesvas-próbák emlékét idézi föl.

13 Kiadása: *A váradi káptalan legrégibb Statutumai*. A váradi káptalan megbízásából közrebo csátja BUNYITAY Vincze. Nagyvárad 1886, 73. Említi még: BALOGH 1982, II., 32.

Legendáriumban szereplő szentekkel, akkor egészen meglepő egyezések figyelhetők meg. Nevezetesen a székesegyház oltár- és kápolnadedikációi sorra visszaköszönnek a *Legendáriumban* is,¹⁴ vagyis abban az uralkodó-családnak szánt díszkódexben, melynek egyik föltételezett programadója éppen a püspök volt.¹⁵

A hatalmas épületkomplexum lassan-lassan nekropolisz jelleget is öltött. Nem csupán a főpapság temetkezőhelye lett, hanem a Bihar vármegyei főnemességé, sőt a királyi házáé is. Szent László sírja különösen odavonzotta a végrendelkezőket és hozzátartozóikat. Amikor Luxemburgi Beatrix, Károly Róbert harmadik felesége 1319-ben meghalt, akkor a király Szent László sírjához, illetve az ahhoz közel álló – a feltehetően közvetlenül szentté avatását követően, 1317–1319 között emelt – Toulouse-i Szent Lajos-oltár mellett temettette el.¹⁶ Itt helyezték örök nyugalomra 1323-ban Néksei Sándor körösszegi várnagyot,¹⁷ akinek gyászceremoniáján az uralkodó Lászlót „szent elődjeként” emlegette,¹⁸ Ivánka váradi püspököt (1329) és Barsa nembeli Tamás fia Istvánt, Kopasz nádor testvérét (1333).¹⁹ A méretében, külalakjában viszonylag rövid időn belül átalakított váradi egyház korábbi kiváltságait az uralkodó 1337. január 14-én Vi-

14 A kápolnák és oltárok rendjéről vö. BALOGH 1982, II., 275–278.

15 KERNY 2006, 423.; SZAKÁCS Béla Zsolt: Mú és közönség Károly Róbert korában: a Magyar Anjou Legendárium megrendelői háttére. Elhangzott a „Károly Róbert emlékezete” című konferencián (Székesfehérvár, 2010. X. 16.). [Megjelent: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. (Magyar királyok és Székesfehérvár, II.) Székesfehérvár 2011, 101–110.]

16 ENGEL: Az ország újraegyesítése... i. m. (9. j.) 135.; KERNY 1989, 163.

17 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*. I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak) Budapest 1996, I., 349., 375.; II., 174.

18 1326. október 14-én Károly Róbert megengedte tárnokmesterének, „Demetrius filius Alexandri de Nechke de genere Aba”-nak, hogy Szolnok vármegyei birtokát végrendeletileg a váradi egyháznak adományozza: „...eidem venerabili Ecclesiae B. Virginis Waradiensis, in qua Beatissimi Ladislai Regis et Confessoris nostri progenitoris sacra tumba, aliorumque plurimorum Sanctorum reliquiae sunt mirifice conditae, continuis divinitus corruscantes miraculis... in perpetuum elemosynam et suae et Parentuum suorum, nec non ipsius Magistri Alexandri Patris sui, sub ipsius Ecclesiae ala in domino quiescentis animarum ob remedium.” A király az engedélyt „...ob devotionem praesertim, quam habemus ad ipsum Beatum Regem Ladislaum...” adta. Kiadása: *Codex Diplomaticus...* VIII/3. Budae 1832, 66–70. (Nr. VI.) Közölve még: BALOGH 1982, II., 31.

19 BALOGH 1982, I., 18.; II., 32.

segrádon megerősítette,²⁰ de ezzel még korántsem fejeződtek be a munkálatok, mert 1342-től ismét újraindultak az építkezések.²¹

▼ BÁTHORY ANDRÁS PONTIFIKÁLIS PECSÉTJE

Báthory András váradi püspök pontifikális pecsétjének legelső kibocsátási ideje nem ismert. A pontos dátum meghatározását megnehezíti az a körülmény, hogy számos esetben nem rögtön a kinevezést követően, hanem jóval később (esetleg évek múlva) kezdték csak használni a püspökök új hivatali méltóságuk pecsétjét. Báthory püspöki pecsétjének Szent László trónuson ülő alakjával díszített lenyomata is csupán 1338-ból ismert. Az sem állítható teljes bizonyossággal, hogy már legelső főpapi pecsétjére is az ő Maiestas-ábrázolása került volna. Mindenesetre ez tekinthető jelenleg a szent középkori ikonográfiájában egyébként meglehetősen ritka típus legkorábbi fennmaradt emlékének, de ezen túlmenően is lényeges változást, sőt fordulópontot jelentett a korábbi magyarországi főpapi pecsétképek tradicionális kompozícióihoz képest. Azokon ugyanis rendszerint az érsek vagy püspök álló alakja, majd (a XIV. század elejétől) az egyházmegye (vagy a főpap) védőszentje jelent meg az előtte imádkozó egyházfőkkel. A Báthory-pecsét mezőjének közepén azonban nem a püspök, és nem is a székesegyház védőszentje, hanem Szent László király (az I. István alapította Bihari Püspökség székhelyének áthelyezője és a székesegyház alapítója) került, aki e pecsét kibocsátásáig kizárólag a váradi káptalan pecsétjén szerepelt 1291-től. Sok egyéb ok mel-

▼ Báthory András váradi püspök (1329–1345) pontifikális pecsétje, másolat

20 Kiadása: KERESZTURI 1806, 144. Közli még: BALOGH 1982, II., 32.

21 TAKÁCS Imre: Bátor András „második temploma”. A székesegyház 14–15. századi átépítésének emlékei. In: *Váradi kőtöredékek...* 1989, 42–43.

lett talán azért is eshetett rá a választás, mert Báthoryt nem a pápa, hanem a káptalan választotta meg püspökké (utoljára). A pecsétnek létezik egy természetes viasz és egy vörös színű variánsa.²²

A gótikus építészeti elemekkel gazdagon tagolt trón előlapját vakmérműsor díszíti, hátlapját rombuszhálós drapéria borítja. A profilozott ívű, ugyancsak vakmérművekkel tagolt alépitmény alatt térdel ornátusban András püspök, jobbra fordulva. Felirata: „SIGILLUM MAIUS CAPITULI WARADIENSIS ECCLESIAE AD PRIVILEGIA”. Szent László középkorú arcvonásai sematikusak. Hullámos haja válláig ér. Gloriolás fején háromágú, keskeny abroncsú, nyitott, liliomos pártázatú korona. Ruházata könnyű, földig érő, testhez simuló tunika, amit a derék fölött öv szorít össze. Palástja a tunikához hasonló vékony anyagból készült. Szárait két oldalról vonja ölébe, oly módon, hogy az a vállát is fedi. Ezt a beburkoló köpenyt nyitják szét a felsőtest előtt a jelvényeket tartó kezek. Behajlított jobb kezével hosszú nyelű bárdot, baljával magától eltartva országalmát tart. A lábakra fektetett köpeny anyaga a térdek között V alakú formát vesz föl, amely átfolyik az egyik térd és az ellentétes lábfej közötti lendületes, diagonális redővonulatba. Lábán hegyes orrú, meghatározhatatlan anyagú cipő. A trónus alatt jobbra fordulva a püspök térdel.

A pecsét stílus jellemzőivel, feltételezett ötvössel, ikonográfiájával Bunyitay Vincétől (1837–1915) kezdve igen sokat foglalkozott már a művészettörténeti kutatás.²³ Újabban Takács Imre elemezte igen behatóan, s

22 1338. VIII. 29. (MNL OL, DL 51 086/1.); 1340. III. 16. (MNL OL, DL 3297.) Viasz, függő, 70 × 40 mm. Szilikonmásolatai: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Pecsétmásolatgyűjtemény. Ltsz.: MKCS – V. 8. 11224., MKCS – V. 8. 724. A főpapi pecsétek jellegzetességeiről korábbi irodalommal: FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 1984, 11–20.

23 BUNYITAY 1883–1884, I., 179–180.; [CZOBOR Béla:] Bunyitay 1883 I. [Könyvismertetés] *Egyházművészeti Lap* 5 (1884) 58.; *A váradi káptalan legrégibb Statutumai*. A váradi káptalan megbízásából közrebocsátja BUNYITAY Vincze. Nagyvárad 1886, 23.; BUNYITAY Vincze: *Szent László király emlékezete*. Budapest 1892, 58–59.; BALOGH 1934, 22.; NÉMETH Annamária: Pecséttani bibliográfia. In: MAKKAI László – MEZEY László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század*. (Nemzeti Könyvtár) Budapest 1960, 420.; BALOGH 1982, I., 18., 77.; II., 29., 302.; BÁNDI Zsuzsa: A Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítására 1982. szeptember 22-től. *Levéltári Közlemények* 53 (1982) 187.; MAROSI Ernő: A 14. századi pecsétek művészettörténeti jelentőségéhez. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 139.; TAKÁCS Imre: *A XIV. századi magyarországi főpapi pecsétek stílustörténeti vázlata*. Szakdolgozat. Budapest 1983, 36–45., 86., 97–98. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára, 472.; ELTE Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtára, KD 7031.); FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 1984, 12.; TAKÁCS 1984, 23–25., 29–30., 45.; ERNŐ MAROSI: Die drei Majestätssiegel

az alábbi véleményének adott hangot: „...tipológiai előképét... kétségtelenül az uralkodói pecsétek körében találhatjuk meg, vagy esetleg olyan királyi pecsétek mintájára készült egyházi használatban lévőek között, mint a XIII. század második feléből származó zágrábi káptalani pecsét.”²⁴ Egy másik tanulmányában pedig: „A pecsét monumentális Szent László-figuráján az érett gótika kései, kifinomult stílusvonásai tükröződnek. E Maiestas-ábrázolás közeli stílárís előképei hihetőleg az udvari művészet elpusztult alkotásai között voltak. (...) A pecsét művészeti helyzetére nagyon jellemző az a tipológiai hasonlatosság, ami Károly Róbert 1323-as második felségpecsétjéhez fűzi, és ez a szoros stílárís, valamint formai rokonság, ami közte és Nagy Lajos 1342-ben készült első felségpecsétje között fennáll. (...) A pecsét meglehetősen pontos mutatója annak a magas reprezentációs igénynek, amely a váradi székesegyház újjáépítésének és »sokféleleképpen való felékesítésének« háttérében munkált.”²⁵

Elgondolkodtató, hogy kibocsátása után az ülő típus villámgyorsan elterjedt, s a XIV. század végéig töretlenül kimutatható.

▼ A MAIESTAS-TÍPUS ELTERJEDÉSE

A kolozsvári Szent Mihály-templom déli mellékkápolnájának északkeleti falán a feltárást vezető szakember 1957-ben a következő falképeket regisztrálta: „A Szent Sebestyén falkép alatt... világosan kivehető... egy ülő szent alakja. A szentet a művész világos szürkésokkeres egyszerű glóriával, és élénkzöld, élénkpirossal tarkított ruhában ábrázolta. Barna haja és szakálla kivehető, de vonásai elmosódottak. Csak sejthető kezében jól felismerhető csatabárdot tart.” Az idézett néhány sor Darkó László (1924–

König Karl Roberts von Ungarn. In: *Europäische Kunst um 1300*. Hg. Elizabeth LISKAR. (Akten des XXV. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte Wien, 4.–10. September 1983. Band 3. Sektion 3.) Wien–Köln–Graz 1986, 251.; *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk.: MAROSI Ernő. (A magyarországi művészet története, 2.) Budapest 1987, 136., 375–376.; MAROSI 1987–1988, 213–214., 234.; MAROSI Ernő: Művészettörténeti megjegyzések az illusztrációkhoz. In: *Károly Róbert emlékezete*. Szerk.: KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc. (Bibliotheca Historica) Budapest 1988, 205.; KERNY 2000b, 39.; POSZLER 2000, 176.; MAROSI Ernő: Gótika. In: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig...* 2001, 102.; TAKÁCS Imre: A kolozsmonostori konvent pecsétnyomója 1575-ből. *Korunk* 3 (2001) 7. sz. 21–26.; KERNY 2006, 412.

24 TAKÁCS 1984, 24.

25 TAKÁCS: *Bátori András...* i. m. (10. j.) 40., 49. (9. j.)

1970) művészettörténész, festő-restaurátor tollából *A kolozsvári Szent Mihály templom 1956/57. évi helyreállítása során feltárt falfestményekről* című, Kelemen Lajos (1877–1963) születésének nyolcvanadik évfordulójára megjelentetett tanulmányából származik.²⁶ Az ekkor napvilágra került, s Darkó által az 1330 körüli évekre datált Szent László-falkép sorsa azonban hamarosan megpecsételődött, mert csupán az *al secco* technikájú Szent Sebestyén-kép konzerválására nyílt lehetőség.²⁷ A szakirodalomban is mindössze háromszor fordult elő említése,²⁸ ami teljesen érthető, hiszen voltaképpen semmit sem lehet róla tudni. Rajz vagy fénykép-dokumentáció nem készült róla, a fent idézett három mondat pedig aligha jogosíthat föl bárkit is messzemenő következtetések levonására. A Szent Mihály-templom falképeinek legújabb vizsgálata során Lángi József restaurátor pedig egyenesen kételyének adott hangot a falkép meglétét illetően.²⁹

Időrendben haladva a következő alkotáson ugyan nem Szent László jelenik meg, de érdemes vele foglalkozni, mert igen szoros kapcsolatban áll Báthory András pontifikális pecsétjével. Takács Imre volt az első, aki fölfigyelt arra, hogy I. (Nagy) Lajos első felségi pecsétjének előlapját ugyanaz a frontális uralja, ami azon is látható: „A pecsét előlapján sima alaptól kiemelkedő, íves támlájú, architektonikus trónuson ülő uralkodót látunk. A trónus arányai, világos fiálé elrendezése és részlettagolása a hátlapot kivéve pontosan megegyezik a Báthory-pecsét trónusával. A lilomos jogart és országalmát tartó királyalak megformálásáról is hasonlóan vélekedhetünk. A különbség itt annyi, hogy a test kissé széle-

26 DARKÓ László: *A kolozsvári Szent Mihály templom 1956/57. évi helyreállítása során feltárt falfestményekről*. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk.: JAKÓ Zsigmond. Kolozsvár–Bukarest 1957, 210.

27 Uo.; Bágyuj Lajos levele Balogh Jolánhoz a kolozsvári Szent Mihály-templom falképeinek ügyében. Kolozsvár, 1957. III. 19. (Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár. Balogh Jolán hagyatéka. MKCS–C–I–67.) A falkép pusztulásáról röviden: RADOCSAY 1977, 142. [Bágyuj Lajos levelét kiadta a kolozsvári Szent Mihály-plébánia gyűjtőlevéltárából Sas Péter: *Bágyuj Lajos. Műemlék-helyreállítás Erdélyben (1955–1973)*. Szerk.: SAS Péter. Kolozsvár 2012, 126–128. (7. sz.) – A Szerk.]

28 MÁRIA PROKOPP: *Italian Trecento Influence on Murals in east Central Europe particularly Hungary*. Budapest 1983, 161.; MAGYAR 1996, 107.; SAS Péter: *A kolozsvári Szent Mihály templom*. Kolozsvár 1998, 73. A Szent Mihály-templom falképeiről általánosságban: JÉKELY Zsombor: *A Kolozs megyei Bádok falképei és az erdélyi falfestészet*. In: *Colligite fragmenta! Örökségvédelem Erdélyben*. Örökségvédelmi konferencia. Budapest, ELTE, 2008. Főszerk.: N. Kiss Tímea. Budapest 2009, 207–209.

29 Szíves szóbeli közlése (Székesfehérvár, 2007. október 12.). Legújabban Jékely Zsombor a templom falképeiről írva már meg sem említette a Szent László-ábrázolást: JÉKELY: *A Kolozs megyei Bádok... i. m.* (28. j.) 207–208.

▾ Szent László király a gelencei római katolikus templom falképén. Huszka József akvarellmásolata

▾ Szent László király a lebontott homoródszentmártoni unitárius templom falképén. Huszka József akvarellmásolata

sebb, a térdek között redőzött palást visszaadása lágyabb lett. Nem valószínű, hogy Károly Róbert pecsétjeinek reprezentatív hagyományát mellőzve, I. Lajos tudatosan ragaszkodott volna Báthory András pecsétjéhez mint kompozíciós mintaképhez. A stiláris összefüggések sem ilyen természetű kapcsolatot sejtetnek, hanem sokkal inkább műhelyazonosság lehetőségét vetik fel.³⁰

Külön egységet képeznek a kerlési ütközet narratív falképsorozatainak nyitó, úgynevezett kihallgatásjelenetei. Három XIV. századi erdélyi ciklusban láthatók: a háromszéki Gelence (Ghelinta, Románia) római katolikus, az 1883-ban lebontott, csupán Huszka József (1854–1934) másolataiból ismert udvarhelyszéki Homoródszentmárton (Martiniș, Románia) és a közeli Homoródkarácsonyfalva (Craciunel, Románia) unitárius templomában.³¹ Ezeken a kompozíciókon Szent László trónon ül, előtte pedig nagy valószínűséggel a templom kegyurai, donátorai imádkoznak. Azonosításuk egyelőre problematikus.³² A szent királyt a jelenetek szinte valamennyi elemzője párhuzamba állította Báthory András pontifikális pecsétjével, Marosi Ernő pedig önálló dedikációs képként értelmezte őket.³³

▼ I. (Nagy)
Lajos király
ezüstgarasának
elő- és hátlapja

30 TAKÁCS 1984, 25.

31 2005-ben Lángi József kutatásai nyomán került elő.

32 Gelencén például a fiatalabb utalhatna esetleg Szent Imrére, a templom patrónusára, az idősebb pedig alighanem Szent László. Ez utóbbi föltételezést látszik megerősíteni az időrendben később készült homoródszentmártoni jelenet is. A kép típusára vonatkozóan vö. KERNY Terézia: Adorációs kép, dedikációs-kép, fogadalmi kép, supplikációs-kép. (Kísérlet egy középkori ikonográfiai csoport műfaji szétválasztására.) In: *Kép, képmás, kultusz*. Szerk.: BARNA Gábor. (Szegedi Vallási-Néprajzi Könyvtár, 16.) Szeged 2006, 22–23.

33 MAROSI Ernő: A reprezentáció kérdése a 14–15. századi magyar művészetben. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 532.; MAROSI Ernő: A középkori vártól a kastélyig. *Korunk* 16 (2005/12.) 6.

E típus legközismertebb ábrázolásai, melyeket a kutatók szintén gyakorta összevetettek a Báthory-peccséttel, I. (Nagy) Lajos 1364-től kibocsátott ezüstgarasainak előlapján láthatók.³⁴ Megformálásuk ezenkívül egyrészt a korábbi veretekhez is igazodott, melyeken még az uralkodó ült a trónuson, másrészt a király felségi pecsétjeit is követte. Architektonikus részletei, ornamentális díszítményei (például a karéjos szelű trónkárpit) Marosi Ernő vélekedése szerint különösen Lajos második felségpecsétjének hátlapjával vethető össze.³⁵

A középkori szenttisztelet leggyorsabb és leghatékonyabb terjesztői az Európa útjait tömegesen járó zarándokok voltak, mégpedig az egyes búcsújáró helyeken vásárolt, nagy tömegben előállított szentképek, kegyérmek, valamint a kalapra vagy ruhára felvarrt zarándokjelvények révén.³⁶ A búcsújárás mechanizmusát ismerve nincs okunk kételkedni abban, hogy Váradon és nyomukban máshol is készültek ilyen emléktárgyak, melyekre a székesegyház védőszentje és

▼ Zarándokjelvény öntőmintája Szent László király alakjával

34 1364–1369 (CNH – II – 67) Vert ezüst, átmérője: 26 mm, a hátlap fölirata: „SANTVSL – ADIS – LAVS. R.” Fontosabb irodalma: Huszár 1979, 87. (Kat. 523. sz.); GEDAI István: Nagy Lajos ezüst garasa. In: *Kódexek a középkori Magyarországon...* 1985, 4. (Kat. 35. sz.)

35 MAROSI Ernő: A 14. századi királyi pecsétek művészettörténeti jelentőségéhez. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 141.

36 Az emlékenyag pusztulása miatt magyarországi szakirodalmá alig van: BARNA Gábor: Magyar zarándokok Európában. (A római szentévi búcsúk és Magyarország.) In: *Régi és új peregrináció* 1993. II. 667–679.; BARNA Gábor: Magyarok Európa zarándokútjain. Zarándokhelyek Magyarországon. In: *A magyar kereszténység ezer éve – Hungariae Christianae Millennium.* Szerk.: ZOMBORI István – CSÉFALVAY Pál – MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS. Budapest 2001, 191–196.

alapítója került. Egy 1894-ben a Szajnából előkerült öntőformának köszönhetően némi fogalmunk lehet arról, hogy milyen Szent László-oltárképet tisztelhettek Váradon. Erre a merész következtetésre az jogosíthat fel bennünket, hogy zárandokjelvényeken minden esetben a búcsújáró helyen tisztelt kegykép/kegyszobor, illetve a még ott különösen tisztelt szentek kis másolatai láthatók. A stílusa alapján a XIV. századra datálható, stilizált liliomban végződő minta felső részén egy szakállas, nyitott koronájú uralkodó ül trónuson. Kiléte jobb kezében tartott, pengéjével kifelé fordított bárdja alapján teljesen egyértelműen azonosítható. Bal kezében jogart tart. Alatta két, oszloppal elválasztott félkaréjos fülkében egy király és egy tonzúrás ferences szerzetes áll.³⁷ Kilétük egyelőre bizonytalan.

Ha tehát abból indulunk ki, hogy a zárandokjelvények egyértelműen utalnak az adott búcsújáró hely templomában tisztelt szent képmására, akkor a Szajnából előkerült öntőforma esetében is így kellett lennie, nevezetesen rajta a váradi székesegyházban a XII. századtól kimutatható, majd éppen Báthory András idején följújtott *Szent László-oltár*ra került kép sematikus ábrázolása látható!³⁸ Vagyis ugyanaz, mint a püspök pecsétjének ábrája. Ez fölvet egy, a régebbi szakirodalomban (Divald Kornél, Rados Jenő) gyakorta feszegetett művészettörténeti problémát. Lehet-e valamilyen kapcsolat a pecsét ábrázolása és a megsemmisült oltár ikonográfiája

37 Az emlékre Takács Imre hívta fel a figyelmemet. Paris, Musée de Cluny. Vésett kő, 9,5 × 5,8 cm. Eredetileg talán nyolc-, mai állapotában töredezett hatszögletes öntőforma. Felső része liliomban végződik. Alatta rovátkolt, rombuszmintás háttér előtt sematikus, elnagyolt, primitív kompozíció látható. A kompozíció felső részén Szent László háttámla nélküli trónuson ül. Fején háromágú nyitott, liliomos pártázatú korona. Fiziognómiája idős, szemei mandulavágásúak. Szakállja egytömegű. Könyökben tartott jobb kezében jogart, baljában éllapjával kifelé fordított, széles pengéjű, hosszú nyelvű bárdot tart. Viselete derékban övvel összefogott hosszú, redőzött ruha. A kompozíció alsó részén két félköríves árkád alatt frontális nézetű király és egy ferences (?) szerzetes álló alakja látható. Jobb és bal oldalán francia nyelvű töredékes felirat olvasható. A felirat eleje (bal sarok) hiányzik, feltehetőleg névmás állt itt: „[...] IL [...] ME. POR [...] IOLI. FAVDERAIE +” A körbefutó felirat francia nyelvűségére az utolsó szó utal eléggé egyértelműen (a falloir = kell segédige feltételes módú, ragozott alakja, „kellene nekem” jelentéssel). A mai helyesírás szerinti írásmódban: faudrai). Itt köszönöm meg Takács Imrének a szöveg elolvasásában nyújtott segítségét (2002). Véleménye szerint a nápolyi Anjouudvar hatósugarában keletkezhetett. Közölve: *La sculpture. Méthode et vocabulaire. (Principes d'analyse scientifique.)* Red. Marie-Thérèse BAUDRY. Paris 1978, 284.; KERNY Terézia: (I.) Szent László király. In: *Szent László király emlékei Dunántúlon. Tanulmányok.* Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 11.) Sümeg 2000, 29. kép; KERNY 2006, 413.

38 Az oltárra vonatkozó valamennyi forrás felsorolása: KERNY Terézia: *Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája (1095–1630)*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

között? A közvetlen összefüggést, tudniillik hogy az egyházi (főpapi, préposti, káptalani stb.) pecsétek ábrázolásai a templomok konkrét oltárait örökítenék meg, az újabb kutatás teljesen elutasította, jóllehet cáfolhatatlan bizonyítékokat nem tudott fölsorakoztatni ellene. Magam részéről azt gondolom, hogy nem az egyes oltárok elrendezése határozta meg e pecsétek kompozícióit, hanem éppen ellenkezőleg történhetett. Legelőször ugyanis mindig a kánonjogilag legfontosabb hitelt garantáló káptalani, főpapi pecsétek tipáriumai készültek el, s ez után következhetett minden más alkotás, a berendezési és felszerelési tárgyak. Logikusnak tűnik, hogy a püspöki pecsét kompozícióját valamilyen módon követhette a hamarosan megújított Szent László-oltár ikonográfiája is.³⁹ Az oltárkép mindenestre hamar kanonizálódhatott, éppen úgy, mint néhány évtizeddel később Márton és György kolozsvári szobrászok királysobrai vagy Szent László XV. századi fejereklyetartó hermája. Miután kultuszképpé vált, beemelték Szent László históriájába is nyitójelenetként, mely ily módon tipológiaiilag igazodott a passiójelenetek (Jézus Pilátus előtt) és a vértanú szüzek (Alexandriai Szent Katalin, Antiochiai Szent Margit) legendáinak kihallgatási jeleneteihez, de egyben hatásosan közvetítette a váradi Szent László-kultuszt is.

A trónuson ülő Szent László-ábrázolások mintaképe tehát valóban lehetett Báthory András pecsétje, ami azonban nem a legelső, hanem egy közbülső állomása volt ennek az ikonográfiai folyamatnak. Ezek után már csupán két lényeges problémára kellene még választ találni. Egyrészt arra, hogy mi lehetett ennek a pecsétnek a közvetlen mintaképe. Véleményem szerint egy, a magyar Anjouk által megkülönböztetett figyelemben részesített reprezentatív kultuszkép, melynek tisztelete az udvarból kikerülve replikái révén terjedt tovább. A másik problémát pedig ennek az elpusztult udvari alkotásnak a prototípusa jelenti. A Báthory-pecséttel kapcsolatban Balogh Jolán (1900–1986) vetette fel elsőként egy nápolyi közvetítés gondolatát.⁴⁰ A pecsét egészen nyilvánvaló kompozicionális egyezéseiből kiindulva véleményem szerint ez nem lehetett más, mint az itáliai Anjouk számára megkülönböztetett eszmei jelentéssel bíró, Simone Martini-féle, *Toulouse-i Szent Lajost* ábrázoló nápolyi oltárkép (1317), amely diplomáciai utazások (és talán másolatok) révén a magyar udvarban is jól ismert volt,

39 Idevonatkozóan: KERNY Terézia: Szent László tisztelete a szepeshelyi prépostságban. In: *A szent Márton-kultusz legújabb eredményei*. Konferencia. Szombathely, 2009. Szerk.: ZSÁMBÉKY Monika. Szombathely 2010, 112.

40 BALOGH 1934, 88. j.

és ami a leglényegesebb, Báthory András egészen bizonyosan láthatta 1333-ban.⁴¹ Típusát egyszerűen adaptálták, mint néhány évtizeddel később egy másik Toulouse-i Szent Lajos-képet, egy nápolyi breviárium miniatúráját a *Képes Krónika* Szent László angyali koronázása jelenetéhez.⁴²

A trónon ülő Szent László minden kétséget kizáróan a magyar Anjouk egyik kultuszképe volt, amelynek eszmei-tipológiai gyökerei a nápolyi udvarba nyúltak vissza. Az onnan átplántált kultuszokhoz, ikonográfiai tradíciókhoz a család magyar ága következetesen tartotta magát és igyekezett meghonosítani ezeket új hazájában is.⁴³

A Maiestas-típus a XIV. század végén teljesen eltűnt Szent László ikonográfiájából. Csupán a XV. század legvégén bukkant fel újra, egy teljesen más közegben és teljesen más tartalmat hordozva. Thuróczy János 1488-ban, Brünnben kiadott *Chronica Hungarorum*ában közölt fametszet nyomán vált ismét népszerűvé, majd Egidius Sadeler rézmetszete, pontosabban a gróf Nádasdy Ferenc országbíró, a XVII. század legjelesebb magyar műgyűjtője és mecénása költségén, 1664-ben Nürnbergben kiadott *Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum* című műben közölt grafika nyomán visszatért a feledés homályából, hogy ezt követően ismét újabb hódító útjára induljon, legalábbis néhány évtizedig.

Gondolatok a középkori váradi székesegyház

Szent László-oltáráról.

Művészettörténeti Értesítő 60 (2011) 209–217.

41 Nápoly, Museo Nazionale di Capodimonte.

42 KERNY Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete Dalmáciában I. Lajos uralkodása idején. *História és historiográfia. Ars Hungarica* 36 (2008) 10. Lásd e kötetben is.

43 Idevonatkozóan: Kovács Éva: Anjou reprezentáció: Az ötvösség. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 91–96. Politikai téren: Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk.: NEUMANN Tibor – RÁCZ György. Budapest 2009, 19–62.

A kerlési ütközet ábrázolásairól

 FORRÁSOK

Szent László története két forrásból: életrajzából és legendájából ismeretes. Az előbbi az úgynevezett *Gesta Ladislai regisen* alapul, amely már szentté avatása után, a XII–XIII. század fordulóján készen állt.¹ Egyházi szerkesztésű legendája máig három kéziratcsoportban maradt fenn.² Ezek törzsanyaga azonos ugyan, de számos, éppen forráskritikailag jelentős helyen eltérnek egymástól.³ Legendája szentségének bemutatására törekedett, ezért hadjáratai, így például az úgynevezett kerlési csata (Szolnok-Doboka vármegye) leírása, nem kaptak helyet benne. Ez utóbbi hadjárat életrajzában szerepelt csupán, de ott is csak mellékes epizódként, szűkszavúan: „A pogány kunok... kegyetlenül rabolva... haza indultak. Salamon király és Géza herceg, testvérével, Lászlóval sereget gyűjtve, sietősen utánuk eredt... A pogányok nyomorultul megfutottak, s a magyarok... a kunok megnyírt fejét úgy aprították, mint a nyers tököt. Szent László herceg megpillantott egy pogányt, aki egy szép magyar leányt vitt a lova hátán. A herceg... üldözőbe vette Szög nevű lován, de nem tudta őket elérni. Odakiáltott hát Szent László a leálynak: szép húgom! Ragadd meg a kunt övénel fogva, és vesd le magadat a földre! Meg is tette. Midőn László herceg távolról a földön fekvőre szegezte lándzsáját, és meg akarta ölni, a leány nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. A szent herceg hosszas küzdelem után elvágta [a kun] torkát, majd megölte.”

1 GERICS József: *A legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái.* (Értekezések a történettudományok köréből, 22.) Budapest 1961, 100.; GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: *Gesta és legenda a krónikában: Gesta Ladislai regis.* *Magyar Könyvszemle* 112 (1996) 273–281.

2 A legenda variánsairól: SZELESTEI NAGY László: *A Szent László-legenda szöveg hagyományozásáról.* (Ismeretlen legendaváltozat.) *Magyar Könyvszemle* 101 (1984) 117–203.

3 Uo.

Ennek a ma már igazán nehezen rekonstruálható ütközetnek az emléke a XIII. század végén vagy a XIV. század legelején kibővült és önálló életet kezdett élni a képzőművészetben. Okai részben az ország keleti védekező politikájával magyarázhatók. 1239-ben Kötöny kun fejedelem és népe IV. Béla király engedélyével Magyarországra telepedett be (a Tisza, Temes, Maros és Körös folyók mentén szálltak meg), miután Batu kántól vereséget szenvedtek. A magyarok és a jövevények viszálya ettől kezdve állt fönn. 1241-ben a magyarok legyilkolták vezérüket, Kötönyt, ők pedig nagyon is érthető módon bosszút esküdtek. 1242-ben a mongolok – vagy más néven tatárok, ahogy őket egyik alávetett törzsükről nevezték – támadást indítottak Magyarország ellen. 1282-ben IV. (Kun) László az Al-Dunáig hadjáratot vezetett a föllázadt és az országból távozni akaró Oldamur vezetése alatt álló kunok megfékezésére és visszatartására. 1285-ben az úgynevezett második tatárjárás veszélyeztette az országot Telebuga vezetésével.⁴ 1289-ben a kun Árboc, Törtel és Kemence meggyilkolta Kun Lászlót. Az ország állandó rettegésben és fenyegetettségben élt, hol a befogadott, hol a be-beccsapó keleti etnikumokkal szemben.

▼ KORAI ÁBRÁZOLÁSOK

Az Anjouk dinasztikus politikai törekvései is kedveztek a ciklusok elterjedésének. Az akkortájt fölélnkülő Szent László-kultusz számára – bár idehaza megkésve – többek között a hazai lovagi irodalom (Trójai mondakör, Roland-ének, Trisztán-ciklus, Nagy Sándor-monda stb.) megjelenése adta a mintát.⁵ A profán históriát hamarosan az egyház is legalizálta, mert alkalmasnak bizonyult hazánkban a tiltott, de még megtűrt és valójában élő pogány szokások (leányrablás, kultikus rítusok, szertartások), valamint egyéb veszedelmet jelentő ázsiai hordák (kunok, tatárok, besenyők, majd évszázadokkal később a törökök) elleni misszióhoz. Ennek következtében azután helyet kaphatott a templomok falain, a didaktikus célzatú falképciklusok között.

4 SZÉKELY György: Egy elfeledett rettegés. A második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok* 122 (1988) 56–61.

5 VIZKELETY András: Megjegyzések Kurcz Ágnes: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században című könyvéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 94 (1990) 520–528.

Időrendileg az első, XIV. század első felétől datálható emlékek kizárólag az udvari környezetben, talán előjátékokon, jocularok, trubadúrok énekeiben, kárpitokon, miniatúrákon, falképeken (Kakaslomnic [Szepes vármegye]) jelentek meg. Aránylag jól körüljárható a megmaradt anyagból néhány évtizeddel később, egy XIV. század első felére datálható erdélyi falképcsoport (Bögöz [Udvarhelyszék], Gelence [Háromszék], Homoródszentmárton [Udvarhelyszék], Sepsibesenő I. [Háromszék])⁶ és egy század közepén készült provinciálisabb emlékkör anyaga szintén az erdélyi templomok falán (Erdőfüle [Udvarhelyszék], Maksa [Háromszék]), valamint a Felvidéken Vitfalva (Szepes vármegye), Rimabánya (Gömör vármegye), Szentmihályfa (Pozsony vármegye). A patrocíniumkutatások vizsgálatai alapján föltűnő, hogy Szent László-titulusú plébániatemplomokban nem vagy csak nagyon ritkán jelent meg az ütközet ábrázolása (Necpál [Turóc vármegye], Karaszko [Gömör vármegye]).⁷ E sorozatok általában magasan, alig látható helyen, a hajó északi falán húzódnak, ám ez sem mindig törvényszerű. Kakaslomnicon az egykori kápolnában (a mai sekrestyében), Ócsán (Pest vármegye) a szentély falán bukkant elő. A szepesi Svábfalva templomában is a szentélyből indul. Vitfalván, Rimabányán és Gömörrákoson (Gömör vármegye) az utolsó jelenetek áthúzódnak a hajó keleti falára, Bögözön pedig a nyugati falon kezdődik a ciklus.

A szöveg(ek) és mintaképek alapján megfestett sorozatok között nem találni két teljesen egyformát. Az egyes jelenetek redukálódhattak, bővíthettek, új elemekkel gazdagodhattak az évszázadok során a megrendelők igényei szerint. Valószínűleg előszóban is terjedt a legenda az írott források mellett, amely tovább rontotta vagy éppenséggel gazdagította az ősszöveget a népköltészethez hasonlóan. Számos motívuma közülük még megfejtésre vár. A kiemelkedő kvalitású Szepes vármegyei kakaslomnici freskónál a ciklus mindössze három jelenetből áll, és az eredeti (?) írásos elbeszélés fragmentumai is láthatók itt. A leány fölött olvasható „LADIVA [EST ISTA]” név talán László középkori női megfelelőjét őrizte meg. Szent László vágásos fegyverkabátját a korábbi szakirodalom az Árpád-ház címerével, heraldikus motívumokkal hozta összefüggésbe, de elképzelhető, hogy egyszerűen történelmi előképek (például a Manasse-Codex) átvételével kell számolni a szereplők viseleténél, illetve a falképek stiláris vizsgálatánál.

6 KERNY 1993, 213.

7 A necpáli ciklus ikonográfiája kérdéses!

Minuszkulás betűkkel írt fragmentumok fölfedezhetők még Ócsán és Szepesmindszenten (Szepes vármegye) is, ez utóbbinál László nevét gloriolájába foglalták bele. Helyi, élő hagyományokra utalhat a bögözi sorozat. Itt a dicsfényvel ábrázolt váradi püspökben László unokaöccsére, (Könyves) Kálmánra gondolhatnánk, akit az egykorú források, a liturgikus irodalom szerint szentként tiszteltek, bár ennek ellentmondani látszik, hogy az ominózus ütközet László hercegsége idején zajlott, amikor Kálmán még meg sem született. Ugyanitt a csatánál két elrabolt leány látható. Gelencén és Homoródszentmártonban a kivonulás előtt az audienca jelenete látható. A korábbi szakirodalom az itt szereplő, térdelő férfit a megszöktetett leány apjának tartotta vagy székelly határőrként értelmezte.⁸ Más vélemény szerint viszont ezek nem tartoztak a sorozatokhoz, hanem önálló donátorábrázolások.⁹ Sepsibesenyőn a XIV. századi első ciklusban egy gloriolás, korona nélküli, Krisztusra emlékeztető szent tűnik föl az ütközetben. Kiléte homályos. Éppen ilyen rejtélyes alak Karaszko XV. század eleji falképén a kivonulásnál a buzogányos ifjú alakja, akiben talán szintén a donátor személye rejtőzik.

Egyedülálló a szerkesztés Vitfalván is, ahol az utolsó, úgynevezett pihenésjelenet egy vár szobájában játszódik. Föltűnik itt az angyali koronázás motívuma, amely ezt a képet leszámítva Szent László önálló ábrázolásainak egyik fontos eleme a XIV. században (a *Képes Krónika* miniatúrája, Velemér [Zala vármegye] és Feketeardó [Ugocsa vármegye] freskói).¹⁰ László egyházi szerkesztésű legendájának és krónikájának összeszerkesztett szövegét illusztrálták a *Magyar Anjou Legendárium* Szent László-lemmákkal kísért miniatúrái a XIV. század negyvenes éveiben.¹¹ A részletesen bemutatott kerlési ütközet megfestésénél tudatos egyházi elvárások érvényesültek.

Mindmáig ismeretlen a csupán későbbi leírásokból olvasható, XIV. század első felében készült magyarremetei (Bihar vármegye) ciklus, ahol szintén egy bővebb szerkesztmény volt valaha látható.¹² A *Képes Krónika*

8 Például: JÁNÓ Mihály: *A gelencei műemléktemplom*. (Horror Vacui Füzetek, 1.) Sepsiszentgyörgy 1994, 28.

9 MAROSI Ernő: A reprezentáció kérdése a XIV–XV. századi magyar művészetben. *Történelmi Szemle* 27 (1984) 532.

10 VÁCZY Péter: Az angyal hozta korona. *Életünk* 19 (1982) 456–465.

11 KERNY 1993, 224.

12 KERNY Terézia: Elpusztult és lappangó falképek. In: LÁSZLÓ 1993, 211. Időközben az MTA BTK MI Adattárában Varjú Elemér hagyatékában előkerültek a föltárásról készült fényképfelvételek és iratok.

▀ A kunok feldúlják Magyarországot; Szent László birkózása a kunnal. P(ost) iniciálé a *Képes Krónikában*, 1358 után

(1360 körül) Szent László-életrajza teljes egészében a XII. század végi *Gestára* épült a csata komplikált és romlott leírásával.¹³ A XIV. század közepén Heinrich von Mügeln *Krónikája* dolgozta föl a történetet némileg eltérően a *Képes Krónika*-ban írottaktól: „Ugyanazon a napon László herceg látta, hogy egy pogány egy hajadont – aki igen szép volt – maga mögé ültetett a lóra, ennek utána siet lován, amelyet »Zang«-nak hívtak. De a her-

ceg nem tudta elérni a pogányt, és ezért Szent László herceg odakiált a leánynak, mondván: fogd és vesd magad a földre. A leány ezt tette, és Szent László herceg ráveti magát a pogányra és hosszan küzdenek egészen addig, míg a hajadon egy harci bárdal levágta a pogány egyik lábát, úgy, hogy elesett, akkor Szent László a hajánál megragadta, és a leány levágta a nyakát.”¹⁴

Nagy valószínűséggel a *Képes Krónika* vagy valamelyik variánsa nyomán készítették az alsólindvai Bánfi család megrendelésére a toronyhelyi (Zala vármegye) freskóciklust. E falképeken központi helyet foglal el László és a leányrabló kun küzdelme, ám emellett más epizódok (egy besenyők elleni másik ütközet, a váradi székesegyház építése, Salamon király története) is megjelennek.¹⁵

Zsigmond király korában a téma népszerűsége tovább nőtt, amit az újabb falképciklusok (Zsegra [Szepes vármegye], Liptószentandrás [Liptó vármegye], Tereske [Nógrád vármegye], Karaszkó, Gömörházi [Gömör vármegye], Székelyderzs [Udvarhelyszék], Csíkszentmihály [Csíkszék], Székelydálya [Udvarhelyszék], Sepsibesenyő II. [Háromszék]) elterjedése

¹³ SRH I., 367–368. (102–103.)

¹⁴ SRH II., 177.

¹⁵ László 1993, 175–179.

jelzett. Megrendelőik általában az udvar legfelsőbb köreiben keresendő. Gömörrákoson például Pelsőci Bebek László volt a kegyúr, Székelyderzszen a Kaplyon nembeli Nagymihályi családból származó Ungi István fia, Pál.¹⁶ Az ábrázolások rendszerét a kétségtelenül meglevő és nem tagadható ázsiai archaikus gyökerek mellett az Európa-szerte közismert lovagi történetek alakították és módosították. Minden bizonnyal Szent György vértanú legendája, pontosabban a sárkányölés epizódja lehetett ebben a főszereplő.

▼ SZEREPLŐK ÉS A HELYSZÍNEK NEVEI

A kerlési ütközet talán egyik legtalányosabb alakja az elrabolt leány. Ő a krónikákban és a képzőművészeti emlékeken a legkülönbözőbb szituációkban jelenik meg. A *Gesta* szerint ő a váradi püspök leánya. Ezt az állítást a XIV. századi krónikakompozíció viszont határozottan tagadja.¹⁷ Talán erre utalhat viszont a bögyözi és a gelencei sorozat első jelenete, ahol Szent Lászlót a váradi püspök áldja meg,¹⁸ és amely alighanem összekeveredett a tatárok 1241-es egri diadalával, amikor is megfutamították Benedek váradi püspök seregét. A *Képes Krónika* históriája mellett látható – bár vele nem éppen kompatibilis –, egyetlen „P” iniciáléba sűrített miniatúrán a királyleány, az elpusztult svábfalvi falkéhez hasonlóan, nyilvánvalóan Szent György legendájára utalva. A nyomában készült toronyhelyi ciklusban, ahol már a szövegek is pontosan egybeesnek a *Krónika* leírásával, a várból megszöktetett födetlen fejű, hosszú hajú hajadon a rablást követően, finoman szólva, már a kunnal enyeleg az erdő szélén.¹⁹ A *Magyar Anjou Legendáriumban* gyöngyös pártát visel, és az utolsó előtti jelenetben derül ki róla, hogy ő maga Szűz Mária. Valószínűleg ez volt a hivatalos

16 ENGEL Pál: *A nemesi társadalom a középkori Ung megyében*. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 25.) Budapest 1998, 30–39., 159. A falképen olvasható Ungi István fia Pálnak László nevű nagyapja volt, s talán ősenek emléke is közrejátszhatott a freskó-ciklus megszületésében.

17 SRH I., 368–369. (103.)

18 Bögyöziről újabban: JÉKELY Zsombor: *A bögyözi templom*. (Horror Vacui Füzetek, 3.) Sepsiszentgyörgy 1996. A gelencei freskókról: LÁSZLÓ 1993, 63–68.; JÁNÓ: A gelencei... i. m. (8. j.); JÁNÓ Mihály: Háromszék középkori falképei. In: *A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései – Teoria și practica restaurării monumentelor istorice*. Szerk.: BENCZÉDI Sándor. Sepsiszentgyörgy 1998, 192.

19 LÁSZLÓ 1993, 175–179.

▼ Szent László küzdelme a kunnal. Freskó a kakaslomnici Szent Katalin-templom sekrestyéjében

egyházi álláspont is, s ez a tény indokolhatta, hogy például Ócsán a Szűz Máriáról elnevezett premontrei prépostsági templomban a szentélyben kaphatott helyet. (Ócsa mellesleg a betelepített kunok határa volt.) Tereskén (Nógrád vármegye) nimbusz volt feje körül, de sajnos a dicsfény a föltárást követően megsemmisült. A kakaslomnici freskó megrendelője (vagy festője) tudni vélte nevét is („Ladiva”). Antonio Bonfini az eseményt Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a második részének negyvenkilencedik fejezete alapján írta le pontosan a 130. mondatig, a kun megöléséig.²⁰ A 131. mondatban azonban eltérő véleménynek adott hangot, hogy tudniillik a megszabadított leány könyörgött volna elrablója életéért.²¹ Aktív résztvevője a küzdelemnek a XVI. század elején lejegyzett Érdy-kódexben: „Megijedének azokáért a kunok, és hátat kezdenének adni. A futásban látá László herceg, hogy egy főember a kunok közül viszen vala egy igen szép magyar leányt háta megett a lovon. Utánasiete, és monda a leánynak: fogd a kunt, és szökelljél alá a lóról, és vond utánad. És a leány ezt művelé, levoná a kunt. László herceg is leszökellik, és harcolni kezd a

²⁰ BONFINI 1936–1976, 2,3,126–131.

²¹ BONFINI 1936–1976, 2,3,131. A szövegben olvasható ellentmondásokról: KULCSÁR Péter: A cserhalmi ütközet László legendájában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 71 (1967) 162–163.

kunna. A leány pediglen felkapá a csákányt, és agyon kezdé azzal ütni a kunt. László herceg levágá azt, és megszabadítá a leányt.”²²

A XVI. század második felében Bencédi Székely István *Világkrónikájában* „Szent Anglit asszonyról” írt.²³ Hol kis termetű, filigrán gyermek-leánya még, aki alig bírja megemelni László nagy méretű csatabárdját (Toronyhely), s akit László kedvesen „szép húgom”-nak becéz, hol hatalmas, a Nibelungok gyűrűjének hősnőihez hasonló amazon, aki alkatilag néha nagyobb Szent Lászlónál is (Rimabánya). Ő vágja el a kun horgasinát, és ő fejezi le.

A késői *Moszkvai Évkönyvek* Nikon-féle kéziratában közölt, de volta-képpen szerb eredetű *Szent Száva-legendát* ötvöző Szent László-életrajznál a leány a herceg édeslúga: „Az gonosz emlékezetű Batu megöletése Magyarországon. Közönséges fában szegény vala, de külömb-külobm gyümölcsökben és borban dúskál vala; a várost [Várad] környül-körül víz övezvén, ő erősségében senkitől sem féle. A vár közepén nagy magos torony álla, mindennek gyönyörűségére... És történe, hogy tulajdon asszonyhúgát őhózzá a várba menekülven az barbárok utolérík vala, és foglyokul az kegyetlen Batu elejébe hurcolák. László kerál ezt észben véve sírását tetéze, és nagy hangon veszékel vala, ő urához istenéhez könyörögvén... És az könnyűi gyors patakok módjára kiadáának, és az hol az márvány kövezetre hullnak vala, átüték azt, mely csodálatos jel mái napig is látszik ama kövezeten... És leszállván a toronyból felkantározott mént láta, és senki emberfia kantárát nem tartá, és harci bárd vala az oldalán... Batu az magyar hegységek felé menekülven gonosz végét lelé László keze által. Mondják, akik ama földön élnek, László kerál asszonyhúga, az kit a tatárok rabul ejtének, Batuval együtt lelé halálát: László mindkettőjüket megölé, mert mikoron birokra kele Batuval, az leán Batut segíté... Annak utána rézbül szobrot mintáznak vala az kerál képére; lovon üle, és kezében bárdot tart vala, mellyel Batut megölé.”²⁴ Abban viszont valamennyi

22 A Szent Lászlóról szóló prédikációval részletesen foglalkozott: MADAS Edit: „Szent László királynak innepéről”. Az Érdy-kódex László-napi beszédének forráselemzése. In: *Athleta Patriae. Szent László tanulmányok*. Szerk.: MEZEY László. (Hungaria Sacra, 1.) Budapest 1980, 75–82.

23 SZEKEL ESTVAN: *Chronica ez vilagnac jeles dolgairól*. Craccoba 1559; hasonmás kiadás, a kísérő tanulmányt írta és a faksimile szöveget gondozta: GERÉZDI Rabán. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 3.) Budapest 1960, 167–168.

24 HODINKA Antal: *Az Orosz Évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest 1916, 463–467., 472–481.; PERÉNYI József: A Szent László-legenda Oroszországban. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* 1 (1957) 172–184.; BORI Imre: A szerb Szent László-legendáról. In: Uő: *Irodalmak – kölcsönhatások*.

forrás egyetértett, hogy a lány, függetlenül származásától, vitatott erkölcsétől, igencsak szép fehérnép volt, és erre utalhat a székelyderzsi, 1419-ben készült ciklus már sokszor elemzett és vitatott fölirata: „Hoc opus fecit depingere seu preparare magister Paulus filius Stephani de ung anno domini millesimo quadragentesimo nono: scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat.”

Föltűnt még egy nőalak Szent László besenyők elleni csatáiban, akinek személye ugyancsak talányos. Ő Nándorfehérváron volt fogoly, majd a magyaroknak segédkezve az ostrom harmadik havában fölgyújtotta a várost. Neve, későbbi sorsa ismeretlen, csupán a *Képes Krónika* leírásából és miniatúrájából van tudomásunk tettéről.²⁵ Elképzelhető, hogy valamilyen módon ő is alakíthatta a leányrablás epizódjának későbbi történetét. Problematikus a sok esetben tűzokádó sátánként, gonoszként, bár tulajdonképpen szimpatikusan leírt kun vezér kiléte, akinek neve szintén a legkülönbélebb variációkban fordul elő a forrásokban és a képeken. A XIV. század eleji kakaslovnici freskón: „THEPE[...]PA[...]S[...] H[...]” néven szerepel. Bencédi Székely István említett *Világkrónikája* „Tatar Tepenec mondja hogy löt volna”.²⁶ A *Képes Krónika* szerint a kunok vezérét Osulnak hívták. E név az évszázadok során azután szintén a legkülönbözőbb helyesírási alakokban fordult elő. Az *Orosz Évkönyvek* krónikása a mongol Batu kánnal azonosította.²⁷

Kisfaludy Károly *Aurora* című szépirodalmi zsebkönyvében, az 1826. évfolyamban jelent meg Vörösmarty Mihály *Cserhalom* című elbeszélő költeménye. A versben az ellenfél Árboc néven szerepel, akit a szerző egészen nyilvánvalóan összekevert az 1289-es, IV. (Kun) László elleni merénylet egyik hírhedt résztvevőjével. Garay János 1852-ben tizenkét énekből álló költeményt írt *Árpádok* címmel. A több történeti forrásból szerkesztett és azokat kikerekítő mű, amelyet 1853-ban Egerben nyomtattak ki, első kiadásban már az előfizetőknél elfogyott. László haditetteinél szerepel többek között egy Ákosnak nevezett kun főnök megölése, egy másik kun ifjú, Árbocz legyőzése és természetesen az elrabolt leány megszabadí-

(Kapcsolattörténeti tanulmányok) Újvidék 1971, 5–21.; BÓTA László: Arany László Szent Lászlójának forrása és a leányszabadítás keletkezése középkori orosz krónikaszüvegek és a „legrégibb” magyar népballadák tükrében. In: *Arany János ma, 1817–1977*. Szerk.: MEZEI József. Budapest 1980, 39–56.

25 SRH I., 373.

26 Vö. SZEKEL i. m. (23. j.), 168r.

27 Vö. HODINKA i. m. (24. j.), 178.

tása.²⁸ Id. Storno Ferenc az 1863-ban fölfedezett toronyhelyi (Bántornya) falképciklusokról, hasonlóan a helyszínre sietett többi kollégájához (Telepy Károly, Gróh István), több ceruzavázlatot készített,²⁹ majd ezek felhasználásával a Képzőművészeti Társulat számára úgynevezett műlapokon (*Történelmi események Szent László életéből*) is megörökítette a jeleneteket, de immár romantikus stílusban átdolgozva, ahol többek között a következő téma is helyet kapott: „Ákos, a kun egy magyar hölgyet rabol el, kit Szent László üldözvén elfog és megöl.”³⁰ Ákos szintén létező történel-

▼ Szent László és a kun vitéz párviadala, 1089. P. J. N. Geiger litográfiája

28 SZABÓ 1993, 207–208.

29 KERNY Terézia: Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. In: *Johannes Aquila...* 1989, 129–133.

30 Az Országos Képzőművészeti Társulat albumlapja. II. 1868. Litográfia, papír, 377 × 485 mm. Felirata: „Rajzolta Storno Ferenc, fényképi kőre nyomtatta: Kohn és Grün Pesten”, MNM TKCs, ltsz.: 96.76. Képét közölte: SZABÓ 1993, 209.; pontos méretekkel és irodalommal: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészskultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Konceptió: SINKÓ Katalin. Budapest 1995, 267–268. (II. 3b. 13. sz.) (CENNERNÉ WILHELMB Gizella).

mi személy, aki a *Krónika* szerint az 1091-es, az oroszok által fölbiztatott „kun” támadás hadvezére volt. Tehát az irodalmi alkotásokban szereplő Árbócz és Ákos (valamint Batu kán) vezérek létező katonai előjárók voltak, de alighanem semmi közülük nem volt a leányrablással később kibővített ütközethez. Léteznek olyan ciklusok is, ahol viszont egyáltalán nem szerepel a leány, s csupán egy csatajelenet látható a legváltozatosabb lova-gi és keleti fegyvernem fölvonultatásával, nyilvánvalóan Szent László valamelyik hadjáratára utalva. Ilyen sorozat például a pelsőci Bebek család megrendelésére készült gömör-rákosi (Gömör vármegye) XV. századi freskó, vagy a nápolyi Santa Maria Incoronata-templom – Nápolyi László instrukciói szerint megvalósított – egyik falképe.³¹ A bibarcfalvai (Háromszék) falképen a pogánnyal küzdő Szent László fölött egy angyal jelenik meg, amely Salamon király pozsonyi látomásához kapcsolódik.

Sokat foglalkoztatta a kutatást Szent László lova is. Általában fehér színű s almásderes fajtájúnak ábrázolják, de mindenesetre világosabb színűnek a kun lovánál. Ez közismert sztereotípiá. László Gyula nyomán a néprajzi kutatás táltos lóval azonosította.³² Más megközelítésben viselkedése a Pegazus-mondakörrel mutat hasonlóságot.³³ Neve: Szög. E név az évszázadok alatt ugyancsak a legváltozatosabb formában tűnt föl. Talányos továbbá a csata helyszíne és ideje. A *Képes Krónikában* és a szövegét átvevő, 1488-ban kiadott *Thuróczy-krónikában* a Szolnok-Doboka vármegyei Kerlés hegyénél zajlott az ütközet. Bonfininél, a *Rerum Hungaricarum Decades* 1581-es kiadásában szerepelt először helyszínként a Cserhalom. XVIII. századi lipcsei kiadásának fordítása a csatateret már „Erdei-hely”-nek nevezte, konkrét meghatározás nélkül.³⁴ Elképzelhető, hogy e bizonyos Kerlés mellett, fölött létezett egy cserfákkal benőtt domb (kunhalom!), s így alakult ki a két változat. Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy Garay János *Pályaképek József nádor életéből* című költeményének negyvenhetedik fejezete, melynek *A kunok grófja* alcímet adta, s ahol szó esik a kun nép 1845. május 20-án történt megszabadulásának ünnepéről, a következő sorok olvashatók: „Egyszerre a kőhídon, Cserőhalom felől /

31 KERNY Terézia: Középkori Szent László- emlékek nyomában Nápolyban. *Ars Hungarica* 26 (1998) 55–62. (Korábbi irodalommal.)

32 MAGYAR 1998, 106–123.

33 SZABÓ Júlia: Szent László, a magyar romantika hőse. (Adalék egy téma történetéhez.) *Ars Hungarica* 23 (1995) 293–297.

34 Vö. BONFINI 1936–1976, 2,3,117.

Port ver föl a lovasság.” Garay egészen nyilvánvalóan tudatosan használhatta föl a Cserhalom nevet.³⁵

Kikkel harcolt Szent László és mikor? A történeti adatok szerint I. László háromszor küzdött a „kunokkal” (valójában a besenyőkkel), s aratott győzelmet fölöttük. 1068-ban még hercegeként Salamon király és bátyja, Géza herceg oldalán, ahol ez a bizonyos leánymentés is történt. E csata leírását a szakirodalom általában hitelesnek és történeti értékűnek mondja. 1085-ben Kutesk besenyő vezér a Felső-Tisza vidékére tört, ahonnan László, immár választott királyként, kiverte, s a győztes csata színhelyén templomot emelt (Kisvárd). Végül a harmadik hadjáratát 1091-ben vívta. A Horvátországból hazatérő László seregével a Temes folyónál utolérte, és a Pongács vize mellett legyőzte a zsákmánnyal távozni igyekvő „kunokat”, majd Orsova táján vereséget mért rájuk. Ákost, a vezért maga az uralkodó ölte meg. Logikusan nézve, ha valójában 1068-ban zajlott az ütközet, hercegeként kellett volna minden esetben ábrázolni, ám ilyen alakban elég elenyésző helyen fordul elő (Magyarremete [Bihar vármegye], Kassa [Abaúj vármegye], Toronyhely [Zala vármegye], *Képes Krónika*). Mindez érinti az anakronizmuson túlmenően a legitimitás és idoneitás (alkalmasság) kérdését is. E későbbi ütközetekhez kapcsolhatók talán azok a csatajelenetek, ahol egyáltalán nincs szó a leányrablásról. Minden bizonnyal több hadjárata mosódott össze az idők során, melyek egyikebe utólag beletoldották a leányszöktetés romantikus kalandját. Egyébként e „kunok” elleni hadjáratokhoz más csodák is fűződtek, amelyek a XVI. századtól jelentek meg először a prédikációs irodalomban: a forrásfakasztás, a Szent László füve, a Szent László pénze (kun aranyak) vagy a sziklában hagyott patkó nyomának mirákulumai.³⁶ Több erdélyi falképet (Bögöz, Gelence, Homoródszentmárton) kíséri Antiochiai Szent Margit vértanú szűz legendája. Magyarázattal itt is sárkányölő Szent György históriája szolgál mintaképül, amely kiegészítőjévé vált (a sárkány révén) a Margit-ciklusoknak. Miután a Szent György-ikonográfia bizonyos elemei beépültek Szent László ábrázolásának tradíciójába, ez a kapcsolat nem meglepő. (Szent Margit népszerűsége egyébként hazánkban vetekedett Szent Lászlóéval, különösen azután, hogy II. András király a Szentföldön megszerezte a szent fejereklyéjét. A XIV. század végén már „Patrona Reg-

35 GARAY János: Pályaképek József nádor életéből. In: HORVÁTH Mihály – GARAY János: *Nádor-emlék*. Pest 1865, 178. A jászkun redempció évszázados jubileumáról: BAGI Gábor: *A jászkun Kerület és a reformországgyűlések*. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 47.) Szolnok 1991, 183–185.

36 RMK III. 49. A Szent László pénze mondák újabb irodalma: MAGYAR 1998.

ni”-ként említették a források.³⁷⁾ Máshol, például Gelencén a passióciklus is befolyásolta a kerlési ütközet egyes jeleneteinek kompozícióját. Bibliai tipológiai párhuzamok pedig a *Magyar Anjou Legendárium* miniatúráin mutathatók ki.³⁸⁾ Szent László viselete hasonló, mint önálló ábrázolásain. Fegyverzete és ruházata mindig a legújabb divatot tükrözi. Az Árpádok vágásos pajzsával harcol Gelencén, Homoródszentmártonban, Erdőfűlén és Maksán. Szent György keresztes pajzsa az attribútuma Sepsikilyénben, Gömörirákoson és Rimabányán, valamint „Marienritter”-ként a *Magyar Anjou Legendárium* sorozatán. A XIV. század végétől pedig a kettős keresztes pajzs (az ország címere!) lett egyik állandó jelvénye a bárd mellett (Zsegra, Karasztkó, Szentmihályfa). (Ez a jelenség a Szent György-ábrázolásokon is megfigyelhető ebben az időben.³⁹⁾

▼ KÉSŐ KÖZÉPKORTÓL A XVIII. SZÁZADIG

A XV. század második felében a téma látszólag elveszítette aktualitását. Szórványosan azonban előfordult. Így például a bécsi egyetem magyar nemzete első anyakönyvének (*Matricula Nationis Hungariae*, I. 1453–1629) címlapelőzőkén⁴⁰⁾ vagy egy-két falfestészeti emléken. Ez utóbbiak ekkor már kifejezetten köznemesi megrendelésre készültek (Sepsibesenyő II., Pónik [Zólyom vármegye], Felsőlövő [Vas vármegye]). A gyenge színvonalú póniki falkép elkészülte után, egy évvel később, 1479-ben a történet megjelent a *Dubnici Krónikában* is, László életrajzában. Itt a szöveges részek mellett pontosan kimért üres helyek vannak, jelezvén, hogy eredetileg miniatúrákat szántak közéjük. Rendszere – a fejezetcímek alapján – bizonyíthatóan a *Képes Krónika*ét követte, de az egyes elbeszélések is pontosan ugyanazon a lapon találhatóak.⁴¹⁾ 1488-ban Thuróczy János *Chronica Hungarorum*ának második, augsburgi kiadásában címlapelőzőként, fametszeten szerepelt a kunüldözés jelene, föltehetően Martin Schongauer egyik rézmetszetének felhasználásával.⁴²⁾ Nagy valószínűséggel ezt a gyorsan terjedő grafikát követte a csallóközi Gutor (Pozsony vármegye)

37 KERNY 1993, 215.

38 Uo.

39 Uo.

40 *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn...* 1982, Kat.-Nr. 278.

41 A kódexről újabban: MAROSI 1995, 197.

42 KERNY 1993, 42.

▼ Historia Sancti Ladislai. A Thuróczy-krónika augsburgi kiadásának címlapja, 1488

▀ Magyarországi festő: Szent László király, 1637–1656 között

plébániatemplomának falképfestője a XV. század utolsó évtizedében, egy korábbi freskó helyén.⁴³

Számos új, ismeretlen adalékkal, kiegészítéssel gazdagította a történetet ekkortájt Antonio Bonfini. Hatalmas történeti munkájában Szent László Szög nevű lováról valóságos dicshimnusz olvasható. Az *Orosz Évkönyvek* krónikása pedig a párviadal egy szláv variánsát közölte.⁴⁴ A török invázióval, majd a protestantizmus előretörésével az ábrázolások megfogtak. A falképeket leverték, átmeszelték, elvakolták. Egy-két érintetlen, földrajzilag is elkülönült helyen azonban tovább virágzott a középkori hagyományokon nyugvó Szent László-kultusz. Az udvarhelyszéki Csekefalván a XVI. században is megmintázták, de inkább csak jelzéssze-

43 LÁSZLÓ 1993, 165–166.

44 Vö. a 24. jegyzettel!

▼ Szent László harca Ákos kun vezérrel
Tarnóczi Szent László-könyvében, 1681

▼ Szent László király a Nádasy-
Mausoleumban, 1620-as évek

rúen egy töredékes kályhacsempén.⁴⁵ A lovas üldözést ábrázolja egy moldvabányai kályhaszem, ahol többágú koronával és jobb kezében csatábárddal jelzett, lovagi viseletű László bal kezével éppen megragadja a menekülő „kun” üstökét, miközben jobbájában tartott fegyverét a végzetes csapásra lendíti, a hegyes szakállal, keleti ruhában bemutatott „kun” vitéz pedig hátrahanyatlak nyergében.⁴⁶ Arra, hogy a teljes ciklust is ábrázolhat-

45 BENKŐ-UGHY 1984, 13. kép; DEMÉNY István Pál: *A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 212.) Kolozsvár 1992, 7., 12.; KERNY 1993, 209., 216.; MAGYAR Zoltán: Szent László-alakos kályhacsempék. In: *Ethno-Lore XXVII*. Szerk.: Berta Péter. Budapest 2010.

46 Lia BĂTRÎNA – Adrian BĂTRÎNA: Legenda „Eroului de frontieră” în ceramica monumentală Transilvania și Moldova. *Studii și Cercetări de Istoria Veche și Arheologie* 42 (1990) 165–183.; Paraschiva-Victoria BATARIUC: Cahle decorate cu subiecte religioase descoperite în Moldova. *Ars Transilvaniae* 4 (1994) 122., 128.; MAGYAR 1998, 2–3.

ták ebben a műfajban, két jászvásári kályhacsempe-töredék utal, amelyek – bár a kerlési ütközethez tartozásuk nem állítható biztosan – fő jellemzőik alapján nagyon is rokoníthatók a falképsorozatok várjelenetével (egyiken vár, másikon egy várból kivonuló lovas fedezhető föl).⁴⁷ Eddigi ismereteim szerint azután már csak kétszer bukkant föl a história a XVI. században. A Karthauzi Névtelen művében, az Érdy-kódexben és a ferences szerzetesből protestánssá vált Bencédi Székely István *Világkrónikájában*, illusztrációk nélkül.⁴⁸

A XVII. században a törökellenes küzdelmek adtak ismét aktualitást ábrázolásainak, amely példaként állhatott a kereszténységért küzdő katonaság előtt. Így szerepelt Nyitra vármegye pecsétjének lenyomatán 1606-ban, majd egy ismeretlen magyarországi festő táblaképen grisaille-ban, mellékjelenetként.⁴⁹ Ugyanígy ábrázolja a birkózást a Nádasdy Ferenc költségén kiadott *Mausoleum... Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae Ducum...* című reprezentatív album metszője is. Szent László trónuson ülő alakja mögött itt pontosan ez a kompozíció ismétlődik meg, szintén az ablakból kitekintve, minden bizonnyal egy közismert előkép nyomán.⁵⁰ A jezsuita Tarnóczi István 1681-ben kiadott verses *Szent László-históriájához* a velencei Domenico Rosetti(?) készítette el László és a „kun” párviadalának rézmetszetét.⁵¹ Az alatta olvasható háromsoros latin nyelvű szövegben nincs szó a párviadal előzményeiről.⁵² A pápai vár kápolnájának fala az 1694-es *Conscriptio* szerint „különbféle Szent László győzedelmes harcainak leírásával megékesített”.⁵³ A XVII. században készült a kerlési plébániatemplom egyik függőképének Szent László-kompozíciója: „deszkalapon azon helyzetben, mint a kerlési csatában a kunt meg-

47 Lia BĂTRÎNA – Adrian BĂTRÎNA i. m. (46. j.) 170–171.; Paraschiva-Victoria BATARIUC i. m. (46. j.) 165–183.; MAGYAR 1998, 2–3.

48 Vö. a 22. és 23. jegyzetekkel!

49 Nyitra vármegye pecsétjét az MNL OL őrzi. (V. 5.) Kör alakú vörös színű viasz. Átm.: 45 mm. Altenburger Gusztáv – Réső Ensel Sándor címer- és pecsétgyűjteménye, Vármegyék Nr. 31. 2. Egyébként a vármegye zászlaján is ugyanezt örökítették meg.

50 A könyv történetéről, képi forrásairól, a Szent László-metszetről részletesen: Rózsa 1973, 13–81. Ld. még *Történelem – kép...* 2000, 293–297. (IV–13–15. sz.) (Mikó Árpád) és 386–387. (VI–22. sz.) (Buzási Enikő).

51 TARNÓCZI 1681 (RMK III. 3098.) Ld. *Történelem – kép...* 2000, 335–336. (V–27. sz.) (KERNY Terézia).

52 Uo.

53 KERNY 1993, 217.

öli”.⁵⁴ 1734-ben Schmaltz Theotimus ferences szerzetes örökölte meg Szent László és a kun összecsapását Búcsúszentlászlón egy nagyobb sorozat részeként, amelyen a festő teljesen átvette és fölnagyította az említett Rosetti-féle grafikát.⁵⁵ 1735. június 12-én Sopronban egy jezsuita színjátékon adták elő a történetet Esterházy Mihály herceg főszereplésével.⁵⁶

▼ XIX. ÉS XX. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSOK

Vörösmarty Mihály korábban említett *Cserhalom* című elbeszélő költeménye illusztrációjához a néhány évvel korábban, 1822-ben közzétett, Michael Hoffman bécsi rézmetsző *Dobozi István és hitvese* című kompozíciója szolgáltatja az előképet.⁵⁷ Néhány évvel később, 1830-ban egy ismeretlen művész olajfestményen is földolgozta ugyanezt a témát az *Aurorá*-ban kiadott grafika nyomán.⁵⁸ 1834 októberében Ferenczy István szobrász egy fogalmazványában Lajcsák Xavér Ferenc nagyváradi püspöknek egy vörösréz-ből trébelt Szent László-lovasszobor fölállítást javasolta, minden bizonynyal Vörösmarty hatására. Talapzatát a király életéből vett jelenetek díszítették volna: „A Piedestal. Két oldalára, melyen a statua áll, két fél domború történelmi képeket Szent László életéből, egyik a kunokkal való hada, másik a nép szomjúhozásakor a kősziklából csudaképpen kieresztett víz. Ezen tábláknak hossza mintegy nyolc láb, magassága három és fél, bécsi mértékben.”⁵⁹

A historizmus idején kivirágzó műemlék-helyreállítási és kutatási program helyezte ismét középpontba a XIX. század közepétől a kerlési ütközet ikonográfiáját. Különösen az 1863-ban fölfedezett bántornyai freskóciklusok nyomán vált népszerűvé a téma. Számos művész és rajztanár, id. Storno Ferenc, Telepy Károly és mások utaztak a helyszínre tanulmányozni a falképeket, amelyeken az ősi magyar viseletet vélték megtalál-

54 Uo. Szolnok-Doboka vármegye pecsétje szintén a párviadalt ábrázolja. Közzölve: ZSIHOVICS Ferenc: *Szentek élete*. IV/2. Eger 1869, 160.

55 KERNY 1993, 217.

56 Uo.

57 Uo. Vörösmarty középkori forrásairól: Kiss Ernő: Vörösmarty és krónikásaink. *Erdélyi Múzeum* 21 (1904) 233–248.; PAPP Zoltán: *Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok*. (Eötvös-Füzetek, 10.) Pécs é. n. [1928], 31–72.

58 KERNY 1993, 217.

59 Vö. KERNY 1993, 44–46.

▀ Id. Storno Ferenc: A kun vezért üldöző Szent László, 1868

ni.⁶⁰ Peter Geiger acélmetszeten, Storno litografált műlapokon fejlesztette tovább romantikus stílusban a jeleneteket.⁶¹

Storno a nagyváradi püspöki palota ebédlőtermében seccón is földolgozta a témát.⁶² 1880-ban Lotz Károly a budai Mátyás-templom Szent László-kápolnájának északi falán festette meg a cserhalmi ütközetet.⁶³ Elterjedéséhez a historizmuson túl jó alkalmat kínáltak a különböző jubileumi ünnepek. 1892-ben, László szentté avatásának 700. évfordulójára Bunyitay Vince nagyváradi kanonok díszkötetben jelentette meg a király

60 Vö. KERNY Terézia: Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. In: *Johannes Aquila...* 1989, 129–133.

61 KERNY 1993, 219–220.

62 BIRÓ József: Anyaggyűjtés a *Nagyváradi barok* (!) című könyvhöz. MTA BTK Művészet-történeti Intézet, Adattár, MKCs–C–1.136/2/18.

63 A kápolna ikonográfiai programját Czobor Béla állította össze. Lotz Károly akvarellvázatait az MNG Grafikai Osztálya őrzi, ltsz.: 1905/582., 1905/587. Székely vázlatairól: SZVOBODA-DOMÁNSZKY Gabriella: A Mátyás-templom dekóruma. A nemzeti iskola formálói: a politika és a tudomány. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25 (1996) 198–199.

életrajzát, művészettörténeti, művelődéstörténeti adalékokkal földúsítva azt Podhradczky József 1836-ban kiadott alapvető monográfiái nyomán.⁶⁴ A kötethez egy amatőr művész, az arisztokrata Wenckheim Krisztina készítette a rajzokat, s közöttük László és a „kun” küzdelme is helyet kapott.⁶⁵ Ugyanebben az évben az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat érem pályázatot hirdetett. Az első díjat Szárnovszky Ferenc szobrász nyerte el bronz kispasztikájával, amelynek előlapját a párviadal jelenete díszítette.⁶⁶ 1897. július 6-án a Képzőművészeti Társulathoz egy figyelemre méltó beadvány érkezett. Kimnach László *Szent László harca a leányrabló kunnal* című képének átjavításához megfelelő műtermet kért.⁶⁷ 1898. szeptember 4-én Roskovics Ignác ugyancsak a Társulattól azt kérte, hogy *Szent László a cserhalmi ütközet után a győzelemért hálát ad* című, a kőbányai templom számára készített oltárképe legyen kiállítva néhány napig a téli tárlaton.⁶⁸ Ebből az iratanyagból ismert, hogy 1899-ben Glock Tivadar-nak a tavaszi tárlatra benyújtott *Szent László győzelme* olajfestményét visszautasították.⁶⁹ 1908-ban Löschinger Hugó *Szent László megszabadítja az elrabolt magyar leányt* olajfestményéért Forster–Vasary-díjat kapott.⁷⁰ 1926-ban a fűzfapoéta Sziklay János *Szent László király* címmel egy huszonnégyszézből álló regét adott ki. A *Toldi* és a *Szép Ilonka* nyomán írt, kissé farszto költeményben a megszabadított Piroska (!) nevű leány szerelmes lesz megmentőjébe, de miután érzései nem találnak viszonzásra, apáca lesz Karitás néven.⁷¹ Heintz Henriknek a Magyar Nemzeti Galériában őrzött *Szent László harca a kunokkal* című festménye az 1930-as évek elején kelet-

64 PODHRADCZKY József: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája*. Buda 1836; PODHRADCZKY József: *Szent László király tetemeinek históriája*. Buda 1836; BUNYITAY Vince: *Szent-László király emlékezete. Szentté avatása hétszázados évfordulójának váradi ünneplése alkalmával*. Budapest 1892.

65 BUNYITAY i. m. (64. j.) 11.

66 KERNY 1993, 220.

67 Képzőművészeti Társulat iratai, Budapest, 1897. VII. 6. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Gyűjtemény, regeszták, A–I–1. 1113/1897.

68 Képzőművészeti Társulat iratai, Budapest, 1898. XI. 4. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Gyűjtemény, regeszták, A–I–1. 702/1898.

69 Képzőművészeti Társulat Törzskönyve, 390. szám. Elutasítva az 1899-es tavaszi tárlatról. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Gyűjtemény, regeszták, A–I–1. 16.710/1899.

70 Olaj, vászon. Képzőművészeti Társulat iratai. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Gyűjtemény, regeszták, A–I–10. 10.233/1908.

71 SZIKLAY János: *Szent László király. Regéli egy régi regős*. Budapest 1926. Az adatra Nováky Ágnes hívta föl a figyelmemet, s a kötetet is neki köszönhetem.

kezett.⁷² 1929-ben Berán Lajos, az Állami Pénzverde fővénköze formálta meg a témát egyik próbaveretén.⁷³ Igen érdekes, késői emlék az erdélyi Aldolody Hollaki-kúria nagytermének falképe, ahol szintén a kerlési ütközet jelenetsorát örökítették meg, ugyancsak az 1930-as években.⁷⁴ Antal Károly 1940-ben a készülő kőbányai Szent László-emlékműhöz számos fehér mészkő domborművet készített.⁷⁵ Közöttük szerepelt természetesen az üldözés jelenete is: „Szent László megmenti az elrabolt leányt” fölirattal. Kuriózumnak számít az óbudai Postahivatal főlépcsőházának Medveczky Jenő által készített freskója 1942-ből, amely valószínűleg szentté avatásának évfordulójával állhatott kapcsolatban – ezt 1945 után bevakolták.⁷⁶

▼ ÖSSZEGZÉS

A kerlési ütközet történetét, ikonográfiáját számtalanszor boncolgatták a legkülönbözőbb aspektusból. Ez a rövid tanulmány nem próbált meg kísérletet tenni még egy újabb koncepció fölállítására, inkább azokat a problémákat igyekezett felsorolni, összegyűjteni a forrásokból és a képzőművészeti emlékekből, amelyek a legkülönbözőbb variációkban a legelentmondásosabban fordulnak elő. Ezekből úgy tűnik fel, hogy az eredeti elbeszélés az évszázadok során állandóan „mozgásban” volt. Bővült, gazdagodott, romlott. Mindenki hozzátett valamilyen adalékot, ötletet, vagy elvett belőle saját ízlése, igénye szerint. A „história” képzőművészeti terjedelmét a templomok méretei is befolyásolták.

72 Olaj, fém, 55 × 87 cm. MNG, Festészeti Osztály, ltsz.: 8212.

73 KERNY 1993, 220.

74 A falképre Jékely Zsombor hívta föl a figyelmemet.

75 A relief a kőbányai (X. kerület, Szent László tér) Szent László-emlékműhöz készült. Ruskikai márvány. Talapzata bal oldali domborművének fölirata: „SZENT LÁSZLÓ / MEGMENTI AZ ELRABOLT LEÁNYT” (RAJNA György: *Budapest köztéri szobrainak katalógusa*. Budapest 1989, 328., 334., 6656. sz.). A gipsztervről értékes adatokat nyújt a Központi Egyházművészeti Hivatal 255/1940. számú irata. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-C-I. 19/43. Ez utóbbi adatot Nagy Leventének köszönhetem.

76 Medveczky a freskó tervét 1941-ben a Nemzeti Szalonban rendezett Magyar Egyházművészeti kiállításon mutatta be, amiért első díjjal jutalmazták. HOLLÓSI Éva: Szent László a magyar képzőművészetben. *Vigilia* 57 (1992) 354.; FERKAI András: *Buda építészete a két világháború között. Művészeti emlékek*. Budapest 1995, 166., 300. sz. (korábbi irodalommal).

Ősi, eredeti magja ma már nehezen rekonstruálható. Annyi bizonyosnak látszik azonban, hogy a leánymentés, akárcsak Szent György legendájában a sárkányölés epizódja, későbbi betoldás. László trónviszályokkal és pogánylázadásokkal terhes időszak után lépett a trónra. Jóvoltából ezt a zavaros korszakot hamarosan a nyugalom és konszolidáció évei váltották föl. A király különösen sokat tett a megingott jogbiztonság helyreállításáért, a megrendült közerkölcsök védelméért. Ezt szolgálták többek között az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat határozatai közvetlenül harmadik, besenyőkkel vívott hadjárata előtt. Az akkor született jogszabályok, amelyeket a történelem az uralkodó I. törvényeiként ismer, drákói szigorúsággal léptek föl a pogány szokások ellen. A 32. paragrafusa kifejezetten a nők védelmében született: „De illata violentia virgini vel mulieri. Si quis virgini vel mulieri de villa in villam eunti vim intulerit, quantum pro homicidio, tantundem poeniteat.”⁷⁷ Talán ez a cikkely inspirálta a később hozzátapadt históriát is.⁷⁸

Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól.
Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából
Magyarországon. Szerk.: MIKÓ ÁRPÁD – SINKÓ KATALIN.
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 188–196.

77 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár, 1000–1526. évi törvénycikkék.* Ford. és jegyz.: NAGY Gyula – KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen. Budapest 1899, 60.

78 A kerlési ütközetről szóló bibliográfia 1993-ig: KERNY Terézia: Irodalom és rövidítésjegyzék. In: LÁSZLÓ 1993, 227–238. Néhány fontosabb, azóta megjelent írás: VESZPRÉMY László: A kerlési (cserhalmi) ütközet forrásproblémája. *Hadtörténelmi Közlemények* 104 (1991) 69–77.; MAROSI 1995, 67–85.; IVAN GERÁT: Naratívny cyklus zo života sv. Ladislava v ikonografickom programe gemerských kostolov. (Poznámký ku vzťahu obrazov k textom). *Ars* 1996, 11–54.; MAGYAR 1996; SÍSKA Gábor: *Szent László lovagkirály vitézsége és a határőrizet.* Kézirat. H. n. 1997 (Budapest, Hadtörténelmi Intézet Levéltára, ltsz.: TGY. 3569); [SÍSKA Gábor: *Szent László lovagkirály vitézsége és a határőrizet. Határőrségi Tanulmányok* (1998/4.) különszám (3/2–14/1998) 163–247.]; IVAN GERÁT: Willehalm und Ladislaus. Liebe und Kampf im Text und Bild. *Ars* 1998, 49–91.; MAGYAR 1998; László VESZPRÉMY: Dux et praeceptor hierosolimitanorum. König Ladislaus (László) von Ungarn als imaginärer Kreuzritter. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honour of János M. Bak.* Ed. by Balázs NAGY – Marcell SEBŐK. Budapest 1999, 469–477.; KLANICZAY 2000, 153–168.

Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630

Erdély (és a moldvai magyarok) katolikus lakossága a XVI. század közepétől az anyaországtól való fokozatos elszigetelődése révén viszonylag sértetlenül megőrizte azt a középkori liturgikus gyakorlatot és azokat a képzőművészeti témákat, amelyek a Királyi Magyarországról különböző okok: részben a katolikus egyházi reformok, részben a protestánsok térhódítása, részben a török invázió, részben pedig a megváltozott művészeti igények miatt nyomtalanul eltűntek.¹ Ennek a meglehetősen összetett és több szálon futó mechanizmusnak sokféle következménye lett. Végeredményben ez a történeti folyamat eredményezte, hogy Szent László tisztelete Erdélyben számos konzervatív vonást megőrzött és archaizálódott. Ide nyúlnak vissza a gyökerei annak a jelenségnek, hogy miként ment át

1 Összefoglalóan: BARTA GÁBOR: Az Erdélyi Fejedelemség első kora (1506–1606). In: *Erdély története három kötetben* 1986. I., 409–541.; PÉTER KATALIN: A fejedelemség virágkora (1506–1660). In: *Uo.* II., 817–764.; HORN ILDIKÓ: *Tündérország útvesztői. Tanulmányok Erdély történelméhez.* (TDI könyvek, 1.) Budapest 2005. – A korszak erdélyi katolicizmusára összefoglalóan néhány alapvető bibliográfia: BOCHKOR MIHÁLY: *Az erdélyi katolikus autonómia.* Kolozsvár 1911; BAGOSSY BERTALAN (szerk.): *Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene.* Dicsőszentmárton 1925; KOSUTÁNY IGNÁC: *A római katolikus egyház Erdélyben.* Szeged 1925; VORBUCHNER ADOLF: *Az Erdélyi püspökség.* (Az Erdélyi Tudósító Könyvtára, 3.) Brassó 1925; BITAY ÁRPÁD: *Erdély jeles katolikus papjai.* (A Katolikus Világ könyvei, 12.) Kolozsvár 1926; *Az Erdélyi Római Katolikus Státus fontosabb jogtörténeti okmányai.* Közli az Igazgatótanács. Cluj–Kolozsvár 1926; P. BÍRÓ VENCEL: *Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus. Székfoglaló az Erdélyi Katolikus Akadémia 1929. november 13-iki felolvasó ülésén.* (Az Erdélyi Katolikus Akadémia felolvasásai, I. osztály, 1. szám) Cluj–Kolozsvár 1929 (Különlenyomat az Erdélyi Irodalmi Szemle 1929. évi 3–4. füzetéből). 1997-ig további bőséges irodalom található a *Magyar katolikus lexikon* III. kötete Erdély címszavának végén: 168–179. 1997-től: MARTON JÓZSEF – JAKABFFY TAMÁS: *Az erdélyi katolicizmus évszázadai. Képes egyházmegye-történet.* Kolozsvár 1999; HOLLÓ LÁSZLÓ (szerk.): *Katolikus autonómia. Fejezetek az Erdélyi Római Katolikus Státus történetéből.* Kolozsvár 2007; VARGA JÚLIA: *Katolikus közép- és felsőoktatás Erdélyben a 17. századtól a 19. század közepéig.* PhD-disszertáció. Budapest 2007, 3–20.

Szent László egy olyan metamorfózison, amelynek során emblematikus-sá, nemzeti szimbólummá, morális mintaképpé magasztosult, *Erdély védőszentjévé* vált. De vajon milyen kultusztörténeti alapokra is támaszkodott ez az időközben berögzült és elválaszthatatlanná, állandó jelzővé vált, a történeti kutatásban megalapozatlanul máig visszaköszönő összetétel?² Beszélhetünk-e egyáltalán Erdélyben a XVI. század második felétől önálló arculatú, markánsan jellemző Szent László-tiszteletről, amely évszázadok múlva is érezttette hatását? Vagy csupán egy jóval később kreált, a látszatfüggetlenségben élő Erdélyi Fejedelemség, az „aranykor”, a „tündérkert”, majd „keleti Svájc” képzetét megtámogató sarkalatos elem, a provinciális helyzetből adódó, részben lélektani okokra is visszavezethető, a nemzeti önérzetet erősítő idealizált toposz volt?

A tanulmány e mind ez idáig megválaszolatlan (és talán még föl se tett) kérdésekre próbál meg választ keresni a történeti, egyháztörténeti, irodalmi források és képzőművészeti alkotások Szent Lászlóra vonatkozó adatainak, emlékeinek kiemelésével, jóllehet ez a módszer óhatatlanul torzít. Nem vállalkoztam arra, hogy egy eddig talán ebből a szempontból a legkevesebbet tárgyalt korszakot átfogóan bemutassak, s nem foglalkozom ezen a helyen az – egyébként önálló tanulmányt érdemlő – protestáns irodalom (Baksay Ábrahám, Bornemisza Péter, Heltai Gáspár, Johannes Sommerus, Szenci Molnár Albert, Leonhardus Uncius) Szent László-, pontosabban I. László király képével sem; csupán annyit tűztem ki célul magam elé, hogy néhány kultusztörténeti szempontból értékelhető jelenségre fölhívjam a figyelmet azok történelmi háttérével együtt, s megkísérlek ezekből egy talán helytálló konklúziót levonni.

▼ ELŐZMÉNYEK

A Szent László-tisztelet legfontosabb központja még a XVI. század harmincas, negyvenes éveiben is Várad volt. Hogy ez az állapot Mohács, illetve Buda elfoglalása után a protestantizmus egyre fenyegetőbb árnyékában is így maradhatott, az mindenekelőtt energikus politikus főpásztornak, Martinuzzi (Fráter) György választott püspöknek és királyi helytartónak (1531–1551) volt köszönhető. A városban ekkor zajló hitéletéről és a

2 Legutóbb például László Gyulára támaszkodva: ŐZE Sándor: A ferencesek és a reformáció kapcsolata a XVI. századi Magyarországon. In: *A ferences lelkiesség hatása...* 2005, 1., 161.

▀ A váradi vár látképe Joris Hoefnagel rézkarcán, 1598

székesegyházról azonban kevés forrás áll a kutatás rendelkezésére.³ Tény, hogy a püspöki várat megerősítették és kiadták a Szent László sírjánál zajlott istenítéletek jegyzőkönyveit.⁴ A korszak idevonatkozó írásos dokumentumai közül értékes kultusztörténeti adalékkal szolgál a búcsújáró hely töretlen vonzerejéről Kosár Miklós Kolozsmonostoron, 1538. október 11-én kelt levele Fráter Györgyhöz. E levélben Kosár arról értesítette a püspököt, hogy a nyolcezer forintot, amelyért tőle Borberek kastélyát és Alvinc birtokot megvette, azokat cserébe adta, hogy visszaszerezze *Balwanios* (Bálványos) várát Majlát István erdélyi vajdától és székely ispántól, aki a királytól hű szolgálatai jutalmaként bizonyos pénzösszeg fejében adományul nyerte, részben azért, mert e vár és tartománya mindig a váradi püspökségé volt, részint pedig a püspökség védőszentje: Szent László király iránti tisztelete kifejezéséeként.⁵

3 BUNYITAY-MÁLNÁSI 1935, 15–110.

4 RMK II. 47.; RMNy 87.

5 „...presertim vero ad laudem et honorem divi Ladislai regis, sub cuius nomine prelibata ecclesia Waradiensis colitur.” *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei* 1990. II., 612–613. (Nr. 4667.) A váradi székesegyház mellett nagy vonzerővel bírt még a közeli Szent László-

▼ SZENT LÁSZLÓ TISZTELETE A „SZÁMÚZETÉS” KORÁBAN

A váradi püspökség végső pusztulása, a „számúzetés” kora 1556-ban kezdődött el: ekkor halt meg a Fráter György meggyilkolása után 1551-ben kinevezett utolsó püspöke, Zabardy Mátyás. A következő évben a székeskáptalan tagjai is elhagyták a várost.⁶ 1557 júniusában a tordai országgyűlés elrendelte a váradi székesegyház még visszahagyott paramentumainak és ötvöstárgyainak összeírását és gondos őrzését.⁷ A Varkoch Tamás kapitány utasítására végrehajtott leltárfölvételre szinte az utolsó pillanatban került sor, mert „Baal kultuszának gyűlölt fészke”, azaz a sorsára hagyott váradi székesegyház ellen a fanatizált protestáns hívők 1565. június 22-én összehangolt támadást intéztek. Szent László sírját feltörték, földi maradványait széjjelhányták.⁸ A zarándokközpont gyógyíthatatlan sebet

fürdő is, ahol évszázadok óta a vagyontalan betegek ezrei nyerték vissza egészségüket. Kápolnájának harangjáról még a XVII. században is történt említés. Népszerűségét és jelentőségét igazolja, hogy 1531. január 25-én a Gritti által lefejeztetett Ártándy Balázs is végrendelkezett a javára: „Si qua residuitas erit de praescriptis (bonis), lego illis pauperibus qui iacent in thermis S. Ladislai Regis, ut Petrus presbyter eisdem emat unam vineam.” BUNYITAY 1883–1884, III., 144–145., 197–198.

- 6 A becslések szerint Váradon körülbelül két-háromezer katolikus maradhatott. A szórvány katolikusság vallási életére nézve: MOLNÁR Antal: A váradi püspökség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében. In: MOLNÁR Antal: *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. (METEM Könyvek, 46.) Budapest 2004, 81–93.
- 7 Mikó Árpád – MOLNÁR Antal: A váradi középkori székesegyház kincstárának inventáriuma (1557). *Művészettörténeti Értesítő* 52 (2003) 303–318. A leltári tételek egy része Gyulafehérvárra, másik hányada az ecsedi várba került. Forgách Ferenc esztergomi érsek (1607–1615) ajánlatot tett II. Mátyás királynak, hogy megveszi a még föllelhető darabokat. Az uralkodó az érsek testvére, Forgách Zsigmond kassai főkapitányra bízta a kincsek összeírását (1615. II. 1.) és Kassára szállítását, amelyek akkor négy nagy ládában és egy „záros” kis ládikóban voltak. E leltárak kiadása: MAJLÁTH Béla: Az ecsedi egyházi szerelvények. *Egyházművészeti Lapok* 2 (1881) 105–114.; BUNYITAY 1883–1884, III., 69. [Ld. továbbá: Mikó Árpád: A középkori váradi székesegyház gyöngyhímezéses paramentumai és ezüsstárgyai Bornemissza Gergely püspök hagyatékában (Kassa, 1588). *Művészettörténeti Értesítő* 60 (2011) 285–292.]
- 8 Szent László földi porhüvelyéből Szegedi Benedek kanonok csupán combcsonjtjának egy részét tudta megmenteni. A szemtanúk emlékeztek azonban még további maradványokra is, amelyeket sebtében a Királyfia bástyába rejtettek el. PODHRADČKY József: Szent László király tetemeinek historiája. Buda 1836, II., 44–45., 64–66.; BUNYITAY 1883–1884, I., 441.; KARÁCSONYI János: A váradi káptalan megrontása. *Századok* LV–LVI. (1921–1922) 447–448.; TARCZAI 1930, 96.; CSERNÁK 1934, 46–50., 76–93. Említve: KARÁCSONYI 1926, 112.; BALOGH 1982, II., 139. A már ismert ereklyéken kívül a XVII. században tűnt föl a szent sisakja, amelyet a Rákócziak munkácsi várában őriztek. KOMÁROMY András: A Rákóczyak kincse Munkács várában. *Századok* 25 (1891) 746.

kapott. Egyik pillanatról a másikra úgy enyészett el, hogy gyakorlatilag semmilyen nyom nem maradt utána.⁹ Megsemmisült a szent király annyiszor méltatott síremléke, de nem kímélte a pusztítás a templom építészeti részleteit sem, az oltárokhoz, a még a templomban maradt, hálából elhelyezett fogadalmi képekhez, offerekhez, ex votókhoz, zárandokjelvényekhez és egyéb nagy mennyiségben készült fölajánlott szériatárgyhoz (kegyérmek, medaillonokkal díszített olvasók, szentképek, ereklyetartók) hasonlóan, amelyek alapján a szűkszavú írott forrásokon kívül, ma némi képet nyerhetnénk a székesegyház hajdani devóciós iparáról és tömeges zárandoklatoknak köszönhető egykori gazdagságáról.¹⁰ A feldühödött reformátorok tettük jogosságát az 1566. december 13-iki szebeni országgyűlésen igyekeztek elfogadtatni, pontosabban legitimálni az összegyűlt rendek előtt azzal az egyszerű, ámde hatásos érveléssel, hogy „...azok megrontattak az eő bálványozásoknak okáért...”¹¹ Szent László ereklyéinek megmaradt maradványai szétszóródtak. Közülük a fejereklye (tartójával együtt) az Erdélyi Püspökség székhelyére került. Báthory Kristóf fejedelem (1576–1581) 1580-ban adományozott váradi armálisának címerképét is minden bizonnyal befolyásolta az akkor Váradon már többségben lévő protestáns hívők képtelensége; azon tudniillik a kék mezőben jobboldalt lebegő angyal már nem Szent Lászlónak, hanem egy vele szemben ágaskodó koronás oroszlánnak nyújtja a bárdot.¹² Az újonnan kreált heraldikai címerállatról persze jól tudta mindenki, még ha ősforrása a XII. szá-

9 Máig meggyökeresedett az a vélemény a köztudatban, hogy a pusztítás János Zsigmond hallgatólagos tudtával, sőt tevőleges közreműködésével történt. Ezt már a kortárs szemtanúk is megcáfolták. Giovanni Andrea Gromo szerint éppen a fejedelem akadályozta meg személyesen a további esztelen pusztítást. A helyi hagyomány Hagymássy Kristófot tartotta felelősnek. Idevonatkozóan vö. BUNYITAY 1883–1884, I., 443–443.; *A Magyar Nemzet Története*, V. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest 1897, 476.; CSERNÁK 1934, 46–50.

10 A korszak hasonló zárandokemlékeiről legújabban: *Bildersturm. Wahnsinn Gottes Ville*. Katalog zur Ausstellung. Hrsg. von Georges DUPEUX – Peter JEZLER – Jean WIRTH. Bern 2000, 248–253., Kat. 98–105.

11 KERESZTURI 1806, II., 220–221. Nr. K.; EOE II., 326–327. Az 1566-os tordai és szebeni országgyűlések végzéseiről vö. BALÁZS Mihály: „A hit... hallásból lészön.” Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk.: FODOR Pál – PÁLFFY Géza – TÓTH István György. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek, 2.) Budapest 2002, 52–53. Megjegyzendő, hogy a Váradi Egyházmegye területén a reformáció igen gyorsan terjedt el, Várad pedig hamarosan a partiumi reformátusság egyházszervezeti és kulturális központja lett. Idevonatkozóan jó összefoglalás: CSERNÁK 1934.

12 A címereslevél szövegének kiadása: KERESZTURI 1806, II., 221–227. Kivonatokban közölve: BALOGH 1982, II., 84. Érdekes, hogy Norvégia címerében is ekkor váltja fel Szent Olaf

zadban keletkezett *Gesta Ladislai regis*ben, majd a László szentté avatása után íródott egyházi szerkesztésű *legendá*ban és XV. századi *Szent László-ének*ben olvasható idevonatkozó passzusok réges-rég feledésbe merültek is, hogy az voltaképpen magát a szent királyt szimbolizálja.

A váradi zárandokhely egykori szerepét – végzetesen leszűkült mozgástérrel – Gyulafehérvár vette át, ahol megpróbáltak valamiképpen úrrá lenni a rendkívül súlyos egyházi helyzeten. Ez a szándék persze eleve kudarcra volt ítélve.¹³ Az eluralkodó áldatlan állapotokról, a hívők számának zuhanásszerű csökkenéséről a legmegbízhatóbb információkkal a jezsuita missziósok jelentései szolgálnak, akik már az 1570-es évek végén arról számoltak be, hogy a falvakban és a városokban katolikusokat elvétve lehet csak találni, papot pedig szinte egyáltalán nem. A katolikus egyház szekularizálódott, a lakosság spirituális felügyelete megszűnt, gyakorlatilag egyedül maradt, önmagára szorítkozhatott, belső fedezékbe vonult. Emlékezete azonban tárolta az egykori szent alkalmak anyagát, a középkori ferences hagyomány megalapozta népi liturgikus szövegeit, vallásos élete rejtettebb vonulatát: imádságait, hórásénekeit, siralmait, litániás dicsőítő énekeit.¹⁴ A trienti zsinat (Concilium Tridentinum) liturgikus reformjainak hazai megvalósítása évtizedekig tartott, mint ahogy kidolgozásuk is tizennyolc évet (1545–1563) vett igénybe. A reformok szelleme az 1570-es speyeri egyezmény értelmében „önállóvá” vált Erdélyi Fejedelemséget, a Principatus Transylvaniae messze elkerülte, de ha el is érkezett oda, ott még nem igazán érezte hatását. A régi és új liturgia

alakját a bárdos oroszlán. Vö. Martin SCHROT: *Wappenbuch des Heiligen Römische Reichs...* München 1581, fol. 158. (Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, App. H. 487.)

13 Összefoglalóan: Kovács 1996.

14 Csíkszentdomokoson például 1612-ben egy olyan XIV. századi graduale volt használatban, amely Szent Lászlónak legősibb ismert, saját szöveggel és dallammal rendelkező allelujáját őrizte meg: „Alleluia Sancte rex ladislase sucurre nobis tuis devotis famulis qui de tua semper sollempnitate gaudamus exultantes.” (Gyulafehérvár, Batthyaneum) Válogatott irodalma: Kovács Sándor: Két középkori hangjegyzíró hártyakódex-törredék. *Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumegylet Közlönye* 24 (1908) 16.; SZIGETI Kilián: Egy XIV. századi énekeskönyvünk továbbélése. *Magyar Könyvszemle* 80 (1964) 126–133. A ferences rend erdélyi missziójára ebben az időszakban vö. P. BOROS Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár 1927; Csáki Árpád: Ferences plébánosok és udvari káplánok Háromszéken a 17–18. században. In: Boér Hunor (szerk.): *Acta – 1998. II. Székely Nemzeti Múzeum – Csíki Székely Múzeum*. Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda 1999, 81–89.; P. BENEDEK Fidél: A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány története. I. rész. 1440–1640. In: P. BENEDEK Fidél: *Az Erdélyi Ferences Rendtartomány*. Szerk.: Sas Péter. Kolozsvár 2002, I., 7–204.

még hosszú ideig egymás mellett élt, sőt a Báthoryak katolikus restaurációs törekvéseinek köszönhetően bizonyos szimbiózissal is számolni lehet.¹⁵ Ebben a környezetben bukkant föl először a *Mária országa*-toposz is, mégpedig Szántó (Arator) István jezsuita szerzetes 1571-ben Báthory Istvánhoz (1571–1586) írott levelében, amelyben gratulált az erdélyi fejedlemmé választásához, és a katolikus hit védelmére buzdította.¹⁶ A Rómában, 1576. szeptember 13-án kelt, az immár lengyel királlyá is megválasztott fejedlemhez írt – orációnak beillő – terjedelmes levelében a Szent Ágoston nyomán elterjedt, és a XIII. századtól a különböző szellemi irányzatok nyomán a humanista, újplatonikus, sztoikus, reformációs és az ellenreformációs áramlatok által fölélesztett fejedelmi tükrök mintájára a katolikus uralkodók legfontosabb erényeit ecsetelte, amit összekapcsolt a Magyarok Nagyasszonya és a magyar szent királyok tiszteletével.¹⁷ Nem

15 A Báthoryak katolikus törekvéseiről: *Annuae litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory*. Jézus Társasága évkönyveinek jelentése a Báthoryak erdélyi ügyeiről. Gyűjtötte VERESS Endre. Budapest 1921; BARTÓK István: A gyulafehérvári fejedelmi udvar és az ifjú Báthory Zsigmond. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Budapest 1987, 153–157.; TEMPFLI István: *A Báthoryak valláspolitikája*. (Studia Theologica Budapestiensia, 25.) Budapest 2000; *Erdély és a Szentszék a Báthoryak korában. Kiadatlan iratok 1574–1599*. Sajtó alá rendezte KRUPPA Tamás. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 37.) Szeged 2004; KRUPPA Tamás: Nagyvárad jelentősége a Báthoryak művelődés- és valláspolitikájában. *Századok* 139 (2005) 945–968.

16 *Monumenta Antiquae Hungariae 1550–1579*. I. 1969, 392. Szántó egyházi és irodalmi működéséről: FRANKÓ Vilmos: Egy magyar jezsuita a XVI. századból. *Katholikus Szemle* 1 (1887) 385–433.; TÍMÁR Kálmán: Szántó (Arator) István irodalmi tervei. *Irodalomtörténeti Közlemények* 40 (1930) 34–42.; SZÁNTÓ ARATOR István S. J.: *Confutatio Alcorani*. Sajtó alá rendezte LÁZÁR István Dávid. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 27.) Szeged 1990, 8–10.; GYÜRKY László: A bibliafordító Szántó (Arator) István és Káldi György. *Vasi Szemle* 55 (2001) 523–527.; SZILÁGYI Csaba: *Miles Societatis Jesu. Szántó Arator István küzdelmei és munkássága a katolicizmus megerősödéséért*. Doktori (PhD-) értekezés. Budapest 2003. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történeti Intézet) – Szántó Patrona Hungariae-tiszteletéről: BARLAY 1986, 104. Báthory és a Szentszék viszonyára nézve: HILLER István: A Vatikán és Magyarország (1526–1699). In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: ZOMBORI István. Budapest 1996, 152–153.

17 „...Habuisti praetera divum Stephanum, primum regem nostrum, qui inter multa templa, quae in Hungaria in honorem Dei et divorum excitavit, unum caeteris magnificentius sub honore Beatae Mariae Virginis patronae Hungariae construxit, in quo altare ex puro auro erexit, intus et foris picturis venustissimis ornavit, vestibis sacris, vasis aureis et argenteis ac redditibus supra modum ditavit. Habuisti Sanctum Ladislaum regem, sanctum Emericum ducem Transylvaniae, Mathiam Corvinum regem Pannoniae, Vladislaum Jagellonem regem Poloniae, Sanctum Stanislaum episcopum Cracoviensem, Casimirum regem Poloniae, omnes denique totius christianitatis catholicos imperatores, reges, duces, principes et praelatos, qui quanta erga Deum praediti essent pietate, partim vitae

kevésbé tanulságos Kolozsvárról, 1583. március 15-én kelt levele sem rendtársához, XIII. Gergely pápa diplomatájához, Antonio Possevinóhoz (1533–1611).¹⁸ E levelében helytelenítette, hogy az erdélyi városokban a katolikus papok új ünnepeket vezetnek be, ahelyett, hogy a régieket tartanák meg. A régieken ő természetesen a magyar szenteket értette, akikről hosszasan megemlékezett.¹⁹ Possevino előtt azonban nem volt teljesen is-

sanctitae, partim extirpandis haeresibus, partim propagando fidem catholicam, partim erigendis templis et coenobiis ad augendum cultum divinum abunde mundo testatum reliquerint.” Kiadása: *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából...* I., 33., valamint: *Monumenta Antiquae Hungariae 1550–1579*. I. 1969, 570. Báthory valóban sokat tett a megrendült katolikus közerkölcsök védelméért, bár ennek a folyamatnak éppen a témába vágó emlékanyaga igen csekély. Érdemes megemlíteni azonban, hogy a hagyomány szerint felesége, Jagelló Anna 1584-ben a pultuszi (pultowi?) jezsuita kollégiumnak adományozta a krakkói várkapornában 1412 óta őrzött Szent László-fejereklyetartót, hogy ott nyilvános tiszteletben részesítsék. (KARÁCSONYI 1926, 115. Említve még: KERNY Terézia: Szent László középkori tiszteletének lengyel és litván képzőművészeti emlékeiről. [Vázlat]. In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. I–III. Szerk.: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona. Budapest 2004, II., 460.; KERNY Terézia: A Constantia erénye. Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia – Kultusztörténet. Képes tanulmányok. Balassi, Budapest, 2003. [Könyvismertetés] *Budapesti Könyvszemle – BUKSZ* 16 [2004/3.] 210.) Szántó Patrona Hungariae-tiszteletéről: BARLAY 1986, 104. A korszak fejedelmi tükreinek alapvető feldolgozása részletes irodalommal: HARGITTAY Emil: A fejedelmi tükrök műfaja a 17. századi Magyarországon és Erdélyben. *Irodalomtörténeti Közlemények* 99 (1995) 441–484.; HARGITTAY Emil: *Gloria, fama, literatura. Az uralkodói eszmény a régi magyarországi fejedelmi tükrökben*. (Historia Litteraria, 10.) Budapest 2001.

18 Kiadása: *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából...* I., 266–271. (Nr. 88.) A témára vonatkozó fontosabb irodalom: VERESS Endre: A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. *Erdélyi Múzeum* 23 (1906) 169–193., 249–263.; MESZLÉNYI Antal: *A magyar jezsuiták a XVI. században*. Budapest 1931, 86–200.; BARLAY Ö. Szabolcs: Vázlat a jezsuita Missio Transylvanica tevékenységéről és könyvtárának sorsáról (1571–1603). In: *Könyv és könyvtár. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Közleményei* 12 (1979) 111–132.; SZŐKE József: Az erdélyi püspökség története az átmeneti szünetelés időszakában (1556–1713). In: Márton Áron. Szerk.: P. SZŐKE József. H. n. 1988, 62–67., 76–99.; *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók...* 1990; MOLNÁR Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*. I. (1572–1647). (Humanizmus és reformáció, 25.) Budapest 2002, 152–198. (További bőséges irodalommal.)

19 „...Sic factum fuit et in Ungaria, ut crescentibus beneficiis Dei in nationem Ungaricam, crescent etiam festa, in quibus copiosiores Deo agerentur gratiae pro acceptis beneficiis. Et quia per divum Stephanum primum regem Pannoniae ad fidem catholicam Ungari sunt traducti, iuvante Sancto Adalberto, per Sanctum Ladislaum eadem fides in vicinas etiam provincias est propagata; et per sanctum Martinum, Sanctum Emericum, Sanctam Elisabetham et alios proprios patronos in fide sancta sunt conservati et piis exemplis eorum ad omnem probitatem et vitae sanctimoniam provocati et apud Deum plurimum eorum precibus adiuti, et miraculi, quae Deus per illos est operatus, tota Ungaria est

meretlen a helyzet, hiszen 1581-től maga is konstatálhatta a siralmas erdélyi egyházi állapotokat, ugyanakkor a magyarok megkülönböztetett Szűz Mária-tiszteletéről is szerezhetett benyomásokat.²⁰

decorata: merito natio Ungaria in memoriam sempiternam festos dies ipsorum annis singulis tenetur celebrare.” Kiadása: *Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából...* I., 269. Campano lengyel jezsuita tartományfőnök feljegyzésében olvasható, hogy 1586-ban egy váradi, Sibrik György kapitány és főtisztjei előtt zajlott összejövetel alkalomával szintén a magyar szentek régi tisztelete került szóba. Kiadása: *Monumenta Antiquae Hungariae 1580–1586*. II., 1976, 884.

- 20 Antonio Possevino a korszak talán legsikeresebb jezsuita diplomatája és szervező elméje volt, aki egyedülálló módon kapcsolta össze politikai küldetéseit a rekatalizáció és a hitterjesztés ügyével. Életrajzára máig alapvető: Liisi KARTTUNEN: Antonio Possevino. Un diplomate pontifical au XVIe siècle. Lausanne 1908. Possevino magyarországi útjáról: FRANKÓI Vilmos: *Possevino nagyváradi látogatása 1583-ban*. Nagyvárad 1901; FRANKÓI Vilmos: *Egy jezsuita-diplomata hazánkban*. Budapest 1902; FRANKÓI Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal*. III. Budapest 1903, 167–195. Erdélyi küldetéséről és terveiről legújabban: Szabó, T.: Antonio Possevinos Bemühungen um die Erneuerung des Katholicismus in Siebenbürgen. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 4 (1992) 91–133. A jeles misszionárius nem elégedett meg csupán a jelentések küldözgetésével. 1584-ben önálló kötetben jelentette meg erdélyi útjának tapasztalatait és eredményeit, amit összekapcsolt az országrész történeti bemutatásával is. Olasz nyelvű kéziratának első fejezetében az Árpád-házi uralkodók fölsorolásakor – Bonfini nyomán – viszonylag részletesen tárgyalta Szent László szerepét a katolicizmus védelmében: „Nel medesimo secolo i Chuni, popoli crudelissimi, havendo per loro capitano Cropulco, figliuolo di Crulo assalirono prima la Transilvania, dappoi il contado Bihoriese, dove Varadino, et ponendo ogni cosa a fuoco et sangue, mentre scendevano verso il restante dell’Ungheria, fecero che Ladislao, Santo et ottavo re di Ungheria, loro venisse incontro, gli ponesse tutti a filo di spada; eccetto un solo nominato Escembo, il quale scappò per portar’ alla sua patria l’infelice nuova di quella sciagura. Così liberato un’infinito numero di prigionieri, et ringratiato Dio, di nuovo con nuovo essercito loro andò incontro, et disfidato Aco, loro generale capitano, l’uccise. La onde gli altri fuggendo, rimasero disfatti et dissipati. Or mentre questo re santo, et vittorioso in molte guerre, et studiosissimo della virtù governava santamente il suo regno, si ritirò nel contado di Bihor; et una volta andando alla caccia, pensando in quella solitudine a cose migliori, un’ angelo gli apparve, il quale l’ammonì, che presso il fiume Chriso dedicasse una chiesa alla Beata Vergine, protettrice dell’ Ungheria et le aggiungesse una terra, colla quale restasse munita. Fece la il santo bellissima, et ornolla con doni amplissimi; la quale fu poi sede episcopale, et chiamò la terra Varadino. Et finalmente l’anno 1095, doppo il decimonono anno del suo regno morendo, fu con infinite lagrime seppellito nella detta chiesa, gli Ungheri per tre anni portando il duolo della sua morte. Morendo, et a questa, et a tutte l’altre chiese di Ungheria, lasciò grandissimi doni. Et havendo molto prima aggiunto la Dalmazia et la Croatia al suo regno, et fatto segnalati miracoli anco dopo morte, i quali (se bene l’impresa, le quali, mentre visse, prosperamente fece, bastavano di farlo conoscere per vero cittadino del cielo) furono cagione, che continuando dopo cento et tre anni, dal pontefice Romano fosse posto nel catalogo de’ santi. Il che confermò assai nella religione christia-

A missziók minden erőfeszítése ellenére az 1588-as megyesi országgyűlés után, amikor a jezsuitákat Erdélyből kiutasították,²¹ már semmiféle ellenőrzés nem érvényesülhetett sem a liturgiában, sem pedig az egyház közerkölcseiben.²² Az 1590. szeptember 21–25. között zajlott gyulafehérvári országgyűlésen még sikerült elfogadtatni a Gergely-féle naptári reformot, bár a protestánsok hevesen tiltakoztak ellene.²³

▼ A Szent László-herma a győri Nagybaldogasszony-székesegyházban

na la Transilvania vicina, nella quale hora parte di quel contado si comprende, sì come di sopra toccammo.” Antonio POSSEVINO: *Transilvania* (1584). Kiadta VERESS Endre. (Fontes Rerum Transylvanicarum, III.) Budapest–Kolozsvár 1913, 35–36.

21 Gyakorlatilag még a XVII. század első két évtizedében is tevékenykedtek Erdélyben jezsuiták. A tarthatatlan egyházi állapotokról, az egyre-másra fölbukkanó csodákról érzékletes képet nyújt: *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók...* 1990.

22 ERDÉLYI Zsuzsanna: *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Pozsony 2001, 86–87.

23 Forrás: <http://www.bluewaterarts.com/calendar/NewInterGravissimas.htm> (2009. 11. 31.). A reform nem minden országban talált kedvező fogadtatásra, így a Magyar Királyságban sem. Elfogadásának nehézségeiről: KNAUZ Nándor: *A veteristák. Századok* 3 (1869) 17–37.

A székesegyház felszereléséről és berendezéséről a végóránban (akár csak 1557-ben Váradon) 1600. május 18-án részletes inventárium készült. E jegyzékben Szent László fejereklyetartója még a klenódiumok között szerepel négy levéllel díszített ezüstkoronájával együtt.²⁴

Naprágyi Demeter püspök 1600. december 20-án kelt, Szentiványi János lipthói alispánnak írott leveléből arról értesülünk, hogy az ő ládájában találta meg az elveszettnek hitt koronát.²⁵ Naprágyi 1601-ben kényszerűen elhagyta Gyulafehérvárt, és Szent László fejereklyéjét magával vitte.²⁶ A herma eredeti koronáját Prágában manierista stílusban megújíttatta. Gyulafehérvárott távozása előtt még leválasztottak a koponyáról egy fogat.²⁷ Talán ekkor diszmembrálták állkapcsát is, amely a bolognai Illír-Magyar Kollégiumban bukkant föl a XVII. század közepén.²⁸ Naprágyi döntése szükségszerű volt, de az erdélyi katolikus szórvány e kényszerű lépése miatt egyházi vezető nélkül maradt, s egyúttal legbecsesebb relikviáját veszítette el, amelyből még hitet és erőt meríthetett volna.²⁹ A lakosság fokozatosan elveszítette minden kapcsolatát a Magyar Királysággal is,

24 „...Caput Sancti Ladislai Regis hungarorum argenteum cum reliquiis, eiusdem Corona argentea cum floribus quatuor.” (KNAUZ Nándor közleménye alapján közölve: BALOGH 1982, II., 130., 303. Egyik másolatának őrzési helye: Budapest, MNL OL, E 150, Magyar Kamara Archívuma, Acta Ecclesiastica. Fasc. 67. Nr. 2.)

25 „Az Szent Laszlo Koronaja ugi teczik hoga iz k. Ladaian uagion.)” Kiadása: *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566–1623)*. Sajtó alá rendezte Jankovics József. (Adattár a XVI–XVII. század szellemi mozgalmainak történetéhez, 5.) Budapest–Szeged 1981, 119–120.

26 A fejereklyetartó további viszontagságairól és 1607-ben történt győri elhelyezéséről: De Capite S. Ladislai regis waradini mirabiliter servato, deinde Javarinum translato. In: *Acta Sanctorum Junii*. VI. Venetiis 1765, 261–264.; IPOLYI Arnold: Magyar ereklyék. *Archaeologiai Közlemények* 3 (1863) 67–123.; BALICS Lajos: *Szent László király fejereklyéjének története. Szent László király szentté avatásának hatszázéves jubileumára*. Győr 1892; BEKE László: *Sodronyománcos ötvösművek*. Budapest 1980, 72–77.; BALOGH 1982, II., 303–304.

27 Az inventárium vonatkozó részlete közölve: ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest 1958, 175. A fogereklye befoglalására a XVIII. század végén Batthyány Ignác erdélyi püspök (1741–1798) egy címerével ellátott, copf stílusú ezüstartót készíttetett.

28 IPOLYI Arnold: Magyar ereklyék. *Archaeologiai Közlemények* 3 (1863) 117.

29 A misszióknak köszönhetően Moldvából, Herlóból ismeretes még egy László-particula-rét is tartalmazó ereklyetartó kereszt Marcus Bandinus marcanopolisi érsek, Moldova apostoli adminisztrátorának a Hitterjesztés Szent Kongregációjához küldött egyházlátogatási körútjáról szóló jelentéséből: 1648. III. 2. Bákó: „(...) Duae cruces argenteae, major in modum monstrantiae habens effigiem quatuor evangelistarum, in medio crucifixus argenteus in parte una, ex alia parte effigies Beatae Virginis Mariae gestantis filium in ulnis suis. Minor simili modo praeferens effigiem quatuor evangelistarum, et in medio crucifixum, sub quo Sanctus Ioannes et Beata Virgo, ex alia parte crucis sunt annotae reliquiae Sancti Emerici, Sancti Stephani, Sancti Ladislai, Sanctae Catharinae.” Tartalmi

ami számos visszavonhatatlan következménnyel járt. Például táptalajt biztosított az olyan vallási jelenségek elburjánzásának, amelyek a Királyhágótól nyugatra részben a protestantizmus térnyerése, részben pedig már a trienti zsinat szellemében született reformok nyomán lassacskán eltűntek. Ezt a visszarendeződési, tehát óhatatlanul a partikularizálódást, marginalizálódást elősegítő folyamatot a ferences missziók, illetve az általuk megbízott licenciátusok,³⁰ de a jezsuita térítők sem tudták megállítani minden görcsös erőfeszítésük és igyekezetük ellenére sem. Sajátos szigetet képeztek a moldvai magyarság diaszpórái, ahol a hermetikus elzártság következtében a Szent Lászlóhoz fűződő mondai hagyományokban és hiedelmekben olyan archaikus maradványok őrződtek meg, amelyek máshonnan már réges-rég eltűntek.³¹ A papok a miséken az új liturgia szerint készült római szerkönyvek hiányában még a középkori szövegeket használták. A misekönyvek, breviáriumok vonatkozó részei, így például az 1192 tájékán íródott *László-sequentia* szövege kiszakadt eredeti környezetéből, és önálló életet kezdett el élni. Az élszóban elmondott anyanyelvű prédikációk jelentősége is fölértékelődött. A ritkán tartott istentiszteletet, liturgiát pótolták. Szóban tovább terjedve folklorizálódtak, s újabb és újabb történeti mondákhoz vezettek. Ezek részben a középkori liturgiában használt elemekből, képletekből, mondatfüzerekből építkeztek, részben pedig valóságos történeti eseményeken alapultak.³² Benc(z)édi Székely István *Chronica ez vilagnac yeles dolgairól* című, a Bibliára alapított kronologikus kompendiumában a kerlési históriának egy korábban ismeretlen variánsát közölte.³³ A leányrablónak nála „tatár Tepenec” (Vlad Tepes?), a hajadonnak „Szent Anglit asszon” a neve.³⁴ A szerző föltehetően

kivonata a korábbi kiadások felsorolásával: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. I. 1987, 403.

30 Összefoglalóan: P. GYÖRGY József: *A ferencrendiek működése Erdélyben*. Kolozsvár 1930; TÓTH István György: *Ferences püspökök a magyarországi és erdélyi missziókban* (XVI–XVII. század). In: *A ferences lelkiség hatása...* 2005, 1/1., 184–192.; GALLA Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon és Erdélyben a 17–18. században*. Sajtó alá rendezte FAZEKAS István. (Collectanea Vaticana, 2.) Budapest–Róma 2005.

31 A moldvai magyarok öntudatára, műveltségére alapvető: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. I., 1987, 40–48. A moldvai magyarok Szent László-hagyományairól: MAGYAR Zoltán: A „húshagyt”. Adalékok egy csángó Szent László-mondához. *Ethnographia* 109 (1998) 205–213.; MAGYAR Zoltán: Szent László alakja a gyimesi csángók szóhagyományában. In: *A Kriza János Társaság Évkönyve*. 6. Kolozsvár 1998, 190–218.

32 Részletes feldolgozása: MAGYAR 1998.

33 RMK I. 38.; RMNy 156.

34 Demény István Pál Szent Ágnessel azonosította. DEMÉNY István Pál: *Hősi epika*. Budapest 2002, 121–125.

gyermekkori, udvarhelyszéki szülőfalujában hallott elbeszélések emlékét hagyományozta, mentette át krónikájába. Népszerűvé váltak a XVI. század közepétől az először Temesvári Pelbártnál (1435 k.–1504),³⁵ majd őt követően a Karthauzi Névtelennél (15. század második fele – 1530 k.) olvasható, kőbálványokról szóló történetek is.³⁶ Az Erdély-szerzte tömegesen előforduló szabályos kerek nummulites-fossziliák, valamint a magyar aranyforintok éremképein töretlenül továbbélő Szent László-ábrázolások nyilvánvalóan megragadták a nép képzeletét, és a mondának számos variánsa alakult ki.³⁷

Ugyancsak Temesvári *Pomerium*ában olvashatunk először Szent László lovának „sziklába enyésző” patkónyomáról.³⁸ Ilyen szabályos képződmények is akadtak Erdélyben szép számban, például a tordai hasadéokban vagy a széphavasi Szent László-kápolna mellett.³⁹ A Névtelen Minorita (Kétyi János? 1320 k.–1363 után) elbeszélésének az 1479-ben összeállított *Dubnici krónikában* megőrződött 1345-ös, úgynevezett patrocíniumcsodának a reminiscenciái fedezhetők föl viszont egy csíkszépvízi legendában.⁴⁰ Az 1580. szeptember 10-én Báthory Kristóf olasz orvosa, Marcello

35 PELBARTUS DE TEMESWAR: *Sermones Pomerii de sanctis, pars estivalis, sermo XVII*. Hagenu 1499, 3. De Sancto Ladislao.

36 Hymnus de S. Ladislao vernaculus. Kiadása: *Vetus Hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Cura et impensis DANKÓ Iosephus praepositi S. Martini de Posonie. Budapestini 1893, 397. Magyar nyelvű fordítása: TÓTH ISTVÁN 1992, 360.; TÓTH ISTVÁN 1998, 69.

37 A nummulites a likacsosházúak (Foraminifera) törzsébe tartozó, kihalt egysejtűek neme. Nagy méretű, lencse alakú, néhány millimétertől több centiméterig terjedő nagyságú kővületeik fennmaradtak egykori élőhelyeiken. Jelenleg is élő tengeri egysejtűek harmadidőszaki, nagy testű rokonai. Gyakran elérhetik a hat centiméteres átmérőt. Elnevezésük a latin *nummus* szóból származik, alakjukra utalva. A Szent László-pénzekhez fűződő történeti mondák részletes elemzése a téma korábbi irodalmával: MAGYAR 1998, 51–62. Újabb, európai összefüggésekbe ágyazott áttekintése: VOIGT Vilmos: A kővé vált pénzek folklórja. In: *Kőpénzek. Mondák, költemények és énekek gyűjteménye*. Összeállította, szerkesztette és a jegyzeteket írta HÁLA József. Marosvásárhely 2004, 249–311.

38 PELBARTUS DE TEMESWAR: *Sermones Pomerii de sanctis, pars estivalis, sermo XVII*. Hagenu 1499, 3. De Sancto Ladislao.

39 MAGYAR Zoltán: A széphavasi Szent László-kápolna és búcsújáróhely. *Néprajzi Látóhatár* 5 (1996) 99–105.

40 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 165. foll. 74v–75r. Kiadása: *Chronicon Dubnicense* 1884, 143–167. Magyar nyelvű fordítása: KÜKÜLLEI János: *Lajos király krónikája*. – NÉVTELEN szerző: *Geszta Lajos királyról*. (Millenniumi Magyar Történelem. Források) Budapest 2000, 50–51. A csodás segítségnyújtás emlékét a helyi hiedelem szerint a Csíkszépvíz határában ma is látható patkónyomok őrizték meg. SZÉKELY László: *Csiki áhítat. A csiki székelvények vallási néprajza*. A szöveget gondozta, a mutatókat és a szómagyarázatokat készítette PUSZTAI Bertalan. Budapest 1995, 208. Valószínűleg a helybeli mon-

Squarcialupi által lejegyzett sarki fény misztikus látványa is minden bizonnyal kedvezett az újabb mondák születésének.⁴¹ Hasonló égi tünetek előzték meg a kortárs beszámolók szerint Báthory Zsigmond (1573–1613) 1595-ös havasalföldi hadjáratát is, amely eredetileg keresztes hadjáratként szerveződött.⁴² Eszmei hátterét a jezsuiták szolgáltatták, akik Kruppa Tamás vélekedése szerint a „miles christianus” ideálját próbálták a fejedelemeire szabni Szent István, László, Szent Zsigmond, a törökverő Hunyadiak, és nem utolsósorban a Báthory család hagiográfiai és történeti hagyományaihoz visszanyúlva.⁴³ Az ütközetre való fölkészülés ezen túlmenően is még számos egyéb Szent László-vonatkozással bírt. Közéjük sorolható többek között Báthory Zsigmondnak a hadjárat előtti gyónása, a fegyverek megáldása, lelkesítő beszéde a sereghez, amelyek mind-mind László Szűz Máriához intézett hajdani imáit, csata előtti (például 1068-ban Kerlésnél) fohászait idézik föl. De létezik szerintem ennél egy sokkalta lényegesebb egyezés is. Ez pedig maga a történeti szituáció volt. I. Lászlót legendája szerint éppen ötszáz évvel ezelőtt kérték föl a legelső keresztes hadjárat vezetésére a Szentföld fölszabadítására. Az egykor egész Európát fölrázó és mozgósító cél immár öt évszázad múltán is, még mindig égetően aktuális volt.

Szent László hadjáratainak további emlékét őrizték a kutak, patakok mélyén föllelhető, ugyancsak patkó alakú geológiai képződmények, amelyek a vízfakasztás miráculumának gyors elterjedését segítették elő.⁴⁴ Az első, történeti adatokra támaszkodó csoda Várad 1598 októberétől november 3-ig tartó ostromához fűződött, amikor a szokatlan heves esőzés jött segítségére a reménytelen helyzetben védekezőknek. A kortárs szemtanú

dával állhat összefüggésben a csíkszépvízi római katolikus templom XIX. század végi, neogótikus főoltárának ikonográfiája is a három magyar királyszent szobraival. Az ol-tár alighanem barokk előzmények nyomán készült.

41 RMNy 491.

42 A háborúról összefoglalóan: SZILAS 2001, 71–74.; a csodáról: FARKAS Gábor Farkas: Az 1595-ös rejtélyes csillag. *Magyar Könyvszemle* 122 (2006) 162–200.

43 KRUPPA Tamás: Marciare verso Constantinopoli. Báthory Zsigmond havasalföldi hadjárata és a jezsuita propaganda. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk.: BALÁZS Mihály – FONT ZSUZSA – KESERŰ Gizella – Ötvös Péter. (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35.) Szeged 1997, 307–326. Erdély politikai viszonyaira: Uő: Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez. *Századok* 137 (2003) 603–651. Az ütközet képzőművészeti ábrázolásairól: CENNERNÉ WILHELMB Gizella: Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykorú grafikus emlékei. *Folia Historica* 2 (1973) 57–85.

44 Összefoglalóan: MAGYAR 1998, 73–97.

egyenesen a szent király közbenjárásának tulajdonította, aki, akárcsak egykoron Mózes a Vörös-tenger árával, a Körös és a Pece hullámai segítségével sodorta el a már-már felülkerekedő, erőfölényben lévő támadók táborát, s mentette meg szeretett városát.⁴⁵ Az ütközettel kapcsolatban nem mellőzhető egy másik csoda megemlézése sem, azé tudniillik, hogy a „végső győzelem” kivívása egyenesen László lovas szobrának volt köszönhető. A csoda pillanatok alatt az érdeklődés homlokterébe helyezte a váradi szobrokat, s a kortárs szemtanúk rendre beszámoltak róla. Szamosközy István (1570–1612) is írt róla az 1598–1599-es évek erdélyi eseményeit összefoglaló *Rerum Transylvanarum Pentades* című kortörténetében.⁴⁶ Talán ennek a természetfölötti tüneménynek a számlájára írható az, miként szentelt a szerző 1609. június 27-én kelt feljegyzéseiben kiemelt figyelmet a lovas emlékműnek, illetve a három magyar királyszent monumentumainak, amelyekről az ekkor adott leírások számítanak mindmáig a legalapvetőbb és leghitelesebb forrásoknak, bár igaz, hogy a „három gyalogos királyalakot” ő a bibliai háromkirályok képmásának vélte, „akik a kisded Messiást legelsőként tisztelték meg ajándékaikkal”.⁴⁷ A fantasztikus eset

45 BALOGH 1982, II., 132.; TÓTH ISTVÁN 1998, 138. Szamosközyről: BARTONIEK 1975, 276–301. A vízfakasztás mondája eredendően Szent László *sequentia*jára vezethető vissza.

46 „Quae omnia ita divina benignitas Cristianis amica, barbaris infesta fecerat, ut coelum pariter ac terra in profanae gentis cladem conspirasse viderentur... Fama est, ex vero vel vano hausta incertum, apud Turcas rumore promulgatum fuisse (ut est huius gentis ingenium admodum religiosum) aereum equum divi Regis, quem diximus, hinnitus edidisse, itque Turcarum auribus exceptum, laetum, et victoriam obsessis prodigium eos interpretatum fuisse. Quae res efecerit ut ab obsidione desperatione magis capiendae arcis impulsi, quam viribus exhausti, in tempore recesserint.” Idézi: BALOGH 1982, II., 132.

47 *Diarium Stephani Myskolczy V. D. M. et Senioris per Tractum Zempliniensem*. „Anno Christiano 1609. 27. Junii tempore generalis Synodi Varadini Celebratae arcem Varadiensem perlustrando haec sequentia notavi.” Miller Jakab Ferdinánd 1804-es kiadása után idézi: BALOGH 1982, II., 136–137. Az álló királysobrokkal kapcsolatban érdemes röviden kitérni e helyen a törökök arany- vagy vörös alma, az úgynevezett *kizil elma* legendájára, s a körülöttük lefolyt ideológiai küzdelemre. Ennek látszólag semmi köze nincs az e helyen nem részletezendő széles körű jelképrendszerhez, de valójában egy olyan általános modell fejezhető ki belőle, mint erre Fodor Pál rámutatott, amely segít megérteni, hogy miként vívták meg harcaikat az ellenfelek a maguk jelképeivel. A törökök ugyanis a szent királyoknak éppen a kezükben tartott aranyalmák miatt szintén csodatévő erőt tulajdonítottak. Ez magyarázta, hogy amikor Várad – szobrai ellenére – 1660-ban mégis dicstelenül kapitulálni kényszerült, miért vetették rá magukat a hódítók elsőként a város talizmánjának tartott királysobrokra, komoly károkat okozva bennük. A váradi királysobrok sorsában ismételtelen megmutatkozott, hogy bár a győztes többnyire megsemmisíteni igyekszik a megvert ellenség szimbólumait, gyakran átveszi, át-

▼ Báthory Zsigmond lovas portréja

szerepelt Istvánffy Miklós *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* (Coloniae 1622) című munkájában is. Ő azonban mindössze annyit jegyzett meg ezzel kapcsolatban, hogy Szent László ércszobra épségben maradt, noha a falakat körös-körül áttörték az ágyúlövések.⁴⁸ A bronzszobrok átlényegültek, jelentőségük fölértékelődött. Nem csupán Váradot, de már egész Erdélyt védelmezték. Képzőművészeti hatásukkal is

számolni lehet. Egy Báthory Zsigmondot ábrázoló, Rómában Alitenio Gatti és Giovanni Antonio Pauli kiadásában megjelent rézmetszetű lovas portré mindenestre ezt sugallja.⁴⁹ Távolabb, Csíkban a Báthory Zsigmond lemondása után sebtében erdélyi fejedelemmé megválasztott Báthory

értelmezi és saját céljai szolgálatába állítja azok ideológiai programját. FODOR PÁL: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle* 39 (1997) 44–45. [Újra kiadva: FODOR PÁL: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről*. Budapest 2001, 179–211.]

48 „...statuam equestrem D. Ladislai Regis Ungariae, eius nominis primi, quae in vestibulo maiori templi, miro et eleganti artificio, ex aere fusili conflata, marmoreaeque basi superposita est, illaesam atque intactam permansisse, quam quam parietes circum, supraque et infra plurimis passim ictibus pertussi esse conspicerentur.” (Liber XXI. Idézi: BALOGH 1982, II., 134.) Az 1598-as támadásról értékes adatok találhatók Giorgio Basta ostrom alatt írt leveleiben is. VERESS Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai*. Budapest 1911, I., 266–279. Megjegyzendő, hogy a török nem a templomtornyokat, hanem a toronykápolnát rongálta meg súlyosan: BALOGH 1982, II., 134. Több mint fél évszázad múltán, 1660-ban Evlia Cselebi török utazó is megemlékezett e hagyományról: *Evlia Cselebi magyarországi utazásai*. Kiadta KARÁCSON Imre. (Török–magyarkori történeti emlékek, I.) Budapest 1904, 44–44.

49 Budapest, MNM, Történelmi Képcsarnok. Ltsz.: 749. Lapméret: 276 × 219 mm. Közölve: CENNERNÉ WILHELM Gizella: Báthory Zsigmond moldvai hadjáratának egykorú grafikus emlékei. *Folia Historica* 2 (1973) 60.

András (1566–1599) tragikus halála folklorizálódott igen gyorsan.⁵⁰ A korábban Szent László lábszárereklyéje számára egy büszk formájú tartót készített⁵¹ Báthory meneküléséről, lováról és patkójának lenyomatáról, kútjáról, pihenéséről és végül a kegyetlen haláláról szóló mondakör kialakulása a Szent László-hagyományokkal szinkronban történt meg, sőt nagyon is feltételezhető, hogy éppen az egy évvel korábbi váradi események szolgáltak kiindulópontjául. A mondaképződést elősegítették a gyilkosság színhelyén évről évre megtartott pásztorbükki emlékbúcsúk is.⁵²

Az erdélyi búcsújárás másik fő központjává a Hunyadi János által intenzíven támogatott, 1448-ban fölszentelt csíksomlyói ferences templom vált. A tömeges zarándoklatok azonban csak az 1567-től, a nagyerdei ütközet után indultak el, amikor a hitük védelmére hadra kelt székely

50 LELE József: Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta. *Aetas* (1991/3–4.) 103–136.; HORN Ildikó: *Báthory András*. (Post scriptum – Életrajzi Monográfiák, 3.) Budapest 2002.

51 Elpusztult, valószínűleg beolvasztották. A XVIII. században az ereklyét a nagyszombati egyetemi templomban, az esztergomi érsekség akkori székhelyén őrizték. 1820-ban az újonnan épült esztergomi székesegyház kincstárában helyezték el neogótikus, talpas ereklyetartóban a korábban megsemmisült mellszobortartó helyett (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 64.147.1.). Telegdi Miklós följegyzése: „Anno Domini 1565. 22. Junii, sepulchrum S. Regis Ladislai, Varadini permittente ac jubente Sigismundo Joanne, Joannis Regis filio, effractum est, ossaque ejus ibi inventa, post multa ludibria, disjecta sunt. Quo tempore casu quodam in Templum veniens, V. Benedictus Zegedi, Canonicus S. Stephani de Promontorio Varadiensi, hanc partem reliquiarum ejusdem divi regis occulte sustulit, eamque Magnifici D. Comiti Andree de Bathor donavit, idemque D. Comes anno 1566 die 2. Junii, Ecclesiae Strigoniensi dedit conservandum, ad honorem, et gloriam nominis Divini, cujus praeclarum organum, dum viveret, S. Ladislaus exstitit. Domine Jesu Christe vindica injuriam sancto tuo illatam.” (Idézi: Georgius PRAY – Stephanus KATONA – Danielis CORNIDES: *Epistolae Exegeticae in disputationem Antonii Gánóczy*. Pestini 1784, 117.) 1727.: „Reliquia S. Ladislai Regis et Confessoris Servantur in Cistula nigra Sub Statua ejusdem” (Paulus FORGÁCH: *Memorabilia de templo modo metropolitano ad S. Nicolai Civitate L. R. Tyrnaviensi*. Anno Domini 1727. Budapest, OSZK, Kézirattár, Oct. Lat. 463. fol. 21r.) Irodalom: PODHRADČKY 1836, 44–45.; IPOLYI Arnold: Magyar ereklyék. *Archaeologiai Közlemények* 3 (1863) 82–83., 111.; KARÁCSONYI János: A váradi káptalan megrontása. *Századok* 6 (1922) 447–448.; TARCZAI 1930, 96.; PROKOPP Gyula: Szent László esztergomi ereklyéje. *Vigília* 28 (1963) 535–539.; KOVÁCH Zoltán: Szent László emlékkiállítás Esztergomban. *Magyar Könyvszemle* 94 (1978) 111.; BALOGH 1982, II., 72–73. [Újabban: FEDELES Tamás: „Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai”. Várad kegyhelye a késő középkorban. In: „Köztes-Európa” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk.: BAGI Dániel – FEDELES Tamás – Kiss Gergely. Pécs 2012, 163–182.]

52 A mondakör feldolgozása: MAGYAR Zoltán: *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár 1998; GÁI Péter József – MOLNÁR V. József: *Idvezlő kegyelmes Szent László király, Magyarországnak kegyes oltalma*. Budapest 1999, 63–68.

katolikusok az unitárius vallásra tért János Zsigmond seregét legyőzték. A nép a győzelmet a somlyói Szűzanya (egészen pontosan szobra) segítségével tulajdonította.⁵³ E hagiográfiai toposznak köszönhetően (amely ugyancsak a Lackfi András vezette székely csapatok 1345-ös tatárok elleni ütközeténél történt csodára emlékeztet) a Sarlós Boldogasszony búcsúja hamarosan összefonódott Szent László (és a magyar szentek) tiszteletével.⁵⁴ Az elsősorban a középkori ferences prédikációk szövegeire támaszkodó Szent László-tiszteletben a hitvalló, határokat őrző szerep, a maradék katolikus szórvány oltalmazása került előtérbe.⁵⁵

▼ BETHLEN GÁBOR UDVARA

A vallásbékét hirdető protestáns Bethlen Gábor fejedelem (1580–1629) váradi, majd gyulafehérvári udvarában a katolikus Báthoryakat követően is piederstálon maradt Szent László, aki vallástól és eszmei áramlatoktól függetlenül ekkor már a mindenkori állami uralkodói reprezentáció szerves

53 Egy mirákulumot Szini István is megörökített Muzio Vitelleschi jezsuita rendfőnöknek Kolozsvárott, 1617. november 11-én kelt levelében. Elmesélték neki, hogy miközben reá vártak, a csíki Nagyboldogasszony-templom sekrestyéjéből fénysugár támadt, megállapodott Krisztus képe fölött, majd az összegyűltek feje fölött körözve eltűnt: „...In Santa Maria Maggiore, chiamata Csik Nagy Boldog Asszony, era già ragunato il popolo, li putti stavano messi in ordine per dar principio alla dottrina christiana, quando fu visto uscire dalla sagrestia un splendore a guisa d'una stella, la quale si posò sopra il capo de figliuoi facendo un giro per tutti quelli che volevano cantare la dottrina christiana.” *Erdélyi és hódoltság jezsuita missziók...* 1990, I/2., 278–279. (Nr. 175.). A csíksomlyói Szűz Mária-tiszteletéről: TÁNCZOS Vilmos: Adatok a csíksomlyói kegyhely búcsújáró hagyományainak ismertetéséhez. In: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*. Szerk.: S. LACKOVITS Emőke. Veszprém 1991, 136–158.

54 P. BOROS Fortunát O. F. M.: *A csíksomlyói kegyhely története és kultusza*. [Csíksomlyó] 1937; P. BOROS Fortunát O. F. M.: *Csíksomlyó, a kegyhely*. Kolozsvár 1943; SZÉKELY László: *Csíki áhítat. A csíki székelyek vallási néprajza*. Sajtó alá rendezte PUSZTAI Bertalan. Budapest 1995, 182–202.; BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok*. Budapest 1994; MEDGYESI-SCHMIKL Norbert: *A csíksomlyói ferences misztériumdramák forrásai, művelődés- és lelkiség-történeti háttér*. (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungariam, 5.) Budapest–Piliscsaba 2009, 37–45.

55 F. ROMHÁNYI Beatrix: Ferencesek a késő középkori Magyarországon. In: *A ferences lelkiség hatása...* 2005, 118.; SZELESTEI NAGY László: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kézirat predikációk*. (Pázmány Irodalmi Műhely. Források, 4.) Piliscsaba 2003; SZELESTEI NAGY László: *Magyar nyelvű ferences prédikációk a XVII. századból*. In: *A ferences lelkiség hatása...* 2005, 754–760.

részét képezte. A fejedelem kiváló elődjét, a törvényalkotó, várakat emelő, hazáját oltalmazó királyt tisztelte benne. Ez a gondolat tükröződött Háportoni Forró Pálnak, Bethlen Gábor történetírójának *Prosopopoeia arcis Varad de finali sui aedificatione* című, 1618-ban írt versében, ahol a két nagy várépítő, László és az erdélyi fejedelem közötti történeti párhuzamokat hangsúlyozta akkor, amikor Váradon László tisztelete – legalábbis intézményes formában – megszűnt, sőt tiltva volt. *Panegyris*ében felismerhetők a Várad bevehetetlenségéről szóló korábbi hiedelmek reminiscenciái is:

„Én, a váradi vár, ki a László sírja miatt volt
Híres, testileg oly csonkán álltam előbb.
Bethlen költségén kijavítva, ma tőle vagyok nagy;
Amibe más kezdett, véghez vitte dicsőn.
Lőhet már maga Mars is bástyáimra golyókkal;
Semmi se rettent meg, biztosan óv a falam.
Mint Szemirámisz művétől Babilon neve nagy lett,
Bethlen műve nyomán nagy leszek én magam is.”⁵⁶

A Váradon, majd Heidelbergben tanult Bojti Veres Gáspár, a fejedelem másik történetírója, 1614-ig elkészült első három könyve nem nevezhető hagyományos értelemben életrajznak és kortörténetnek, mert jóval többet takar annál.⁵⁷ A szerző a dicsőítő jelzők tirádaival elhalmozott Bethlen jellemzésekor kitért korának politikai viszonyaira is. A bajok forrását, az ország területiális szétesését ő már eredendően a török és a német párt engesztelhetetlen gyűlölködésében vélte megtalálni, amitől óva intette pártfogóját. Első, helyes kormányzati intézkedéseinek értékelésekor egyenesen Szent István és Szent László, a két nagy egyházszervező kormányzatát állította eléje követendő mintának.⁵⁸

56 RMNY 1174. Háportoni verséről: MIKÓ Árpád: Reneszánsz paloták a váradi várban. In: *Váradi kőtöredékek...* 1989, 105–106.; TÓTH ISTVÁN 1992, 358.; TÓTH ISTVÁN 1998, 66. [TÓTH István: *Phoebus forrása. A váradi latin nyelvű humanista költészet antológiája*. Nagyvárad 1996, 140.]

57 Kiadása: *Monumenta Ungarica*. Ed. Johannes Christianus ENGEL. Vindobonae 1809, 239–444. Kortörténetének eredeti kézírata nem maradt fenn, csak több csonka másolata. Bojtiról: BARTONIEK 1975, 327–338.

58 „Intellexit enim princeps sapientissimus, quibus olim artibus sanctissimi quique reges fundamenta regiminis optima posuerunt, nimirum fundatione ecclesiarum et e medio populi discordiarum et intestinorum odiorum sublatione.” Idézi: BARTONIEK 1975, 335.

1626. június 5-én Bethlen Gábor megerősítette Báthory Kristóf Váradnak adományozott armálisát azokkal a passzusokkal, amelyek Várad régi hírnevére és Szent László emlékművére vonatkoztak.⁵⁹

▼ SZENT LÁSZLÓ A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

Oltárállításra, falképek megrendelésére, újabb liturgikus alkotások készítésére a XVI. század közepétől a főntebb említett történelmi viszonyok miatt már nem igazán volt módja a létszámban erősen megfogyatkozott erdélyi katolikus lakosságnak. Leginkább a már meglévőket használta, alakíttatta, „korszerűsítette” erősen korlátozott anyagi lehetőségei szerint. A szentek alakjaival kivarrt, tűhímzéses casulakereszteket például új alapra applikálta, az oltárok bizonyos elemeit máshová építette be. Az evangélikussá lett szászok megőrizték templomaik főoltárait, kegyzsereit, amelyeken néha magyar szentek is fölbukkannak (Zsidve – oltár, Szász-kézd – kehely), de ezek aligha bírhattak bármilyen jelentőséggel; sem a saját identitásuk, sem pedig az erdélyi Szent László-tisztelet szempontjából. Zsidvén annyira kikopott a két szent király a helybeliek emlékezetéből, hogy a Szent Vince-főoltáron látható alakjaik mellé utóbb kénytelenek voltak nevüket fölírni. A tragikus sorsú Báthory Boldizsár fejedelem (1594) székhelyén, Fogarason ugyan új templomot építtetett, de a berendezését lutheránus templomból származó oltárokkal és képekkel díszítette.⁶⁰ Kivételes esetekben új alkotások is születtek. Előfordult, hogy egy-egy korábbi művet újra megformáltak, mert közismert és népszerű volt. Rozsnyói János 1445-ben festett nagyszebeni *Kálvária-falképe* nyomán készült például a szebeni főoltár. Georg Soterius (1673–1728) természettudományi író *Historia pleraque de Cibinio tractans...* című, a Szász Nemzeti Levéltár Brukenthal-gyűjteményében található XVII. századi kéziratának 155. lapján olvasható feljegyzés alapján⁶¹ Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre a következő, érdekes adatot közölték. „Ő azt állítja, hogy a templom egykori főoltára a Rozsnyói János falképének pontosan megfe-

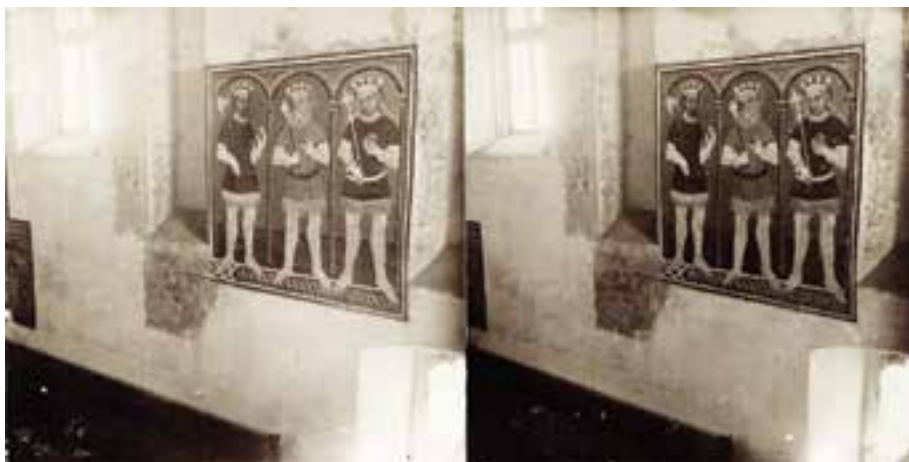
59 Eredeti őrzési helye: Nagyvárad Káptalan Levéltára. Proc. Tab. 107. Másolatát Baranyai Béla (1882–1945) készítette 1943–1944-ben, amikor a káptalani levéltárat rendezte. Idézi: BALOGH 1982, II., 154.

60 SZILAS 2001, 34.

61 A Román Állami Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága (Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sibiu) Brukenthal-gyűjtemény, Hs. BB, Signatur: Ms. 26.

▾ Rozsnyói János Kálvária-falképe, 1445. Nagyszeben, evangélikus főtemplom.
Gróh István másolata

▼ A Nagyváradhoz közeli mezőteleghi református templom Szent Lászlót, Szent Istvánt és Szent Imrét ábrázoló falképe, 1900

lel, amennyiben a felfeszített Megváltót, mellette a két magyar királyt és két imádkozó ifjút lehetett látni, valószínűleg domborművekben. Hanem ezt – hogy mikor, azt nem mondja – Nagyszombatba vitték. Ez nyilván azon oltár vala, mely a szövegben leírt előtt állott a templomban.”⁶² Az oltárt alighanem akkor szedték széjjel, amikor a templom az evangélikusoké lett. Darabjait, köztük Szent István és Szent László szobrai Nagyszombatba vitték. Hollétük, további sorsuk ismeretlen.

A kézdiszentléleki Kálnoki-udvarházzal szomszédságban meredeken emelkedő *Perkő* Szent István királyról elnevezett kápolnája egy 1698-ban fölvelt részletes leltár szerint „különb-különb féle képekkel föl ékesített”.⁶³ Az akkor látható falképek zöme időközben megsemmisült, de 1995-ben a magyar királyszentek és két püspök (Szent Adalbert?, Szent Gellért?) monumentális alakjait sikerült föltárni az egyik félköríves karéjban.⁶⁴ A közé-

62 REISSENBERGER Lajos – HENSZLMANN Imre: *A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom*. Budapest 1883, 30.

63 Inventárium. 1698. február 18. – március 27., Köröspatak. II. A miklósvári és köröspataki kastély, a gidófalvi, kézdiszentléleki, csíksomlyói, csíksomlyói udvarházak és a hozzájuk tartozó állat és föld összeírása. Közölve: Tüdös 1999, 216.

64 A falképekre Jánó Mihály, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársa bukkant rá, majd a föltárást követően közreműködésével megkezdődött kibontásuk. Az erősen megsérült falképeket Pál Péter restaurálta. Fontosabb irodalma: BABÓS Imre: A kézdiszentléleki *Perkő*-kápolna. *Műemlékvédelem* 27 (1983) 18–21.; Kovács András: Kézdiszentlélek templomai. In: *A műemlékvédelem elméleti és gyakorlati kérdései*. Szerk.: BENCSÉDI Sándor. Tusnád 1997, 100–103.; LÁNGI József: Erdély középkori falképeinek

pen álló Szent István feje fölé két lebegő angyal tartja a koronát. A magyar szentek együttese alighanem egy középkori liturgikus szerkönyvet illusztráló grafika, talán az 1511-ben, Velencében kiadott *Missale Secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis ecclesiae* (1511) fametszetű címlapja nyomán készült.⁶⁵ De mégsem ez a díszítő szándék volt jellemző a korszakra. Inkább az ellenkezője volt általános. Szent László képzőművészeti megformálásai az egyház keretei közül ugyanis fokozatosan kiszorultak, kikoptak. A főnemesség kastélyainak magánkápolnáiban, a nyilvánosság előtt jobbra rejtve maradó, a személyes devóciót szolgáló alkotásokon (házi oltár, szentkép, kegyérem) elő-előfordulhatott alakja, de ennek bebizonyítására szinte semmilyen emlék nem hozható föl. Annál gyakoribbá vált megjelenése díszítőmotívumként a felföldi köznemesek és a székely főemberek (seniores) és lófők (primipili) udvarházainak, kúriáinak kályháin, bútorain.⁶⁶

A szériagyártásban előállított és meglehetősen széles körben kimutatható kályhacsempék jelentős része még a Mátyás és Jagelló-kori királyi műhelyekben (Buda, Vajdahunyad) készült XV. századi lovagalakos csempék provinciális változata volt. Ezeken a darabokon lovon jelent meg Szent László bárdal és keresztes pajzsával.⁶⁷ Benkő Elek e típus előképét a

állapotvizsgálata. *Műemlékvédelmi Szemle* 9 (1999) 260–261.; Tüdős 1999, 62–63.; HORVÁTH Zoltán György: Kápolna Perkőn. *Glóbusz* 4 (2000/3.) 8.; HORVÁTH Zoltán György: *Székelyföldi freskók a teljesség igényével*. (A Szent Korona öröksége, I.) Budapest 2001, 101–103.; LÁNGI József: Új, eddig ismeretlen Szent László-ábrázolások a helyi falképeken. In: *A szenttisztelet történeti rétegei és forrásai Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete*. Szerk.: BARNA Gábor. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 8.) Szeged 2001, 84–85.

65 RMK III. 176.

66 Hazai példát ugyan nem tudok felhozni, de a szerencsés módon megőrződött nyugat-európai rokon emlékek és a Magyar Nemzeti Múzeum állandó középkori kiállításán látható XVI. századi láda királyábrázolásából kiindulva gyanítható, hogy alighanem Szent Lászlót is megörökítették bútorokon.

67 Idetartozik egy Kolozsvár-Szentpéterről (Kismester utca), egy Székelykeresztúrról, egy Nagyenyedről (Muzeul Brukenthal. Néprajzi Osztály, ltsz.: 2503-C.) és egy Nagyváradról származó datált (1541) csempe (Bukarest, magángyűjtemény). A típus feltűnik még az oświęcim hercegi vár romjai között talált, a XVI. század első feléből származó zöld mázas darabon is (Kraków, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, 25 × 18 cm). A Szent László alakjával díszített kályhacsempéről önállóan: MAGYAR Zoltán: Szent László-alakos kályhacsempék. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore* XXVII. Budapest 2010.

II. Lajos király tallérjainak⁶⁸ hátoldalát díszítő kompozícióban vélte megtalálni.⁶⁹

A hagyományos, konvencionális attribútumokkal megjelenő álló figura mellett néha más témák is előfordultak. Ez utóbbiak közül két variáns érdemel figyelmet. Egy Székelykeresztúrról származó csempén stilizált oszlopokra támaszkodó íves árkádfülkében Szent László és egy mind ez idáig vitatott nemű figura áll frontális nézetben.⁷⁰ Egy Csekefalváról származó darabon a kerlési ütközet narratív sorozatából László és a kun párviadala látható.⁷¹ Ez a sokáig társtalan kályhaszem az 1980-as évek ásatásai eredményeként néhány XV. századi moldvai variánssal gazdagodott.⁷² B. Szabó János vélekedése szerint ezeken a kályhaszemeken a XVI–XVII. században még mindig aktuális tatárellenes harcok elevenednek föl.⁷³ Az emlékanyag jelentősége persze egészen nyilvánvalóan nem művészi kivitelezésében ragadható meg, hanem ikonográfiai és kultusz történeti szempontból jelentős, ugyanis töretlenül és háborítatlanul biztosította a lovagkirály tiszteletét a magánélet színterein.

68 CNH – II – 266., 267., 268.

69 BENKŐ Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 248.) Kolozsvár 2004, 69–71.

70 Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum, XVI. század első fele. Sötétbarnára, illetve foltosan szürkésbarnára égetett, mázatlan agyag, 25,5 × 21 cm. Leltári szám nélkül közölve: BENKŐ–UGHY 1984, 1984, 70. Újabb irodalma: MAGYAR Zoltán: *A lilimos herceg. Szent Imre a magyar kultúrtörténetben*. Budapest 2000, 99.; MAGYAR: *Szent László-alakos kályhacsempék...* i. m. (67. j.).

71 Székelykeresztúr, Molnár István Múzeum. Leltári szám nélkül közölve: BENKŐ–UGHY 1984, 17–18.

72 Lia BĂTRÎNA – Adrian BĂTRÎNA: *Legenda „Eroului de frontieră” în ceramica monumentală Transilvania și Moldova. Studii și Cercetări de Istoria Veche și Arheologie* 42 (1990) 165–183.; Paraschiva-Victoria BATARIUC: *Cahle decorate cu subiecte religioase descoperite în Moldova. Ars Transilvaniae* 4 (1994) 122., 128. (Korábbi, részletes irodalommal.)

73 „A mondák és a történeti események összevetéséből világossá válik: a Szent László körül kialakult mondakör a századok folyamán a keleti határok mentén élő magyarság mindenkor tatárellenes harcainak megörökítőjévé vált. A szent király képéhez hozzátartozott a tatár ellenség képze is, mint fényhez az árnyék. Bár a 15. században a békés kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok léptek a hosszú háborúskodás helyébe, Erdélyben még az 1500-as években is töretlenül élt Szent László tatárellenes harcainak hagyománya, s ebben jelentős szerepe lehetett a székelyföldi templomok falképeinek. A hagyomány elevenségét épp úgy jelzi Szent László harcának ábrázolása egy csekefalvi kályhacsempén, mint a ferences barátból protestáns lett krónikaíró Benczédi Székely István kifakadása a szájhagyomány ellen: »De az nylyan ualo hazukság, mert László királ ideibe soha ide a Tataroc nem jötenec rablani.«” B. SZABÓ János: *Vázlat egy ellenségkép történetéről. I. A tatárok emlékezete Erdélyben, 1241–1621. Aetas* (1995/1–2.) 11.

A helyi műhelyekben lehetőség nyílt olyan egyéni igényeket tükröző variánsok megformálására is, amelyek korábban teljesen ismeretlenek vagy éppenséggel tiltva voltak. Bár az udvari mércétől és ábrázolási gyakorlatától természetszerűen fokozatosan elszakadtak, mondhatni fényévnnyi távolságra kerültek tőle, mégis bepillantást engednek abba a milióbe, amely rendkívül fogékony volt az orális úton terjedő és ennek következtében folyamatosan popularizálódó és folklorizálódó középkori legendák és azok nyomán sarjadt új mondaképződmények, vagy az egészen frissen hallott, átélt élmények iránt.⁷⁴ Miután egyéb lehetőség nem kínálkozott megformálására, ilyen módon mentették át a szent király emlékét, őrizték meg középkori tiszteletének kontinuitását, egyúttal biztosították a Mátyás kori tradíció továbbélését.⁷⁵ Némely történetet ma még nem lehet teljesen tisztán értelmezni a technikából és méretből fakadó redukált és durva kompozícióik miatt, de elképzelhető, hogy éppen ezek a különleges darabok jelentik azokat a hiányzó láncszemeket, amelyekből talán rekonstruálhatók lesznek egyszer a kerlési ütközet leánymentési epizódjának ma még homályos részletei.

Az erdélyi ötvösségben a XVI. század végétől mutatható ki az úgynevezett talpas pohár típusa. Baranyai Gaal István 1627-ben készíttetett, ma a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán látható ezüstpoharán a kor szóhasználatával „pogány pénzes” használati edényeket követve⁷⁶ három véssett, koszorúval övezett medaillonban egy profilban ábrázolt király és nemes asszony, valamint katonai(?) fejfedőt viselő férfi portréja látható szembenézetből. Jankovich Miklós mint hungaricumot vásárolta meg a poharat, mert sikerült elhítenni vele, hogy a három szereplő Árpád fejedelmet, Gizella királynét és Szent Lászlót ábrázolja. Jankovichot alig-

74 Összefoglalóan: BENKŐ-SZÉKELY 2008, 297–300. A folklór irodalom közötti kölcsönhatásokról, közvetítési folyamatairól vö. Tüskés Gábor: *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai.* (Nádasi János.) (Historia Litteraria, 3.) Budapest 1997, 13–14.

75 MIKÓ ÁRPÁD: *Reneszánsz.* In: GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ ÁRPÁD – WEHLI Tünde: *A magyar művészet a kezdetektől 1800-ig.* Szerk.: TURAI Hedvig. Budapest 2001, 286.

76 A tárgytypusról: BÍRÓNÉ SEY Katalin – T. NÉMETH Annamária: *„Pogány pénzes” edények.* (Évezredek, évszázadok kincsei) Budapest 1990. [Ld. még: Günther IRMSCHER: Prunkvolle Münzgefäße. Drei bedeutende Beispiele aus der frühen Neuzeit. *Kunst und Antiquitäten* 1992, 4. 11–14.; MIKÓ ÁRPÁD: „Pogánypénzes” kehely a 16. század elejéről. In: *Ars Decorativa* 13. Budapest 1993, 137–140.; SZILÁGYI András: Érmes tábla. In: *Műtárgyak a fraknói Esterházy-kincstárból az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.* (Thesaurus Domus Esterhazyanae, I.) Szerk.: Szilágyi András. Budapest 2014, 89–91. (I. 9. sz.) – A Szerk.]

hanem szándékosan vezette félre az ötvösmű eladója vagy ügynöke. Tüzetesebb vizsgálat nélkül is megállapítható, hogy az ikonográfiai meghatározások tévesek, csupán a pohár possessor felirata tekinthető hitelesnek.⁷⁷ Tehát ez az ábrázolás is kiesett a XVII. századi erdélyi Szent László- emlékek sorából.

▼ ÖSSZEFOGLALÁS

Szent László (és a magyar szentek) tisztelete a XVI. század közepétől – Barta Gábor szóhasználatával – kényszerpályára került Erdélyben: a történeti-politikai viszonyok alakulása, tehát egy belső folyamat „eredményeként” elszigetelődött és számos konzervatív vonást megőrzött a közép-korból, amit a reformáció terjedése, majd hegemoniára jutása, valamint a török hódítás stabilizált és tett visszafordíthatatlanná. Ebben az átrendeződési folyamatban – vagy bármilyen más kifejezéssel jelöljük is ezt a mechanizmust – a hagyományos, kiváltságokkal bíró, a közgondolkodásban is gyökeret vert, Szent László nevével fémjelzett határvédő székely közösség fölbomlása, lassú átalakulása is közrejátszott. A hadköteles székelység fegyvereire, „nyargaló”, gyalog zászlóira például nem tette föl a szent király kép mását. Oltárokat sem emelt nagyobb számban tiszteletére. Csupán Csíksomlyón mutatható ki egy, talán középkori gyökerekre támaszkodó Szent László-hagyomány. A századokra már a középkorban sem volt jellemző a magyar szentek tisztelete, a tárgyalt időszakban még inkább elzárkóztak szomszédaiktól, közösségeikben a német identitást erősítve. Az állandó fenyegetettség miatt az erdélyi katolikus szórvány egyébként

⁷⁷ Martinus Zegedi: Talpas pohár. Ezüst, részben aranyozva; vert, vésett; m.: 17,8 cm. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár, Ötvösgyűjtemény, ltsz.: Poc. Jank. 32. (*Consignatio Scyphorum*: „Nr. 32. Cyathus maior egregii operis, cuius incisurae et ornatus exterius in basi, item poculi parte inferiore, medio, et superiori extramitate inauratae sunt, exhibentes diversos longe anteriorum seculorum ornatus. In medio sunt tres effigies, una cuiusdam ducis hungari, casside Arpadiana provisi, altera regem coronatum, effigiei Sancti Ladislai similem, tertia denique veterem hungaram Dominam, fors Gyselam, exhibens. Poculum hoc initiante seculo 17-to confectum est, habens inscriptionem hungaricam sequentem: BARANYAY GAAL ISTVANE EZ AZ POHAR 1627. Ponderat Semiuncias Sedecim et quinque decimas sextas – 16 5/18.” [Kiss Erika: Jankovich Miklós gyűjteményeinek leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeumban. I. Kora újkori ezüstművek. In: *Folia Historica* XXVII. Budapest 2011, 15.]

is inkább erőd-, pontosabban vártemplomokat emelt, azokat erősítette, nem pedig azok belső díszítésével foglalatoskodott.⁷⁸

A költséges oltárállítások helyett alighanem a viszonylag gyorsan, helybeli festőkkel is kivitelezethető egész alakos, nagy méretű képeket részesíthette előnyben a templomok hajóinak oszlopaira, falaira fölfüggesztve.⁷⁹ Ezek a festmények a főnemesi mecénatúrát leginkább képviselő, a családtagokat megörökítettő ősgalériák páncélos portréfestményei,⁸⁰ mitológiai hősök (Mars), a vitézi síremlékek⁸¹ és más hasonló előképek nyomán készült ikonográfiai együttesbe tartozhattak.⁸² Noha kétségtelenül számolni kell az emlékanyag pusztulásával, a *Székely oklevéltár*⁸³ és a Hitterjesztés Szent Kongregációjának iratanyagát publikáló kötetek is leginkább azt támasztják alá, hogy sem a fejedelmi udvarban, sem pedig az országrészben nem mutatható ki egy önállóan értékelhető, értelmezhető Szent László-tisztelet. Fontosnak látszik hangsúlyozni azt a tényt is, hogy ilyen már korábban sem létezett, mert a XIV. század közepétől tisztelete

78 GYÖNGYÖSSY János – KERNY Terézia – SARUDI Sebestyén József: *Székelyföldi vártemplomok*. Szerk.: ÉRI István. (Tájak – Korok – Múzeumok Könyvtára, 5.) Budapest 1995; Tüdős S. Kinga: *Erdélyi hétköznapiak. I. Rákóczi György hadiszemléje a Székelyföldön 1635*. Budapest 2001; Tüdős Kinga: *Háromszéki templomvárak, erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században*. (Erdély Emlékezete) Marosvásárhely 2002.

79 Ilyen jellegű képekre következtethetünk például a köröspataki kis templom 1698-ban fölvetett leltárából: „A’ Templom oldalain Ramákra csinált képek föl rakva vagy szegezve (...)” Közölve: Tüdős 1999, 200.

80 A Maximilian-páncélzatban ábrázolt Szent László-festmények közeli rokona például a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában őrzött, a XVI. század utolsó negyedében készült Nádasdy I. Ádám képmása. GALAVICS 1987, 244.; *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*. Szerk.: Buzási Enikő. Budapest 1988, 108.

81 GALAVICS 1987, 244–247.

82 Idetartoznak például az 1550 körül készült bártfai Szent Egyed-plébániatemplom egykori főoltárának – ma a bejárat mellett függő – Szent István király és Szent László alakjával díszített hatalmas táblaképei. [Vö. RADOCSEY 1955, 274.] A László-ábrázolás leginkább szintén e templomban, az 1557-ben fölállított Serédi György-síremlék páncélos figurájával vethető össze, de közeli párhuzama még a Csáky család szepesváraljai várkapolnájának Szent László-festménye, valamint az 1878-ban még a szobotcai plébánián függő, 1614-es évszámmal jelölt, Szent Lászlót ábrázoló nagy olajfestmény is. Feltehetően ezt a patetikus-monumentális-vitézi ikonográfiát követték még a bécsi Szent István-dóm csupán leltári tételként ismert, magyar királyszenteket ábrázoló táblái. Elképzelhető, hogy felállításuk összefüggésben állt azzal, hogy 1593-tól az egyetem hagyományos Szent László-ünnepségének helyszíne a dominikánus templom helyett a Szent István-dóm lett.

83 *Székely oklevéltár*. I–VIII. Szerk.: SZABÓ Károly – SZÁDECZKY Lajos – BARABÁS Samu. Kolozsvár 1872–1934; *Székely oklevéltár. Új sorozat*. I–VI. Szerk.: DEMÉNY Lajos – PATAKI József – Tüdős S. Kinga. Bukarest 1983–2000.

általánossá vált országszerte, s nem korlátozódott csupán Erdélyre.⁸⁴ Végetül annak, hogy miként vált Szent Lászlóból az „erkölcsileg” romlatlan Erdélyben egyfajta „egzotikum”, történelmi „zárvány”; hogyan mitizálódott alakja, majd hogyan erősödött meg ez az idealizáló szemléletmódot tükröző kép; hogyan terjedt széles körben a XVIII. század második felétől kezdve az egyházpolitika (mindenekelőtt a nagyváradi püspökség egykori fényének helyreállítására tett erőfeszítések) és az ezt támogató historiográfia (Gánóczi Antal, Pray György, Podhradczky József), majd a Szent László-Társulat szerepe nyomán; hogyan színezte át, patetizálta alakját a romantikus szépirodalom (Arany János, Garay János, Jókai Mór, Vörösmarty Mihály); a székelység eredetével foglalkozó történetírás (Kővári László, Orbán Balázs); az irodalomtörténet;⁸⁵ a lassan kibontakozó néprajztudomány (Malonyay Dezső) és az elsősorban a Huszka Józsefnek köszönhetően előkerült XIV–XV. századi falképek;⁸⁶ valamint az amatőr helytörténeti-régészeti búvárlatok (például gróf Bethlen Lajos) nyomán,⁸⁷

84 MEZŐ András: Adatok Szent László középkori tiszteletéhez (XIII–XIV. század). *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 27 (1992) 123–135.

85 WENZEL Gusztáv: *Szent László. Eszmetöredékek a magyar nemzeti hősmonda történettudományi méltatásaira.* Pest 1850, 77–78.; TOLDY Ferenc: *Cserhalom. A magyar költészet Zrínyiig.* Pest 1854, 85.

86 Huszka József szerint „a minden templomban meglévő Szent Lászlón kívül Szent Margitot, Szent Kálmánt és Szent Istvánt találjuk a székely freskókban: azon kívül szűz Szent Imre herceget és magyar Szent Erzsébetet még oltárképeken, bár az utóbbi falfestményben is előjön.” HUSZKA József: Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. században. *Archaeologiai Értesítő ÚF* 6 (1886) 131.

87 Cserhalom földesura, gróf Bethlen Lajos (1782–1867), „az utolsó középkori jellegű lovag és hűbérúr” az 1830-as években fogott hozzá minden bizonnyal Vörösmarty Mihály említett *Cserhalom* című költeménye nyomán birtoka nagyszabású felújításához annak reményében, hogy Cserhalomból történelmi emlékhelyet hozzon létre. A birtokán előkerült leletekből gyűjteményt állított össze, amely azonban, néhány fegyver, sisak és páncéling kivételével, az 1848–1849-es szabadságharcban megsemmisült. Sz. Nagyajtai Kovács István (1799?–1872) unitárius történetíró és természettudós – „Cserhalom kertésze”, ahogy az utókor nevezte őt – egy történelmi emlékművet is szeretett volna fölláttatni az egykori csata helyén, s 1847-ben epigrammákat rendelt Vörösmartytól a leendő monumentumra. A versek elkészültek, de az emlékmű csak terv maradt. Az 1870-es évek elején Bethlen gróf történelmi gyűjteménye a kastély egyik szobájában még látható volt. Sz. NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN: A cserhalmi ütközet 1070-ben és helye körülményeikkel. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei*. 1. (1856–1861) Kolozsvár 1861, 89–106. – Kerlés templomának egykori főoltárképe szintén az ominózus csata egyik nevezetes részletét örökölte meg „deszkalapon, azon helyzetben, amint [a király] a kunt megöli”. A település lakossága az 1880-as években ennek árából kívánta akkorra már erősen roskadozó templomát helyreállítani, azt gondolván, hogy a festmény igen régi és különösen értékes. A képet fölszállították „bírálatra” Budapestre, a Magyar

majd ez az erősen stilizált kép hogyan vált programatikus jelentőségűvé, valamint, hogy miként vált a fennmaradás, a túlélés zálogává, reményévé; egyszóval az erdélyi magyarok nemzeti identitásának jelképévé az első világháborút követő politikai helyzetben,⁸⁸ végül pedig az, hogy miért késlekedik mindmáig e folyamat kritikai elemzése, objektív föltárása, földolgozása, az már egy minél előbb elvégzendő (nem feltétlenül művészet-történeti alapokon álló) recepciótörténeti kutatás feladatát kell hogy képezze.

Szent László, „Erdély védőszentje” I.
(Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630.)
Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, 3.
2011, 161–184.

Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba, ám újnak és gyenge kvalitásúnak bizonyult. A feltehetően Bethlen Lajos megrendelésére készült kép eladására vonatkozó kérést a minisztérium elutasította. A festmény kálváriájáról: KERNY Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlopa.” A kerlési ütközet ábrázolásairól. In: László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Szerk.: ÉRI István. (Tájak – Korok – Múzeumok Könyvtára, 4.) Budapest 1993, 217.; KERNY Terézia: *Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól*. In: *Történelem – kép...* 2000, 193.

88 Részben érintve: KERNY Terézia: *Szent László a nemzeti tudatban*. In: KERNY Terézia: *Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája (1095–1630)*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

„SZÍZ MÁRIÁNAK VÁLASZTOTT VITÉZE”

Egy barokk kori Szent László-ábrázolásról

„Mert választá az Szíz Mária,
megdicsőíte sok jó ajándékkal,
hogy te őriznéd és oltalmaznád
néki ajánlád jó Magyarországot.”

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött *Peer-kódex*ben olvasható, a XV. század második felében íródott *Szent László-ének* fenti strófája egy olyan szakrális gondolatra, Magyarország első patrónusának történő följánlására utalnak, amely a köztudatban általában Szent István királlyal fonódott össze.¹ Jóllehet Szent László Szűz Mária iránti tisztelete már szentté avatásától kezdve (1192) számtalan liturgikus műben megszólalt, illetve a legkülönbözőbb ikonográfiai típusú és műfajú képzőművészeti alkotásban megjelent, magának a följánláskompozíciónak fölbukkanása (majd elterjedése) kifejezetten barokk lelemény, s ennek szinte valamennyi motívumát áthatotta a kor politikuma. E téma monumentális, a hívők nagy tömegeire hatást gyakorló megfogalmazása elválaszthatatlan volt a trienti katolikus restauráció törekvéseitől, a hitvédelmi, illetve a törökellenes küzdelmektől.

A nagyszombati zsinat (1631) liturgikus rendelkezései nyomán a középkori Szent László-kultusz gyökeresen megváltozott, jellege és aktualitása átrendeződött. Mindebben a folyamatban kiemelkedő szerepet ját-

1 [A Szent László-éneket többször is kiadták. Itt idézett, modernizált olvasata, irodalommal: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Szerk.: MADAS Edit. Budapest 1991, 541. Ld. még: *Répertoire de la poésie hongroise ancienne. Manuel de correction d'erreurs dans la base de données*. Direction: Iván HORVÁTH. (Ad Corpus Poeticarum) Paris 1992, 622. (1399.) Új interpretációjáról: HORVÁTH Iván: Szent László-ének – *Salve benigne Rex Ladislai*. In: „*Látjátok feleim...*” *Magyar nyelvemlékek*. Budapest 2009, 143–150.; LÁZS Sándor: A Szent László-ének eredetiségének kérdéséhez. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015) 235–238.]

szott a jezsuita rend, amely a magyar szentek új alapokra helyezett tiszteletét összekapcsolta a *Regnum Marianum* barokk eszmekörével. Ennek a bonyolult koncepciónak az volt a lényege, hogy Szent István, az első magyar király Magyarországot a Boldogasszonyra testálta, s az országa ettől kezdve *Mária országa* (*Regnum Marianum*) lett, személye pedig Magyarország patrónájává (*Patrona Hungariae*) vált. E följánlást Szent Imre herceg, majd Szent László megújította. A jezsuiták a Habsburg dinasztikus érdekekkel is összehangolt törekvéseiket szinte áttekinthetetlenül nagy, irodalmi propagandával igyekeztek alátámasztani. Dicsbeszéd, iskola-dramák, énekeskönyvek, versek, történeti értekezések, szentéletrajz-gyűjtemények, prédikációk sorában kapott helyet „Boldogasszony-nyánk” és a magyar szent királyok középkori tradíciókra támaszkodó újszerű devóciós kapcsolata. Az e helyen nem részletezhető óriási mennyiségű anyagból feltétlenül meg kell említeni azonban Inchofer Menyhért (Melchior) *Annales Ecclesiastici Regni Hungariae* (Romae 1644) című, címlapmetszettel illusztrált hatalmas egyháztörténeti adattárát, amelyben külön fejezetet szentelt a Szent László és a Mária-kultusz összefonódásának. Folytatásának szánt, mindmáig kiadatlan kéziratában pedig újabb Szűz Mária-s vonatkozásokat közölt.² 1667–1668-ban Illyés András, a későbbi erdélyi püspök a szent egyházi szerkesztésű legendáit elemezte korszerű forráskritikai módszerrel, de ugyanő, a XVIII. században rendkívüli népszerűsége miatt tett legendáriumban is bemutatta a lovagkirály Szűz Mária előtti hódolatát.³

E kötetek megjelenésével párhuzamosan, lassan-lassan a képzőművészetben is megformálódott a téma. Először Szent István ábrázolásain (Győr, jezsuita [volt bencés] templom, Magyar szentek oltára, 1642). Az idők során a kompozíció bizonyos motívumai módosultak. A Nagyboldogasszony napján elhunyt Szent István ugyanis nem egyszerűen országát, a Szent Korona-eszme értelmében, hanem az azt jelképező magyar Szent Koronát ajánlotta föl halála előtt. Ez az attribútum azután évszázadokon át állandó maradt.

Új lendületet adtak az ábrázolások elterjedésének a XVII. század végének aktuálpolitikai eseményei. Magyarország területéről az egyesült európai keresztény seregek kiűzték a törököt. A győzelem hírére I. Lipót, Ausztria császára megújította a Szent István-i följánlást. Az ünnepélyes

2 [RMK III. 6249. A kézirat:] Budapest, OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 2278.

3 ILLYÉS András: *Keresztényi életnek példája, avagy tüköre, az az: a' Szentek élete...* Nagy-Szombat 1743.

szertartást Telek József ferences népszónok is megörökítette *Tizen-Két Tsil-lagu Korona* (Buda 1769) című művében: „Az ájtatos Fejedelem Leopold 1693 esztendőben, Nagy Boldog Asszony Ünnepe után való napon, a Bécsi Szent István Templomában, az egész nép előtt üdvösséges fogadásokat tévén, hálákat adott az Irgalmas Istennek, és Magyar Hazát, ismég a mint régen Szent István, Boldog Asszony oltalmába ajánlotta, eképpen szólván. »En Leopold a te alázatos szolgád, le-borulván Isteni Felséged előtt, örök hálákat adok, hogy a te karjaidnak nagy erejével, az Austria határaitól, ama rettenetes Pogányok táborát elűzted, és a Szent István által, Szentséges Anyádnak ajánlott Országot, nékem kegyesen vissza-adtad. Hálákat adok örökké, és a vissza-adatott Magyar Országot, én a te Szentséges Anyádnak, az Egek Királynéjának, és Magyarok Nagy Asszonyának ismég ajándékozom, adom, fel-áldozom, és egészen az ő oltalma alá ajánlom...«.”⁴

E fenti eseménnyel szinte egy időben, 1692-ben jelent meg Hevenesi Gábor *Ungariae Sanctitatis Indicia* (Régi magyar szentség) [Tyrnaviae] című életrajzgyűjteménye. A középkori alapokon nyugvó, az 1486–1487-ben Strassburgban kiadott *Legenda Sanctorum*...-ra támaszkodó kötetecske a hazai jezsuiták legnagyobb vállalkozása volt a helyi szentek népszerűsítésére, amit képzőművészeti eszközökkel is igyekeztek alátámasztani. A több kiadást megért könyvet 52 rézmetszet díszíti. Az egyik legnagyobb hatású közülük Johann Schott bécsi művész grafikája Szent István király korona-főlajánlásának kompozíciójával. E kép pandanjaként a 15. lapon Szent László király látható, amint pajzsra helyezett rózsafüzéres kardját nyújtja az előtte felhőben megjelenő Nagyasszonynak. A kartusba foglalt metszetet felirat is „magyarázza”: „Szent László, Magyarország királya, aki rózsafüzérét kardjára csavarva szokott csatába vonulni. Elhunyt 1095. július 29-én. Nagyváradon temették el.” (Sinkó Ferenc fordítása.) Egy szokatlan ikonográfiai típus felbukkanásának lehetünk itt tanúi, amely merőben eltér a szent középkori ábrázolási hagyományaitól. Bár viselete még a korábbi tradíciókat követi, jól ismert jelvényei (bárd, kettős keresztes pajzs) már hiányoznak. Noha a kard is föl-föltünedezett Szent László fegyverei között, s gyakorta látható XV–XVI. századi táblaképeken, oltárszobrokon – sőt éppen emiatt például a kolozsvári „kardcsiszárok” patrónusukat tisztelték benne –, a jellegzetes harci bárd mindvégig elsődleges ismertetőjele maradt. A hazai népi emlékezet azonban mégis Hunyadi Jánosról jegyezte föl először, hogy a nagy hadvezér olyan karddal harcolt a törökök ellen,

4 Közli: SZILÁRDFY 1984, 31. tábla.

- ▀ Szent László följánlja rózsafüzéres kardját Szűz Máriának. Johann Schott rézmetszete Hevenesi Gábor *Magyar szentség* című művében, 1692

amelynek markolatán rózsafüzér függött. A későbbiekben, különösen a lepantói csata után (1571) tekintették a kardra tekert olvasót a győzelmet kivívó fegyvernek. Népszerűsítésében a sorra alakult jámbor konfraternitások, Mária-kongregációk, rózsafüzér-társulatok is részt vettek.⁵

Schott metszete nyomán az új téma rohamosan terjedt tovább a képzőművészet szinte valamennyi műfajában. Leghamarabb a lőcsei jezsuita (régi minorita) templom főoltárának szobrán láthatjuk viszont Szent István társaságában (1695). A korai emlékek közé tartozik még a ma Lengyelországban található – egykor Árva vármegyei – Oravka fatemplomának egyik „portréja” is. A templom 1711-ben befejezett festészeti programjának mestere tulajdonképpen a Hevenesi Gábor kötetében szereplő ötvenkét

5 A kard egyébként biblikus jelkép. Júdás Makkabeus látomásában Jeremiás, az Úr próféta kardot nyújtott át neki: „Vedd e szent kardot, mint Isten ajándékát, mellyel az én népemnek, Izraelnek ellenségét levered.” 2Mak 15,16 (vö. Róm 13,4.) – A rózsafüzéres kardról még: SZILÁGYI András: *Az Esterházy kincstár*. Budapest 1994, 76. A rózsafüzérről: SZILÁGYI István: *Rózsafüzérek és tartozékaik a szombathelyi Szent Márton-templomból*. In: *Lapok Szombathely történetéből*. Panniculus Ser. C. 17. szám. 1992.

- ▼ A magyarok
Nagyasszonya Szent
István, Szent László
és Szent Imre körében.
Thomas Bohacz
rézmetszete, 1740

rézmetszetet nagytolta föl (ámbár hibás feliratokkal), illetve alakította át a helyi igények szerint. Átütő sikere azonban mégis inkább a XVIII. század derekától számítható. Okai több tényezőben keresendők; az egyházi irodalom fölélnkülésében, a Szűz Mária kultuszával összefonódó Mária Terézia-tiszteletben, az egyre-másra alakuló búcsújáró helyek szerepében. A Patrona Hungariae-irodalom óriásira duzzadt. Gyalogi János 1754-ben „dicsbeszédek” írt Magyarország védőszentjeiről. Bossányi István 1769-ben Szűz Máriáról és a magyar szentekről értekezett. A jezsuita Frivaldszky István a Máriát tisztelő magyar királyok bensőséges lelki életét méltatta 1775-ben. Különleges helyet foglalt el e munkák sorában Máriafi István *Igaz Magyar az az igazi Magyaroknak Máriához, az ő nagy asszonyokhoz és pátrónájokhoz való különös ájtatosságáról...* (Berlin–Pest 1788, II.) című könyve,

▀ Thomas Bohacz metszete alapján készült olajfestmény a nemesapáti plébániatemplomban, XVIII. század

amelynek IV. „tzikelye” Sz. Lászlónak Máriához való különös ájtatosságát verselte meg. Időrendben az első idekapcsolódó képzőművészeti emlék egy bécsi rézmetsző, Thomas Bohacz alkotása 1740-ből: *A Magyarok Nagyasszonya Szent István, Imre és László körében*. Tulajdonképpen még nem igazán fölajánláskompozíció, hanem inkább úgynevezett sacra conversazione-típusú ábrázolás, amelynek közepén a Patrona Hungariae ül reneszánsz kőtrónuson. Jobb oldalán páncélban Szent László áll bárdal és karddal. Előtte a földön országcímeres (!) „lófej” pajzs fekszik, rózsafüzéres és babérleveles karddal. E metszetről a későbbiekben számos másolat készült. Egy olajfestmény variáns a nemesapáti plébánián található, egy másik 1755-ből a csíkcsobotfalvi plébániatemplomban, ahol a donátor neve is sze-

repel. Egy harmadik Pápán található, ahol a témát kvalitásos szoborcsoport jeleníti meg, de Bohacz alapján készült a Magyar Nemzeti Galéria olajfestménye is, amelynek alkotója ismeretlen.⁶ Még úgyszintén nem fölajánlásjelenet a sükösdí (Bács-Bodrog vármegye) plébániatemplom XVIII. század végi, egykori (jelzetlen) főoltárképe. A Mindenszentek társaságában imádkozó, hímzett dolmányos, hermelinpalástos Szent László oldalán olvasós kard bukkan elő. Ismeretlen festő alkotása egy 1770-ben készült, hímzett keretezésű, feliratos, pergamenre festett akvarellképecske is, amelyet ma az egri Dobó István Vármúzeum őriz. A miniatűr festményen a Szűz Mária előtt hódoló, dicsfénnyel övezett szent uralkodó a királynő testőreire emlékeztető egyenruhát, hermelinnel bélelt kék mentét visel. Előtte kék párnán a magyar koronázási jelvények sorakoznak (vö. a császári család tagjainak reprezentációs célokra készült képmásai), kiegészülve a kezében tartott rózsafüzéres szablyájával.

Cserey Farkas művéhez, a *Loretói litániát* tartalmazó verses imakönyvhöz készült Johann Ernst Mansfeld *Magyar-Ország nagy Hatalmú Szószólója* címet viselő rézmetszete 1772-ből, amely ugyancsak az ebben a könyvben található Szent István országfölaianlásának párdarabja. Mansfeld metszetét használta föl azután Falkoner József Ferenc a bölcseki plébániatemplomban lévő oltárképéhez néhány évvel később.⁷ Már megismert ikonográfiai sémát követ Kracker János Lukács az egri székesegyház déli mellékhajójában látható oltárképe. Az 1773-ban készült nagy méretű függőképen a páncélos, díszes, hímzett palástú Szent László a felhőn trónoló Magyarok Nagyasszonya előtt imádkozik. Mellette bársonnyal borított zsámolyon a magyar Szent Korona, az országalma és a jogar, valamint kócsagtollas sisakja, hatalmas kardja és rózsafüzéres, pálmaágas (!) kardja is megjelennek.⁸ Ez a kép is előképpé vált, de jóval később, a XIX. század második felében Kovács Mihály *Szent László imája* oltárképeihez. 1775–1776-ra datálható Dorffmaister István grisaille falképe a Komárom vármegyei Császár plébániatemplomának *Patrona Hungariae*-mellékoltárához, ahol László Szent István király társaságában áll a Szűz jobb oldalán. Itt kell megemlékezni egy különleges főoltárképről, ami a sajószentkirályi (Kráľ, Szlovákia) egykori Vécsey-kastély kápolnájában függ. A mind ez idáig alig méltatott gazdag, rokokó keretelésű képen Szent László hódol a

6 SZILÁRDFY 1984, 29. tábla.

7 Uo. 33. tábla.

8 [JÁVOR Anna: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest 2004, 287. (238. sz.)]

▾ Magyar szentek a sükösdí római katolikus plébánia-templom egykori főoltárképén, XVIII. század második fele

Madonna előtt immár a jól ismert attribútumokkal, párnára helyezett rózsafüzéres karddal és országalmával. Alakját egyházi szerkesztésű legendáiból merített jelenetek (a váci székesegyház alapítása, szekércsoda, vízfakasztás) veszik körül.⁹

Természetesen nincs módunk fölsorolni a rendkívüli népszerűségre szert tett új ikonográfiai típus valamennyi előfordulását és változatait, de érdemes még utalni például a váci ferencesek főoltárszobrára, vagy ugyanott a „fehérek” (dominikánusok) templomának *Szent István*- és *Szent László-figuráira*, a székesfehérvári székesegyházban található ábrázolására, a celldömölki, volt bencés rendház dísztermének a XVIII. század második feléből származó freskóira, vagy a kőszegi Szent Imre-templom ifjabb

⁹ Az oltárképre Pusztai Bertalan hívta föl a figyelmemet, akinek ezúton szeretnék köszönetet mondani.

Dorffmaister István főoltárképét keretező, Szent Péter és Szent Pál mellett látható, adoráló szobrokra.

Külön csoportot alkotnak a búcsújáró és kegyhelyeken fölbukkanó emlékek. Itt a följánlásjelenet a különböző típusú kegyképekhez szól (Andocs, Győr, Máriabesnyő). Érdekes emlék ezek sorában az a terv, amely az egerszalóki (Heves vármegye) plébániatemplomba készült a XVIII. században, ám azután sohasem valósult meg. A többszintes oltár-architektúra közepén a szalóki (sasvári) Pietà kegyképe látható. Az alsó fölkében, kétoldalt, Szent István koronával, Szent László pedig pajzson fekvő rózsafüzéres karddal áll. Fölöttük Szent Péter és Szent Pál alakja magasodik. Ez a tipológiai összeállítás szintén barokk újítás, amikor is az egyetemes és a magyar katolicizmus legtiszteltebb szentjei szerepelnek egymás mellett.¹⁰

A XIX. században a téma ellaposodott, közhelyszerűvé vált. Bár megjelent még néhány idevonatkozó prédikáció (Vay László), „dicsbeszéd”, és született még egy-két kiemelkedő színvonalú képzőművészeti alkotás (Gyöngyöspata: *Magyar szentek Szűz Mária előtt* függőkép [Eger, Szeminárium]; függőkép Szent László háromnegyed alakjával [Kecskemét, ferences templom] stb.), ám ezek inkább a korábbi műveket másoltgatták, különösebb intuíció nélkül. Az igazi virágkor a XVIII. század volt, amikor számtalan variáns, típus, ikonográfiai különlegesség jött létre. A már konzervatívnak számító attribútumokkal (Forró [Abaúj vármegye], római katolikus plébániatemplom függőképe), koronázási jelvényekkel (Kalocsa, Érseki Kincstár, selyemre festett kép; 1783; Sátoraljaújhely [Zemplén vármegye], piarista templom főoltára; Sümeg [Veszprém vármegye], ferences templom főoltára, a szekszárdi [Tolna vármegye] római katolikus plébániatemplom mellékoltára, 1802–1805) vagy a már aktualizálást jelentő rózsafüzéres karddal, ahol Szent László vitézi szolgálataival hódol Szűz Máriának. Mindezek a típusok egymás mellett éltek és némelyikük további változatok előképévé vált.

Szent László ikonográfiájában a följánlás motívuma azonban nem csak Szűz Máriához kapcsolódott.¹¹ Létezett egy másik, a Szentháromság előtt hódoló típus is, nyilvánvalóan pestisellenes szerepkörére utalva, de

10 A templom egykori barokk főoltárának lavírozott tusráját (1834) közölte VOIT Pál: *Heves megye műemlékei*. II. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál. (Magyarország műemléki topográfiája, VIII.) Budapest 1972, 662–663.; *Barokk tervek és vázlatok 1650–1760*. A bevezető tanulmányt írta és összeállította: VOIT Pál. Kiállítási katalógus. MNG, Budapest 1980, 59. (Kat. 147. sz.)

11 E tipológiai rendszere Szilárdfy Zoltán figyelmeztetett.

▾ Felajánláskompozíció Szent László alakjával és a koronázási jelvényekkel, 1783

ezek a műveken is pajzzsal, rózsafüzéres karddal, mintegy a már idézett Szent László-ének egy másik sorára rímelve: „...Szentháromságnak vagy te a szolgája...” E téma korai emléke Pest város második, 1716–1723 között emelt *Szentháromság-emlékműve* Andreas Reider szobraival. Az egykori Vásártéren álló monumentumot 1810-ben lebontották, ám Binder János Fülöp 1775-ös rézmetszetén jelvényeik alapján jól fölismerhetők a magyar szent királyok figurái. Évtizedekkel később készült az olaszliszkai plébániatemplom egyik mellékoltárképe, amely már egy kiforrott kompozíciós típusról tanúskodik, és idetartozik a más szempontból már bemutatott forrói függőkép is.¹²

Szent László képzőművészeti ábrázolásai közül a hazai kutatás első sorban középkori emlékeit kísérte figyelemmel, mindenekelőtt az úgynevezett Szent László-legenda-ciklusokat; a barokk, illetve a romantika és historizmus által kialakított ikonográfiai típusokra kevés figyelmet fordított. Noha az utóbbi időben már napvilágot láttak ezekről a korszakokról is izgalmas tanulmányok,¹³ az utolsó két évszázad Szent László-tiszteletének rétegei máig föltáratlanok. Ebből a hiányból szeretett volna valamiképpen törleszteni e rövid tanulmány.

„Szíz Máriának választott vitéze”.
(Egy barokk kori Szent László ábrázolásról.)
Ars Hungarica 25 (1997) 255–268.

12 A forrói függőképhez hasonló lehetett a szentkirályi (Baranya vármegye) templom 1679-ben készült főoltárképe. JOSEPHUS BRÜSZTLE: *Recensio universi cleri Dioecesis Quinqueecclesiensis*. I–IV. Quinqueecclesiis 1874–1880. 189.

13 Például SZABÓ JÚLIA: Szent László a XIX. század magyarországi festészetében és grafikájában. In: *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: ZÁDOR ANNA. Budapest 1993, 202–222.; SZABÓ JÚLIA: Szent László, a magyar romantika hőse. (Adalék egy téma történetéhez.) *Ars Hungarica* 23 (1995) 293–298.; GELLÉR KATALIN: Szent László-ábrázolások a 19. század végén és a 20. század elején. *Ars Hungarica* 23 (1995) 299–304.

„S. LADISLAUS REX UNGARIAE ROSARIO ENSI OBVOLUTO PUGNARE SOLITUS”

A följánlás-téma és a rózsafüzér-attribútum
Szent László barokk ikonográfiájában

Édesanyám († 2001. október 7.)
és édesapám (* 1919. október 7.) emlékére

Az Árpád-kor Szent László-tiszteletének alakulásában kiemelkedően nagy szerep jutott – bár ennek a folyamatnak még korántsem minden részlete és mozgatórugója tisztázott megnyugtatóan – a dominikánus rendnek, amely a XIII. századi Magyar Királyság tervszerűen és következetesen érvényesített hatalmi törekvéseinek legfontosabb szellemi és hittérítő bázisát jelentette.¹ Ennek a hathatós támogatásnak egyes állomásai jól megragadhatók például a rendhez köthető liturgikus kódexeket vizsgálva; akár a gyulafehérvári Batthyaneum egyik szerkönyvét,² akár az egyes föltételezések szerint az V. István húga, Margit hercegnő számára készült psalteriumot,³ akár az ő gyóntatója, Marcellus által írt

- 1 A témáról összefoglalóan: KERNY Terézia: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok az Árpád-kor folklórijából*. Szerk.: Pócs Éva – VOIGT Vilmos. Budapest 1996, 185–203.; KLANICZAY Gábor: Szent László kultusza a 12–14. században. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk.: KLANICZAY Gábor – NAGY Balázs. Budapest 1999, 357–374.; KERNY Terézia: „Salve rex Ladislai, laude digne salve.” (I. László szentté avatása és kultuszának kibontakozása 1095–1301.) In: KERNY Terézia: *Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája 1192–1630*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]
- 2 Gyulafehérvár, Bibliotheca Batthyanyana, Ms. 1.25. Ismertetése: HOLL Béla: A domonkosok magyar-országi sequentia-költészetéről. *Ars Hungarica* 17 (1989) 22–27.
- 3 Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. Helmst. 52. Fontosabb irodalma: GENTHON István: *Magyar vonatkozású külföldi emlékek. Németország*. Kézirat. (Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének Adattára, MKCS – C – I – 36.); CSAPODI Csaba: XIII. századi Psalterium Wolfenbüttelben. *Magyar Könyvszemle* 91 (1975) 231–242.; Csaba CSAPODI: Das Psalterium des Hl. Margarethe von Ungarn in der Bibliothek zu Wolfenbüttel. *Gutenberg Jahrbuch* 56 (1976) 41–45.; WEHLI Tünde: A wolfenbütteli zsoltárkönyv könyvfestészeti szempontból. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról* 1989, 251–258.; HOFFMANN 1929/1992, 214.

▼ III. András király diptychonja, 1290 körül

első életrajzát,⁴ de akár a rend által vezetett budai studium generale egyik prédikációját elemezve is.⁵ A korszak rendkívül hézagosan fönmaradt, Szent Lászlót megörökítő képzőművészeti alkotásai között is akad olyan, nevezetesen III. András házi oltára, amelynek ikonográfiai programja sem nélkülöz bizonyos dominikánus vonatkozásokat.⁶ Az V. Istvántól kezdve induló, és különösen leánya, Magyarországi Mária nápolyi udvarában tett erőfeszítések Boldog Margit kanonizációja érdekében szintén érintették a magyar szentek ekkortájt megszilárduló együttes ábrázolási hagyományát. Nyugodtan leszögezhető tehát, hogy a dominikánusok hatása a

4 A latin legenda szövegkiadása: BÓLE Kornél: *Árpádházi Boldog Margit szentté avatási ügye és a legősibb Margit-legenda*. Budapest 1937, 21. A témához még vö. KLANICZAY Tibor – KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 137.) Budapest 1994, 130., 332.

5 VIZKELETY András: Aldobrandinus de Cavalcantibus prédikációi. In: *Kódexek a középkori Magyarországon...* 1985, 93–94. (Kat. 33.); VIZKELETY András: Példaképkalkotás és argumentáció a középkori Szent István prédikációkban. In: *Szent István és kora*. Szerk.: GLATZ Ferenc – KARDOS József. Budapest 1988, 182.; SZÉKELY György: A középkori Magyarország művelődésének egyes általános kérdései a kódexek tükrében. In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról* 1989, 29.

6 Bern, Historisches Museum, ltsz.: 301. Hársfa, arany, ezüst, pergamen, hegyikristály, igazgyöngy, tempera. Teljes méret: 440 × 380 mm, a párosával megörökített szentek méretei: 36 × 66 mm. [MAROSI Ernő: III. András király (1290–1301) diptychonja. In: *Európa színpadán...* 2009, 49–52.]

Szent László-kultusz terén legalább akkora jelentőségű volt, mint évszázadokkal később a Jézus Társaságé.

A hazai Szent László-tisztelet legkorábbi periódusát meghatározó Domonkos-rendi törekvésekhez viszont nem igazán volt köze azoknak a képzőművészeti ábrázolásoknak, amelyek a XVII. század legvégétől lesznek jellemzőek a Szent László-ikonográfia egyik jellegzetes csoportjára. Egészen más eszmei közegben születtek és voltaképpen csupán egy speciális eszköz, a rózsafüzér révén érintkeznek a dominikánus hagyományokkal, azzal a lényeges különbséggel azonban, hogy ezeken az új ábrázolásokon nem ő veszi, hanem ő adja át a rózsafüzért Máriának.⁷

Az új attribútum megjelenése Szent László ábrázolásaiban nem volt véletlen. Eredendően pragmatikus okok magyarázzák fölbukkanását. Előzményeit nem a képzőművészet, hanem egy aktuális egyháztörténeti szituáció teremtette meg annak ellenére, hogy mind a szentolvasó, mind pedig a rózsafüzér-társulatok már a XV. század végétől lényeges szerephez jutottak idehaza is a közösségi és az egyéni devócióban.⁸

Szini István jezsuita Bartholomeus Kašićnak Raguzába írott, 1613. június 30-án, Belgrádban kelt levelében Agnus Deit, *rózsafüzért* és más liturgikus felszerelési tárgyakat kért a hitében gyakorlatilag teljesen magára maradt lakosság ellátására.⁹ Ehhez hasonló sürgetés még többször is olvasható az Erdélyben és a hódoltsági területeken tevékenykedő jezsuita misszió terjedelmes iratanyagában. A rózsafüzér – a szintén gyakorta kért, többnyire jezsuita szentek, Xavéri Szent Ferenc, Loyolai Szent Ignác szentképeivel és ereklyéivel együtt – ugyanis rendkívül hathatós segítségnek

7 Jelen tanulmány előzménye: KERNY Terézia: „Szíz Máriának választott vitéze”. Egy barokk kori Szent László ábrázolásról. *Ars Hungarica* 25 (1997) 255–267. (Lásd e kötetben is!)

8 A hazai kultuszára máig a legalapvetőbb: PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest 1940. Az Európa-szerte ekkortájt kibontakozó és szinte minden társadalmi rétegnél megfigyelhető rózsafüzér-tisztelet még vázlatos áttekintése is külön tanulmányt igényelne. Az udvari rózsafüzér-tisztelet egyik jellegzetes képzőművészeti bizonyítéka az a miniatúra, amely Habsburg VI. Albrecht herceget ábrázolja egy számára, 1455–1463 között készült imakönyvben. Wien, ÖNB, Handschriften und Inkunabelsammlung, cvp 1846. fol. 1v. Pergamen, tempera, 242 × 155 mm, közölve: Lothar SCHULTES: Erzherzog Albrecht VI. In: *Gotikschätze Oberösterreich*. Katalog. Hrsg. Lothar SCHULTES – Bernhard PROKISCH. (Kataloge des Oberösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge 175.) Linz 2002, 165. (Kat. 1/2/1.)

9 Kiadása: Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. 1/1. 1609–1616. Sajtó alá rendezte: BALÁZS Mihály – FRICSY Ádám – LUKÁCS László – MONOK István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26/1.) Szeged 1990, 131–133. (Nr. 79.)

bizonyult részint a már a Boldog Kinga-¹⁰ és a Hunyadi János-hagyománykörben is jelen lévő, majd a lepantói csata (1571) után a törökellenes küzdelmekhez, részint pedig a hitében megingott katolikusok lelki ellátásához. Nem véletlenül foglalkozott vele bővebben Pázmány Péter sem az 1625-ben harmadszorra is kiadott *Imádságos könyvében*.¹¹ Széles körű elterjedését, mindennapi használatát mutatja, hogy gyakorta előfordul temetési mellékletek között is.¹² A megnövekedett igények tehát erősen motiválhatták, hogy szerephez jusson a hajdan ugyancsak a pogány, keleti invázió ellen küzdő, keresztény népét védelmező, a legendája szerint az első keresztes hadjárat vezetésére is fölkerült Szent László jezsuita szellemben megreformált új ikonográfiájában is, jóllehet megjelenésének konkrét oka mindmáig ismeretlen.

Tény viszont az, hogy ez az új ábrázolási mód egy gyökeres tartalmi átrendeződés és jól rekonstruálható szemléletváltozás eredményeként jött létre. Szent László legrégebbi egyházi szerkesztésű miseszövegeiben és legendájában olvasható liturgikus elemek, mirákulumok jutottak diadalra, azok a mozzanatok és témák, amelyre a középkor évszázadaiban csupán néhány elszigetelt képzőművészeti alkotás nyújtott példát. A világi harcos alakja – egy-két elpusztult „históriás” kép¹³ és irodalmi alkotás kivételével¹⁴ – fokozatosan elhalványodott, és átadta helyét mintegy két évszázadra a Trientinum és a nagyszombati, különösen a Pázmány kezdeményezésére 1630-ban, majd 1633-ban tartott nemzeti zsinatok szellemében

10 1241-ben a tatárok elől menekülve Kinga derékövét és rózsafüzérét hátrahajította. Az előbbiből keletkezett a Dunajec folyó, az utóbbiból pedig egy hegylánc. A monda közismert hagiográfiai toposzon alapul, amelynek egyik változata a Szent László-mondakörbe (Szent László pénze) is belekerült.

11 Keresztyén Imádságos könyv... Mellyet irt, es most harmadszor ki-nyomatott Pázmány Péter, esztergomi érsek. Pozsonyban 1625. (RMK I. 548.; RMNy II. 1003.)

12 Idevonatkozóan vö. SZILÁGYI István: Rózsafüzérek és tartozékaik a szombathelyi Szent Márton templomból. *Lapok Szombathely történetéből. Panniculus* Ser. C. 17. szám. (1992.)

13 A sárvári vár dísztermének freskói, illetve néhány szórványos írásos említés alapján feltételezhető, hogy az ősgalériák mellett a tárgyalt korszakban Magyarország történelme nevezetesebb hadi eseményeinek monumentális képzőművészeti feldolgozására is lehetett alkalmanként igény főuraink reprezentációjában. Ideköthető például 1628-ból a csicsvai vár inventáriuma, ahol a következő tételek szerepelnek: „Az falon körül 4 tabla históriás... Az kápolnában... az falon körül kepes historias táblák 21.” (Budapest, MNL OL, P. 707. Zichy család zsélyei levéltára, fasc. 7. Kisvárdai, nr. 2598.)

14 Ezek sorába tartozott például az 1634-ben tizennégy esztendősről Zrínyi Miklósnak Pázmány eszméi jegyében tartott beszéde is a bécsi Szent István-templomban, ahol Szent Lászlót idézte föl saját korának feladatáról, a belső reformokról és a pápai segítséggel megteremtendő nemzetközi törökellenes szövetségről.

egy egészen másfajta értékrendet és tartalmat hordozó eszme Szent László-ikonográfiájának.¹⁵ A daliás termetű, profanizálódott „athletá”-t – Szent István király és részben a vele már szentté avatásától kezdve sok szempontból rokonított öszövétségi Mózes alakjával kontaminálódva – a confessor, az alattvalóiról odaadóan gondoskodó, könyörületes, irgalmat gyakorló keresztény uralkodó típusa váltotta föl, aki csupán viseletével, páncélzatával emlékeztetett az országot oltalmazó hadvezérré. László mindazonáltal megmaradt a katonáskodó nemesség eszményének is, de ez az ideálkép az egyházi törekvésekkel párhuzamosan szintén fokozatosan átrendeződött, azt a törvényhozót, azt a társadalmi vezéregyéniséget értékelve immár benne, aki újjászervezi és megreformálja a magyar jogrend legfontosabb alappillérét, a rendi alkotmányt. Megítélése és ikonográfiája tehát oda kanyarodott vissza, ahonnan elindult mintegy öt évszázaddal korábban. Tisztelete éppenséggel nem lehanyaglott, hanem ekkor merítette belőle a legnagyobb erőt elárvult, sok sebből vérző, kataklizmába sodort, morális válságba jutott népe, de immár a diadalra jutott új stílus, a barokk formanyelvén.

A kardra tekert rózsafüzér Szent László immár erősen megváltozott ikonográfiájában, némi történeti előzmény után, a Magyarok Nagyasszonya-tisztelettel összefonódva, legelőször a XVII. század végén, Hevenesi Gábor *Ungariae Sanctitatis...* című kötetében jelent meg, az ugyanabban látható Szent István király legendáját illusztráló koronafelajánlás-rézmetset pandanjaként.¹⁶ Johann Sigmund Schott bécsi művész grafikáján, a tizen-

15 Az 1630. évi szinódus vitathatatlanul legnagyobb eredménye az volt, hogy a pápa, VIII. Orbán a magyar szentek miséivel és zsoltosmaival kiegészített római misekönyvet és breviáriumot elfogadta, sőt ezenkívül Szent István király és Szent Adalbert ünnepeit 1631 végén az egész katolikus egyházra nézve kötelezővé tette. A Szentszék határozata 1632 húsvétján lépett életbe. (Esztergom, Prímási Levéltár, Archivum Ecclesiasticum Vetus, 155/1, 155/2.) A nagyszombati zsinati határozat kiadva: CAROLUS PÉTERFFY: *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii 1742, II., 308. A nagyszombati zsinatok jelentőségéről: SZÁNTÓ KONRÁD OFM: Pázmány főpásztori tevékenysége. Szerepe a magyar katolikus megújításban. In: *Pázmány Péter emlékezete halálának 350. évfordulóján*. Szerk.: LUKÁCS LÁSZLÓ SJ – SZABÓ FERENC SJ. Róma 1987, 280–286., 291–292.; R. VÁRKONYI ÁGNES: Pázmány és Erdély a törököt kiűző háború eszmei megfogalmazásában. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk.: ZOMBORI ISTVÁN. Szeged 1988, 41.; A Szent István-ünnepek fölveteléről a római kalendáriumba: TUSOR PÉTER: A magyar egyház és a Sacra Rituum Congregatio a katolikus reform korában. (A kongregáció alapításától 1689-ig.) *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* (1999/1–2.) 39–40.

16 RMK II. 1718. Papír, rézmetset, 130 × 87 mm. A kötet grafikáiról újabban: GALAVICS GÉZA: Ősök, hősök, szent királyok. In: *Történelem – kép...* 2000, 67.; KERNY TERÉZIA:

ötödik lapon, a sematikus Szent Koronával, a korszak hagyományos nemesi zsinóros mentéjében, egyszerű palástban ábrázolt Szent László pajzsra helyezett rózsafüzéres kardját nyújtja az előtte élőben megjelenő Nagyasszonynak. Jól ismert középkori attribútumai, vagyis a bárd és az ország címerével ékesített pajzs viszont egyáltalán nem szerepelnek jelvényei között. A levéldíszes kartusba foglalt metszet alján háromsoros felirat olvasható: „S. Ladislaus Rex Ungariae rosario ensi / ob voluto pugnare solitus obiit 1095 / 27 iun. sep. Varad.” („Szent László, Magyarország királya, aki rózsafüzérért kardjára csavarva szokott csatába vonulni. Elhunyt 1095. június 27-én, Váradon temették el.”)

A kötetben látható Szent István-grafikának, tudniillik az országföjlajánlásnak már volt barokk előzménye a hazai képzőművészetben, Lászlóéna még egyáltalán nem. Ha XVII. századi előképe nem is, középkori irodalmi és képzőművészeti hagyományai azonban voltak e témának. Távoli irodalmi gyökere például a XV. század végén íródott *Szent László-ének* egyik strófájában olvasható: „Szíz Máriának választott vitéze.”¹⁷ A XV. század második felében, illetve a XVI. század első évtizedeiben keletkezett Szent László-ábrázolások között is akad néhány, ahol fölbukkan Szűz Mária. Megjelenésének ez idő tájt a Szeplőtelen Fogantatás elismeretéseért küzdő dogmatikai küzdelmek adtak aktualitást.¹⁸ E könyv metszetének ikonográfiája azonban aligha vezethető le egyenes úton ezekből az időben meglehetősen távoli tradíciókból. A témának ekkor már a törökellenes küzdelmek adtak aktualitást, jóllehet a konkrét kiváltó ok tekintetében csak találgathatunk. Véleményem szerint megjelenése valamiképpen összefüggésben állhatott azzal az ajándékozással, amikor 1690-ben XII. Ince pápa I. Lipót családját szentelt rózsafüzérekkel ajándékozta

Hevenesi Gábor: Magyar szentség. In: *Történelem – kép...* 2000, 334. (Kat. V–26. sz.) Szent István országföjlajánlásáról újabban: SZILÁRDFY Zoltán: Szent István föjlajánlásának attribútumai. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 71–86. Azonos címmel, némileg átdolgozva és képanyagában bővíve megjelent még: SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Szerk.: BORUS Judit. Budapest 2003, 235–245.

17 Magyar nyelvű változatát az OSZK Kézirattárában őrzött *Peer-kódex* (MNy 12.), latin nyelvű variánsát az MTA Könyvtára Kézirattárában őrzött *Gyöngyösi-kódex* (K 39.) őrzi.

18 Idetartoznak például a Turóc vármegyei Vitfalva római katolikus templomának egykori táblaképe (Martin, Slovenské národné múzeum, ltsz.: 2284.); II. Ulászló 1500-ban, 1501-ben és 1505–1506 között vert tallérjai (CNH – II – 267/a, b; 268.; 169/a, b, c); Paulus Crosnensis Ruthenus (Pawel de Crosna) Szent Lászlóról szóló, 1509-ben írt költeményének fametszetes címlapja (OSZK, Régi Nyomtatványok Tára. Ant. 3056.) és Bernhard Strigel újabban 1512-re datált festménye (Budapest, SZM, Régi Képtár, ltsz.: 7502.).

meg,¹⁹ valamint az 1691. augusztusi, Bádeni Lajos vezetésével Szalánkeménél aratott győzelemmel, de talán a török 1692-es váradi kapitulációjával is. Az égi hatalmak segítségének is tulajdonított diadalok ismét visszaadták a mintegy másfél száz év alatt megtépázott ország presztízsét.

Hevenesi műve már első kiadását követően óriási sikert aratott, s népszerűsége nem csökkent az elkövetkezendő egy évszázad során sem. Számos kiadást megért, majd megjelent magyar nyelven is. Az egyházi irodalom szerzői még a XVIII. század közepén is gyakorta fölhasználták, illetve alapul vették tömör szövegeit.²⁰ De nem csupán leírásait, illusztrációit is figyelem kísérte. Szent István király és Szent László grafikái kora újkori ikonográfiájuk egyik legfontosabb kánonjává váltak és innen indultak hódító útjukra a hazai barokk képzőművészetben. Sikerükhöz hozzájárult, hogy időszerű mondanivalójuk volt egy aktuális időpontban, egy időben, együtt és egy helyen jelentek meg a Regnum Marianum barokk eszmekörébe ágyazva.²¹ Szent István király országát, László a Magyar Királyság védelme érdekében viselt vitézi szolgálatait ajánlotta föl a Magyarok Nagyasszonyának. Az előbbit a Szent Korona, az utóbbit a keresztény hit,

19 Az ajándékozást 1695 körül olajfestményen is megörökítették. Stift Lilienfeld, Gemäldegalerie. Pergamen, olaj, 163 × 132 cm, közölve: Thomas KARL: Die Christenheit huldigt dem Rosenkränze verteilenden hl. Joseph. In: *Prinz Eugen und das barocke Österreich*. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge, 170.) Wien 1986, Kat. 10.4.

20 Összefoglalóan: LUKÁCSY Sándor: Prédikációk Szent László királyról. *Ars Hungarica* 23 (1995) 267–272. (Megjelent még: Uő: *A végtelen jövő. Irodalmi tanulmányok*. Budapest 1998, 53–56.) A prédikátorok közül mindenekelőtt a Csete István jezsuita szerző tollából származó írások voltak nagy hatásúak, akinek a munkáit rendre átvették kortársai: *Panegyrici sanctorum Patronum regni Hungariae, Tudniillik Nagy Asszonyról, magyar szentekről és az Országához tartozandó kivált-képen-való innepekre jeles prédikációk A'kiket találtunk a'Jesus Társaságból-való néhai P. Csete István Munkáiban [...]* Azon Társaságból-való P. Gyalogi János. Kassán 1754. [A Szent Lászlóról szóló prédikációk helye: 135–174.] Nagy Ferenc törökkoppányi plébános könyve is jól példázza ezt az adaptációt. A három kiadást megért, s Hevenesiéhez hasonló népszerűsége szert tett kötetében a szerző Szűz Máriával kapcsolatban megjegyezte, hogy már a régi magyaroknak is Nagyasszonya volt; hogy Szent István felajánlotta az országot a Szent Szűznek; Szent László alakjához pedig hozzákapcsolta a *szentolvasót*. NAGY Ferenc: Az egy, igaz és boldogító hitnek elvei. Eger 1762, 57., 67. (1771²; 1793³). A kötet egyéb gazdag művelődéstörténeti vonatkozásairól: SZÖRÉNYI László: Adalék Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságainak előtörténetéhez. In: *Imádságos asszony. Erdélyi Zsuzsanna köszöntése. Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. Szerk.: CZÖVEK Judit. Budapest 2003.

21 Rövid összefoglalása: KERNY: „Sziz Máriának választott vitéze...” i. m. (7. j.) 255., 257., 260.

a szentolvasó erejével győzedelmeskedő kard szimbolizálta, de mindketőnek a török veszedelem sikeres elhárítása adhatott aktualitást.

Leghamarabb 1711-ben az Árva vármegyei Oravka (Orawka, Lengyelország) fatemplomának hajójában tűntek föl, ám ezek a deszkára festett képek valójában szimpla másolatok. Ismeretlen festőjük ugyanis nem tett egyebet, mint a templom méreteihez igazodva fölnagyította a Hevenesikötetben látható, ötvenkét, magyar szentről készült grafikát, nem számolva azonban azzal, hogy a jelentős léptékváltoztatás egyúttal minőségi devalválódást is okoz.²²

A följajánlásjelenet és az új attribútumok átütő sikerüket a XVIII. század derekától érték el. Okai ekkor ismét másfajta tényezőkben keresendők: az ellenreformációs egyházi irodalom fölélénkülésében,²³ a bel- és külpolitikailag lassan-lassan konszolidálódó ország magára találásában, a Szűz Máriával összefonódó Mária Terézia-tiszteletben, az egyre-másra alakuló búcsújáró helyek kép-

▼ Magyarország nagy hatalmú szószólója. Johann Ernst Mansfeld rézmetszete, 1772

22 A templom képeinek mindmáig a legrészletesebb leírása: DIVALD Kornél: Árvamegyei kutatások. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 1 (1907) 81–91.

23 Az idevágó terjedelmes irodalmi termésből kiemelendő: MÁRIAFI István: *Igaz Magyar az az igazi Magyaroknak Máriához, az ő nagy asszonyokhoz és nagy pátronájokhoz való különös ájtatosságáról: és a' mostani újságokról.* II. rész. Pesten és Berlinben, 1788. (IV. Tzikkely: Magyar Ország' leg-dicsőségesebb Királyainak Máriához való különös ájtatossága.) 49–57. (Szent Lászlónak Máriához való különös ájtatossága versben: BABAI Ferentz: *In Regibus Ung. compendio metrico deductis* 1773.) Az egyéb vonatkozó irodalom áttekintése: KERNY: „Szíz Máriának választott vitéze...” i. m. (7. j.) 262.

zóművészeti propagandájában. A téma kiválóan alkalmas volt helyi aktualitás események, történések rögzítésére, földolgozására is.

Schott grafikájának kompozíciója idővel tehát tovább módosult. Legjelentősebb karriert befutott variánsa azonban csupán 1772-ben született meg, Cserey Farkas *Loretói litániájának* ötvenötödik könyvillusztrációjaként. Johann Ernst Mansfeld *Magyar-Ország' Nagy Hatalmu Szószólója* címet viselő rézmetszete, akárcsak a XVII. század végi Hevenesi-kötet Szent László-grafikája szintén a Szent István országföjlajánlásának („Magyarok örökös Nagy Asszonya”) pandanja volt a kötetben, és annak hatásával is vetekedett.²⁴ Mansfeld grafikáját használta föl például Falkoner József Ferenc a bölcskei római katolikus plébániatemplomban található oltárképéhez néhány évvel később.²⁵ Hasonló kompozicionális sémát követ továbbá a sajoszentkirályi (Kráľ, Szlovákia) Vécsey-kastély kápolnájában függő Szent László-oltárkép központi jelenete. A szakirodalomban alig-alig méltatott gazdag, rokokó keretelésű képen Szent László hódol a Madonna előtt egy párnára helyezett rózsafüzéres karddal és országalmával. Alakját egyházi szerkesztésű legendájából és a krónikából vett további jelenetek (váci székesegyház alapítása, szekércsoda, vízfakasztás) veszik körül.²⁶

▼ VARIÁCIÓK EGY TÉMÁRA

Dedikációs típusok

A föjlajánlás, a „legmagyarabb” barokk ikonográfiai téma ezekkel az őstípusokkal párhuzamosan időközben újabb és újabb sarjadékokat hajtott. A föntiektől eltérő másik vonulatának – általam ismert – legelső képzőművészeti emléke a kolozsvári volt jezsuita templom bal oldali első kápolnájának XVIII. század eleji oltárképe: a Magyarok Nagyasszonya Szent István, Imre és László körében. Középen Patrona Hungariae ül reneszánsz kőtrónuson. Jobb oldalán Szent László áll bárdal és karddal, míg előtte a

24 Szilárdfy Zoltán gyűjteményében. Papír, rézmetszet, 135 × 95 mm, közölve: SZILÁRDFY 1984, 33., 36. képleírás.

25 Említve és fényképe közölve: SZILÁRDFY 1984, 36. képleírás.

26 A kápolna alapjai a helyi hagyomány szerint I. László korára tehetők. A barokk kápolna építését Plerich György és neje, Szentmiklóssy Anna kezdte el a XVII. században. A kastély a XVIII. században a Vécsey, majd a Jankovich családé. Az oltárképre Pusztai Bertalan (Szeged, Néprajz Tanszék) hívta fel a figyelmemet 1994-ben. Az oltárkép említve: KERNY: „Síz Máriaának választott vitéze...” i. m. (7. j.) 264.

földön országcímeres, „lófej” típusú pajzsa fekszik rózsafüzéres és babérleveles karddal. Ez az ábrázolás tulajdonképpen még nem valódi fölajánláskompozíció, hanem a középkori tematikai, illetőleg a reneszánsz kompozicionális előzményeken nyugvó, úgynevezett *sacra conversatio*-típus. A kolozsvári oltárképet először Thomas Bohacz (1707–1764) rézmetszete népszerűsítette 1740-ben, amit csakhamar egyéb variánsok is követtek.²⁷

Egyik korai változatát, egy mind ez ideig ismeretlen (azonosítatlan) kéztől származó, vászonra festett olajképet a nemesapáti római katolikus plébánián őriznek. A képen a grafika páros disztichonban írt felirata is olvasható.²⁸ Egy másik, 1755-ből, a csíkcsobotfalvi plébániatemplom oldalbejáratánál függ, ahol a donátor neve is szerepel: „Sumptibus Gen. D. Emerici Salamon de Csik Somlyó.”²⁹ Ez alapján föltételezhető, hogy esetleg fogadalom állt megrendelése mögött. Egy harmadik változatra egy jó színvonalú szoborcsoport részeként a pápai egykori pálos templomban bukkanhatunk.³⁰ Bohacz rézmetszete nyomán készült a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményének egyik olajfestménye is.³¹

E dedikációs típus elterjedésének Tischler Antal egri rajztanár 1770-ben készült rézmetszete adott újabb lendületet. Ebbe a vonulatba tartozik Dorffmaister István 1775–1776-ra datált, a *Patrona Hungariae*-mellékoltárképhez készített grisaille Szent István- és Szent László-falképe a császári (Esztergom-Komárom megye) Szent Péter és Pálról elnevezett római katolikus plébániatemplomban, ahol Szent László az oltárkép jobb oldalán adorál egy pajzsra fektetett kardra tekert olvasóval.

▼ AZ ADORÁLÓ ÉS A FÖLAJÁNÁLÁSKOMPOZÍCIÓKBAN ELŐFORDULÓ ATTRIBÚTUMOK VÁLTOZÁSAI

A rózsafüzéres kard mint személyes fegyver

A legegyszerűbb változat. A rózsafüzéres kard nem a fölajánlás tárgya, csupán személyes attribútum. Így fordul elő például a XVIII. század második

27 OSZK, Aprónyomtatványtár. Papír, rézmetszet, 124 × 78 mm, közölve: SZILÁRDFY 1984, 29. képleírás; SZILÁRDFY 2000, 58.

28 Említve: SZILÁRDFY 1984, 29. képleírás.

29 Említve: Uo.

30 Említve: Uo.

31 Említve és fényképe közölve: Uo.

▾ Andreas Zallinger: Szent László király apoteózisa, 1781

felében a sükösdí (Bács-Kiskun megye) római katolikus plébániatemplomnak jelenleg a templom kereszthájójában fölfüggesztett, metszetelőkép nyomán készült³² egykori *Mindenszentek*-főoltárképén. A magyar szentek, Remete Szent Pál, Szent István király, Szent Imre és Boldog Margit társaságában mellékalakként, zsinóros dolmányban, hermelinbéléses palástban imádkozó Szent László oldalán függ.

Magyar koronázási jelvények

Számtalan példa akad arra is, hogy teljesen elmarad a rózsafüzéres kard és csupán a hagyományos uralkodói insignék szerepelnek a följánlások kompozíciókon. Ezek az alkotásokon Szent László ikonográfiája, némi viseletbeli különbséggel, teljesen kontaminálódott Szent István királyéval. Ez nem egyedülálló jelenség ekkortájt, más típusoknál is gyakorta előfordul. Erre példa a forrói (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) római katolikus plébániatemplom bejáratától balra látható függőkép; a sátoraljaújhelyi, eredetileg Szent Egyed pálos (majd piarista), jelenleg Nagyboldogasszony-plébániatemplom ifjabb Strecius János lőcsei mester műhelyéből származó (1716–1736) főoltárának XVIII. század végi, illetve a sümegi Mária-kegytemplom Acsády Ignác püspök megbízásából, Franz Richter által 1743-ban készített főoltárának néhány évtizeddel későbbi szobra, valamint a szekszárdi római katolikus plébániatemplom mellékoltárának (1802–1805) Szent László-kompozíciója.

Időrendben a következő változatot Andreas Zallingernek (1738–1805), Maulbertsch segédjének és tanítványának a pozsonyi prímási palota Szent László-kápolnájába készített oltárképe, illetve vázlata képviseli.³³ A föltehetőleg Gussner Mátyás 1763-as szentgotthárdi főoltárképének Szent István-alakját alapul vevő *Szent László megdicsőülése* című olajfestményén az égből trónoló Magyarok Nagyasszonyát a szent mögött balra fölbukkanó angyal kezében tartott hatalmas máriás zászló helyettesíti, míg a tőle jobbra lebegő angyalok egy párnán hozzák a koronázási insignéket, illetve rövid nyelvű bárdját. Valamennyi jelvénye csupán szcenikai kellék, a szent középkori és barokk attribútumait látványosan fölvonultatva.

32 Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények, Főszékesegyházi Kincstár állandó kiállítása.

33 Budapest, MNG, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 74.30.M., 62,7 × 43,3 cm, közölve: JÁVOR Anna: Szent László király apotheózis. In: *Történelem – kép...* 2000, 339–340. (Kat. V–34.)

▼ Johann Lucas Kracker: Szent László király a Madonna előtt, 1773.
Eger, főszékesegyház

A kontamináció egy egészen különleges esete a kalocsai Főszékesegyházi Kincstárban őrzött, selyemre festett kép, amely voltaképpen nem más, mint egy ismeretlen grafikus negyven évvel korábbi *Szent István koronafelajánlását* ábrázoló rézmetszetű címlapelőzőkének³⁴ némileg redu-

34 Papír, rézmetszet. Közölve: Kovács Péter – SZELÉNYI Károly: *A barokk Székesfehérvárott*. Budapest–Veszprém 1993, 19. (tévesen Székesfehérvár látképével azonosítva); SZILÁRDFY

kált, „rokokósított” másolata, ahol a magyar szentek képmásai elmaradtak, Nagyszombat címerének helyére Patachich Ádám kalocsai érsek címerpajzsa, a város látképe helyére pedig egy Szent László Szűz Mária tiszteletére utaló disztichonos-kronosztichonos felirat került.³⁵ A Szent László-tiszteletéről közismert Patachich a váradai püspöki széket hagyta el kalocsai érsekké történt kinevezésével. Püspöksége alatti diplomáciai erőfeszítéseinek köszönhetően, hosszú pereskedések után sikerült elérnie, hogy a győri káptalan hajlandó volt Szent László koponyaereklyéjéből egy darabot átengedni egykori őrzési helyének. Az értékes relikvia számára, mintegy a város, a „magyar Compostella” hajdani fényét helyreállítandó, nyilvános tiszteletért folyamodott.³⁶ Alighanem ezek a tényezők magyarázzák egyik disztichonos versének (*De S. Ladislao Rege Hungariae*) keletkezését is, amelyben – kora retorikai túlzásaival – a legnagyobb királynak nevezte Várad védőszentjét.³⁷ László-tisztelete nem halványodott el Kalocsára érkezve sem, aminek az általa megrendelt selyemfestmény az egyik kézzelfogható tanújele. Szent István Szent Lászlóvá történt átalakítása nem pusztán kényelmi szempontok, egyéni invenció hiánya miatt történt, hanem a kortársak számára is egyértelmű aktuális jelentése volt. A két soros felirata által kiadott 1783-as évszám ugyanis egy évfordulóra, mégpedig I. István 1083-ban I. László által kezdeményezett és részvételével lezajlott székesfehérvári szentté avatására, annak pontosan hétszáz éves jubileumára utalt.

Különleges helytörténeti vonatkozásokkal bír a gyöngyöspatai Mária születése templom egykori függőképe, amelyet négy másikkal együtt Büky József egri kanonok rendelt meg a templom számára a XIX. század elején. A késő barokk olajfestményen az angyalok által tartott szent koro-

Zoltán: Kovács Péter – Szelényi Károly: A barokk Székesfehérvárott. [Könyvismertetés.] *Ars Hungarica* 24 (1996) 236., 103. kép. (Sebastian Langernek attribuálva.) Újabbban: SZILÁRDFY 2000, 64., 11. kép. (Ismeretlen grafikusnak tulajdonítva.)

35 „B. LaDIsLaVs I. ReX HVngarIae, / InSIgnIs BV marlae CVLtor. /”.

36 A kérvény szövege kiadva: PODHRADZKY József: *Szent László király tetemeinek története*. II. Buda 1836, 73–74.

37 Az autográf vers az alábbi kötetben található: *Patachich Adami Carmina, quibus Sancti singulis anni diebus celebrantur*. Fol. 47v. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények, Főszékesegyházi Könyvtár, Ms 166. [BOROS István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 7.) Budapest 1989, 51. (161. sz.)] Pontatlan könyvészeti adatokkal említve: SZÖRÉNYI László: Latin nyelvű Árkádia a tizennyolcadik századi Magyarországon. In: SZÖRÉNYI László: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi latin és neolatin irodalomról*. Budapest 1999, 128–129.

nás országcímerrel díszített talapzaton elrendezett koronázási jelvényeket a magyar szent királyok: István, Imre és László nem külön-külön, hanem együttesen ajánlják föl a fölöttük felhőben megjelenő Szűz Máriának. A háttérben Gyöngyöspata vára és az 1811-ben még álló Szent Péter-kápolna látható a körülötte elterülő temetővel, míg alatta egy Szűz Mária segítségével a magyarok győzelmével végződő törökellenes csata zajlik. Felirata: „VESSE REMÉNYSÉGÉT BÁR MÁS VÁRASBA, PAISBA OH SZENT SZŰZ MAGYAROK VÁRA PAISA TE VAGY.”³⁸ Kompozíciója lényegében az 1763-ban készült, az alább majd más összefüggések miatt is említendő szentgotthárdi, valamint a forrói függőkép redukált változata, közvetlen előképe azonban alighanem egy 1760 körüli grafikában, Franz Schaurnek a magyar szent királyokat ábrázoló rézmetszetében keresendő.³⁹

A koronázási klenódiumok ilyen erőteljes hangsúlyozása, sőt kizárólagossága nem magyarázható pusztán egy népszerűvé vált típus ismételtetésével. Megjelenésük, akár Szent István, akár Szent László ábrázolásait tekintve, időszerű vonatkozásokkal bírt. Többnyire ugyanis a királykoronázásokkal egy időben, esetleg néhány évvel később bukkantak föl, vagy a Szent Korona őrzési helye, vagy visszahozatala vált lényeges közjogi kérdéssé. Emiatt azután rejtett politikai tartalmuk is volt, pontosan olyan, mint a vízfakasztás ikonográfiájában a háttérben látható csatajelenetnek.⁴⁰

Korona és kard

Ennél a csoportnál együttesen láthatók Szent István és Szent László jelvényei. Legkvalitásosabb képviselője Gussner Mátyás ciszterci festő 1763-ból származó alkotása, a szentgotthárdi apátsági templom főoltárképe: *Szent István király, Szent Imre herceg és Szent László király hódolata a Nagyas-*

38 Eger, Szeminárium, emeleti folyosó. Olaj, vászon. Közölve: Papi szeminárium. In: *Heves megye műemlékei*. II. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál. Budapest 1972, 202., 303. kép. (Magyarország Műemléki Topográfiája, VIII.); Gyöngyöspata. In: *Heves megye műemlékei*. III. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál. Budapest 1972, 213., 228. E kötetben említett 1746-os *canonica visitatio* szerint a templomban állt egy önálló Szent László-oltár is („altare S. Ladislai”), amely talán szintén egy följánlásjelenetet ábrázolt.

39 Lángi József gyűjteményéből képe közölve: SZILÁRDFY: *Ikonográfia...* i. m. (16. j.) 368., CC. tábla, 393. kép.

40 Idevonatkozóan Vö. KERNY Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993) 44. (Lásd e kötetben is!)

szony előtt. A monumentális kompozíció égi szférájában, kissé merev pózban a Patrona Hungariae ül angyalok társaságában, felhők között, fogadva az alatta sorakozó magyar háromkirályok hódolatát. Valamennyiük kezében attribútumaik láthatók, de immár barokk ikonográfiájuk szerint: Szent István az országcímeres zászlóval és Szent Koronával, Szent Imre herceg liliummal, Szent László Szűz Mária-s zászlóval, előtte pajzsra helyezett karddal és a Szent Koronával is adorálva. Alattuk Pozsony vára, az előtérben balra pedig a szentgotthárdi csata emlékműve látható, mert voltaképpen ennek centenáriumaára készült a festmény. Jobbra, László alatt, Szent Mihály arkangyal érkezik apokaliptikus hősként, de mintegy Szent László allegorikus megszemélyesítőjeként is.⁴¹ Egy másik látványos példája Kracker János Lukács 1773-ban készült oltárképe az egri székesegyház déli mellékhajójában. A páncélos, brokátmustrás palástban térdelő Szent László a közvetlenül előtte felhőkből fölbukkanó Nagyboldogasszony előtt imádkozik. Mellette aranyszegélyes, bársonykárpitozású zsámolyon a Szent Korona, az országalma és a jogar fekszik a szent kócsagtollas sisakja és hatalmas pajzsra fektetett rózsafüzéres, pálmaágas kardjának társaságában.⁴²

Kracker oltárképe, akárcsak korábban Schott és Mansfeld metszetei, mind stílusban, mind tematikáját tekintve, alapvetően meghatározta a XVIII. század második felének Szent László-ábrázolásait országszerte.

A monumentális téma megjelenhetett a magánájtatosság szférájában, az egyéni devócióban is: házi oltárokon, szentképeken, kegyerméken. Közeli tartozik egy 1780-as években készült befejezetlen rokokó szentkép.⁴³ E gazdag, ezüstsálakkal, gyöngyökkel és flitterekkel hímzett keretezésű kolostormunkán a háromnegyed alakban ábrázolt Szent László a Mária Terézia testőreinek egyenruhájára emlékeztető ruhában, hermelinnel bélelt kék palástban rózsafüzéres kardját, valamint kék párnára helyezett jogarát és koronáját ajánlja föl a kép jobb sarkában, mintegy a nap sugarai között jelzésszerűen megjelenő, dicsfényes Madonnának. E miniatűr festményt témája, elegáns kivitele, megmunkálása, illetve keretezésének luxusszámba menő anyaghasználata, apró méretei ellenére a Habsburg-ház monumentális, reprezentációs szándékkal készült uralkodóportréival, il-

41 Ikonográfiai elemzése: SZILÁRDFY 2000, 58–59., 4. kép.

42 [JÁVOR Anna: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest 2004, 287. (238. sz.)]

43 Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből az egri Dobó István Múzeumban. Pergamen, akvarell, tempera, hímzett kereteléssel. 240 × 190 mm, közölve: SZILÁRDFY 1984, V. képleírás.

letőleg az udvarban készült amatőr munkákkal állítja egy sorba.⁴⁴ Műfajon belüli legközelebbi párhuzamát egy negyven évvel korábbi, Szent István följánlását ábrázoló szentképben vélem megtalálni.⁴⁵ Kracker festményének diadalútja a XVIII. századdal azonban nem ért véget, mert még jóval később, a XIX. század közepén is fölfedezhetők reminiszenciái a képzőművészetben, amint ezt például Kovács Mihály többször is földolgozott, *Szent László imája* című, historizáló oltárképei bizonyítják.⁴⁶

A közösen ábrázolt jelvények – éppen a főt említett kontamináció miatt – azonban nem csupán Szent Lászlónál, de Szent István király ábrázolásain is felfedezhetők, néha egészen különös variánsokat produkálva. Az egykor a zalaegerszegi vármegyeháza dísztermét ékesítő, ma a Göcseji Múzeum állandó kiállításán látható, 1770-es években készült koronafelajánlás-kompozíción Szent István a hagyományos módon, magasra emelt párnán nyújtja Szűz Mária felé a koronázási jelvényeket. Az emelvény lépcsőjére, mintegy mellékes kellékként, az aranygyapjas rend láncával körbetekert kardot is odahelyezte a festő, ily módon nyomatékosítva és legitimálva a Habsburg-ház igényét Szent István trónjára.⁴⁷ A Székesfehérvári Egyházmegye 1777-es alapítása alkalmából tervezett új káptalani pecsét akvarelljén az országát följánló király mellett, vörös párnán a Szent Korona, kettős kereszt országalma, jogar és aranyos markolatú kard nyugszanak.⁴⁸ Ez utóbbi azonban jelen esetben nem személyes fegyver, hanem a koronázásijelvény-együttes legújabb darabja, a XVI. század közepén Velencében készült kard.

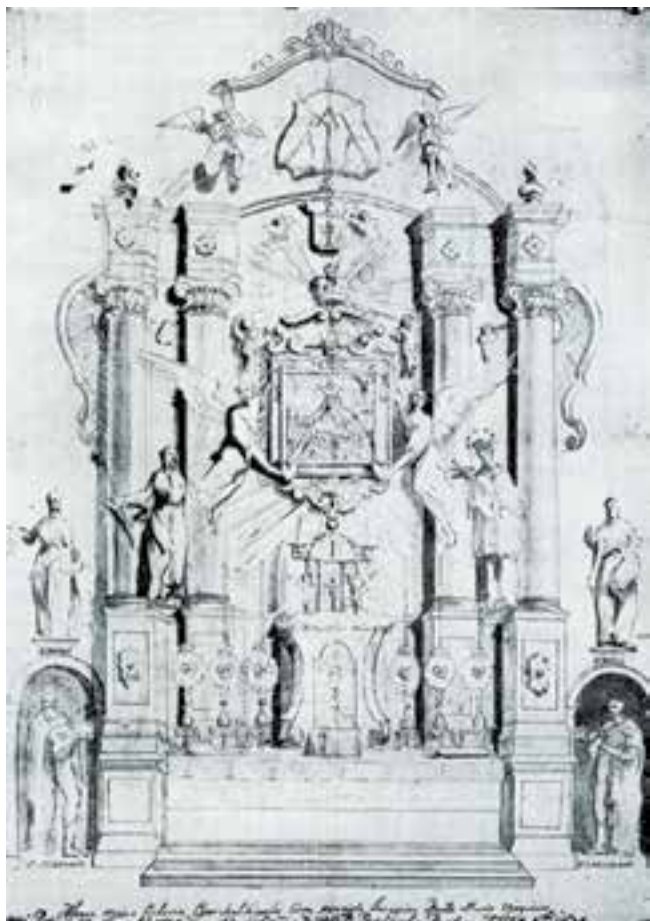
44 Idevonatkozóan vö. LENGYEL László: *Uralkodók, szentek és amatőrök. XVIII. századi portréminiatűrök a Habsburg–Lotharingiai Házból*. Pécs 1999.

45 Szilárdfy Zoltán gyűjteményében. Pergamen, gouache.

46 Szent László ájtatossága, 1858. Eger, Dobó István Múzeum, ltsz.: 5594. Olaj, vászon, 77 × 79 cm; Szent László ájtatossága, 1879. Miskolc, Mindszenti templom, mellékoltár. Olaj, vászon, 316 × 186 cm; újabb irodalma: SZABÓ Júlia: Szent László a XIX. század magyarországi festészetében és grafikájában. In: *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: ZÁDOR Anna. Budapest 1993, 212. Mindkét képről hiányzik már a rózsafüzéres kard, helyette a bárd, illetve pánccsisak szerepel térdelő alakja mellett.

47 Ltsz.: 54.10. Olaj, vászon, 177 × 136,5 cm, közölve: KOSTYÁL László: Adatok a Szent István-ikonográfiához néhány zalai ábrázolás alapján. In: *Zalai Múzeum* 4. (1992) Zalaegerszeg 1992, 197.; SZILÁRDFY: *Ikonográfia...* i. m. (16. j.) 236.

48 MNL OL, A 39. Acta Generalia 5961/777. Papír, akvarell, fedőfesték, tinta, ecsetarany, részben oxidálódott ezüst. Teljes méret: 370 × 219 mm, pecsét átmérője: 12 × 30 mm, közölve: MIKÓ Árpád: A székesfehérvári káptalan pecsétjének tervezete, 1777. In: *Történelem – kép...* 2000, 344–345. (Kat. V–40. sz.)

▼ Az egerszalóki kegyoltár rajza, XVIII. század második fele

Föľajánlás-témák a Magyarok Nagyasszonyán kívül

A föľajánlás gesztusa azonban nem csupán a Nagyboldogasszonyt illette meg. Külön egységet képeznek az egyéb, Szűz Mária-ábrázolás-típusokhoz, illetve a kegyképekhez kapcsolódó ábrázolások. Itt László, illetőleg Szent István asszisztenciája nem a Patrona Hungariae, hanem a különböző búcsújáró helyek (Andocs, Győr, Máriabesnyő, Tétsszentkút) kegyképeit illeti hódolattal vagy ajánlja föl nekik attribútumait.

Ebbe a tipológiai vonulatba illeszthető az a terv is, amely az egerszalóki (Heves megye) Fájdalmas Szűzanya búcsújáró templomba tervezett

▀ A magyar királyszentek hódolata Szűz Mária és a Szentháromság előtt. Fügőkép a forrói római katolikus plébániatemplomban, XVIII. század eleje

főoltárt örökíti meg a XVIII. század második feléből, ám amely végül nem került kivitelezésre. A többszintes oltárarchitektúra közepén a szalóki (sasvári) Pietà kegyképe látható. Az alsó fülkében kétoldalt Szent István koronáját, Szent László pedig pajzsra fektetett rózsafüzéres kardját nyújtja a fiát sirató Mária felé. Fölöttük Szent Péter és Pál apostol alakja magasodik.⁴⁹ Ez utóbbi tipológiai összeállítás szintén a hazai barokk újítása, ami-

⁴⁹ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelzet nélkül. Papír, szürkével lavírozott tus. 403 × 280 mm, közölve: *Heves megye műemlékei*. II. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső – VOIT Pál.

kor az egyetemes és magyar katolicizmus alapítói, egyúttal legtiszteltebb szentjei kerülnek egymás mellé.⁵⁰

A kegyképek mellett létezett még egy másik, a Szentháromság előtt hódoló típus is, nyilvánvalóan László pestisellenes szerepkörére utalva.⁵¹ Az idesorolható alkotásokon jobbra pajzzsal, rózsafüzéres karddal jelenik meg, mintegy a XV. századi *Szent László-ének* egy másik sorára rímelve: „...Szentháromságnak vagy te szolgálja...”⁵² Ennek a változatnak legkorábbi emléke Pest város második, 1716–1723 között emelt Szentháromság-émlékműve Andreas Reider szobraival. Az egykori Vásártéren álló monументumot 1810-ben lebontották. Szerencsére azonban Binder János Fülöp 1775-ben rézmetszetben megörökítette az émlékművet, s ezen, elnagyoltságuk ellenére, jelvényeik alapján jól fölismerhetők a magyar szent királyok figurái, így többek között László is, pajzsra fektetett rózsafüzéres kardjával.⁵³ Idetartozik továbbá az olaszliszkai (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) római katolikus plébániatemplom egyik mellékoltárképe, amely már egy kiforrott kompozícióról tanúskodik, valamint a már említett forrói függőkép is.⁵⁴ Egy további változat az olaszliszkai plébániatemplom XVIII. század végi főoltárképén látható. A vertikálisan négy részre tagolt képmező felső részén Fájdalmas Szentháromság ontja sugarait az alatta hódoló, hierarchikus rendben csoportosuló szentek felé. Legfelül Szent Ilona és fia, Nagy Konstantin, alább az egyházatyák, majd a legtiszteltebb női segítőszentek következnek. A legalsó csoportban alul jobbra Szent Erzsébet és Szent Imre herceg áll. Középen Nepomuki Szent János tekint a Szentháromság felé, míg mellette balra Szent László, jobbra pedig Szent István király áll. Utóbbira a koronázási palást borul, kezében vörös bársonnyal

Budapest 1972, 662–663.; *Barokk tervek és vázlatok 1650–1760*. A bevezető tanulmányt írta és összeállította: VOIT Pál. Szerk.: BUZÁSI ENIKŐ. Budapest 1980, 59. (Kat. 147.); KERNY: „Szíz Máriának választott vitéze...” i. m. (7. j.) 266.

50 SZILÁRDFY 2000, 58.

51 KERNY Terézia: Szent László, a pestis ellen oltalmazó. *Lege Artis Medicinae – Magyar Orvosi Hírmondó* 3 (1993/3.) 298–299. A Szentháromság előtti adoráció néha előfordul Szent István király ikonográfiájában is, amint ez egy Schaller Istvánnak tulajdonítható, eredetileg talán kisebb oltárképnek készült olajfestményen látható. Közölve: SZILÁRDFY: *Ikonográfia...* i. m. (16. j.) 236.

52 [Kiadása: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Szerk.: MADAS Edit. Budapest 1992, 540–542.]

53 Felirata: „Abbildung der Allerheiligen Dreyfaltigkeit... Pest, Anno 1775. Binder sc. Budae”. Említve: PATÁKY DÉNES: *A magyar rézmetszés története*. Budapest 1951, 83.

54 A forrói függőképhez hasonló lehetett a szentkirályi (Baranya vármegye) római katolikus templom 1879-ben készült, mára elpusztult főoltárképe. Említve: BRÜSZTLE 1874, 189.

borított párnán a Szent Korona és a jogar, a páncélos, hermelinpalástos László kezét szétárva az előtte fekvő, ugyancsak vörös bársony, aranyzsinóros párnán fekvő rózsafüzéres kardjára és az országalmára mutat. Előképe véleményem szerint az Eszterházy Károly egri püspök megrendelésére, 1793-ban Franz Anton Maulbertsch és segédje, Martin Michl által az egri líceum kápolnájába festett, *A Mennycsászár szentjei* című mennyezetképének Szent István király alakja lehetett.⁵⁵

Felajánlás nélkül

A XVIII. század végére, illetve a XIX. század első felére a téma ellaposodott, közhelyszerűvé vált. Bár foglalkozott a fölajánlással még néhány prédikáció (Vay László), dicsbeszéd, és született néhány képzőművészeti alkotás is, de jobbára ismeretlen mesterei leginkább a korábbi hasonló kompozíciókat másolták, többnyire igen alacsony színvonalon. Az eredeti téma és attribútum, a fölajánlás aktusa, valamint a rózsafüzér teljesen elveszítette jelentőségét és korszerűségét, gyakorta már nem is szerepelt. Ilyen ábrázolás látható a celldömölki bencés rendház refektóriumának a XVIII. század második feléből származó, adoráló Szent István-, Szent Imre- és Szent László-falképein is, kerek medaillonokban, Szent Lászlónál kardra tekert olvasója mellett a Szent Korona is megjelenik.⁵⁶ A következő évszázad első évtizedeiből – az általam ismert anyagból – a kecskeméti ferences templom használaton kívüli függőképe, valamint Baracska és Csátalja község pecsétje tartozik még ebbe a csoportba.⁵⁷

A XIX. századi historizáló egyházművészet az 1860-as évektől azonban – Ipolyi Arnold ikonográfiai programja és javaslatai alapján – mindenekelőtt a középkori, elsősorban az éppen akkortájt fölfedezett velemeri (Vas megye) és bántornyai (Zala megye, ma Turnišče, Szlovénia) XIV. századi freskók ábrázolásait vette már alapul Szent László alakjának megformálásakor.⁵⁸

55 A falképről újabban: LENGYEL László: *A barokk Eger és Heves megye*. Eger 1993, 30., 68. kép.

56 Helyszíni vizsgálat: 1989. IV. 19. (Résztvevők: Lengyel László, Makky György.)

57 Budapest, MNL OL, V 5. Altenburger Gusztáv – Réső Ensel Sándor pecsétgyűjteménye: Baracska, 1849. A pecsétmező közepén a Madonna előtt kardot fölajánló Szent László. Felirata: BARATSKA HELYSÉG PECSETJE 1849. Vörös viasz, átmérője: 29 cm; Csátalja, 1850. A pecsétmező közepén Szent László díszmagyar viseletben kardját fölajánlja. Felirata: K. K. CSATALIA HELYSÉG PECSETJE 1850. Vörös viasz, átmérője: 31 cm.

58 A XIX. századi ábrázolások idetartozó vonulatát és továbbélését önálló tanulmányban szeretném földolgozni.

Szent László képzőművészeti megjelenítései közül a hazai kutatás elsősorban középkori emlékeit kísérte figyelemmel, ezen belül is mindennek előtt a kerlési ütközet ciklusait. A barokk, illetve a romantika és historizmus által kialakított esetleges ikonográfiai újításokkal nem igazán törődött. Noha az 1990-es évektől már rendszeresen napvilágot láttak ebből az időszakból is izgalmas résztanulmányok, az utóbbi két évszázadban született Szent László-ábrázolások egyház- és irodalomtörténeti, képzőművészeti gyökerei, variánsai azonban lényegüket tekintve még jórészt föltáratlanok. Ebből a hiányból szeretett volna valamicskét törleszteni jelen tanulmány, nem a teljességre törekedve, csupán a legfontosabb típusokat és variánsokat fölillantva, amelyek száma egy szisztematikus gyűjtés nyomán alighanem további emlékekkel is gyarapítható lesz.

▼ ÖSSZEFOGLALÁS

A kardra tekert rózsafüzér Szent László barokk ikonográfiájában, némi középkori történeti előzmény (XV. század végi *Szent László-ének*, Hunyadi János-mondakör, rózsafüzér-társulatok) után, a Magyarok Nagyasszonya-tisztelettel összefonódva, legelőször a XVII. század végén, Hevenesi Gábor S. J. *Ungariae Sanctitatis...* című kötetében jelent meg, az ugyanabban a könyvben látható Szent István király legendáját illusztráló koronafelajánlás rézmetszet pandanjaként. Hevenesi műve már első kiadását követően óriási sikert aratott, s népszerűsége nem csökkent az elkövetkezendő egy évszázad során sem. Számos kiadást megért, majd megjelent magyar nyelven is. Az egyházi irodalom szerzői még a XVIII. század közepén is gyakorta fölhasználták, illetve alapul vették tömör szövegeit és illusztrációit. Szent László-grafikája barokk kori ikonográfiájának egyik legfontosabb előképévé vált, majd innen indult hódító útjára a hazai képzőművészetben. Sikeréhez hozzájárult, hogy időszerű mondanivalója volt, aktuális időpontban jelent meg immár a Regnum Marianum eszmekörébe ágyazva. Megjelenésének konkrét oka azonban mind ez ideig ismeretlen. Föltételezhetően aktuálpolitikai eseményekre vagy az egyházi irodalomban született valamelyik kortárs alkotásra vezethető vissza. Bár a rózsafüzér dominikánus attribútum volt, valójában a jezsuiták népszerűsítették a XVII. századtól, majd más rendek (bencések, ciszterciek) által megrendelt alkotásokon is megjelent. Számítalan változata és variánsa született, elsősorban a monumentális festészetben és szobrászatban, de fölbukkan az

egyéni devóció szférájában, alkalmazott műfajokban is (selyemkép, Kalocsai; kolostormunka, Eger, Dobó István Múzeum). Szent László attribútuma néha személyes jelvénné redukálódott (egykori főoltárkép, Sükösd), néha a koronázási jelvényekkel bővült (Eger), néha pedig Szent István király ikonográfiájával kontaminálódva csupán a Szent Korona, a jogar és az országalma szerepelt mellette (Forró). Az egyes típusok elterjedését általában egy-egy központi helyen (székesegyház, prímási kápolna, apátsági templom) közismert, nagy népszerűségnek örvendő, kvalitásos alkotás határozta meg.

A felajánlás gesztusa azonban nem csupán a Nagyboldogasszonyt illette meg. Külön egységet képeznek a képtípusok közül az egyéb Szűz Mária-ábrázolás-típusokhoz, illetve a kegyképekhez kapcsolódó ábrázolások. Ezeken Szent László, illetőleg Szent István király asszisztenciája nem a *Patrona Hungariae*, hanem a különböző búcsújáró helyek (Andocs, Győr, Máriabesnyő, Tétsszentkút) kegyképeit illette hódolattal vagy ajánlotta föl nekik attribútumait. E kegyképek mellett létezett még egy másik, a Szentháromság előtt hódoló típus is, nyilvánvalóan László – már XII. század végi legendájában is olvasható – pestisellenes szerepkörére utalva (Pest városának elpusztult Szentháromság-emlékműve).

A XIX. századra a téma ellaposodott, közhelyszerűvé vált. Bár foglalkozott a fölajánlással még néhány prédikáció, dicsbeszéd, és született néhány képzőművészeti alkotás is (Kecskemét, ferences templom: függőkép Szent László háromnegyed alakjával, Baracska község pecsétje), de ezek jobbára ismeretlen mesterei leginkább a korábbi hasonló tematikájú kompozíciókat másolták, többnyire igen alacsony színvonalon. Az eredeti téma és attribútum, a fölajánlás aktusa és a rózsafüzér teljesen elveszítette jelentőségét és korszerűségét, gyakorta már nem is szerepel.

„S. Ladislaus Rex Ungariae rosario ensi obvoluto pugnare solitus”.

(A fölajánlás téma és a rózsafüzér attribútum

Szent László barokk ikonográfiájában.)

In: *A domonkos rend Magyarországon*. A Piliscsabán 2003. október 27–28-án megtartott tudományos konferencia tanulmányai.

Szerk.: ILLÉS Pál Attila – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs.

(Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 3.)

Piliscsaba–Budapest–Vasvár 2007, 331–352.

KÉT XVIII. SZÁZADI GYŐRI EGYHÁZI ÜNNEPSÉGRŐL

Adalékok Győr barokk kori Szent László-tiszteletéhez

Dr. Vér Piroskának tisztelettel

A XVIII. század második felében öt, önálló földolgozásra is érdemes reprezentatív egyházi ceremónia zajlott Győrött. Mind az öt gróf Zichy Ferenc püspökhöz (1743–1783) kötődött. Az első az 1763-as földrengésből történt szerencsés megmenekülés emlékére bevezetett hálaadó körmenet; a második Zichy püspök miséje a *Vérrel könnyező Szűzanya kegyoltára* előtt Mária Terézia és II. József jelenlétében 1764. szeptember 1-jén; a harmadik a Szent Jobb fogadása 1771-ben; a negyedik a püspök aranymiséje 1774. augusztus 15-én; az ötödik pedig Szent László fejereklyéjének diszmembrálása, majd az így nyert particula ünnepélyes útra bocsátása a Várad Püspökség székhelyére 1775-ben. Négy közülük egyszeri, különleges alkalom volt, egy viszont ma is elmaradhatatlan része a Győrött évente megtartott június huszonhetedikéi ünnepségeknek. Mind az öt tökéletesen beleilleszkedett a püspök nagyvonalú reprezentációjába és mecenatúrájába. Az udvarral hivatalai révén szoros kapcsolatban álló, pompakedvelő „Frommer Bischof” szerepe eléggé jól ismert a szakirodalomból.¹ Az utóbbi évek kutatásai

1 A püspökre és mecenatúrájára vonatkozó források: Budapest, MNL OL, Családok, testületek és intézmények levéltárai. A Zichy család levéltára. P 707. 7. Fasc. 40. et C. Nr. 1–39. (Személyi okmányai, helytartótanácsi, titkos tanácsosi kinevezési okiratai, püspöki beiktatásával és vagyonával összefüggő iratok), 184. Fasc. 196. et E. Nr. 1–31. (Ezüsttárgyaira és a Zichy Jánosra háramló ékszerekkel kapcsolatos iratok), 446. Fasc. 278. (Zárgondnoksága és hagyatéka osztálya, 1750–1783.); P 708. Fasc. 40. et CC. (Régi jelzete: Fasc. 142. NB, vegyes iratai.) – Az általam használt szakirodalom: PISZKER Olivér: *Barokk világ Győregyházmezejében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején (1743–1783)*. Pannonhalma 1933; *Emlékkönyv a győri Mária jubileumi ünnepségeiről, 1697–1947*. Összeállította: J. F. Győr 1947; GÁL Éva: *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*. Budapest 1988; DÁVID Ferenc: Ein Entwurf von Maulbertsch Architekturmaler von Győr und die Ikonographie der Erneuerung des Doms. In: *Ex fumo lucem. Baroque Studies in Honour of Klára Garas*. I–II. Budapest 1999, II., 141–156.; DÁVID Ferenc: Maulbertsch győri architektúrafestőjének ter-

▀ Könyvező Szűzanya kegyoltára a győri székesegyházban. Metszet Jordánszky Elek: *Magyarországban 's az ahhoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása* című művében, 1836

tovább árnyalták művészetpártoló tevékenységét. Ezek egyike volt a Nagybaldogasszony tiszteletére szentelt, a már a XVII. század közepétől kezdve „eöreg”-ként emlegetett székesegyház belső díszítésének fölújítása, vagy a *Vérrel könnyező Szűzanya-kegyoltárának* emelése.² A nevéhez kapcsolódó négy ceremónia feltárása tipikusan interdiszciplináris feladat, mert a vallástörténetet, az egyházjogot, az irodalomtudományt, a zenetörténetet,

ve és a székesegyház megújításának ikonográfiája. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 113–120.; SZABÓ Tamás: A Győri Püspökség története a 16. századtól napjainkig. In: *A Győri Egyházmegye ezer éve*. Szerk.: Kiss Tamás. Győr 2000, 41–42.

2 A *Boldogságos Szűz Mária győri vérrel verítkező képének története*. Győr 1897; SERFŐZŐ Szabolcs: A győri székesegyház Szűz Mária kegyoltára. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999); HETÉNY János: *A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete*. (Szegedi Vallástörténeti Könyvtár, 5.) Szeged 2000.

a scenográfiát, a szociológiát, a társadalom-lélektant és a néprajztudományt egyaránt érinti. És érinti persze a művészettörténetet is, de ez a módszer az ünnepek jellegéből és ezzel összefüggésben töredékes tárgyi dokumentumaiból fakadóan, meglehetősen szerény keretek között és csak igen nagy óvatossággal alkalmazható.

▼ HÁLAADÓ KÖRMENET AZ 1763-AS FÖLDRENGÉSTŐL VALÓ MEGMENEKÜLÉS EMLÉKÉRE

Előzmények

A Közép-Európát megrázó, Drezdától Belgrádig érezhető, a Richter-skála szerint 6,3 erősségű, 1763. június 28-án pusztító nagy földrengés Magyarország több települését is komolyan sújtotta, különösen azokat, amelyek a Vértes hegységtől a Balatonig húzódó törésvonal (az ország szeizmikusan legaktívabb területe) mellett húzódtak. Epicentruma Komárom volt, ahol hatvanhárom emberáldozatot követelt és százhuszan sebesültek meg. A legnagyobb károk a Duna bal oldalán voltak. Az, hogy a rengés erősségéhez képest viszonylag mégis kevésnek mondható az áldozatok száma, annak oka eredendően a korabeli építészeti technológiában keresendő.³

A komáromi földrengés ráirányította a hatóságok és a lakosság figyelmét e különös, hazánkban meglehetősen ritkán tapasztalható természeti jelenségre. Mária Terézia utasítására összeírták a károkat. Ezekből a följegyzésekből következtetni lehet a rengés erősségére, másrészt pontos adatokat tartalmaznak a pusztítás mértékéről. A várossal szomszédos Szőnyön például eléggé tetemesek voltak a rongálódások; Szokolyán a templom boltozata omladozni kezdett; Zsámbékon pedig a templom északi mellékhajójának boltozata és oldalfalai szenvedtek súlyos sérüléseket. A Magyarországon addig nem igazán tapasztalt, s azóta sem mért erősségű természeti csapás után számos helyen fogadalmi monumentumokat és képeket állítottak és ajánlottak föl az uradalmak földesurai (el-

3 A földrengés újabb irodalma: Varga Péter: Földrengés a történelemben. Komárom katasztrófája 1763-ban. *História* 20 (1998/8.) 22–25.; Zsíros Tibor: Seismicity of Komárom–Mór Area. *Acta Geodetica et Geographica Hungarica* 39 (2001) 121–131. – Ezen a helyen szeretném megköszönni Zsíros Tibor segítségét (MTA Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézete, Szeizmológiai Főosztály), aki pontos geológiai információkkal szolgált a győri földrengésre vonatkozóan (2004. IX. 30.).

sősorban a Zichyek), a városok polgárságának előljárói, vallási közösségei, társulatai. Óbudán a nagy riadalmat keltő esemény nyomán például Néri Szent Fülöp tiszteletére állítottak szobrot 1763-ban.⁴ Szőnyben 1764-ben gróf Zichy Miklós özvegye, Berényi Erzsébet utasítására készült egy Szentháromság-oszlop a helyi áldozatok emlékére. Komárom pedig szintén emelt egy hasonló monumentumot.⁵

A Győrrel egybekapcsolt Szigeten (Győrsziget) közvetlenül a katasztrófa után állíttatott a lakosság egy Szentháromság-szobrot hálából megmenekülésük emlékére. Íródtak kegyességi művek: énekek, könyörgések; alapítványokat tettek; készültek továbbá szerényebb, kisebb volumenű devocionális alkotások: házak falára festett fogadalmi képek és fülkéiben elhelyezett szobrok; a kétségbeesett nép megnyugtatóra szánt, közöttük gyorsan elterjeszthető szentképek, aprónyomatványok is. Ebbe a devocionális együttesbe tartozik például egy szentkép Szent Emid (Emygdius) alakjával Szilárdfy Zoltán gyűjteményéből⁶ és egy feltehetően a „Nagy Győri öreg Templom”, vagyis a Szent István-székesegyház Szentháromság Konfraternitása által⁷ a földrengésből való szerencsés megmenekülése emlékére készíttetett olajfestmény, amelyet a győrbelvárosi plébánia zárándoklat keretében vitt el a mariazelli kegytemplomba.⁸ Az utat

4 SZILÁRDFY Zoltán: Képes emléklap az 1763-as földrengésről. Egy ismeretlen Binder J. F.-metszet. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 21 (1979) 348–360.; SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia – kultusz történet. Képes tanulmányok*. Budapest 2003, 275–284.

5 Komárom városa továbbá azt a kegyes kötelezettséget is vállalta, hogy lakossága évente elzarándokol az Esterházy Pál herceg által alapított, Fertő tó melletti Boldogasszony (Frauenkirchen, Ausztria) kegytemplomába a helyi csodatévő Szűz és Solano Szent Ferenc közbenjárását kérve, ahová egy fogadalmi festményt is följánlottak. A képről röviden: KERNY Terézia: „Celli típusú” fogadalmi képek Magyarországon. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest 2004. 345–348.

6 A vértanú püspök alatt Győr látképe látható imádkozó magyar nemesekkel. Papír, rézmetszet. 200 × 130 mm. Irodalma: SZILÁRDFY 1984, 39–40.; SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből*. II. Szeged 1997, 54. (Kat. 438.) A szentképre Szilárdfy Zoltán hívta fel a figyelmemet, amit ezen a helyen szeretnék megköszönni.

7 A Föld indulás ellen az Oltári Szentségben lévő ISTEN Fiához AITATOS ÉNEK, és KÖNYÖRGÉS. Győrött, 1763. A társulati nyomtatványra Serfőző Szabolcs hívta föl a figyelmemet 2003-ban, amiért ezúton szeretnék neki köszönetet mondani.

8 Mariazell, bazilika. Olaj, vászon, 118 × 106 cm. A festmény alsó részén a Duna túlsó partja felől Győr város vedutája szemlélhető a sarutlan karmelita rend templomának megrepedt, éppen dűlőfélben lévő zömök tornyával, míg a székesegyház és a Szent Ignác- (jezsuita, majd bencés) templom szemmel láthatóan épségben áll. A túlparton emberek sétálgatnak békésen, mint akiket egyáltalán nem érint a szemük előtt pillanatok alatt lejátszódó természeti csapás. Egy út menti fészület is látható az úton, amely pontosan

hét nap alatt tették meg egy vezető pap és egy világi rendező kíséretében, s néhány napi ájtatoskodás után ismét hét nap alatt tértek vissza.⁹ Győrött a Jézus Társaság *Diáriuma*,¹⁰ valamint a karmelita templom és rendház *naplója*¹¹ szerint a földmozgás viszonylag szerencsés kimenetelű volt. Emberveszteség szinte alig volt, de az épületekben annál jelentősebb anyagi károk keletkeztek. A helyzetet súlyosbította, hogy ugyanebben az évben a Duna is kilépett medréből, számos alacsonyabban fekvő épületet teljesen elárasztva. A ferencesek templomának fedélzete, két szentélyfala és főoltára megrongálódott, a karmelita templom tornya megrepedt, a győr-révfalusi plébániatemplom ezeknél lényegesen kisebb, de ugyancsak nem elhanyagolható veszteségeket szenvedett.

Szent László-napi körmenetek

Mivel a földrengés dátuma Szent László ünnepe után következő napra esett, Győr város lakossága a csapás elmúltát magától értetődő módon az ő közbenjárásának tulajdonította. Képzőmű-

▼ Szent László király fejerekllyetartója, 1406 után (koronája: 1600). Győr, székesegyház

megadja a hely topográfiai helyzetét. A kép legalsó részén a fogadalmi festmény konkrét állíttatására vonatkozó háromsoros német nyelvű szöveg, a kép felső részén az 1885-ös restauráláskor készített magyar nyelvű felirat olvasható. Irodalma: RODLER Gellért: *Mariaczell bazilikájának (templomának) története és leírása*. Grätz é. n.; KERNY Terézia: *Győr város fogadalmi képe*. In: *Mariaczell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest 1994, 355–356. (Kat. II. 14. sz.)

9 BEDY Vince: *Győr katolikus vallásos életének múltja*. (Győregyházmegye Múltjából, V.) Győr 1939, 36., 49., 142., 150.

10 *Diarium Collegii Jauriensis* S. J. 1763. VI. 28. (Győr, Egyházmegyei Könyvtár, jelz. A 5.)

11 *Lodovicus KIRKAY: Prothocolum Venerabilis Conventus Jauriensis...* 24. (Győr, Egyházmegyei Könyvtár.)

vészeti alkotás ugyan – eddigi ismereteim szerint legalábbis – nem örökíti meg a csodát, de Zichy püspök és a káptalan a katasztrófát követően Szent László fejereklyéjét processzióval hordozta körül az utcákon a szent király közbenjárását kérve. A püspök ösztönzésére a város lakossága ezt a háláadó körmenetet éves gyakorlattá tette. A karmeliták naplója ettől kezdve, ha nem is minden évben, de többé-kevésbé rendszeresen megemlékezett a fogadalmi ünnepség eseményeiről. 1765-ben például azt jegyezték föl, hogy Szent László napján megvolt a körmenet a városházák mellett, éppen úgy, mint tavaly. 1768-ban reggel öt órakor mondták a Prímát, Terciát, majd énekes mise és az elmélkedés következett. Tíz órakor volt a fogadalmi körmenet, amin az összes polgár, a város és a vár alatti rész lakói, a szigetbeliek vettek részt a világi és szerzetes papsággal együtt. A jezsuita atyák a társulatok tagjai között vonultak. A székesegyház vizitációs jegyzőkönyveiben 1767-től lehet nyomon követni az eseményeket. Ennél az esztendőnél a vizitátor följegyezte, hogy Szent László ünnepén a városplébánia köteles körmenetet vezetni, minthogy a papság és a nép Szent László királyt különleges pártfogónak választotta a földrengés ellen. A kanonokok testületileg kötelesek részt venni. Szent László ereklyéjét a kispapok viszik. Mindannyian „Sanctus, Sanctus, Sanctus”-t énekelnek az egyházi zenekar kíséretével. A magyarok és németek mind a belvároshoz, mind a külvároshoz, az Újvároshoz és a Szigetről a társulati zászlók alatt jelennek meg. A kispapok karingben vonulnak a káptalani kereszt alatt, az egész körmenetet pedig a városi káplánok irányítják.¹²

Az 1776-os felvonulásról csupán lakonikus, liturgiátörténeti szempontból sztereotip bejegyzések olvashatók: Szent László hermáját a kispapok vitték, a nép pedig „Sanctus, Sanctus, Sanctus”-t énekelt.¹³ Emellett feltehetően más egyházi zeneművek is elhangozhattak, például az a három Szent Lászlóról szóló ének, amely Kovács István, a győri egyházmegyes Dör község iskolamesterének éppen 1763-ból való énekeskönyvében

12 Kivonatol magyar nyelvű fölsorolásuk: Csóka Gáspár: Szent László király győri története. In: *Győregyházmegyei Almanach 1995. Schematismus Dioecesis Jaurini*. Győr 1995, 21–22.

13 Gróf Zichy Ferenc Canonica Visitatiója (Győr, Káptalani Levéltár. 4. számú szekrény); Győr, Káptalani Levéltár. XIII. kötet. (1772. december 29.) 446 p., XIII. kötet. (1776. december 23.) 308. Idézi: Bárdos Kornél: *Győr zenéje a 17–18. században*. Budapest 1980, 73.; Szóke Gyula: *Szent László király szentté avatásának 800., halálának 900. évfordulója alkalmával*. Győr 1993, 40–41., 32. kép; Csóka: Szent László... i. m. (12. j.) 18–22.

őrződött meg.¹⁴ Közülük a legelső rímeit, ritmusát tekintve különösen megkapó:

Gyönyörködhetünk nyilván Magyar Népek,
kik Eleinknek uttyán vagyunk épek,
kikk nyomdoki nekünk igen szépek,
mint le irott képek.

Régen ez ország sok szent iffiakkal
tündöklőt mint szép fényes gyémántokkal
tisztá életű jámbor firfiakkal
mint szép Angyalokkal.

Tiszta szűz élet tündöklött őbenne,
amellyleg inkább teczett az Istennek,
Kiért szent dolgok néki jelenének,
áltol értetének.

Kik közül egyik volt Szent László király,
ki szűzességében az Istennek szolgált,
mellyért tsudákkal Isten ditsóitte,
holtába, s élytébe.

Mert hogy Gyéjza Herczeg az Váci Mezzőben
Salamon királyt meg győzte vitézen,
a Szent Korona tiltetett fejében
a Gyéza Herczegnek. (...)”¹⁵

Valamennyi forrás kiemelt helyen utal Szent László fejereklyéjére. E relikviának, pontosabban a szentek csodatévő maradványainak vagy egyéb képmásainak processzióban történő hordozása sem jelent azonban különösebb novumot, hiszen több száz éves, gyakorta alkalmazott szokásra vezethető vissza, és voltaképpen ebben az esetben is erről volt szó. Ami mégis fontossá teszi fölbukkanását, és ami miatt szót érdemel, az az erek-

14 Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár, 10a. E. 29/1. A kötetről legújabban BÁNHEGYI B. Miksa: Dőri Énekeskönyv. In: *Mons Sacer...* 1996, III., 216–217. (Kat. D. 16.); [STOLL Béla: *A magyar kéziratok énekeskönyvei és versgyűjtemények bibliográfiája. (1542–1840).* Budapest 2002², 150–151. (269. sz.)]

15 Szent László királyról. (Nota: Az igaz Hitben végig etc.) Csóka: Szent László... i. m. (12. j.) 14–15. lapon, a mai átírási szabályok szerint közölt szövege nyomán.

lye legális birtoklása körüli, a Győri és a Váradi Egyházmegye között kialakult egyházjogi huzavona a győriek voltaképpen jogszerűtlen birtoklása miatt.¹⁶ Az egyházjogilag a XVI. századtól rendezetlen ügyet Patachich Ádám nagyváradi püspök újította fel, s próbált rá megoldást találni, ami számára egyértelműen az erekleje *teljes* visszaszerzését jelentette.¹⁷ Az ez idő tájt már több éve húzóódó pereskedés 1775 telén jutott nyugvópontra. Ekkor zárandokolt Korniss Ferenc nagyváradi nagyprépost Győrbe azért, hogy imádkozzon Szent László fejereklyéje előtt, s hogy fohásza végre meghallgatást nyerjen. Imája beteljesült, mert Zichy Ferenc diszmembráltatott, majd konszekráltatott egy darabkát a koponyaereklyéből a megújult Váradi Püspökség számára. Az ereklyét egy Augsburgban készült, drágakövekkel kirakott, üvegfalú kazettába helyezték, s december 12-én indították útnak díszes kísérettel.¹⁸ A feltehetően több helyen is megállt, mívés kazettába került particulare 1775. december 15-én ért Nagyváradra, ahol Patachich Ádám püspök tartotta meg az ünnepi beszédet; kiemelve, hogy „...az Isten dicsőségére és Szent László magyar király a nagyváradi egyház alapítója és égi pártfogója tiszteletére szent erekleje oltárra helyeztetett és körmenetben körülhordozható...”¹⁹

16 1557-ben országgyűlési határozat született a váradi székesegyház kincseinek hasznosításáról (forrásokkal említve BUNYITAI 1883–1884, I., 425.). A klenódiumleltár felvételére 1557. július 17-én került sor. Kiadása: MIKÓ–MOLNÁR 2003. E fölbecsülhetetlen értékű forrás a Szent László-kápolna liturgikus készletének lajstrománál (p. 390.) a legelső tétel [287.] Szent László fejereklyetartó hermája volt. Az erekleje 1557 utáni sorsa ismeretlen. 1600-ban azonban már biztosan Gyulafehérvárott volt, amit egy május 18-án kelt, a gyulafehérvári, illetve az ott letett egyházi fölszereléseket tartalmazó inventárium is bizonyít, élén a négy levéllel díszített eredeti ezüstkoronájával együtt említett hermával (Idézi: BALOGH 1982, I., 130., 303.). A klenódiumok egy részét, köztük a fejereklyetartót is, a háborús veszély miatt Náprágyi Demeter püspök átvette, majd az ő révén jutott el a királyi Magyarországra, hogy hosszú és kalandos út után végül a győri székesegyházban kössön ki. A világi hatóság által elrekvirált erekleje tulajdonjogát a váradi püspökség sohasem ismerte el. A pereskedések összefoglalása: BEKE László: *Sodronyománcos ötvösművek*. Budapest 1980, 73., 75.

17 Az egyházjogilag kényes helyzettel Bunyitay Vince óta tulajdonképpen senki sem foglalkozott teljes mélységben. A vita teljes körű dokumentációjának föltárásához mindenkélt a nagyváradi püspökség Levéltárában szükségesek még további kutatások.

18 Az erekleje foglalatáról források nélkül röviden: H. KOLBA Judit: Szent László és az első nagyváradi székesegyház. In: H. KOLBA Judit – Alexandru SASIANU: *Szent László és városa 1192–1992*. Budapest 1992, 19., 47–48.

19 Az esemény méltóképpen zárta le Patachich tizenkilenc évi nagyváradi működését is, ugyanis a következő évben Mária Terézia kalocsai érsekké nevezte ki. Patachich egyébként nagy tisztelője volt Szent Lászlónak már püspöki kinevezését megelőzően is. Erről tanúskodik például bécsi egyetemi hallgató korában írt, *Divi Ladisli Hungariae regis pane-*

▼ A győri Szent László-ereklye diszmembrált része augsburgi ereklyetartójában. Nagyvárád, székesegyház

Az 1776-os, immár hagyományossá vált, Szent László-napi győri körmenet talán emiatt vált megörökítésre méltó eseménnyé Zichy püspök számára, hiszen egy sikeresen megoldott, nem kevés diplomáciai manő-

gyricus, coram antiquissima ac celeberrima universitate Viennensi dictus, dum in metropolitana D. Stephani proto-martyris basilica incl. natio hungarica, ejusdem sancti tutelarior sui annum memoriam recoleret (Viennae 1734.) címmel megjelentetett dicsbeszéde is. Az utóbbi években öröndetesen megindult Patachich-kutatásban (vö. például a 2004. november 17-én, Patachich Ádám halálának 220. évfordulója emlékére rendezett tudományos konferenciát) Szent László-tisztelete is megérdemelné az önálló földolgozást. Idevonatkozóan néhány adalékot közöl: KERNY Terézia: „S. Ladislaus Rex Ungariae rosario ensi ob voluto pugnare”. (A fölajánlás téma és a rózsafüzér-attribútum Szent László barokk ikonográfiájában.) [Megjelent: *A domonkos rend Magyarországon*. A Piliscsabán 2003. október 27–28-án megtartott tudományos konferencia tanulmányai. Szerk.: ILLÉS Pál Attila – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár, PPKE BTK, 2007. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 3.) 331–352.] (Lásd e kötetben is!) Patachich váradi mecenatúrájáról: EMŐDI András: Nagyváradi katolikus könyvtár-gyűtemények a 18. században, különös tekintettel a székes káptalan könyvtárára. *Magyar Könyvszemle* 119 (2003) 413–429.; TÓTH Sándor Attila: *Rómából a pannon Árkádiába*. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárád, Kalocsa. (METEM Könyvek, 46.) Budapest 2004.

verről tanúskodó ügy megnyugtató lezárását könyvelhette el benne. Legalábbis egyelőre.²⁰

Mindez persze csupán egy – de talán elfogadható – hipotézis néhány elszórt adat összerakosgatásával. Az 1776 után, még II. József császár korlátozó intézkedései ellenére is rendszeresen megtartott június 27-i ünnepségről még ennyi információval sem rendelkezünk. Koreográfiájuk is teljesen ismeretlen. Bár a processzió évről évre megismétlődött, annak gyökerei az évtizedek folyamán lassacskán homályba vesztek, s ma már a tősgyökeres győri lakosok sem emlékeznek annak eredetére.

▼ A SZENT JOBB FOGADÁSA GYŐRÖTT 1771. JÚLIUS 15–16-ÁN

Előzmények

Külpolitikai, rekatolizációs, de mindenekelőtt a jezsuita rend törekvései, vagyis a Regnum Marianum-eszmével összefonódó magyar szentek tiszteletének együttes propagálása játszhatott közre abban, hogy a Szent István Rendet 1764. május 6-án megalapító Mária Terézia királynő,²¹ mintegy viszonzásként az osztrák örökösödési háborúban „életét és véré”

20 A vita 1886-ban újult ki ismét. Idevonatkozóan vö. KERNY Terézia: Két főpapi mecénás. Adatok Zalka János és Ipolyi Arnold Szent László-tiszteletéhez. *Ars Hungarica* 22 (1994) 119.

21 A Magyar Szent István Rend a királyi ház iránt szerzett érdemeknek elismerésére és jutalmazására szolgált. Lovagjait rangjuk és érdemeik nagysága szerint nagy-, közép- és kiskereszttel ruházta föl a rend nagymestere. Latin, német és olasz nyelven íródott alapszabályzata, jelvénye mindenben magyar jellegét hangsúlyozta. (Az alapszabályzat 1764. évi kiadásának mellékletében megtalálható többek között a Rend nagykeresztjének, valamint az alapítónak akvarellképe is (Budapest, MNM, Történelmi Képcsarnok, 201. [helyszám VI. 494.] Újabb irodalma: BASICS Beatrix: A Szent István-rend alapszabályai. In: *Történelem – kép...* 2000, 343–344. (Kat. V–38. sz.) A Rendnek a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának 126/971–2. leltári számú jelvényéről: HÉRI Vera: A Szent István Rend keresztje. In: *Történelem – kép...* 2000, 342–343. (Kat. V–37. sz.) – A nagymesteri méltóságot a magyar uralkodó töltötte be, kancellári tisztségét pedig a mindenkori magyar királyi kancellár viselte. A legelőkelőbb magyar érdemrend volt. Nagykeresztjét a Habsburg-ház főhercegei, külföldi uralkodók, uralkodóházak tagjai, a legprominensebb magyar és külföldi főpapok, államférfiak és katonák kapták meg. Az alapítás eseményét Franz Anton Maulbertsch örökítette meg néhány évvel később a Magyar Udvari Kancellária tanácstermének mennyezetfreskóján, amelynek több vázlata is fönmaradt. Ezek közé tartozik egy 1768-ban festett leمبرgi olajkép is: JÁVOR Anna – NADIA SHELEST: A Szent István-rend adományozása. In: *Történelem – kép...* 2000, 341–342. (Kat. V–36. sz.) – A Szent István Rend levéltáráról bővebben, egyéb vonatkozó irodalmával: KERNY

▼ A Szent Jobbról készült metszet Pray György *Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi Stephani primi Hungariae regis* című művében, 1771

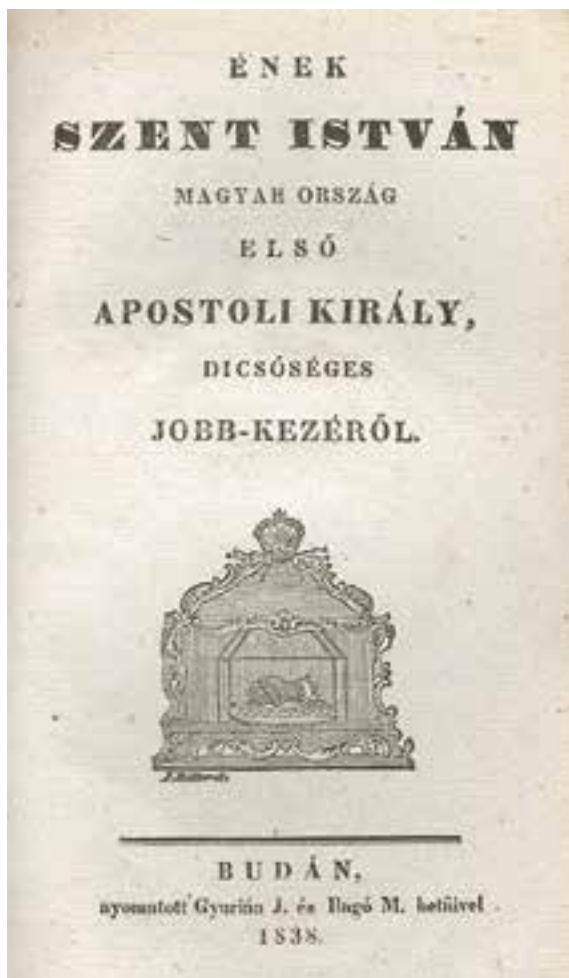
fölajánló magyar nemesség áldozatkészségéért,²² hathatós lépéseket tett a Szent Jobb föl kutatására.²³ Az uralkodónak azonban első lépésben csupán Szent István koponyaereklyéjéből sikerült egy darabot visszaszereznie,²⁴ mivel a kézereklye visszaszolgáltatását a Raguzai Köztársaság először mereven megtagadta, de miután néhány év múlva a permanens gazdasá-

Terézia: Kettős ünnep Győrött 1771. július 15–16-án. [Megjelent: *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére*. Szerk.: Basics Beatrix. Budapest 2005, 67–72.]

22 A hagyomány szerint a magyar nemesi rendek ezzel a felkiáltással (*vitam et sanguinem*) szavazták meg a pozsonyi országgyűlésen 1741. szeptember 11-én Mária Teréziának a katonai támogatást a francia–porosz–bajor szövetség elleni háborúra.

23 Molnár Antal: A Szent Jobb és Raguz. *Turul* 56 (2003) 7–11.

24 Triest, 1769. VI. 16.: A Szent Jobb visszaszerzésére Raguzába küldött Remedelli Dénes dominikánus szerzetes jelentése arról, hogy a dominikánusok nem akarnak megválni a Szent Jobbtól, hanem helyette Szent István koponyaereklyéjének egy részét adták át. (Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 107. Hungarica Pálffyana. 11. csomó. Fasc. 18. Nr. 5.) Miután a kézereklye, már pusztán közjogi szerepénél fogva is, jelentősebb szerepet játszott, mint a koponyaereklye, visszaszerzése valóságos euforikus hangulatot váltott ki a Magyar Királyságban. Az ereklyéről bővebben, teljességre törekvő irodalmával együtt vö. KERNY: Kettős ünnep Győrött... i. m. (21. j.)

▀ A Mária Terézia által készíttetett ereklyetartó és a Szent Jobb ábrázolása egy, az ereklyéhez könyörgő szentének címlapján, 1838

gi problémái mellé súlyos külpolitikai nehézségek is társultak (tudniillik az orosz flotta támadásaitól tartva létérdeke lett az osztrákok jóindulatának megnyerése), hajlandónak bizonyult átengedni azt. 1771-ben, miután hitelességét két történétíró, Kollár Ádám Ferenc és Pray György igazolta, sor kerülhetett az ünnepélyes aktusra.²⁵ A becses ereklyét Bécsben 1771.

25 Az orosz–török háború kezdetének esztendejében, 1768-ban a királynő diplomáciai lépés megtételére utasította milánói ügyvivőjét, Karl Joseph Firmian grófot, hogy ígérjen jutalmat Raguzának a dominikánusoknál őrzött Szent Jobbért, ám ez a próbálkozás kudarcba fulladt. 1770-ben azonban a városállam a háború miatt szorongatott helyzetbe került. Kiszivárgott ugyanis, hogy Raguz a búzát szállította a töröknek. Ezért Orlov tengeri nagyz az Adriai-tengeren veszteglő flottáját a város ellen szándékozott irányítani.

május 29-én vette át Mária Terézia a raguzai követektől, majd Schönbrunnban kilencedet tartottak tiszteletére, és június 5-ig közszemlére tették. A ceremóniánál a köztársaság kormányának küldöttsége már kifejezetten hangsúlyozta, hogy Raguz a egykor „a magyar királyság tagja volt”,²⁶ s diplomatikusan, patetikus hangvétellel, túlzásokba bocsátkozva taglalta azt is, hogy mindig állhatatosan ragaszkodott Magyarországhoz, ezért a féltékeny gondossággal megőrzött ereklyében Szent István király pártfogásának zálogát látta.²⁷ A Szent Jobbot július 15-én indították útnak a Magyar Királyság felé gróf Bajzáth József (1720–1802) ansarai választott püspök, udvari tanácsos, a Magyar Királyi Udvari Kancellária referense, a Szent István Rend kiskeresztjének birtokosa kíséretében, kifejezetten az ereklye számára készült rokokó keretelésű, üvegfalú tokban, oromzatán a magyar Szent Koronával. Selyemkendőbe burkolták, hogy semmilyen sérülés ne érhesse, és este már Győr városa köszönthette.²⁸

A sikertelen diplomáciai tárgyalások után XIV. Kelemen pápa és Mária Terézia közbenjárására 1775-ben Pisában az oroszok elismerték Raguz a semlegességét. (MARGALITS 1900–1902, II., 123–124. Raguz a külpolitikai helyzetéről fontos adatokat tartalmaz a Dubrovnik Levéltár (Historijski Arhiv Dubrovnik) *Acta Turcarum* állaga. (Mikrofilmen: Budapest, MNL OL, X 8234.) Idevonatkozóan vö. még: MARGALITS 1900–1902, I., 203–205.; KERNY: Kettős ünnep Győrött... i. m. (21. j.)

26 Pontosan 1358-tól 1420-ig.

27 Ami igaz is volt, hiszen a városállam Velencével szemben még I. Lajos halála után is hűséget esküdött a Magyar Koronának. A vonatkozó részek forrás megnevezése nélkül közölve: *Szent István tisztelete*. Szerk.: Török József. Budapest 1988, 43. A császárság barátságára apelláló városállam helyzete egyébként négy évtized után „megoldódott”: 1814-ben a bécsi kongresszus döntése értelmében Ausztriához csatolták.

28 Bajzáth József minden bizonnyal a Szent Jobb szállítása körüli áldozatkészségéért kapta 1771-ben a zselicszentjakabi apátságot. 1772. május 16-án szenttamási préposttá nevezték ki, s karrierje ettől kezdve megszakítás nélkül meredeken emelkedett magasba. 1773-ban alkancellár, belső titkos tanácsos, 1777-től veszprémi püspök. 1792-ben I. Ferenc császár a Szent István Rend parancsnoki fokozatával tüntette ki. PFEIFFER János: *A Veszprémi Egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai*. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, VIII.) 14–15.; Bajzáth József. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. I. Budapest 1993, 526. – Az ereklye védelmére szolgáló selyemkendőt a Szent Jobb festett képe díszíti. Hitelességét Mária Terézia saját kezűleg írt igazolása garantálja. Az értékes másodlagos ereklyét, amely egyébiránt Veronika kendőjének reminiscenciáit is fölidézheti, Bajzáth József szerezte meg a Szent Jobbnak a budai királyi palota Szent Zsigmond-kápolnájában nyert végső elhelyezése után a Veszprémi Püspökség számára, ahol ma az érseki kápolnában őrzik (ltsz.: 81.62.2. Mérete: 26 × 35 cm). – A Szent Jobb ereklyetartóját egy ismeretlen bécsi ötvös készítette. Öntött ezüsfogalat, üveglapokkal. Két végén kengyeles fogantyú, tetőzete csónka kúp alakú, amelyet négy, hajlított akantuszleveles bordás baldachin díszít. Tetejéről a Szent Korona hiányzik. Ma az 1998-ban szentté avatott Kőrösi Márk, valamint Pongrácz István és Grodecz

A ceremónia

Az ünnepélyes keretek között megérkezett ereklye előtt két napig róhatta le hódolatát Győr lakossága. Az események földezésére a főtebb már említett napló és vizitáció használható leginkább, de elszórt utalások találhatóak még más korabeli dokumentumokban,²⁹ és természetesen információval szolgálnak rekonstruálására a kifejezetten erre az alkalomra készült képzőművészeti alkotások is.³⁰

A győri fogadásról a jezsuiták *Diárium*ában az alábbi szemléletes információk olvashatók: „...Az az üzenet jött, hogy amint meghalljuk a székesegyház harangjának a jelzését, felsős és alsós diákjainkkal együtt vonuljunk ki a Fehérvári-kapuhoz s zászlókkal álljunk ott fel. Ez körülbelül fél kilenckor meg is történt. Igen sokan jöttek ki a házukból, maga a pap-

Menyhért jezsuita kassai vértanúszentek ereklyéit őrzik benne. (Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár. Méretei: magassága: 52 cm, hosszúsága: 47–53 cm, szélessége: 31,5–37,4 cm.) Leírása: *Esztergom műemlékei*. Összeállította: GENTHON István. Budapest 1948, 255.; Szent Kőrösi Márk ereklyéje. In: *Magyar szentek tisztelete...* 2000, 114. (Kat. I. 3.) – Itt jegyzem meg, hogy a Szent Jobb tartójának mintájára, a Bécsben 1793-ban beolvasztott karereklyetartó helyett 1847-ben aranyozott bronzból, ékkövekkel kirakott tartó készült Szent István lábszárcsontjának befoglalására. Wien, Erzbischöfliches Dom- und Diözesanmuseum, mérete: 47 × 44 × 32 cm. Idevonatkozóan: Szent István lábszárcsontja. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi...* 2000, 110. (Kat. I. 6.)

29 Jól használható források még, bár igen szűkszavú adatokkal a Szent István Rend 1771-es évre vonatkozó általános iratanyaga (Budapest, MNL OL, Családok, testületek és intézmények levéltárai. P 1058. 1. csomag. 1. tétel. Nr. 70–84.), valamint Grassalkovich Antal és Hadik András Budán kelt jelentései is. (Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 39. Acta Generalia, Nr. 3812/1771.), továbbá az a rövid, Johann Michael Landerer által írt német nyelvű irat, amely az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatvány-tárának az 1771–1772-es évekre vonatkozó dokumentumait őrző 41. dobozban található. Ez utóbbi dokumentumra Szentesi Edit hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton szeretnék neki köszönetet mondani.

30 A Szent Jobb hazahozatala emlékére például ezüst- és aranyérmek készültek. Egy aranypéldány Jankovich Miklós gyűjteményéből került a Magyar Nemzeti Múzeumba (Éremtár, Fig. Jank. 534.). Képe közölve: TARCZAI 1930, 62. Egyéb említése: *Szent István emlékkiállítás...* 1938, 51. (Kat. 211.); BÁLINT 1977, II., 484. Az alkalomra természetesen számos aprónyomtatványt, imalapot, szentképet is kibocsátottak, jóllehet kifejezetten a győri ünnepségre készült lapok mind ez idáig nem kerültek elő. Annál gyakrabban idézik viszont azt a szentképet, amely már a budai fogadtatásra készült. Sárga selyem, rézmetszet. 142 × 90 mm, jelezve: „Binder Sc. Budaë.” Saját gyűjteményéből közli: SZILÁRDFY 1984, 28.; SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század*. Szeged 1995, 36. (Kat. 120.); RÓZSA György: Binder János Fülöp. In: *Uő: Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából*. (Művészettörténeti Füzetek, 25.) Budapest 1998, 92. (Kat. 164.)

▼ A Szent Jobb Mária Terézia által készíttetett ereklyetartója, amelyben ma Szent Kőrösi Márk vértanú csontjait őrzik. Esztergom, főszékesegyház

ság is, a káptalan tagjai is díszes öltözetben s végül a püspök úr is személyzetétől kísérve. Csaknem az egész város már a Fehérvári-kapunál volt. Rövid beszéd után arra az aranyozott hordozó állványra tették a Szent Jobbot, amelyen Szent László hermáját szokták hordozni. Azután elindult a menet: az elemisták zászlójukkal, a parvisták, principisták, a kongreganisták hat fáklyavivővel, a nemesség, a szerzetesek, a papság, a káptalan tagjai égő gyertyával. Nyolc pap vitte a Szent Jobbot, oldalán hat fáklyavivő kongreganista, az erőd katonasága. Az egész nép énekelte a »Szent vagy, szent vagy« kezdetű éneket, amíg a székesegyházba nem ért. Itt a *Te Deum* eléneklése után a sekrestyébe helyezték éjszakára az ereklyét...”³¹

31 *Diarium Collegii Jauriensis* S. J. 1771. VII. 15. (Győr, Egyházmegyei Könyvtár, A 5.); *Liber Foundationis Conv. Jaur. Anno reparatae Salutis 1699*. I. 362. (Győr, Egyházmegyei Levéltár.) Magyar nyelven közölve: BÁRDOS: *Győr zenéje...* i. m. (13. j.) 171.

Bajzáth József gróf barokkosan elnyúló körmondatokban, nyelvi cirádákkal, a retorikai szabályoknak megfelelő körkörös ismétlődésekkel a következőképpen kommentálta az eseményeket: „...Július tizenötödikén, mikor Bécsből elindultam, a vizek nagy veszélyeinek legyőzése után este fél kilenckor vonultam be Győrbe. Itt a város püspöke, a káptalan, a papság és nagy néptömeg a harangok zúgása közt a Fehérvári kapunál várta, és ünnepélyesen fogadta a Szent Jobbot. A magas királyi rendelet szerint rövid beszédben átadtam, hogy a székesegyházban éjszaka illendően őrizték. Erre a Szent Jobbot az erre a célra készült hordozó állványra tették, melyet a nemesi testőrök kivont karddal vettek körül. A kijelölt egyházi személyek dob és harsonaszóval, a papság és a nép énekszava mellett, mindenkinek nagy lelki öröme közt körmenetben a székesegyházba vittek, majd a *Téged Isten dicsérünk* eléneklése után a székesegyház örkanonokjának gondjára bízta. Ő a szentélyben Szent László ereklyéje mellett illendően elhelyezte. – Másnap a reggeli órákban a templom örkanonokjának kezéből visszavettem a Szent Jobbot és azonnal elindultam Pannonhalmá felé. Ott az összegyűlt néptömeg előtt, mozsárlövés és harangzúgás között, a templom bejárata előtt, ahol a szerzetesek kétoldalt felálltak (velük a tihanyi, bakonybéli és celldömölki apátok), a főpapi ruhába öltözött főapátnak rövid beszéddel átadtam, hogy háromnapos köztiszteletre helyezze ki, kellő módon és illendően őrizze. Illendő köszönettel, az örömtől könnyezve vette át, a főoltárra vitte s *Te Deum* után ünnepi misét énekelt. Utána magyar beszéd következett, majd a Szent Jobbot a karinges szerzeteseknek és a népnek csókra nyújtották. Az áhítatos tisztelet három napon keresztül a délelőtti-délutáni órákban oly nagy buzgósággal folytatódott, hogy a nép könnyező örömének látása még a kérges lelkű embereket is meghatotta. Maga a győri püspök káptalanjával, a papsággal és a néppel búcsújáró menetben jött Pannonhalmára, a környező helyekről pedig tizenhat zarándokcsoport érkezett. A buzgó nép otthagya az aratást, a sarlókat, s mindenünnen nagy számban sereglett össze s könnyek közt, nyilvánosan adott hálát azért, hogy az uralkodó visszaadta a nagy kincset szülőföldjének. A testőrök kivont karddal álltak állandóan őrséget az ereklye mellett és őrizték, hogy az összegyűlt néptömeg részéről minden veszélyt távol tartsanak. A főapát az egész három nap alatt ételben, italban és készpénzben is bőséges alamizsnát osztott az összecsődült nélkülözők közt. – A háromnapos köztisztelet végén, július tizenkilencedikén a reggeli órákban a főpapi ruhába öltözött főapát szerzeteseinek rendjét követve, s a még nagyobb számban megjelent nép előtt, dob és harsonaszó, a ha-

rangok és mozsarak hangjánál körmenetileg lehozta a Szent Jobbot a hegy aljára, s kölcsönös üdvözlések és jókívánságok mellett, a kocsira szállásom előtt átadta. Ezután folytattam az utat Buda felé, közben sok helyen harangzúgás és összesereglett nép fogadott.”³²

A ceremónia mély nyomot hagyott a város hitéletében és nem múlt el következmények nélkül. Ez mindenekelőtt a székesegyház gróf Zichy Ferenc által finanszírozott belső díszítésében nyilvánult meg egy következő ikonográfiai koncepciónak köszönhetően.³³ Az 1771–1774 közötti átalakítások kiterjedtek a falak burkolására és valamennyi oltár újjáépítésére. Különösen hangsúlyossá vált Szent István és László király tiszteletének reprezentálása: megdicsőülésük monumentális képe a szentély mennyezetén; egy-egy falkép a szentély két oldalfalán; s két oltár emlékükre az áldoztatórács vonalában.³⁴ A júliusi ünnepségre s a Szent Jobb őrzésére

32 Magyar fordítása: HOLOVITS Flórián: A Szent Jobb hazatérése. *Vigilia* 36 (1971) 554–555. Zenei vonatkozásai miatt idézi még: BÁRDOS: *Győr zenéje...* i. m. (13. j.) 270–171. – Bajzáthtól két dokumentum származik a győri és pannonhalmi ünnepségekre vonatkozóan. Az első 1771. július 19-én kelt gróf Esterházy Ferenc kancellárhoz (Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 39. Acta Generalia, Nr. 3696/1771), amelyet a herceg még aznap fölterjesztett az uralkodóhoz. (Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 39. Acta Generalia, Nr. 3697/1771.) Szélén a királynő megjegyzésével, hogy a Szent Jobb további útjáról is azonnal közöljenek vele minden hírt. Valószínűleg a Szent Jobb hazahozatala körül kifejtett tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy Esterházyt 1771. október 16-án a Szent István Rend nagykeresztjével tüntették ki. (Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 39. Acta Generalia, Nr. 6326/1771.) Esterházy Ferenc (1715–1785) a cselétszi ág őse, hitbizományának alapítója. Moson vármegye főispánja, udvari kamarai, majd belső titkos tanácsos. 1763-tól kancellár, 1777-től főudvarmester, 1783-tól horvát bán. A családról: MNL OL, Családok, testületek és intézmények levéltárai. P 219. Bajzáth másik beszámolója egyenesen a királynőnek íródott hasonló tartalommal. (Budapest, MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár. A 39. Acta Generalia, Nr. 3864/1771.) A zenekar élén Istvánffy Benedek állt. 1760–1778 közötti győri munkásságából mindössze hat változó miserészlet és két teljes mise (egyik miséjét Zichy arany-miséjére írta) partitúrája maradt fenn. A győri ünnepség zenei anyaga sajnos ez idáig nem ismert. Idevonatközoan: VAVRINECZ Veronika: A Győri Székesegyház zenéjének története. In: *A Győri Egyházmegye ezer éve*. Szerk.: Kiss Tamás. Győr 2000, 131–132. A győri ceremóniát követően másnap Pannonhalmára vitték a becses ereklyét. Az apátságban, amint ez Bajzáthnál olvasható, három napot időzött. A fogadás itt egybeesett László translatiójának ünnepével, s talán ez az ok is közrejátszott abban, hogy a győri püspök és kísérete elkísérte az amúgy sem nagy távolságra eső apátságra a menetet. (A Főapátsági Könyvtárban Sólmos Szilveszter O. S. B. szíves szóbeli tájékoztatása – 2002. október – szerint nincs külön anyag az ünnepséggel kapcsolatban.)

33 DÁVID: Ein Entwurf ... i. m. (1. j.); DÁVID: Maulbertsch... i. m. (1. j.); Buzási Enikő: A győri székesegyház Szent István-oltárképe. In: *Történelem – kép...* 2000, 478–481.

34 DÁVID: Ein Entwurf ... i. m. (1. j.) 152.; DÁVID: Maulbertsch... i. m. (1. j.) 118.

két alkotás utal. Az áldoztatórács vonalában álló oltárra Schmith Gábor hazafias áldozatkészségéből Jacob Gabriel Mollinarolo ólomreliefje került azt a jelenetet megmintázva, amikor Szent László király fölnyitatta Szent István király székesfehérvári sírját. A téma egyben célzás volt Szent István karereklyéjének elevatiójára is: a kendőbe csavart Szent Jobbot a sír fölött angyal emeli magasba.³⁵ A sekrestye fölötti falra pedig emlékeztetőül a győri Haydin Ferenc festette meg „historizáló” szellemben a Szent Jobb föltalálásának történetét.³⁶ A nagyszabású belső átalakítás záróeseménye a püspök 1774. augusztus tizenötödikén celebrált aranymiséje volt.

A két ünnep emléke tehát mégsem halványodott el teljesen, mert memoriale jelleget öltve szervesen beépült Győr katolikus életébe, sőt bizonyos barokk elemeit megőrizve, tovább él mind a mai napig. A rendelkezésre álló csekély adat nem teszi lehetővé a pontos, minden tekintetben hitelt érdemlő rekonstrukciójukat, de annyi még e szűkszavú forrásokból is kétségtelenül megállapítható, hogy nem igazán voltak önálló, illetőleg specifikusan regionális elemei. A Trient után megújult katolikus liturgia kereteibe illeszkedtek, vagyis komplex egyházi, irodalmi és képzőművészeti eszköztárat, roppant látványos, igényes és hatásos efemer díszleteket fölvonultatva. Ezek hűen tükrözték a város szélesebb rétegeinek

35 SOMOGYI Antal: A Szent Jobb oltára a győri Székesegyházban. *Győri Szemle* 1 (1930/4–6.) 182–183.; SZÉKELY Zoltán: Szent István barokk képkultusza Győrött. *Arrabona* 38 (2000/1–2.) 179–180. Mollinarolo szerződésének levéltári jelzetét először Aggházy Mária tette közzé: AGGHÁZY 1959, I., 244. Dávid Ferenc kutatásai szerint a szerződéskötést legkorábban 1773-ban írhatta alá. DÁVID: Ein Entwurf... i. m. (1. j.) 154.; DÁVID: Maulbertsch... i. m. (1. j.) 120.

36 Színes fényképfelvétele közölve: SZŐKE: Szent László... i. m. (13. j.) 28a. – Ugyanezt a témát dolgozta át a Győrött, a közeli Tárkány plébániatemplomának főoltárképéhez Globocsnig Ferenc 1858-ban. Olaj, vászon. Közölve és képe reprodukálva: KERNY Terézia: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. [Recenzió.] *Ars Hungarica* 17 (1989) 226.; KERNY Terézia: Szent László egyházalapításai az irodalomban, a képzőművészetben és a néphagyományban. *Pavilon* (1994/9.) 16., 18–19.; KERNY Terézia: Néhány dunántúli Szent László-ábrázolásról. In: *Szent László király emlékei a Dunántúlon*. Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI-SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 11.) Sümeg 2000, 76. A kompozíció tulajdonképpeni előképe Tarnóczi István verses Szent László-életrajzában (*Rex Admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae Historico-Politica, ad Christianam Eruditionem Elogijs Theo-Politicis illustrata*), Authore R. P. S. Tarnoczi e Societate Jesu. Viennae 1683 [RMK III. 3098.] látható a 202. lapon (XIII. kép), amelynek pandanja viszont Mansfeld Sebestyén rézmetszete volt. (Címlapelőzéként megjelent: Antonius GÁNÓCZY: *Dissertatio historico-critica de S. Ladislao Hungariae rege...* Viennae 1775. Mérete: 200 × 135 mm.) A sekrestye mennyezetképe az apostoli királyi cím adományozását örökíti meg, amellyel a pápa Mária Teréziát is kitüntette. SOMOGYI Antal: Ólomdomborművek a győri székesegyházban. *Arrabona* 3 (1965) 331.

vizuális kultúráját: baldachinokat, hordozható körmeneti szobrokat³⁷ és a Szent Jobb, a Szent Korona, a Magyarok Nagyasszonya, Szent István és Szent László király alakjaival, illetve a fejereklyetartó képével festett-hímzett zászlókat,³⁸ feliratokkal ellátott transzparenszeket, tűzijátékot, továbbá nagyszámú világi és klerikus asszisztenciát alkalmazva. Koreográfiájukat minden bizonnyal a világi főnemesség által rendezett ünnepségek, például a közelben birtokos Esterházyak vagy az óbudai Zichyek által rendezett bálók, színházi előadások, jeles évfordulók, névnap rendezvények is befolyásolhatták.³⁹ E szcenikai kellékek alkalmi jellegükből adódóan nyomtalanul elenyésztek, s csupán néhány szentkép, fogadalomból följánlott festmény, illetőleg egy-két utóbb készült képzőművészeti alkotás sejteti homályosan még egykori grandiozitásukat.

Két 18. századi győri ünnep.

Adalékok Győr barokk-kori Szent László tiszteletéhez.

In: *Rítus és ünnep*. Szerk.: BARNA Gábor – GYÖNGYÖSSY Orsolya. Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2010. 163–179. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 25.)

37 Két ilyen körmeneti szobrot őriznek például a vácrátóti (Váci Egyházmegye) római katolikus plébániatemplomban is.

38 Szent László fejereklyetartó hermájáról nem ismerek barokk képzőművészeti ábrázolást.

39 Idevonatkozóan vö. DÁVID Ferenc – FATSAR Kristóf: Esterházy „Fényes” Miklós herceg itineráriuma és az általa rendezett ünnepségek hercegi rangra emelkedésétől haláláig (1762–1790). *Levéltári Közlemények* 75 (2004) 83–103.

FERENCZY ISTVÁN NAGYVÁRADI SZOBORTERVE ÚJABBAN ELŐKERÜLT DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

Vörösmarty Mihály szerepe

a XIX. század első évtizedeinek Szent László-tiszteletében

Köztudott, hogy Vörösmarty Mihály (1800–1855) költeményei igen nagy hatást gyakoroltak a XIX. század első felének képzőművészeti tematikájára. A Kisfaludy Károly (1778–1830) fölkerésére írt *Cserhalom* (1825) című kiseposza például négy alkotás: egy grafika, egy nyomában készült, máig vitatott attribúciójú festmény, egy monumentális emlékmű és egy szobrokkal díszített emlékpark létrejöttét inspirálta.¹ Közülük az első kettő megvalósult, az utóbbi kettő azonban csupán terv maradt. Vörösmarty eposza adta az ötletet Kerlés (Szolnok-Doboka vármegye) földesurának, a birtokáról kerlésinek is nevezett gróf Bethlen Lajosnak (1782–1867), „az utolsó középkori jellegű lovagnak és hűbérúrnak”, hogy cserhalmi birtokán egy nemzeti emlékhelyet alakítson ki.² Föltehetően ugyancsak a költő sugalmazta 1834-ben, amikor a *Honművész* tudósítója szerint az első „mű-kitételt” rendezték Pesten, egy közös nagyváradai látogatás során Ferenczy Istvánnak (bár erre nem találtam konkrét utalást levelezésében),³ hogy készítsen a városnak egy lovas Szent László-szobrot.⁴ Ferenczy István és Bethlen Lajos terve egyaránt megghiúsult. A szobrászét anyagi és

1 Általános összefoglalás a témához: MARGÓCSY István: Kép és vers. A romantikus irodalom megjelenése a kora-reformkori versillusztrációkon. In: „Nem súlyed az emberiség!” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk.: JANKOVICS József. Budapest 2007, 1225–1232. (<http://www.iti.mta.hu/Szorenyi60/Margocsy.pdf> [2009. 10. 01.]).

2 Gróf Bethlen Lajos családjáról röviden: NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. II. Pest 1858, 81. A cserhalmi szoborparkról korábbi irodalommal: KERNY 2007.

3 *Vörösmarty Mihály levelezése*. Sajtó alá rendezte BRISITS Frigyes. (Vörösmarty Mihály Összes Művei, 18.) Budapest 1965.

4 Ferenczy augusztus 11–20. között tartózkodott a városban. Az utazás eredendő célja a Rhédey-síremlékek (Rhédey Lajos és neje, Kacsándy Teréz) fölállítása volt. Ferenczy István elkészítette a Rhédey család síremlékét Nagyváradon. Valamint egyéb külföldi vonatkozású hírek. *Tudományos Gyűjtemény* 18 (1834) 4. kötet, 261–262.

▼ László Cserhalmon. M. Hoffmann metszete Kisfaludy Károly *Aurorájában*, 1826

technikai problémák, a gróf ötletét a szabadságharc alatt kitört román lázadás akadályozta meg.⁵

Vörösmarty a *Cserhalom* megjelenése után még többször visszatért a szent uralkodó alakjához egy-egy epigrammában vagy emlékversben. Ezek közé tartozik egy 1833-ban írt négysoros Szent László-költeménye is:

5 KERNY 2007, 85–92.

Béla fiát, Lászlót a váradi sírterem őrzi,
 Lelke magas mennynek fénypalotáiban él.
 Sok harcolt hajdan vad erőben bátorodott hős:
 A legerősebb ő s a haza szente vala.

A barokk irodalmi reminiscenciákat, nevezetesen a jezsuita Tarnóczi István (1626–1689) XVII. század végi *Szent László-előgiumának* sorait,⁶ sőt mi több, illusztrációit is fölidéző borongós hangulatú vers tömör jellemzést ad László dicső tetteiről, szentségéről, de fölvillan egy pillanatra az egykor a zarándokok tömegeit vonzó „váradi sírterem”, azaz a Szűz Mária tiszteletére szentelt székesegyház is, melynek romjai a vers keletkezésének időpontjában már réges-rég a föld alatt rejtőztek. A középkori Várad a török hódoltság után teljesen elpusztult, híres, Márton és György kolozsvári szobrászok öntötte aranyozott bronz királyszobraival együtt. A törökök 1660-ban ágyúöntésre próbálták felhasználni a palládiumként tisztelt monumentumokat, de annak sikertelensége miatt, a hagyomány szerint, Nándorfehérvárnál a Dunába süllyesztették valamennyit. Köztük volt Szent László 1369-ben készült lovas szobra is, melynek újbóli föllállítása a város 1692-ben történt felszabadítása után, a barokk újjáépítéstől kezdve foglalkoztatta a Váradi Egyházmegye főpapjait.

Szent László Vörösmarty egyik példaképe volt, aki mind kilenc évvel korábbi kiséposzában, mind az idézett epigrammában a nemzeti múlt dicső csataival próbálta felidézni a múltat és lelkesíteni a kortársait. Emellett meg volt győződve arról is, hogy egy monumentális emlékmű honfitársai hazafias érzületére is nagy hatással lesz majd. Ötlete azonnal visszhangra talált barátjában, aki mellesleg éppen I. László szentté avatásának, illetve a város felszabadításának hétszáz, illetve kétszáz éves évfordulóján született, mert az ő tervei is hasonlóak voltak. A „harmincas évek óta, midőn régi írói köre helyett Vörösmartyhoz és Fáyhoz csatlakozott, ezekkel együtt élte át Magyarország megújhodásának minden mozzanatát. Szemköre tárgult, vágyai nőttek; eredeti művészeti terve, a jeles magyaroknak egy szerieszt faragni, csakhamar kicsinyesnek tűnhetett föl előtte. Amint a régiek személyes ódái helyébe Vörösmarty nemzeti eposza lépett, az ötven felé közelgő művész is ifjú lelkesedéssel néz új föladata elé: a kortársak kis képmásai helyett a nemzeti nagy hősnek emlékszerű szobrát teremteni

6 TARNÓCZI 1683.

meg.”⁷ A költő és Ferenczy nagy álma szerencsésen összetalálkozott a város püspökének elképzeléseivel is.

▼ AZ EGYHÁZPOLITIKAI HELYZET
LAJCSÁK XAVÉR FERENC VÁRADI PÜSPÖK KORÁBAN

A XIX. század első évtizedeiben Bécs, kisebb-nagyobb engedmények ellenére, ismét egyre nagyobb befolyást próbált gyakorolni birodalmában a katolikus egyházra. Az 1848-ig tartó posztjozefinista korszakban az abolíciós rendelkezések miatt elszenvedett sokk, az egyre jobban terjedő liberalizmus és az általánosan tapasztalható szekularizáció miatt a hitélet mélypontra süllyedt Magyarországon. A magyar király mint legfőbb kegyúr az egyházi közigazgatást csaknem teljes egészében az állami adminisztráció alá vonta. Mivel az állam csupán jövedelemszerző forrásnak tekintette a katolikus egyházat, számos püspökséget egyszerűen nem töltött be. Közéjük tartozott 1811–1821 között a váradi püspökség is.⁸ Vurum József 1821–

7 MELLER 1906, 254.

8 A korszakra vonatkozó általános egyháztörténeti irodalom: Acta synodi nationalis... OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 3912.; [LONOVICS József:] *A josephinismus és az egyházat illető legújabb császári rendelvény*. Bécs 1851; FÜSSY Tamás: VII. Pius pápasága. Budapest 1876; BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora (1815–1847)*. (A Magyar Nemzet Története, IX.) Budapest 1897; SZOKOLSZKY Bertalan: *A Kassai Százéves Egyházmegye Történeti Névtára és Emlékkönyve. 1804–1904*. I–II. Kassa 1904; MESZLÉNYI Antal: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. In: *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve* III. Budapest 1933, 303–329.; MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846)*. Budapest 1934; MESZLÉNYI Antal: *Az egri érsekség felállításának s a kassai és szatmári püspökségek kihasításának története*. Budapest 1938; HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. (Aurora Könyvek) (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, I.) München 1973; MÓRIC CSÁKY: *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. Wien 1981; TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: Utószó. In: JORDÁNSZKY Elek: *Magyar Országban, 's az ahoz tartozó részekben lévő Boldogságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása... Posonban 1836*. Hasonmás kiadás. Utószó, irodalom, térkép: TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA. Budapest 1988, 3–46.; KATUS László: *Egyházi-politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700–1848)*. In: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerk.: ZOMBORI István. Budapest 1996, 171–209.; NAGY István: Rudnay Sándor élete és kora. In: *Rudnay Sándor kora. Alexander Rudnay a jehó doba*. Szerk.: KÁFER István. Budapest–Esztergom–Nagyszombat 1998, 25–33.; *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi történeti konferencia előadásai*. Szerk.: HEGEDÜS András – BÁRDOS István. Esztergom 1999; FAZEKAS Csaba: *A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra*. In: *Fiatál egyháztörténészek*

1827 közötti rövid egyházkormányzata után a korábbi rozsnyói püspökség éléről a hazai katolikus érdekek intranzigens védője, Lajcsák Xavér Ferenc került az egyházmegye élére (1827–1840), aki mind egyházpolitikáját, mind mecenatúráját tekintve kétségtelenül a XIX. század első felének legjelentősebb váradai püspöke volt.⁹

1836. január 7-én kelt beszámolójában részletes jelentést küldött a Szentszéknek egyházmegyéje állapotáról. Az illetékes kongregáció 1838. március 18-án írt válaszában jóváhagyta a leiratot, ugyanakkor azt javasolta, hogy a püspök állítson fel úgynevezett kisszemináriumot (a gimnazistakorúak nevelésére). Szorgalmazta a gyakoribb vizitációt és bérmlást. Fölhívta továbbá a figyelmét a kánonjogilag rendezetlen vegyes házasságok kérdésére. A főpapok közül ő rendelkezett 1839-ben először a reverzálisról, vagyis arról, hogy csak azokat a vegyes házasságokat szabad megáldani, melyeknél a gyermekek katolikus nevelése biztosítva van.¹⁰

írási. Szerk.: FAZEKAS Csaba. Miskolc 1999, 76–113.; SARNYAI Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómiai törekvések megjelenése.* (METEM Könyvek, 38.) Budapest 2002; KÓKAY György: Az első katolikus hitbuzgalmi folyóirat, a Magyar Sion és melléklapja, az Anastasia (1838–1839). *Magyar Könyvszemle* 121 (2005) 247–250.; Joachim BAHLCKE: *Ungarischer Episkopat und österreichische Monarchie. Von einer Partnerschaft zur Konfrontation (1686–1790).* (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 23.) Stuttgart 2005; FAZEKAS Csaba: *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–Magyar Monarchiában.* (Műhelytanulmányok, 4.) Miskolc 2008; FAZEKAS Csaba: *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–Magyar Monarchiában.* In: *Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918).* Budapest 2008; CZAUN János: *A Habsburgok egyházpolitikája Magyarországon a jozefinizmustól a Monarchia széthullásáig.* Szakdolgozat. Pécs, Hittudományi Főiskola. (Forrás: <http://czaun.hu/oneletrajz.html> [2009. 06. 18.]); VELLADICS Márta: *A II. József korabeli szerzetesrendi abolíció művészettörténeti vonatkozásai.* PhD-dolgozat. Budapest 2003. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, Könyvtár, ltsz.: 1010.)

9 Levelezésének egy részét a Tiszáninnen Református Egyházkerület Nagykönyvtárában, Sárospatakon őrzik. Kt. 898.

10 Lajcsák Ferenc váradai püspökségéről még nem született összefoglalás. Működésére vonatkozó fontosabb irodalom: [Sz. n.] Lajcsák Xav. Ferencz nagyváradai püspök rövid életrajza, 's jótékonyosságai. *Religio és Nevelés* 1843. II. félév, 6. sz., 45–46.; 7. sz., 54–55.; Lajcsák Xavér Ferenc végrendelete. *Világ* 40. sz. (1843) 23–24.; Bozók Alajos: *A nagyváradai kir. Akadémia százados múltja 1788–1888.* Budapest 1889, 54.; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* VII. Budapest 1900, 639–641.; *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850).* Sajtó alá rendezte: VANYÓ Tihamér. Pannonhalma 1933, 291–305.; *A Nagyváradai Egyházmegye történelmi sematizmusa.* Összeállította: FODOR József. Nagyvárad 2003. (Forrás: <http://www.varad.org/hist.htm> [2009. 10. 06.]); FAZEKAS Csaba: Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839). *Sárospataki Füzetek*, (2009/1.) 11–32.

Nagynevű elődjéhez, gróf Patachich Ádám püspökhöz (1760–1776) hasonlóan szintén azon fáradozott, hogy a város egykori fényét megpróbálja visszaállítani. Patachich a török megszállás, illetve a protestantizmus térhódítása miatt kialakult siralmas állapotokon szeretett volna változtatni a Mária Terézia által is hathatósan támogatott építkezéseivel. Lajcsák százazres nagyságrendű alapítványaival és iskolai programjaival egyrészt a késő jozefinizmus elleni törekvésekhez kapcsolódott, másrészt saját egyházmegyéje reprezentációját szolgálta. Támogatta a váradoszi templom helyreállítását, a váradi új kapucinus templom és kolostor, valamint a Kálvária-kápolna építkezéseit. A Szent László lovas szobor fölállításának Vörösmarty, illetőleg Ferenczy által javasolt ötletét is azonnal felkarolta, mert tökéletesen beleillett programjába.

Ferenczyt nem először bízták meg egy korábbi történeti-egyházi tradíciót újjáélesztő katolikus egyházi programban való munkával. Kilenc évvel korábban Esztergomban vállalt hasonló feladatot, ahol 1821-ben lebontották az ősi, Szent István protomártírról elnevezett prépostsági templomot az új székesegyház alapozási munkálatai miatt. Bár Mathes Nepomuk János még lerajzolta a romos épületet, felmérése nyilván nem pótolhatta a város lakóinak évszázadokon át, a török hódoltság ellenére is töretlenül élő, Szent István vértanúhoz fűződő kultuszát.¹¹ Rudnay Sándor érsek (1819–1831) a lebontott épület helyett a székesegyházba egy új, a diakónus tiszteletére szentelt kápolnát tervezett, ahová a szobrász készítette az oltárt.

▼ KUTATÁSTÖRTÉNET

Ferenczy István életművében, megvalósulása hiányában, csupán marginális helyet foglal el a Szent László lovas szobor terve. Visszhangja, a Hunyadi Mátyás-tervvel ellentétben, egyáltalán nem volt. A szobor kivitelezésével kapcsolatos problémák kizárólag Ferenczynek az öccsével és a nagyváradi püspökkel folytatott levelezésében követhetők nyomon.

Először Meller Simon foglalkozott a monumentummal máig alapvető monográfiájában pár mondat erejéig,¹² Wallentinyi Dezső, a Rimaszombati Egyesült Református Főgimnázium magyar–latin–görög szakos tanára

¹¹ MATHES 1827, IV. tábla.

¹² MELLER 1906.

▾ Ferenczy István: Vázlat a nagyvárad Szent László-szoborhoz, 1834

pedig az addig ismert idevonatkozó levelezését tette közzé.¹³ 1932-ben Bíró József *Nagyvárad barok és neo-klasszikus művészeti emlékei* című doktori értekezésében, bár e korszak emlékeiről alig írt valamit, négy újabb forrást

¹³ WALLENTINYI 1912.

közölt a Püspöki Levéltárból.¹⁴ 1992-ben Kerny Terézia foglalkozott ismét a nagyváradi lovasszobor-tervvel a Ferenczy István születésének kétszázadik évfordulója alkalmából rendezett rimaszombati emlékkonferencián.¹⁵ Kutatási eredményeit először egy ikonográfiai tanulmányba ágyazva,¹⁶ majd a konferencia kötetében önállóan publikálta.¹⁷ A szobor tervének a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őrzött vázlatát Szatmári Gizella közölte először a *Művészettörténeti Értesítő*ben.¹⁸ Sándy Gyula építész 2005-ben kiadott önéletrajzában többször utalt őseinek, jelesül apai nagybátyjának, Ferenczy József sárospataki református esperesnek, illetve az ő bátyjának, Ferenczy Istvánnak a családja tulajdonában lévő hagyatékára.¹⁹ Ez a hagyaték nem volt ismeretlen a kutatók előtt. Az írott dokumentumokból 1978-ban Cifka Péter közölt is néhány levelet monográfiájában, többek között Lajcsák Xavér Ferenc püspök kívánalmait a lovas szobor technikájára vonatkozóan.²⁰ Ferenczy István hagyatékából a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében 2007 őszen kiállítást rendeztek.²¹ Bár a Szent László-szoborra vonatkozó levelek ismertek voltak, jelentőségük igen nagy, mert a még Biró József közlésében említett első váradi fogalmazványok jelenlegi őrzési helye ismeretlen.

14 BIRÓ 1932, 148–152. Okmánytár, LXX–LXXIII. (Eredeti jelzetük: Nagyváradi püspöki levéltár, Dioecesis, 3057/373.)

15 Ferenczy István szobrász születésének 200. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés. Rimaszombat (Rimavská Sobota), 1992. november 13–14.

16 KERNY Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993) 44., 45–46. (Lásd e kötetben is!)

17 KERNY Terézia: Ferenczy István nagyváradi szoborterve. In: *A Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület Évkönyve 1998–2002*. 3. Rimaszombat 2003, 84–88.

18 SZATMÁRI Gizella: Ferenczy István, a „művész” pályaképéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 40 (1991) 82–91.

19 SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templomépítő, tervező és művezető építész*. A szöveget gondozták és szerk.: FEHÉRVÁRI Zoltán – HADIK András et al. (Lapis Angularis, VI.) Budapest 2005.

20 CIFKA Péter: *Ferenczy István*. Budapest 1969.

21 A „szép művészségek” kezdetei: *Ferenczy István (1792–1856). Művek, dokumentumok, közelítések*. Kiállítás a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében. A kiállítást rendezte: BICSKEI Éva. 2007. X. 25.–XII. 20. [A kiállításnak nem jelent meg katalógusa.]

▼ FERENCZY ISTVÁN NAGYVÁRADI LOVASSZOBOR-TERVE

Éppen végrendelkezésének napján, 1834. augusztus 10-én kelt útra Ferenczy István Vörösmarty Mihály társaságában Nagyvárad felé. Két hétig tartózkodtak a városban, ahol a helyi sajtó szerint igen fényes fogadtatásban részesültek. Ünnepeket követett. Ez idő alatt látogatták meg a váradi püspököt is, s javasolták neki a Szent László lovas szobor elkészítését. Szóbeli tárgyalásaik eredményeként Lajcsák azonnal megbízta Ferenczyt, hogy minél előbb készítsen vázlatokat és mintát a szoborról; a művész hamarosan eleget is tett a kérésnek.²² „Ez lett volna első, történeti emlékektől megszentelt helyen fölállított műve. Evvel hathatott volna kedve szerint a közre, dicsőíthette volna a nemzeti múltat, ebben megvalósulhattak volna lelke álmai.”²³ Az elvégzett előkészítő munkákról 1834. október 8-án kelt levelében értesítette a püspököt, s megküldte neki az aláírandó szerződés fogalmazványát. E hat pontba foglalt contractus szerint a vörösrézből kalapált szobor kilenc láb magas lenne, talapzatának két hosszanti oldalát reliefek díszítenék Szent László életéből: „...egyik a kunokkal való hada, másik a nép megszomjúhozásakor a kősziklából csudaképpen kieresztett víz. Ezen tábláknak hossza mintegy nyoltz láb.”²⁴ A piederstál elejére és hátuljára a püspök és a szobrász neve került volna. Határidő: 1838. június 27. Honorárium: tízezer forint, mely három részletben fizetendő ki.

A reliefek témája nem volt véletlen. A „kunokkal való had”-on minden bizonnyal az 1068-as kerlési ütközet s nem egy másik csata volt értenődő, amely 1453 óta, a bécsi egyetem magyar nemzetének második anyakönyvében szereplő miniatúra megjelenésétől a Magyar Királyság egyik szimbólumának számított a Magyarok Nagyasszonya mellett. E témát egyértelműen Vörösmarty *Cserhalom* című kiseposza inspirálta. A vízfakasztás csodájának felbukkanása eredendően a barokk kor hagiográfiai-ikonográfiai leleménye volt, de aktuális jelentést is hordozott: a kompozícióval ugyanis, a háttérben harcoló katonák révén lehetőség kínálkozott burkoltan utalni a mindenkori függetlenségi küzdelmekre.

Lajcsák a levél kézhezvétele után azonnal tárgyalni kezdett a káptallal.²⁵ A káptalan azonban még abban a hónapban visszaküldte a terve-

22 Ferenczy István Lajcsák Xavér Ferenchez. Buda, 1834. október 8. Közölve: BIRÓ 1932, 149. Okmánytár, LXX.

23 MELLER 1906, 241.

24 Szerződésfogalmazvány. Közölve: BIRÓ 1932, 149–150. Okmánytár, LXXI.

25 Uo.

zetet egy levél kíséretében, amelyben kénytelen volt arról tudósítani az egyházfőt, hogy nem áll módjában a Szent László-szobor költségeihez hozzájárulni, „mivel a földrengés az egyházmegyében nagy pusztításokat okozott, s a reparálás súlyos összegekbe fog kerülni”.²⁶ 1834. november 19-én Ferenczy öccséhez, Józsefhez írt levelében arra kérte testvérét, hogy tárgyaljon az akkor éppen Pozsonyban tartózkodó Lajcsákkal megbízatása ügyében.²⁷ A válasz biztató volt. A püspök ugyanis az anyagi nehézségek ellenére sem tett le szándékáról, de, mint egy-egy december 18-án, illetve január 12-én írt leveléből kiviláglik, kevésbé költséges megoldást javasolt, s egyben aggodalmának adott hangot a szobor technikai kivitelezésével, nevezetesen a trébeléssel kapcsolatban. A kivert munka helyett statikai megfontolásokból és a maradandóság miatt öntést, illetve kőszobrot ajánlott. Ferenczy azonban a javaslatokat – külföldi példákra hivatkozva – nem fogadta el.²⁸ 1835. április 25-én kelt, öccséhez, a „Hittudomány Doctorá”-nak címzett levelében beszámolt arról, hogy ismét Nagyváradon járt, és megmutatta a püspöknek, majd nála hagyta a Szent László-szobor kis gipszmintáját: „levittem neki a jó forma nagyságba és igen tisztán készült Sz. László modelljét is. (...) nekem egy tisztességes honoráriumot adván a mintát megtartotta, és későbbi válasszal biztatott vagy fél esztendő múlva. Most tudom, mibe vagyok, és hidd meg nekem, hogy nagyon meg vagyok nyugodva, hogy azon nagy tárgynak élhetek, ti. a rajzok készítésének. Ebéd utáni egyedül magános beszélgetésünkbe előhozott tégedet is, magasztalván, hogy igen jámbor és szelíd vagy, és meg vallyá, hogy sajnállya, hogy részikről való nem vagy, és félt, hogy a követ urak elrontanak. – Ezen kinyilatkoztatás maga megérdemlett egy Nagy Váradi utazást. Hát csakugyan nagy tövis az az ő szemekbe, hogy mi ez vagy amazok vagyunk.”²⁹

Ferenczy elkeseredetten tért vissza Budára, abban a meggyőződésben, hogy pusztán protestáns volta miatt húzódik pályázatának érdemi

26 A váradi káptalan Lajcsák Xavér Ferenchez. 1834. október 27. Közölve: BIRÓ 1932, 150–151. Okmánytár, LXXII. A nagyváradai (és érmelléki) földrengésről: NYÍRÝ István: A' földrengések' tudományos ismertetése. *Tudományos Gyűjtemény* 1835., 8. k., 97–136.

27 Budapest, MNG, Adattár, 1920/608. levél.

28 Ferenczy István Lajcsák Xavér Ferenchez. Buda, 1835. január 12. Közölve: BIRÓ 1932, 151–152. Okmánytár, LXXIII. Ennek a fogalmazványnak a tisztázata került az Akadémia Kézirattárába.

29 Budapest, MNG, Adattár, 1920/612. levél. A szobor gipszmintája elpusztult vagy lapfang. A tervezett monumentum külalakjáról, amelynek talapzatát – többek között – a cserhalmi (kerlési) ütközet relíeffe díszítette volna, csupán Ferenczy néhány levele és egy ceruzavázlata (MNG, Grafikai Osztály, ltsz.: 1902-780/3) informál.

▀ Leonardo da Vinci: I. Ferenc francia király lovas szobra, 1519 előtt. Ferenczy István gyűjteményéből

elbírálása (illetve egyéb katolikus megbízásai), amelyet az a tény is megerősített szemében, hogy a püspök pozitív válasza sem fél év múlva, sem később nem érkezett meg.³⁰ Ferenczy mindenesetre két év múlva még egyszer kísérletet tett az igenlő válasz kicsikarására. 1837. október 28-án ugyanis a következőkről tájékoztatta öccsét: „a váradi püspök Lajcsák hallgat. E nyáron a Deron vagy most Nákóházára jövő négy lovat is jóformán űzőbe vettem, hanem »majd-majd megfontoljuk, de megcsináltatjuk« a felelet.”³¹ Ferenczy, aki sem külhoni tanulmányai során, sem pedig már magyarországi munkássága alatt nem foglalkozott a trébelés technikájával, a monumentális ércszobrok kivitelezésének műszaki problémáival és nehézségeivel, és egyáltalán nem a nagyszabású emlékművek tervezésével, meglehetősen magabiztosan – levelei legalábbis erre engednek következtetni – nyilatkozott a püspöknek az elvégzendő feladatokról, némiképpen a kor divatos retorikai fordulataival, amelyekben több volt a pátosz, mint a realitás.

▀ Ferenczy István: Hunyadi János- és László-érme, előlap és hátlap

30 Mentségére szóljon, hogy ebben az időben éppen betegeskedett, 1836 nyarán pedig tűzvész sújtotta a várost.

31 Közölve: WALLENTINYI 1912, 288. Nr. 110.

▼ Savoyai
Emánuel
torinói lovas
emlékművéről
készült
litográfia
Ferenczy István
hagyatékából

Mire alapozta vajon ezt a magabiztosságot? Milyen forrásokat, mintaképeket, monumentumokat láthatott, amelyek ösztönözhatték és inspirálhatták egy dinasztikus-nemzeti emlékmű megalkotásához? A Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályán őrzött egyetlen vázlatán kívül minden idevonatkozó dokumentum elpusztult vagy lappang.³² A fölvetett kérdésekre ezek hiányában csak hipotetikus válaszok adhatók. Annyi bizonyos, hogy bécsi tanulóévei alatt használta az Akadémia titkára és könyvtárosa, Ellmauer (1772–1833) tanulmányát Franz Anton von Zauner (1746–1822) II. József császárt (1780–1790) ábrázoló klasszicizáló késő barokk szobráról, hiszen legelső fogalmazványában is ezt a monumentumot tartotta követendő mintaképnek,³³ és elragadtatva írt róla szüleinek már 1814-ben is.³⁴ Ez az alkotás volt az, amely az ellenségeit letipró uralkodói lovas szobor hagyományait megtörve, a népét megáldó, felvilágosult ural-

32 Vö. 29. jegyzet! Ez a rajz feltehetően 1834-ben készült.

33 Vö. 22. jegyzet!

34 Közölve: WALLENTINYI 1912, 58.

kodót ábrázolta, tudatosan utánozva a filozófus császár, Marcus Aurelius római szobrát, amelyet római ösztöndíjasként személyesen is láthatott nap mint nap. Az Itáliában vásárolt kisbronz gyűjteményében pedig volt egy olyan alkotás, Leonardo da Vinci Valois I. Ferencet ábrázoló lovas szobra, melynek formai, technikai megoldásait tanulmányozhatta.³⁵ Albert (Bertel) Thorvaldsen (1770–1844) műhelyében is szerezhetett benyomásokat, aki éppen 1820-ban kapta megbízatását Karl Philipp Schwarzenberg (Karl Philipp Fürst zu Schwarzenberg) osztrák tábornok emlékművének elkészítésére. Az emlékmű talapzatát a tábornok csatáinak reliefjei díszítették, mely nyilván inspirálóan hatott rá a cserhalmi ütközet jelene-téhez. Idehaza a pozsonyi prépostsági templom Donner-féle Szent Márton-szobrát 1826-ban vagy 1827-ben minden bizonnyal látta.³⁶ Könyvtárában megvolt hazai mesterének, Sárvári Pálnak (1765–1846) a tankönyve, aki-nél ugyanaz a felvilágosult uralkodó ikonográfia volt követendő példa, mint Ellmauer kötetében.³⁷ Grafikai gyűjteményében létezett ezenkívül egy rézmetszet Savoyai Emánuel (Philibert Emanuel) torinói lovas szobráról, és tudomása lehetett egykori pártfogója, Thorvaldsen legújabb munkájáról, I. Miksa bajor választófejedelem Münchenben felállítandó emlékművéről is, melynek kivitelezéséhez a dán mester 1830-ban fogott hozzá. Bár monumentális emlékműről álmodott, jómaga csupán egyetlenegyszer foglalkozott – teljesen más léptékben és technikában – lovas figura megformálásával.³⁸

Csatári Ottó 1844-ben a következő sorokat jegyezte fel Nagyvárad-ról, nem kevés politikai éllel: „Mondják, hajdan Szent Lászlónak érc lovas szobra volt itt látható. Mai időkben a hálás utódoknak ilyenre nem jut pénzök a korteskedés miatt. Ferenczyvel néhány év előtt márványból akarták kifaragtatni, de a dús adományozónak drágállották a műemléket.”³⁹

35 G. AGGHÁZY Mária: *Leonardo lovas szobra*. Budapest 1972; G. AGGHÁZY Mária: *Leonardo's equestrian statuette*. Budapest 1989.

36 Pozsonyi látogatásairól a Wallentinyi Dezső által közölt levelei tájékoztatnak.

37 SÁRVÁRI Pál: *A' Rajzolás mesterségének kezdete*. II. Rajzolta és metszette: BEREGSZÁSZI Pál. Debreczen 1807, 28. Ferenczy könyvtárának jegyzéke a Magyar Nemzeti Galéria Adattárában található, leltári száma: 1939/3530.

38 Ez az alkotás egy 1823-ban Rómában készített, Hunyadi Jánost és Lászlót megörökítő bronz emlékérem volt. [Huszár Lajos: *Személyi érmek*. (Bibliotheca Humanitatis Historica) Budapest 1999, 198. sz.]

39 CSATÁRI OTTÓ: Utazási emléklapok. Nagy-Várad. Életképek I. Pest 1844. XI. 6., 614.

Valójában egészen más okok miatt hiúsult meg a szobor fölállítása. Ferenczy magasztos eszméi és honfiúi buzgalma ugyanis nem volt elégséges az óriási szobrászi feladat megvalósításához, amire Lajcsák nagyon jó érzékkel rátapintott. Ferenczynek azonban ez a kudarc nem szegte kedvét, s átmeneti alkotói válság után, 1839-ben ismét megpróbálkozott a „nemzeti génusz” monumentumának megalkotásával. A Hunyadi Mátyás- emlékmű tervei körül kialakult viták és indulatok azonban ekkorra egyértelművé tették mindazokat a fogyatékoságokat és súlyos kvalitásbeli problémákat, amelyek csiráiban már a nagyváradai szobortervben is benne voltak.⁴⁰ Szent László lovas szobrának nagyváradai fölállítása többször is fölmerült még Ferenczy terve után. A munkácsi Schönbörn Vasgyár jegyzéke szerint 1848-ban egy öntöttvas szobrot szállítottak Nagyváradra, mely tisztázatlan körülmények között megsemmisült.⁴¹

Magyarországon az első vörösrézből trébelt Szent László lovas szobor Mihály Gábor Vésztő-Mágoron felállított monumentuma volt, mely a mil- lecentenárium nagy szoborállítások alkalmával készült.⁴² Egy tíz méter magas kőoszlop formájában a cserhalmi emlékmű is megvalósult. 1998. augusztus 15-én Cegőtelkén, a református temető domboldalán felavatták Kolozsi Tibor szobrászművész alkotását, a Cserhalom Emlékművet.

Ferenczy István nagyváradai szoborterve
újabbban előkerült dokumentumok tükrében.
In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között.*
Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Szerk.: ORBÁN JÁNOS.
Marosvásárhely–Kolozsvár 2011, 249–260.

40 A Mátyás király szobortervéről részletesen: TÍMÁR Árpád: Vita Ferenczy István Mátyás- emlékmű tervéről. *Ars Hungarica* 21 (1993) 163–202.

41 MNL OL, Z 1205. Újkori Gazdasági Levéltár. A Schönbörn grófok Munkács-Szentmiklósi Vasgyárának iratai.

42 Hasonlót szánt a horvátországi Szentlászlófalvára is. LŐCSEI Gabriella: Koronák, angya- lok, szentek – országszerte. Millenniumunk szobrásza: Mihály Gábor. Szent László vö- rösréz lemezekből. *Magyar Nemzet* 64 (2001) 2001. január 4., 14.

■ SZENT LÁSZLÓ, „ERDÉLY VÉDŐSZENTJE”, II.

XIX. század

A kolozsvári Művészettörténeti Tanszék fennállásának tizedik évfordulója alkalmából 2005 októberében rendezett tudományos konferencián arra próbáltam választ keresni, hogy létezett-e a magyar államiséget viszonylagosan fönttartó XVI–XVII. századi történeti Erdélyben egy önálló arculatú Szent László-tisztelet. Azt gyanítottam ugyanis, hogy a gyakorta emlegetett „Szent László, Erdély védőszentje” kifejezés az akkori egyháztörténeti és politikai eseményekkel állhatott összefüggésben, azok hatása révén jöhetett létre. Előadásomat azonban kénytelen voltam negatív konklúzióval zárni; magyarán, sem a fejedelmi udvarban, sem pedig az ország-részben nem lehetett kimutatni ilyesfajta régióspecifikus tiszteletet.¹ Logikus volt tehát, hogy a kutatást ki kell terjeszteni a következő évszázadokra is. Jelen tanulmány azokat a XIX. századi történeteket vizsgálja, némi XVIII. századi előzménnyel, amelyeknek véleményem szerint köze lehetett kialakulásához.

■ XVIII. SZÁZAD

1692-ben fölszabadult Várad. A kényszerű szepesi tartózkodási helyükről a városba visszaérkező püspökök első gondja a szétzilálódott egyházmegye újbóli helyreállítása volt. Az ereklje és épületek nélkül maradt hajdani búcsújáró hely egykori fényének helyreállítása ekkor még szóba sem jöhetett.

Az Erdélyi Püspökség, mint a Váradi Egyházmegye lelkipásztori ügyeinek és Szent László tiszteletének – már csupán földrajzi helyzeténél fogva is – folytatója, gyakorlatilag úgyszintén nem létezett. Gyulafehérvári

1 KERNY Terézia: *Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

▼ Josef Caspar Bachman: Mária és gyermeke kijelöli Szent Lászlónak a nagyvárad székesegeyház helyét, 1782

székesegyházukat csupán 1715-ben kapta vissza az újjáalakuló egyházmegye. A súlyos anyagi nehézségekkel küszködő erdélyi püspökök energiáját elsősorban a katolikus hitélet föltámasztása és a székesegyház újjáépítése kötötte le, ahová 1730-ban Szent István, László, Gellért és Adalbert szobraikat helyezték el. A század végén Batthyány Ignác a Szent László fejéreklyéjéből még a XVI. században leválasztott fog számára egy copf stílusú ezüstartót készíttetett.² Ezek azonban túlságosan is kis jelentőségű lépések voltak ahhoz, hogy fölvirágoztassák a Szent László-tisztelet egykori fényét.

1748-ban Doboka vármegye címerének (és pecsétjének) felső mezőjébe Szent László vágatató lovas alakja került. A címerkép a vármegyéhez tartozó Kerlésre, pontosabban 1068-ban ott zajlott nevezetes ütközetre utal, amikor Salamon király unokaöccsei, Géza és László hercegek segítségével győzelmet aratott a besenyők fölött, s mely csatában László herceg megmentett egy elrabolt magyar hajadont.³

Néhány szórványos, Szent Lászlóra vonatkozó dokumentum és képzőművészeti emlék ismert még máshonnan is. Kristyóron (Hunyad vármegye) például a szintén középkori hagyományokat élesztették föl, amikor a település XVIII. századi pecsétnyomója címerképéül egy alabárdos Szent Lászlót választottak.⁴ Mindezek azonban szintén periferikus jelenségek voltak.

▼ A CSERHALMI TÖRTÉNETI EMLÉKHELY GONDOLATA

„A haza földbe van terítve harczy sírdombokkal: alig van tájék, hol a pásztor gyermek ilyenekre nem ülhetne, hogy nyáját legeltesse. A gyermek is tudja, hogy ő tatár vagy török csontokon ül, miket ősei ott lesulytának; s még sincs egyebünk utánna, fájdalmas dicsőségnél.”

(Kővári László: Erdély régiségei. Pest, 1852. 264.)

2 ENTZ 1958, 175.

3 A pecsétre röviden utal: ZSIHOVICS Ferenc: *Szentek élete*. IV. 2. Eger 1869, 160.

4 Vörös viasz. Sérült. Átmérője: 30 mm. Felirata: „SIGIL POSSIONIS KRISTYOR”. (Budapest, MNL OL, V 5. Altenburger Gusztáv és Réső Ensel Sándor címer és pecsétgyűjteménye. Községek.) – A falusi, községi pecséteknek nem volt jogbiztosító szerepe, annak használata a község belső ügye volt, a közösségtől függött, hogy választott jelképhez ragaszkodik-e, vagy pecsétábrája közömbös volt-e számára. Idevonatkozóan: NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: A községi címerek múltja és jelene. *Turul* 79 (2006) 23.

- ▼ Vadászat közben angyal figyelmezteti Lászlót, hogy a Körös folyónál alapítson templomot Szűz Máriának. Metszet Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681

A Kisfaludy Károly „szerkeszté”, Trattner–Károlyi nyomdájában kiadott *Aurora* című hazai zsebalmanach ötödik évfolyamában (1826/4.) jelent meg Vörösmarty Mihály *Cserhalom* című eposza. A műértő olvasók táborában, így Kazinczy Ferenc részéről is nagy elismerést kiváltó elbeszélő költeményt Kisfaludy Károly rajza illusztrálta,⁵ amelyet egy bécsi grafikus, Michael Hoffmann metszett

részbe. Kisfaludy középkori ábrázolásokat akkor még nem ismervén, az 1822-ben, ugyanebben az almanachban közölt másik történeti téma, a *Dobozy Mihály menekülését* megörökítő grafika kompozíciójából kölcsönzött részleteket.⁶ A rajz nyomán Kisfaludy 1830-ban egy olajképet is festett.⁷

5 Korabeli visszhangjából: Kazinczy Ferenc levele Zádor Györgynek. Sátoraljaújhely, 1826. II. 14.: „...Vörösmartynak megismertetése kedves cikkelye vala levelednek, 's annál kedvesebb, mert Cserhalmát elragadtatással olvastam. Mi öregek mindég csak magunkat látjuk, 's elakadunk, mikor azt kell vallanunk, hogy az ifjú V. tovább méne mint legcsudáltabb Hexametristáink. Nagyon örvendek, hogy Cserhalomnak olly gyönyörű réz leve jutalma, mert az kérdésen kívül többet ér mint Aurorának minden rezei, 's elejétől fogva mostanig...” In: *Kazinczy Ferenc levelezése*. 19. Közzéteszi: VÁCZY János. Budapest 1909, 531. (Nr. 4590.)

6 Alkotói: Schärman Márton, Axmann József, Blaschke János. A *Dobozy Mihály*-festményről legújabban korábbi irodalommal: *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei*. Szerk.: ANDRÁS Edit – PAPP GÁBOR György. Budapest 2004, 145–146. (Kat. 47. sz.)

7 Budapest, MNG, Festészeti Osztály. 129 × 167 cm, ltsz.: 58.276. Kisfaludy szerzőségéről: VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes: Kisfaludy Károly az *Aurora* képszerkesztője. *Művészettörténeti Értesítő* 15 (1967) 162., 165.; SZVOBODA-DOMÁNSZKY Gabriella: Kisfaludy Károly, az első magyar romantikus festő. *Arrabona* 43 (2005/2.) 77–78. A Kisfaludy-attribúciót elvetette:

▼ A nagyvárad székesegyház.
A felvétel Károly főherceg keleti
frontot ellenőrző körútja során
készült, 1916. június

A téma ettől kezdve igen népszerű lett az irodalmárok és a történészek berkeiben.⁸

Föltehetően maga Vörösmarty Mihály sugalmazta 1834-ben Ferenczy Istvánnak, hogy készítsen egy új monumentumot az 1660-ban elpusztult várad lovas Szent László-szobor helyére. Az ötlet Lajcsák Xavér Ferenc nagyvárad püspök (1827–1840) személyében lelkes támogatóra is talált,

de a szobor fölállítására anyagi és technikai (kivitelezési) problémák miatt végül nem kerülhetett sor. Külalakjáról, amelynek talapzatát a cserhalmi ütközetet ábrázoló relief is díszítette volna, csupán Ferenczy néhány levele és egy ceruzavázlata informál.⁹

A költő eposza inspirálta Kerlés földesurát, a birtokáról kerlésinek is nevezett gróf Bethlen Lajost (1782–1867), „az utolsó középkori jellegű lovagot és hűbérurat” is, hogy cserhalmi birtokán egy nemzeti emlékhelyet

SZABÓ Júlia: Szent László a XIX. századi magyarországi festészetben és grafikában. In: *A historizmus művészete Magyarországon*. Szerk.: ZÁDOR Anna. Budapest 1993, 205–206.

8 WENZEL Gusztáv: *Szent László. Eszmétörödékek a magyar nemzeti hősmonda történettudományi méltatásaira*. Pest 1850, 77–78.; TOLDY Ferenc: Cserhalom. In: TOLDY Ferenc: *A magyar költészet Zrínyiig*. Pest 1854, 85.; SZ. NAGYAJTAI KOVÁCS István: A cserhalmi ütközet 1070-ben és helye körülményeikkel. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei*. I. Kolozsvár 1856–1861.

9 Dokumentumokkal közölve: KERNY Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993) 44–46., 51–53.; KERNY Terézia: Ferenczy István nagyvárad szoborterve. In: *A Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület Évkönyve 1998–2002*. III. Rimaszombat 2003, 84–88.

alakítson ki.¹⁰ A Szádeczky Lajos kiadásában megjelent önéletrajzának¹¹ ismertetője szerint „Bethlen Lajosban egyaránt megvolt a Bethlenek kulturális érzéke és anyai ágon örökölt virtuos Wesselényi-vér: az első gavalierok egyike volt a korabeli Erdélyben, pompás lovas, félelmetes párbajvívó, kitűnő mulatságrendező, a virtuos pompa nagy kedvelője s e mellett a könyv, a toll s a művészet se volt idegen tőle. Kerlési birtokához tartozott Cserhalom sziklás sziklatetője, ő ezt a hagyomány-szentelte helyet művészi alkotásokkal örököltette meg, szép kastélyt, pompás kertet létesített benne, szobrokkal és egyéb művészi alkotásokkal rakta tele, a Cserhalom sziklájába 32 öles alagutat vágatott s abban kriptát épített a három párka művészi márványszobrával. A cserhalmi ütközet, Szent László diadala emlékére emléket is akart e helyen állítani, Vörösmarty két epigrammot is írt kérésére e célra – de az emlék elkészültét megakadályozta az 1848-iki oláh lázadás, a melynek maga a gróf is kis híján áldozatul esett; az oláhok megkínózták, aztán Urbán táborába vitték, a hol fel akarták akasztani. Csoda módra menekült meg s bár 69 éves volt már, beállt honvédnek Bem seregébe. Ő mentette meg az orosz betöréskor Bem hadi pénztárát. Fogságot is szenvedett, aztán hazavonult birtokára, 85 évet élt, 1867-ben halt meg.”¹²

Az 1813-ban klasszicista stílusban épült kastéllyal, melynek tervei az 1848-as román fosztogatáskor elpusztultak, Kelemen Lajos foglalkozott először érdemben.¹³ Homlokzati ballusztorsora, az attika szobor- és urnadíszei Biró József kutatásai szerint Királyhágón inneni mesterre utalnak.¹⁴ Egy másik hipotézis szerint az építkezésben maga a gróf is tevékenyen részt vett.¹⁵ A szentimentális kerti elemekkel: a Josef Schmelzer bécsi szobrásszal 1816-ban faragtatott mitológiai figuráival,¹⁶ enyhet adó pihenők-

10 Gróf Bethlen Lajos családjáról röviden: NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal*. II. Pest 1858, 81.

11 Gróf Bethlen Lajosnak, a múlt század híres erdélyi gavalierjának önéletrajza. Kiadja: SZÁDECZKY Lajos. Kolozsvár 1908, 223.

12 Gróf Bethlen Lajosnak... i. m. (11. j.), 215. A könyvismertetésre Bicskei Éva hívta föl a figyelmemet.

13 KELEMEN Lajos: A kolozsvári gróf Toldalagi és Korda ház. *Művészeti Szalon* 3 (1927) 3.

14 BIRÓ 1941, 149.

15 ZÁDOR Anna – RADOS Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. Budapest 1943, 240. (Tévesen Baththyány Lajos kastélyaként említve. Így szerepel Genthon István kiadatlan bibliográfiájában is: Magyarország műemléki bibliográfiája. Gépirat. lsz. n.)

16 Gróf Bethlen Lajos és Schmelzer nem éppen problémamentes viszonyáról Döbrentei Gábor informálta Kazinczy Ferencet Kolozsvárott, 1816. november 17-én kelt levelében. In: *Kazinczy Ferenc levelezése*. 14. Közzéteszi: VÁCZY János. Budapest 1904, 443. Nr. 3326.

▼ A kerlési alagútkripta egyik nyílása

▼ A kerlési Bethlen-kastély északi homlokzata

kel, labirintussal, filagóriákkal, egy kétemeletes vadászlakkal, barlangokkal tarkított, panteisztikus feliratokkal ellátott – a „székely ezermester”, Bodor Péter által 1815-ben tervezett – parknak,¹⁷ ahol az árnyas fák alatti remetelakban egy mechanikus remete gépezet is működött. Az elmés masinát alighanem szintén Bodor Péter fabrikálta; csakhamar országos híre kelt és sokak által látogatott turistalátványossággá vált. Az angolparkról, amely évtizedeken át a figyelem középpontjában állt, részletesen tudósított a *Regélő*,¹⁸ a *Pesti Divatlap*,¹⁹ a *Fővárosi Lapok*,²⁰ a *Vasárnapi Ujság*²¹ de más úti beszámolókból sem maradhatott ki rövidebb vagy hosszabb méltatása.²² 1810-ben Wesselényi Miklós kereste föl az akkortájt még csak for-

17 Gergelyffy Gábor az ifjúságnak szánt elbeszélésében megemlékezett arról, hogy Bodor Péter „Több kastély épített, az akkor még alig ismert fürdőházzal és vízvezetékkel. Ilyen megbízást kapott egyik barátjától, gróf Bethlen Lajostól is, aki különben szintén képzett kertész volt. Cserhalmon épített részére, a följegyzések szerint gyönyörű kastélyt, tündérkerttel, ami akkor 600.000 forintba került.” A krónika írja, hogy a gróf Bodor Pétert bizalmas barátságába fogadta és „gazdagon jutalmazta tündéri alkotásáért”. GERGELYFFY Gábor: *Bodor Péter. A székely ezermester*. Budapest 1941, 18.

18 Az 1844/13. szám alapján idézi: TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – KÁDÁR József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. Ds 1901, IV., 213–214.

19 PATAKI Ferencz: Helyleírások Erdélyből. *Pesti Divatlap* 1847, 1135–1138.

20 *Fővárosi Lapok* 1880, 25. Jakab Ödön beszámolója kivonatolva idézve: TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – KÁDÁR József: *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*. Ds 1901, IV., 316–317.

21 Szász Károly: Erdélyi képek. *Vasárnapi Ujság* 35 (1888) 749.

22 HODOR Károly: *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése*. Kolozsvár 1837, 770.; KÓVÁRI László: *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár 1866, 316–317.

málódó parkot, de a látogatók között, akik nem állták meg, hogy be ne véssék nevüket „ide vagy oda”, ott találni Döbrentei Gábort, Haynald Lajost, báró Jósika Miklóst,²³ Wesselényi Miklósnét is.²⁴

A gróf ebben a kertben szeretne volna elhelyezni az 1068-as ütközet monumentális emlékművét is, amelyet reményei szerint a hálás nemzet múlhatatlan tisztelete övezett volna, ahová messze földről zarándokolt volna a hon minden nemes keblű polgára. A terv azonban csupán szép álmom maradt, mert az 1848-as tragikus történelmi események miatt végérvényesen meghiúsult.²⁵ Csupán a Bethlen Lajos földszintes kastélyának haditrófeáktól telezsúfolt középső szobájában függött, „nem a legrosszabbul festve szent László a mint a kúnt leszúrja” témájú kép,²⁶ valamint a Vörösmartytól 1847-ben megrendelt költemények emlékeztethettek még rá:

„Cserhalom ez – melynek a hír örökifju kezében
A nagy idők rémes lángu szövéténeke ég.
Itt küzdött Salamon, bölcs Géza s az isteni László,
Híván fenndörgő hangon a büszke vezért;
A hölgyablót itt sujtotta halálra s leányát
A szomorún vívó aggnak ölébe tevé.
S elhulltak mind, kik dúlni jövének orozva,
Véres sírhalomúl nyerve a harc mezejét.
Nagy diadal volt ez s ha vizály nem jó vala közbe,
A szent hon kebelén nem terem annyi Mohács.”
(1847. november 16. előtt)

23 Jósikának annyira megtetszett a kert, hogy ő is alkalmazta Schmelzert Fenesen: BIRÓ 1941, 152.

24 TAGÁNYI-RÉTHY-KÁDÁR: *Szolnok-Dobokavármegye...* i. m. (18. j.) IV., 319.

25 A gróf a szabadságharc bukása után a súlyos károkat szenvedett kerlési kastélyt és parkot helyreállította ugyan, de már nem töltötte be azt a kulturális szerepet, már pusztán politikai okok miatt sem, amit korábban. A család a közeli Ároklján kezdett el építkezni. Idevonatkozóan: SZABÓ T. Attila: Erdélyi történeti kertek egy növénybiológus szemével. In: *Történeti kertek. Kertművészet és műemlékvédelem*. Szerk.: GALAVICS Géza. Budapest 2000, 76–78. Érdemes megemlíteni, hogy 1848-ban, a román fosztogatás előtt még építtetett a birtokon egy historizáló stílusú evangélikus és örmény templomot is. A kerlési kastély parkját az idevonatkozó forrásokkal együtt külön tanulmányban szeretném feldolgozni.

26 TAGÁNYI-RÉTHY-KÁDÁR: *Szolnok-Dobokavármegye...* i. m. (18. j.) IV. 315.

„Honfi! ha győztes apák emlékét látni kívánod:
 Itt áll Cserhalom is, mint diadalmi szobor.
 Rajta a kun sereget Salamon, s két ifju levente:
 László, Béla fia s Géza tiporta alá.
 László megmenté az elorzott püspöki szűzet,
 S megmentvén a leányt: megszabadult az anya.”
 (1847. november 16. előtt)

A leánymentés azonban, mint jól földolgozható romantikus „alapanyag”, kedvelt szépirodalmi témának bizonyult, s néhány évig páratlan népszerűségnek örvendett, különösen a „szépreményű” hölgyolvasók táborában.²⁷ Ha a valójában az Sz. Nagyajtai Kovács István (1799?–1872) unitárius történetírótól és természettudóstól, vagy ahogy őt az utókor nevezte, „Cserhalom kertészétől” megálmodott grandiózus történelmi monumentum nem is valósulhatott meg,²⁸ a régészeti kutatások a közeli Kentelke határában álló, egy patak mellett emelkedő két sírdombnál, mely a hagyomány szerint e „csatában elesett kunok porait fedezi”,²⁹ a gróf amatőr ásásainak köszönhetően rövidesen a figyelem középpontjába kerültek. Látványos eredményeket ugyan nem produkáltak ezek a lelkes kutakodások, de arra éppen elegendőnek bizonyultak, hogy Nagyajtai 1856-ban bebizonyíthassa, hogy Cserhalom és Kerlés helység voltaképpen teljesen azonos.³⁰ Ez a következtetése azért volt különösen fontos tudománytörténeti esemény, mert a korábbi történeti irodalomban a csata

27 Például Tompa Mihály: Szent László királyról. Pest 1846. Petőfi Sándor a *János vitéz* (1844) tizenkettedik énekében használta föl motívumát, abban a jól ismert jelenetben, amikor az akkor még Kukorica Jancsi névre hallgató főhős megmenti a török basa fia által elrabolt francia királyleányt.

28 Kővári László *Erdély régiségei* című – a Magyar Tudóstársaságnak mint a hazai emlékek pártfogójának ajánlott – kötetében nem tett említést a tervezett emlékműről a „hadjáratok emlékei” között: Kővári László: *Erdély régiségei*. Pest 1852, 263–282.

29 Az előkerült leletekből a gróf egy kis gyűjteményt állított össze, amely azonban, néhány fegyver, sisak és páncéling kivételével, az 1848–1849-es szabadságharcban jórészt megsemmisült. Az 1870-es évek elején a történeti gyűjtemény a kastély egyik szobájában még látható volt. Említve: Gyárfás István: *A jász-kunok története*. Kecskemét 1873, II., 181.; Részletes irodalommal: *Történelem – kép...* 2000, 534–535. (Kat. IX–7. sz.) (BELLÁK Gábor).

30 Sz. NAGYAJTAI KOVÁCS ISTVÁN: A cserhalmi ütközet 1070-ben és helye körülményeikkel. In: *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyvei*. I. 1856–1861. Kolozsvár 1861.

helyszíne és időpontja a legkülönbözőbb módokon szerepelt.³¹ A historikusok és irodalomtörténészek szintén hallatták szavukat a témában.³²

És ezzel akár be is fejeződhetne a Kerlés újkori Szent László tiszteletének feltámasztására tett erőfeszítések bemutatása, ha nem volna még tudomásunk két, meglehetősen homályos származású, korú és témájú festményről, amelyek úgyszintén szerves részét képezhették a kastélyban formálódó mítosznak.

Nagyajtai 1856-os tanulmányában megemlékezett egy „S.[ancti] Ladislai Ungarum (?) Regis et Thaumaturgi 1070 Chyrieleison” feliratú olajfestményről, amit ő a helyi pravoszláv templomban látott.³³ A képről őt követően néhány évtizedig semmit sem hallani, mígnem 1890-ben a helybeli ortodox pap föl nem hívja rá az országos hatóságok figyelmét egy rövid cikkben, azt gyanítván, hogy az igen régi és különösen értékes.³⁴ Közleményének megjelenése után a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felhozatta a képet szakértői vizsgálatra. A helybeliek igen nagy reményt fűztek hozzá, mert ennek árából szerették volna erősen roskadozó fatemplomukat helyreállíttatni. A hivatalos szemle után azonban rögtön kiderült, hogy nem olyan régi, mint hitték és egyáltalán nem értékes. A minisztérium erre sürgősen visszaküldte a festményt, de a szegény kerlési románok nem tudták a postán kiváltani, ezért a hivatal kénytelen volt elküldeni a szállítási költséget is.³⁵ Nagy valószínűséggel ez a festmény eredetileg a kerlési kastélyban függő, korábban már említett alkotással lehet azonos, hiszen – eddigi ismeretem szerint legalábbis – ilyen tematikájú oltárképet, profán tartalma miatt, egyáltalán nem festettek sem a középkor, sem a barokk évszázadaiban. Talán az 1848-as román foszto-

31 Például: PODHRADCZY József: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája*. Buda 1838, 35., 39. (7. j.)

32 WENZEL Gusztáv: *Szent László. Eszmetöredékek a magyar nemzeti hősmonda történettudományi méltatásaira*. Pest 1850, 77–78.; TOLDY Ferenc: Cserhalom. In: TOLDY Ferenc: *A magyar költészet Zrínyiig*. Pest 1854, 85.

33 Sz. NAGYAJTAI KOVÁCS István: A cserhalmi ütközet 1070-ben és helye körülményeikkel i. m. (30. j.) 98.

34 A közleményre nem sikerült rábukkannom, csupán a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai tudósítanak róla. Vö. alábbi jegyzet!

35 Egykori jelzete: Budapest, MNL OL, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Ügyosztályának iratai. (K 305) 1890 – V – 6 – 6871–3844. (Az anyag 1956-ban elégett.) Kivonata: Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet, Levéltári Regesztagyűjtemény. A–I–4. (05386. számú cédula, Valkó Arisztid kivonata.) Irodalma: KERNY Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlopa.” A kerlési ütközet ábrázolásairól. In: LÁSZLÓ 1993, 217.; KERNY Terézia: *Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól*. In: *Történelem – kép...* 2000, 193. Lásd e kötetben is!

gatás után menekítették be az ortodox templomba, s így került el a kastélyt és berendezését ért vandál pusztítást. A festménnyel a későbbiekben nem foglalkozott a művészettörténeti kutatás. Lassan elfelejtődött. További sorsa, holléte ismeretlen.

A közeli Sajómagyarós egykori Szent László-kápolnájában, ahová tömegesen zarándokolt a nép a XVIII. század közepéig, szintén függött egy Szent Lászlót ábrázoló oltárkép „deszkalapon azon helyzetben, mint a kunt megöli”, amely a búcsújárások megritkulásával szintén a helybeli ortodox templomba jutott. Hodor Károly (1796–1881), Doboka vármegye táblabírájának értesülése szerint az elpusztult kerlési kápolnából került oda, s 1837-ben a sajómagyarósi templom külső (!) falán függött.³⁶ A kép onnan utóbb eltűnt. A helybeliek szerint átvitték a kerlési pravoszláv templomba.³⁷ Hodor Károly adatai több szempontból problematikusak. Egyrészt ellentmondanak neki a fentebb említett események. Továbbá: miért függött kint? Talán liturgikus előírások miatt nem kerülhetett be a templom hajójába? Kérdéses a kép ikonográfiája is, hiszen ezt a kifejezetten világi témát korábban egyáltalán nem ábrázolták oltárokon. A falu szélén emelkedő Szent László-hegy alatt, az 1860-as években teljesen elenyészett egykori búcsújáró kápolnától nem messze fakadó, úgynevezett Szent László-kút és az ahhoz fűződő hagyományok leginkább azt sejtetik, hogy a kápolna oltárképén Szent László vízfakasztása kompozíció lehetett. Mégpedig egy olyan variáns, ahol a Szent dárdájával fakasztja a forrást. A kép az évszázadok alatt erősen megsötétedett, az alakok elmosódtak, s emiatt vélhették azt, hogy azon a leányrabló kun leszúrásának jelenete látható. Anyaga, a deszkalap pedig arra enged következtetni, hogy a témának egy igen korai, XVI. század végi, XVII. század eleji földolgozása lehetett.

Végezetül érdemes még kitérni a sajómagyarósi és kerlési (és valószínűleg még a szomszédos Bethlen-birtokok: Árokalja, Betlen) Szent Lászlóhoz fűződő, a legjobb tudomásom szerint még földolgozatlan mondáira is, amelyek a XIX. században még igen élénken éltek a helybeliek emlékezetében. Sajómagyaróson például tudni vélték, hogy az Amirás Kajetán szőlőjében lévő, sírdomb alakú helyen, amelyet „Gropa Luki”-nak neveztek,³⁸ állítólag egy óriás van eltemetve, kit a cserhalmi ütközet alkalmával hoztak oda.³⁹

36 HODOR KÁROLY: *Doboka vármegye természeti és polgári esmertetése*. Kolozsvár 1837, 697.

37 TAGÁNYI-RÉTHY-KÁDÁR: *Szolnok-Dobokavármegye...* i. m. (18. j.) VI., 26–27.

38 Alighanem a Szent László nevű XIII. századi földvárrol lehet szó.

39 TAGÁNYI-RÉTHY-KÁDÁR: *Szolnok-Dobokavármegye...* i. m. (18. j.) VI., 27.

▼ SZENT LÁSZLÓHOZ FÜZŐDŐ TÖRTÉNETI MONDÁK ÉS SZÉPIRODALMI FELDOLGOZÁSOK

A magyar szabadságharc bukása után, az osztrák abszolút kormányzat időszakában a politikai szabadságát elveszített és országának közigazgatásából kiszorított erdélyi magyar értelmiség történeti mondáik világába menekült, és keresett bennük egyfajta menedéket, védőpajzsot. Miután a hatalom minden belső kezdeményezést elfojtott, az ébrentartás, a nemzeti emlékezés egyik leghatékonyabb eszközének a hajdanvolt regék szimbolikus köntösbe burkolt szépirodalmi feldolgozásai bizonyultak.

Ezek közé tartozott a Lackfi András vezette székely csapatok 1345-ös moldvai, tatárok elleni ütközete is. A fényes győzelem a XIV. századi Névtelen Minoritának a *Dubnici krónikában* (1479) megőrződött leírása szerint a váradi sírjából fölkelő Szent László királynak volt köszönhető. A patrocínium-csodának is nevezett mirákulumot Arany János dolgozta fel *Szent László* című költeményében 1853-ban, amelyben a címszereplő Erdély megmentőjévé válik. Dátuma, akárcsak a *Walesi bárdok* esetében, szintén nem véletlen. Az előző évben számolták föl ugyanis Makk Ferenc, szervezőleg némileg Martinovics Ignác összeesküvésére emlékeztető, Habsburg-ellenes szervezkedését véres megtorló intézkedésekkel. A költemény üzenete nem is hagyott kétséget a kortársak számára: bizakodást sugallt a teljes reménytelenségben.⁴⁰

Jókai Mór, aki 1853-ban látogatott először Erdélybe, *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című elbeszélésfüzérébe „dolgozott bele” számos erdélyi mondát.⁴¹ A kerlési ütközetet Peter Geiger *Párharcz I. László és Ákos között* című litográfiája illusztrálta.⁴²

Szent Lászlónak egy másik, a helyi folklórhagyományban már a XV. század végétől kimutatható, erdélyi csatája Torda város környékén zajlott. Ennek a hadjáratnak az emléke utóbb a tordaszentlászlói kápolnához és a Tordai-hasadék kialakulásához fűződő mondákkal fonódott össze, amelyeket először Ipolyi Arnold tett közzé *Magyar Mythológiájában* az erdélyi hegyképződményekről szóló részben.⁴³ Nyomában rövidebb-hosszabb

40 Ezt közvetítette például Garay János *Szent László* (Eger, 1852) című költeménye is.

41 Második, javított és bővített kiadás. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest 1860, lsz. n.

42 A grafika eredetileg Wenzel Gusztáv *Magyar és Erdélyország története Geiger Péter N. Jánosnak rajzolataiban* (Bécs, 1842) című albumában szerepelt.

43 IPOLYI Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest 1854, 169–171. A kötet megjelenése után kialakult vitákról: Pócs Éva: Ipolyi és a „Magyar Mythologia”. In: Kriza János és a kortársi eszmé-áramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a XIX. század folklorisztikájából. Szerk.: KRIZA

▀ Kirándulók a Tordai-hasadéknál, 1906

cikkek egész sorában foglalkoztak a természetbúvárok a nevezetes geológiai képződménnyel, illetve az ott igen nagy számban föllelhető nummulitesek eredetével egy újabb történelmi emlékhely kialakításának reményében, mely igen nagy horderejű nemzeti ügygé emelkedett az önkényuralom éveiben.⁴⁴

Ildikó. Budapest 1982; HOPPÁL Mihály: Ipolyi Arnold és műve. In: *Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia*. A hasonmás kiadás függelékei. Budapest 1987; SZULYOVSKY János: Egy téves adat terjedése. A Magyar Mythologia köteteit elégető Ipolyi Arnold legendájának forrásai. *Valóság* 45 (2002/8.) 32–51.

- 44 KÖVÁRY László: Tordahasadék és barlangjai Erdélyben. *A Nagy Világ Képekben* 1855, 139–141.; KHERN Ede: A thordai hasadék. *Budapesti Visszhang* 1856, 161–162.; RÉTHY László: A tordai hasadék. *Ország Tükré* 1 (1862) 278.; VÁRADY Károly: Jókai erdélyi útja. *Magyar Polgár* VIII (1876) 11.; VIII. 12, 3., 5. (Jókai Mórnak az 1876. augusztus 8-án a Tordai-hasadékhoz tett kirándulásáról.) A nagy mesemondó az ekkor szerzett botanikai és geológiai élményeit dolgozta föl azután az *Egy az Isten* című regényében. E kirándulásról részletesen megemlékezik a korábbi idevonatkozó irodalommal: VITA Zsigmond: *Jókai Erdélyben*. Bukarest 1975, 186–190.; ORBÁN Balázs: *Torda város és környéke*. Budapest 1889, 401–415. A Tordai-hasadékra vonatkozó mondák összefoglalása: SZENDREY Zsigmond: Történeti népmondáink. II. közlemény. 4. Az Árpád-kor mondái. *Népélet (Ethnographia)* 3 [36] (1925) 52.; VÖÖ Gabriella: Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A Tordai-hasadék mitológiája. *Ethnographia* 103 (1992) 178–205.; MAGYAR 1998, 127., 159–160.

Az emlékhely ugyan ebben az esetben sem valósult meg, de a régóta várt, s 1867. június 8-án a hosszas előkészítő tárgyalások után végre megrendezett koronázási ceremóniához a pesti Duna-parton Magyarország vármegyéinek és szabad királyi városainak földjéből összehordott Királydombhoz, ahol Ferenc József letette az esküjét, Torda vármegye képviselői éppen arról a jeles történelmi helyről szállították a földet, ahol véleményük szerint egykor Szent László király csapata megverte a kunok seregét.⁴⁵

A Szent László pénzének is nevezett nummulitesek azonban máshol is akadtak szép számban Erdélyben. Például a Széphavason, a Szent László-kápolna mellett.⁴⁶

Csíkszépvízen Szent László csodálatos segítségnyújtásának emlékét a falu határában ma is látható patkónyomok őrizték meg. A folklórhagyományok ott egy sajátos színezetű helyi kultusz kialakulását segítették elő.⁴⁷

A népi tisztelet egy másik Csík széki központja a Báthory Zsigmond lemondása után sebtében erdélyi fejedelemmé megválasztott Báthory András (1566–1599) tragikus halálának helye köré szerveződött.⁴⁸ A helyi mondaképződést a gyilkosság színhelyén még évszázadok múlva is évi rendszerességgel megtartott pásztorbükki emlékbúcsúuk segítették elő.⁴⁹

A zarándokok tömegei által látogatott csíksomlyói búcsújáró helyen középkori eredetű liturgikus imádságokra és egyházi szövegekre épült Szent László tisztelete, aki ott a székelység és az anyaországtól elszigetelve élő csángó magyarok oltalmazójává és megmentőjévé vált.

A téma kiváló, de jegyzetapparátus nélküli áttekintése: VOIGT Vilmos: A kővé vált pénzek folklórja. In: *Kópénzek. Mondák, költemények és énekek gyűjteménye*. Szerk.: HÁLA József – KECSKEMÉTI Tibor – VOIGT Vilmos. Marosvásárhely 2004.

45 VÖRÖS Károly: A koronázási domb szimbolikája. *História* 18 (1996/8.) 6–8.

46 MAGYAR Zoltán: A széphavasi Szent László-kápolna és búcsújáróhely. *Néprajzi Látóhatár* 5 (1996/1–2.) 99–105.

47 SZÉKELY László: *Csíki áhítat. A csíki hegyek vallási néprajza*. Budapest 1997, 208. Valószínűleg a helybeli mondával állhat összefüggésben a csíkszépvízi római katolikus templom XIX. század végi, neogótikus főoltárának ikonográfiája is a három magyar királyszent szobraival. Az oltár alighanem barokk előzmények nyomán készült.

48 LELE József: Erdély a tizenöt éves háborúban és a Porta. *Aetas* (1991/3–4.) 103–136.; HORN Ildikó: *Báthory András*. Budapest 2002.

49 A mondakör feldolgozása: MAGYAR 1998; GÁL Péter József – MOLNÁR V. József: *Idvezlőség kegyelmes Szent László király, Magyarországnak kegyes oltalma*. Érd 1999, 63–68.

▼ A SZENT LÁSZLÓ TÁRSULAT

Részben ez utóbbi célt tűzte ki feladatául az 1861-ben megalakult Szent László Társulat is. Létrejöttében több tényező működött közre. A katolikus egyházat egyre jobban fenyegető szekularizáció, saját belső krízise, de közvetlen indítókai mégis az volt, hogy az 1848-ban alapított Szent István Társulat fő profilja, a könyvkiadói tevékenység mellett, egyre kevésbé tudott eleget tenni másik vállalt feladatának, a határon túli magyarság között végzendő missziós tevékenységnek, illetve a hátrányos helyzetű egyházak kielégítő fölszereltsége javításának. E sürgős jogorvoslatot jelentő problémákat az 1861. március 7-i választmányi ülésen vetette föl Danielik János (1817–1888) sajoszentpéteri címzetes prépost, konkretizálva azokat javaslatokat, amelyek a legfontosabb tennivalók közé tartoztak. Néhány nap múlva Scitovszky János hercegprímás (1785–1866) engedélyezte a Szent Lászlóról elnevezett Társulat megalakulását. A csakhamar a bécsi sajtó támadásának kereszttüzebe került Társulat hármas célt tűzött maga elé: támogatni a keleti magyar kisebbségek között működő katolikus misz-

▼ *Szent László magyar király tisztelete. A Szent László Társulat kiadása, 1897*

sziókat; anyagiakkal segíteni az Itália egyesítése után hátrányos helyzetbe került pápát; előmozdítani a hazai katolikus intézmények ügyét.

Az első évek, részben diszkriminatív politikai okok miatt, főleg a szervezés jegyében zajlottak, de emellett már foglalkoztak a szegény magyar katolikus intézmények – amelyekbe beletartoztak az elszegényedett erdélyi, illetve székelyföldi katolikus templomok is – támogatásával és a csángók lelki gyámolításával is. A társulatban elhangzott dicsbeszéd, a kiadásukban megjelentetett imakönyvek, kegyérmek, szentképek segítségével egyben népszerűsítették is névadójuk tiszteletét Erdélyben és Moldvában.⁵⁰

▼ A NEMZETI EMLÉKHELY GONDOLATÁTÓL A TURISZTIKAI
LÁTVÁNYOSSÁGIG. (ERDÉLY FELFEDEZÉSE
A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN)

A sajtóorgánuk, a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók kolozsvári vándorgyűlése, Kővári László monográfiái, továbbá az Erdélyt beutazó írók beszámolóí főlhívták a figyelmet a történelmi körülmények miatt – immár két évszázada – különálló országrész természeti és történelmi, néprajzi nevezetességeire: gyógyvizeire, geológiai képződményeire, só- és nemesfémbányáira, regékkel övezett fellegváraira, szász erődtemplomaira, székely templomváraira.⁵¹ Az 1867-ben megvalósult unió után, részben ezen ismertetések nyomán, jeles irodalmárok (Gyulai Pál, Jókai Mór), régiségbúvárok keresték föl Erdélyt, akik lelkesen beszámoltak olvasótáboruknak az ott tapasztalt „egzotikumokról”.⁵²

50 A Szent László Társulat fontosabb eseményeiről az 1873-ban indult *Katholikus Hetilap*, majd külön sorozatban az igazgatóság szerkesztésében megjelenő *Szent László Társulati Értesítő* (1887–1898) közölt rendszeresen híreket. A társulatra vonatkozó források és irodalom: Szent László Társulat. (Budapest, MOL, P 1431 [Kisebb területi, egyesületi és intézményi fondok]); De societate Sancti Ladislai. (Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspökség Levéltára, R. 492. Nr. 7161.); SZEMES József: A Szent László Társulat története Lonovics József és Peitler Antal elnöksége alatt (1861–1877). Budapest 1939; SZEMES József: A Szent László Társulat története, 1861–1941. Veszprém 1942; HAJDÚ Demeter: A Szent László Társulatról. In: „Megfog vala sokszor apóm keresztül...” Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Szerk.: HALÁSZ Péter. Budapest 1993, 169–173.

51 Az utazás divatja. Útleírások, úti jegyzetek az 1848 előtti Erdélyből. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta: EGYED Ákos. Bukarest 1973.

52 *Hazai utazók Erdélyben*. [Budapest] 2006.

Jókai Mór 1876. augusztus 8-án kirándult a Tordai-hasadékhöz. A nagy mesemondó az ekkor szerzett botanikai és geológiai élményeit dolgozta föl *Egy az Isten* című regényében.⁵³ A „legnagyobb székel”, Orbán Balázs (1830–1890)⁵⁴ szintén megemlékezett a turisztikai látványosságá és kirándulóparadicsommá változtatott sziklákról, de sokkal kevésbé euforikusan, mint az ország távolabbi részéről csapatostul özönlő idegenek: „E helyek a Szent László mondakörbe is be vannak foglalva s ősidők hagyományai nem egy történelmi mozzanatot fűznek ahhoz s azt rege alakjába öltöztetve hagyták át az utókorra.”⁵⁵

▼ HUSZKA JÓZSEF FALKÉPFELTÁRÓ ÉS MÁSOLÓ TEVÉKENYSÉGE

A kerlési ütközet leánymentési epizódját megörökítő középkori képzőművészeti alkotások közül az 1880-as évekig mindössze ötöt ismertek: a Thuróczy János 1488-ban, Augsburgban kiadott *Chronica Hungarorum*ának fametszetét, a Toldy Ferenc szövegkiadásában megjelentetett *Bécsi Képes Krónika* egyik miniatúráját Bicsérdy József másolatában,⁵⁶ a Myskovszky Viktor által lemásolt kassai Szent Mihály-kápolna és a zsegrai, Szentlélek tiszteletére szentelt római katolikus plébániatemplom hajójának falképsorozatát, valamint a XVIII. századtól jeles búcsújáró templom, a Zala vármegyei Turnišče (Bántornya) terjedelmes, de töredékesen fennmaradt freskóciklusát.⁵⁷

Éppen e csekély szám miatt okoztak óriási relevanciát a Huszka József sepsiszentgyörgyi rajztanár által az 1880-as évektől folyamatosan föltárt újabb székelgyöldi sorozatok. Huszka az Iparügyi Minisztérium megbízásából az iskolai szünetekben a magyar motívumkincs gyökereit kutatta. Mennyezet- és karzatfestményeket, klenódiumokat, paramentumokat tanulmányozott a környékbeli falvakban.⁵⁸ E kiszállásai során számos, rossz

53 Erről a kirándulásról részletesen megemlékezik korábbi irodalommal: VITA Zsigmond: *Jókai Erdélyben*. Bukarest 1975, 186–193.

54 ORBÁN Balázs: 1868–1870.

55 ORBÁN Balázs: *Torda város és környéke*. Budapest 1889, 417.

56 Marci *Chronica de gestis Hungarorum ab origine ad annum MCCCXXX. producta...* recensuit Franciscus TOLDY... versionem Hungaricam adiecit Carolus SZABÓ. Pestini 1867. Másolatáról: WEHLI Tünde: A Képes Krónika 19. századi másolata: a Bicsérdy-kódex. *Ars Hungarica* 33 (2005) 363–382.

57 E három emléket Rómer Flóris publikálta először: RÓMER 1874, 24–38., 58–79., 110–112.

58 Huszka ornamentikastúdiumairól: SINKÓ Katalin: Ékítményes rajz és festés. Ornamentika elméletek 1900 körül. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk.: BLASKÓÉ

állapotuk miatt vagy hitbéli okokból lemeszelt, de föl-fölsejlő falképfragmentumokra lett figyelmes, amelyeket megpróbált hozzáférhetővé tenni, miközben értetlenségből, felekezeti elfogultságból nemegyszer súlyos fizikai bántalmazásnak is kitette magát. Mérethű átrajzolásai és akvarellmásolatai a mai napig kiindulópontjukat képezik kutatásuknak, már pusztán azért is, mert jó néhányuk napjainkra végérvényesen az enyészetté lett. Ő tárta föl Bibarcfalva, Bögöz, Erdőfüle, Gelence, Homoródszentmárton, (Magyar)Remete, Maksa, (Sepsi)Besenyő, (Sepsi)Kilyén, (Székely)Derzs freskóit, seccóit. E falképeket azonnal publikálta részben a helyi sajtóorgánumban,⁵⁹ részben, saját másolatai kíséretében, az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain.⁶⁰ Eredményeiről a Czobor Béla szerkesztette nívós, de csupán nyolc évfolyamot megért *Egyházművészeti Lap* is rendszeresen informálta olvasóit: „Huszka úr mindenesetre igen háládatos munkát végzett, amikor Szent László királyunk ikonographiájához becses adalékokat nyújtó értekezését nagy gonddal megírva rajzok kíséretében közzé tette.”⁶¹

Huszka kétséget kizáróan felbecsülhetetlen munkát végzett. És ez a megállapítás nem csupán feltárásaira, publikációira is érvényes. Számos értékes ikonográfiai észrevételt is tett. Mai napig alapvető megfigyelései mellett azonban jó néhány olyan elméletet is megfogalmazott, bár a leány-

MAJKÓ Katalin – SZŐKE Anikó. Budapest 2002, 210–212.; Katalin SINKÓ: Die Entstehung des Begriffs des Volkskunst in den Kungsgewerbemuseen des Zeitalters des Positivismus: Ornament als Nationalsprache. *Acta Historiae Artium* 46 (2005) 205–259.; FEJŐS Zoltán: A „népművészet” a 19–20. század fordulóján. Kutatás- és fogalomtörténeti jegyzetek. In: *A népművészet a 19–20. század fordulójának művészetében és a gödöllői művésztelepen*. Tudományos konferencia a Gödöllői Városi Múzeumban 2004. június 10–11. Gödöllő 2006, 117–127.; SINKÓ Katalin: Az ornamentikai mintalapok és az előkép-mozgalom 1850 és 1900 között. In: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő...* 2006, 134–135.; Uő: Historizmus és magyar ornamentika. Az etnográfia tárgyainak művészi szemlélete. In: Uo. 278–281.; Katalin SINKÓ: Historismus und ungarische Ornamentik. In: *The Nineteenth-Century Process of „Musealisation” in Hungary and Europe*. Eds.: ERNŐ MAROSI – GÁBOR KLANICZAY. (Collegium Budapest Workshop Series, 17.) Budapest 2006, 305–316.

59 Például: Huszka József: A sepsi-besenyői ev. ref. templom. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* 2 (1891) 276–290.

60 Például: Huszka József: A Szent László-legenda székelyföldi falképeken. *Archaeologiai Értesítő* ÚF 5 (1885) 221–230. E tárgykörben született írásainak bibliográfiája: KERNY Terézia: Huszka József másolatai és a székelyföldi Szent László-legendák. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, II., 347–352.; *Huszka József a rajzoló gyűjtő...* 2006, 289.

61 [CZOBOR Béla:] Ismertetés. *Egyházművészeti Lap* 4 (1884) 191. Mellette a helybeli erdélyi lapok is folyamatosan tudósították olvasóikat a feltárások részleteiről: TÉGLÁS István: Egy templom falfestményeiről (Székelyderzs). *Kolozsvár* 162 (1887) VII. 13. 4.; BARABÁS Dénes: A derzsi unitárius templom freskói. *Ellenzék* 8 (1887) 112. V. 18. 447.

mentés történetét mindössze nyolc helyen sikerült kiszabadítania a mészréteg alól, amelyeket nem hipotetikusán kezelt, hanem kategorikusan állított. Ez utóbbi kinyilatkoztatásait kifejezetten a helybeli székely lakosságnak szánta, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy közömbösségüket fölrázza, figyelmüket fölhívja arra az egyedülálló emlékcsoportra, amelyet ő nemzeti-kulturális örökségükként értékelt, sőt egyenesen identitásuk jelképévé magasztosította föl. Ilyenek voltak például az önálló „székely

▮ A Szent László-legenda a kassai Szent Mihály-kápolna lebontott mellékterében. Myskovszky Viktor akvarellmásolata

▮ A Szent László-legenda jelenetei a maksai lebontott templomban. Huszka József akvarellmásolata, 1892

▼ A Szent László-legenda jelenetei a sepsibesenyői templomban. Huszka József akvarellmásolatai, 1882

festőiskola” létezéséről vallott nézete,⁶² vagy az, hogy a kibontott képek „elsősorban és majdnem kizárólag nemzeti szentjeinket tárgyazzák”.⁶³ „[...] a középkori festett székely templomokban elmaradhatatlan a László-legenda [...]”⁶⁴ „Az északi falon alkalmazott legenda-tárgyakra nézve szabályul kimondhatjuk, hogy közvetlen a mennyezet alatt mindig Szent László legendája foglal helyet [...]”⁶⁵ A középkori székelyföldi falképekről

62 Huszka József: A mi székely festőiskoláink a XV. században. *Székely Nemzet* 99 (1887) VII. 3. 2.

63 Huszka József: Magyar szentek a Székelyföldön. *Archaeologiai Értesítő ÚF* 6 (1886) 123–134.

64 Huszka József: A bögyözi (Udvarhely m.) falképek. *Archaeologiai Értesítő ÚF* 18 (1898) 388–393.

65 Huszka József: A sepsi-besenyői ev. ref. templom. *A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője* 2 (1891) 282. „Különösen fontosnak tartotta a Szent László-legenda képeit, amelyek kultuszának kialakulásához feltételezései és publikációi nagymértékben hozzájárultak,

▮ Freskótöredékek a három magyar szent királlyal a mezőtelegdi református templomban. Huszka József akvarellmásolata, 1892

tett megállapításai a későbbiekben alapvető módon meghatározták, sőt megterhelték a kutatást. Leghamarabb Nagy Géza munkásságában mutatható ki közvetlen hatása, aki 1881-től 1890-ig volt a Székely Nemzeti Múzeum Régiségtárának őre, akinek ebbéli hivatalából adódóan leginkább módja volt tanulmányoznia Huszka hátrahagyott szellemi örökségét.

A kerlési ütközet leánymentési epizódja és erdélyi falképsorozatai e feltárásoknak és a Huszka-féle másolatoknak köszönhetően a szépirodalom és irodalomtörténet berkeiből csakhamar átkerültek a történettudomány érdeklődési körébe. Mert izgalmas, népszerű történet volt, sokak érdeklődésére számot tarthatott, s immár a másolatok segítségével jól lehetett illusztrálni is, nem maradhatott ki egyetlen történeti összefoglalásból sem; bár az ütközet időpontja, az ellenség etnikuma és vezére még a legkülönbözőbb dátumokkal és elnevezésekkel szerepelt.

Szabó Károly a Rudolf trónörökös kezdeményezéséből és közreműködésével készülő, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című nagyszabású vállalkozás első magyarországi kötetében *Az Árpádházi királyok koráról* írt összefoglalásában például a következőket írta az ütközetről: „...1070-ben pedig a Tiszán túlra berohant s onnan gazdag zsákmánnyal visszavonult kúnokon Erdélyben Cserhalomnál, a mai Kerlés mellett,

megalapozva a Székelyföld jelentőségét a kultusz tudományos kutatása szempontjából.” MAROSI Ernő: Huszka József, a rajzoló gyűjtő 1854–1934. In: *Huszka József a rajzoló gyűjtő...* 2006, 9.

▼ A három magyar szent király a mezőtelegi református templomban. Huszka József fényképfelvétele

fényes győzelmet nyertek. E diadal kihívását Salamon a hős László herceg vitézségének s vezéri tehetségének köszönhetette, kinek lovagias tettét, az elrablott magyar leány megmentését, századok múlva is dicsőítették a magyar egyházak falfestményei.”⁶⁶

▼ A MILLENNIUM

A frissen föltárt sorozatokat bemutatták a Czobor Béla által vezetett Történelmi Főcsoport millenniumi kiállításán is, mégpedig oly módon, hogy e ciklusok nyomán készítették el a vajdahunyadi vár földszinti lovagtermét másoló hatalmas csarnok Városligeti-tó felőli oldalára „sz. László királyunk cserhalmi ütközetének jelenetét [...]”, míg a bejárati oldalon „Márk bécsi krónikájából a perdöntő párbajt és az ajtó felett a bécsi udvari gyűjteményekben őrzött tornakönyvből egy érdekes tornajelenet”-et mutattak be „nagyobb művészi másolatban, az eredeti képeknek megfelelő színezéssel”.⁶⁷

66 SZABÓ Károly: Magyarország története. I. In: *Az Osztrák-Magyar-Monarchia írásban és képen*. III. Budapest 1888, 125.

67 CZOBOR Béla: A csúcsíves épületsorozat. In: *Magyarország műkincsei*. Első rész. Szerk.: CZOBOR Béla. Budapest [1897], 125.; CZOBOR Béla: *A történelmi kiállítás*. Budapest 1898, 22., 28. – A millenniumi kiállítás Történelmi Főcsoportjának épületeit ideiglenesnek szánták: jórészt gerendavázra falazott egy sor téglából építették, és gipszkartonnal burkol-

▼ A Szent László-legenda, freskó a sepsikilyéni unitárius templomban. Reprodukció Huszka József másolata után *A Magyar Nemzet Története* második kötetében, 1896

Czobor Bélát bízták meg az ekkortájt megújuló budavári Mátyás-templom Szent László-kápolnája falfestészeti programjának összeállításával is. A király életét, majd csodás tetteit elbeszélő jelenetek között a kerlési ütközet leánymentési epizódja is helyet kapott, címével Vörösmarty költeményére utalva.⁶⁸

Szerepelt a téma a készülő *Millenniumi emlékmű* szobrászati programjában is. A váradi székesegyházban őrzött fejedelmeknyomán megmintázott Szent László-szobor alatt majdan elhelyezendő reliefen a szoborbizottság a király életéből kizárólag a kerlési leánymentést tartotta fontosnak megjeleníteni.⁶⁹

A Szilágyi Sándor szerkesztette „millenniumi” *A Magyar Nemzet Története* második kötetében Marczali Henrik szintén igen nagy terjedelmet

ták. A sajtóban már az épületegyüttes felépítése közben cikkeztek arról, hogy a különösen jól sikerült történeti montázst kár lenne a kiállítás bezárása után, a többi pavilonhoz hasonlóan, elbontani. Végül az épületegyüttesben 1897 őszére a Magyar Királyi Mezőgazdasági Múzeum rendezkedett be. A gyenge falak azonban már 1899-ben repedezni kezdtek. A múzeum anyagát ki kellett költöztetni, mivel az együttes gótikus és reneszánsz-barokk épületcsoportjának lebontása elkerülhetetlen volt. 1900-ban törvényt hoztak az épületegyüttes változatlan formában, de szilárd anyagból történő felépítéséről. Az építkezés tervezője ismét Alpár Ignác volt. A gótikus, az úgynevezett összekötő és a reneszánsz épületcsoport 1904-re meg is épült. 1907-ben a Vajdahunyadvárbán újra megnyitották a Mezőgazdasági Múzeum kiállításait. Az új épületegyüttes ismertetése levéltári forrásokkal és teljességre törekvő szakirodalommal: SZENTESI Edit: A jáki nyugati kapu historiográfiája és restaurálás története 1904-ig. In: *A jáki apostolszobor – Die Apostelfiguren von Ják*. Szerk.: SZENTESI Edit – UJVÁRI Péter. Budapest 1999, 97., 139–140. (212–216. j.)

68 A falkép vázlatait az MNG Grafikai Osztálya őrzi. (Ltsz.: 1905–582., 1905–587.) SZVOBODA-DOMÁNSZKY Gabriella: A Mátyás-templom dekóruma. In: *A Nemzeti Iskola formálói: a politika és a tudomány. Tanulmányok Budapest Múltjából* 25 (1996) 198., 200., 216. (145. j.)

69 Zala György (1858–1937) alkotása.

biztosított az 1068-as ütközetnek.⁷⁰ A XIV. századi krónikakompozíció alapján közölt csata leírását a bő kortárs és archív képanyag: Székely Árpád *A kerlési halomról*, *A Sajó völgye a Bethlen parkból tekintve* című rajzai, a *Képes Krónika* miniatűrűje, Thuróczy János augsburgi kiadású *Chronica Hungarorum*ának fametszete, valamint Huszka József *Részlet a cserhalmi ütközetből (a gelenczei rom. kat. templom falfestménye)*, *Szent-László párbaja a kun vitézzel (a derzsi unitárius templom falfestménye és Szent László legendája a sepsi-kilyéni unit. templom falfestményén I–II.*⁷¹ című akvarellmásolatainak reprodukciói illusztrálták.⁷² Ez utóbbi kópiák közlésénél kétségtelenül közrejátszhatott az ekkortájt tapasztalható érdeklődés irántuk, s amelyeket a sorozat negyedik kötetében Fraknói Vilmos sem mulasztott el méltatni,⁷³ de az a törekvés is határozottan kitapintható (például a székelyek betelepítésének teóriájával),⁷⁴ hogy Lászlót Erdély hőségé avanszálja.

Kádár József *Szolnok-Doboka vármegyéről* írt, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című sorozat erdélyi kötetében megjelent összefoglalásában is szerepelt a kerlési ütközet: „A megye legkeletibb sarkában, a Sajó partján fekszik Kerlés 1100 lakossal, a gróf Bethlen család kastélyával és szép parkjával. E falu mellett emelkedik a történelmi nevezetességű Cserhalom nevű domb, hol Salamon király 1068-ban megverte Ozul kun vagy besenyő vezért. Ebben a csatában szabadított meg Szent László egy elrablott magyar leányt egy kun vitéz kezéből. Ezt a jelenetet nemcsak a volt Dobokamegye választotta czímerül (1748-ban), hanem régi festőink is többször megörökítették a templomok falain. Vörösmarty Mihály is megénekelte »Cserhalom« című eposzában.”⁷⁵

A Malonyay Dezső (1866–1916) szerkesztette, *A magyar nép művészete* című reprezentatív sorozat erdélyi kötetébe a kerlési ciklus képsorai már

70 MARCZALI Henrik: *A magyar nemzet története az Árpádok korában (1038–1301)*. (A Magyar Nemzet Története, II.) Budapest 1896, 76–83.

71 A sokáig csupán erről a fekete-fehér felvételtől ismert falképmásolat eredeti akvarellje 2005-ben került elő a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattárában. Ezúton szeretném megköszönni a gyűjtemény osztályvezetőjének, Szende Lászlónak, hogy értesített a kópia előkerüléséről és megtekinthettem azt még restaurálása előtt.

72 A kötetek gondosan összeállított képanyagát Schönherr Gyula (1864–1908) válogatta és szerkesztette. Az illusztrációk egy részét az MNM Történelmi Képcsarnokában őrzik.

73 FRAKNÓI Vilmos: *A Hunyadiak és a Jagellók kora*. (A Magyar Nemzeti Története, IV.) Budapest 1896, 578.

74 MARCZALI: *A magyar nemzet* i. m. (70. j.) 169–172.

75 KÁDÁR József: *Délkelet Magyarország. Erdély és a szomszédos hegyvidékek*. (Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben, XX.) Budapest 1901. A szöveget Cserna Károly *A kerlési kastély a Cserhalom tetején* című rajza illusztrálta.

mint „speciális erdélyi képzőművészeti téma” vonultak be Huszka József korábbi publikációinak és kópiáinak újraközlésével: „A Szent László-legenda különben végig kísér bennünket az összes székelyföldi templomok falképein. Huszka József, aki, ismételjük, elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar díszítő stílus elemeinek felkutatásában és e stílus törvényeinek megállapítása körül, személyesen átkutatta az összes még fennmaradt templomokat és úgy találta, hogy a templomok északi falai, melyek sehol se voltak áttörve, mindig ki voltak festve, többnyire legendás, vagy bibliai képekkel s közvetlenül a mennyezet alatt rendesen Szent László legendája foglal helyet.”⁷⁶

▼ ÖSSZEFOGLALÁS

A kerlési ütközet helyszínén létrehozni szándékozott hadtörténeti emlékmű gondolata, az egy-egy regionális körben tovább élő folklórhagyományok, Erdély, mint ismeretlen egzotikum „fölfedezése”, az elszigetelten élő csángó magyarok támogatására alakult Szent László Társulat, a Huszka Józsefnek köszönhető falképfeltárások (és -interpretációk) látszólag külön-külön utakat járó, s igen lényeges tartalmi különbségekkel bíró törekvések voltak. Ezek az elszigetelt jelenségek azonban a XIX. század végére mégis összhangba kerültek egymással, s egymást erősítve sajátították ki Szent Lászlót a maguk céljaira, s emelték Erdély főhőségévé, aki az országgrészt és a székelyeket majd meg fogja menteni a rájuk váró újabb sorscsapásoktól, mindenekelőtt a fenyegető és feltartóztathatatatlannak tűnő elrománosodástól, mert ekkor már fojtogató erővel hatott a magyarság etnikai elszigeteltségének tudata. Ennek a korábban nem, legalábbis régióspecifikus formájában egyáltalán nem létező, a nemzetiségpolitikától viszont erősen befolyásolt, mesterségesen létrehozott új eszme, vagy nevezük bárhogy, a székely identitást és határőrző szerepet volt hivatva erősí-

76 MALONYAY Dezső: *A magyar nép művészete, II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Budapest 1909, 75–80. A 61–66. számú fekete-fehér képek a Műemlékek Országos Bizottságának archívumából származnak. – Huszkának a Műemlékek Országos Bizottsága gyűjteményében (Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtára) őrzött másolatait kívánták fölhasználni a *Katolikus Magyarország a magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából* (Szerk.: Kis József – SZIKLAY János. Budapest 1900) című díszműhöz is. Az adatra János Mihály hívta fel a figyelmemet, amit ezen a helyen szeretnék megköszönni neki.

▼ A Szent László-legenda üldözési, birkózási és lefejezési jelenete a székelyderzsi unitárius templom hajójának északi falán, 1419

teni a viszont kétségtelenül meglévő Attila–Csaba-hagyományaik mellett, sok szempontból azzal szemben (is). Miután I. Lászlót már halála után, illetőleg szentté avatásától kezdve mindig kiválóan lehetett aktivizálni az éppen aktuális külső ellenséggel szemben, ebbe az új szerepkörbe is tökéletesen beleilleszthető volt, remekül megállta a helyét ebben az új szituációban is, mondhatni predesztinálva volt rá.

Karakteres arculatát azonban mégsem a XIX. században, hanem a XX. században nyerte el, ekkor már többé-kevésbé bizonyítható történelmi tényekkel (az I. László kori Erdélyi Püspökség újjászervezése, az 1068-ban zajlott besenyők elleni hadjárat tárgyilagos értékelése [a leánymentés nélkül], a székelyek betelepítése) is alátámasztva. Ezen okok miatt vált Szent Lászlóból Erdély megoltalmazója, megmentője; mintegy fölélesztve és kiterjesztve azokat a hagyományokat, amelyek egykor a Szent váradi lovas szobrához fűződtek. A részben mitizált történelmi eseményekből, hagyományokból és legendákból táplálkozó, de kétségtelenül valós történelmi alapokkal is bíró lassú folyamat Trianon traumája után nyerte el kikristályosodott alakzatát. Ennek az akkor már egyértelműen a nemzet- és kisebbségpolitikai küzdelmekkel, a székely kivándorlás valóságos sorskérdésével összefonódott, úgyszintén nem kevésbé izgalmas történetnek a fölvázolása azonban már egy következő tanulmány témája lesz majd.

Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század.
In: *Folklor és történelem*. Szerk.: SZEMERKÉNYI ÁGNES.
(Folklor a magyar művelődéstörténetben)
Budapest 2007, 83–101.

A VELEMÉRI SZENT LÁSZLÓ-FRESKÓ

XIX. SZÁZADI FELTÁMADÁSA

Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla kísérlete
Szent László ikonográfiájának „megújítására”

Szabó Júlia emlékére

„Volt idő, amikor lemondunk arról,
hogy megbámuljuk azt, ami idegen népektől érkezett.
Saját nagyszerűségünkbe zártuk be magunkat,
de semmit sem tanultunk, amit megcsodálhattunk volna,
csak a múltat, *tempi passati* – nem volt más lehetőségünk.
Szokásos utánpótlásunkkal ezért a múltra vetettük magunkat,
s lettünk mindannyian ónémetek.”

(Wilhelm Hauff: *A Sátán emlékiratai*.)

Fordította: Zauner Zoltán. *Máriabesnyő–Gödöllő* 2003, 137.)

„Mi magyarok ez idő szerint leginkább a
történelmi festészet szűkebb keretébe
szorítjuk a festészet magasabb körű feladatait,
mert reá vagyunk utalva, hogy a fényesebb múltból meríthető
lelkességgel hívjuk és nyerjük nemzetiségünk,
s ezzel önálló állami létünk (...).”

(Keleti Gusztáv: *A történelmi festmény-pályázat*.)

Pesti Napló [1881. január 1.]

Jelen tanulmány a XIX. századi hazai régiségtan három jeles képviselőjének olyan markánsan megragadható ikonográfiai törekvéseiről szól – idősebb Storno Ferenc (1821–1907) néhány alkotásán keresztül –, amelyek a passzivitásban vegetáló XIX. századi hazai keresztény művészet megújítása érdekében születtek.¹ Látszólag érdektelen történet, a hazai műem-

1 A tanulmány eredetileg előadás formájában hangzott el az „Imitáció és kreáció”. *Másolat, replika, parafrázis a képzőművészetben a középkortól napjainkig* című tudományos konferencián. (Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2004. október 29.) A publikált szöveg az előadás kibővített, jegyzetekkel ellátott változata. Az elkészítéséhez nyújtott értékes támogatását ezen a helyen szeretném megköszönni Gabrieli Gabriellának, Gombosi

lékvédelem marginális szegmense. Egy középkori ikonográfiai típus föl-elevenítéséről, föltámasztásáról, majd annak következetes alkalmazásáról szól. A jelenség nem egyedülálló a XIX. század második felének történeti és egyházi festészetében, de olyan kérdéseket és problémákat vet föl, amelyek miatt mégis érdemes nagyobb figyelmet szentelni nekik.

Keletkezésük kora mind az Egyházi Állam, mind a magyar katolicizmus lehető legkritikusabb és legválságosabb periódusa volt, amikor a külső hatásoktól hermetikusan elzárkózó Apostoli Szék kétségbeesett küzdelmet folytatott az alapjaiban megrendült hatalmi pozíciójának helyreállításáért. A Risorgimento, az Unita Italia árnyékában ülésző I. Vatikáni Zsinat (1869. november–1870. július) és IX. (Boldog) Pius pápa (1846–1878) kétségbeesett intézkedései a már csupán formálisan létező pápai hatalom megmentésére, az aggodalom a liberalizmus fokozatos térhódítása miatt; a vallásszabadság ügye; bizonyos hittételek dogmára emelése; köztük a pápai infallibilitás kihirdetése, a placetum felújítása, a szekularizáció miatt meggyengült katolikus egyház belső krízise; az egyházi értelmiség laicizálódása; az ebből adódó feszültségek és az ennek következtében eluralkodott bizonytalanság, vagyis a „Krisztus egyházát minden oldalról fenyegető veszélyek” olyan súlyos teherként nehezedtek a katolikus egyházra, amelyek mielőbbi rendezése immár elodázhatatlanná vált.²

Beatrixnek, Nemes Andrásnak, Szőke Anikónak és Makky Györgynek. E helyütt szeretnék köszönetet mondani Teleki Kálmánnak is a tanulmány kéziratának nagyon gondos átolvasásáért, értékes tanácsaiért. Megjegyzései nagy segítséget jelentettek számos stilisztikai hiba kiküszöbölésében és egyes álláspontok tárgyalagosabb megfogalmazásában.

- 2 A téma szakirodalmja hatalmas. Az általam használt munkák: FÜSSY Tamás: *IX. Pius pápasága*. I–III. Budapest 1878–1880; *A Syllabus*. IX. Pius pápa „*Quanta cura*” enciklikájának ismertetése, kiindulva VI. Pius pápa „*Auctores fidei*” kihirdetésétől. H. n., 1934. Kézirat. (Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar); GIACOMO MARTINA S. J.: *Pio IX (1846–1850)*. Roma 1974; TÖRÖK József: *IX. Pius pápa*. (A XIX. század pápái) Szeged 1992; ROGER AUBERT: *Il pontificato di Pio IX (1846–1878)*. I–II. Torino 1994; GIORGIO CANDELORO: *Storia dell'Italia moderna. Le origini del Risorgimento*. Milano 1994, 124–135.; PETE László: Habemus Papam. IX. Pius megválasztása. *Századok* 138 (2004) 704–718.; SINKÓ Katalin: Munkácsy vallásos képei és a századvég. In: *Munkácsy a nagyvilágban*. Munkácsy Mihály művei külföldi és magyar magángyűjteményekben. Szerk.: GOSZTONYI Ferenc. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2005/1.) Budapest 2005, 61–64. A XIX. század második felének magyar egyházpolitikai helyzetéről: ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika 1847–1894. A vallásszabadság, a polgári házasság, a katolikus autonómia, az alapok, az alapítványok s egyéb egyházpolitikai kérdések történelmi fejlődése hazánkban*. I–II. Budapest 1894; KEMÉNYFŐ K. Dániel: *Ötven év egyházpolitikája*. Esztergom 1898; KOVÁCS Erazmus: *A vatikáni zsinat visszhangja Magyarországon*. Győr 1943; KARÁCSONYI János: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. [Reprint kiadás.] Az előszót írta: CSORBA László, a bibliográfiai függelék összeállította: GAZDA István. (Tudománytár) Budapest 1985;

De legalább ugyanennyire rányomták bélyegüket azok a kül- (1863: lengyel felkelés, a nagynémet egység érdekében összehívott frankfurti birodalmi kongresszus [VI. 18.]; 1866: osztrák–porosz háború) és belpolitikai, egyháztörténeti (1861: A magyar országgyűlés feloszlata [VIII. 23.], Lonovics József megalapítja a Szent László Társulatot stb.) események is, amelyek éppen az érintett időszakban szintén a lehető legsúlyosabb alkotmány- és közjogi problémákkal voltak terhesek.³

Ebben a nagy vonalakban fölvázolt szellemi-politikai milióban jöttek létre Velemér templomának XIV. századi Szent László-falképéről készült másolatai és a belőle sarjadó további, önálló életet kezdő művek, s váltak mondhatni stratégiai fontosságú etalonokká a korszak egyházi festészetében. A fönti sok-sok egymásba gabalyodó, részleteiben jórészt még föltáratlan szál teszi igazán fontossá ezeket az alkotásokat, mert különösebb művészettörténeti interpretációra egyébiránt aligha tarthatnának számot.

A témával érintőlegesen foglalkoztam már a Zádor Anna kilencvenedik születésnapjára összeállított *Ars Hungarica*-emlékszámban⁴ és a középkori dunántúli Szent László-ábrázolásokat áttekintő tanulmányomban.⁵ Miután az ideköthető írásos és képzőművészeti adatok az elmúlt tíz év alatt tovább gyarapodtak, valamint az 1996–2000 közötti – különösen a köztéri szoborállítások terén tapasztalható – művészeti jelenségek⁶ meg-

SÓLYMOS László Szilveszter O. S. B.: *Kruesz Krizosztom (1865–1885)*. (Pannonhalmi főapátok, I.) Budapest 1990, 32–37.; SÓLYMOS László Szilveszter O. S. B.: *Kruesz Krizosztom levelei az I. Vatikáni Zsinatról*. In: Uo. 207–220.; SZÁNTÓ Konrád O. F. M.: *A katolikus egyház története*. II. Budapest 1988, 359–360.; *Simor János emlékkönyve*. Szerk.: BEKE Margit. (Strigonium antiquum, 1.) Budapest 1992; *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Szerk.: HEGEDŰS András – BÁRDOS István. Esztergom 1999; *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. (METEM Könyvek, 29.) Szerk.: SARNYAI Csaba Máté. Budapest 2001.

3 Kortárs beszámoló: OTTO Bernhard FRIEDMANN: *Zehn Jahre österreichischen Politik 1859–1869. Tagebuch zur Zeitgeschichte*. I–II. Wien 1879. Jól használható áttekintés a téma korábbi irodalmával: SZABAD György: *Forradalom és kiegyezés választútján (1860–1861)*. Budapest 1967; ZACHAR József: *Az osztrák–német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom 1861–1881*. Budapest 1981. (Különösen: 193–204.)

4 KERNY Terézia: Két főpapi mecénás. Adatok Zalka János és Ipolyi Arnold Szent László tiszteletéhez. *Ars Hungarica* 22 (1994) 117–124. (A témáról: 121–122.)

5 KERNY Terézia: Néhány dunántúli Szent László ábrázolásról. In: *Szent László király emlékei Dunántúlon. Tanulmányok*. Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 11.) Sümeg 2000, 70–72.

6 Idevonatközöan vö. például: SALAMON Nándor: Új Szent István-szobrok Nyugat-Pannóniában. *Vasi Szemle* 56 (2002) 3–23.; WEHNER Tibor: Budapesti kiállítás, országos beállítás. A Millenniumi monumentumok mustrája. *Új Művészet* 13 (2002/4.) 20–23.; BOROS Géza: A Himnusz szobra. In: *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia*. Szerk.:

szaporodtak: fölvetődött, hogy kibővítve, néhány újabb szempont figyelembevételével és bevonásával ismét vállalkozzam az áttekintésére.

▼ A VELEMÉRI SZENTHÁROMSÁG-TEMPLOM
XIV. SZÁZADI SZENT LÁSZLÓ-FRESKÓJA

„...Külön mezőben előbbre: Egy király, fején koronát tartó angyallal, szőke szakállal és vállán hermelinnel bélelt bíborpalástban, világoszöld szűk végig gombolt dolmányban, jobb kezében alabárd...”⁷ A templom hajójának nívós középkori freskói közül az északi falon látható, egy mára már elpusztult 1378-as évszám alapján datált, Szécsi (Széchy) Miklós nádor († 1387) kegyurasága idején festett Szent László-falkép jelenlegi állapotában restaurált és erősen kiegészített.⁸ Legközelebbi ikonográfiai párhuzamai az 1358-tól kibocsátott aranyforintok;⁹ a *Képes Krónika* 46v és 47r lap-

BODNÁR Szilvia – JÁVOR Anna – LŐVEI Pál – PATAKI Gábor – SÜMEGI György – SZILÁGYI András. Budapest 2004, 523–533.; KLANICZAY Gábor: Szent királyok feltámadása. Előadás a Central European University (CEU) által rendezett milicentenáriumi konferencián 2002. II. 22-én.

7 „A velemeri góth stíly, s használaton kívül álló templom falán található (fresco) festmények körülményes leírása.” Gózon Imre levele a Vallás és Közoktatásügyi miniszternek. Szentgyörgyvölgy, 1872. augusztus 14. A Műemlékek Országos Bizottságának irattára (továbbiakban MOB Iratok), 1872/84. (Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal [továbbiakban KÖH] Tudományos Irattára). Kiadva: ZAKARIÁS János: Iratok és képi dokumentumok Johannes Aquila festményeiről az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben. In: *Johannes Aquila* 1989, 152–154. (Idézett rész: 153.)

8 A Szent László mellett álló Szent Miklós püspök Szécsi Miklósról utal. A freskókat 1937-ben Kákay Szabó György, 1968-ban Bozó Pál, Deák Klára és Lente István restaurálta. Az 1930-as évekből származó, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fényképtárában őrzött, 7452., 15161. leltári számú felvételeken jól látható, hogy Szent László arcvonásai már teljesen megsemmisültek, amit az 1968-as helyreállítás egészített ki. A Rómer Flóris által még regisztrált Árpád-házi Szent Erzsébet-, Szent István király- és Szent Imre herceg-freskók már elpusztultak. A falképek helyreállításáról: LENTE István: A velemeri falfestmények helyreállítása. *Magyar műemlékvédelem 1969–1970*. Szerk.: DERCSÉNYI Dezső – ENTZ Géza – HAVASSY Pál – MERÉNYI Ferenc. (Az Országos Műemléki Felügyelőség kiadványai, VI.) Budapest 1972, 269–288.; LENTE István: A velemeri középkori falfestmények restaurálástörténete. In: *Velemér múltja és jelene*. Szerk.: HORVÁTH Sándor. Velemér 2004, 98–107. (Vö. még 97. jegyzet!)

9 CNH – II – 64A–B.

▀ A Háromkirályok imádása-jelenet Szent Lászlóval és Szent Miklós püspökkel a veleméri Szentháromság-templom északi falán. Idősebb Storno Ferenc helyszíni fölmérése, 1863

jain látható miniatúrák;¹⁰ I. Lajos Cattaróban veretett fillérei;¹¹ az aacheni ékszerek öntött oromzati figurái;¹² a cserényi (ma: Čerín, Szlovákia) Szent

10 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 404. fol. 47r, 300 × 210 mm. A miniatúra a leggyakrabban publikált ábrázolások közé tartozik, ezért még vázlatos irodalmi felsorolásától is eltekintek.

11 CNH – II – 104.

12 Aachen, Münster (Szűz Mária) Déli, úgynevezett Magyar- vagy Szent László-kápolna. Arany, részben aranyozott ezüst. Öntött, vert, vésett, cizellált, zománcos munka, 22 × 16 cm. Újabban 1381-re datálják. Fontosabb szakirodalma: Ludovici I. regis Hungariae sumptibus erectae capellae Hungaricae Aquisgranensis (Aachen) memoria. H. n., é. n. [XVIII. század] (Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2569); Tömöry 1931, 56.; Kovács Éva: I. Lajos király címerei Aachenben. In: *Művészet I. Lajos király korában...* 1982, 107–108. (Kat. 14. sz.); Ernő Marosi: Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. (Zum Problem der Serialität mittelalterlichen Kunstwerke.) *Acta Historiae Artium* 28 (1982) 10.; Gábor Varga: Ungarischer Wappenschild als Buchschmuck. In: *Bayern – Ungarn. Tausend Jahre – Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum, Passau. 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Herausgegeben von Eszter Aczél – Evamaria Brockhoff – Wolfgang Jahn – K. Zsolt Lengyel – Dieter Rauthe. (Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur, 43/2001.) Augsburg–Regensburg 2001, 37. (Kat. I. 6. sz.) [Könyvtábla díszeként értelmezve]. Takács Imre: Két címeres ékszer. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 101–102. (Kat. 1.19. sz.)

▼ A veleméri Szentháromság-templom északi fala a Királyok imádása-jelenettel, Szent László király és Szent Miklós püspök alakjával. Idősebb Storno Ferenc másolata Johannes Aquila freskójáról Rómer Flóris *Régi falképek Magyarországon* című munkájában, 1874

Mártonról elnevezett római katolikus plébániatemplom freskója¹³ és a budai karmelita kolostor pecsétje,¹⁴ egyszóval a korszak – jelenleg ismert – Szent László-ábrázolásai. Közéjük tartozott még a váradi székesegyház előtt álló, Márton és György szobrászok viaszvesztéses technikával 1370–1372-ben készített aranyozott bronzszobra, mint a korszak önálló Szent László-ábrázolásainak alighanem a legfontosabb mintaképe.¹⁵ A veleméri

13 A Szent Bertalan tiszteletére szentelt mellékoltár mellett, 160 × 100 cm. A templom falképei a XIX. század hetvenes éveiben még a mészréteg alatt voltak. A festményeket 1929–1931-ben, majd 1945–1946-ban Peter Kern tártá föl és restaurálta. Zolnay László egyik hipotézise szerint a Szent László mellett álló kis méretű lovag I. Lajos királlyal azonosítható, aki 1380-tól a Cserényt is magában foglaló véglesi váruadalom ura volt: ZOLNAY László: Nézzük meg együtt a cserényi templom műemlék-együttesét. *Művészet* 20 (1979/9.) 28–31. A falképről újabban: MÁRIA SLIVKOVÁ: Mittelalterliche Wandmalerei in der Slowakei – ein nationales Kulturdenkmal. In: *Christliche Kunst in der Slowakei*. Redaktion: Slovenské národné múzeum. (Pamiatky a múzea [1996]) 23.

14 Az 1372-es pápai oklevélben említett kolostort I. Lajos és Lokietek Erzsébet anyakirályné alapította. Első lenyomata 1494-ből ismert (Budapest, MNL OL, DL 93 640). Jóllehet a rajta lévő Szent László-ábrázolás a XV. század első évtizedeinek stílusát tükrözi, alighanem még az alapítás kori típust követi. Zöld viasz, függő, átmérője: 53 cm. Irodalma: TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. Budapest 1992, 49–50. (Kat. 7.); MIKLÓS REGÉNYI-KUND: Die ungarische Konvente der oberdeutschen Karmelprovinz im Mittelalter. (METEM-Bücher, 31.) Budapest–Heidelberg 2001, 41–45.

15 Az 1660-ban elpusztított monumentumokról mindössze néhány kis méretű, meglehetősen sematikus, lavírozott tollrajz ismeretes (Wien, ÖNB, Handschriften- und Inkunabelsammlung. Cod. 9423. fol. 126v). *Prag um 1600. Kunst und Kultur am Hofe Rudolfs II.* I–II. Wien 1988, II., 133–135. (601. sz.) (Helmut TRNEK).

falkép legközelebbi párhuzamának, mai tudásom szerint (és egyéb összekötő láncszem hiányában) a *Képes Krónika* főntebb említett Szent László-miniatúrái tekinthetők.¹⁶

A veleméri Szent László-freskó (a templom többi falképével együtt) fölfedezését követően óriási revelációt keltett a hazai tudományos berkekben. Valóságos zarándoklat indult el a kis templomba. Főleg színházi szcenikusok, díszlettervezők utaztak a nyugati határszélre. Fantáziájukat különösen megmozgatta a falkép, mert a hajdani magyar lovagi viseletet és fegyverzetet próbálták meg rekonstruálni vele a történelmi tárgyú előadások hiányos jelmeztárának kibővítésére. Ha nem is ekkora eufóriával, de a régiségbúvárok is élénk érdeklődést tanúsítottak iránta. Az általuk odahívott jeles képzőművészek (például Telepy Károly) pedig számos, máig sem nélkülözhető precíz helyszíni fölmérést, rajzot, akvarellt és vázlatot készítettek róluk.¹⁷

1863-ban, vagyis a veleméri és turnišcei falképek előkerülésének évében, a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága megbízta a bécsi székhelyű *Kaiser- und Königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* kültagjaként is munkálkodó „conservator”-át, idősebb Storno Ferencet a két templom freskóegyüttesének másolásával.¹⁸ A falképekről készült kópiákat 1864. december 28-án Rómer Flóris mutatta be a Magyar Tudományos Akadémián tartott előadásában illusztrációként.¹⁹

16 A falképekről legújabban: JÉKELY Zsombor: A veleméri templom falképei. In: *Velemér múltja és jelene...* i. m. (8. j.) 108–122.

17 Az idevonatkozó dokumentumok áttekintése: KERNY Terézia: Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. In: *Johannes Aquila...* 1989, 129–133. A tanulmány leadása után tudomásomra jutott további képanyag felsorolása: KERNY Terézia: *Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája 1095–1630*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

18 Storno Ferenc / Sopron jelentése Senyeháza, Körmend, Óriszentpéter, Velemér, Tótlak, Martyánc, Turnisce, Lendva, Csák, Nedelic, Graz, Odenburg tanulmányútjáról. Mellette a költségelszámolás, F. Storno, 1863. (Budapest, MTA Könyvtára, Kézirattár, RAL, K 1283/3.)

19 Közintézmények, egyletek. A Magy. Tud. Akadémia ülése. *Vasárnapi Ujság* 11 (1864) 10.; Magyar Tudományos Akadémia. *Budapesti Szemle* XIX. (1864) 347. A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottságához került Storno 76. vázlatfüzetének (Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84161.1. [10–11 lap, 150 × 97 mm]) méretarányos akvarell, toll rajzai alapján felnagyított másolatok 1945-ben megsemmisültek. A kópiákat Rómer tíz évvel később kiadott falfestészeti kötetében közölte: RÓMER 1874. Az Archaeologiai Bizottság jelenleg fölkelhető anyagában csupán a veleméri templom alaprajzának metszete és annak részletei találhatók. (Budapest, MTA Könyvtára, Kézirattár, Ms. 4407/102.) Rómer egyébként maga is készített ceruzavázlatokat a helyszínen: Kulturális

A megbízás ezzel az előadással voltaképpen maradéktalanul betöltötte feladatát és ezzel a záróaktussal be is fejeződhetett volna, de nem így történt. A veleméri Szent László-falkép továbbra is foglalkoztatta mind Rómer Flórist, mind pedig Ipolyi Arnoldot. Sőt az is megállapítható, hogy Ipolyi kifejezetten vonzódott hozzá, jóllehet – barátjával ellentétben – soha egyetlen önálló tanulmányt nem írt róla, csupán egy-két mondat erejéig, mintegy utalás, párhuzam gyanánt említette meg írásaiban. Számára ugyanis éppen ez a freskó jelenítette meg a legmarkánsabban Szent László középkori ikonográfiáját jellegzetes attribútumaival: lovagi viseletével, hatalmas bárdjával és kardjával, uralkodói mivoltára utaló széles hermelingallérú és -bélésű palástjával, és az angyali koronázás jelenetével. Bár ez utóbbi szertartás a *Képes Krónikában* is föllelhető, más, mintaképként fölhasználható további – köztük a főntebb megemlített *Szent László lovagi díszben* – ábrázolással együtt, mégsem annak illusztrációi váltak számára fontossá. Persze ne felejtjük el azt sem, hogy a *Krónika* csupán 1867-es szövegkiadása,²⁰ illetve a díszkódex 1876–1877-ben történt lemásolása után került csak be a köztudatba,²¹ viszont a veleméri falkép már 1863-tól ismert volt.²² 1863 egyébként is különös jelentőségű volt Ipolyi számára, éppen a koronázás miatt. Ebben az évben ugyanis olyan nagy horderejű külpolitikai események történtek²³ – illetve voltak még várhatók (például Ferenc József német császárrá koronázásának terve) –, és olyan további évfordulókat ünnepeltek (például Hunyadi Mátyás megkoronázásának négyszázadik jubileumát), amelyek ismét ráirányították a figyelmet a ren-

Örökségvédelmi Hivatal, Tudományos Irattár. Rómer Flóris hagyatéka. XI. úti jegyzőkönyv. (Ltsz.: K. 651.) 61–67. lap [Velemér]; XIII. úti jegyzőkönyv. (Ltsz.: K. 653.) 57. lap [Turnišče].

20 *Marci Chronica de gestis Hungarorum ab origine ad annum MCCCXXX. producta...* recensuit Franciscus TOLDY... versionem Hungaricam adiecit Carolus SZABÓ. Pestini 1867. Az érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy idősebb Storno Ferenc – alighanem conservatori munkájából kifolyólag – már e kiadás előtt, 1864-ben készített a kódex miniatúráiról néhány rajzot: Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.127.1. (43. vázlatkönyv) 75–79. lapok. Ceruza, papír, 185 × 120 mm.

21 Bicsérdy-kódex. Őrzési helye: Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3922. A másolatról összefoglalóan: WEHLI Tünde: A Képes Krónika 19. századi másolata a Bicsérdy-kódex. Elhangzott az „Imitáció és kreáció. Másolat, replika, parafrázis a képzőművészetben a középkortól napjainkig” című tudományos konferencián (Budapest, Képzőművészeti Egyetem, 2004. október 29.). [Ld. még: *Történelem – kép...* 2000, 278 (Kat. IV–1. sz.) (WEHLI Tünde).]

22 A freskó népszerűségében természetesen az is közrejátszott, hogy jószerevével az egyetlen ismert középkori Szent László-falkép volt abban az időben.

23 1863 nyarán Poroszország ellenállása miatt végül megbukott a Német Szövetség reformja és Ferenc József német császárrá koronázásának terve.

dezetlen közjogi problémára. Ferenc József magyar királlyá koronázása még mindig nem történt meg, jöllehet a *Pragmatica Sanctio* sarkalatos határozata, illetve az 1790–1791. évi országgyűlés első négy törvénycikke értelmében ez a szertartás a magyar közjog legalapvetőbb tételének számított. Az országgyűlés által megválasztott fejedelem köteles „uralkodásra léptekor magát megkoronáztatni (...) A magyar király csak koronázás által lesz törvényes magyar király, a koronázásnak pedig törvényszabta föltételei vannak, aminek elsődleges teljesítése maradéktalanul szükséges.”²⁴ Tizenöt évnyi abszolutisztikus kormányzás után a Szent Koronával történő koronázás még függőben volt, s a kérdés rendezése óriási horderejű közjogi problémává emelkedett. Szinte állandó jelleggel és központi helyen szerepelt az 1860-as évek elején kiadott magyar és osztrák közjogi munkákban.²⁵ Knausz Nándor az *Aranybulláról* írt röviden.²⁶ Az *Októberi diplomát* követően jelent meg Récsi Emilnek, a pesti egyetem állam és közigazgatási jog rendes tanárának Magyarország közjogáról írt könyve. Récsi, amikor munkájában az állam területi integritása helyreállításának, valamint a magyar király megkoronázásának szükségességét hangsúlyozta, a nemzeti sérelmek szolgálatába állította a Szent Korona eszméjét.²⁷ 1863-ban adta ki Wentzel Lustkandl *Das ungarisch-österreichische Staatsrecht* című (idehaza hatalmas viharokat kiváltó) munkáját, amelyre válaszul jelentette meg Deák Ferenc 1865-ben az *Adalék a magyar közjoghöz* című alapvetését.

A koronázás: a legitim hatalom gyakorlása, azaz az 1849-ben detronizált Habsburg-ház, majd az új osztrák uralkodó, Ferenc József, némileg a törvényesen királlyá kent Salamon 1074 tavaszán történt lemondatásával és I. László trónra kerülésével volt párhuzamba állítható. Ennek a legitimitás és az idoneitás elsőbbségét feszegető problematikája, vagyis a Szent Korona szuverenitása és az ezzel összefüggő alkotmányjogi küzdelmek nem maradtak hatástalanok Ipolyira sem, aki – Rómerhez hasonlóan (és talán pontosan éppen emiatt) – már ezektől az évektől kezdődően különös figyelmet

24 1723. I–II. törvénycikk; 1790–1791. I–IV. törvénycikk.

25 A magyar királyi koronázás közjogi problematikájával Falk Miksa és Hajnik Imre foglalkozott még behatóan ezekben az években. A témát érintő bibliográfiájuk közölve: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest 1894, 94–101.; IV. Budapest 1896, 277–278. Értékes adatokat tartalmaz még idevonatkozóan az MNL OL Regnicolaris Levéltára *Sacra regni Corona* (N 48) állagának iratanyaga is. A korszakra nézve máig alapvető: BERZEVICZY Albert: *Régi emlékek 1853–1870*. Budapest 1907; BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865*. I–III. Budapest 1922. Újabb irodalma: SASHEGYI Oszkár: *Abszolutizmuskori levelek*. Budapest 1965.

26 Az *Arany Bulla*. H. n., 1861. Autográf. (Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1154.)

27 RÉCSI Emil: *Magyarország közjoga, amint 1848-ig s 1848-ban fennállott*. Pest 1861.

fordított a koronázásijelvény-együttesre.²⁸ Aligha véletlenül választotta 1864-ben, a Magyar Tudományos Akadémia XXII. ünnepélyes közülésén felolvasott előadásának témájaként éppen a szepeshelyi székesegyház XIV. századi falfestményének ismertetését Károly Róbert harmadik, immár legitim megkoronázásának jelenetével.²⁹ A kor eseményeire minden idegszálával érzékenyen reagáló Ipolyi előadásában lehetetlen nem észrevenni a rejtett utalást a jelen rendezetlen belpolitikai helyzetére, illetve a burkolt párhuzamot kora józan belátású, megbékélést kereső politikusai, jelesül Deák Ferenc és munkatársai, valamint a Szent Koronát Kán László erdélyi vajdától visszaszerző Tamás érsek és Henrik prépost között:

„(...) S nyilván ily nemes agyagból gyúrt férfi volt Henrik prépost is, mint az ország pacificatiójában és Károly trónja megszilárdításában előkelő szerepet vitt Tamás esztergomi érsek egykori korlátnok, bizonyára ő is előkelő részt vett ezen törekvésekben főpásztora oldala mellett. Így alkothatta, mire 1316-ra a szepesi prépostságra lépett, magas érzettel a korszakias esemény emlékére, ezen jelentéstartalmas monumentális művet, megdicsőítve benne Károly király s párthívei véggyőzelmét: kifejezést adva azon magasztos magyar egyházi és nemzeti hithagyománynak, hogy az ország védasszonya a Boldogságos Szűz pártfogása által, kinek sz. István felajánlotta országát és koronáját, nyerik a királyok a szent koronát, a mint a képen azt a Szűznek felajánlja az érsek, s a B. Szűz azt az uralkodó fejére teszi, örökítve egykori ura és főpásztora Tamás érsek emlékét, kinek a kor eszményeiben, s Károly ügye véggyőzelmében a budai és rákosi országgyűlésen, s a szent koronának visszaszerzésében, valamint a királynak ismételt s végre a szent koronávali megkoronázásában a legnagyobb része volt. (...)”³⁰

E fölöttébb kényes és még megoldatlan történelmi szituáció miatt a veleméri falkép hirtelen politikai áthallásokkal lett terhelt és – ha megle-

28 Ipolyi 1886-ban publikálta az 1880. május 9-én történt vizsgálat eredményeit „A Magyar Szent Korona és koronázási jelvények” (Budapest) címmel. Rómer önálló tanulmányt nem írt a regáliákról, de a hagyatékában található, a magyar koronáról írt tízlapos adatgyűjtése világosan mutatja, hogy szintén érdekelte az állami szimbólum. (Budapest, KÖH, Tudományos Irattár. Rómer Flóris hagyatéka, XXI. csomag. K. 607.).

29 IPOLYI Arnold: Magyarország középkori festészete emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény. Előadva a Magyar Tudom. Akadémia XXII. ünnepélyes közülésén MDCCCLXIV jan. 23. In: IPOLYI Arnold: *Tanulmányok a középkori magyar művészetről*. Szerk.: VERŐ Mária. Budapest 1997, 161–186. A falképet idősebb Storno Ferenc restaurálta majd 1873-ban.

30 Uo. 172.

hetősen szerény és többszörösen áttételes módon is, de – voltaképpen a kiegyezés legsarkalatosabb közjogi pontjához szolgáltatott némi szimbolikus képzőművészeti alátámasztást az ekkortájt ugyancsak elszaporodó, Szent István korona-, illetőleg országfölajánlása kompozíciókkal együtt,³¹ amelyet majd az 1867. évi törvénycikkek szentesítettek,³² s amelyet az 1867. június 8-án lezajlott koronázási szertartás realizált.³³

Ipolyi elvi útmutatása mögött azonban fölsejlenek egyéb indítékok is. IX. (Boldog) Pius pápa 1864-ben kiadott *Quanta cura* című enciklikája, majd az itáliai politikai helyzet miatt ellehetetlenült I. Vatikáni Zsinat rendelkezései, köztük az infallibilitás dogmája, amelyet Ferenc József nem engedett kihirdetni; az 1870. szeptember 20-át követő bizonytalan és meglehetősen kétségbeejtő egyházpolitikai szituáció, amely idehaza úgyszólván minden téren, így az egyházi zenében és festészetben is éreztette hatását, s a hagyomány általános megtorpanásában, kimerültségében, lecsüllyedésében, illetőleg kiüresedésében nyilvánult meg.³⁴ És ez a folyamat érintette persze idehaza Szent László-ikonográfiáját is, amelyet utoljára a barokk katolikus restauráció tudott sikeresen megújítani aktuális mondánivalója révén, amelynek köszönhetően teljesen új, patetikus-apotetikus kompozíciós megoldások (vízfakasztás, pénzcsoda, Szent László fölajánlása rózsafüzéres kardját stb.) születtek. Ipolyi a velemeri Szent László-falképet tökéletesen alkalmasnak tartotta egyrészt a szekularizálódó egyházi festészet igényes föltámasztására, de másrészt a nemzeti egység és

31 Szent István király XIX. századi koronafelajánlás kompozícióiról még nem született önálló ikonográfiai tanulmány. Néhány sajtóillusztrációt közöl: RÉVÉSZ Emese: Képi elbeszélés és popularizálódás az 1850–1870 közötti sajtóban megjelent történeti képek alapján. *Művészettörténeti Értesítő* 50 (2001) 165–166. Barokk előzményeiről vö. SZILÁRDFY Zoltán: Szent István király felajánlásának attribútumai. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 71–85. A vízfakasztás képzőművészeti ábrázolásairól röviden: SZABÓ 1993, 204. A XVI. századtól megjelenő témát önálló tanulmányban szeretném feldolgozni, teljességre törekvő katalógussal együtt.

32 1867. december 21-i alaptörvények. In: *Magyar Törvénytár 1836–1868 évi törvénycikkek*. Budapest 1896, I–II. törvénycikk.

33 Dr. FALK Miksa: A magyar király koronázása. In: *Koronázási Emlékkönyv. 1867. június 8.* Természet után rajzolt 20 illusztrációval Kolarz, Kriehuber, Katzler és Jankótól. A szöveget írták: FALK Miksa tudor és DUX Adolf. Pesten [1867] 11–32.; DUX Adolf: Az 1867-iki koronázás. In: Uo. 33–41.

34 Idevonatkozóan vö. például: Ipolyi Arnold elnöki beszéde, mellyel az „Országos Magyar Képzőművészeti Társulat” 1882. február 12-iki közgyűlését megnyitotta. II. és befejező közlemény. *Egyházművészeti Lap* 3 (1882) 69. Összefoglalóan: SZÉPHELYI FRANKL György: Vallásos festészet. In: *Művészet Magyarországon 1830–1870. Tanulmányok*. Szerk.: SZABÓ Júlia – SZÉPHELYI FRANKL György. Budapest 1981, 81–82.

önbecsülés helyreállítására is, mert abban szerinte a magyarság lelkiületének megnyilvánulása mutatkozik meg.³⁵ Mindent összevetve tehát, véleménye szerint egyedül ez, a szerinte egyszerre nemzeti, erkölcsileg fel-emelő és az esztétikai érzék fejlesztésére képes kompozíció felelt meg annak, hogy megújítsa vele saját kora vérszegény Szent László-ábrázolásait. Elképzelését mind közméltósági, mind egyéb fontos egyházi és világi hivatali pozícióiból fakadóan, vagyis például a Szent László Társulat és az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnökeként, akadálytalanul tudta érvényesíteni, illetve kiviteleztetni.³⁶

Ezekben az években idősebb Storno Ferenc éppen a soproni Szent Mihály-templom „stílszerű” restaurálásán dolgozott.³⁷ E munkálatok során elért látványos eredményei kiváltották a prominens hazai szakemberek elismerését, nevezetesen Ipolyi Arnold és Rómer Flóris barátságát, Samassa József egri és Simor János győri püspökök megrendeléseit, valamint lehetőséget kapott arra, hogy még intenzívebben bekapcsolódjék a hazai műemlékvédelembe is. Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát egy 1866-os soproni látogatása során megbízta a Szent Benedek-rendi főegyház már régóta időszerű helyreállításával. Storno 1867. október 7-én utazott Pannonhalmára. A több éven át elhúzódó (Askercz Éva és Dávid Ferenc által publikált),³⁸ mind az építészeti felújításra, mind a liturgikus berendezés és felszerelés tervezésére vonatkozó nagy volumenű megbízatás egyik – a fönti tanulmányokban közölt ugyan, de mégis eléggé kevés figyelmet kapott – emléke az az 1869–1870-ben készült üveglakterv, amelyet Storno a Szent László-oltár fölé képzelt el, s amelyen a Szent frontális nézetű álló kompozíciója teljes egészében a velemeri falkép nyomán ké-

35 Ipolyi ikonográfiai törekvéseiről: DÁVID Katalin: A magyar ikonográfiai kutatás problémái. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv* 1989, 76–81.; VÉGH János: Arnold Ipolyi und die Anfänge der ikonographischen Forschung in Ungarn. In: *Kunsthistoriographien in Ostmitteleuropa und das Nationale Diskurs*. Hrsg. von Robert BORN – Alena JANATKOVA – Adam S. LABUDA. Berlin 2004, 192–199.

36 UGRIN Emese: Ipolyi Arnold szerepe és tevékenysége a magyar képzőművészeti életben a kiegészítés után. In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv* 1989, 82–92.

37 Idősebb Storno Ferenc önéletrajza. (Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, Storno-Levéltár. 3. doboz, 8. csomag. Ltsz. nélkül.) Magyar nyelvű kiadása: ASKERECZ Éva: Id. Storno Ferenc önéletrajzi feljegyzése 1868-ból. [Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta, fordította ASKERECZ Éva.] *Soproni Szemle* 51 (2000) 187. (A Szent Mihály-templom tervei a Storno-gyűjteményben az S. 84.95.1–271. leltári számon találhatók.)

38 DÁVID Ferenc: A pannonhalmi főegyház múlt századi helyreállításáról. In: *Mons Sacer...* 1996, II., 162–181.; ASKERECZ Éva: Storno Ferenc Pannonhalmán. In: *Mons Sacer...* 1996, II., 182–192.

szült.³⁹ E választás mögött határozottan tetten érhető a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottságának hat évvel korábban adott megbízatása a velemeri freskóegyüttes pontos, szakszerű lemásolására. Nemkülönben a történész Paur János instrukciói, valamint Rómer Flóris és Ipolyi Arnold ikonográfiai koncepciója, amelyek nyomán gyökereken és végérvényesen megváltoztatta saját korábbi, de szintén valamilyen középkori, illetőleg reneszánsz vagy barokk, és némi utánajárással pontosan azonosítható, mintaképre visszavezethető Szent László-ábrázolásainak kompozícióját.⁴⁰

39 Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.78/178. Közlve: ASKERCZ: Storno Ferenc... i. m. (38. j.) 184., 188. Egyéb pannonhalmi ablak- és festménytervei és vázlatai: Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.78/204., 216–347.

40 Storno 1863 előtt készített, Szent Lászlót ábrázoló alkotásai körül igen sok a még megoldatlan probléma. Ezek közé tartozik például a fertőrákosi volt püspöki kastély kápolnájának barokkizáló grisaille falképe (1861) is: — [CSATKAI Endre]: Fertőrákos. In: *Sopron és környéke műemlékei*. II., javított és bővített kiadás. Budapest 1956, 516–517. (Magyarország Műemléki Topográfiája, II. Győr-Sopron megye műemlékei I.) – A következő ebbe a körbe tartozó Szent László-ábrázolás 1862-ben készült, abból az alkalomból, hogy Farkas Imre székesfehérvári püspök a sárbogárdi (Fejér vármegye) uradalmi magtárból és annak melléképületéből egy Szent László tiszteletére szentelt templomot emelt. Az ugyancsak a püspök által adományozott főoltárképre Storno a vízfakasztás csodáját festette meg (olaj, vászon). Az 1892-ben már használhatatlanná vált épület helyébe 1892–1893-ban új templomot emeltek. Ekkor ifjabb Storno Ferencet bízták meg a főoltár elkészítésével, aki a velemeri falkép nyomán formálta meg Szent László alakját. Az általam mindössze egy Z. W. Klatter aláírással jelzett oltártervről (Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz. nélkül, karton, fekete toll, 415 × 250 mm) és egy idősebb Storno Ferenc műtermében, Stagl Ferenc által 1894-ben készített, kartonra kasírozott, „INTERIEUR” című, német nyelvű szöveggel kísért albumin fényképfelvételről (Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz. nélkül) ismert új főoltárból a legjobb tudomásom szerint végül csak a neogótikus architektúra került le Sárbogárdra, de a Szent László-festmény nem. Valamilyen – talán egy helyi történeti – hagyomány miatt ugyanis a helybeliek ragaszkodtak a még 1862-ben festett képéhez, s ezt foglalták be az újonnan készített keretbe. Az 1892-ben készült oltárkép további sorsáról egyelőre többet nem sikerült kiderítenem. (KUTHY István: A sárbogárdi templom története. In: *A székesfehérvári Egyházmegye vázlatos története*. Kézirat. H. n. [Székesfehérvár], é. n. [Székesfehérvár, Püspöki Levéltár, Kuthy István-hagyatéka.]; *A Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtára 1977-ben Alapításának 200. esztendejében*. Székesfehérvár, 1977, 194–195.; ENTZ Géza Antal – KERNY Terézia: Sárbogárd. In: *Fejér megye művészeti emlékei*. Szerk.: ENTZ Géza Antal – SISA József. Székesfehérvár 1998, 123.) Némiképpen hasonló esettel állunk szemben a soproni Keresztelő Szent János-templom szentélyébe még 1863 előtt tervezett Szent István királyt és egy egészen bizonyosan nem hazai előkép nyomán megformált Szent Lászlót ábrázoló üvegablaknál is. Elképzelhető, hogy a Storno által 1882-től végzett teljes restauráláskor fölvetődött a Szent László-ablak kicserélésének szándéka is, de erre végül nem került sor. A negyedik, szintén ebbe az ikonográfiai csoportba tartozó alkotása az a

A velemeri és turnišcei falképekben továbbá olyan lehetőségeket is látott, amelyekkel saját, egyéni művészi ambícióit is kielégíthette; nevezetesen, hogy azok egyes jeleneteihez visszanyúlva új műveket kreál. Ezt példázza az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat által 1868-ban meghirdetett, a kiegyezés utáni légkörben különösen jelentőssé vált műlappályázatra beküldött anyaga. Az aligha véletlenül éppen a koronázási szertartást, vagyis a magyar uralkodói legitimitást középpontba állító, *Történelmi események Szent László életéből* sorozat nem csupán Storno historizáló munkamódszere miatt érdemes a figyelemre, hanem elsősorban annak történeti háttere miatt.⁴¹ A *Szent László koronáztatása Székesfehérvárott, Ákos, a kun egy magyar hölgyet rabol el, kit Szent László üldöztetve elfog és megöl, László magyar király a felajánlott német császári koronát visszautasítja* című kartonjain a központi témákat keretelő félköríves mezőkben a velemeri falkép után készült Szent László-ábrázolások láthatók, míg a kun üldözésénél – amely a későbbiekben kisebb méretű sokszorosításban is terjedt – a turnišcei ciklus jelenetei köszönnek vissza.⁴²

Ilyen előzmények után tervezte meg Pannonhalmára a Szent László-oltárt, amelyet csakhamar újabb megbízások követtek. 1869. április 15-én Kubinyi Ágoston és Rómer Flóris a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága nevében fölkérte Stornót, hogy „Magyar és Erdélyország műemlékeit rajzolja, felmérje, főleg pedig az előforduló fal-festményeket másolja”.⁴³

Hét évvel később a Gömör vármegyei Jánosi (ma: Rimavské Janovce, Szlovákia) Jézus megkeresztelése titulusú plébániatemploma szentélyé-

hatalmas, sacra conversatione-típusú reneszánsz festmények (Giovanni Bellini) és némileg a szepeshelyi prépostsági templom főoltárának reminiscenciáit idéző olajfestmény, ahol a Szűz Mária bal oldalán teljes aranyozott vértetben álló, profilban ábrázolt Szent László fejét babérbárány övezi, fiziognómiája pedig Hunyadi Mátyás arcvonásait követi. (Sopron, SM, Storno Ferenc műterme, leltári szám nélkül.)

41 Dokumentációjával közölve: SZABÓ 1993, 208–211. A műlapokról újabban: CENNERNÉ WILHELM B. Gizella: A kun vezért üldöző Szent László. In: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művész-kultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Szerk.: NAGY Ildikó. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1995/1.) Budapest 1995, 267. (Kat. II. 3b. sz.)

42 A fotolitográfiai sokszorosításra szánt tollrajzok közül jelenlegi ismereteim szerint csupán egyetlen kompozícióról készült valódi műlap.

43 Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz. nélkül [Állandó kiállítás]. Erdélyi (52.) vázlat-könyve: SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.135. 1. Idevonatkozóan vö. még: RÓMER Flóris: Storno Ferenc erdélyi vázlat-könyvéből. *Archaeologiai Értesítő* 5 (1872) 127–128.

nek kifestésére kapott fölkérést,⁴⁴ amely Rómer Flóris gondosan kimódolt falfestészeti programja szerint készült el.⁴⁵

Rómert – Ipolyi nyomatékos támogatására – 1876-ben nevezték ki jános-i címzetes apátnak,⁴⁶ aki beiktatása után szinte azonnal hozzálátott – részben saját költségén – annak stílszerű restauráltatásához.⁴⁷ E megbízása egy olyan, több mint egy évtizedes együttműködést koronázott meg, amely munkakapcsolat éppen a veleméri falkép fölfedezésétől datálódott, s amely mindkettőjük számára valamiképpen fordulópontot jelentett.⁴⁸

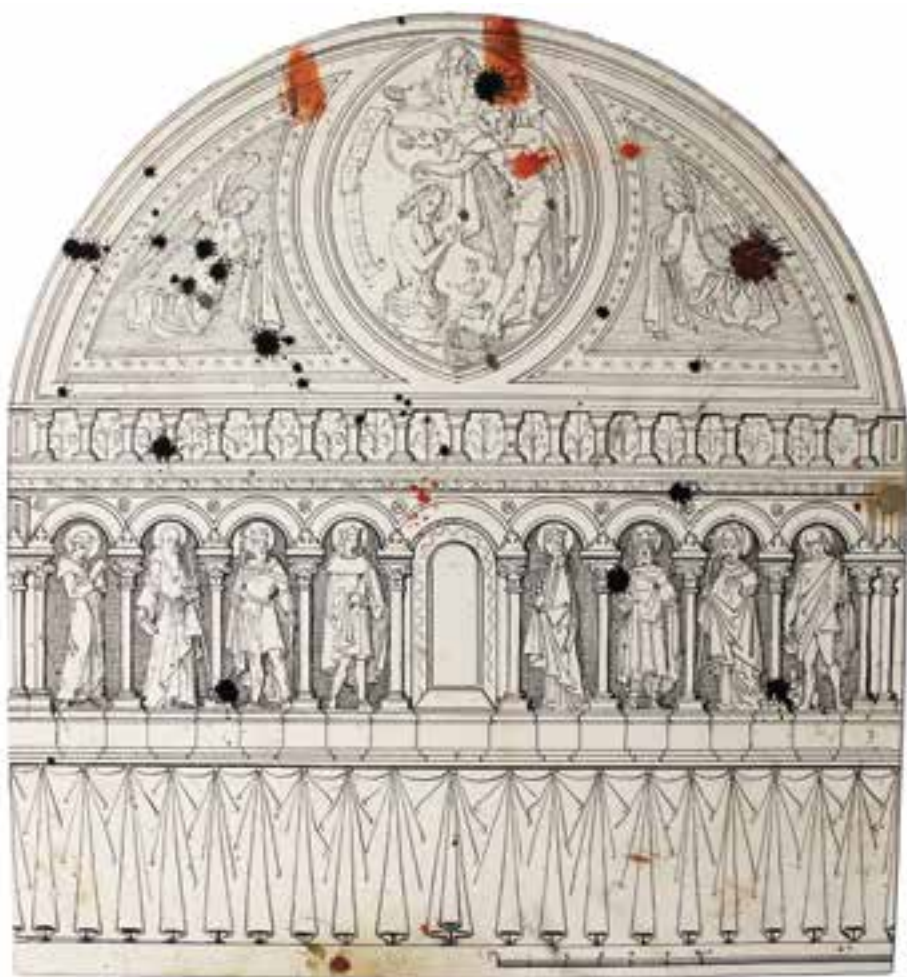
44 A helyreállításra vonatkozóan az alábbi dokumentumokat őrzi az SM Stornogyűjteménye: Építészeti rajzok, 1875. (S. 84.42/1–2.); falképtervek (S 84.42/3–6.); három költség számla; Rómer Flóris két leltári szám nélküli levele idősebb Storno Ferenchez (Budapest, 1875. április. 8., április. 15.); Rómer tanulmánya (Az Árpád-korszaki János-i templom) a *Vasárnapi Ujság*ból.

45 Rómer Flóris három kétfelap, német nyelvű, rajzokkal illusztrált levele idősebb Storno Ferenchez. Budapest, 1875. IV. 8. (Sopron, SM, Stornogyűjtemény, ltsz. nélkül. Vö. előző jegyzetben idézett levél.) A levél nem csupán Rómer koncepcióját világítja meg, de fontos adalék ikonográfiai kutatásaihoz is, amelyről egy önálló művet szeretett volna megjelentetni. Idevonatkozóan vö. KÖH, Tudományos Irattár. Rómer Flóris hagyatéka. *Egyházi művészetek ikonográfiája*. (XXI. csomag, K. 607. [117 lap]); *Ikonográfia*. (LXVIII. csomag, K. 468. [37 lap].) Az 1881–1883 között folytatott nagyvárad-i ásatások után Rómer egy kötetben kívánta összefoglalni Szent László középkori ikonográfiáját, amely azonban sohasem jelent meg nyomtatásban. A tervezett íráshoz készült vázlatok és apró följegyzések az OSZK Kézirattárában, Rómer Flóris iratai között találhatók (Oct. Hung. 509/1.) Egyéb idevonatkozó adatgyűjtése: KÖH, Tudományos Irattár, Rómer Flóris hagyatéka, LIX. csomag, K. 427.)

46 KUMLIK Emil: *Rómer Ferenc Flóris élete és működése*. Pozsony 1907, 90–91.

47 A templomot a XIII. században alapították. A XVI. században jelentős károkat szenvedett épületet 1760-ban átépítették, majd 1832-ben javították. 1857-ben tűzvész pusztított. A gyakorlatilag használhatatlan templom siralmas állapotáról a Műemlékek Országos Bizottságának iratanyaga már 1872-től tájékoztat. (Közölve: GERECZE Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: *Magyarország Műemlékei*. II. Szerk.: FORSTER Gyula. Budapest 1906, 325. hasáb.) Rómer 1874-ben hívta föl a hatóság figyelmét a templom leromlott állagára egy, még abban az évben, december 5–10. között tett kirándulásának tapasztalatai alapján. (KÖH, Tudományos Irattár, Rómer Flóris hagyatéka. Jelzés nélküli csomag, K. 371/9. [Kivonat a Nagyvárad-i Állami Levéltár Rómer Flóris irataiból], valamint Rómer Flóris úti jegyzőkönyve. XXXVIII. K. 758.)

48 Rómer és Storno barátságáról és munkakapcsolatáról hű beszámolót nyújt 1873-tól 1889-ig nyomon követhető levelezésük. Storno Rómerhez írott leveleit a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tudományos Irattárának Rómer Flóris-hagyatéka őrzi, a hozzá írottak a Soproni Múzeum Stornogyűjteményében lelhetők fel külön dossziében kigyűjtve (22 darab). E levelekben Storno családi eseményekről, fia ösztöndíjáról éppen úgy beszámolt, mint történeti bűvárlatairól, aktuális munkáinak alakulásáról: a csütörtökhelyi Zápolyakápolna és a pannonhalmi apátság restaurálásáról, az alcsúti helyreállításokról vagy a nagyvárad-i templom kifestésénél alkalmazott viaszfestéses technikáról stb.

▼ Idősebb Storno Ferenc: A rimánjósai római katolikus templom szentélye falképeinek tervváltozata, 1875

Rómer éppen két évvel korábban adta ki – az illusztrációk anyagát tekintve jórészt szintén Stornónak köszönhető – *Régi falképek Magyarországon* című könyvét, amely tudományos pályájának egyik legkiemelkedőbb szellemi teljesítménye lett, s amely kötetben egyébiránt igen nagy teret szentelt a veleméri falképeknek is;⁴⁹ Storno műemléki pályafutása pedig éppen e helyreállítási munkákat követően vett még nagyobb lendületet.

49 RÓMER 1874.

▮ Idősebb Storno Ferenc: A rimajánosi római katolikus templom szentélye falképeinek tervváltozata, 1875

A jelentősen átépített templomot 1876. február 2-án – mellesleg napra pontosan tíz évvel Ipolyi Arnold nagyváradai püspöki kinevezése előtt – szentelték föl.⁵⁰ Impozáns falképegyüttesének ikonográfiai koncepciója,

⁵⁰ A helyreállításról: Rómer Flóris úti jegyzőkönyvei XXXVIII. (KÖH, Tudományos Irattár. Rómer Flóris hagyatéka, K. 758.); Rómer Flóris: A jánosi templom fölavatásánál tartott beszéd. 1876. február 2. Kézirat. KÖH, Tudományos Irattár, Rómer Flóris hagyatéka; Rómer Flóris: Storno Ferenc. *Vasárnapi Ujság* 22 (1875) 52. szám, 198–199. [A rimajánosi templomról további adatok: KERNY Terézia: Rómer Flóris, a rimajánosi bencés templom címzetes apátja. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk.: KERNY Terézia – Mikó Árpád. Budapest 2015, 223–

középpontjában a mandorlába foglalt Jézus megkeresztelése, az alatta sorakozó Szent István királlyal, Imre herceggel, valamint a veleméri falkép nyomán megfestett Lászlóval, ókeresztény reminiscenciákat idéz. Együttesük kiegészült további, eredendően a jezsuiták által bevezetett XVII. századi ábrázolási szisztémával, vagyis további szentekkel; jelen esetben Szent Benedek rendjéből Adalberttel és Benedekkel; Erzsébet királynéra való finom szimbolikus utalással Árpád-házi Szent Erzsébettel; a templomot a tűzvészttől megóvó Szent Flóriánnal, egyszersmind Rómer Flóris védőszentjével; magával a címzetes apáttal; Storno Ferenc patrónusával, azaz Assisi Szent Ferencel; valamint a Magyar Királyság közjogi képviselőire, nevezetesen I. Ferenc József magyar királyra és Trefort Ágoston magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszterre utaló feliratokkal.⁵¹

A veleméri falkép fölhasználására a következő adatot 1878-ból ismerem. Ismételt alkalmazása annak kapcsán vetődött föl újra, hogy Carl Geyling a bécsi Votivkirche egyik ablakára egy olyan Szent László-kompozíciót készített, amelyen a király hagyományos bárdja helyett buzogányt tart kezében. Ipolyi azonnal nyomatékosan tiltakozott e „germános” ikonográfia ellen, s az ekkortájt restaurálandó budavári koronázási (Mátyás-) templom üvegablakaira tervezett magyar szentek közül László alakját a leghatározottabban a veleméri freskó alapján írta elő.⁵²

240. Ugyanebben a kötetben kerültek közlésre – BARDOLY István és MIKÓ Árpád szerkesztésében – a templom állapotára és restaurálására vonatkozó MOB-dokumentumok (1872–1876): 241–262.]

51 A hajó mennyezeti kazettáinak feliratai és címerai: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium; Műemlékek Országos Bizottsága; Rimaszombat Városa; Simor János bíboros, Gróf Andrássy Manó; Gömör és Kishont vármegye; Magyarország hercegprímása; Kőnig Móric székesfehérvári kanonok; Hampel Antal, a Pest Lipótvárosi Egyház gondnoka; Gróf Zichy Jenő apát; Bubics Zsigmond koppánymonostori apát; Hegedűs Lajos minisztertanácsos; Szalay Ágoston, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke, Lévy-Kós család hálás utódja; Lichtenbergi Kőszler Antal; Szentmiklósi és Óvári Pongrácz Ernő; Löffy Borbély László; Szendrőy Török család. (Helyszíni fölmérés, 2004. július 21.) A szentélyben, a főoltár bal oldalán olvasható falra festett felirat szövege: „DICSŐEN ORSZÁGLÓ / I. FERENCZ JÓZSEF / AUSTRIAI CS. ÉS MAGYARORSZÁG AP. KIRÁLYA / KEGYELMÉVEL / TREFORT ÁGOSTON / VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERSEGÉBEN / ISTEN. ORSZÁG. ÉS A KÖRNYÉKBELIEK / NAGYLELKÜ. SEGÉLYÉVEL / XVIII ÉVIG TARTÓ SZOMORÚSÁG UTÁN / SCHOPPER GYÖRGY. MEGYÉSPÜSPÖKSÉGE ALATT / MDCCCLXXVI-BAN ROMJAIBÓL FELÉPÜLT.”

52 Ferenc József 1873. november 25-én, uralkodásának huszonötödik évfordulója alkalmából döntött úgy, hogy a budavári plébániatemplomot, ahol 1867. június 8-án magyar királlyá koronázták, restauráltatja. 1881-ben Ipolyi mint az országos festészeti bizottság elnöke új javaslatot terjesztett elő. Az új koncepciót az Egyházművészeti Lapban Czobor Béla ismertette: „[...] Mivel a budavári Boldogasszony-egyház ismételten koronázási

▮ Rómer Flóris és Szent Flórián idősebb Storno Ferenc freskóján a rimánószéki római katolikus templom szentélyében, 1876

▮ Szent Imre, Szent Adalbert és Assisi Szent Ferenc, valamint a festő felirata idősebb Storno Ferenc freskóján a rimánószéki római katolikus templom szentélyében, 1876

Bár a Nagyboldogasszony-templomba végül nem Storno tervei, illetőleg e középkori nyomán készítették el a Szent Lászlót ábrázoló üvegablakot,⁵³ első püspöki székhelyén, Besztercebányán, a Boldogasszony-templom (1771-től székesegyház) 1477-ben épült Szent Borbálakápolnájában és az Árpád-házi Szent Erzsébet-templomában már maradtalanul sikerült megvalósíttatnia elképzelését a művész hathatós köz-

templomul szolgált, a javaslat alapul vette a magyar királyok koronázási eszméjét, mely a létesítendő képkörök tárgyaiban méltó kifejezést nyerhet. [...] A 2-ik számú ablakon, mely a középsőtől jobbra második sz. *László király koronáztatása* lesz ábrázolva, olyképpen, hogy az egyik mezőben a király, a másikban a koronázó püspök álljon. Ezen képnél a turniscei régi fa falfestményekre, melyen sz. *László királyunk* az ikonológia szabályainak megfelelőleg fordul elő, mint mintaképekre a művésznek reflektálnia kell. [...]” [CZOBOR Béla]: A budavári plebánia-templom üvegfestett ablakai. *Egyházművészeti Lap* 1 (1880) 59–61. [Idézett részek: 59., 60.] Összefoglalóan: SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella: A Mátyás templom dekóruma. A nemzeti iskola formálói: a politika és tudomány. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 25 (1996) 183–187. Említve még: KERNY Terézia: Néhány dunántúli Szent László ábrázolásról. In: *Szent László király emlékei Dunántúlon. Tanulmányok*. Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 11.) Sümeg 2000, 71–72.

53 Idevonatkozóan vö. *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 192. (Vegyesek); *Egyházművészeti Lap* 3 (1882) 192.; *Egyházművészeti Lap* 5 (1884) 128. SZVOBODA DOMÁNSZKY: A Mátyás templom... i. m. (52. j.) 183–187. Az üvegablak végül Székely Bertalan terve alapján készült el. Kartonját a BTM Kiscelli Múzeumának Adattára őrzi 52.41.2557. leltári szám alatt. Fényképe közölve: SZVOBODA DOMÁNSZKY: A Mátyás templom... i. m. (52. j.) 186.

reműködésével, aki terveihez több hazai középkori mintaképet is figyelembe vett, illetve fölhasznált.⁵⁴ A székesegyház Szent Borbála-kápolnájában, ahová végakarátának megfelelően Ipolyi szívét is eltemetik majd, a templom előcsarnokának XV. századi freskóegyüttese⁵⁵ nyomán festette meg al secco technikával a magyar királyszenteket,⁵⁶ míg a templom egyik üvegablakánál már a veleméri falkép nyomán formálta meg Szent László alakját, némileg módosítva csupán annak eredeti kompozícióját.⁵⁷ Az egyik ablakban a mecénás püspök is látható teljes főpapi ornátusban, akit viszont Storno a turócszentmártoni (ma: Martin, Szlovákia) római katolikus plébániatemplom egyik sokszor publikált falképe, Donch mester térdeplő, feliratszalogot tartó alakjához „igazított”, mindössze annyi különbséggel, hogy ezen „DEUS et PATRIA” jelmondat olvasható.⁵⁸

A veleméri Szent László-falkép visszaköszön még a város Árpád-házi Szent Erzsébet-templomának szentélyében és annak egyik ablakán is. A műemlékes berkekben élénk figyelemmel kísért, részben a püspök saját költségén végzett⁵⁹ példamutató helyreállításokat nem csupán Ipolyi pro-

54 Egyetlen ceruzavázlatot találtam csupán tőle a 60. vázlatkönyvének (1876) 9. lapján: Sopron, SM Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84. 144.1. Ceruza, papír, 120 × 182 mm. Elképzelhető, hogy a Múzeum még rendezetlen Storno-hagyatékában, vagy az egykori Besztercebányai Püspökség Ipolyi Arnold-fondjában még előbukkannak idevonatkozó levelek, illetve egyéb dokumentumok. Az esztergomi Primási Levéltár és az OSZK Kézirattárának Levelestára csak az 1882–1885 közötti évekből őriz idősebb Storno Ferentől Ipolyinak szóló leveleket.

55 Az eredeti falképekről Huszka József 1895–1897 között két vízfestményt, három fényképet és tízenegy pannót készített. (Geduli Ferenc titkár levele Forster Gyulához, a Műemlékek Országos Bizottsága elnökéhez. Budapest, 1895. IV. 25. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára, 1895–V–6–24209. [Valkó Arisztid kivonata, 5591. szám.]); MOB Iratok 1895/56. (KÖH, Tudományos Irattár.)

Az általam föllelt kópiák: 1. Akvarell, papír. 500 × 415 mm. (KÖH, Tervtár, 63. [MOB 625.]) 2. Akvarell, papír, 1897. 432 × 290 mm. (Budapest, Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár, R. 10.185.) 3. Akvarell, pausz, 1897. 1200 × 850 mm. (Budapest, Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár. R. 10.296.) 4. Fekete-fehér fényképreprodukció Huszka József 1897-ben festett akvarellmásolatáról. Jelzés nélkül. (KÖH, Fényképtár, 6062.)

56 1460 körül. Mérete: 120 × 85 cm.

57 Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.13/49. (1876).

58 Tudománytörténeti érdekessége, hogy az ezen ábrázolás nyomán készült rajzot illusztrációként szerepeltette Pór Antal *Ipolyi Arnold váradai püspök élete és munkái vázlata* (Pozsony–Budapest é. n. [1886] 56.) című kötetében is. Elképzelhető, hogy ehhez a portréhoz készült az a rajza, amely 58. vázlatkönyvének (1875–1876) 125. lapján látható: Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.142.1. Ceruza, papír, 120 × 170 cm. Jelezve jobbra lent: „29 / 7 1876.”

59 Ezt a tényt azért érdemes hangsúlyozni, mert Ipolyinak besztercebányai püspökként lényegesen kevesebb jövedelme volt, mint egri kanonokként.

pagálta egy díszes kötetben,⁶⁰ de a szakemberek is elismerően nyilatkoztak róla:

„Ejtsünk még néhány szót a sz. Erzsébet egyházzól, melynek ablakfestményei tervezeténél szerzőnk, igen helyesen nem annyira a történetűséget tartá szem előtt, mint inkább az egyházi ikonographiának hagyományos szabályait. A középső részt hat magyar szent álló képe foglalja el, két oldalt térdelnek Károly Péter a középkori művészi és polgári öltönyben, mint alapító, s Ipolyi püspöki díszben, mint adományozó. A donatorok fölötti tér, kályha-tábla ablakban van kirakva, mi a mellett, hogy ízléstelen, még a gothica alaptételeivel is ellenkezik, a mennyiben a középkori művész képzelme, minden parányi tér tipikus betöltésére irányult. Egyébiránt a festmények többi része, sz. Erzsébet alakja kivételével sikerültnek mondható. Erzsébet jobbán könyvet, baljában rózsákat tart. Az utóbbi helyén van, mert a legenda érdekesebb részére vonatkozik, de nem tudjuk, mit keres kezében a könyv, mellyel Krisztus, az egyházi atyák s csak szükségből, nagy ritkán ábrázoltatnak nők. Végre a szent pártfogó fejdíszre egészen elüt a többiétől. A korona, mely nincs indokolva, miért hasonlít a lombardiai vagy vaskoronához, csak a feje búbján van, mint a magyar menyecskek főköttője. Ez nem áll összhangban István, László és Margit egyenesre föltett, stylizált liliomos koronájával. Még a porosz-Marburgi egyház remekművű szobrán is, az ék-köves diadém vízszintes vonalban koronázza a szent hölgy fejét.”⁶¹

Ipolyi a beszercebányai renoválásokat követően a Körmöcbányán (ma: Kremnica, Szlovákia), Turócszentmártonban,⁶² Privigyén (ma: Prievidza, Szlovákia) és Bajmócon (ma: Bojnica, Szlovákia) végeztetett helyreállítási munkálatokat. A turócszentmártoni, Szent Márton (Svätý Martin) tiszteleté-

60 A helyreállításról: *A beszercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása Ipolyi Arnold beszercebányai püspök által. Hét szín- és könyomatú képtáblával és 54 fametszéssel.* Budapest 1878; *Az oltárképekről.* (Rövid közlemények, XX.) *Egyházművészeti Lap* 1 (1880) 360.; Dr. SZVACSINA Tóbiás: Beszercebánya az egyházi művészetekért. *Egyházművészeti Lap* 5 (1884) 13–19.; PÖR: *Ipolyi Arnold vára di püspök... i. m.* (58. j.) 125–129. Storno beszercebányai működéséről még: [CZOBOR Béla]: *Szemelvények Storno F. műalkotásaiból. Egyházművészeti Lap* 1 (1880) 206–211. (I. Közlemény); 228–238. (II. közlemény); 270–278. (III. és befejező közlemény).

61 *A beszercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása Ipolyi Arnold beszercebányai püspök által... i. m.* (60. j.) 62.

62 A megbízásról Ipolyi Arnold Budapesten, 1880. november 2-án és Zólyomból, 1880. december 28-án keltezett levelei tájékoztatnak. (Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.121.)

▼ Idősebb Storno Ferenc: A turócszentmártoni római katolikus templom szentélyfalának dekorációs terve a magyar szentekkel, 1880

re szentelt plébániatemplom nem éppen zökkenőmentes restaurálásáról az *Egyházművészeti Lap* értesítette olvasóit szinte hónapról hónapra:

„A *turócz-szt-mártoni* (besztercebányai egyházmegye) plébánia-templom számára *Kratzmann Ede* műtermében két csinos üvegfestmény készül. Az egyik sz. István királyunkat ábrázolja álló helyzetben, s alatta az ország címerét; a másik sz. Lászlót, a velemeri falfestmények typicus fölfogása szerint, alatta a donator-püspök, *Ipolyi Arnold* ő excellentiája főpapi címerével, kinek költségén és felügyelete alatt az egész templom restaurálva leszen. Ugyancsak e második ablakon látható a cartonokat készítő mester, *Storno Ferencz* monogramja. Mindkét alak igen ügyesen szerkesztett csúcsíves

stílyű architektonikus mennyezet (*Baldachin*) alatt áll, alúl jegyzett neveikkel: (S. STEPHANVS és S. LADISLAVS). Az ablakok magassága 2'94 méter, szélessége 0'294 méter. E színdús üvegfestmények hűsvét táján készülnek el.”⁶³

1877-ben Lipovniczky István nagyváradai püspök (1868–1886) kinevezte Rómer Flórist „irodalmi” kanonokká (*stallum litterae*) egyházmegegyéjébe, majd ezt követően megbízta a nagyváradai (ma: Oradea, Románia) barokk székesegyház festészeti programjának kidolgozásával és annak előkészítési munkálataival.⁶⁴ Rómer 1878-ban Storno Ferencet kérte föl a kivitelezésre.⁶⁵ Ekkor kapott megbízást a püspöki palota dísztermének kifestésére is. A hússzor huszonegy méter alapterületű díszterem mennyezetére Lipovniczky címere köré barokkizáló kartusokba foglalva a következő jelenetet komponálta meg Storno Szent László históriájából és egyházi szerkesztésű legendájából: Szent László és a kun küzdelme; a koronázási szertartás, a váradai székesegyház alapítása, a keresztes hadak fővezéri botjának átadása, a vízfakasztás, Szent László imájára éhező katonáinak megjelennek a vadak.⁶⁶ A Patachich Ádám kori díszterem mennye-

63 [CZOBOR Béla]: Üvegfestményű ablakok. *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 95–96. További híradások a restaurálásról: Uo. 160., 254–255., 320. Storno az üveglakokon kívül egy oltárt is tervezett a turócszentmártoni templomba: Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.121/3. Toll, papír, 480 × 497. A kép közepén: 20/11 1880 SF, ellenjegyezve: 13/10 81. Jobbra lent: „idb. Storno Ferenc / Sopron 1891–1907” bélyegző. Balra fent: „Storno-levéltár” bélyegző. Az oltár közepén trónoló Atyaisten. Alatta mérműves baldachinban Szent Márton frontális nézetű álló szobra, tőle balra Szent István király, jobbra Szent László áll frontális nézetben a veleméri falkép nyomán, jobb kezében állapjával befelé fordított hosszú nyelű bárd. Alatta tárcsapajzson magyar címer. Felirata: „ST. LÁSZLÓ”. Mellettük (jobbra és balra) Árpád-házi Szent Erzsébet és Boldog Margit áll.

64 Az idevonatkozó iratanyagot a kézirat lezárásáig még nem sikerült föllelnem. A megbízás Kumlik Emil Rómer Flóris-életrajzából ismert: KUMLIK: *Rómer...* i. m. (46. j.) 92.

65 A nagyszabású munkával 1880-ban lett készen. Rómer Flóris-hoz írott leveleiből (Sopron, 1881. IV. 2., IV. 7., IX. 8.) tudható, hogy ugyanazt a viaszfestéses eljárást alkalmazta Nagyváradon is, mint Pannonhalmán, miután szerinte ez a technika ott már jól bevált. Beszámolt továbbá arról is, hogy az elkészült falképeket József főherceg és gróf Zichy Jenő nagyon dicsérte. (KÖH, Tudományos Irattár. Rómer Flóris hagyatéka. Jelzés nélküli csomag. R. 529/33., 34.)

66 A Soproni Múzeum Storno-gyűjteményében 2004-ben két nagyobb, két lapra felragasztva nyolc kisebb vázlatot és két további részletrajzot találtam a nagyváradai falképekhez: a) Színvázlat a mennyezet festményeiről. S 84.67.26. Akvarell, papír, 465 × 750 mm. Verzón ceruzával: „Püspöki palota ebédlőmennyezete Storno F-től.” b) Az egyes jelenetek beosztása. Leltári szám nélkül. Barna toll, tinta, kartonpapír. 385 × 255 mm. c) Szent László a váradai székesegyház előtti téren a Szent Koronát tartó herolddal. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. 195 × 137 mm. d) Szent László alamizsnálkodása (Szent

▼ Idősebb Storno Ferenc: Terv a nagyváradai püspöki palota dísztermének mennyezetéhez, 1878–1879

▮ Szent László üldözi a leányrablót, fölötte Lipovniczky István váradi püspök címere. Részlet az előző képből

zetképeinek grandiozitását föléleszteni szándékozó Storno e falképekkel utalt mind a püspökség történetének legkiemelkedőbb eseményeire mind

László fölismeri Salamon királyt). Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. 215 × 140 mm. e) A leányrablás. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. 160 × 110 mm. f) Szent László sziklát átugorva menekül az őt üldöző kun elől kerek medaillonban. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. Átmérő: 90 mm. g) Szent László és a kun küzdelme az imádkozó leány alakjával. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. 175 × 105 mm. h) Szent László és a megmentett leány egy kőfeszület előtt imádkozik. Leltári szám nélkül. Ceruza, fehér papír, 65 × 100 mm. i) Leányrablás kerek medaillonban. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. Átmérő: 95 mm. j) Az elrabolt leány Szent László segítségével lefejezi a kunt. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír, 140 × 98 mm. k) A pihenés. Leltári szám nélkül. Barna toll, fehér papír. 145 × 95 mm. l) Szent László följajnlja a váradi székesegyházat Szűz Máriának. Leltári szám nélkül. Fekete toll, ceruza, papír. 340 × 210 mm. m) A nagyváradi székesegyház építése. Ceruza, papír. 210 × 340 mm. Német nyelvű magyarázó szövegekkel.

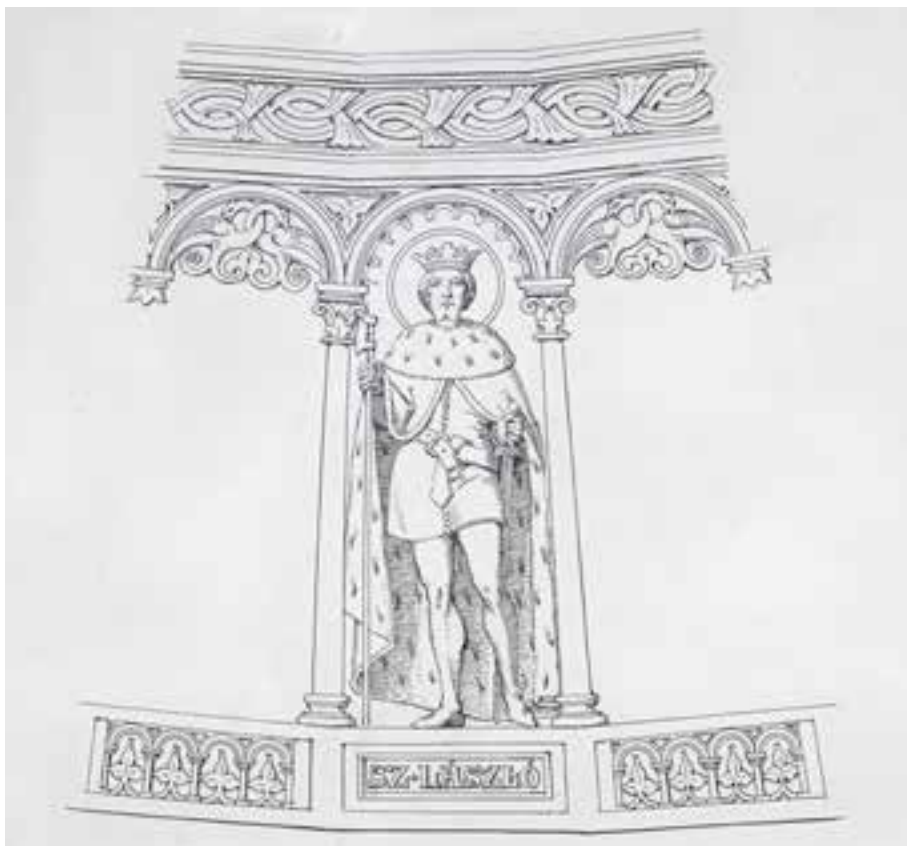
I. László király életének közismert mozzanataira és csodáira; de utalt velük a terem funkciójára is, amit ebédlőnek is használtak. Az egyes jelenségekhez (a székesegyház építése) barokk grafikai előképeket (Binder János Fülöp) használt, a kerlési ütközetnél a zsegrai plébániatemplom Szent László-falképciklusának reminiszenciái tűnnek föl, de leggyakrabban a turnišcei középkori templom freskói voltak mintaképei, és a főhős minden alkalommal a veleméri Szent László-falkép viseletét hordta.⁶⁷ A reprezentatív együtteshez voltaképpen az egy évtizeddel korábbi műlapjait használta, pontosabban azokat nagyította föl.

1878-ban, vagyis éppen a veleméri Szent László-freskó készültének ötszázadik évfordulóján kereste föl a várost katonai körútja során a magyar honvédség főparancsnoka, Rómer Flóris egykori tanítványa, Habsburg József főherceg, aki – föltehetően Rómer ajánlására – meghívta Stornót családi birtokára, Alcsútra, az udvari kápolna teljes berendezésének megtervezésére. Ez magában foglalta a falképek ikonográfiai koncepciójának (dekoratív ornamentika és bibliai témák) összeállítását, az ablakok, a mozaikpadló kivitelezését, valamint a bútortzat megtervezését.⁶⁸ Az 1882. augusztus 6-án Simor János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek által celebrált mise keretében fölszentelt épület valamennyi berendezési és fölszerelési darabja egységes neoromán stílusban készült. Storno csupán egy helyen tért el ettől, a kápolna harangján, ahol az egyik figurális öntvény Szent Lászlót ábrázolja a veleméri falkép nyomán.⁶⁹ Alakja azért me-

67 Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.67./1-9. (építészeti rajzok, freskótervek, 1877.); S. 84.67./10-22. (freskórajzok, 1877.); S. 84.67./23-31. (püspöki palota festésterve, 1879.); jelzés nélküli tollvázlat, 350 × 560 mm. A díszterem falképeiről készült fekete-fehér fényképfelvételekre Bíró József bukkant a Nagyvárad (Oradea) Székeskáptalani Levéltárban az 1940-es évek elején. A már felbecsülhetetlen értékűvé vált archív fotográfiákat az MTA BTK Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára őrzi (MKCS-C-I. 136/2/18.). A Székeskáptalani Levéltárban a püspöki palota XIX. századi restaurálására vonatkozóan a legjobb tudomásom szerint csupán Lángi József restaurátor (Budapest, ÁMRK) kutatott, akinek sikerült föllelnie a Storno-féle falképek kartonjait (szóbeli közlés, 2005). A falképekről röviden: KOLBA Judit – Alexander SASANIU: *Szent László és városa 1192–1992*. Budapest 1992, 34.

68 Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.3/134–150. (Tárgytervek, 1879–1881.) Irodalma: *Az alcsúthi udvari kápolna – La Chapelle de la Cour d'Alcsuth*. Tervezte Storno Ferencz. Szövegét írta Dr. CZOBOR Béla. Budapest 1881, 7.; [CZOBOR Béla:] *Az alcsúthi udvari kápolna*. *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 6–15.; [CZOBOR Béla:] „Az alcsúthi udvari kápolna”. *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 350–351.; [CZOBOR Béla:] *Az alcsúthi udvari kápolna fölszentelése*. *Egyházművészeti Lap* 3 (1882) 240–243.

69 Sopron, SM, Storno-gyűjtemény, ltsz.: S. 84.3/145. (Két rajz ugyanazon a leltári számon.) Toll, papír. Teljes harang rajza. 340 × 440 mm. Szent László állapjával kifelé fordított

▀ Idősebb Storno Ferenc: Az alcsúti kápolnába tervezett harang díszítésének terve Szent László alakjával

rülhetett föl, mert a középkorból egyetlenegy hasonló ábrázolására sem sikerült rábukkanni, még Rómer Flóris 1862-ben megindított széles körű gyűjtőmunkája után sem.⁷⁰

hosszú nyelű bárdot tart jobb kezében. Feje a fejeklyetartó nyomán készült. Koronája nyitott, lombos ágú. Felirata: „Sz. LÁSZLÓ”, alatta: a) „ÖNTÖTTE . SELTENHOFER . FRIGYES . SOPRONBÁNFALVA” b) Részlet Szent László alakjával. 330 × 550 mm. Hátdoldalán ceruzarajz a harangról Szent József alakjával. Jelzés: Nr. 84. A rajzok közölve: Előző jegyzetben i. m. XVI. tábla.

70 Rómer csupán a Szent László titulusú bodafalvai (Liptó vármegye) templom harangjáról tudott, amelyet az ő tiszteletére szenteltek föl, de ezen sincs ábrázolás. Felirata: „+ S. rex + Ladislai + ora + pro + nob + [...] a. d. MCCCCX Lucas + mateus + marcus + iohans”. RÓMER Flóris: Régi harangjaink és keresztelő-kútjaink ismertetéséhez. *Archaeologiai*

Ekkorra már e freskó a föltárásáról szóló legelső beszámoló, Arany János értekezése,⁷¹ Rómer Flóris falfestészeti corpora⁷² és mindenekelőtt a Storno-féle Szent László-replikáknak köszönhetően bekerült a tudományos élet vérkeringésébe. De az Ipolyi–Rómer–Storno neve által fémjelzett historizáló műemlékvédelmi gyakorlatba is, amelyre a kiegyezést követő konszolidált időszakban azért volt még továbbra is szükség – mint erre Ipolyi Kassán 1878-ban egy nagy ívű, sokszor és sokat idézett eszmefuttatásában rámutatott –, hogy tovább erősítse vele a nemzeti öntudatot:

„De ami ebben ismét nemzeti történetünkre nevezetes, az, hogy a rendes egyházi, iconographiai szent képkörökön is túlmenve, amint nemzeti szenteink legendáit sűrűn és mindenfelé festé, emellett még szent királyaink és hőseinknek történetét és hősmondáját is valódi történetfestészettel megörökíté. Egész képsort ismerünk immár hazánk templomaiban, melyek nagy falfestményeikben amint gyakran előállítják Szent Istvánt és Szent Lászlót, úgy nevezetesen, utóbbi királyunknak nemcsak életét és legendáját, hanem nemzeti eposzát is, a kun hadak felett vívott diadalainak cserhalmi epizódját, a kun vezérrel az elrabolt leányért vívott párbját, s annak megmentését a legnépiesebb felfogással s alakítással adják elő. Csak minap fejtették ki így ezeket a mézsréteg alól, az ország egyik végétől a másikig, Turnicsén, Zala szélén, és Zsegrán, Szepesben, Marosvásárhelyt és Nagyszebenben, Erdélyben. Sőt itt lappang még nyoma Önöknél, Szent Mihály kápolnájak érdekes falfestményeiben. Mennyi enyészhetett el ebből és mennyi lappanghat még másutt, midőn a felfedezettek nyomait is csak az ország végszélein találtuk fel! Így bírjuk azonban e művészetünk előbbi korából Szent István és Szent László nevezetes tempera tábla-festvényeit is a szepes káptalani oltárképeken. De, hogy e nemzeti védszenteinket képben és szoborban, úgyszólván, minden falu egyháza bírta, azt máig mutatják nemcsak az emlékek, hanem

Értesítő ÚF 5 (1871) 176. Pacskolata: KÖH, Tudományos Irattár. Rómer Flóris hagyatéka, XLII. csomag. K. 515. [Rómer Flóris haranggyűjtésre vonatkozó hatalmas anyagát a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tudományos Irattárának Rómer Flóris-hagyatéka őrzi. Kutatómunkája röviden említve, bár az egész kötet voltaképpen az ő anyaggyűjtésére támaszkodik: PATAY Pál: *Corpus campanorum antiquitatum Hungariae. Magyarország régi harangjai és harangöntői 1711 előtt*. H. n. [Budapest] é. n., 7. E harangról a millenniumi történeti kiállításra kicédulázott képzőművészeti adattárában Pulszky Károly mindössze annyit jegyzett meg: „ha Szt. László képe rajta volna, érdekes volna!” (Budapest, OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1509/7. L. n.)

71 Idevonatkozóan vö. Arany János összes művei. XII. Prózaí művek, 3. Sajtó alá rendezte: NÉMETH G. Béla. Budapest 1963, 125., 131.

72 RÓMER 1874.

a hagyományos gyakorlat is. Alig van máig oly idegen népű és nyelvű vidék hazánkban, melynek templomaiban ne léteznék azok szobra vagy képe. E nemzeti kegyelet első szent királyaink iránt, melyet a képző-művészet anynyira fokozott, kétségtelenül oly lélekemelő és megható jelenség, mellyel egy népnek nemzeti szentjei kultusza sem hasonlítható össze. Mily halvány ehhez képest, például a német népnél a Szent Károly tisztelete, vagy az osztrákoknál a Szent Lipót fejedelemé! Sőt még a francia Szent Lajos-kultusz sem emelkedett volt ily magasra s általánossá nemzeténél, mint nálunk Szent István és László, de sőt Szent Imre s Erzsébet tisztelete. Miben, kétségtelenül, sűrű művészeti képzéseknek nagy része volt.”⁷³

Az élénk visszhangot kiváltó programra Czobor Béla reflektált érdemben a Szent László Társulat következő évben tartott ülésén, akire Ipolyi beszéde „döntőleg iránytadó befolyást gyakorolt”.⁷⁴ A lehanyaglott egyházi festészet okainak föltárása után, áttért a stílszerű helyreállítás és a konzerválás fontosságára, amely 1867 után idehaza is öröndetes lendületet kapott:

„(...) Nem újítási viszketeg, különcködő régieskedés vagy merő külsőségen való kapkodás szédíti el elménket s mondatja ki velünk a sokak által meg nem értett igazságot, hanem az ellazult, a keresztény szellem ihletétől csaknem teljesen megfosztott közélet szemmeltartása, melybe ezen magukban véve csekély és külsőségeknek látszó intézkedések után reménylünk, a hajdan velük járt szellemet, jobb erkölcsöket és bensőséget önthetni. A szép-művészetek mindenha kifolyásai a vallásos meggyőződésnek és hű tükre a népek szellemi életének: felvirágoztatásuk által szellemi ébredést és társadalmunk minden rétegében jobb irány felé való lendülést várhatunk. (...) Kiváló elismeréssel szólhatunk azon műalkotásokról, amelyekhez jeles hazánkfiának, *Storno Ferencz*nek neve fűződik. A pannonhalmi főmonostoregyház, melyet a bencések műszerető főapátjának, dr. Kruesz Krizosztom áldozatkész ügybuzgalmának köszönhetni jelen restaurált alakjában; továbbá besztercebányai egyházi műemlékek legnagyobb része, melyek a hazai egyházi műarchaeologiai tanulmányok mestere, a besztercebányai püspök költségén állíttattak helyre, az ő bámulatos szakértelmével lettek újjáteremt-

73 Ipolyi Arnold: A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. 1878. In: *A magyar művészet-történetírás programjai*. Válogatta, szerk.: MAROSI Ernő. Budapest 1999, 128–129., 155. (15. jegyzet).

74 CZOBOR Béla: *Egyházi művészetek hazánkban. Felolvasatott a Szt. László-Társulatnak MDCCCLXXIX. évi november hó 6-ikán Budapesten tartott közgyűlésén*. Budapest 1879, 5.

ve. Főleg az utóbbi helyreállítási munkálatok nevezhető mint- és példányszerűeknek, mert a maecenás főpap tollából egyidejűleg beható műtörténeti leírás jelent meg róluk, mely hasonnemű restaurálásoknál segéd- és útmutató munka gyanánt szolgálhat. Kimerítően tudósít bennünket a fényes kiállítású monographia a besztérczebányai egyházi műemlékek műtörténeti fontosságáról, a helyreállítási munkálatokról stb., melyek a művészetek kedvelőire nézve éppoly könnyen érthető módon adatnak benne elő, mint amily tanulságosan és élvezetesen a szakférfiak számára.”⁷⁵

Részben ezt a megújulást kívánta szolgálni az általa szerkesztett *Egyházművészeti Lap*ban megindított *Magyar ikonographia*-sorozattal is, a magyar szentek középkori ábrázolásainak szisztematikus földolgozásával, mintegy inspirációt, követendő előképeket nyújtva a témában teljességgel tájékozatlan kortárs művészek számára. Az ideszánt tanulmányok közül azonban csak az ekkortájt ismételten megsűrgetett szenttéavatási eljárása miatt aktuálissá vált Árpád-házi Boldog Margit⁷⁶ és (ugyancsak nem véletlenül) Árpád-házi Szent Erzsébet⁷⁷ ábrázolásairól íródtak összefoglalások. A Szent László ikonográfiájáról szóló publikáció (Szent István királyéhoz és Imre hercegéhez hasonlóan) azonban (amelyben minden bizonnyal kitüntetett helyre került volna a velemeri falkép) már nem készülhetett el a folyóirat megszűnése miatt.⁷⁸

Arról azonban még értesülhetünk a lapból, hogy a pannonthalmi bencés főmonostor keresztfolyosójának Storno által megkezdett restaurálása tovább folytatódott 1884-ben is, de „[a] ritka műgonddal járó helyreállítási munkálatok több évet fognak igénybe venni, illetve több évre fölösztva tel-

75 CZOBOR: *Egyházi művészetek...* i. m. (74. j.) 10., 11. A helyzet megváltoztatása érdekében Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek egy országos egyházi festészeti bizottságot alapított. E bizottság festészeti pályázatok és jutalomdíjak segítségével próbált meg javítani a siralmas helyzeten. Idevonatkozóan vö. Az egyházi festészet érdekében. *Egyházművészeti Lap* 1 (1880) 49–53. A festészeti bizottságról: SZABÓ Bernadett: *Egyházművészeti törekvések a XIX. század második felében. Az Egyházművészeti Lap és az egyházfestészeti pályázatok 1880–1886 között.* Szakdolgozat. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Művészettörténet szak). Piliscsaba 2005.

76 NÉMETHY Lajos: Árpádházi Szent Margit képei. (Magyar ikonographiai adalék.) *Egyházművészeti Lap* 6 (1886–1887) 5–17.

77 IPOLYI Arnold: Magyarországi Szent Erzsébet képei. (Magyar ikonographia.) *Egyházművészeti Lap* 2 (1881) 33–38., 65–70., 97–104., 129–136.

78 Ipolyi kezdeményezését Némethy Lajos egyháztörténész folytatta tovább, aki 1887-ben előadást is tartott a magyar ikonográfiai kutatások szükségességéről: SZENDREI János: Az Országos Régészeti Társulat 1887. április 26. ülése. *Archaeologiai Értesítő* ÚF 7 (1887) 282.

jesítetnek. A pannonhalmi főapát, dr. Kruesz Krizosztom őexciája bőkezűsége egyik legbecsesebb műemlékünk fönmaradását biztosítja a szent-mártoni keresztfolyosó stylszerű restaurálása által.”⁷⁹ A keresztfolyosó Szent László-üvegablakát Storno a veleméri falkép alapján tervezte meg.

Arról is értesülhetünk továbbá még belőle, két évvel később, hogy a Császká György szepesi püspök által restauráltatandó XV. századi felkai úrmutatóra szánt magyar királyszentek öntött szobrocskáit milyen módon kell korhűen megformálni:

„Sz. István szobrocskájának mintázásánál figyelmébe [ti. az ötvösnek] ajánlottuk Storno Ferenc azon alkotását, mellyel a besztérczebányai vártemplom hiányzó consolát létrehozva, történeti alakjaink sorozatát szerencsésen kiegészítette. (...)

Sz. László királyunkat daliás alakjában véltük leghelyesebben ábrázolandónak. Míg sz. István királyunk palástban, fején koronával, jobbában joggal, baljában világalmával fog ábrázoltatni: addig a cserhalmi ütközet hőseit vértetve, jobbában harci bárdal vagy szekerczével, mely az egész középkoron át ikonographiai symbolumává lőn a szent királynak, fogja mintázni a művész. Nagy mulasztást követtünk volna el, ha nem figyelmeztettük volna az ötvöst a nagyváradi herma figyelembe vételére, melynek vonásait – amennyiben az alak kicsided arányai engedik – tekintetbe is fogja venni a mintázó mester. (...)”⁸⁰

Bár az instrukciókban, a Győrött őrzött fejeklyetartó hermát leszámítva, nem esik szó más, konkrétan fölhasználandó előképről, a legfontosabb mintakép ebben az esetben is a veleméri falkép volt. Ennek nyomán olyannyira „korhű”-re sikeredett László megformálása, hogy a későbbiekben megtevesztett néhány szakembert is.⁸¹

A veleméri Szent László-falkép másolatai tehát folyamatosan terjedtek országszerte. A kor műemléki gyakorlatában korszerűnek és modernnek mondott, voltaképpen egy Gesamtkunstwerk helyreállítási gyakorlat azonban már a kezdetektől fogva problémákkal volt terhes, mert nem volt más, mint egy túlerőltetett, merev anakronizmus, s amely Storno művészi

79 [CZOBOR Béla]: A pannonhalmi főmonostor... *Egyházművészeti Lap* 5 (1884) 64.

80 [CZOBOR Béla]: A felkai úrmutató stylszerű restaurálását... [Link Fülöp] *Egyházművészeti Lap* 7 (1886) 61.

81 Például H. KOLBA Judit: Szent László alakja a középkori ötvösművészetben. In: *Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk.: MEZEY László. (Hungaria Sacra, I.) Budapest 1980, 235.

▼ Szent László a Szent Koronát tartó herolddal. Vázlat

fejlődésében is határozott visszalépést jelentett. Ezzel persze már a kortársak némelyike is tisztában volt, de érdemi bírálatára csupán Ipolyi Arnold halála után kerülhetett sor. Keleti Gusztáv emlékbeszédében, amelyben az elhunynak az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnökeként betöltött szerepét méltatta, dilemmáit fejezte ki e módszer további alkalmazását illetően:

„Megjegyezték, hogy a történelmi festészetben is köztiszteletű volt elnökünk nem látja első sorban – a mint illenék – művészetünk átlagos színvonalának hatalmas emeltyűjét; hanem hogy azt csupán a hazai történet minden áron való illusztrálására, művészileg sokszor igen kedvezőtlen feladatokra kívánja erőszakosan alkalmazni s így nem veszi figyelembe közművelődési viszonyaink azon középállomásait, sem átmeneti korszakunknak ama héza-

▼ Szent László Szent István sírjánál. Vázlat

gait és nehézségeit, a melyekről éppen a műveltebb érzésű és hazafiasabb lel-
kületű magyar művész, mint legbensőbb és szemérmesen titkolt bajainkról,
csak ritkán és kelletlenül nyilatkozik.

Az ily szakszerű belkérdésekbe való avatkozást – tudvalevő – hogy a
művészek sehol szívesen nem veszik. S ki vehetné ezt rossz néven tőlük, a ki
tudja, hogy testületképen is hírhedt fegyelmetlenségük a gondolkodás-
mód bizonyos függetlenségén és az individualitás erősebb fejlettségén alap-
szik. A művészember belértéke külön egyéniségében tetőzik és semmivé
lesz, ha individualitásáról lemond, vagy ha ennek lényegéből áldozatokra
kényszerítik.

Ők ugyan nem róták fel bűnül a nagyrabecsült püspök-elnöknek a közö-
sen óhajtott cél megközelítésében tanúsított türelmetlenségét. Tisztelettel
meghajlunk művészapostoli küldetése előtt – mondá egyikök – de az a győ-

zelem, melyre bennünket sarkal, bár édes volna, még sem olyan gyümölcs, mint az a szép ananász, melyet mesterségesen sűrített napfénnel érlel szt-keresztü üvegházában. Miről sem tudva, csak más szavakban ugyanazon benyomásnak adott kifejezést, melyet a *Magyar Mythologia* rég porló, s talán egyetlen komoly bírálója vet Ipolyi szemére: »mintha élő virágok hiányában – úgymond – csinált virágokra tartana tarlózatot«⁸².

Keleti kritikája egy jottányit sem befolyásolta azonban Czobor Bélát abban, hogy 1886 után is következetesen ragaszkodjon a még Ipolyi által előírt ikonográfiai programokhoz, sémákhoz és természetesen idősebb Storno Ferenc személyéhez is. És a velemeri falkép ekkor, immár egyedül neki köszönhetően, egy újabb diadalútra indult és egy újabb karriert futott be.

A XIX. század utolsó évtizedében gőzerővel megindult műemléki helyreállítások, illetve az Ezredéves Történeti Kiállítás programja különösen kedvezett újbóli megjelenésének, amelynek szervezésében és megalkotásában Czobornak mint előadónak meghatározó szerep jutott, Pulszky Károlyhoz hasonlóan, aki a Történelmi Főcsoport másik előadójaként gyűjtötte és cédulázta szorgalmasan a közelgő kiállításon bemutatni szánt alkotásokat.⁸³ Ezek között megtalálhatók, két teljes lapnyi terjedelemben, a velemeri „csúcsíves templom nagyérdekű falfreskói” is a Szent László-falképének említésével együtt.⁸⁴ A „csúcsíves csoport” együttesébe tartozó, Alpár Ignác által tervezett szepescsütörtökhelyi kápolna felső emeletének egyik üvegablaka azután ennek alapján készült.⁸⁵ Illusztrációként szerepelt az évfordulóra kiadott reprezentatív kiadványokban és a Szilágyi Sándor által szerkesztett *Magyar Nemzet Története* sorozat második kötetében.⁸⁶ De az sem volt véletlen, hogy éppen 1895-ben kezdtek hozzá a

82 KELETI Gusztáv: Emlékbeszéd Ipolyi Arnold felett. Felolvastatott az orsz. m. képzőművészeti társulatnak 1887. március hó 20-án tartott közgyűlésén. In: KELETI Gusztáv: *Művészeti dolgozatok*. Budapest 1910, 567–568.

83 Budapest, OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1509/1–7. (Az 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás fejleces palliumában.)

84 Hazai gyűjteményekben létező régi képek, domborművek, szobrok és egyéb e csoportokba tartozó műemlékek cédulái a X. századtól kezdve a XVIII. századig. In: Quart. Hung. 1509/1. (Előző jegyzetben idézett kézirat.) L. n.

85 CZOBOR Béla: A csúcsíves épület-csoport. In: *Magyarország műkincsei. Első rész.* Szerk.: CZOBOR Béla. Budapest [1897], I., 1897, 126., 132.; BÁLINT Zoltán: *Az Ezredéves Kiállítás architektúrája*. Bécs é. n. [1897], 36. A csütörtökhelyi kápolnát rekonstruálták egyébként az 1900. évi párizsi világkiállításon is.

86 MARCZALI Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. (A Magyar Nemzet Története, II.) Budapest 1896, 179.

veleméri templom és falképei 1890 óta halogatott restaurálásához is, amelyek egyébként sem tűrtek már semmiféle halasztást.⁸⁷ Miközben ugyanis a Szent László-falképről készült másolatok a figyelem középpontjába kerültek, addig az eredeti freskó állapota egyre jobban romlott.⁸⁸ A falkép részben emiatt, részben még továbbra is a viselet miatt, részben pedig az akkor még a Szent László-falkép mesterének vélt Johannes Aquila személye miatt, ismét a művészettörténészek figyelmébe került.⁸⁹

▼ ÖSSZEFOGLALÁS

A XIV. századi veleméri Szent László-falkép fölhasználása és átplántálása egy négyszáz évvel későbbi kor hívójének tudatába és vizuális memóriájába voltaképpen nem a historizmus és még csak nem is Ipolyiék leleménye volt. Megfigyelhető ez a jelenség a szent középkori ikonográfiájában is. A fennmaradt ábrázolásainak zöme ugyanis már saját korában is egy-egy közismert alkotás leszármazottja volt. Erről a középkorban igen jól bevált és igen hatékornak bizonyult módszertől föllesztői azt remélték, hogy tökéletesen fog funkcionálni és tökéletesen elegendő lesz a XIX. század utolsó évtizedeiben is, s amelyhez Storno személye megfelelő garanciát nyújtott. A program végkimenetele azonban nem lehetett kétséges: zsákutcába torkollott, kudarcba fulladt. Az az ikonográfiai típus ugyanis, amit föllesztetni szándékoztak a veleméri falképpel, kánonná merevedve,

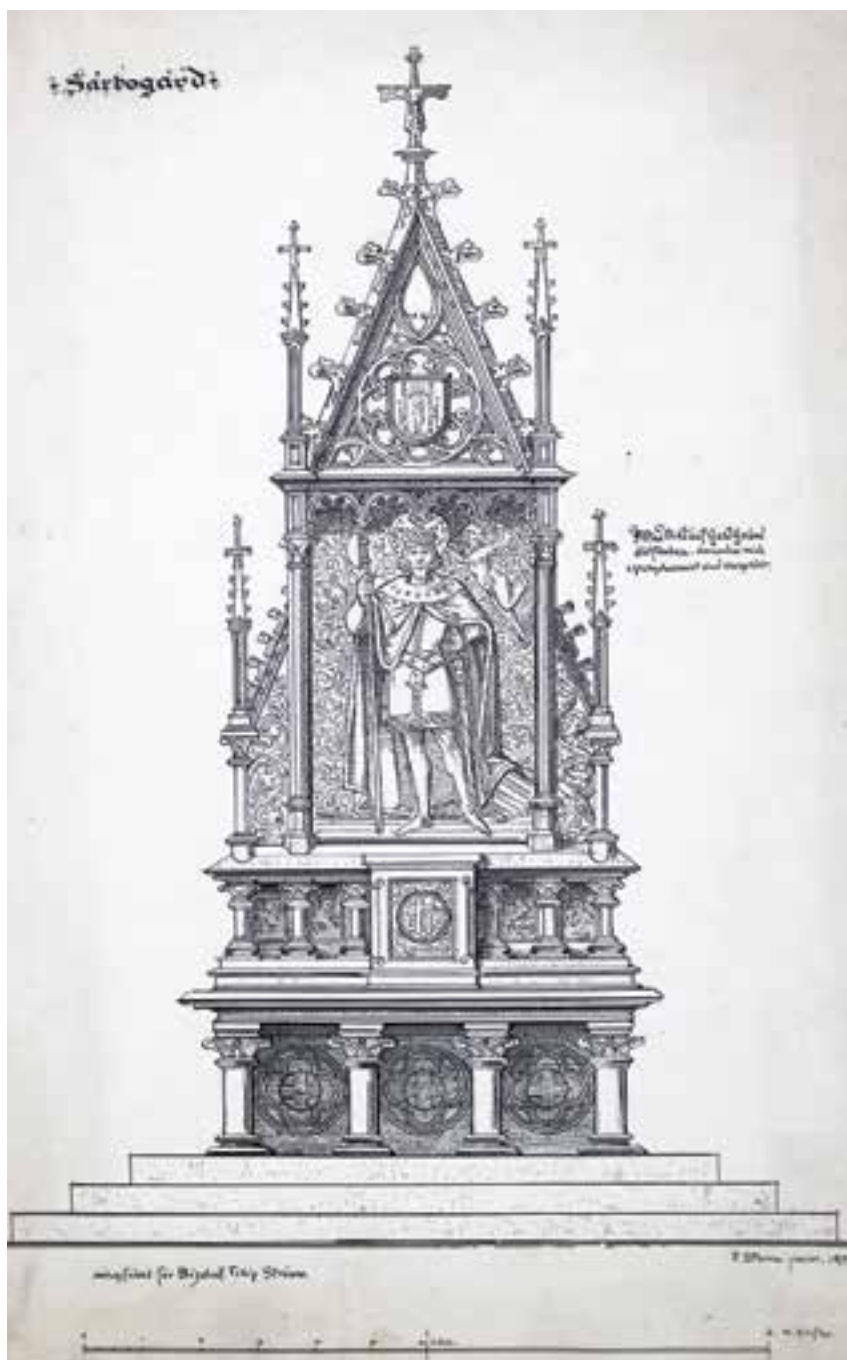
87 Idevonatkozóan vö. MNL OL, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltára. 1895 – V–6–446/6. (MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–4. [VALKÓ Arisztid kivonata.] A templom hajójának tető nélküli állapotát Hencz Antal tusrája örökítette meg. (Budapest, MTA Könyvtára, Kézirattár, RAL, K 1220/13.)

88 A műemléki helyreállítás hivatalos iratai közölve: ZAKARIÁS: Iratok és képi dokumentumok... i. m. (7. j.) 148.

89 Ez az érdeklődés tetten érhető például Pulszky Ferencnél is, aki a *Magyarország archaeológiája* (Budapest 1897) című kötetben foglalkozott röviden a templom falképeivel (II., 215.), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával kiadott *A magyar viseletek története* című díszalbumban (Rajzolta és festette: NEMES Mihály. Szövegét írta: NAGY Géza. Budapest 1900, 26. tábla, 8. rajz), vagy VARJÚ Elemér: *Az Árpádok ábrázolása* című tanulmányában Szent László ikonográfiájának taglalásakor: „Később mind hosszabbá válik a szakáll, amint azt e korszak olaszos viselete a valóságban is magával hozta: de a tradícióhoz képest még mindig kétágú. Erre különösen az Aquila János által kifestett templomok nyújtanak példákat, a legszebbet a veleméri, amelyben a daliás király a XIV. század festői öltözetében jelenik meg.” (*Árpád és az Árpádok*. Szerk.: CSÁNKI Dénes. Budapest é. n. [1907], 331–332.)

csupán egyéni invenció és lelemény nélküli vérszegény – Székely Bertalannal szólva „nemesség és bensőség” nélküli – másolatokat eredményezett, vagy Keleti Gusztáv főntebbi szavait idézve „csinálttá vált” a közép-szerű Storno kezén. Storno gyakorlatilag nem tett mást, mint azt, hogy szolgai módon alkalmazta szinte valamennyi általa restaurált templomban a legkülönbözőbb műfajokban: falképeken, üvegablakokon, oltáron, harangokon. Mindössze kisebb korrekciókat hajtott végre rajtuk. Az angyali koronázás jelene például az 1863–1870 közötti években többször is fölbukkant Szent László mellett, a főntebb már érintett történelmi okok miatt. A kiegyezést követően, amikor a koronázás kérdése már nem volt közjogi probléma, mellőzte e jelenetet. László néha frontális nézetben, néha profilban áll. Kezébe hol hosszú, hol rövid nyelvű, homorú vagy domború, olykor kifelé, olykor pedig befelé fordított pengéjű bárdot helyezett. Másik attribútumát, a kardot egyszer László elé, egyszer a háta mögé helyezte. Liliomos pártázatú koronája mindig nyitott, de ezt is variálta különböző középkori Szent László-ábrázolások nyomán. Arcvonásainál, az eredeti freskó nagymérvű pusztulása miatt, gyakorta a győri Szent Lászlóherma fiziognómiáját vette alapul. Csupán a széles hermelingallérú, a derékvonal alatt széles átbújtatott övvel összefogott világoszöld fegyverkabátot alkalmazta szigorú következetességgel. Néha reneszánsz, néha barokk környezetben helyezte el hőst. Címer a XIV. századi freskón egyáltalán nem volt. Miután azonban a XV. századtól a kettős keresztes országcímer is egy másik jellegzetes attribútumává vált Lászlónak, Ipolyiék ehhez is következetesen ragaszkodtak. A tárcsapajzsba foglalt címer többnyire a szent lába alatt helyezkedik el, amely hol az Árpádok vágásos (sávozott) címere, hol „korhűen” egy pólyás változat, azaz Anjou-liliomokkal osztott, mint például a Zárában őrzött kelyhen, hol pedig kettős keresztes. Storno történelmi festészete e motívumok és elemek cserélgetése, variálása révén voltaképpen nem képviselt mást, mint a javító-rekonstruáló, a műemlék-restaurátor hagyományőrzésnek a historizmusra oly jellemző gyakorlatát, ami végeredményben, még ha megkésve is, de betöltötte szerepét. Nagyobb változtatásokkal csupán akkor élt, ha egyéni művészi ambíciójának is engedett: temérdek vázlatán, vagy műlapjain, kivitelenre sohasem került tervein.⁹⁰ A veleméri Szent László-falkép, illetve

⁹⁰ Ezek közé tartozik a Soproni Múzeum még rendezetlen és leltározatlan Stornoanyagából egy Szent István királyt és egy Szent Lászlót ábrázoló ceruzarajz (265 × 80 mm), egy halvány rózsaszín papírra rajzolt üvegablakterv (180 × 52 mm) és egy kétlapos barna papírra ragasztott barna tollrajz *Szent László Szent István király fölnyitott sírja előtt*

▾ Ifjabb Storno Ferenc: A sárbogárdi római katolikus templom főoltárának terve, 1893

▼ A sárbogárdi római katolikus templom főoltára. Stagl F. felvétele, 1894

a turnišče ciklus ezt a mechanizmust vizsgálva, ebből a nézőpontból is sokatmondó tanulságokkal szolgál.

Az idősebb Storno Ferenc által 1863-tól a lehető legkonzekvenszben alkalmazott mintaképet fiai, ifjabb Storno Ferenc (1851–1938) és Storno

jelenettel (190 × 125 mm). A szisztematikus feldolgozás során előbukkanhatnak még vázlatok is.

Kálmán (1858–1934) is fölhasználta, s szinte a művészcsalád kizárólagos szabadalmává vált.⁹¹ Az általuk is sorozatban gyártott fal- és üvegablak-terveknek (Privigye, Harka [Győr-Moson-Sopron megye], Muzsla (ma: Mužla, Szlovákia) templomainak üvegablakai stb.) köszönhetően munkásságuk eléggé szép sikernek örvendett még a XX. század első évtizedeiben is, jóllehet ideje, időszerűsége ekkor már végképp lejárt.⁹²

A történet azonban még velük sem fejeződött be. Replikái és reminiscenciái a későbbiekben is föl-föltündeztek; 1995–2000 között pedig kifejezetten virulenssé váltak. Értékelésük egy külön tanulmányt igényelne⁹³ a falkép historiográfiájának földolgozásával együtt, amely a legelső, a *Vasárnapi Ujság*ban közölt figyelemfölkeltő híradástól kezdve⁹⁴ a lehető legbonyolultabb rekonstrukcióig és zavaros, fantazmagorikus eszmefuttatáso-

91 1891-ben ifjabb Storno Ferenc „Magyar történelmi arcképek” címmel egy rajzsorozatot készített. Az egyik lapon Szent László életéből vett jelenetek láthatók: középen kerek medaillonban Szent László mellképe a győri fejedelmek tartó herma nyomán. Felirata majuszkulákkal: „LADISLAUS REX HUNGARIAE”. Felül építészeti keretben árkádok alatt: Szent László alamizsnálkodik, Szent László és Salamon király találkozása. A lap alján a kerlési ütközetből, a turnišcei freskóciklus nyomán, az üldözés jelenete kapott helyet. (SM, Storno-gyűjtemény, ltsz. nélkül. Fekete tinta, tus, toll, papír. Teljes méret: 560 × 413 mm.) A Szent László-medaillon átmérője: 240 mm. Az alsó jelenet mérete: 90 × 260 mm. Jelezve jobbra lent: 20/4 FS. 1891. Egy Szent István király koronafelajánlását ábrázoló, 1892-ben készített üvegablaktervével Szent Imre viseleténél használta fel a veleméri mintát. (SM, Storno-gyűjtemény, ltsz. nélkül. Akvarell, kartonra ragasztott papír. Teljes méret: 420 × 270 mm, Szent Imre mérete: 200 × 70 mm.)

92 Kompozíciója megjelenik a budapesti Millenniumi Emlékmű kolonnádjának I. Lajos-szobra alatt elhelyezett bronzreliefen is. Zala György Nagy Lajos alakjának megformálásakor minden kétséget kizáróan a veleméri Szent László-falképet használta fel előképül (1909). A többszörösen kitüntetett Seltenhofer Frigyes Fiai m. kir. udvari szállító soproni haranggyár, fém- és vasöntőde, amely az alcsúti kápolna harangjait gyártotta, még az 1930-as években is hirdett olyan harangokra megrendeléseket, amelyen a veleméri Szent László-ábrázolás szerepelt. (Máriabesnyői Zarándok Naptár az 1933-as évre. Máriabesnyő, 1933.)

93 Teljes körű föltérképezéséhez az egykori Egyházművészeti Hivatal idevonatkozó dokumentumainak és a Képzőművészeti Lektorátushoz benyújtott pályázati anyag áttekintésére lenne szükség. Ezek közé tartozik például Nagy Sándor üvegablakterve (Molnár Ernő levele Nagy Sándorhoz. Budapest, 1940. június 24. A Központi Egyházművészeti Hivataliratai 508/1940. [MTABTK Művészettörténeti Intézet, Adattár, MDK-A-1-19/55.]), néhány gimnáziumi tankönyv illusztrációja, Sztehlo Lili 1959-ben készített üvegablaka a győri székesegyház Hédervár-kápolnájában, de lényegében ebbe a hagyományba illeszkedik Magyar Zoltán könyvének borítója is („Keresztény lovagoknak oszlopa”. Szent László a magyar kultúrtörténetben. Budapest 1996.)

94 RÓMER Flóris: A veleméri pusztá templom. *Vasárnapi Ujság* 10 (1863) 389.

kig igencsak terjedelmessé duzzadt az eltelt százötven év során.⁹⁵ Egy harmadik tanulmány pedig a restaurálásairól szólhatna, amelyek története szintén bővelkedett a fordulatokban. Ezek közé tartozott például az a meglehetősen szokatlan – és tudomásom szerint példa nélküli – eljárás, amikor 1968-ban Bozó Pál és munkatársai Szent László addigra jórészt megsemmisült arcvonásait a XV. századi sepsibesenyői templom Szent László-ciklusából kölcsönözve egészítették ki. Miután azonban az eredeti elpusztult, csupán a Huszka József által festett másolatot használták fel hozzá mintaképül, de ezekből sem a helyszínen készített hiteles kópiákat,⁹⁶ hanem egy műtermében lényegesen átdolgozott akvarellmásolatát.⁹⁷

▼ EPILOGUS

E koncepcionális historizáló másolási tendencia Stornónál klasszisokkal kvalifikáltabb művészeknél is fölfedezhető. Például Than Mórnál (Magyar Nemzeti Múzeum, főlépcsőház falképfrieze), Lotz Károlynál, de különösen Székely Bertalannál, aki Stornóhoz hasonlóan szintén bekapcsolódott a Műemlékek Országos Bizottságának falképfeltáró munkálataiba, s e kiszállások során látott emlékek nem maradtak hatástalanok művészetére.⁹⁸ Reminiszcenciájuk fölfedezhető például a budavári Mátyás-temp-

95 Például: Kovács József: A velemeri Szentháromság-templom. Történelem, ikonográfia, ikonológia. In: *A 200 éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve (1777–1777)*. Szerk.: Tóth István. Szombathely 1977, 507–533.; Kovács József: (Nézzük meg együtt) a velemeri román kori templom freskóit! *Művészet* 18 (1977/3.) 14–19.; PAP Gábor: Velemér – egy téridőgráf működési vázlata. *Művészet* 19 (1978/6.) 10–16.; VARGA Géza: *Mítoszok őre, Velemér*. Budapest 1999.

96 Budapest, Néprajzi Múzeum, Etnológiai Adattár, R 10.217. Papír, akvarell (színvázlat), 1882. 775 × 240 mm; KÖH, Tervtár, 60. (MOB 514.) Papír, akvarell kartonra ragasztva. 1883. 380 × 380 mm.

97 Budapest, KÖH, Tervtár, 61. (MOB 515.) Jelezve jobbra lent: H. J. [Huszka József], 1882. V 26. Papír, akvarell, kartonra ragasztva. Irodalma: GERECZE Péter: A Műemlékek Országos Bizottsága Rajztárának jegyzéke. In: *Magyarország Műemlékei*. I. Szerk.: FORSTER Gyula. Budapest 1905, 259.; KERNY Terézia: Huszka József másolatai és a székelyföldi Szent László-legendák. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, 251.; LÁSZLÓ 1993, 87. A fal-
képek helyreállításáról: LENTE István: A velemeri falfestmények helyreállítása. In: *Magyar műemlékvédelem 1969–1970*. Budapest 1972, 269–288.; LENTE István: A velemeri középkori falfestmények restaurálás-története. In: *Velemér múltja és jelene...* i. m. (8. j.) 98–107.

98 Például az 1894–1895-ben, Gróh István által föltárt gecelfalvi (Kocelocve, Szlovákia) Szent Bertalan-templom falképeinek lemásolásánál (MOB Iratok 1895/141., 146., 205.).

lomba, a Halászbástyára, illetve a vajdahunyadi várba tervezett falképek vázlatainál, előtanulmányainál.⁹⁹

Nem a veleméri falkép volt az egyetlen középkori alkotás, amellyel megpróbálták hamvadó poraiból föléleszteni Szent László ikonográfiáját. Még három alkotásnál ragadható meg markánsan ez a reprodukálási szándék: a Győrött őrzött fejereklyetartó herma, az 1660-ban elpusztított váradi lovas szobor és a *Képes Krónika* néhány miniatúrája esetében. És ez a hullám, amint ez a szándék már Ipolyi 1878-ban elhangzott nevezetes programbeszédéből is kiviláglott, nem csupán Szent László, hanem a többi magyar szent ábrázolásait is érintette. A legmarkánsabban talán Árpád-házi Boldog Margit esetében követhető nyomon ugyanez a folyamat, ahol egy XV. századi színezett fametszet töltött be hasonló szerepet, mint a veleméri falkép – de már a XVI. századtól kezdődően –, s vált hazai ábrázolásainak szinte egyetlen képzőművészeti forrásává.¹⁰⁰ Szisztematikus föltárásuk, földolgozásuk a XX. század derekáig, amely ebben az esetben összefonódott szentté avatásának szorgalmazásával is, legalább annyira izgalmas és hálás téma lehetne, mint a veleméri falkép recepciótörténete. Ennek teljes föltárásához, földolgozásához múlhatatlanul szükséges lenne további kutatást végezni a Soproni Múzeum Storno-gyűjteményének még rendezetlen anyagában; a Soproni Múzeum Levéltárában; a Műemlékek Országos Bizottságának irataiban; a Besztercebányai és a Nagyvárad Püspökség e korszakra vonatkozó állagaiban; Ipolyi Arnold és Rómer Flóris hatalmas, máig kiadatlan és több közgyűjteményben őrzött levelezésében. De ennek elvégzéséhez mindenképp egy olyan szemléletváltásra lenne szükség, amely a XIX. század második felének műemléki gyakorlatával szemben immár nem idegenkedve, vonakodva és fanyalogva áll, és nem szándékos pusztításként hajlandó csak minősíteni a benne részt vevők tevékenységét, hanem a korszak historizáló műemléki gyakorlatának szerves részeként.

A veleméri Szent László-freskó XIX. századi feltámadása. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla kísérelte Szent László ikonográfiájának „megújítására”.
Ars Hungarica 33 (2005) 331–362.

⁹⁹ SZVOBODA DOMÁNSZKY: A Mátyás templom... i. m. (52. j.) 191–208.

¹⁰⁰ SZILÁRDFY Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. 2000, 83–85.; Zoltán SZILÁRDFY: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischer Heiliger*. Red.: Ildikó KONTSEK. Esztergom 2001, 36–38.

Szent László önálló arculatú népi kultuszáról gyér adatokkal rendelkezünk, hiszen tiszteletét a XVIII. század közepéig az egyház, az udvar és a török ellen katonáskodó nemesség ápolta, terjesztette váltakozó intenzitással. A polgárság Szent László-tisztelete leginkább céhes keretek között nyilvánult meg.¹ Bálint Sándor, aki mind ez idáig a legalaposabban tártá föl a szent kultuszának különböző rétegeit, alig tudott valamilyen népi hagyományáról, sőt azt is kénytelen volt megállapítani, hogy „neve törzsökös parasztságunk körében igen ritka”.² Noha a parasztság az egyházi év ünnepei között számon tartotta június 27-ét, különösebb szokások valóban nem jellemezték ezt a napot. Ebben az is közrejátszhatott, hogy két kiemelkedő, a nyári gazdasági életben meghatározó jeles évforduló (Szent Iván és Péter–Pál) közé esett. Hozzájuk több évszázados, megszilárdult tradíciók kapcsolódtak, mellettük a László-nap jelentősége érthetően elhomályosodott. Talán fontos adalékokkal gazdagíthatnák idevonatkozó ismereteinket a László-napi búcsújárásokról gyűjtött néprajzi megfigyelések, ám tudomásom szerint ilyen irányú fölmérés és rendszerezés még nem történt.

Pintér Kálmán 1892-ben ezeket a sorokat írta reználtan: „...szinte hihetetlennek látszik, hogy a ma is ragyogó emlékü Szent László királyról, a mondai hagyományokon kívül oly kevés, mondhatni semmi népköltési hagyományt nem tudunk felmutatni, egy-két töredéken kívül.”³ Ezekben is nemzetközi vándormotívumok keverednek, gyakorta pedig középkori (vagy barokk) liturgikus szövegek átültetései, illetve krónikák romlott variánsai. Néhány közülük, eredendően Antonio Bonfini és Temesvári Peltárt nyomán Szent László lovával és annak csodatetteivel foglalkozik. Ön-

1 PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest 1940, 42–44., 47.

2 BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 2. (1978–1979) Szeged 1980, 291–292.

3 PINTÉR Kálmán: *Szent László a magyar népköltészetben*. (Különlenyomat a Budapesti Kegyeztanítórendi Főgimnázium 1892. évi értesítőjéből.) Budapest 1892, 13.

álló alkotásnak látszik a már Ipolyi Arnold által is közzétett vers arról, hogy hogyan tanult meg lovagolni a király Szent Mihály arkangyaltól.⁴ Toroczkai Wigand Ede az alábbi népdalt jegyezte föl László ménjéről:

Ó hajtá a göncölszeker csillagsörényes lovait,
Ragyogó ostorul fonta a holdvilág sugarait.⁵

A mátraverebélyi szentkúthoz zarándokló palócok a múlt században állítólag így énekeltek a forrásnál: „Szent Lászlónak szent lova, szent lovának szent lába, szent lábának szent patkója, szent patkójának szent nyoma, könyörögj érettünk.”⁶ Ismeretes volt még a XX. század elején a Nógrád megyei Szandán egy olyan variáns is, amelyik a kút keletkezését énekelte meg. Rövid tartalmi kivonata a következő: „Szent Lászlót üldözték a tatárok. A király szorult helyzetében pénzt szórt utánuk. Míg ők a pénzt keresgéltek, előnyt szerzett, de a pogányok végül mégis bekerítették. Ekkor egy sziklára ugratott a lovával. A szikla kettéhasadt, patkója nyomán pedig forrás fakadt föl. A tatároknak dobott pénz kővé változott, amit a kút vizében ma is lehet látni.”⁷ Az ének közvetlen forrása feltehetően egy helyi kiadású ponyva lehetett.⁸ Más a témája a *Lengyel László* című gyermekversikének, amelynek értelmezése a két világháború között nagy vitákat kavart.⁹

4 IPOLYI Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest 1854, 170–171., 202., 269., 274.

5 TOROCZKAI WIGAND Ede: A magyar csillagos ég. *Néprajzi Értesítő* 15 (1914) 271.

6 BÁLINT 1977, I., 504.

7 Kusnyár Ferenc (Üröm) közlése, 1979. IV. 4. A történetet édesanyjától (szül. Bacsó Margit) hallotta, aki már nem emlékezett a dallamára.

8 Eredendően azonban Temesvári Pelbárt: *Sermones pomerium de sanctis* prédikációs gyűjteményére vezethető vissza. A búcsújáró hely válogatott bibliográfiája: Michael BENKOVICS: *Historia de sacro fonte in praedio Thot-Vereb seu Verebely 1735–1736*. OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 3050–3051.; ZÁDORI János: *Három búcsújárási szent beszéd a mátraverebélyi szent kúthoz*. Pest 1859; LENCSES Kornél: *A mátraverebélyi Szent Kútnak eredetéről és azon csudálatos szent víznek erejéről való könyv*. H. n., é. n. [1863] (OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 2378.; [n. n.:] *Ama híres búcsújáró helynek: úgymint: a szent-kútnak Nógrád-megyében, és az ottlévő boldogságos Szűz Mária szentképének csudálatos históriája. Mely a búcsúra menő híveknek emlékül, és nagyobb ájtatosságnak felébresztéséért kibocsátatott*. Budapest 1878; *Szentkúti emlék a B. Szűz Mátraverebélyi kegyhelyéről. Az ájtatos hívek hasznára újra átdolgozta és kiadta Mihályi (Imre) Ceasar*. Budapest 1899; [CHINORÁNYI Ede: *Mátraverebélyi Szentkút kegyhely története*. Gyöngyös 1929]; TÓTH Sándor: *A Szent Szűz vendégségében*. Új Ember 42 (1986. szeptember 7.) 5.; IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Kálmán: *Búcsújárók könyve*. Balassagyarmat 1991, 193–194.

9 SZILÁRD Leó: Szent László a magyar népköltészetben. *Ethnographia* 38 (1927) 44–45.; Kiss Lajos: *A Lengyel László-játék*. In: *Emlékkönyv Kodály Zoltán 70. születésnapjára*. Szerk.: SZABOLCSI Bence – BARTHA Dénes. Budapest 1953, 373–398.

▼ A szekérsoda Szent László legendájából. Tollrajz a podolini kéziratban, 1793

Szent László népi emlékezetét azonban leginkább mondköre őrizte meg. Többségük mint helyi, névmagyarázó monda maradt fenn. Legnagyobb számban a király egyházalapításairól szólnak, de zömükben bennük

is keverednek a legendás hagyományok a folklór elemeivel.¹⁰ Barna Gábor és Landgraf Ildikó kutatásai szerint a legtöbb monda Erdélyből, közelebbről a Székelyföldről való, illetve a palóc vidékekről.¹¹ „Erdélyben a sziklában látható patkónyom, a forrásfakasztás, a kettéhasított szikla (a Tordai hasadék) és a kun aranyak motívum a legnépszerűbbek, a palócoknál a Szent László aranyai motívum kedvelt.”¹² Ezek a témák természetesen más vidékeken is fölbukkantak. A kisvárdai plébániatemplom egyik XV. századi kőfaragványán lévő sérülést a XIX. században úgy magyarázta a néphagyomány, hogy azt a szent király táltosa okozta, „mely Sz.-Kútról nem tudom hány ugratásra itt teremvén fejedelmi urával, a követ patkójával vágta be”.¹³

A Szent László középkori gesztájában és legendájában is földolgozott szekércsoda a Szent László szekere mondában élt tovább.¹⁴ A váci székes-egyház alapítási előzményeit megörökítő szarvascsoda egyik somogyi variánsát még az 1950-es években is ismerték.¹⁵ Egy baranyai monda emléket őriz a Mecsek egyik különleges formájú sziklájának neve: a Szent László Kősatora.¹⁶ Az Ivanics község melletti római kori útmaradványnak a mai napig Szent László-útja az elnevezése.¹⁷ Valószínűleg a névválasztás itt is egy helybeli monda csökevénye.

Figyelemre méltó a Zala megyei Búcsúszentlászlón ma is élő történet, amelyik a közismert Szent László nemesei monda újabb sarjadéka: „A Szent László segítségére siető vérző ujjú nemes azt kérte a királytól,

10 DOBOS Ilona: *Történeti mondáink legkorábbi rétegei*. Kandidátusi értekezés. Budapest 1976 (MTA Könyvtára, Kézirattár); KERNY Terézia: Szent László egyházalapításai az irodalomban, a képzőművészetben és a néphagyományban. *Pavilon* (1994/9.) 12–18.

11 BARNÁK 1992, 109–110.; LANDGRAF 1993, 113–122.

12 LANDGRAF 1993, 119. A kutatókat különösen a Tordai-hasadék mondája érdekelte, amely már a XVIII. századi *canonica visitatio*-ban is helyet kapott: *Itinerarium seu descriptio itineris in visitatione canonica per Transylvaniam 1780. conscriptum a parte Vincentio Blaho Ordinis Minorum* (OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 3185.) 93. Néhány XIX. századi ismertetés a történetről: KÖVÁRY László: Tordahasadék és barlangjai Erdélyben. *A Nagy Világ Képekben* 1855, 139–141.; KHERN Ede: A thordai hegyhasadék. *Budapesti Visszhang* 1856, 161–162.; RÉTHY László: A tordai hasadék. *Az Ország Tükre* 1862, 278.; JÓKAI Mór: *Úti levelek*. Budapest 1910⁸, 75. Egyéb erdélyi mondákról: PALKÓ András: A Szent László-legenda elterjedése Erdélyben. *Üzenet* 1 (1990) augusztus 15–31., 11.; TANKÓ Gyula: Szent László a gymesiek tudatában és legendáiban. *Partium* 2 (1995/1.) 1–2.

13 KANDRA Kabos: Adatok a kisvárdai sz. László-építette egyház történetéhez. In: *Adatok az egri egyház történelméhez* II. Szerk.: KANDRA Kabos. Budapest 1886, 283. A városban egyébként volt Szent László utcája és Szent László kútja is, ld. KANDRA Kabos i. m. 277.

14 BARNÁK 1992, 108.

15 Uo. 112.

16 BÁLINT 1977, I., 503.

17 Uo.

▼ Huszka József másolata a csíksomlyói Salvator-kápolna karzatáról, 1882

hogy szabadítsa meg faluja népét az ott garázdálkodó sárkánytól. László Szent Györgyöt hívta segítségül, aki a szörnyeteg elpusztítása után arra figyelmeztette a lakosságot, hogy jól takarítsák föl a fenevad kiömlött vérért. Ám az emberek gondatlanok voltak. A vércseppekből csibék, abból pedig veres kakasok [tűz] váltak. Ekkor a nemes ismét Szent Lászlóhoz fordult, aki a tűzoltók patrónusát, Szent Flóriánt küldte a faluba.”¹⁸

A székelgyőrdi Szent László-mondakör leggazdagabb gyűjteménye Orbán Baláznál olvasható *A Székelgyőrd leírása...* című, többkötetes monográfiájában. Udvarhelyszék ismertetésekor négy,¹⁹ Marosszékről és Csíkszékről pedig egy-egy névmagyarázó történetet közölt.²⁰ A középkori hagyományokon nyugvó csíkszéki Szent László-kultusznak egyébként sajátos arculata volt. Fő központja Csíksomlyó lehetett. Plébániatemplomának (Szent Péter és Pál) oltárképén a magyar szentek is megjelentek. A Salvator-kápolna karzatára 1678-ban Szent István és Szent László álló alakos festménye került a *Patrona Hungariae* mellé.²¹ Ugyanott a Páduai Szent Antal-kápolna szentélyének külső falán a következő vers olvasható:

18 A mondát Balogh F. Albin O. F. M. búcsúszentlászlói plébános, házfőnök mesélte el 1991. VII. 15-én. Egyéb búcsúszentlászlói mondákról: BÁLINT Sándor: Búcsúszentlászló. *Jelenkor* (1944. január 1.) 5.; BÁLINT Sándor: Búcsúszentlászló. *Új Ember* XXXIII (1977. szeptember 4.) 2. Az eredeti *Szent László nemesei* mondáról: TOLNAI Vilmos: Szent László nemesinek mondája. *Ethnographia* 15 (1904) 233.

19 ORBÁN 1868–1870, I., 104., 175., 181.

20 ORBÁN 1868–1870, II., 75.; IV., 58.

21 Akvarellmásolatát Huszka Józseftől a Néprajzi Múzeum Adattára őrzi (Itsz.: R. 9449). Papír, tempera, 210 × 194 mm, 1882.

▀ Kályhacsempe Szent László és a kun harcával,
Csekefalva, XVI. század

KI IÉL MEGÁLDJAD
KI HAL NYUGOSSAD
BŰNÖS LELKÚNKÉRT
JÉZUST IMÁDJAD
ÜDVÖZ LÉGY
KEGYELMES
SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY²²

Csíkszentmihályban a plébániatemplom tornyán a múlt század közepén még szintén látható volt egy chronostikonos felirat: *SanCtI LaDisLaS*

²² Sajó Tamás szíves közlése (1992). Ugyanezt a verset a *Boldog Várad*. Szerk.: BÁLINT István János. Budapest 1992, 601. lapján mint a moldvai csángók Szent László-himnuszát találjuk.

Regis Ungarorum Honor (1715).²³ Csíkszentdomokoson a XVIII. század második felében is egy olyan XIV. századi graduale volt használatban, amely Szent Lászlónak egyik legősibb, saját szöveggel és dallammal rendelkező allelujáját őrizte.²⁴ Csíkmenaságban a XVII. század elején a falu lakossága „restauráltatott” egy ugyancsak XIV. századi, álló alakos Szent László-falképet.²⁵ Csíkcsobotfalván az olvasótársulat ápolta a szent király kultuszát a XIX. században, ahol a templomban számos berendezési és felszerelési tárgy is őrizte emlékét.²⁶

Szent László tiszteletének jellegzetes emlékei a csíki kályhacsempék a XVI. századból. Egy részük a királyi műhelyekben (Buda, Vajdahunyad) készült lovagalakos típusok provinciális variánsa, amely Nagyszebenben, Krakkóban és egy bukaresti magángyűjteményben őrzött darabokról ismert. Ezekon lovon ábrázolták a királyt karddal és keresztes pajzzsal.²⁷ Egy másik, Székelykeresztúrról származó változaton, stilizált oszlopra támaszkodó árkádfülkében, Szent László és felesége kapott helyet.²⁸ Különleges az a csekefalvi darab, amelyet a kerlési ütközet redukált jelenete díszít.²⁹ A csíki kultusz mellett Szent László tisztelete a moldvai csángók körében is virágzott. Náluk ma is elevenen él az a hit, hogy a római katolikus és az ortodox nagybőjt közötti különbség oka az, hogy Szent László későn érkezett meg egyik csatájából.³⁰ A gyimesiek Szent László-legendáit Salamon Anikó gyűjtötte össze az 1970-es években, amelyekből néhányat Tankó Gyula tett közzé.³¹

23 BENKŐ Károly: *Csik, Gyergyó és Kászon múltja, jelene általános és részletes osztályokban*. Kolozsvár 1853, 59.

24 Őrzési helye Gyulafehérvár, Batthyány Könyvtár. Első ismertetése Kovács András: Két középkori hangjegyírásos töredék. *Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumegylet Közlönye* 24 (1908) 16.; újabb vizsgálata SZIGETI Kilián: Egy XIV. századi énekeskönyvünk továbbélése. *Magyar Könyvszemle* 80 (1964) 126–133.

25 Megsemmisült. Akvarellmásolatát Huszka Józseftől az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Tervtára őrzi (ltsz: 106; MOB 691.) Papír, tempera, 270 × 215 mm, 1889.

26 KERNY Terézia: Szent László ábrázolások zászlókon. *Új Művészet* 3 (1992/12.) 48–50., 70–71.

27 Lia BĂTRÎNA – Adrian BĂTRÎNA: Legenda „Eroului de frontieră” în ceramica monumentală din Transilvania și Moldova. *Sciva* 42 (1990/2.) 166–183.; Paraschiva-Victoria BATARIUC: Cahle decorate cu subiecte religioase descoperite în Moldova. *Ars Transilvaniae* 4 (1994) 115–133.

28 BENKŐ–UGHY 1984, 70., 60. rajz.

29 Uo. 54., 13. rajz.

30 HEGEDŰS László: *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Néprajzi szövegek moldvai telepeseiktől*. Budapest 1952, 69.; LANDGRAF 1993, 119.

31 TANKÓ Gyula: Szent László a gyimesiek legendáiban. *Erdélyi Figyelő* 1992/3., 16–17.

▀ Szent László királyt ábrázoló metszet, 1847

Szent László népi tiszteletét a XIX. századtól a ponyvaszövegek is alakították, módosították. A vásárokon terjesztett füzetek legtöbbször már ismert középkori legendák, kancionálék átdolgozott, torzított, romlott változatai voltak, néha fametszetekkel illusztrálva. Közéjük tartozott például a *Fogantos énekek Szent László királyhoz* című, 1894-ben (hely nélkül) ki-

adott füzet. *A Dicsőséges Szent László királynak tisztelete* című nyomtatvány középkori *sequentia*jának kibővített és aktualizált variánsa.³² A XIX. század második felében íródhatott *A világ legnagyobb Csodatörténete vagyis ki-virágzott a keresztfa Nagyváradon* című mirákulumtörténet (Félegyháza, é. n.) A székesegyház előtt álló bronz Szent László-szoborhoz (Tóth István, 1893)³³ viszont egy másik helyi szokás fűződött. A nagyváradi férfiak még 1987-ben is arra jártukban kalapjukat megemelve így köszöntötték: „Jó napot, király úr!”

A magyar egyházi kalendárium, az úgynevezett csízió lett az irodalmi forrása annak a másik népi hagyománynak, miszerint László napja időjós-nap. Legrégebbi (1480 körüli) variánsa a Nagyenvedi-kódexben maradt fön. Itt az ünnepeket rövidített nevük, az ünnepek napját pedig a szótagok sorszáma jelezte. Június hónapban a naptár a következő jeles fordulokat említette:

Ki nem herel háborúságnak
Szent Borrobás Vid látván
Mondán szileték Szent Iván
Jám, László Pét Pál jek
Mariben kenir pilis lapát Ben³⁴

A Muravidék népe – néhány évszázaddal később – László napján pedig ezt tanácsolta: „Jól figyelj meg László napját, / Jó előre megjósolja az idő járását.”³⁵ A kabai juhászoknál Barna Gábor az 1970-es években egy hasonló szokást jegyzett fel: a pásztorok szerint a június 27-i időjárás megmutatja a következő hónapokét is, ha ekkor esik az eső, akkor még hatvan napig esni fog. Ismertek és emlegettek még egy csíziót is: „Jól figyelj meg László napját, / Hét hétre jósolja meg az idő járását.”³⁶

32 H. n., é. n. Tibold Attila hagyatékában a Pannonhalmi Bencés Főapátság Szentképgyűjteményében.

33 Sas Ede: Szent László emlékszóbra Nagyváradon. *Ország-Világ* 14 (1893) 15–18.

34 [Középkori magyar verseink. Kiad. HORVÁTH Cyrill. (Régi Magyar Költők Tára, I.) Budapest 1921², 459–463.; A 16. század magyar nyelvű világi irodalma. (Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, II.) Szerk.: JANKOVICS József – KÖSZEGHY Péter – SZENTMÁRTONI Szabó Géza. Budapest 2000, 14. – Ld. még: *Répertoire de la poésie hongroise ancienne. Manuel de correction d'erreurs dans la base de données.* Direction: Iván HORVÁTH. (Ad Corpus Poeticarum) Paris 1992, 341. (3041.)]

35 PENAVIN Olga: *Népi kalendárium. Az esztendő néprajza a jugoszláviai magyarság körében.* Becse 1988, 109.

36 BARNÁ GÁBOR: *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén.* Budapest 1979, 112.

Szent László népi kultuszában végül, ha korlátozottan is, de szerepet játszottak a képzőművészeti alkotások. A már említett csíki kályhacsempeken kívül sajnos színvonalasabb darabokkal nemigen találkozunk. A XIX. században néhány muraközi faluban Szent László-szobrokat állított föl a falu népe. Ezek a köztéri monumentumok, akárcsak a Vendel-, Donát-, Orbán- emlékek, védő, bajelhárító szerepet töltöttek be.³⁷ Helybéli, jobb képességű mesterek, hímező asszonyok készítették azután jobbára a templomok körmeneti zászlóit, ahol a Szent László-ábrázolások általában egy-egy kiemelkedő kvalitású alkotás (oltárkép, szobor, grafika) szabadon átformált primitívebb utánzatai voltak, de nemegyszer középkori ikonográfiai típusokat tartottak életben még a XX. században is.³⁸

Szent László népi tisztelete.
Ars Hungarica 24 (1996) 231–235.³⁹

37 Anđela HORVAT: *Spomenici arhitekture i likovnih v umjetnosti u međumurju*. Zagreb 1956, 171., 184.

38 KERNY Terézia: Szent László egyházalapításai az irodalomban, a képzőművészetben és a néphagyományban. *Pavilon* (1994/9.) 12–18.

39 Szent László népi kultuszáról a kézirat leadása után több publikáció is megjelent, amelyeket azonban már nem tudtunk hasznosítani dolgozatunkban: BARNA Gábor: *A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai / Documents of the Candle'-bearers' Confraternity*. Devotio Hungarorum 3. Szeged 1996; BENKÓCZY György: *A mezőkövesdi Szent László templom és plébániahivatal múltjából a város adataival*. Mezőkövesd 1996. – További adatokkal gazdagíthatnák ismereteinket néhány település – például Pilisszentlászló, Osli, Vácszentlászló – katolikus hagyományairól szóló gyűjtések. E felmérő munkára remélhetőleg hamarosan sor kerül.

MAGYAR URALKODÓK
IKONOGRÁFIÁJA
ÉS KULTUSZA

SZENT KÁLMÁN ÉS KÖNYVES KÁLMÁN KULTUSZÁRÓL

Dr. Teleki Kálmánnak

I.

„A magyar’ szentség kertjét díszítő, ragyogó virág Kálmán...”
(Hevenes Gábor S. J.: Régi Magyar szentség. Nagyszombat, 1692)

Az ír származású Szent Kálmán (+ 1012) kultusza a középkori Magyarországon meglehetősen partikuláris keretek között és igen rövid ideig nyilvánult meg.¹ A csekély adatokon kívül azonban tiszteletének kétségtelen

1 GALAMBOS Kálmán: Szent Kálmán vértanú. *Magyar Sion* 1 (1863) 173–190.; Julius URWALEK: *Der königliche Pilger St. Coloman*. Vienne 1880; Louis GOUGAUD: *Les saints irlandais hors d’Irlande*. Louvain 1936; Georg SCHREIBER: *Irland im deutschen und abendlandischen Sakralraum*. Köln–Opladen 1956, 62.; Skóciai Szent Margittól való állítólagos származásának teóriája Magyarországon először a jezsuita HEVENESI Gábor: *Ungaricae Sanctitatis Indicia, Sive Brevis quinquagintaquinque Sanctorum, Beatorum ac Venerabilium Memoria Iconibus expressa...* (Tyrnaviae 1692) című életrajzgyűjteményében bukkant föl Cesare BARONIO: *Annales ecclesiastici* (Roma 1598–1607) műveire támaszkodva, amit azután kritika nélkül átvettek a történeti, művészettörténeti és ikonográfiai munkák a legújabb időkig. Vö. például: *Acta Sanctorum*. Oct. VI., 357–362. és Supplementum. Oct. 149–152. Az idézett rész a következőképpen hangzik (Sinkó Ferenc fordításában): „A harmadik skót királyi ivadék, aki a Magyar Szentség kertjét díszíti, a ragyogó virág, Kálmán, akit előzőleg Edeltrudnak neveztek. Ugyancsak Szent Margit skót királyné szülötte, aki mint többször említettük, magyar anyától született. Atyja, Malcolm halála után hazájában polgárháború tört ki. Ez előzte Kálmánt szülőföldjéről, s arra kényszerítette, hogy különböző országokban bolyongjon.” In: *Régi Magyar Szentség avagy Ötvenöt Magyar Szent és Boldog valamint Tiszteletreméltó Képekkel Díszített rövid emlékezete...* Az 1737-es latin kiadás szövegét lefordította és átigazította: SINKÓ Ferenc. Budapest [1988], 107. Ez időrendi okokból képtelenség, hiszen Szent Kálmán halálakor Skóciai Szent Margit meg sem született! A korábbi álláspont tarthatatlanságára vonatkozóan vö. MEZŐ 1996, 110.; KOVÁCS László: *A kora Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érméiről.* (Varia

bizonyítéka a korabeli Európa legműveltebb királyának titulált, tudományáért „Könyves”-nek nevezett hetedik magyar király keresztneve;² a XV–XVI. századból egy-két ábrázolás, oltártitulus, valamint néhány helységnév és egy templomcím. Legendája szerint élete nem igazán bővelkedett csodákban. A zarándokok szokványos, nem éppen veszélytelen útját járta be nagy viszontagságok közepette.³ Eltökéltségére, ugyanakkor naitivására vallott, hogy szentföldi útra is vállalkozott Magyarországon keresztül. Az erőszakos halála azonban mégsem az ismeretlen messzeségben, hanem már Ausztriában elérte.⁴ Mirákulumai ezután következtek. Az

Archaeologica Hungarica, VII.) Budapest 1997, 228. Bőséges irodalom tárgyalja egyébként az e helyen nem részletezendő, I. (Szent) István unokájának tartott Skóciai Szent Margit származására vonatkozó hipotéziseket is. Idevonatkozóan vö. például NAGY Kázmér: *Skócia pannóniai királynéja*. München 1971. (Kutatástörténeti összefoglalással, gazdag irodalomjegyzékkel.)

- 2 Kálmán keresztnevével kapcsolatban felvetődött a *Columban(us)* / *Kolumbanius* név átvételével, mely eredetileg egy író, később szintén szentté avatott szerzetes neve volt, akit szelíd lelkülete szerint *Columbán*nak, „galamb”-nak is neveztek, s Kovács László hipotézise szerint ezzel kezdődhetett a *Columbanus-Colamannus* nevek szójátékszerű cseréje. „Véleményem szerint tehát Colomannus / Colombanus / Kálmán király a magyarok körében nagy tiszteletnek örvendő Colomannus vértanú nevét nyerte a kereszttségben, s az sem véletlen, hogy 1100 körül keletkezett ún. I. törvénykönyve bevezetőjében, azaz a törvény írója, Albericus Seraphin érsekhez írott ajánló levelében még a galambra utaló szójáték is előfordul, amikor a levélíró „legkeresztényibb királyunk, Kálmán, aki a galamb kegyességével és minden erény jelességével van felruházva (christianissimus rex noster Colomannus columbine gracia simplicitatis cum omni virtutum discrezione predictus) módján nevezte meg az uralkodót... A király Colomannus nevének az író Columbanusra visszavezethető alakját néhány (csaknem) korabeli forrás is fenntartotta. Saját oklevelében is említették így, s mivel ő éppen el is tudta olvasni, használata több lehetett a galambra utaló szójátéknál.” Kovács László i. m. (1. j.) 228–230. A nevek keveredéséről megemlékezik még: MEZŐ 1996, 109–110.
- 3 A hittérítés eszméje, a barbárok közötti apostolkodás és igehirdetés vágya – már a VI. századtól kezdve – az íreknél különösen feltűnő. Pierre A. SIGAL: *Les marcheurs de Dieu*. Paris 1974, 6. (Magyarul: *Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok*. Ford.: GYÁROS Erzsébet. Budapest 1989, 8.) A középkori európai peregrinációkra vö. még: CSUKOVITS Enikő: „Cum capsula... cum bacillo.” Középkori magyar zarándokok. *Aetas* (1994/1.) 5–27.; PETNEKI Áron: Tanta malitia itineris, avagy az utazásnak veszedelmes voltáról. A középkori utazó a művelődéstörténész és a mentalitástörténész szemével. In: *Klaniczay-emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékeztére*. Szerk.: JANKOVICH József. Budapest 1994, 10–31.
- 4 Hevenesi Gábor (i. m. [1. j.]) azt állítja, hogy eljutott Jeruzsálembe. Ez szintén tévedés, mert már 1012. július 17-én a Béccsel szomszédos Stockerauban megkínózták és főlakasztották. Györffy György szerint a történelmi helyzet a következő volt: „Magyarországon át az új évezred első évtizedében még azért nem lehetett zarándokolni, mert földünk térítés alatt álló félpogány ország volt, ahová legfeljebb missziósok jöhettek. De hogy azok sem

akasztófán már hat napja (más leírások szerint másfél éve!) függő teteme nem kezdett romlani, vére nem alvadt meg, sőt a holttestének terhét viselő fa friss lombot hajtott. Jóllehet e jelenségek a hagiográfia sztereotip motívumai közé tartoztak, kultusza mégis igen hamar meggyökeresedett Ausztriában és gyorsan terjedt Bajorországban is. I. Henrik osztrák őrgróf (994–1018) e természetfölötti eseményekről szóló hírek hallatán Kálmán testét tisztességgel eltemettette, de mivel sírjánál csodák történtek, a maradványokat 1014. október 13-án felemeltette és a melki bencés apátságba vitette. Főleg a hegyek közt emeltek sok kápolnát tiszteletére. Szent Fridolinnal és Lénárddal együtt a beteg lovak és ökrök védőszentjének tekintették. Október 13-a, felemelésének, *translatiójának* napja az említett országok breviáriumaiban és misekönyveiben ünnepnek számított, s a nép szokása volt, hogy állatait Kálmán temploma közelébe hajtotta, hogy részesedjenek áldásában. 1713-ban, amikor járvány pusztított egész

▼ Szent Kálmán fejereklyetartója,
XI. század. Melk, Benediktinerstift

jutottak messzire, mutatja Romuald 24 térítőjének példája; ezeket ugyanis már valahol a Száva vidékén feltartóztatták és elfogták. Még a tízes években sem nyílt mód veszély nélküli zárandoklásra, amit példáz a tájékozatlan skót zárandok, Kálmán (Colomannus) esete. Ő arról értesülve, hogy a Duna immár keresztény országon át folyik, 1012 táján gyalogszerrel indult neki a Duna vonalát követve, de Bécsig sem ért el, amikor a túlsági Stockerauban elfogták mint morva kémeket. Az itt lakók a Bátor Boleszló uralma alatt álló morvák oldaláról támadást vártak – nem ok nélkül, mert ez rövidesen bekövetkezett –, s nem hitték el, hogy a jámbor skót mint »Krisztus jegyese« rója az utakat; kinvallatásnak vetették alá, majd felakasztották.” GyÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest 1977, 294. Szent István csak a bolgár-bizánci háborúk lezárulta (1018) után nyitotta meg a jeruzsálemi szárazföldi zárandokút magyarországi szakaszát, amely azután több szempontból is hasznos és előnyös volt az országnak. MAKK Ferenc: Szent István és utódai. In: *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc. Szeged 2000, 331–332.

Ausztriában, Melk városa Szent Kálmán segítségül hívása után érintetlen maradt. Bécs mellett, a kreuzensteini kastélyban ma is őrzik azt a fát, ahová a hagyomány szerint fölakasztották, s amelyet különösen tisztelt III. Károly és leánya, Mária Terézia. Kálmán teste ma is a melki kolostorban nyugszik.⁵ Szent Lipót mellett Ausztria legnagyobb védőszentje.

A vértanú tisztelete hamarosan megkezdődött a szomszédos, a német közvetítés révén egyébként is az ír–angol szász–frank liturgikus mintát követő, fiatal keresztény Magyarországon.⁶ A Szentföldről hazánkban keresztül hazatérő Poppo trieri érsek, I. Henrik örgróf testvére révén Orseolo Péter megszerezte Szent Kálmán ereklyéit Melkből.⁷ Miután azonban hamarosan éhínség és döghalál pusztított az országban, az istencsapásokat a jogtalanul kapott relikviának tulajdonítva, hamarosan visszajuttatták eredeti őrzőhelyére, a fej kivételével. A később aranyozott réztartóba helyezett koponyát egészen 1517-ig megkülönböztetett helyen, a székesfehérvári bazilikában őrizték, ahonnan Miksa császár szerezte vissza.⁸ A ma

5 Koloman JUHÁSZ: *St. Koloman der einstige Schutzpatron Niederösterreich*. Linz 1916; BÁLINT 1977, II., 376–377.

6 PELSŐCZY Ferenc: *A vallási élet arculata Szent István korában*. (Európa az első évezredfordulón, I.) Törökbálint 1994, 117–121. A korszak egyházi életére vonatkozóan vö. még: VESZPRÉMY László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiái áttekintés. *Ars Hungarica* 26 (1998) 321–336. és KRISTÓ Gyula: *A tizenegyedik század története*. (Magyar Századok) Budapest 1999, 27–74.

7 Lilienfeldi Ortilo szerzetes krónikájában az 1016. esztendőnél az olvasható, hogy Szent Kálmán testét I. István szerezte meg. Közli: GOMBOS 1937–1938, III., 1755. Pelsőczy Ferenc Poppo útját 1027-re tette. PELSŐCZY: *A vallási élet...* i. m. (6. j.) 121. A melki apátság évkönyve viszont határozottan Péterhez kötötte: „Anno ab incarn. D.MXII. Beatus Cholomanus suspensus in Stocherave coelos adiit, temporibus Henrici regis... Petracto itaque post passionem eius triennio, miraculis proditus levatur, et in monasterio nostro tumulatus est. Hic autem Henricus Marchio duravit per annos circiter XL. usque ad tempora Petri regis Ungarorum, qui Sancto Regi Stephano successerat. Istius Petri precibus et minis circumventus Poppo Treviriensis archiepiscopus, frater Marchionis, obtinuit a fratre suo, ut mitteret in Ungariam ossa Beati Colomanni, quae tamen postea Ungari pestilentia et fame reddiderunt.” *Fontes Rerum Austriacarum. I. Scriptores*. Red.: Hans Georg PERZ. Wienae 1849, 291.

8 Conradi Abbatis Mellicensis Chronicon. Uo. 279.: „MDXVII. Maximilianus Imperator fecit... pulchra monasterio dare donaria, praecipue caput Sancti Colomanni (quod est in Alba Regali Hungariae, illuc tempore guerrarum deductum, et eidem a majoribus remittere polliciti sunt) de Hungaria mellicium (translatum promisit), praetendit et se se renovaturum Sancti Colomanni sepulchrum.” A székesfehérvári bazilika XI. századi fölszereléséről, szűkszavúan, de nem titkolt elismeréssel emlékezett meg Szent István *Nagyobb Legendájának* szerzője. Kovács Éva: A székesfehérvári királyi bazilika 11. századi kincsei. In: Kovács Éva: *Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok*. Budapest 1998, 105–115.

a melki bencés kolostorban látható ereklyefoglalatot, mint román kori öt-vösségünk egyik remekművét idehaza először Ipolyi Arnold publikálta forrásokra támaszkodva.⁹ Aprólékos, kitűnő technikai megfigyeléseit a következőkben foglalta össze: „...egyike a legrégibb e nemű ránk maradt mellszobroknak... Kálmán... ereklyetartó hermája... nyilván... még a XI-dik vagy XII. században nálunk készült. Ezen feltevésnek a mellszobor durva s kezdetleges román idomzata is tökéletesen megfelel.”¹⁰ Leírását szinte szó szerint, ám kissé modernizálva átvette hetven évvel később Gerevich Tibor román kori szintézisében. Ipolyi kritikus véleményével szemben („föltűnően idomtalan, durva arcvonású és ügyetlen felfogású fő”) ő a hermának egyenesen *magyaros karaktert* tulajdonított analógiák sorát idézve.¹¹ Legfontosabb érve álláspontjának igazolására a varkocsos hajviselet volt.¹² A fejen látható nyitott koronát pedig egyértelmű bizonyíték-

9 IPOLYI Arnold: Magyar ereklyék. *Archaeologiai Közlemények* 3 (1863) 108–110. Az ereklyetartó 1860-ban a bécsi régészeti kiállításon szerepelt először a nyilvánosság előtt. *Katalog der v. d. Wiener Alterthumsvereine Veranstatlen Austellung v. Kunstgegenstanden*. Wien 1860, Kat. 57.

10 IPOLYI: Magyar ereklyék... i. m. (9. j.) 109–110.

11 „Ritkaságánál s jellegzetes alakításánál fogva az első hely illeti Szent Kálmánnak, a melki apátság kincstárában látható fejeereklyetartóját. Magassága 32 cm. Anyaga aranyozott vert réz, a nyitott liliomos koronát és nyakat drágakövek ékesítik. A korona abroncsán vésett inda fut körül. A nyitható fedőlapot vésett levelek, kanyargó indák és sárkányok díszítik. A szemén és szájon festés nyomát találjuk. (...) A vastag nyakon ülő fej rendkívüli plasztikai erővel van kiformálva. A fiatal, csupaszarcú herceg arckifejezése csupa energiát lövell, álla előre ugrik, száját összeszorítja. Haja hátul hosszan lelógó varkocsba van fonva, ami jellemző magyar viselet; találkozunk vele az ausztriai schönggraberni apátsági templom egyik domborművén, az oroszlánál viaskodó Sámson alakján, a jáki műhelyből kirajzott magyar kőfaragóktól épített és díszített apszis északi részén; száz évvel utóbb pedig a bolognai városi számadáskönyvek egyikének magyar lovas zsoldost ábrázoló rajzán, valamint a Képes Krónikában. Magyaros karaktert kölcsönöz a szent vastag nyaka is. A XII. század közepe táján készült herma nem adhatott arcképet, hanem csak ideálképet, amelyben a művész kifejezésre juttatta az angol herceg magyar véréjét. Ezt a szándékot bátran feltételezhetjük, hiszen Szent Kálmán tisztelete Magyarországon a középkorban olyan erős volt, hogy imába is foglalták. Az ereklyetartó fej kiváló művész alkotása, aki értett a jellemzéshez. Az egyszerű, széles, kerek formák fémfelületén a fény árnyékát kitűnően használta ki a plasztikai hatás emelésére. Korában ritka anatómiai tudása van, ismeri s érezteti a koponya csontozatát, s jó naturalista megfigyelésre vall, amint a nyakon a leszorított áll folytán képződött ráncokat kimintázza. A fedőlapnak gazdag ornamentális motívumai a hazai kő-szobrászatban is otthonosak. Jellegzetességüknél fogva kormeghatározó szereppel bírnak.” GEREVICH 1938, 195.

12 Csak érdekességként jegyzem meg, hogy ebben az időben László Gyula is foglalkozott az ősi magyar hajviselettel, illetve ennek rangjelző szerepével. Vö. LÁSZLÓ Gyula: *Egy*

ként könyvelte el Kálmán királyi származására nézve. E jelvény valójában a nemesi leszármazáshoz kötődő és örökölhető uralkodói, dinasztikus tudattal egybefonódó szentséghez kapcsolódott ebben az időben, azokhoz a királyokhoz, akik méltóságukról való lemondással, áldozattá, „mártírrá” válásukkal érdemelték ki a szentté avatást.¹³ A XI–XII. századra vonatkozó számos irodalmi szöveg ismerteti az olyan magas rangú személyiségek vezeklésül végzett zárandoklatait, mint II. (Ördög) Róbert, Normandia és Dreux hercege, III. (Anjou) Fulco gróf (1015, 1035, 1039), II. [Taillefer] Vilmos, Angoulême grófja, Guido milánói érsek és papjai, valamint Richárd saint-vanne-i apát (1026). A XII. század kezdetére esett már Jó Erik dán király zárandokútja, aki őrültségi rohamában meggyilkolta négy lovagját.¹⁴ A fölöttébb kétes hitelű, homályba vesző, meseszerű leírások Kálmán királyi vérből való eredeztetéséről alighanem ezek sorába illeszthetők.

Az erekleje mellett, Kálmán korai hazai tiszteletének további nyoma liturgikus szövegeiben és az egyúttal templomának titulására is utaló helységnevekben ragadható meg. Régi naptáraink a vértanú halála napját jelezték ünnepének, az egyik egyenesen „*Colomani Regis et M*”-nek nevezve.¹⁵ A kizárólag Dunántúlon kimutatható, Kálmán nevét viselő településekre a XIII. század végétől vannak szórványosan adataink.¹⁶ Neve azután csak a XV. században bukkant föl újra két misekönyvben. Batthyány Bol-

regensburgi vállkő. Budapest 1937. Újabb kiadása: László Gyula: *Régészeti tanulmányok.* Budapest 1977, 330–341. A melki apátság kilencszáz éves jubileumi katalógusa nem tud a Szent Kálmán-attribúcióról. *900 Jahre Benediktiner in Melk. Jubiläumaussstellung* 1989. Stift Melk 1989, 40. Kat. 5.06. Az ereklyetartó hajviseletéről újabban: Kovács Éva: Athéné helyett Malvin? Egy „bizánci” mű a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: *Történelem – kép...* 2000, 458. A hosszú haj mint jellegzetes karizmatikus attribútum egyébként a germán uralkodók sajátja volt ebben az időben. Erre vonatkozóan vö. KLANICZAY 2000, 73–74.

13 KLANICZAY 2000, 22–23.

14 SIGAL: i. m. (3. j.), 8. XI. századi vonatkozások elvétve fordulnak elő az egyébként kitűnő összefoglalásban.

15 KNAUZ Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva.* Budapest 1876, 156. A mai Kálmánok is az ő ünnepén, október 13-án tartják névnapjukat.

16 Kálmánca – Baranya vármegye (1280/1298: *Chehy*, 1281: *Kalaman Chehy*, 1286: *Kálmán Kiralychey*); Somogyhatvan – Baranya vármegye. A helyi hagyomány szerint „régén” *Kámány* volt a neve. Elnevezése középkori eredetet tételez föl. Mindkét esetben a Szent jelző kikopott vagy egyáltalán nem állt a keresztnév mellett. A vértanú emlékét egyértelműen csupán a Somogy vármegyei *Szentkálmán* település őrizte meg, amelyről a XIV. századtól vannak adataink: 1333: *de Sancto Colomanno*, 1372: *Zenth Kálmán*, 1379: *Zenthkalman*. Közli: Mező 1996, 109.

dizsár kőszegi várkapitány 1489-ből származó misekönyvének elején egy magyar nyelven írt kalendárium található, ahol az egyes misék *magyar* neve piros tintával (*rubrummal*) olvasható a lapok alján.¹⁷ A possessor és a naptár szövege alapján kétségtelenül magyar használatra íródott. Ott ugyanis egy olyan közös, fogadalmi mise olvasható, amely kizárólag csak idehaza volt használatos: „*De scis Colomanno, Stephano, Emerico atque Ladislao*”.¹⁸ Ugyanebből az időből származik egy Pozsonyban írt XV. századi kódex, Liszt Miklós özvegyének misekönyve, amely szintén tartalmazza a négy szent közös

▼ Szent Kálmán a kisszebeni Szent Anna-oltár merevszárnyán, 1520-as évek

17 OSZK, Kézirattár, MNY 17. A papírból készült kódex 91 fólióból áll, 210 × 145 mm.

18 Radó Polikárp: Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége. *Magyar Könyvszemle* 65 (1942) 137., 141. A kötet tulajdonképpen – mint ahogy Radó Polikárp megállapította –: „...semmi egyéb, mint középkorvégi votív misék gyűjteménye. A votív misék, azaz a fogadalmi misék a legkülönbözőbb szükségletekre szolgáltak. Ezeket gyűjtötték össze a könyvben, valahányszor a kőszegi várkapitány ilyen misét mondatott, azon résztvevén, maga is követhesse őket. Az egyházi év rendes menetére a könyvet nem használták, mert néhány főbb ünnepnek miséje megvan ugyan benne, de csak a két fogadalmi mise-sorozatba beosztva. Hasonlóképpen van a szentek ünnepeivel is: csak azoknak a szenteknek a miséit találjuk meg benne, amelyek votív miséül használtatnak.” I. m. 141. A *Missaléról* HOFFMANN 1929/1992, 239. [Radó 1973, 220–225. (47. sz.)]

▀ Szent Kálmán ábrázolása Hevenesi Gábor *Magyar szentség* című művében, 1692

miséjét: „*Oratio de sancto Colomanno, Stephano, Emerico atque Ladislao.*”¹⁹ Szent Kálmán alakja hosszú évszázadok után ekkortájt a képzőművészetben is megjelent. A győri székesegyház elpusztult Szent Kálmán-oltárának javadalmait 1465-ben említették először a források.²⁰ Az 1510–1520 körül készült kisszebeni (Sáros vármegye) római katolikus plébániatemplom Szent Anna-oltára a XIX. század végén került az érdeklő-

dés középpontjába, majd Divald Kornél felső-magyarországi topográfiai útjai során figyelt fel rá.²¹ A szárnyasoltár táblaképeinek ikonográfiai programjában a négy férfiszent – Oszvald, István király, Szent Márton, Szent Kálmán – a konvencionális segítőszentek (Orsolya, Apollónia) mellett kifejezetten *magyar* vonatkozásokkal bír!²² Nem szeretnék erőltetett hipotézisekbe bocsátkozni, de egyáltalán nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a szárnyasoltár tematikájának ismeretlen, de tagadhatatlan tör-

19 Egykor a Pozsonyi Káptalan könyvtárában. Közli: KNAUZ Nándor: A pozsonyi káptalanak kéziratai. *Magyar Sion* 6 (1866) 215. [SOPKO 1981: nr. 33., töredékei a Múzeum Hlavného mesta Bratislavyban: SOPKO 1986: nr. 489.]

20 1465. VII. 18. János a Szent Kálmán-oltár igazgatója. MNL OL, DL 107 213. – A következő említés 1512-ből ismeretes. Közölve: RUPP 1870, I., 423. Adatait átveszi: BEDY Vince: *A győri székesegyház története*. Győr 1936, 98–100.; RADOCSEY 1955, 140. – 1516–1521 között folyamatosan értesülünk az oltárról. Az idevonatkozó oklevelek felsorolása: KÖBLÖS 1994, 273.

21 MYKOVSKY VIKTOR: Jelentés a régészeti bizottság működéséről. *Századok* 15 (1881) 128.; DIVALD Kornél: A Szépművészeti Múzeum kisszebeni szárnyasoltára. *Magyar Művészet* 4 (1928) 683.

22 Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz: 52.757. A Szent Kálmán-tábla mérete: 79 × 36 cm. RADOCSEY 1955, 357.

ténelmi ismeretekkel rendelkező, köznemesi (?) megrendelője, ha talán arról fogalma sem volt, hogy Szent István hajdanán megszerezte Szent Márton és – mint szó volt róla, az egyes források szerint – Szent Kálmán ereklyéit, azzal bizonyosan tisztában volt, hogy ők születési helyük, illetve helyi kultuszuk révén magyar szentnek számítottak. A kereszténység terjesztésén fáradozó, VII. században élt, majd vértanúhalált halt Oszvald legendákkal átszótt hazai, különösen XV. századi tisztelete pedig sok tekintetben rokonítható négy évszázaddal későbbi mártírtársával. Kultuszának középkor végi elterjedésében, attribútuma, a csőrében gyűrűt tartó holló révén, alighanem a Hunyadi-ház propagandája is közrejátszott.²³ A szárnyasoltáron való feltűnésének hátterében is valószínűleg ez állhatott.

Szent Kálmán a XVI. század közepétől eltűnt a magyar kultusztörténetből. Az Ausztriában nyomon követhető, állatokat oltalmazó, betegségekktől óvó mezőgazdasági szerepköre nálunk ismeretlen volt. Helyét a XVII–XVIII. században Szent Izidor, Lénárd és Vendel szorította ki.

▼ II.

„Mint némelyek mondják, ez a Kálmán váradi püspök volt, de minthogy fivérei előbb haltak meg, a pápa engedélyével uralkodni volt kénytelen. A magyarok Könyves Kálmánnak nevezik őt, mert voltak könyvei, amelyekből mint püspök a zsolozsmát olvasta. Dalmáciát Hungáriához csatolta...”²⁴

„Nincs a magyar történelemnek még egy alakja, akit a középkori udvari történetírás annyira befeketített volna, mint Könyves Kálmánt – írta a kilencedik magyar királyról Györffy György.²⁵ – Politikáját a későbbi krónikák szándékosan elferdítették, befeketítették, s azokat a súlyos vádak, amelyekkel például az idézett XIV. századi *Képes Krónika* illette, semmiféleképpen sem érdemelhette ki. A forráskritikai kutatás nyilvánvalóvá tet-

23 Ennek lehetőségéről először: FEST Sándor: A Hunyadiak hollós címere. *Budapesti Szemle* 246. k., (1937) 277–293. [Újra közölve: FEST Sándor: *Skóciai Szent Margittól a walesi bárdokig. Magyar–angol történeti és irodalmi kapcsolatok*. Szerk.: CZIGÁNY Lóránt – KOROMPAY H. János. Budapest 2000, 210–220.]; BÁLINT 1977, II., 156–157.; majd KERNY Terézia: A szépehelyi szárnyasoltárokról. (Előzetes beszámoló.) *Ars Hungarica* 28 (2000) 27–36.

24 *Képes Krónika*. Ford.: BELLUS Ibolya. Budapest 1986, 190. A latin szöveg magyar formában közli a *Cunues*, „Könyves” melléknevet. Kiadása: SRH I., 432.

25 GYÖRFFY 1984, 940.

▼ Kálmán király pecsétje. Karats Ferenc rézmetszete a *Tudományos Gyűjteményben*, 1838

▼ Kálmán király pecsétje. Gipszmásolat

te, hogy a Kálmán idejében írt és fia, II. István alatt folytatott *Magyar Krónika* egyértelműen pozitív képet festett még a királyról. A negatív jellemzések csak az Álmos-ág uralomra kerülésével indultak meg, s ivódtak bele, meglehetősen sokáig, a köztudatba.”²⁶ Különösen sokat tett már rögtön trónjának elfoglalása után nagybátyja, a később szentté avatott László, lassan kibontakozó kultuszának ápolásában, terjesztésében.²⁷ A külföldi kortársak azt tanúsítják, hogy Kálmán magas intellektusával, megfontolt kül- és belpolitikájával a korabeli Európa legelismertebb uralkodójának számított. II. Orbán pápa Kálmánhoz írott levelében ezt írta: „Beszámolt nekünk... Odilo, Saint Gilles apátja munkálkodásodról, kiváló világi tevékenységed mellett az egyházi írásokban való jártasságodról és, ami a legfontosabb előny, a bírói hatalom számára erős vagy a szent kánonok tudományában.” S hogy itt nem üres szembedicsérésről van szó, bizonyítja a Kálmánt személyesen ismerő Gallus Anonymus krónikás, aki szerint „Kálmán, a magyarok királya a korában élő összes királyok között a legműveltebb az irodalom tudományában (litterali scientia eruditus)”. Ha ehhez hozzávesszük a zárai apátnő kolostori feljegyzését, aki szerint a Dalmáciába bevonuló Kálmán, „a legszentebb király” (*sanctissimus rex*),

26 Feltűnő, hogy az egymás után íródott hazai krónikák, Thuróczy János *Chronica Hungarorum*, Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decadese*, Bencédi Székely István *Chronica ez világnak jeles dolgairól* című kompendiuma, de még az 1664-ben kiadott *Mausoleum* szerzője is, szinte egymást lícitálták túl Kálmán elvetemültségének bizonyítására, a legelképezetőbb hasonlatok arzenálját föl sorakoztatva.

27 Kálmán egyoldalú megítéléséről nagybátyjával, Lászlóval kapcsolatban vö. KERNY 1996, 175–176.

aki „visszaadta a föld és a tenger békéjét”, akkor egyértelműen lelepleződik az a rosszindulatú torzítás, amely Kálmán királyt gonosz szörnynek akarta beállítani.”²⁸

Az apátnő, Cika sorai Zára 1105-ös, második elfoglalására utaltak, amikor Kálmán mint Magyarország és Horvátország királya diadalmasan és ünnepélyesen bevonult a városba, ahol a Benedek-rendi apácák Szűz Mária-kolostorának saját költségén káptalantermet és campanilét emelt, amelyet egyébként alig fél évszázaddal korábban, 1066 karácsonyának előestéjén alapítottak és 1091-ben szenteltek föl. Ezt az eseményt örökítette meg a kolostor apátnője, Vekenega által emelt, a torony földszintje és

▼ Oszlopfők „R(EX) CO | LLO | MAN | NVS” összeolvasható felirattal, 1105 után. Zára, az apácák Szűz Mária-templomának tornya

28 GyÖRFFY 1984, 941. A következő szövegkiadások alapján: *Codex Diplomaticus...* II., Budae 1830, 13.; GOMBOS 1937–1938, I., 490.; VIKTOR NOVAK: *Zadarski kartular samostana svete Marije (Chartulare Jadertinum monasterii sanctae Mariae.)* Zagreb 1959, 258. A szöveget más vonatkozásban elemzi: GERICS József: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv.* Szerk.: H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAY Ferenc. Budapest 1984, 137. A Kálmán kori dalmát politikai viszonyokra vonatkozóan vö. még: GyÖRFFY György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. *Történelmi Szemle* 10 (1967) 46–51.

első emelete között húzódó külső falának márványtábláján olvasható felirat: „Anno incar(nationis) · do(mi)ni · n(ost)ri · jh(es)v · xp(ist)i · mil(lesimo) · c · v · post victoriam · et pacis prÆmia · IaderÆ introitvs · a deo concessa · // Proprio svmptv · hianc tvrri(m) s(an)c(t)Æ MariÆ · VngariÆ · [Dal]matiÆ · Chro[a]tiÆ · constrvi · et erigi // iussit rex Collomannus” – azaz: „Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének 1105. évében, minthogy a győzelem és béke elérése után Isten megengedte Magyarország, Dalmácia és Horvátország királyának a Zarába való bevonulást Szűz Máriának ezt a harangtoronyt építette saját költségén Kálmán király.”²⁹ Vekenega apátnő a kolostor káptalantermében látható, 1111-ben lejegyzett sírfeliratában is emléket állított a királynak, de emléket őrizi a torony belső első szintjének oszlopfőibe vésett „R · CO / LLO / MAN / NVS” szöveg is.³⁰

A kezdetben még korántsem ilyen békés befejezésnek ígérkező zárai ostrom véres előkészületeinek emlékét egy elgondolkodtató helyi hagyomány tartotta fenn: „Később beszéltek, hogy Kálmán haragjában a pogányok kemény ellenállása miatt, fel akarta gyújtani, el akarta pusztítani a várost, de álmában megjelent neki Szent Donát, a város patrónusa, ki Nagy Károly idejében ült a zárai püspöki széken, ő hozta, ez volt legalább a hit, Zarába szent Anasztázia testét, a város legszentebb ereklyéjét, s ő volt sokszor, későbben is, Zárának pártfogója sok veszélyben. Mikor Kálmán látta: arca haragos volt, kezében vesszőt tartott, a királyt hajánál fogva megragadta és keményen elverte. Kálmán felriadt álmából, nem látott senkit, de érezte a fájdalmat és látta testén a véres nyomot, és »megrémműlve« felhagyott ádáz szándékával.”³¹

Kálmán dalmát külpolitikájának további figyelemreméltó adatai, hogy 1108-ban szabadságlevelet adott Spalato és Trau városának, és elis-

29 *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Ed. Marko KOSTRENČIĆ – Tade SMİČIKLAS. Zagreb 1904, II., 391. GYÖRFFY 1984, 952., valamint: JURKOVIC 1995, 274–278.; JURKOVIC 2000, 328–339. A harangtorony emléktáblájának szövege: 334. [Ld. még: TóTH Sándor: Kálmán király és a bordás keresztboltozat. *Művészettörténeti Értesítő* 56 (2007) 1–28.]

30 Vekenega horvát királyi házból való származására vö. MARGALITS 1900–1902 I. 73. A feliratokról: JURKOVIC 2000, 334. Megjegyzendő, hogy mind a sírtábla, mind az oszlop rajza megtalálható a millenniumi, Szilágyi Sándor által szerkesztett *Magyarország Története* sorozat második kötetében is: MARCZALI 1896, 209., 213.

31 Első közlése: Daniele FARLATI S. J.: *Illyrici sacri tomus quartus*. Venetiis 1769, 314–315.; Farlati alapján magyarul közli: MARCZALI 1896, 212. és nyomában PAULER Gyula is: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. I. Budapest 1899, 207. Az említett, Sirmiumban vértanúhalált halt Szent Anasztáziát Hevenesi Gábor fölvette a „magyar” szentek közé életrajzyűjteményének függelékében.

merte – többek között – a szabad bíró- és püspökválasztást, továbbá a polgárok jogát idegenek befogadására és költöztetésére. A városállamokhoz fűződő szoros kapcsolatára utal továbbá, hogy háromévente rendszeresen megjelent a tengerparton. 1111-ben aranykeresztet adományozott a dalmát püspök hűségesküje emlékére a zárai, spalatói és az arbei egyháznak. 1114-ben, amikor tizenhárom éves fiával, Istvánnal ismét Zarában tartózkodott, a trónörökös nevét, vagyis a dalmát–horvát királyét, a püspöki szertartáskönyvbe azok neve elé írták be, akikért mise előtt fohászt kell mondani.³² A horvát–magyar uralmat jogilag szentesítő kiegyezés, perszonálunió formájában évszázadokra rendezte a két ország viszonyát. Az államközösség a Kálmán-féle diplomácia legmaradandóbb eredményének bizonyult.

Mindezt a történeti bevezetést azért volt szükséges előrebocsátani, mert ha beszélhetünk a II. István-féle krónika mellett még a XII. században valamiféle spontán tiszteletről, az éppen e dalmát városokban föllelhető liturgikus irodalomban és az oklevelek szövegeiben ragadható meg, amelynek hagyománya, ha elszigetelten is, de tovább élt. Erre bizonyíték a tatárvész rémségeit dokumentáló Rogerius magister váradi kanonok (majd spalatói érsek!) *Siralmas éneke*, ahol IV. Béla jellemzésekor nagy szerephez jutottak az Árpád-házi ősök, a szentté avatott István, Imre, László és Kálmán (!) cselekedetei: „Béla, Magyarország királya, a keresztény fejedelmek között a katolikus hit buzgó követőjeként volt ismeretes. Elődei- nek, Istvánnak, Imrének, Lászlónak és Kálmán királynak (akiket a szentek sorába iktattak) a példájára kegyességének egyéb cselekedetei mellett – amelyeket nyilvánosan gyakorolt, hogy példát mutasson a jó cselekedete-

32 Az ajándékokról: SUFFLAY Milán: Két arbei ikeroklevél. *Századok* 39 (1905) 315. A szertartáskönyvről megemlékezik – a források említése nélkül – GyÖRFFY 1984, 959. A Könyves Kálmán dalmát külpolitikájára vonatkozó irodalmat először Deér József foglalta össze: DEÉR 1931, 97–108. További bibliográfia 1984-ig: KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. I. Budapest 1951, 73–74.; GyÖRFFY 1984 bibliográfiája: 1672–1673. A legfrissebb irodalmi összeállítást, elsősorban jogtörténeti szempontból, lásd: PECZE Ferenc: Az európai alkotmánytörténet és a nyolc évszázados magyar–horvát államközösség fejlődése (1102–1918). (A Hunyadi Szövetség Füzetei, 10.) Budapest 2001. A teljesség igénye nélkül néhány friss publikáció e tárgykörben: MAKK Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged 1996, 139–174.; MAKK Ferenc: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* XCII. (1991) 3–15. A tanulmány újabb változata: MAKK Ferenc: A Kálmán-ági királyok külpolitikájának néhány kérdése. In: MAKK Ferenc: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméből*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 2.) Szeged 1998, 177–189.; FONT Márta: *Könyves Kálmán és kora*. Szekszárd 1999. Az újabb horvát irodalomra vö. JURKOVIC 2000, 328.

tekre, vagy szobájába zárkózva végzett, hogy a róla rosszakat beszélőknek betömje a száját – állandóan azt forgatta elméjében, hogy a nem igazhitű idegen népeket az anyaszentegyház kebelére vonja, és miután a lehető legtöbb lelket megnyerte az Isten számára, a saját nyereséggel teljes lelkét a boldogok örökkévaló örömébe juttassa.”³³

Megkülönböztetett figyelmet kapott Kálmán alakja a Magyarországot is megjárt Tamás (1200?–1268) spalatói főesperes Salona történetét földolgozó *Historiájában* is. Elbeszélésében túllépett a tárgyaül választott terület szűken vett belső viszonyainak ismertetésén, s kitért az azt befolyásoló szomszédos államok, így Horvátország, illetve Magyarország történetének főbb érintkezési pontjaira. Rendkívül gazdag egyház- és művelődéstörténeti adataiból értesülünk – többek között – I. László szentté avatásáról, és arról is, hogy Kálmán és Álmos az ő fiai voltak!³⁴

Az írott kútfők hiányában csak hiányosan regisztrálható, de kétségtelenül létező dalmáciai kultuszkör mellett elgondolkodtató a váradi püspökség alapítására vonatkozó hagyomány is, mely szerint I. László közvetlenül azután, hogy Bihar várát a Kapolcs vezette kunok feldúlták, a bihari Váradra helyezett, újonnan alapított egyházmegye élére unokaöccsét, a papnak nevelt Kálmán herceget nevezte ki. A XIV. századi krónika-kompozíció azonban nem egyértelmű e kérdésben. A 140. fejezetben ugyanis a következők olvashatók: „A király megjósolta Kálmánnak, hogy vért fog ontani. Agriai püspökké akarta tenni őt...” A 152. részben viszont megemlítette azt is, igaz, kevésbé hiteles, szóbeli hagyomány alapján,

33 Rogerius mester Siralmas éneke. Ford.: HORVÁTH János. In: *A tatárjárás emlékezete*. A kötet anyagát vál. és szerk.: KATONA Tamás. Budapest 1981, 112. Kiadása: Carmen Miserabile... In: *SRH* II., 552. Rogeriusról: ALMÁSI Tibor: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséről. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* LXXXVI. (1988) 9–14.

34 Thomas Spalatiensis: *Historia Salonitarum pontificum atque Spalatiensium*. Kiadása: *Monumenta Slavorum meridionalium*. Digessit Fr. Racki. Zagrabiae 1894, Cap. XXIII. Kálmán Lászlótól való származásának gondolata Magyarországon egészen a XIX. század elejéig élt. Vö. például: BUDAI Ferenc: *Magyar Ország polgári históriájára való lexicon, a XVI. század végéig*. Nagy-Váradonn II., 1805, 378. Felülvizsgálata először Fejér György értekezéseiben bukkant föl: Kálmán királyunk I. Gejza és nem sz. László fia volt. *Tudományos Gyűjtemény* 1826, IV. kötet, 25–44.; Igaz-e hogy Kálmán Szent László és nem Gejza királyunk fia volt? *Századunk* (1839., 72. kötet, 83. szám). Itt kell megjegyezni azt is, hogy Tamás monumentális munkájának függeléke, a *Memoriale*, vagy ahogy később nevezték, a *pacta conventa* egyik mondata: „Tunc ergo Ungaros prima vice dominium Croatiae vel ex reginae testamento, vel vocatos, vel iure belli aquisivisse dicendum est” az 1666-os amszterdami kiadásától kezdve a horvát–magyar közjogi viták egyik neuralgikus pontja lett. Vö. DEÉR 1931, 99.

hogy mint „Némelyek mondják, ez a Kálmán váradi püspök volt”.³⁵ Ezt a bizonyítalan értesülést azonban mégis valamennyi, később íródott krónika átvette, s hogy lehetett konkrét alapja is, azt a püspökségre vonatkozó terjedelmes mennyiségű forrás bizonyítja, amelyekben egyszer sem kérdőjelezték meg a krónikák állításait.³⁶ Legkorábbi konkrét adat csak a XII. századból ismeretes.³⁷ Nem kérdőjelezte meg Kálmán váradi püspökségét a képzőművészet sem, hiszen a *Képes Krónika* alapján a XV. század végétől megjelenő ikonográfiájában egyik jellegzetes attribútuma a püspöki infula lett.³⁸ Egyéb dokumentum hiányában történetírásunk a XIX. század elejé-

35 *Képes Krónika*. i. m. (24. j.) 177., 190. Egyértelműen püspökségére utal azonban a krónika azon kijelentése, hogy csak *summo pontifice... dispensante* kezdett el uralkodni, amiből érthetővé válik az *Annales Posonienses* állítása, hogy csak László halála után egy évvel, tehát 1096-ban koronázták meg a pápai engedély elnyerése után. Kiadva: SRH I., 126., 432. Ezt támasztja alá Kézai Simon *Cronicon Hungarorum* című krónikája is, ahol a következő lakonikus, ám tárgyilagos sorok olvashatók: „Miután pedig László elköltözött az élők sorából, utána Géza király fia, Kálmán uralkodott tizen-nyolc évig, akinek teste Fehérváron nyugszik. Ez már püspök volt, és ebből a tisztségből emelték a királyi trónra...” Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: BOLLÓK János. (Millenniumi Magyar Történelem – Források) Budapest 2001, 116. Kritikai kiadása: Simonis de Kéza Gesta Hungarorum. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander DOMANOVSKY. In: SRH I., 141–194. Könyves Kálmán váradi püspökségének okleveles nyoma teljesen hiányzik. A XIV. századi Váradi Statútumok 3. fejezete ezt írja: „Descriptis nominibus et temporibus regiminum regum Hungariae, perutile est et congruum, ut in presenti libello memoria episcoporum ecclesie nostre, in quantum occurrit, fateatur. Et quidem, sicut ex uariis similibus coniecturis, et precipue ex Cronica apparet Hungarorum, primus episcopus eiusdem ecclesie Waradiensis fuit Colomanus primogenitus Geyse regis secundi, tempore scilicet sancti regis Ladislai. Nam no emigrante ad Dominum, sucessit ei idem Colomanus in regno per dispensationem apostolice sedis, qui cum horas canonicas ex debito pontificalis dignitatis exolveret, Kewmues *Kálmán* vocabatur.” Kiadva: *A váradi káptalan legrégibb statútumai*. A váradi káptalan megbízásából közrebocsátja BUNYITAI Vincze. Nagyvárád 1886, 14.

36 Zavaró tényező mellesleg, mint fentebb is olvasható, hogy László halottas ágyához nem Váradról, hanem a *származásból*, Lengyelországból hívták haza. Tehát püspöksége csak rövid ideig tarthatott. Kristó Gyula ezt az epizódot meg sem említette a két ország korai viszonyával kapcsolatban. Vö. KRISTÓ Gyula: A magyarok és a lengyelek a 10–12. században a források tükrében. *Történelmi Szemle* 42 (2000) 1–18.

37 Meghökkenítő, de éppen Kálmán király egyik okleveléből ismerjük az első név szerint ismert váradi püspököt: „...Sixtus Bichariensis...” Közli: *Codex diplomaticus...* VII/4. Budae 1837, 59.

38 Vö. például Thuróczy János 1488-ban kiadott *Chronica Hungarorum*ának brünni, majd azzal szinte egy időben megjelent augsburgi kiadásának fametszeteit, az 1664-ben Nádasdy Ferenc költségén kiadott *Mausoleum* rézmetszetét, illetve a nyomában készült számos másolat ábrázolásait. [Lásd még: Rózsa György: A Thuróczy-krónika illusztrá-

től általában elfogadja Kálmán váradi püspökségét.³⁹ A kegyes hagyomány mindenestre kapóra jöhetett a Szent László kultuszhelye miatt hamarosan számos kiváltságban részesülő zarándokhelynek, amely ily módon két rokon uralkodót is tisztelhetett alapítói között.

A források hiányában Kálmán helyi tisztelete itt még nehezebben rajzolható meg. Alighanem neve szerepelt liturgikus kódexekben, de ez csupán feltételezés. Viszont létezik, pontosabban létezett két olyan fal-képciklus, amely a váradi és az erdélyi püspökség területén készült a XIV. század első felében, s amelyek véleményem szerint fönntartották az első egyházfő emlékét. Magyarremete református templomában egy meglehetősen ritkán ábrázolt sorozat került elő a mészréteg alól 1927-ben, hogy azután ismét eltűnjenek a világ szeme elől, immár örökre.⁴⁰ Az elpusztult freskók egy olyan Szent László-históriát ábrázoltak, amely a *Magyar Anjou Legendáriumot*, a *Képes Krónikát* és a bántornyai (Turnišče) ciklust leszámítva a legkorábbi és legteljesebb variánst örökíthette meg. A töredékes sorozatról mindmáig Pozsonyi Jenő beszámolója tudósított a legrészletesebben a feltárást követően: „...sikerült nekünk még az északi falon: Szent László és az elrabolt kun leányt ábrázoló freskó töredékeit fölismernünk, valamint egy másik jelenetet Szent László sírjánál, hol a király feje ugyanúgy van megfestve mint az apszisban (csak profilban), mögötte egy főnemes alakja látható tollas fövegben, lábainál pedig egy püspök alakja látható...”⁴¹ A szűkszavú leírás egyértelműen a király temetésére utal, s talán hasonló lehetett a *Magyar Anjou Legendárium Szent László halála* jelenetéhez.⁴² A szertartást végző klerikus(ok) jelenlétében a miniatúrán sincs semmi különös. A remetei képnél véleményem

cióinak forrásai és a középkori magyar királyok ikonográfiája. In: RÓZSA György: *Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából*. Budapest 1998, 7–23.]

39 Néhány kiragadott példa: BUDAI i. m. (34. j.) 378.; FESSLER Ignatz Aurel: *Die geschichten der Ungern in ihrer Landfassen. I. Die Ungern unter Herzogen und Königen aus Arpad's Stamme*. Leipzig 1815, 314.; PODHRADCZKY József: *Szent László királynak és viselt dolgainak históriája*. Budán 1836, 67–68.; BALOGH 1982, II., 24.; GYÖRFFY 1984, 939.; *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk.: ENGEL Pál – MAKK Ferenc. Budapest 1994, 712.

40 Mai neve: Remetea, Románia. A falképek zömét nem lehetett megmenteni, és még feltáráruk évében elvakolták. Vö. KERNY Terézia: *Dokumentumok a magyarremetei falfestményekről*. *Ars Hungarica* 27 (1999) 423–429.

41 POZSONYI Jenő: A remetei templom középkori falfestményei. *Nagyvárad* (1927. VII. 5.), 4. 15.

42 Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana. Cod. Lat. 8541. fol. 84r. [*Magyar Anjou Legendárium*. A bevezető tanulmányt írta, a legendaszövegeket összeállította és a kiadást s. a. r.: LEVÁRDY Ferenc. Budapest 1975, 137.] A témára vonatkozóan vö. még: KERNY Terézia:

▼ A bögözi Szent László-falkép. Huszka József akvarellje, 1898

szerint nem a tömegek előtt zajló rituálé látható, hanem egy bensőséges, mondhatni intim – Krisztus siratására emlékeztető – jelenet, egy világi és egy egyházi szereplővel. A hangsúlyozottan a halott lábánál fölbukkanó egyházfő talán lábcsőkre járult, aki nem lehetett más, mint a bocsánatért esdeklő Kálmán püspök!

A másik ábrázolás jóval távolabb, az udvarhelyszéki, a telegdi főesperességhez tartozó Bögöz templomában látható. Itt csak a kerlési ütközet terjedelmes, a templom nyugati falán kezdődő és az északi falra áthúzódó, 1320–1325 körül készülhetett sorozata látható igen rossz állapotban.⁴³ Első jelenete hagyományos módon a váradi várból való kivo-

Szent László halála és temetése a képzőművészetben. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*. 2. (1996) Budapest 1996, 73–84.

43 Mai neve: Mugeni, Románia. Az első jelenetet tárgyalja KERNY Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlopa.” A kerlési ütközet ábrázolásairól. In: LÁSZLÓ 1993, 213–215. Említi még lehetőségét ennek nyomán: JÉKELY Zsombor: *A bögözi templom*. (Horror Vacui Füzetek) Sepsiszentgyörgy 1996, 19–24. E hipotézist alátámasztani látszik a XIV. századi Pozsonyi Krónika egyik interpolációja is a kerlési ütközet megörökítésekor, a 217. recto lapon: „...Vidit denique Beatus Ladizlaus dux unum paganorum, qui super dorsum equi sui ducebat unam puellam Hungariam speciosam. Sanctis ergo dux Ladislaus illam esse filiam Waradiensis episcopi, videlicet Kunues Colomani, et quamvis esset vulneratus, tamen illum celerrime persecutus, clamavit itaque Sanctus Latiz: »Soror speciosa, accipe Cunum in cingulo et iacta te in terra.« Quod et fecit. Cunum in terra iacentem voluit interficere, quem puella valde rogavit, ne illum interficeret. Unde per hoc notatur, quod in muleribus fides non est. Sed postea interfecit. Rex ergo et gloriosi duces fere omnibus paganis interfectis et omnibus christianis a capivitate libertatis cum triumpho victoriae gaudentes redierunt...” Chronica Posoniense. Praefactus est, textum recensuit, annotationibus instruxit Alexander Domanovszky. In: *SRH* II., 39. Elemzése: DOMANOVSKY

nulást ábrázolja. A vár bástyáján két hasonló katona áll. A püspökvár előtt vizesárok húzódik, felvonóhídján a székesegyház klerikusai térdepelnek. Élükön *gloriolás*, fiatal fiziognómiájú püspök áll. Jobb kezével áldást int a csatába induló Lászlónak. Bal kezében pásztorbot. A ciklusban egyébként még, itt most nem részletezendő, más különös részek is föltűnnek, ami arra utal, hogy a történetnek egy igen korai, helyi hagyományokra is támaszkodó változatával állunk szemben, amelyek később teljesen hiányoznak az ország egész területét behálózó sorozatokból. Ki lehet e rejtélyes, szentként ábrázolt püspök? Alighanem ő is a fölszentelt Kálmán herceg, akit, mint láttuk, Dalmáciában szentként tiszteltek. Mind a váradi, mind a dalmáciai kultusz teljesen elkülönült az eltorzított hivatalos udvari propagandától Kálmán megítélését illetően. Ezt, igaz ugyan, hogy jóval később, a már említett két fogadalmi miseszöveg is alátámasztja, azok ugyanis, bár látszólag az ír Szent Kálmán nevét örökítették meg, valójában Könyves Kálmánra, az Árpád-ház kegyes emlékezetű, fölszentelt uralkodójára utaltak!⁴⁴ A három magyar szent király kontextusában ez teljesen logikus. A XI. században virágzott Szent Kálmán tisztelete, annyi más szenthez hasonlóan, az évszázadok során elhalványodott, kikopott a magyarság tudatából.⁴⁵ Helyére már csak a névazonosság révén is az országot területekkel gyarapító, békét hozó, a

Sándor: A Pozsonyi Krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. Első közlemény. *Századok* 39 (1905) 419. és nyomában MARCZALI 1896, 82. Mindettől teljesen függetlenül azt is meg kell jegyezni azonban, hogy a XIV. században íródott krónikák szerzőinek és másolójának tudatában még nagyon is élénken élhetett I. Károly természetes fiának, Kálmán győri püspöknek az emlékezete, aki Váradon nevelkedett, s a névazonosság folytán nagyon is elképzelhető, hogy valamilyen módon személye befolyásolta a korabeli történeti munkákat.

44 Ezt megerősíteni látszik Batthyány (I.) Boldizsár politikai pályája is, aki kiterjedt délvideki birtokokkal és kapcsolatokkal rendelkezett. 1499. május 6-án Beriszló Péter utódjául jajcai bánná nevezték ki. MARGALITS 1900, 266–267. Batthyány (I.) Boldizsár néhány évvel később Ernuszt (II.) János várnagya, vicebán lett. 1507-ben a királyi tanácsba választott köznemesi assessor, 1518–1520 között pedig alországbíró volt. *A herceg Batthyány család levéltára. Repertórium*. Összeállította ZIMÁNYI Vera. (Levéltári leltárak, 16.) Budapest 1969, 5.; KUBINYI András: Ernuszt Zsigmond pécsi püspök rejtélyes halála és hagyatékának sorsa. (A magyar igazságszolgáltatás nehézségei a középkor végén.) *Századok* 135 (2001) 302., 320., 321. Művelődés- és művészettörténeti szempontból figyelmet érdemel 1500. december 12-én kapott címereslevele is. ÁLDÁSY Antal: Batthyány Boldizsár és Benedek címereslevele. *Turul* 12 (1894) 94–96.; NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: Címereslevelek jegyzéke. (Második, javított, bővített kiadás) (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 7.) Budapest 2000, 15. (83. sz.)

45 Így például a Szent Ágota (Agáta) tűzvésztlől óvó szerepkörét a XV. század végétől Szent Flórián vette át.

- ▼ Kálmán király képmása
a Nádasdy-Mausoleumban,
1620-as évek

gazdasági életet föllendítő, nagy műveltségű király lépett, aki cselekedeteivel kiérdemelte a legmagasabb kitüntetést, a *szent* jelzőt is. Ugyanez a folyamat figyelhető meg ezzel párhuzamosan Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Boldog (Szent) Margit kultuszának kontaminációjában.⁴⁶ Természetesen e csekély adatokra „támaszkodó” hipotézis még nem elegendő a probléma megnyugtató megoldására, de éppen ezekből a mind ez idáig kevés figyelemre méltított szerény adalékokból lehet következtetni arra, hogy tisztelete, ha nem is látványosan, de élt, különösen a köznemesi nemzettudatban.

A középkori krónikák szövegeit kompiláló újabb elbeszélésekben még igen sokáig fennmaradt Kálmán negatív emléke. Politikájának ártértékelése a XV. század végétől indult meg, mégpedig külföldön. Hauge zu Freistein 1535-ben megjelentett *Der Hungern Chronicájában* a hangsúly immár nem testi külsejének gyarlóságára, hanem szerencsés külpolitikájára esett. Ezt illusztrálja a kötetben Peter Flötner fametszete is a király dicsőséges dalmáciai bevonulásának állítva emléket.⁴⁷

46 ORBÁN Imre: Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 1. (1988) Szeged 1989, 203–219.; ORBÁN Imre: Egy érdekes kultuszkeveredésről. (Antiochiai Szent Margit és Árpád-házi Szent Margit tiszteletének érintkezései.) *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 4 (1992) 79–89.

47 OSZK, App. H. 1691., Fol. CLXXV. 135 × 85 mm. [A mű Thuróczy János Krónikájának fordítása, ill. átdolgozása.] A kötetre vonatkozó fontosabb irodalom: KERTBENY Károly:

A későbbi évszázadok emlékanyagából feltétlenül említést érdemel a horvát Paulus Ritter, azaz Pavao Vitezović-Ritter 1703-ban írt, de csak egy évvel később kinyomtatott akrosztichonos verse Szent László királyról.⁴⁸ Jellegét tekintve a jezsuita Tarnóczi István 1681-ben Nagyszombatban megjelent Szent László poémájára hasonlít, de műfaja és mondanivalója egészen más. Tulajdonképpen egy nemzeti célú hagiográfiai monográfia és genealógiai értekezés keveréke, ahol a szerző a korábban is a horvátok védőszentjeként tisztelt királyról bonyolult fejtegetések során azt bizonyítja be, hogy horvát születésű is, és mielőtt elfoglalta Magyarországot, horvát báni méltóságot viselt. Életrajzról lévén szó, a szövegben természetesen szó esik a történelmi, családi háttérrel is, többek között László gyermekeiről, Álmosról és Kálmánról(!), akinél azzal magyarázza jogosultságát a trónra, hogy Álmos szelídebb és engedékenyebb volt, ezért maradt a királyság végül is a korhoz illő módon keményebb és harciasabb Kálmánra. Megemlítette egyik forrása nyomán azt is, hogy: „*Historiae Salonitanae Thomae Archidiaconi Spalatensis ad finem, inscriptum legitur; Colomanus filius Vladislavi Regis Vng[arorum] stans in loco patris sui, etc.*”, továbbá, hogy „*Colomanus vero, post obitum divi Regis: Varadinensis primus Episcopus, spreto Sacerdotio, Rex Ungariae factus, non bona simplicitate cedentem, sed fortiter diuque resistentem Almu[m] Ungarico primum dein et Croatia regno spoliavit.*”⁴⁹ A korábbi történetírók (Thuróczy, Bonfini) Kálmánra vonatkozó állításait, miközben saját maga is egy fantasztikus elemekkel teletűzdelt koholmányon munkálkodott, teljesen hamisnak tartotta. Ritter hatása, minden képtelensége ellenére, egészen a XIX., sőt a XX. századi horvát nacionalista ideológiára hatással volt.⁵⁰

Magyarországra vonatkozó német nyomtatványok 1454–1600. Budapest 1880, Nr. 485; Kalauz... 1882, 174 (24. sz.); CENNERNÉ WILHELMB 1960, 400–401.; BORSA Gedeon: Adalékok a „Hungern Chronica” 1534. évi kiadásának történetéhez. *Magyar Könyvszemle* 77 (1961) 286–290. [További irodalom: *Történelem – kép...* 2000, 288–289. (IV–7. sz.) (W. SALGÓ Ágnes)].

48 A szöveget közzétette: SZÖRÉNYI László: Paulus Ritter Szent László-életrajza. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103 (1999) 416–448. [A tanulmány – a forrás szövege nélkül – újra közölve: SZÖRÉNYI László: *Philologia Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról.* Budapest 2002, 111–118.]

49 Uo. 438., 440.

50 Uo. 422.

Könyves Kálmán alakját valójában a XVIII. század végétől kiélesedő közjogi vita állította hosszú évszázadok után újra a középpontba, amely a horvát és magyar nacionalizmussal együtt fejlődve azok fázisait is tükrözte, s melynek Skerlecz Miklóson, Pray Györgyön, Katona Istvánon át hatalmas vitairódalma lett.⁵¹ Az itt most nem részletezendő, a korszakra vonatkozó terjedelmes bibliográfiából azonban mindenféleképpen említést érdemelnek Fessler Ignác Aurél szintézisei, jóllehet éppen a perszonaluniót illetően ő is kritikai kommentár nélkül közölte a középkori forrásokat.⁵² Munkái óriási hatást gyakoroltak ettől függetlenül a lassan kibontakozó nemzeti irodalomra⁵³ és a történeti festészetre egyaránt.

51 Vö. 32. jegyzet!

52 Például: *Die drey grossen Könige der Hungern aus dem Árpádische Stam.* Breslau 1808. Magyarul: *A három magyar nagy királyok viselt dolgainak rajzolatja.* Pest 1815. Címlapjának képen középkori reminiscenciákat idézve Szent István, Szent László és Könyves Kálmán látható. Rajzolta: Kregling, metszette Karats Ferenc. A későbbi történeti szintéziseket megelőlegező részpublikációkra vonatkozóan vö. DEÉR 1931. Érdekes viselettörténeti adalék továbbá a korszakra vonatkozóan: WALTHER László: Ruházata a világiaknak Kálmán király korában. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1525. VI. kötet (1833–1874). A XII. századi magyar történelem legfontosabb, máig is alapművének számító összefoglalásai a XIX. század végén Pauler Gyula és Marczali Henrik 30. és 31. jegyzetben idézett művei voltak. A történetírás középpontjában, Kálmán korára nézve, az ország belső viszonyainak és az „ősi alkotmány”-nak a bemutatása állt. Az irányzat egyik legjellegzetesebb képviselője Szalay László volt, akinek jogi ismeretei lehetővé tették, hogy sok tekintetben új szempontból vizsgálja a középkori törvénykezést. Szalayon kívül azonban másokat is érdekelt a téma. Például: CSÁNYI Ferenc: Könyves Kálmán és a magyar törvényhozás és Magyarország állapota az utolsó Árpádok alatt. *Ország Tükre* 3 (1864) 35–43. Néhány szépirodalmi alkotás: –: *Könyves király. Eredeti történelmi dráma öt felvonásban.* H. n. XIX. század. (Súgó példány) OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 1699; JÓKAI Mór: *Könyves Kálmán. Eredeti történelmi szomorújáték öt felvonásban.* Pest 1856; –: *Igaz történet Könyves Kálmán idejéből. Galambpósta.* (Hét falmetszetű képpel) Budapest 1875.

53 A korszak köznemesi nemzettudatát nagyban befolyásolták a különböző sajtóorgánumban (*Családi Lapok*, *Vasárnapi Ujság*, kalendáriumok, ponyvák stb.) megjelenő tárcák, értekezések is, színvonaluktól függetlenül. Például: –: *Magyarok krónikája.* Kálmán 9-ik király uralkodott 1095-től 1111-ig. In: *Nemzeti Naptár. Gazdasági kalendárium a nép használatául 1847. közönséges évre.* Szerk.: FÉNYES Elek. Pesten 1847, 37–39. A jelenségről: GYÁNYI Gábor: Az olvasó táblabíró. Középosztályi műveltség a 19. század végén. *Történelmi Szemle* 49 (1999) 387–402.

Ebben a folyamatban az 1867-es magyar, illetve egy évvel később a horvát kiegyezés után, majd pedig a millennium euforikus légkörében a határokat kibővítő király, az ősi „gloire”-t, a „három tenger mosta határok” már akkor is anakronisztikusnak számító szlogenjét szimbolizálta.⁵⁴

Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról.
Ars Hungarica 29 (2001) 8–32.

54 Az ekkortájt készült képzőművészeti alkotások jegyzékét lásd CENNERNÉ WILHELMB 1960, 408–414. A „Dalmácia meghódítása” téma mellett igen gyakori volt a felvilágosult tudós, a boszorkányégetést megtiltó király alakja is, akit gyakran ábrázoltak Mátyás királyhoz vagy Bethlen Gáborhoz hasonlóan könyvei társaságában, sőt éppen emiatt nevét az egyik budapesti szabadkőműves szimbolikus nagypáholy is felvette. GELLÉRI Mór: *A Könyves Kálmán az előítéletek legyőzéséhez címzett és elfogadott skót szertartású t. és L. szabadkőműves páholy tíz évi fennállásának ünnepe 1872. I. 23.–1882. I. 23.* H. n., é. n.; KOLTAI Virgil: *A Könyves Kálmán: „Az előítéletek legyőzéséhez” címzett páholy története 1872–1896.* Budapest 1897; *Három előadás a magyarországi symbolikus nagypáholy védelme alatt álló „Könyves Kálmán, az előítéletek legyőzéséhez” címzett szabadkőműves páholy alapításának 30. évfordulója alkalmából.* Budapest 1902. stb. Az egyik népszerű könyvsorozat szintén nevét viselte. *A Könyves Kálmán regénytára* több mint száz kiadványt jelentetett meg, amit pillanatok alatt szétkapkodtak. A boszorkányüldözést tiltó téma képzőművészeti népszerűségére jellemző, hogy például a Nádasdy grófok pesti (Zichy utca 12.) palotájukba is ezt a témát rendelték meg Czélkúti-Züllich Rudolftól, meglehetősen szokatlan helyre, egy kandallóhoz, reliefként. Vö. WERESS Endre: Czélkúti-Züllich Rudolf szobrász élete és munkái. *Erdélyi Múzeum* XXVIII. ÚF I. (1911) 38–39. PAPP Júlia: „...Nem szűkölködik már a magyar a kultúrában...” A művelődési téma a XIX. század hazai képzőművészetében – egy nemzetkarakterológiai toposz változásának tükrében. *Művészettörténeti Értesítő* 50 (2001) 293–315. Itt köszönöm meg a Szerzőnek, hogy az adatra fölhívta a figyelmemet. A korszak festészetére vonatkozóan különösen fontos: SINKÓ Katalin: Ezredéves ünnepeink és a történeti ikonográfia. *Művészettörténeti Értesítő* 49 (2000) 1–21.; SINKÓ Katalin: Historizmus – antihistorizmus. In: *Történelem – kép...* 2000, 103–115.

SALAMON MAGYAR KIRÁLY ÁBRÁZOLÁSAIRÓL (XIV–XIX. SZÁZAD)

Mondá azért az Úr Salamonnak:

Mivel... mégsem tartottad meg szövetségemet s parancsolataimat, melyeket meghagytam neked, azért elszakítom tőled királyságodat és szolgáltnak adom.

Királyok első könyve, 11,11

Salamon király uralkodása (1063–1074) nem tartozik a magyar történelem legragyogóbb évtizedei közé. Véres polgárháborúk sora után kényszerült átengedni a trónt unokaöccseinek, (I.) Gézának, majd (I.) Lászlónak. Jól lehet a történeti kutatásokból minden bel- és külpolitikai lépése jól nyomon követhető, mindez korántsem mondható el képzőművészeti ábrázolásairól. Alakját az ikonográfiai vizsgálatok, Cennerné Wilhelmb Gizella máig egyetlen rövid összefoglalását leszámítva, messze elkerülték.¹ A figyelem kizárólag a később szentté avatott unokaöcs, László személyére összpontosult. Salamon mellőzésében a középkorban egyértelműen politikai szempontok domináltak. Kristó Gyula feltételezése szerint kultuszát a XII. században hivatalosan is pártfogolhatták, de már a XIII. században, amikor e hagyomány árnyékot vetett a kanonizált László királyra, tisztelete ellen a királyi udvar krónikása foglalt állást egyértelműen.

■ SALAMON KIRÁLY ALAKJA A KÖZÉPKORBAN

Salamon 1074. évi trónfosztását követően még lépéseket tett uralma visszaszerzése érdekében, de később megadta magát a sorsnak.² Bár utolsó

1 CENNERNÉ WILHELMB 1960, 394–414.

2 KRISTÓ Gyula: Az Árpád-dinasztia szentjei és legendái. In: Uő: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest 1983, 367.

éveiről, haláláról több forrás is beszámolt,³ a legemelkedettebb stílusban mégis a XIV. századi magyar krónika (*Képes Krónika*) szerzője ismertette az eseményeket: „A sok viszontagság megtörte, meglátogatta a Szentlélek: a viszontagságok nem keményítették meg még jobban, nem hadakozott tovább szabad akarattal Isten igaz ítélete ellen, de megérezte a korholó Isten nagy irgalmú kezét, felnyögött tetteinek emlékeztetétől, és amennyire igaz emberi ítélettel elgondolható, bánatos szívvel vezekelt, hogy elégtételt adjon bűneiért. Szerencsés kénytelenség, mely a jobbra hajt: mert bizonyára igaz, hogy akit a világ gyűlöl, azt szereti Isten. Salamon király nemes teste királyi gyönyörűségben nevelkedett: most megtörve fekszik porban és hamuban: és aki előbb a világi javakért küzdött, most csupán a mennyeiekre törekszik. Életének minden idejét ugyanis zarándoklásban, imádságban, böjtben, virrasztásban, fáradozásban és ájtatosságban végezte. Egyszer még látták Hungáriában Kálmán király idejében, de nyomban elrejtőzött, és soha többé nem mutatkozott. Az Úrhoz költözött ebből a világból, és Polában, Istria városában temették el.⁴ Felesége és anyja pedig Agmund-

3 Salamon utolsó éveiről szóló bibliográfiát közöl a *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Szerk.: BARTHA Antal. (Magyarország története 1/2.) Budapest 1984, 1670. Salamon uralkodására vonatkozó kiegészítések és újabb irodalom: VÉRTESY Jenő: A Képes Krónika irodalmi jelentősége. *Századok* 39 (1905) 14.; GERICS József: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In: *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyve*. Szerk.: H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAJ Ferenc. Budapest 1984, 135–136.; MAKKA Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 2.) Szeged 1996, 97–138.; Uő: Megjegyzések Salamon és I. Géza történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 84 (1987) 31–44. (Újabb változata: Salamon és I. Géza viszálya. In: *A turulmadártól a kettős-keresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről*. Szeged 1998, 143–162.); Uő: Salamon és a hercegek: hatalmi harcok a XI. század második felében. Előadás a Magyar Történelmi Társulat 2001. november 14-én tartott vitaestjén. A Salamonhoz kapcsolódó csekély folklórhagyományt elemezte MAGYAR Zoltán: *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redukciói*. (Néprajzi tanulmányok) Budapest 2001, 115–118.

4 A krónika elbeszélése Salamon haláláról az isztriai Polában semmi esetre sem a gesta V. István kori átdolgozójának a kitalálása, mint ahogy azt harminc éve Mályusz Elemér gondolta (MÁLYUSZ Elemér: *Az V. István-kori gesta*. Budapest 1971, 38–39.), hanem történelmi tény. A Pola melletti Szent Mihály-apátság 1851 után elhordott romjaiból előkerült a sírfelirata, amely ma a volt ferences kolostorban berendezett kőtarban látható, és így szól: HIC RECVIESCIT ILLVSTRISIMVS / SALOMON REX PANNONIAE. A sírleírásról röviden: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: FORSTER Gyula. Budapest 1900, 334. Salamon teste eredetileg az isztriai őrgrofok között nyugodott a Szent Kelemen-templomban. Később átkerült a székesegyházba, amelynek oltárát Michele Orsini polai püspök 1457-ben szentelte föl, s egyúttal elhelyezte bennük a szentek, köztük Salamon ereklyéit is. Az isztriai kultuszról vö. *Italica Descriptio Istriae*. Venetiis 1611, 43.; *Acta Sanctorum. Septembris, Tomus Septimus*. Antverpiae 1760, 848–874. A sír felirata és képe

- ▼ Salamon király és Vid ispán, illetve a görög császár követi békeajánlatukkal Salamon király helyett Géza herceghez fordulnak. I(n)terea)-iniciálé a *Képes Krónika*-ban, 1358 után

ban nyugszik.”⁵ Tisztelete Polában, ahol a hagyomány szerint szentté, illetőleg boldoggá avatták, évszázadokon át szívósan tovább élt, de lokális maradt.

Ritka ábrázolásainak sorát is az 1360 körül illusztrált *Képes Krónika* indítja. Az életét illusztráló tíz miniatura azonban nem alkalmas egyéni jellemzésre. Egy jelenetben még gyermek, az unokaöccseivel pro és contra vívott ütközetekben alig látható. A többen arcvonása, viselete semmiféle sajátosságról nem árulkodik, s beleilleszkedik a sorozat többi uralkodója közé; tematikáját illetően feltűnően hasonlít a László-ciklushoz.⁶ A kró-

közlőve: III. Béla magyar király emlékezete i. m. 204. kép. Említi még BOGYAY 1986, 155., 157. (59. jegyzet); ROKAY Péter: *Salamon és Póla*. (Értekezések és monográfiák, 23.) Novi Sad 1990, 1–40. Ld. Kristó Gyula recenzióját: *Századok* 126 (1992) 660–663. A padovai egyetem antropológiaprofesszora, Cleto Corrain 1985-ös vizsgálata szerint körülbelül ötvenéves, 176,6 cm magas és feltűnően hosszú fejű volt. Salamon egyébként mint „kegyes király” szerepel a XIV. századi krónikakompozícióban is, ahol egy-egy mondat utal arra, hogy rendszeresen részt vett az istentiszteleteken, zsolozsmázott, hadjáratai előtt imádkozott. Az is történelmi tény, hogy 1071-ben Salamon és Géza herceg elhozta Niš várából Szent Prokop jobbát, amelyet a szávaszentdemeteri kolostornak adtak. Vö. KLANICZAY Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorból*. Szerk.: FÜGEDI Erik. Budapest 1986, 18. A szentként tisztelt Salamonról további gazdag irodalmi és forrásanyaggal szolgál PUSKELY Mária: *„Virágos kert vala híres Pannónia...” Példaképek a magyar múltból X–XI. század*. Budapest 1994, 109–113.

5 Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 404. Nyomtatásban: *Képes Krónika*. Ford.: BELLUS Ibolya. Budapest 1986, 169–170.

6 A Salamont ábrázoló miniaturák a következők: fol. 32r: P iniciáléban: a várkonyi jelenet. András fiát, az ötéves Salamont megkoronáztatta, utódlásra jogosult testvérét, Bélát pedig

nika megtervezője mindenekelőtt a király eszményének általános képét jelenítette meg, „...ahogyan erre a pecsétek és pénzek ábrázolásai a példák. »Természetesen« nem végzett forráskutatásokat, hanem korának, az Anjou-kornak a viszonyaiból indult ki. Ezért a királyi fenség megjelenítésének általános formuláját a figura által viselt uralkodói jelvények jelentik: korona, jogar, országalma – egyik sem valóságos tárgyként, a már akkor kizárólagosan használatos koronázási jelvény-együttes darabjainak leképezésével, hanem egyezményes képi jelként. Rendelkezésére állt még két ábrázolási típus: a király a felkenéskor szokásos ruhájában, a 14. század legelegánsabb viseletében és palástban (mintegy civilben) vagy (ugyancsak 14. századi) lovagi fegyverzetben. Az egyik a békés, bölcs, jámbor uralkodó, a másik a harcos lovagkirály megjelenítésének formája...”⁷

választásra szólította föl a korona és kard között. A kép két jelenetet ábrázol: jobbra az ajtó előtt áll Béla herceg, akinek Miklós ispán azt a tanácsot adja, hogy a kardot válassza. Ugyanezen a képen már bent a szobában áll a herceg az ágy lábánál, amelyen betegen fekszik András király. Az ágy mögött András két főembere és a fia, a gyermek Salamon látható, koronával a fején. *Fol. 34r*: D iniciáléban: Béla elnyeri a trónt. Bal oldalon Salamon fejéről két főúr leveszi a koronát, jobbra Béla látható országalmával, amint egy ősz nemes a kardot adja át neki, míg egy másik a koronát helyezi a fejére. *Fol. 33r*: R iniciáléban: IV. Henrik német császár visszahozza Salamont Magyarországra. A háttérben balról a székesfehérvári bazilika tűnik elő négy toronnyal, jobbról egy sereg katona élén a császár, jobb-jában a királyi koronával, baljával sógorát vezeti karjánál fogva. *Fol. 36r*: R iniciáléban: Salamon király és öccse, Dávid herceg. Balról Salamon koronával, joggal, országalmával; jobbról Dávid hercegi süveggel, pajzzsal és karddal. *Fol. 36v*: P iniciáléban: László herceg bírokra kel a leányrabló kunnal. A háttérben balról a magyarok – középen Salamon király és Géza herceg – sziklás hegyi tájon üldözik a menekülő kunokat. *Fol. 31v*: F iniciáléban: Nándorfehérvár elfoglalása és a hadizsákmány szétosztása. Háttérben az ostromlott vár látható, a kép előterében a magyarok már a zsákmányon osztoznak: egy asztalnál ül Vid, Salamon király kegyence, és négy részre osztja a zsákmányt. Az asztal mellett áll Salamon király, Géza és László herceg. *Fol. 39r*: I iniciáléban: Salamon király és Géza herceg vizsgálja. Oromzatos épület elé függesztett aranyszövésű bordó brokát drapériával lezárt szobában, koronával és joggal trónol Salamon király. *Fol. 39v*: P iniciáléban: Niš lakói hódolnak Salamon király és Géza herceg előtt, akiknek ajándékként aranyedényeket hoznak a görög város lakói. *Fol. 43r*: A lap alján középen egyszerű kerek mezőben a mogyoródi csata látható. Balról Géza katonái törnek elő László herceg vezetésével. Szemben velük, harcosai élén Salamon király. A Gézát fedező László lándzsája a vele szemben harcoló Salamon mellvértjéhez ér. *Fol. 45r*: P iniciáléban: Salamon király a német császár segítségét kéri. Balról a császár trónol, fején koronával, baljában joggal; az előtte térdelő Salamon két kézzel ragadja meg a császár feléje nyújtott jobbját. *Fol. 46r*: A iniciáléban: Salamon király megfutamodása. A háttérben jobbról Pozsony vára látható. Salamon csak félig bukkan elő. Jobbjában kard, baljában vágásos pajzs.

7 MAROSI Ernő: A Képes Krónika királyportréi. In: *A középkori magyar királyok arcképei...* 1996, 6–7.

- ▼ Salamon király és Géza herceg együtt fogadják a nišbeliek ajándékait. P(ost)-iniciálé a *Képes Krónika*-ban, 1358 után

A *Képes Krónika* vagy valamilyen variánsa szövegét és képi rendszerét követhette a toronyhegyi (Turnišče, Szlovénia), sokat elemzett *Szent László-história* festője, amely az alsólendvai Bánffy család megrendelésére készült 1389-ben.⁸ Az erősen megsérült ciklust leg részletesebben id. Storno Ferenc és Rómer Flóris írta és rajzolta le 1863-ban, majd 1874-ben. Ők még számos olyan részletet megörökíthettek, amelyek mára már elenyésztek.⁹ Az északi fal öt jelenete Szent László és a leányrabló kun közismert történetét beszéli el. A ciklus a hajó keleti falán folytatódik, de szerkesztése ott megváltozik. A keretbe foglalt

képek helyébe folyamatos ábrázolás lép. Az első jelenet a királyválasztás, amelyet a koronázás követ. A következő freskókat a barokk boltozat jó részét megsemmisítette, de a felirattöredékekből megállapíthatók a témák. A koronázási jelenettől jobbra várfalak előtt kardokkal és lándzsákkal küzdő tömeg látható, az előtérben két koronás fő, az egyik gloriolával, az nyilván László. A jelenet fölötti betűket Rómer nem tudta értelmezni. A leírásához mellékelte Storno-rajzon azonban egyértelmű a *detent* töredék, ami *detentus* vagy *detentius* lehetett.¹⁰ A kép tehát Salamon felkelését, bu-

⁸ BOGYAY 1986, 147–156.

⁹ RÓMER 1874, 32–38. A ciklus későbbi válogatott irodalmát közli WEHLI Tünde: Ikonographische Bemerkungen zu den Werken des Johannes Aquila. In: *Johannes Aquila...* 1989, 74–80.; KERNY Terézia: Bántornya. In: *Szent László király emlékei a Dunántúlon*. Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 117.) Sümeg 2000, 73–74.

¹⁰ BOGYAY 1986, 155.

kását és fogságba vetését ábrázolta. Mint a krónikák elbeszélték, László Salamont 1083-ban – István és Imre szentté avatásakor – Székesfehérvárott szabadon bocsátotta. Erre utal a következő falkép fölött ma is világosan kivehető fölírat: „...rex Salomon... et in eleuatione sanctorum...” Egy királyfej fölött szögletes keretben pedig *rex Salomon* olvasható. Szövege Bogyay Tamás vélekedése szerint a Müncheni Krónikához áll közel: „...dimissus est de carcere Salomon in eleuatione sanctorum Stephani et Emerici.” E fragmentumon kivehető Salamon koronás feje és jogara, valamint körmeneti keresztek. Ezt jobbra egy mozgalmas csata követi felíráttal kísérvé. A történet ezután a déli falon folytatódik a váradi székesegyház építésével.¹¹ Az utolsó jelenetben egy vezeklőruhába öltözött, mezítláb, vándorbotos személy nyitott, lilimos pártázatú koronát helyez egy barátcsuklyás, baljával botra támaszkodó, jobbjaival áldást adó szakállas férfi fejére. Mindkettő feje körül dicsfény. Bogyay szerint teljesen egyértelmű, hogy itt Salamon életének a magyar Anjouk udvarában jól ismert zárójelene látható. „A csuklyás, szakállas férfi nem más, mint Salamon, aki bűnbánó vezeklésével az elveszett földi királyság helyett kiérdemelte a szentség égi koronáját, a koronát átadó, illetve fejére helyező szőrcsuhás alak jelképi jelentésének meghatározása további kutatás feladata.”¹² Talán nem járunk messze az igazságtól, ha e jelenet forrását a Bánffy család generációkon át tovább öröklődő hagyományában keressük. (I.) Miklós, aki az alsó-lendvai ág megalapítója volt, több mint húszéves zalai főispánsága mellett számos magas országos és udvari tisztséget is viselt. Két ízben volt Horvátország, Szlavónia és Dalmácia bánja. Hivatalai révén nyilván jól ismerte az udvari propagandát, de a helyi kultuszokat is, így többek között tudomása lehetett Salamon polai tiszteletéről, helyi legendáiról, ami azután tovább élt családjában, de ez a tény magyarázza – Rómer százharminc évvel ezelőtti elképzelésének megfelelően – azt is, hogy e história a krónika szövegének ismeretében és fölhasználásával készült. „László választásának és Salamon király elleni harcának ábrázolásában az idoneitást mint a királyi hatalom feltételét hangsúlyozó felfogás jut kifejezésre, aminek 1389-ben, Zsigmond trónra lépése után nem sokkal, bizonyos aktualitása lehetett.”¹³ Éppen ilyen aktualitása volt több száz kilométerrel délre, Nápolyban, a Chiesa dell’ Inconronata Cappella del Crocifissója Szent László-freskóinak is. A Durazzói (a magyar köztudatban Nápolyi) László meg-

11 BOGYAY 1986, 155. (A közlés alapja: SRH II., 78.)

12 BOGYAY 1986, 155.

13 MAROSI Ernő: Nachtrag. In: *Johannes Aquila...* 1989, 51–52., 107.

- ▼ A remete Salamon István király szentté avatásán, 1414

rendelésére készült, éppen halálakor, 1414-ben befejezett fal-
képek ikonográfiája ugyanis nem nélkülözi a politikai színezetet, nevezetesen a magyar trónért Zsigmonddal szemben folytatott küzdelmeit. Ma a falakon csak a színópiák láthatók, a leválasztott, fémvázakra erősített képeket előttük, illetve a hajóban helyezték el. László életét három jelenet beszéli el. Az első a *legitim* királlyal szembeni, az *idoneitas* alapján történt megkoronázását ábrázolja. Nem elképzelhetetlen, sőt nagyon is valószínűnek tűnik, hogy Nápolyi László, akit a magyar jog szerint törvénytelenül koronáztak meg 1403-ban, tudatosan választotta éppen ezt a témát, hiszen valószínűleg védőszentje sem nyerte el a Szent István-i koronát Salamon alatt, s e freskóval talán egykori trónkövetelő igényeinek igyekezett igazát adni. A második kép Szent László egyik csatáját örökíti meg, míg a harmadik, erősen sérült freskó témája kérdéses. Megközelítőleg hasonló ábrázolás magyarországi emléanyagban mindössze egy helyen, a fentebb ismertetett toronyhelyi freskóciklusban fordul elő. Itt a bal oldalon gloriola nélküli, karakteres, idős, fehér hajú és szakállú férfi ül, vele szemben a szerzetesi öltözkű, csuklyás Salamon látható hasonló helyzetben. A jelenet talán az 1083-as székesfehérvári szentté avatásokhoz kapcsolódik. A freskó roncsolt állapota azonban egyelőre kizárja a további hipotéziseket.¹⁴

14 A falképekről bővebben ld. KERNY Terézia: Középkori Szent László-emlékek nyomában Nápolyban. *Ars Hungarica* 16 (1998) 55–62. és Uő: Szent László kultusz Calabriában. Nápoly és Altomonte magyar vonatkozású művészeti emlékeiről. In: „Nyisd meg Uram szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Szerk.: BARNA Gábor. Budapest 2001, 305–316. Nápolyi László trónköveteléséről a fenti publikációk bibliográfiáin kívül ld. még SCHÖNHERR Gyula: *Nápolyi László trónkövetelése*. OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1795.

▀ SALAMON-HAGYOMÁNY A RENESZÁNSZBAN

E három reprezentatív képciklushoz csatlakoztak a XV. század közepétől egyre erőteljesebben helyet kérő, az ókori és ószövetségi ősöknek, előd-uralkodóknak, régi kiválóságoknak emléket állító sorozatok (*virii illustres, uomini famosi*). Tulajdonképpen már a *Képes Krónika* is ebbe a vonulatba illeszkedett, de e portréciklusok, genealógiák igazi virágkora a XV. század volt. Idehaza Vitéz János érsek esztergomi palotájának ebédlőjében emlékeztek meg a kortársak egy ilyen galériáról. Az egykorú források azonban csak általánosságban említették meg az 1465 és 1472 között készült, magyar királyokat ábrázoló falfestményeket, amelyekről nem hiányozhatott Salamon alakja sem. A leírások szerint a királyfreskókkal díszített terem a nagy lépcső végében a Sybillák képeivel díszített helyiség, illetve kápolna

mellett volt, előtte pedig márványoszlopos tornác nyílt a Dunára.¹⁵ Jóllehet az alakokról eddig semmilyen írott forrás nem került elő, valószínű, hogy az egyes uralkodókat pusztán viseletük, illetve felirataik különböztethették csak meg egymástól.

Ugyanebbe a kategóriába tartozik Thuróczy János 1488-ban két kiadást is megért krónikájának fametszetsorozata.¹⁶

▀ Salamon király a Thuróczy-krónika brünni kiadásában, 1488

15 A sorozat Esztergom 1594–1595. évi török ostromakor elpusztult. Fragmentumai az esztergomi kőtárban hányódnak, közülük egy aranyozott vértzetű kar töredékét 1988-ban kiállították *Az esztergomi ásatások ötven éve* című kiállításon a Balassa Bálint Múzeumban. A falképek irodalmát 1966-ig közli BALOGH 1966, I., 147. 1966-tól KERNY Terézia: *Királygaléria*. In: *Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája (1192–1630)*. [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

16 A krónika legújabb rövid művészettörténeti elemzése WEHLI Tünde: *Magyar uralkodók ábrázolásai Thuróczy János krónikájában*. In: *A középkori magyar királyok arcképei...* 1996, 9–11.

A brünni kiadást a honfoglalás egész oldalas kompozíciója indítja, amit Attila és a hét vezér, majd a magyar uralkodók (és Hunyadi János) Szent Istvántól Mátyás királyig terjedő sorozata követ. Az augsburgi krónikát Mátyás király címerei vezetik be, a vele szemközti lapon pedig Szent László és a leányrabló kun harca látható. Ezt követik a magyar királyok portréi, amelyeket időnként csatajelenetek szakítanak meg. Az uralkodók mindkét kiadásban Maiestas-típusúak. Trónon ülnek, leveles, kereszttel díszített zárt koronát viselnek. Jobbjukban jogart, bal kezükben országalmát tartanak. A metszők portréigénnyel nem éltek, amit persze a rendkívül zárt technika sem engedett meg. Salamon a brünni kiadásban egyszerű kötrónuson, oldalnézetben kissé előrehajolva ül. Hullámos haja válláig ér. Középkorú. Bajusza nincs, szakála két ágba fésült. Az augsburgi, reprezentatívabb fametszeten hornyolt bordákkal tagolt, méltóságot sugárzóbb trónon látható szembenézetben. Ikonográfiája a brünnihez hasonló, egyéni vonások nélkül. Ezekből az évtizedekből Johannes Utino több kiadást megért, a Hartmann Schedel-féle krónikához hasonló népszerűsége szert tett, latin és német nyelven többször is kiadott krónikája említhető még meg. Számos variánsához magyar függelék is csatoltak.¹⁷ Az 1458-tól a század végéig folyamatosan kiadott krónikákban és a függelékében kerek medalionba foglalt, temperával festett uralkodói mellképek sorakoznak, függőlegesen elrendezve. Sematikus ábrázolások ezek is, kötetenként jelentéktelen változtatásokkal. A személyek kilétére, így Salamonéra is csak a neve és az alatta olvasható pár soros szöveg utal. Borotvált arcú (amint a többi uralkodó is). Fején háromágú lilomos pártázatú zárt korona. Felsőtestét bíborszínű, hermelingalléros palást burkolja.

Az itáliai humanista történetírónak, Antonio Bonfininek eredetileg Mátyás király megbízásából készült *Rerum Hungaricarum decades* című nagyszabású, 1496-ig terjedő történeti összefoglalása először latin nyelven, illusztrációk nélkül jelent meg Bázelen.¹⁸ Ezt szinte azonnal követte német fordítása, melyet Hieronymus Boner colmari iskolamester készített. A mű egyes könyvei előtt látható metszetek a szöveg tartalmához kapcso-

17 Latin címe: *Chronica Romanor(um) Pontifi(arum) Imperatum Regumque*. Papír, tempera. A különböző példányok eltérő méretűek és lapszámúak. Magyarországon az OSZK őriz két kódexet (Cod. Lat. 544. és Cod. Germ. 53.), de továbbiak találhatók még Olaszországban (Roma, Bibliotheca Apostolica Vaticana. Cod. Ottoboni 479.) és Németországban (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek. Cod. Guelf. 1.6.5 Aug. 2°.) is. Hazai irodalmuk 1985-ig: VIZKELETY András: Johannes de Utino világkrónikájának szöveg-hagyományozása. *Magyar Könyvszemle* 101 (1985) 195–209.

18 Modern kiadása: BONFINI 1936–1976.

lódnak, és az ábrázolt személyek korhű viselete miatt különösen jelentős forrásnak számítanak.¹⁹ Ebben a kiadásban nem kapott helyet Salamon, megjelent viszont a második, német nyelvű kiadásban, amely már Bonfini egész művét, tehát mind a negyvenöt könyvet tartalmazza.²⁰ E kötet különböző művészekről származó fametszetei ikonográfiájukat tekintve föltöbb izgalmasak, mert addig soha nem ábrázolt jeleneteket örökítenek meg. Rendkívül szellemes például a 123. lap verzóján látható, *Salamon fogságban* című, inkább komikus, mint tragikus kép, melyen egy lépcsős emelvényre helyezett, meglehetősen szűk, rácsos ketrecben őrizi három, némileg a Krisztus koporsójára vigyázó katonákra emlékeztető őr a dics-telen fogságba esett, hatalmas turbános, orientalizáló viseletű királyt. (A keleties viselet egyébként a kötet valamennyi metszetére jellemző.) Középkori krónikás hagyományokon nyugvó Salamon-életrajz magyarul először Bencédi Székely István protestáns szemléletű *Világkrónikájában* olvasható. Noha szerzője kompilátor volt, s egyes fejezeteit az általa elért legkülönbözőbb latin munkákból válogatta össze, műve mégis másfél századon keresztül hatott.²¹ Salamon uralkodásának bemutatásakor különösen nagy hangsúlyt fektetett hadvezéri képességeinek dicséretére a *Salamon kirialnak hadai* részben, majd röviden megemlékezett életének utolsó éveiről: „Az után a Salomon egy nehanyad magával kezde Görög országra Czarazni, de a Görög Imperator el űze onnat őket. Mikoron oztan a Salomon latta volna hogy semi kipen dolgát előue nem vihetne, egy nehaniad magaval iuta egy sűrű berökbe, holot el szökék az szolgálítól, es az után csak igen ritkán látták őtet, mert úgy élt az erdőbe mint egy Remete.”²² Remeteségének említése itt is csak mellékes epizód, de magyar nyelv-

19 Antonio BONFINI: *Des aller mechtigsten Künigreichs inn Ungern warhafftige Chronick*. Basel 1545. (OSZK, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, App. H. 1734.) Vö. W. SALGÓ Ágnes: Bonfini Magyar történetének német nyelvű kiadása. In: *Történelem – kép...* 2000, 290. (Kat. IV–9. sz.)

20 Antonio BONFINI: *Ungherische Chronica. Das ist Ein grundtliche Beschreibung deß allermächtigen und gewaltigsten Königreichs Ungern*. Franckfurt am Mayn 1581. (OSZK, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, App. H. 482.) A kötetről ld. W. SALGÓ Ágnes: Bonfini Magyar történetének német nyelvű kiadása. In: *Történelem – kép...* 2000, 291. (Kat. IV–10. sz.)

21 Szekel Estvan *Chronica ez Világnak jeles dolgairól*. Craccoba... 1559. Reprint kiadása SZÉKELY István: *Krónika ez világnak jeles dolgairól*. Krakkó 1559. A kísérő tanulmányt írta és a faksimile kiadást gondozta: GERÉZDI Rabán. Budapest 1960. Vö. ROZSONDAI Marianne: Bencédi Székely István Világkrónikája. In: *Történelem – kép...* 291–292. (Kat. IV–11. sz.)

22 SZÉKELY: *Krónika...* i. m. (21. j.) fol. 169v.

ve miatt hamarabb beivódhatott a történelmi tudatba, mint a középkori latin krónikák közül bármelyik is.

▼ A MAGYARORSZÁGI BAROKK SALAMON-KÉPE

*Álly megh, úton járó, nézd megh ez változást,
Ez királyt hirtelen a' pusztában találisz.
Egy remetét lácz itt a királyban, nem mást,
Ígj változot által, hogy lellyen ujjulást.*

*Valaki csudálod a'sido Salamont,
Bölcsből ki magara esztelenséget vont,
Csudáld bölcsé leotnek most itt e' Salamont,
Kit ez változásra a felséges kéz vont.*

Részlet a *Mausoleumból*.

Felvinczi György fordítása, 1697 előtt

A XVII. század második felének politikai viszonyai krónikák kiadásának nem igazán kedveztek. A történelmi tudatot a prédikációs irodalom, egyházi énekek, világi költemények erősítették, így például Liszti Pál (Paulus Listius) nem igazán eredeti verse a magyar királyokról.²³ A hat strófából álló szakaszok között Salamon király bemutatása egyértelműen negatív:

*Salamon fegyverrel jöve az Országban
S Czehek erejével szálla-be, Budában,
De ném lön Szerenczés az után dolgában,
A' Szerencze ravasz volt állapottyában.*

*Geyzát nem szenvedő a' Királyi széekben,
Társul ő magának, s esék irigységben,
Noha Görögöket egyes értelmében,
Ronták, és pusztíták Országok mindenben.*

23 Paulus LISTIUS: *Reges Hungariae ab Anno Christi CDI. ad Annum MDCLII. Ungaricis Rhythmis descripti*. Viennae 1653. Újabb kiadása: Madách Gáspár, egy Névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei. Szerk.: STOLL Béla. (Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 12. köt.) Budapest 1987, 417–453. (Előzményeiről, kiadásának körülményeiről: uo. 788–791.)

*De az el-nyert praedán megh nem alkhátának,
S a' nyert jutalomon nem osztoshatnának,
Ki miat mind ketten a' kardhoz kapának,
S magok nemzetéből sokat le-vágának.*

*De megh-győzé Geyza gyors vitézségével,
Salamont meg-veré tellyes erejével.
Ki veté Székéből gonosz erkölczével
S poenitentiara méltó eredmével.*

*Isten nem szenved-el soha gonozságot
Noha egy ideig tür-el mint jószágot,
De hamar emberen tesz változoságot,
Homályban borit-el tündöklő világot,*

*Király székén kívül életét végezé,
Mert a' sokgonozság elméjét megh-győzé,
Nyomorúság Lelkét testében-is főzé,
Baráti köntösben holtig éltét üzé.²⁴*

A ciklushoz nem készültek illusztrációk. Erre még tíz évet várni kellett. Először a Nádasdy Ferenc országbíró költségén 1664-ben, Nürnbergben kiadott *Mausoleumban* jelentek meg.²⁵ A kötet ötvenkilenc teljes oldalas rézmetszetű uralkodóportrét tartalmaz: a hun vezéreket, a magyar kapitányokat, majd a királyokat.²⁶ Thuróczy János krónikáját követően 175 évig nem jelent meg olyan történelmi mű Magyarországról, amely *valamennyi* magyar király képmását tartalmazta volna. Talán ezért is vált olyan népszerűvé, hiszen megjelenésétől kezdve egészen a XIX. század közepéig meghatározta az uralkodóábrázolásokat szerte az országban.

²⁴ Uo. 424.

²⁵ *Mausoleum potentissimorum ac gloriossimorum Regni Apostoli et Regum et primorum militantis Ungariae Ducum...* Nürnberg 1664. OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1074. A kötet metszeteinek és szövegének előképeit Rózsa György dolgozta fel: RÓZSA 1973, 13–80. Újabb irodalma: CENNERNÉ WILHELM B Gizella: Grafikus portrészorozatok Kelet és Nyugat között. *Néprajzi Értesítő* (1995) 127–131. (Ugyanaz In: *Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei*. Szerk.: HOFER Tamás. Budapest 1996, 123–133.); GALAVICS 1996, 13–19.; MIKÓ Árpád: A Nádasdy-Mausoleum. In: *Történelem – kép...* 2000, 389–390. (Kat. VI–24. sz.)

²⁶ Papír, 200 × 140 mm.

▼ Salamon király képmása a *Nádasdy-Mausoleumban*, 1620-as évek

„Kastélyok dísztermeitől városházák reprezentatív festészeti díszéig, barokk oltárképektől s kerti pavilonok képmásaitól egyetemi tézislapokig, különböző könyvillusztrációktól elefántcsont-medaillonokig terjed azoknak a műalkotásoknak hosszú sora, amelyek kompozícióikkal a *Mausoleum* királyképeit követik.”²⁷ Erősen befolyásolta a magyar nemesség történelemszemléletét is, amit három magyar fordítása bizonyít. Népszerűségének oka eredendően – mint erre Galavics Géza többször rámutatott – a magyar nemesség őskultuszában keresendő, amely éppen a XVII. században volt a legerősebb. Ez az időszak a nemesi ősgalériák megfestésének fénykora. A főnemesség a régi magyar királyoktól eredeztette kivált-

27 GALAVICS 1996, 13. A másolatokat teljességre törekvően felsorolja Rózsa 1973, 13–80. E helyen csak néhány variánst emelek ki, főleg azokat, amelyekről új publikációk is születtek: *Magyar vezérek és királyok Kevétől I. Lipótig*. Paul Fürst utódainak kiadása Heinrich Raab rézmetszeteivel. Nürnberg, 1666–1687; Johann Adam Schad albuma a Mausoleum metszeteivel. H. n. 1687; Magyar királyok a *Corpus Juris*ban. Tyrnaviae 1751; *Varia historico-politica et Hungaros tangencia*. H. n., é. n. [1673] OSZK, Kézirattár, Oct. Lat. 140.; Gödöllő, a Grassalkovich-kastély kertjének királypavilonja. 1760-as évek; *Mausoleum...* (A nyomtatott mű másolata, az írott versek mellett későbbi, ceruzával rajzolt fantáziaképekkel.) OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 3173. (1780); *Icones Ungariae a Keve duce usque Iosephum II. regem coloribus pictae*; OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 1704.; Magyar uralkodók portréi Attilától I. Józsefig. Rézmetszetes portrészorozat, Joseph Carl Draha – Anton Tessaro. Wien é. n. [XIX. század eleje], OSZK, 3392.; Újbánya, városháza. Magyar királyok mellképei Szent Istvántól, 1822. – Schad 1687-es albumáról ld. Mikó Árpád: Johann Adam Schad albuma a *Mausoleum* metszeteivel. In: *Történelem – kép...* 2000, 392. (Kat. VI–26. sz.); a Fürst-féle kiadásról GALAVICS Géza: Magyar vezérek és királyok Kevétől I. Lipótig. In: *Történelem – kép...* 2000, 396. (Kat. VI–29. sz.); a *Corpus Juris* metszeteiről és a gödöllői királypavilonról Uő: Magyar királyok metszetképmásai a nagyszombati *Corpus Juris*ban, ill. II. Géza és Károly Róbert képmása a gödöllői királypavilonból. Uo. 392–393. és 394. (Kat. VI–27–28. – Salamon alakja az előbbiben hiányzik!)

▀ A mogyoródi csata (bal oldalon) és Pozsony ostroma (jobb oldalon) Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681

ságait, és saját őseivel együtt a régi uralkodók kultuszának is tevékeny ápolója volt. Mindez a Királyi Magyarországon az ország hajdani függetlenségét szimbolizálta, s biztatást nyújtott a hős királyok hadjáratainak keresztül a törökellenes küzdelmekhez is.²⁸ A kötet grafikáinak egy része – mint köztudott – a Thuróczy-krónika magyar királyokat ábrázoló fametszeteit követi. A másik típusú képi megoldást a szentek életének közismert ábrázolási metódusából vették át. Itt az egész alakos, többnyire ülő képmás háttérében az ábrázolt életének vagy legendájának egy-egy széles körben ismert jelenetét örökítették meg a középkori művészet kontinuáló ábrázolásmódja szerint. Így például Salamon alakja mögött a már remetének állt király látható.²⁹ „...az uralkodói pompájának teljében ülő Sala-

²⁸ GALAVICS 1996, 14.

²⁹ *Mausoleum*... i. m. (25. j.) 132. Rézmetszet, rézkarc. 227 × 142 mm.

▼ Szent László királlyá koronázása (bal oldalon) és Salamon István király szentté avatásán (jobb oldalon) Tarnóczy István Szent László-könyvében, 1681

mon mellett a háttérben ugyanőt mint rongyos vezeklőt látjuk viszont, aki a koronát és az égi jogart a földre téve remeteként imádkozik az ágakból összerótt kereszt előtt. Érdeemes megemlíteni, hogy a király kezében tartott országmát csak ebben az egy esetben díszíti – a valóságnak megfelelően – kettős kereszt.”³⁰

Salamon merőben egyoldalú megítélésének átértékelése is ekkortájt kezdődött el. Mindebben a folyamatban kiemelkedően nagy szerep jutott a jezsuitáknak, akik a magyar uralkodók (különösen Szent István, Szent Imre és Szent László) tiszteletét összekapcsolták a *Regnum Marianum* eszmével, ezen keresztül a birodalmi patriotizmussal, illetve a Habsburg-pár-

30 Rózsá György: A Nádasy Mausoleum. In: *Mausoleum...* Hasonmás kiadás. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXIV.) Budapest 1991, 12.

ti nemesi rendiség szellemiségével.³¹ A jezsuiták egyik vonulata az 1486–1487-ben Straßburgban kiadott *Legenda sanctorum* hagyományát követve korábban ismeretlen adalékokkal bővítette a szentekről szóló ismereteket. Hagiográfiai forrásföltáró tevékenységük hatalmas apparátust mozgatott meg Jean Bolland németalföldi jezsuita vezetésével Európa-szerte. Hanyagszorgalommal összegyűjtött adataikat, a mirákulumok, legendák sokaságát *Acta Sanctorum*nak nevezett monumentális sorozatukhoz gyűjtötték, majd közölték folyamatosan, mintegy két évszázadon keresztül.³² Munkájuk nyomán számos, addig alig hallott, csupán egy-egy régióhoz köthető, partikuláris tiszteletű szent és boldog támadt föl az ismeretlenség homályából, és került be a köztudatba.³³ Az ószövetségi nevet viselő, bár bölcs politikusnak egyáltalán nem mondható, németbarát, később penitenciát gyakorló király személye különösen alkalmas lehetett arra, hogy bibliai párhuzamok sokaságával állítsák példaként a kortársak elé.

A középkori krónikák mellett Tarnóczi István jezsuita szerzetes is felhasználta ezeket az adatokat Joanelli Szilveszter felső-magyarországi nemesnek ajánlott, 1681-ben, majd 1683-ban kiadott, Szent Lászlóról szóló terjedelmes allegorikus poémájában.³⁴ A poémákat négy metsző rézmetsetei illusztrálják. A legkvalitásosabbak a könyv elején találhatók, s számos szentkép, oltárkép mintájául szolgáltak a későbbiekben.³⁵ László küzdelmes életére mind hercegsége, mind uralkodása kezdetén erősen rányomta bélyegét az unokabátyjával vívott állandó küzdelem. Kettejük szembenállását, illetve kibékülését négy metszet illusztrálja a kötetben. A szakállas Salamon ezeken a lemmaszerű feliratszalagokkal kísért, több-

31 A témához vö. Tüskés Gábor – KNAPP Éva: Magyarország – Mária országa. (Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban.) *Irodalomtörténeti Közlemények* 104 (2000) 573–602.

32 A sorozat kiadásairól ld. — [Drós István]: *Acta Sanctorum*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. I. köt. Szerk.: VICZIÁN János. Budapest 1993, 36.

33 Salamon oltáron látható, közszemlére tett ereklyéit gyakorta emlegették Polában a XVII. század második felében, különböző egyházi ünnepségekkel kapcsolatban. Ld. De B. Salamone Conf. ex rege Hungariae eremita Polae in Istria. *Commentarius historicus*. 1. Cultus, reliquiarum honorifica conservatio: elogia. In: *Acta Sanctorum* i. m. (1760) 848–850, ill. ua. (1867) 790–792.

34 *Rex Admirabilis sive Vita S. Ladislai Regis Hungariae. Historico-Politica ad Christianam Eruditionem Elogijs Theo-Politicis Illustrata Authore R. P. Stephano Tarnoczi e Societate Jesu*. Viennae, 1681. (OSZK, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, RMK III. 3098.)

35 KERNY Terézia: Tarnóczi István Szent László életrajza. In: *Történelem – kép...* 2000, 335–336. (Kat. V–27. sz.) Itt jegyzendő meg, hogy Tarnóczi *Regius eremita sive S. Salamon Rex Ungariae sextus Trismegistus Rex miles eremita tribus liberis descriptus* (Viennae 1684) címmel önállóan is feldolgozta a remeteskedő király életét.

- ▼ Salamon király ábrázolása Hevenesi
Gábor *Magyar szentség* című
művében, 1692

nyire barokk kulisszák előtt játszó jeleneteken sincs (talán egy kivételével) semmilyen egyéni vonással fölruházva, azonban valamennyi képen gloriola van feje fölött. Az elsőn (12. lap) László trónuson ülve átveszi a magyar Szent Koronát. A háttérben a távozó Salamon gesztikulál hevesen. A következő képen (33. lap) Pozsony ostromának az a közismert jelenete látható, amikor Salamon megfutamodik László elől, akit angyalok oltalmaznak. A harmadik (53. lap) az 1083-as székes-

fehérvári kanonizációk egyik epizódját mutatja be. A krónika elbeszélése szerint Szent István szarkofágjának fedelét csak azután tudták elmozdítani, hogy László szabadon bocsátotta visegrádi börtönéből Salamont. Bár a krónikák egy szót sem írtak arról, hogy Salamont is elhozták volna Székesfehérvárra, itt egyértelműen részese az ordónak. A nyitott sír előtt imádkozik fedetlen, dicsfényes fejjel; háta mögött klerikusok álmélkodnak a csodán. A negyedik metszet (92. lap) a mogyoródi csatát, László és Salamon harcát ábrázolja. A nyitott koronájú, brokátpalástos, kivont szabályú király lovon menekül a dárdával gyalogosan támadó László elől.³⁶

A hazai jezsuiták jelentős vállalkozása volt az a rézkarcokkal illusztrált könyvecske, amelyben Hevenesi Gábor a Pannóniában született, tehát magyarnak számító valamennyi szent és boldog rövid életrajzát gyűjtötte egybe *Ungariae Sanctitatis Indicia* címmel.³⁷ A Nagyszombatban latinul, majd magyarul (*Magyar szentek üveges szekrénye*) megjelent kötet úttörő

³⁶ Papír, 146 × 84 mm.

³⁷ Gábor HEVENESI SJ: *Ungaricae Sanctitatis Indicia, Sive Brevis quinquaginta quinque Sanctorum, Beatorum ac Venerabilium Memoria Iconibus expressa*. Tyrnaviae 1692. (OSZK, Régi és Ritka Nyomtatványok Tára, RMK II. 1718) A kötetről ld. (a korábbi irodalommal) KERNY Terézia: Hevenesi Gábor: Magyar szentség. In: *Történelem – kép...* 334. (Kat. V–26. sz.) és SZILÁRDFY Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000, 55.

volta abban állt, hogy egybekapcsolta a szentség és a magyarság, pontosabban a *szentek és Hungária* fogalomkörét, s ezzel számos későbbi hasonló tárgyú gyűjteménynek lett nemcsak forrása, hanem mintája is. A gyűjtemény ötvenöt életrajzt tartalmaz. A Salamonról szóló leírás első sorai teljes egészében a középkori krónikákat kivonatolják, a befejező mondatok azonban korábban ismeretlen részleteket közölnek: „Salamon királyi pálcája helyett titkon görcsös botot vett a kezébe, koronája helyett kalapot tett a fejébe, a pusztának szaladt s remete barlangban első leckéjeképp tanulta meg, hogy azok a legboldogabbak, akiket a világ gyűlöl. A vadak barlangja lett friss palotája, fű, gyökér, vadalma a válogatott étke, álló víz mocsara a jóízű itala, kemény föld, kőszikla a puha párnás ágya, fás gyékény, szűr, condra fedező paplanja, testének sanyargatása lett lelke nyugtatása. Ez a zarándok remete végigjárta a világ nevezetesebb szent helyeit, míglen Isztriában, annak Pola nevű városában szentül ki nem múlt e világból az 1077-ik esztendőben, szeptember 28-án, ahol szent testét becsületben tartván ünnepét is évenként, október 4-én megülik.”³⁸ A rézkarcolat két metsző, Johann S. Schott és Johann Jacob Hoffmann készítette. A Szent [!] Salamont ábrázoló képecskén Schott szignatúrája olvasható. A tölgyfaágakat imitáló keretelésű, téglány alakú mezőben a szent (valójában boldog) remete háromnegyed alakja látható asztal előtt imádkozva. Ikonográfiája a konvencionális remetéképek (például Szent Jeromos) toposzaiból merít. Viselete azonban itt nem szőr- vagy háncscsuha, hanem teljes királyi ornátus. Fején a magyar Szent Korona. A szobabelsőt drapéria választja el a vártornyokkal jelzett külvilágtól. Attribútumai penitenciájának két módjára, a böjtre és az imára utalnak.³⁹ Kezében a Szentírás, bal kezén olvasó. Előtte talpas feszület, koponya és szerény étkezésére utaló gyümölcsök: gyökerek, alma és körte. Az elmélyülten olvasó szent remeteségére ezeken a kellékeken kívül csak hosszú szakálla utal. Alatta háromsoros fölirat olvasható: „S. Salomon Rex Ungariae de in Eremita, / Vitae ausferitate floruit obiit 1077. 28 Sept. / Sep. Polae in Istria.”⁴⁰ A kronológiai sorrendben haladó kötet következő életrajza Szent Lászlót mutatja be, finoman utalva arra, hogy Lászlót megelőzte unokanagybátyja.

38 *Régi magyar szentség avagy ötvenöt magyar szent és boldog életrajza...* Az 1737-es latin kiadás szövegét lefordította és átigazította: SINKÓ Ferenc. Budapest 1988, 52.

39 SÜMEGI József: Adatok a penitencia és búcsúk történetéhez a középkori Magyarországon. In: *Hermann Egyed emlékkönyv*. Szerk.: SÜMEGI József – ZOMBORI István. Budapest 1998. A témához különösen: 102–105.

40 Papír, 150 × 87 mm.

Hevenesi könyvének népszerűségét bizonyítja többszöri kiadásán túl az is, hogy az egykor Árva vármegyei Oravka fatemplomában egy ismeretlen mester a könyvben szereplő valamennyi szent és boldog képét megfestette, pontosabban fölnagyította e grafikák alapján.⁴¹

Ezekben az években készülhetett az a német nyelvű kalendárium, amelyben Szent László ünnepéről is megemlékeztek, a pozsonyi vár ostromának már többször ismertetett rézkarcával. Rendkívül sematikus, téglány alakú kartusba foglalt ovális kompozíció. Felfogásában szinte a *Képes Krónika* miniatúrájának tömörségét idézi. A sugaras dicsfénnel övezett sisakos László herceg, aki fölött angyalok röpködnek, kardjával Salamonra ront. A király a döbbenettől széttárva kezét leejti kardját. Viselete archaizáló: szárharisnya csizmával, térdig érő fegyverkabát és a nyaknál közepén szétváló palást. Fején hatágú nyitott korona. A jelenet egy szarvasüldözés (a váci szarvascsoda?) történetébe van beleépítve.⁴²

Alexander Mikulić zágrábi püspök (1688–1694) reprezentációjához tartozott az a misekönyv, amelynek vörös bársonykötésén a következő magyar és horvát szentek kaptak helyet: Szent Erzsébet, Imre, István, László, Salamon, Gostomil fia Szent Iván, Jeromos, Caius pápa, Gazotti Ágoston, Quirinus püspök, Szent Budimir és Szent Godeslav.⁴³ A XVII. századi emlékek sorát eddigi ismereteim szerint egy Esterházy Pál nádorhoz köthető szoborgaléria zárta le.⁴⁴

41 KERNY Terézia: Hevenesi Gábor: Magyar szentség. In: *Történelem – kép...* 334. (Kat. V–26. sz.) Itt kell megjegyezni, hogy a Tarnóczi-féle könyvben szereplő rézmetszetekről Schmalzl Theothimus ferences szerzetes 1735-ben olajfestésű lunettákat készített a búcsúszentlászlói rendház számára. Számuk a szakirodalomban eltérően szerepel. Jelenleg nyolc látható belőlük. Ezek egyikén sem szerepel ugyan Salamon király, de feltehető, hogy egykor benne volt a sorozatban.

42 369. p. Papír, 75 × 60 mm. Felirata fölül: XXVIIMRA lun. Alul: S. LADISLAUS. CONF. Először közölte KERNY Terézia: A Szent László évforduló 1993-ban megjelent irodalma. *Művészettörténeti Értesítő* 43 (1994) 298. A pozsonyi vár ostromának jelene a XVIII. század legvégén bukkant föl újra a képzőművészetben, egy ismeretlen mester által készített táblaképen, melyen azonban Salamon nem szerepel; középpontjában Szent László áll, a háttérben az ostrom látható. Kalocsa, Érseki rezidencia. (A képről készült XIX. századi másolatot ugyancsak ott őrzik.)

43 BOINIČIĆ Iván: A zágrábi székesegyház kincstára. *Archaeologiai Értesítő* ÚF 15 (1895) 157. [A kötés György topuszkói apát missaléját borítja: Riznica Zagrebačke Katedrale. Zagreb 1987², 225 (19K).]

44 „...Nomina Statutorum penes viam ad molatn Parisiensem in horto Italico ponendarum. Statua in Via Parisiensis Castelli: Otto Magnus Rom. Imp. A., Constantinus Magnus Rom. Imp. A., Theodosius Magnus Rom. Imp. A., S. Salamon Rex. Hung. A. 1070., S. Ladislaus Rex. Hung. A. 1095., S. Stephanus Rex. Hung. A. 1001., S. Henricus Rom. Imp. A. 1000.” MNL OL, P 125

A XVIII. századi ábrázolások sorát Illyés András erdélyi püspök rendkívül népszerűvé vált, először 1705-ben (majd később még többször is) kiadott, *Keresztényi életnek tüköre* című szentéletrajzának címlapmetszete nyitja meg, ahol a mennyei hierarchiában Szent Salamon is megjelent a magyar szentek között. A grafika annyira frappánsan mutatta be az egyetemes és a magyar szentek csoportját, hogy a kompozíció később visszavisszatért a legkülönbözőbb műfajú alkotásokon. 1720-ban jelent meg egy VI. (magyar királyként III.) Károly császár legitimációs képével díszített *liber gradualis*. A címlapelőzéken sasokkal díszített birodalmi trónuson ülő uralkodó előtt két puttó egy-egy pajzsot tart, az egyiken Magyarország címere, a másikon *Patrona Hungariae* látható. Az uralkodóképet babérkoszorú övezi, levelein egy-egy magyar király feliratos mellképével. A koszorú felső részén, Károly feje fölött a három magyar szent király sorakozik dicsfénnel: István, László és Salamon! Az utóbbi alighanem Hevenesi nyomán került a szentek közé. Felirata: *S. Salamon R. Ung. VI.* A három alak és az alattuk trónoló király fölött két angyal tartja a Szent Koronát. A babérkoszorú alatt pedig Magyarország és tartományainak címerei sorakoznak.⁴⁵ Ismeretlen céllal készült a század közepén az az egylapos nyomtatvány, amely a Jesse fája kompozíciók mintájára és a tradicionális hun–magyar rokonság alapján Attilától vezette le az Árpád-házi uralkodók családfáját, melyen természetesen Salamon félalakja is megjelenik laonikus felirat kíséretében: *Salamon*.⁴⁶

A XVIII. század azonban inkább a Salamonról szóló irodalmi alkotásoknak kedvezett.⁴⁷ A ránk maradt világi művek hajdani retorikai ékességei ekkorra már kihunytak, s színvonaluk gyenge, de a téma szempontjából mégis fontosak. A nemzeti szellem szólalt meg abban a versben, amely a magyar királyok, köztük Salamon erényes tetteit állította középpontba. Ismeretlen szerzője a bonyolult allegorizálás helyett szóismétlésekkel támasztott halmozásokkal, hasonlításokkal méltatta szereplőit.⁴⁸ 1767-ben

Esterházy Pál nádor iratai. Nr. 11689. Fasc. 700. Kivonata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Levéltári Regesztagyűjtemény, A–I–22. (Valkó Arisztid gyűjtése.)

45 Rézmetszet, *A. Pfeffel scul.* 298 × 198 mm. MNM, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: MTKcs 2587. Felirata szerint egy még nem azonosított *liber gradualis* díszített, amelyet azután később is felhasználtak. KNAPP 2001, 50–51., 162. (Kat. 80. sz.)

46 Rézmetszet, Estienne 1. *Roy de Hongarie*. 332 × 197 mm. Borda Antikvárium, Budapest. Közölte KNAPP 2001, 182. (Kat. 100. sz.)

47 Pl. Sámuel TIMON: *Salamon rex*. In: *Epithome chronologica Rerum Hungaricarum*. Cassoviae 1736, 6–7.; Sixtus SCHIER: *Juditha, Salamonis conjux unica*. In: *Reginae Hungariae*. Viennae 1776, 68–79.

48 *Panegyrici Sanctorum Patronum Regni Hungariae*. Casoviae 1754.

jelent meg Illei János *Salamon király László foglya* című színműve. A későbbi sikertörténet mind az irodalomban, mind a képzőművészetben tulajdonképpen itt kezdődött el.⁴⁹ 1773-ban Babai Ferenc dolgozta föl sokadjára a magyar királyok történetét versben *Ungariae regis* címmel.⁵⁰

1778-ban szentelték föl a zalaegerszegi Mária Magdolna-plébániatemplomot. Építtetői, Padányi Bíró Márton és Roller Ferenc Johann Baptist Cymbalra bízta a templom kifestését, aki a szentély mennyezetének oldalfalain egymás pandanjaként ábrázolta Szent Lászlót és a remetéskedő Salamont.

A maga nemében egyedülálló az a 190 oldalas tanulmányi jegyzet 1793-ból, amelyet a podolini piarista kollégium egyik hallgatója írt és illusztrált.⁵¹ A középkori krónikák rövid kivonatát tartalmazó, „lábjegyzetelt” kézirat Salamonnól szóló fejezete négy lapból áll. Ebből kettő színezett, fölöttébb primitív, pontosabban igazi iskolás, humort sem nélkülöző tollrajz. Az 58. lapon középen a király volutás emelvényen áll, frontális nézetben, ízes XVIII. század végi viseletben, *lajbiban*, azaz zsinóros mentében és karmazsin csizmában. Vállára hermelinszegélyes hosszú palást borul. Fiatal arca telt, erőtől duzzadó. Fején ormótlan zárt korona hatalmas lilomos kereszttel. Jobb kezével a bal oldalán olvasható nevére mutat. Mellette jobbra Vid ispán jelenik meg. Balra pedig hamisítatlan életkép látható: a király felesége, Zsófia [*sic!*] hoz egy kis itókát. Az 59. oldalon fent, tájban Pozsony vár ostromát szemlélhetjük László herceg és Salamon párviadalával. Jobb oldalon Agmunda [*sic!*], Salamon anyja vonja kérdőre huszárcsákós fiát. Salamon megátkozása itt cseppet sem olyan tragikus,

49 Illei három drámájában is feldolgozta Salamon, Géza és László történetét. A művei nyomán készült XVIII. századi iskoladrámák közül különösen figyelemre méltó egy ismeretlen jezsuita szerzetes 1768–1792 között írt színműve, amely az egyetlen magyar nyelvű, háromfelvonásos színdarab Salamonnól. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 3922, 306–315. Illeiről ld. Vörös Imre: Illei János, a fordító és a drámaíró. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103 (1999) 128–142. Az ő nyomán írt többi, Salamonnól szóló barokk drámáról ld. VARGA Imre: László király alakja iskoladrámáinkban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 103 (1999) 143–150. és VARGA István – PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. (Irodalomtörténeti Füzetek, 147.) Budapest 2000, 77–87. Az általam idézett irodalmi művek felsorolása: Szépirodalmi bibliográfia. Összeáll.: GALAMBOS Ferenc – SZOBOSZLAY Béla. In: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek, XI–XIV. század*. Sajtó alá rendezte: MAKKA László – MEZEY László. Budapest 1960, 385–392. Valószínű azonban, hogy számuk jóval nagyobb volt az ott szereplőkénél!

50 Uo.

51 *Historia regum Hungariae Podolini apud scholas Pias*, 1793. OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 2572.

▀ Salamon és Vid ispán. Tollrajz a podolini kéziratban, 1793

▀ Pozsony ostroma (bal oldalon) és I. Géza király (jobb oldalon). Tollrajzok a podolini kéziratban, 1793

mint majd a XIX. században lesz. Alulra pedig a topográfiai hűséggel megrajzolt váci csata és az álnok Vid legyőzése került.⁵²

1795-ben készült el Tatriek Félix pálos fráter a sátoraljaújhelyi pálos (majd piarista) templom stallumaival. A hagyományosan magas színvonalú falfaragó iskola ezen darabjának hátoldalát festmények díszítették, a pálos rend szellemiségének megfelelően kizárólag olyan prófétákkal és szentekkel, akik a remeteéletet választották. Ikonográfiai meghatározásuk rendkívül nehéz, de a sztereotip sorozatban alighanem Salamon is helyet kapott.⁵³ Végezetül utalni kell Pray György jezsuita történetírónak a század végéről kéziratban maradt egyik értekezésére, melyben Salamon szentségét ecseteli.⁵⁴ Az az elementáris képzőművészeti igény, amely a török háborúk kellős közepén, a XVII. században, a magyar szentek egyre-másra kiadott sorozatait létrehozta, száz évvel később elvesztette aktualitását.

▼ SALAMON KIRÁLY METAMORFÓZISA – A XIX. SZÁZAD ÁBRÁZOLÁSAI

„...hogya valaha magyar festészet lesz, az a történelmi festészethez fog tartozni.”
Eötvös József

A reménykeltő új évszázad első Salamon-ábrázolásai a korábbi krónikás hagyományokon alapultak. Ennek a vonulatnak egyik tagja inkább kuriozitása miatt érdekes. A kódex- és nyelvemlék-hamisításairól elhíresült Literáti Nemes Sámuel (vagy „műhelye”) a század legelején lemásolta a „Magyar Képes Krónikát” az Árpád-ház kihalásáig. A hosszúkas, fekvő formátumú könyvecske pergamenlapjain vízfestéssel készült jelenetek láthatók a szöveg mellett. Felváltva következnek itt történeti személyiségek portréi egyedül vagy kettesével. Egy részük, így Salamoné is, Henrich Raabnak a *Mausoleum* után készült metszeteit követi. A portrék mellett vörös okkerrel festett várak és tájba helyezett várábrázolások kerültek, kö-

52 Papír, 58. lap: 180 × 135 mm, 59. lap: 100 × 125 mm.

53 AGGHÁZY Mária: Adatok a pálosok XVIII. századi művészi tevékenységéhez. *Archaeologiai Értesítő* 49 (1936) 103. (A templomot és berendezését néhány éve restaurálták.)

54 Parergon de sancto Salomone Hungariae Rege. é. n. [XVIII. század vége], 59–84. In: *Opera Georgii Pray*. Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, 119. A. 7. valamint Uő: *Dissertatio de SS. Salomoni Rege et Emerico*. Posonii 1774.

zöttük Visegrád, a király raboskodásának színhelye is.⁵⁵ A hajdani királyi székhely, pontosabban az 1810-es években épített hajóvontató út és az úgynevezett Salamon tornya még álló falai láthatók azon az 1820 körül készült tollrajzon, amely a felvilágosodás természetszemléletében gyökerező romkultusz egyik első példájának is fölfogható.⁵⁶ Önálló invenciók nélkül a *Mausoleumot* utánozták Balla Antal mérnök gyenge vízfestményei is a magyar királyok genealógiáját leíró kéziratában.⁵⁷ A *Mausoleum*-másolatok legszínvonalasabb sorozata 1830-ban jelent meg: 69 litográfiából álló együttes, amely Karolina Augusta és V. Ferdinánd magyar király koronázását volt hivatva emlékeztetessé tenni. A képek sora Béla vezértől I. Ferdinándig tart, s az egyes lapokhoz az ábrázolt személy életének tömör leírása járul magyar és német nyelven. A rajzokat Moritz von Schwind készítette, majd Josef Kriehuber metszette kőre. A munka legfontosabb történeti forrása Fessler Ignác Aurél *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* című, nagy hatású monográfiája volt, amely uralkodó-életrajzokat is tartalmazott. A litográfiák közvetlen előképe többnyire a *Mausoleum* volt, de az ülő portrékat álló képmások váltották föl, minden egyéb jelenetet mellőzve. Ez történt Salamon királyénál is, aki négyzetekből kialakított padozaton áll, enyhén kontraposztos tartásban, uralkodói attribútumaival, kosztyümszerű viseletben.⁵⁸ „A 19. század húszas–harmincas éve Magyarországon a nemzeti múlt iránti egyre fokozódó érdeklődés időszaka. A közönség szívesen látott minden olyan rajzot, grafikát vagy festményt, melynek témája ezt az érdeklődést kielégíteni látszott. A nemzeti múlt bemutatása hivatalos programmá vált, ábrázolásokra felhívások, kiáltványok ösztönözték a művészeket. A múlt nagy személyiségeinek megjelenítése egyfajta önigazolássá vált: a nyelv, a kultúra, a hagyományok, az eredet kerültek az érdeklődés előterébe. Elkezdődtek a kutatások a nemzet múltjának, eredetének tisztázására. Ennek volt eszköze a festészetben és grafikában fokozatosan legfontosabb műfajjá váló történelemábrázolás... Kriehuber és Schwind albuma... hivatalos uralkodói elvárásokat elégített ki, melyek szerencsésen egybeestek a nemzeti múlt, az azt

55 Mikó Árpád: Kódex- és nyelvemlék-hamisítványok. „Magyar Képes Krónika 1301.” In: *Történelem – kép...* 2000, 451. (Kat. VII–24/a. sz.) (OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1365/1.)

56 *Acta varia ad Alexandrum Németh de Nyék... praefectum cameralem Vetero-Budensem spectantia.* OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 2922. fol. 78.

57 Pest 1806. Papír. OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 210.

58 Felirata: *Salamon Magyar király – Salamon König von Ungern.* Papír, színezett litográfia, 405 × 260 mm (körülvágott). Jelezve balra: M. Schwind gez., középen gedr. in Lith. Institut Wien, jobbra: Kriehuber lith. VI.

reprezentáló »vezérek, hertzegek és királyok« iránt egyre növekvő érdeklődést mutató magyar közönség igényeivel.”⁵⁹

Fessler történeti szemléletének és irodalmi műveinek hatása nem csupán a képzőművészetben mutatható ki. Merítettek belőle a magyar romantikus történelmi drámák, eposzok szerzői is Czuczor Gergelytől Vörösmarty Mihályig, hiszen Magyarország históriájáról korszerű összefoglalás – a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölt publikációkat leszámítva – rajta kívül nem létezett. A szóba jöhető egyéb források közül a krónikák vagy Budai Ferenc *Polgári Lexikona* meglehetősen szárazon és szűkszavúan regisztrálta az eseményeket. Még olyan, mára már elfeledett íróknál is kimutatható Fessler befolyása, akiket nem igazán tart számon az irodalomtörténeti kutatás. Erre jó példa Benyák Bernát (1745–1829) színműve, a *Megszégyenült irigység, azaz Salamon magyar király*.

Fessler volt a fő forrása (Thuróczyon kívül) Vörösmarty Mihály 1821-ben írt, de csak 1827-ben megjelentetett, a múltat idealizáló *Salamon király* drámájának is.⁶⁰ Fessler a legnagyobb érdeklődéssel követte nyomon idézett művében Salamon drámai jelenetekben nem szűkölködő életét, aki véleménye szerint mindvégig hagyta magát sodródni az eseményekkel Vid ispán befolyása révén, s csak politikai pályájának utolsó pillanatában mutatott ellenállást, amikor hirtelen eltűnt a világ szeme elől egy erdő sűrűjében.⁶¹ Ugyanez a mondanivalója s a végkicsengése Vörösmarty romantikus színművének is, ahol az akaratgyenge Salamon mindvégig passzív marad Vid nyomása alatt. Hiába érzi végig, hogy az ispán vesztébe sodorja őt és országát, szabadulni nem mer tőle:

Zavart ügyemben kell szeretnem őt,
S ha félve is feléje hajlanom,
Mint a hajósnak szirtok’ élihez,
Midőn hajóját már habok nyelik.⁶²

59 BASICS Beatrix: Josef Kriehuber magyar királyképei. In: *A középkori magyar királyok arcképei...* 1996, 22. A sorozatról ld. még: SINKÓ Katalin: Magyar vezérek, hercegek és királyok. In: *Történelem – kép...* 2000, 533–534. (Kat. IX–6. sz.)

60 Szomorújáték öt felvonásban. Kiss Ernő: Vörösmarty és krónikásaink. *Erdélyi Múzeum* 1904, 5. füz., 233–248.; PAPP Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. (Eötvös-Füzetek, X.) Budapest é. n. [1927], 58–66.

61 Ignaz Aurel FESSLER: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*. Erster Theil. Leipzig 1815, 453–480.

62 Vörösmarty Mihály összes munkái. Szerk.: GYULAI Pál. III. köt. Budapest 1885–1886, 134–135.

A főhős cselekvésképtelensége volt Vörösmarty korai drámájának talán a legnagyobb gyengéje, amit már kortársai is a szemére vetettek.⁶³ E kudarc után csak 1832-ben nyúlt ismét a témához borongós hangulatú, de akkorra már letisztult *Salamon* című költeményében, ahol a magányos remete alakja heroikussá magasztosult, de a halál tragikuma mellett fölcillant a haza sorsáért aggódó reformkori nemzedék jobb jövőbe vetett reménye és bizakodása is:

Egy letűzött kard a szent kereszt ott,
És az oltár isten-adta föld,
Térdepelve éjt-napot hosszában
A remete ott áhítva tölt;
És ragyogva ömlik el szakála:
Mindenik szál lelki béke szála.

Kebelében szenvedély hatalmi
Rég nyugatra csillapodtanak,
Arcain vad indulat vonási
Lágy-szelídre elsimúltanak;
Egy ohajtást rejt, s mond szíve, szája:
„Boldoguljon a magyar hazája!”

S elhal a nagy átok, messze tűnvnén
A királynak gőgös álmai,
És az ember jobb természetének
Visszatérvén aggodalmi:
„Légy szerencsés, rokonim hazája!
S a szerencsét ön erőd táplálja!”

Így ohajt, és teste romladékán
A halálnak gyilkos karja győz,

63 A darabról először Toldy Ferenc írt bírálatot a *Tudományos Gyűjtemény*-ben: Vörösmarty „Salamon király”-áról. 1827, I. köt., 72–73. Gyulai Pál pedig így összegezte kifogásait a műről és szereplőiről: „...kik nem előttünk alakulnak s küzdelmük bonyodalma alig több, mint a kezdet ismétlése, elégséges fokozat és bensőbb fejlemény nélkül.” In: Uő: *Vörösmarty életrajza*. Pest 1866, 198. Vörösmarty egyébként versben is földolgozta a király alakját; *Salamon átka* című költeményét 1863-ban reprezentatív kötetben jelentették meg: *Magyar koszorúsok albuma. Író élet- és jellemrajzok*. Szerk.: ZILAHY Károly. Pest 1863, lsz. n. Valószínűleg ez a vers lehetett közvetlen forrása Orlai Petrich Soma festményének is.

Összeroskad, s hervadó levéllel
Eltakarja őt a sárga ősz.
S a királynak pusztá sírhazája
Most vadaknak ordító tanyája.

A sorsával megbékült, királyságáról lemondott uralkodó a témája Erdélyi János 1844-ben írt *Salamon király versének* és tizenöt év múlva, már egészen más politikai körülmények között Knauz Nándor egyháztörténész *Király és remete* elbeszélésének is.⁶⁴ A kiragadott irodalmi példák mellett a képzőművészetben Weber Henrik *Salamon király a börtönben* című, 1847-ben készült olajfestménye emelendő ki, tematikáját és színvonalát tekintve egyaránt.⁶⁵

Mindenekelőtt a kép forrása, a kereten olvasható háromstrófás német nyelvű költemény, Mailáth János verse érdemel figyelmet. Mailáth, aki legendáiban és meséiben megpróbálta újraalkotni középkori kútfők nyomán az ősi magyar eposzt, Salamonról szóló, a szentimentalizmus elemeit sem nélkülöző versébe itt beleszötte a Visegrád várában elhagyatottan sínylődő rab énekét feleségéhez, a német császár leányához, Judithhoz, „...mintegy megelevenítve azt a legendát, amelynek nyomán a visegrádi vár mellett magasodó donjon elnevezését kapta: Salamon toronynak ne-

64 Knauz műve a *Családi Lapok* 1854. november 15-i számában jelent meg: *Király és remete. Történeti rajz.* (Kézirata: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1157.) A téma népszerűségét bizonyítja, hogy még számos további szépirodalmi mű született idehaza és külföldön, egészen az 1870-es évek végéig. Néhány példa a teljesség igénye nélkül: BALLA Károly: *Salamon tornya.* In: *Hős regék a magyar elődökből.* Pesten 1826, 1–6.; *Salamon, König der Magyaren.* In: *Sagen Marchen und Erzählunge, Magyarische.* I. H. n., 1837; VAS Andor: *Salamon (elbeszélések)* In: *Őrangyal. Vallási almanach hazánk gyengéd hölgyeinek szentelve.* Pest 1844, 18–19.; NAGY Miklós: *Salamon király. Családi Lapok* (1853/3.) 15.; *Salamon király (költemény)* In: *Szigeti Album.* Kiad.: SZILÁGYI István – SZATMÁRY Pap Károly. Pest 1860, (lsz. n.); KÖNYVES TÓTH Kálmán: *Salamon. Elbeszélő költemény.* Budapest 1878; GYÜRKY Ödön: *Salamon magyar király.* Budapest 1879. (Történelmi Könyvtár a magyar nép és ifjúságnak ajánlva, 80.) Egyéb ismeretterjesztő művek: –: *Salamon, VI-ik király, 1063-tól 1074-ig.* In: *Mezei naptár. Gazdasági kalendárium a nép használatára 1845. közönséges évre.* Szerk.: FÉNYES Elek. Pest 1845, 43–44.; KÖVÁRY László: *Salamon vára.* In: *Köváry László kisebb munkái.* 1. Kolozsvár 1857, 86–96.; FITZ András: *Salamon Magyarország királya.* Ford.: MÁRTONFFY József. *Hazánk* 1859, 47–53.

65 Olaj, vászon, 35 × 47,5 cm. Jelzése: *Weber H; 847 PESTEN.* Egykorú keretén felirat. MNG, Festészeti Osztály, ltsz.: 2939.

▀ Salamon és László kibékülése Szent István sírjánál 1083-ban.
Litográfia Klimkovics Ferenc festménye nyomán

vezik mindmáig. Mailáth verse és Weber Henrik képe egyaránt a 19. század elejének a magyar lovagkor iránti nosztalgiájáról tanúskodik.”⁶⁶

Salamon bűnhődésének egy másik, lélektani mélységű epizódját Orlai Petrich Soma választotta témájául 1857-ben. *Salamon királyt anyja megátkozza* című képéhez alighanem Vörösmarty fentebb idézett, 1827-es szomorújátéka szolgált irodalmi előzményül.⁶⁷ Salamon e képnek csupán mellékalakja. Fejedelmi méltóságú anyja a központ, aki arkifejezése szerint fiára szörnyű átkot mond, miáltal a király alakja mondhatni szimbólumává válik az „ősi magyar átok”-nak, a mindenkori összeférhetetlen hatalmasok újra és újra föllángoló viszályának, belső széthúzásának. A szenvedélyes mozgású, ellentétes indulatokkal túlfűtött kompozíció festészeti gyökerei a német nazarénus festészetben, közelebbről Cornelius

66 SINKÓ Katalin: Salamon király a börtönben. In: *Történelem – kép...* 2000, 544–545. (Kat. IX–14. sz.) A kép litográfiája 1865-ben készült. MNM, Történelmi Képcsarnok (A börtönben szívszagatóan éneklő Salamon jelenete először Illei drámájában, majd a nyomán készült színművekben szerepelt.)

67 Olaj, vászon, 154 × 207 cm. Déry Múzeum (Debrecen).

reprezentatív falképciklusaiiban kereshetők, amelyeket Orlai a müncheni Glyptothekben vagy a Ludwigskirchében láthatott. Mondanivalója egyértelmű. Az akaratgyengesség nem mentség az önös hatalmi érdekből idegenekkel szövetkező, az országot véres háborúba taszító király bűneire.⁶⁸ Erre az egyezményes megbocsátásra még néhány évet várni kellett.

Közvetlenül az Októberi Diploma kihirdetése előtt a történeti festménypályázatoknak azután vissza-visszatérő témája lett Salamon és László kibékülése Szent István sírjánál vagy a koldussá vált, előzőtt Salamonnak Szent László kezéből nyújtott alamizsna.⁶⁹ A nemzeti konszenzus történeti példáját idézte föl Klimkovics Ferenc festményének kőrajza: *Salamon és László kibékülése Szent István sírjánál 1083-ban*. A képet az 1859-es történeti festménypályázatra készítette Klimkovics, aki – mint erre Szabó Júlia rámutatott egy, a kassai Východoslovenské múzeumban őrzött vázlata alapján – vélhetően egy egész Szent László-ciklust tervezett.⁷⁰ „Klimkovics műve nagyon népszerű lett: Haske és társa litográfiáján, majd ennek nyomán készített fametszeten az 1860-as években az egész országban ismertté vált. A festő a székesfehérvári bazilikába helyezte a jelenetet, a román és gótikus elemeket gondosan elkülönítve az épület ábrázolásában. A festményen koronásan jelenik meg a magas termetű Szent László, s kezét fog a vele csaknem egykorú Salamonnal. Jelen vannak kísérőik, s a háttérben emberalakokkal díszített gótikus síremlék jelzi Szent István nyughelyét. (István szarkofágja már 1848-tól ismert volt, ábrázolásától mégis eltekintett Klimkovics).”⁷¹ A részletező leírásához mindössze annyit tennék hozzá, hogy Salamon a képen már nem a konvencionális barokk tradíció szerint, szakadt ruhájú remeteként, hanem egyenjogú félként, historizáló nemesi viseletben jelenik meg a Szent Koronával ábrázolt László oldalán, akinek a mellét a Magyarok Nagyasszonyának képe díszíti.⁷² Szintén 1859-ben közölte a *Képes Újság* Klimkovics Bélának (Ferenc testvérének) *Salamon*

68 KESERÜ Katalin: *Orlai Petrics Soma (1822–1880)*. Budapest 1984, 41–43.

69 ERNST Lajos: *A magyar történeti festészet*. Budapest 1910, 22.

70 SZABÓ 1993, 214.

71 SZABÓ 1993, 214–215. Papír, litográfia. Magyar és német felirattal. 323 × 387 mm. *Haske és Társa Pesten*. MNM, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: TKCs 5713. A kőrajzról még megemlékezett Révész Emese: Történeti kép, mint sajtóillusztráció 1850–1870. In: *Történelem – kép...* 2000, 591. A képet és előzményeit röviden említi SINKÓ Katalin: Salamon király a börtönben. In: *Történelem – kép...* 2000, 545. (Kat. IX–14. sz.) Másik, ugyancsak az 1862. évi *Ország Tükré* első számának mellékleteként, *Salamon halálát* ábrázolta Marastoni József által kőre nyomtatva. Uo.

72 Szent László mellén a XIX. század második felében tűnik föl a *Patrona Hungariae* motívum, s lett ábrázolásainak egyik állandó attribútuma a XX. századig. Fölbukkanása a

halála címmel sokszorosított festményét, aki morális tanulságokat sem nélkülöző képeinek témájához Vörösmarty Mihály 1832-ben írt versét használta föl.⁷³ Vörösmarty az egyik forrása Jókai Mórnak is *A Magyar Nemzet története regényes rajzokban* második, javított és bővített kiadásában megjelent *A királyi remete fejezetének*.⁷⁴ Mint címe is mutatja, elsősorban a bűnbánó király életének utolsó évei kerültek itt középpontba,

▮ A bántornyai Szent László-freskó részlete, a kép jobb szélén Salamon és ismeretlen, koronát nyújtó remete szent

ugyanazok a legendás történetek, amelyeket a képzőművészet is egyre-másra földolgozott azokban az években. A teljesség kedvéért idekíváncsodik még egy alkotás, Bulcsú Károly *Salamon bűnjegye* című, 1860-ban megjelent verse.

A Salamon-ikonográfia későbbi alakulására igen nagy hatást gyakoroltak a Salamon trónra lépésének 800. évfordulóján, 1863-ban fölfedezett turnišcei (1898-tól Bántornya) és veleméri freskóciklusok. A falképeket, mint erről már szó volt, elsőként Rómer Flóris tanulmányozta, aki a föltárást követően azonnal a helyszínre sietett. A képek elsősorban az ősi magyar viselet szempontjából voltak érdekesek akkor. Különösen a színházi

király Szűz Mária-tiszteletére utal, de eredetileg tulajdonképpen I. (Nagy) Lajos mariazelli álmához kapcsolódott. (A témát külön tanulmányban szeretném földolgozni.)

73 -i-n: Salamon halála. *Képes Újság* (1859/2.) 15.; Révész Emese: Történeti kép, mint sajtóillusztráció 1850–1870. In: *Történelem – kép...* 2000, 588., 595. (83. j.)

74 Pest 1860, lsz. n. Hasonmás kiadása: *Magyar Királyok és Hősök Arczképcsarnoka*. Budapest 1994.

- ▼ Szent László és Salamon
székesfehérvári találkozása, 1885

jelmez- és díszlettervezők mutattak érdeklődést, ők ugyanis már az 1830-as évek végétől szembe találták magukat a vizuális megjelenítés kelléktárának, ábrázolási konvencióinak teljes hiányával, legalábbis a nemzeti témák bemutatásakor. Szent László históriájának jeleneteit Rómer apróbb közleményekben tette közzé szenvedélyes hangú, a személyeskedést, rágalmazást sem nélkülöző viták közepette.⁷⁵ Ha jelmeztörténeti hipotézisei nem is állták ki az idők próbáját, annál helytállóbbak voltak ikonográfiai megállapításai, amelyeket a legújabb vizsgálatok sem cáfoltak meg. Ő ismerte föl először, hogy a László-sorozat utolsó jelenetében Salamon remeteségének egyik maig talányos epizódja látható, mégpedig a magyar képzőművészetben először.⁷⁶ Idősebb Storno Ferenc, aki a falképek föltárásánál szintén kezdettől fogva jelen volt, számtalan ceruzavázlatot készített a jelenetekről, majd ezek nyomán 1868-ban három kompozíciót nyújtott be a pesti Képzőművészeti Társulat által hirdetett történeti tárgyú műlappályázatra *Történeti események Szent László életéről (egy tanulmánysorozat II. változata)* címmel. Az első, *Szent László koronáztatása Székes-Fehérvárott MLXXXII.* feliratú képen a monumentális, a historizáló festészet egész kelléktárát fölvonultató koronázási ordó két oldalán László uralkodásának eseményei jelennek meg a turníscsei és a veleméri falképek nyomán. Köztük két kerek medalionban egymással szemben egy-egy szakállas, magába roskadó, Michelangelónak a Cappella Sistina falképeit idéző, meditáló férfialak látható.⁷⁷

75 KERNY Terézia: Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. In: *Johannes Aquila...* 1989, 129–133. (Rómer jelmeztörténeti bűvárlatai járultak hozzá a leg-
hatékonyabban *Régi falképek Magyarországon* című corpusának megjelenéséhez 1874-ben.)

76 Vö. 9. jegyzet!

77 Papír, tus, 690 × 980 mm, Sopron, SM, Idősebb Storno Ferenc hagyatéka. Ismerteti SZABÓ 1993, 208–209. Storno tervei alapján készült a garamszentbenedeki apátság templomának egyik üvegablaka is 1884-ben. Szilárdfy Zoltán szíves közlése.

▼ Salamon tornya Visegrádon.
Fischer L. H. rajza után, 1896

A korábban népszerűvé vált témákat (*László Salamonnal találkozik, Salamon végnapjai*) adta ki kőrajzokon Szemlér Mihály Pásztovai K. Eleknek Pesten, 1867-ben megjelent *Magyar történeti képes album*ában. Ezek a hazai történelem egyik korai nagy kiegyezési aktusát, egy véres polgárháború lezárását szimbolizálták. A konszolidáció éveiben azután a Salamon-téma elvesztette aktualitását, hiszen már

nem léteztek azok a célok, amelyek az 1848–1849-es szabadságharc után fölvirágoztatták és kiemelkedő jelentőségűvé tették, bár néha még egészen a század végéig föl-föltűnt különösebb invenció nélkül. Így Jablonszky Boleszláv 1871-ben és Szász Károly 1873–1874-ben írt *Salamon* című versében, Maszák Hugó Árpád-házi királyokról készített litográfiáján.

Kompozíciójában barokk reminiscenciákat idéz egy tizenöt tollrajzból álló, 1885-ben készült album egyik, címe szerint *St. I. László és Salamon székesfehérvári találkozását* ábrázoló lapja, amelynek közvetlen irodalmi forrása azonban Jókai Mórnál olvasható: „Még egyszer látták Salamont, – a fehérvári templom lépcsőin. Ott térdepelt a hideg márványon a koldusok között megalázott fővel, megőszült hajakkal, hol huszonnégy év előtt, mint király megkoronáztatott. Láta az ünnepest királyt, a nemzet kegyeltjét, Lászlót kilépni a templomból; dicsősége fényétől környezve; a koldus odahajolt alamizsna nyújtó kezéhez s azt forrón megcsókolá. A király egy forró könyet érze végig gördülni kezén. László ráismert a királyi rokonra a durva zarándok ruhában...”⁷⁸ Makay Béla kompozícióján a nagy mesemondó leírása elevenedik meg szó szerint, historizáló környezetben.⁷⁹ 1894-ben Horváth Károly nyújtott be

78 JÓKAI MÓR: *A Magyar Nemzet története regényes rajzokban*. Pest 1860, lsz. n.

79 Magántulajdon. Aranyozott, vaknyomásos zöld kötésben. Papír, toll, 390 × 290 mm.
Jelezve: *Comp. Makay Béla*. Cím lapján kerek mezőben erdő közepén ülő fiatal jegyespár.

hasonló című képet (*Salamon és Szent László utolsó találkozása*) az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat téli kiállítására, amelyet azonban elutasítottak.⁸⁰ A szimbolikusan is fölfogható lépésben nem csupán minőségi kifogások merülhettek föl a bírálók részéről, hanem ekkor már a téma érdektelensége is közrejátszhatott.⁸¹

A képzőművészetben és az irodalomban fokozatosan elhaló „Salamon-kultusz” az 1870-es években a műemlékvédelemben erősödött föl újra. Háttérében egykori rabságának vélt helyszíne, a visegrádi, úgynevezett Salamon-torony helyreállítása állt, amely néhány évvel korábban még szimbolizálta átvitt értelemben a megszabadítására váró országot. A nemzeti emlékhely körül kibontakozó viták ismertetése azonban csak érintőlegesen kapcsolható Salamon király öt évszázad alkotásain vizsgált ikonográfiájához.⁸²

*

Fél évezred Salamon-ábrázolásainak összefoglalására vállalkozni többéves kutatómunkát igényel. Szent László középkori ikonográfiájának vizsgálata során azonban lépten-nyomon olyan alkotásokra bukkantam, amelyek fölkeltették érdeklődésemet a tragikus sorsú, jobb sorsra érdemes uralkodó iránt. Az évek során összegyűjtögetett anyag megírására végső soron a tanulmány utolsó részében közölt, magángyűjteményben őrzött mappa adta a végső lökést. Összefoglalásom természetesen vázaltszerű. Nyilván tucatnyi olyan alkotás létezik még az irodalomban és a képzőművészetben egyaránt, amelyről nincs tudomásom, de – úgy érzem

Fejlécén ötágú korona alatt pajzsba foglalt MB monogram 1885 év jul. 13. emlékére felirattal. Az album lapjainak témái közül a 12. *St. László és Salamon*.

80 Országos Magyar Képzőművészeti Tanács törzskönyve. 1894/12442. sz. (Vételár: 3200 Ft.) Az irat a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium anyagának részeként 1956-ban elpusztult az Országos Levéltárban. Kivonata: MTA BTK MI Levéltári Regesztagyűjtemény. MDK–C–I–4. 17941. sz. cédula (VALKÓ Arisztid gyűjtése).

81 Az egyházművészetben később is megörökítették a szerencsétlen sorsú királyt, például a Budapest-erzsébetvárosi Szent Erzsébet-templom 1900-ban elkészült főoltárán (épitész: Steindl Imre, szobrász: Lantay Lajos), a nemzeti szentek és boldogok sorában. (Domborműve az oltáron alárendelt elhelyezését: *Bg Salamon és Mór* közös ábrázolása nem a homlokoldalra került, hanem az oltárepítmény beforduló, a szentélyfal közelsége miatt alig látható rövidebbik oldalára.)

82 MAROSI Ernő: Visegrád a nemzeti tudatban. Művészettörténeti adalékok. *Ars Hungarica* 16 (1988) 5–10.; KESERŰ Katalin: Várábrázolások. Táj és történelem a historizmus festészetében Magyarországon. In: *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: ZÁDOR Anna. Budapest 1993, 223–241.

– az itt közölt alkotásokból is sikerült nyomon követni a Salamon-ikonográfia legfőbb vonásait, amely sok esetben Szent Lászlóéval rokonítható. Ez a folyamat – aktuális politikai vagy egyházi szempontok szerint – a középkori kiváló hadvezér bemutatásán át a kegyes, szent életű, bűneit megbánó remetén át az ország kiegyezésének szimbólumáig vezet. Salamon tisztelete – úgy tűnik – hol nyíltan, hol búvópatakként, de mindig elevenen élt. Hajdani súlyos bűneit nemzete rég megbocsátotta, s emléke nem halványult el az évszázadok során.

Salamon magyar király ábrázolásairól (14–19. század).
In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére.*
Szerk.: VADAS Ferenc. Budapest 2004, 33–51.

ZSIGMOND KIRÁLY TEMETÉSE ÉS TEMETKEZŐHELYE

Zsigmond és a váradi székesegyház

Luxemburgi IV. Károly császár ifjabb fia, Zsigmond brandenburgi őrgróf már 1379-től, vagyis Magyarországra érkezése után minden bizonnyal kapcsolatba került az Anjou-udvartól örökölt családi hagyományok révén a váradi székesegyházzal, de ez a kapcsolat csupán 1387-es, magyar királlyá koronázása után dokumentálható.¹ Az okok között első helyen kétségtelenül az uralkodó Szent László iránt érzett bensőséges devóciója állt, amely egész uralkodását végigkísérte. Ebben mind személyes vonzalma, a trónkövetelőként föllépő Nápolyi László elleni küzdelem, az uralkodói-birodalmi reprezentáció, mind pedig az aktuálpolitikai propaganda, többek között a török támadás veszélye is közreműködött. A dinasztikus szentből nemzeti patrónussá vált László király tisztelete éppen ebben az öt évtizedben terebélyesedett országos méretűvé, s élte virágkorát a cseh udvar Szent Vencel-kultuszával és az Európa-szerzte virágkorát élő Szent György-tisztelettel párhuzamosan.

Zsigmond király 1401. február 17-én kibocsátott oklevelében szerepel először a váradi székesegyház,² amelynek érdekében többször vált majd levelet a Szentszékkal.³ Az ő közbenjárására adta ki IX. Bonifác pápa a katedrális, illetve a Szent László sírját meglátogatók számára a velencei San Marco- és az assisi Santa Maria Portiuncula-templom búcsúengedélyét 1401. augusztus 25-én.⁴ Egy 1406. október 18-án kiadott királyi oklevél szerint 1400 körül a székesegyház kanonoki sekrestyéjében, ahol Szent

1 ENGEL Pál: Az utazó király: Zsigmond itineráriuma. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, 71.; ENGEL Pál: *Királyitineráriumok (1387–1437)*. (Kézirat.) Budapest 1995.

2 *Codex diplomaticus...* X/4. Budae 1841, 54–55. (Nr. I.); BALOGH 1982, II., 41.

3 ERDŐ Péter: A pápaság és a magyar királyság Luxemburgi Zsigmond idején. In: *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*. Szerk.: CSÉFALVAY Pál – MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS. Budapest 2001, 63–68.

4 *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia*. Series I., I–IV. Budapest 1889, 1/4, 347–348.

László fejereklyéjét is őrizték, tűz ütött ki, de a koponyaereklye csodával határos módon nem szenvedett sérülést, csupán annak tartója olvadt meg.⁵ Ez a forrás tudósít arról is, hogy a király a váradi székesegyházat választotta ki majdani temetkezési helyéül. Döntését családi hagyomány is motiválhatta: itt nyugodott első felesége, Anjou Mária királynő, de ide temették 1319-ben apai nagyapja húgát, Luxemburgi Beatrixet is, aki Károly Róbert király harmadik felesége volt.⁶ Az ezt követően kibocsátott és Váradot érintő okleveleiből egyértelműen kiderül, hogy minden erőfeszítése a majdani temetkezési hely méltó megteremtésére irányult. 1407. július 13-án birtokot adományozott a váradi káptalannak,⁷ majd ugyanebben az évben a váradi székesegyház Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt főoltárát támogatta, és egy ott mondandó zsolozsmát alapított.⁸ 1412-ben sógorával, Jagelló II. Ulászló lengyel uralkodóval (1385–1434) együtt zarándokolt Szent László városába, hogy megünnepeljék a húsvétot. E találkozó megerősítette a két ország közötti, néhány héttel korábban megkötött békeszerződést.⁹ A mindössze húsz éve megkeresztelt lengyel és litván uralkodó számára, aki ekkor találkozott először védőszentje földi maradványaival, Szent László koponyacsontjából egy szilánkot emeltek ki, amelynek befoglalására a lengyel hagyomány szerint II. Ulászló a váradihoz hasonló hermát készíttetett.¹⁰ 1424-ben az uralkodó védőszentjének, Szent Zsigmondnak ereklyéit menekítette Váradra.¹¹ 1433. július 21-én,

5 KERESZTURY 1806, I., 202–216.; *Codex diplomaticus...* X/4. Budae 1841, 518–525. (Nr. CCXXXIII.)

6 KERNY 1989, 163–164.

7 KERESZTURY 1806, I., 197–198. Nr. 2H.

8 Kiadása: BUNYITAY 1883–1884, I., 227.

9 *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preußen im 15. Jahrhundert*, I. (1398–1467). Registerband. Marburg 1970, Nr. 92.; *Zsigmondkori Oklevéltár*. III. Szerk.: MÁLYUSZ Elemér. Budapest 1993, 457. (Nr. 1839.); PÓSÁN László: Zsigmond és a Német Lovagrend. *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998) 643.

10 Jan DŁUGOSZ: *Historia Polonica*. In: *Opera omnia*. I–XIV. Krakau 1863–1887, I., Libri XI., 209.; KERNY Terézia: Szent László középkori tiszteletének lengyel és litván képzőművészeti emlékeiről. In: *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Szerk.: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona. I–III. Budapest 2004, II., 461.

11 Georgius PRAY – Stephanus KATONA – Daniel CORNIDES: *Epistolae Exegeticae in disputationem Antonii Gánóczy*. Pest 1784, 116–117.; BALOGH 1982, II., 44.; VÉGH András: Adatok a budai kisebb Szűz Mária, más néven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez. In: *A Szent Zsigmond templom és a Zsigmond-kor budai szobrászata. Konferencia a Budapesti Történeti Múzeumban*, 1996. (Budapest Régiségei, XXIII.) Budapest 1999, 27. A váradi székesegyházban Szent Zsigmondnak oltára is állt, amelyről egy 1437-es káp-

római tartózkodása során pápai kiváltságot kért többek között a fehérvári és a váradi egyház számára.¹² A váradi székesegyház érdekében hozott, annak mind építészeti átalakítását, mind belső megújítását célzó, nagyvonalú anyagi támogatása, az új főoltár megépítése, a hozzárendelt ünnepélyes liturgia,¹³ továbbá Szent László fejereklyetartó hermájának felújítása mögött kivétel nélkül a majdani nagyszabású temetésre irányuló, illetőleg a méltó nekropolisz kialakítását célzó előkészületek szándéka munkált.

▼ ZSIGMOND KIRÁLY HALÁLA, TEMETÉSE ÉS SÍRJA
A XV–XVI. SZÁZADI HISTORIOGRÁFIÁBAN

1437. december 9-én az előrehaladott közsvénytől gyötört, hetvenéves Zsigmond, érezvén végső órája eljövetelét, a morvaországi Znaimban magához hívatta a magyar főurakat és Pálóci György esztergomi érseket. Végrendelkezett, majd fölvéve az utolsó kenetet, eltávozott az élők sorából.¹⁴ Eberhard von Windecke memoárja szerint az elhunyt uralkodót bebalzsamozták, fejére koronát illesztettek, abban a diakónusi ruhában és karingben, amelyben az evangéliumi leckét szokta olvasni, trónusra ültették. Alattvalói négy napig róhatták le előtte végső tiszteletüket. A közszemlére kitett, a kortársak szemében meglehetősen szokatlan és zavarba ejtő módon fölgravatározott halott uralkodót e ceremóniát követően díszes kíséret keretében végső útjára bocsátották a Magyar Királyságba. Teteme Pozsony–Komárom–Esztergom–Visegrád–Vác–Buda érintésével érkezett meg Váradra.¹⁵

talani vizsgálati jegyzőkönyvből értesülünk: „...discretum virum Ladislaum presbiterum rectorem altaris beati Sigismundi in dicta ecclesia nostra fundati.” GÉRESI Kálmán: *A nagykirályi gróf Károlyi család oklevéltára*. II. Budapest 1883, 196.

12 *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára*. III. Budapest 1902, 98.

13 BUNYITAY 1883–1884, I., 227.

14 *Die Urkunden Kaiser Sigmunds, 1410–1437*. I–II. Hrsg.: Wilhelm ALTMANN. Innsbruck 1896–1900, II., Nr. 12222a.

15 Eberhard Windeckes *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*. Hrsg.: Wilhelm ALTMANN. Berlin 1893, 446., 450. [Cap. 460–464.]. A kézirat egyéb magyar vonatkozású fejezeteiről: MAROSI 1993, 139.; MAROSI Ernő: Eberhard Windecke illusztrált Zsigmond-életrajza és a középkori képes krónikák. *Hadtörténelmi Közlemények* 111 (1998) 547–560.; WEHLI Tünde: Magyarország történelme a középkori krónikaillusztrációk tükrében. In: *Történelem – kép...* 2000, 303–304.; a kéziratról külön: 280–281. (IV–2. sz.)

▼ Zsigmond király a ravatalon Eberhard Windecke krónikájában

Windecke leírását egy vízfestéssel színezett tollrajz illusztrálja.¹⁶ E kép nem pusztán a ravatalozás meghökkentő módja miatt érdemel figyelmet, hanem elsősorban azért, mert az eléggé tetemes mennyiségű Zsigmond-portrék sorában ez az egyetlen olyan képmás, amely kizárólag

(WEHLI Tünde). [Windecke művének magyar fordítása: *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Ford.: Skorka Renáta. (História Könyvtár, Elbeszélő források, 1.) Budapest 2008.]

16 Wien, ÖNB, Handschriften- und Inkunabelsammlung, Cod. 13975. fol. 439r.

a halott uralkodót örökíti meg.¹⁷ Bár nem nélkülöz bizonyos individuális jellegzetességeket sem, lényege az elhunytat övező spirituális és transzcendens légkör érzékeltetése. Az ebben az esetben a mennyei császárságra utaló ünnepélyes és méltóságteljes, Maiestas-típusú kompozíció két képzőművészeti forrásból táplálkozik. Közvetett mintaképeinek Zsigmond 1417-ben Arnold van Boemellel vésetett felségi (és birodalmi bírói) pecsétjeinek előlapja,¹⁸ míg közvetlen előképének az ugyanebben a kéziratban olvasható római császárkoronázás leírásához mellékelt rajz tekinthető.¹⁹ A különbség csupán annyi, hogy az elhunyt császárt a halotti képek ikonográfiája²⁰ szerint nem nyitott, hanem lehunyt szemmel örökítették meg.²¹

A latin egyházban ritka, de az ortodox rítusú liturgiában annál gyakoribb trónon történő ravatalozás okait többé-kevésbé föltárta az utóbbi évek kutatása.²² Antik reminiscenciákat földidőző, gondosan kimódolt előzményét ebben az esetben a Zsigmond számára elsődleges mintaképet és mércét jelentő, a német nemzet Szent Római Birodalmának Nagy Károlyon, majd az Ottók uralkodásán át a *renovatio imperii* érdekében kifejtett eszmetörténeti, uralkodói-reprezentációs gyökerek; konkrétan pedig a Nagy Károly aacheni sírjára vonatkozó hagyomány inspirálhatta,²³ ami-

17 Zsigmond portréiról alapvető: Bertalan KÉRY: *Kaiser Sigismund. Ikonographie*. Wien–München 1972; VÉGH János: Zsigmond király képzőművészeti ábrázolásairól. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, I., 93–113.; MAROSI 1993, 133–142.

18 Zsigmond uralkodói pecsétjeiről összefoglalóan: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, II., 13–28., Zs. 1–24. (BODOR Imre); ERNŐ MAROSI: Die Persönlichkeit Sigismunds in der Kunst. In: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400. Vorträge der internationalen Tagung in Budapest vom 8.–11. Juli 1987*. Warendorf 1994, 259–261.

19 A kompozícióról röviden: MAROSI 1993, 136–137.

20 A típusra vonatkozóan kiváló összefoglalás, bár egy 1519-es portrét elemez: HANS ANKWICZ-KLEEHOVEN: Das Totenbildnis Kaiser Maximilians I. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 11 (1937) 59–68.

21 Fol. 439r [Cap. CCCX.].

22 Theodor KLAUSER: *Die Cathedra im Totenkult der heidnischen und christlichen Antike*. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen 21.) Münster 1971². Legújabbban: Rudolf MEYER: Überlegungen zum Begräbnis Kaiser Sigismunds in Wardein im Jahre 1437. In: *Der Tod des Mächtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher*. Hrsg.: Lothar KOLMER. Paderborn 1997, 321–331.; Rudolf J. MEYER: *Königs- und Kaiserbegräbnisse im Spätmittelalter. Von Rudolf von Habsburg bis zu Friedrich III.* (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, 19.) Köln 2000.

23 Helmut BEUMANN: Grab und Thron Karls des Großen in Aachen. In: *Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*. IV. Düsseldorf 1967, 9–38.

nek volt egyébiránt családi előzménye is: Bonne de Luxembourg francia királynét szintén ilyen módon ravatalozták föl (1349).²⁴

A későbbi visszaemlékezésekből és a hazai krónikákból még ennyi információ sem tudható a temetési szertartásra vonatkozóan. Nem említette meg például Aeneas Silvius Piccolomini sem, akit sokkal inkább a trónutódlás kérdése foglalkoztatott 1437-ben, mintsem Zsigmond halála.²⁵ Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a a halál időpontját egy nappal korábbra helyezte, hogy az pontosan Szűz Mária jeles ünnepére essen, de Zsigmond uralkodói címeinek éveiről már korrekt dátumokat közölt. A váradi temetés leírása szűkszavú.²⁶ Pietro Ransano lucerai püspök 1489–1490 között írt, Mátyás királynak ajánlott, de lényegében Thuróczy János krónikáját kivonatoló *Epithoma rerum Hungararum*a pusztán általánosságban informál a halál beálltának helyszínéről.²⁷ Légrészetesebben Antonio Bonfini kommentálta a Zsigmond halálát közvetlenül megelőző politikai történéseket és a temetést.²⁸ A következő tudósítás 1536-ból Oláh Miklóstól származik: „Orientem versus est Varadinum sedes Episcopi ecclesia cathedrali, sepultura divi Ladislai regis miraculis clari et Sigismundi imperatoris inclita, in qua die, noctuque, ex eiusdem caesaris fundatione, psalmi Davidici ad eius tumbam mutatis per vices personis concinuntur...”²⁹ Az egykori ferences szerzetes, a hitújítás során protestánsná vált Bencédi Székely István ugyancsak Thuróczy János nyomán íródott világkrónikája szerint a Zsigmond által alapított mise és zsoltárecéklés a XV. század közepén még élő liturgikus gyakorlat volt a váradi székesegyházban.³⁰ Heltai Gáspár, aki Oláhhoz hasonlóan talán még épségben láthatta Zsigmond váradi sírját, a saját tapasztalatain nyugvó beszámoló helyett

24 Wolfgang BRÜCKNER: *Bildnis und Brauch. Studien und Bildfunktion der Effigies*. Berlin 1966, 30–35.; Ralph E. GIESEY: *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. Genève 1960, 155–156.; Ralph E. GIESEY: *Le roi ne meurt jamais*. Paris 1987.

25 Aeneas Sylvius Piccolomini: *Historia Bohemica* [Cap. 53., 54.]. Magyar nyelvű fordítása: *II. Pius pápa feljegyzései*. I–II. Ford.: BELLUS Ibolya – BORONKAI Iván. Budapest 2001, II., 11. [1. 9.]

26 Kiadása: THURÓCZI 1985–1988, I., 231. Magyar nyelvű fordítása: THURÓCZI 1980, 337. Szűz Mária fogantatásának ünnepe december 8. Zsigmond halálának tényleges időpontja: december 9.

27 Cap. XXI. Kritikai kiadása: RANSANUS 1977.

28 BONFINI 1936–1976, 3.3.75–76.

29 OLÁH 1938, 27.

30 *Cronica ez vilagnac jeles dolgairól*. Craccoba, MCLXIX, Strykouiai Lazar. (RMK I. 38.; RMNy 156.) A *Cronicáról* legújabbban: *Történelem – kép...* 2000, 291–292. (IV–11. sz.) (ROZSONDAI Marianne); V. ECEDEI Judit: *A krakkói nyomdászati szerepe a magyar művelődésben*. Budapest 2000, 130–131., 153., 314–316., 28. sz.

Bonfini szövegét idézte szinte szó szerint.³¹ E szűkszavú és jobbára Thuróczyt vagy Bonfini kompiláló krónikarészletek alapján tehát megállapítható, hogy a halott király útja Znaimból vezetett a váradi székesegyházba, ahol az általa alapított mise és zsoltárecsengés a XVI. század közepéig a mindennapos liturgia része volt.

▼ ZSIGMOND KIRÁLY SÍREMLÉKÉNEK ÉS SÍRMELLÉKLETEINEK KÉRDÉSE

Zsigmond király földi maradványai nyomtalanul elenyésztek, és síremléke is megsemmisült. Sem anyaga, sem külalakja, sem pedig a székesegyházon belüli pontos helye nem ismert. Mindössze Oláh Miklós és Tinódi Lantos Sebestyén (1505?–1556) utal arra, hogy formáját tekintve *tumba* volt.³² A vers, amely sírfelirataként ismert, alighanem nem magán a síremléken volt olvasható, hanem egy fiktív, jóval később íródott dicsőítő humanista epigramma:³³

Caesar et Imperium tuus en ego Roma sacratum
Rexi non ense, sed pietatis ope.
Pontificem summum feci, spretis tribus unum:
Lustravi mundum Schisma negando molum.

A síremlék elpusztulásának pontos dátumát, temetési szertartásához hasonlóan, szintén sűrű homály fedi, de az egyháztörténeti fejlemények többé-kevésbé valószínűsítik, hogy legalábbis a részleges megrongálása

31 Kolozsvár, 1575. (RMK I. 118.) IX. rész. Modern kiadása: HELTAI 1981, 190.

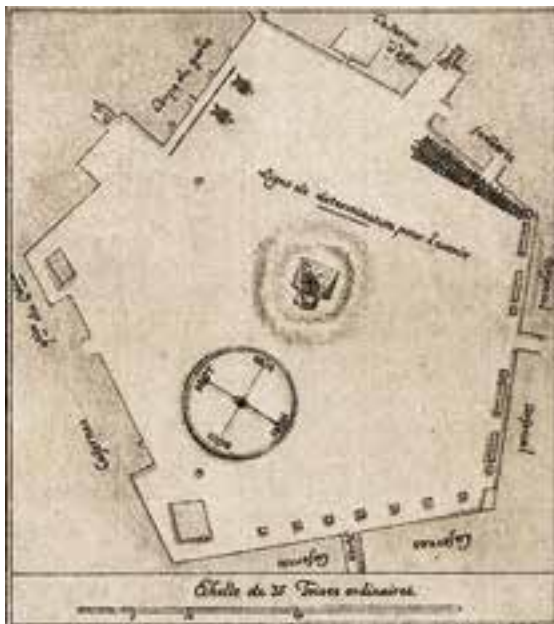
32 Tinódi Sebestyén: Sigmond királynak és császárnak krónikája... 1552. (RMK III. 1881.) Az éneket más aspektusból elemzi: MAROSI Ernő: Tar Lőrinc pokolbeli látomásának ikonográfiája Tinódi szerint. In: *Allegro con brio. Írások Zemplényi Ferenc 60. születésnapjára*. Szerk.: BÁNKI Éva – TÓTH Tünde. Budapest 2002.

33 Lásd: Martinus ZEILER: *Neu Beschreibung des Königsreichs Ungarn*. Ulm 1660, 314. (Magyar nyelvű fordítása: MÁRKI Sándor: *Mária, Magyarország királynéja. 1370–1395*. Budapest 1883, 152.; Martinus ZEILER: *A magyar királyság leírása*. Ford.: GLÓSZ József – ÉLESZTŐS László. Szekszárd 1997, 188.) Zeiler kiadása nyomán említve még: Carolus WAGNER: *Collectio inscriptionum et epitaphiorum in R. Hungariae et adnexis provinciis repertum*. (Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 1701. f. 5r); Matthias BÉL: *Historia Comitatus Bihariensis. Pars Generalis Membrum Physicum de Situ, Natura Opportunitatibus comitatus Bihariensis Synopsis*. (Budapest, OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3379. f. 24r); KERESZTURY 1806, I., 89.; PODHRADZKY 1836, II., 61.; KERNY 1989, 165.

1565. június 22-én következhetett be, amikor a fanatizált protestánsok János Zsigmond fejedelem hallgatólagos jóváhagyásával Szent László sírját is feltörték, és csontjait kiszórták.³⁴ A feldühödött reformátorok tettük jogosságát az 1566. december 13-i szebeni országgyűlésen igyekeztek legitimálni.³⁵ A püspöki székhelyet a papság kényszerűségből elhagyta, a vár területe katonai objektummá vált.

1638 decemberében a váradi belső vár I. Rákóczi György fejedelem által elrendelt építése alkalmával egyházi paramentumok, klenódiumok és uralkodói ékszerek kerültek elő.³⁶ E szenzációs darabok kapcsán hamarosan az a hír kelt szárnyra, hogy Szent László sírját találták meg.³⁷ A leletről mindössze a *Frankfurt'sche Frühlingsrelation des 1639er Jahrganges* meseszerűen kiszínezett, és talán kissé túlzó tudósítása szolgál némi információval az egyes darabok konkrét megnevezésével: „Im Dezember 1638, als die alte Kirche [?] ganz abgebrochen wurde, stiess man auf eine Gruft, darin ein königlicher Sarg stand. Im Sarge befand sich eine goldene, mit Edelsteinen reich besetzte Krone, ein Szepter, Monstranzen und goldgestickte Mess- und Kirchenornate;

▼ Charles-Joseph Canon Marquis de Ville generális, a váradi várparancsnok levelének melléklete: a vár udvarának alaprajza, megjelölve rajta a leletek előkerülésének helye, 1755. július 13.

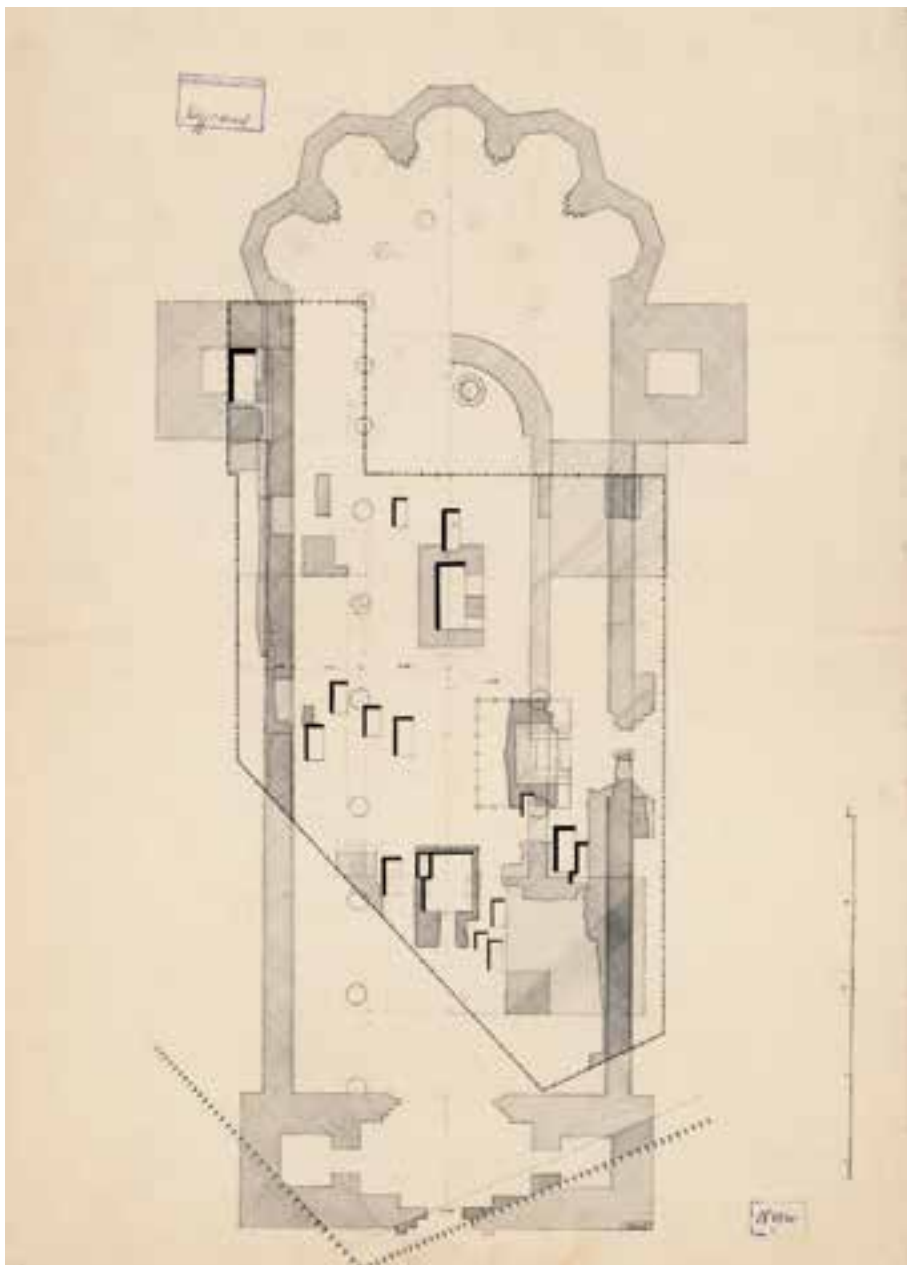

34 KERESZTURY 1806, II., 45. Nyomában: PODHRADCZYK 1836, II., 44–45., 64–66.; BUNYITAY 1883–1884, I., 441.; KARÁCSONYI János: A váradi káptalan megrontása. *Századok* 55–56 (1921–1922) 447–448.; TARCZAI 1930, 96.; CSERNÁK 1934, 46–50.

35 KERESZTURY 1806, II., 220–221.

36 BALOGH 1982, I., 61–69.; II., 160–191.

37 Erre utal például Debreczeni Tamás sárospataki prefektus Sárospatakon, 1639. január 31-én a fejedelemnek küldött jelentése. Budapest, MNL OL, Magyar Kamara Archivuma, E 204. 10. csomó. Détshy Mihály gyűjtéséből közölve: BALOGH 1982, II., 171.

▼ A váradi középkori székesegyház rekonstruált alaprajza a feltárt falakkal és sírokkal, 1881–1883. Steinhausz László rajza

darunter auch ein hell leuchtender Diamant, so gross wie ein Hühnerei und daneben silberne Bänke und Stangen.”³⁸ A napvilágra került leletek további sorsa, őrzési helye ismeretlen.

1755. július 11-én a váradi vár belső udvarának közepén, kútásás közben nagy méretű, falazott üregre bukkantak. A munkák során előkerült leleteket a vár francia parancsnoka, Charles-Joseph Canon Marquis de Ville generális július 13-án levél kíséretében elküldte Mária Teréziához. Július 17-én további levelet intézett uralkodójához, újabb leletekről számolva be, amelyeket ő Anjou Mária királynő halotti jelvényeinek tartott.³⁹ A lelet-

▼ A váradi középkori székesegyház ásásainak (1881–1883, 1912) egyesített alaprajza. Foerk Ernő rajza

38 [Idézi BALOGH 1982, II., 172.] Utalt rá Zeiler is, ld. a 33. jegyzetben idézett modern magyar fordítását: 188.

39 Az első levél elveszett. A második: Wien, Schatzkammer des allerhöchsten Kaiserhauses. Akta Nr. 51. Szövege kiadva: ZIMMERMANN 1895, Teil S. III–IV. Regesta 12 618.

együtttest, egy liliomos korona hat ágát,⁴⁰ egy országalmát,⁴¹ egy sárkányt mintázó aranyfüggőt (*une espèce de bouche d'or*),⁴² valamint egy meglehetősen szétfoslott brokátselyem maradványát (*avec de l'or flisé*)⁴³ szintén elküldte Bécsbe. Megérkezését Joseph de France kincstárnok július 25-én kelt átvételi elismervénye igazolta, s részletezte technikájukat is.⁴⁴ A várparancsnok második leveléhez mellékelte a vár udvarának alaprajzát is, megjelölve rajta a leletek előkerülésének helyét.⁴⁵ A fellelt ötvösművekről valószínűleg még ugyanabban az évben összesítő rajz készült.⁴⁶

1881-től Rómer Flóris váradi kanonok indítványára a nagyváradi várban régészeti ásatások kezdődtek. A kutatás elsődleges célja a középkori székesegyház alaprajzának tisztázása volt.⁴⁷ A meglehetősen szűk területre korlátozott, 1883-ban kényszerűségből abbamaradt ásatások csekély eredményeire támaszkodva Henszlmann Imre 1884-ben megkísérelte lokalizálni Zsigmond király síremlékét. Helyét Szent László sírjának közvetlen szomszédságában, a székesegyház tengelyében föltételezte.⁴⁸

1911 őszén a Bihar vármegyei és Nagyváradi Régészeti és Történeti Egylet elrendelte a kutatás folytatását, amelynek során a vár udvarán álló kúttól délre és keletre, és a már korábban föltárt hosszahajó déli szakaszán ástak. A kút mellett, a középkori templom tengelyében újabb sírgödör került elő. Ezt előbb Luxemburgi Beatrix sírjának vélték, utóbb a sírban talált Nagy Lajos-dénár alapján Mária királynő sírjával azonosították.⁴⁹

Luxemburgi Zsigmond síremléke és annak helye a székesegyházon belül a fölsorolt írásos említések és hipotézisek ellenére ismeretlen. Az 1755-ben előkerült leletek szintén problematikusak, mert a sárkányrendi függőt leszámítva más királysírból (sírokból) is származhatnak, hiszen

40 Hat, sarníros, liliomos tag, aranyozott ezüst, vert, cizellált, vörös és zöld ékkövekkel, egykor gyöngyökkel. Méretei: m.: 8,2 cm, sz.: 4,9–5,1 cm. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 94–95. (1.3. sz.) (TAKÁCS Imre).

41 Aranyozott ezüst, vert, m.: 17,7 cm. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 95. (1.4. sz.) (TAKÁCS Imre).

42 Az ékszer utóbb, máig tisztázatlan körülmények között eltűnt a gyűjteményből.

43 Feltehetőleg annyira szétmállott, hogy nem tartották szükségesnek megőrizni.

44 Kiadása: ZIMMERMANN 1895.

45 ZIMMERMANN 1895. Nyomában: BALOGH 1982, I., 172. kép; II., 263–264.

46 Budapest, MNL OL, Csáky család kassai levéltára, P 72. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 341–342. (4.42. sz.) (TAKÁCS Imre).

47 Összefoglalása: KERNY 1989, 15–20.

48 HENSZLMANN Imre: A nagyváradi kettős székesegyház. In: BUNYITAY 1883–1884, III., 166–167.

49 H. FEKETE Péter: Mária királyné sírjáról. *Archaeologiai Értesítő* 32 (1912) 90–92.

sem az országmáról, sem pedig a korona maradványáról nem lehetett határozott bizonyossággal állítani, hogy kizárólag az ő sírmelléklete lett volna. Luxemburgi Zsigmond halála, temetése és gyászszertartása – leszámítva az egyedül Eberhard von Windecke naplójában megörökített, kuriózumnak számító ülő helyzetű fölravatalozását – nem nagyon érdekelte a kortársakat, mert ami valójában foglalkoztatta őket, az ennél sokkal lényegesebb és nagyobb horderejű probléma volt: a Zsigmond halálával előállt, aggasztó bel- és külpolitikai helyzet, valamint a Közép-Európa hatalmi struktúráját hamarosan meghatározó trónutódlás kérdése. Sírja pedig, ha majdani temetkezési helyét „a magyarok iránti vonzalomból hosszú szakállt hordó” (Thuróczy) Zsigmond király nem a magyar királyságban, hanem a Német-római Birodalom egyik frekventált központjában, Aachenben, Magdeburgban, Mainzban vagy Prágában jelöli ki, talán elkerülte volna a teljes megsemmisülés, így azonban osztozott a középkori magyar királyok síremlékeinek sorsában, nyomtalanul elpusztult, anélkül, hogy bármilyen művészettörténetileg interpretálható leírás vagy töredék maradt volna róla.

Zsigmond király temetése és temetkezőhelye.

In: *Sigismundus rex et imperator*.

Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437.

Szerk.: TAKÁCS Imre. Budapest–Luxemburg,

Philipp von Zabern, 2006. 475–479.

ZSIGMOND KIRÁLY HALÁLA, TEMETÉSE ÉS „SÍREMLÉKE” TINÓDI SEBESTYÉN ZSIGMOND KIRÁLY ÉS CSÁSZÁRNAK KRÓNIKÁJA CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉBEN

Immár császárt vénség elérte vala,
Reszketegesség is gyötrette vala,
Nem sok üdöre is megkórúlt vala,
És halálra elnehezedett vala.

Tinódi Sebestyén:
Zsigmond király és császárnak krónikája

Tinódi Sebestyén 1552-ben írta *Zsigmond király és császárnak krónikája és lőtt dolgai renddel irattattak*, valamint *Zsigmond császárnak fogságáról és megszállásáról Magyarországon történt dolgáról* című históriáit. Mindkettő didaktikusan moralizáló, politikai célzatosságról árulkodó alkotás, de mindenekelőtt a török elleni küzdelem fontosságát domborítják ki. Az előbbit bizonyosan, az utóbbit pedig nagy valószínűség szerint Kassán írta.¹ Abban a baljóslatú évben, amikor a török nagyszabású offenzívába kezdett Magyarországon, amikor ádáz hitvédelmi, felekezeti viták dúltak, s a trentói zsinat (1545–1563) már hetedik esztendeje ülésezett – egyszerűen akkor, amikor a bel- és külpolitikai helyzet igen hasonlatos lehetett a nikápolyi csatavesztést követő eseményekhez.²

1 *Régi Magyar Költők Tára*. Kiad. SZILÁDY Áron. III. kötet. Budapest 1881, 321–358. és 359–364.

2 Az 1552-es év eseményeinek kortárs áttekintése: Antonius VERANCICS: *Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt qui fuit ultimi Ladislai filius*. Kiadása: Verancsics Antal összes munkái. 1. Kiad.: SZALAY László. (MHHS, 2.). Budapest 1857, 1–203. Új kiadása: 1504–1566. *Memoria rerum. A Magyarországon legutóbbi László fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta vett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv)*, s. a. r., utószó, jegyz.: BESSENYEI József. (Bibliotheca Historica) Budapest 1981, 84–103. – A korszakra vonatkozó alapvető összefoglalás: *Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgmonarchie. Ausstellungskatalog*. Hg.: von Wilfried SEIPEL. Wien 2003; *Történelmi Szemle* 45 (2003) 1–2. sz. *Ferdinánd és Magyarország* című tematikus száma. – A magyarországi hitvitákról legújab-

▼ Heltai Gáspár históriás énekeskönyvének címlapja és Tinódi Zsigmond király és császárról írt énekének kezdődala, 1574

Az I. Ferdinánd magyar királynak (1527–1564) ajánlott első verses epikai művet (ennek dallamát is maga szerezte) 1574-ben Heltai Gáspár kiadta históriás énekeskönyvében, némi megszépítő korrekcióval.³ A Zsigmond életének egyik legdrámaibb epizódját elbeszélő másik verszet állítólag könyvtáblából kiáztatott lapokról került elő a XIX. században, s csupán 1871-ben vált ismertté Knausz Nándor közleménye nyomán.⁴

A két verses krónika keletkezésére, irodalmi forrásaira nézve mindmáig a Szilády Áron 1881-es kritikai kiadásának jegyzetei a mérvadók.⁵

ban: Tóth István György: A katolikus megújulás ellentmondásai I. Ferdinánd uralma alatt. *Történelmi Szemle* 45 (2003) 129–138.

3 *Cancionale, az az historias enekes könyve...* Kolozsvár 1574. (RMNy 351.) Hasonmás kiadása: HELTAI Gáspár: *Cancionale, azaz históriás énekeskönyv, Kolozsvár 1574*. A kísérő tanulmányt írta és a faksimile szövegét gondozta: VÁRJAS Béla. Budapest 1962.

4 KNAUZ Nándor: *Tinódi Sebestyénnek eddig ismeretlen versezete Zsigmond királyról*. Pest 1871. (Különnyomat a *Magyar Állam* 1871. november 16-i tárcarovatából.)

5 *Régi Magyar Költők Tára* i. m. (1. j.) 463–471.

Az öt követő irodalomtörténeti elemzések,⁶ elsősorban Horváth János összefoglalásai,⁷ árnyaltabbá tették ugyan Szilády megállapításait, de lényegesen nem módosították azokat. A történészek, Bartoniek Emmát kivéve, nem foglalkoztak érdemben a költeményekkel.⁸ Úgy tűnik, hogy ez idáig a művészettörténészek tanúsították még a legtöbb érdeklődést irántuk; fölismerve a bennük foglaltak nem kevés realitásértékét, valamint azt, hogy a verses históriák számos ponton fölkinálják a vizuális értelmezés lehetőségét.⁹

Tinódi Zsigmond király és császárnak krónikájának legfőbb szöveges forrása, amint ezt már Szilády Áron százhuszonöt éve pontosan kimutatta, Thuróczy János 1488-ban Brűnnben és Augsburgban kiadott *Magyarok krónikája* (*Chronica Hungarorum*) volt. Mellette föltételezte még Antonio Bonfini (1427–1503) *A magyar történelem tizedeinek* (*Rerum Hungaricarum decades IV et dimidia*) hatását is.¹⁰

Jelen tanulmányban néhány olyan észrevételt szeretnék tenni e költemény egy kiragadott részletével kapcsolatban, amely eddig kívül esett az összehasonlító irodalomtudomány, de a történeti-művészettörténeti kutatás látószögén is. Az általam fölvetett gondolatok nyilvánvalóan egy egészen kis fragmentumát képezik az 1209 sorból álló históriának. Megfigyeléseim ugyan szerény adalékok ahhoz, hogy bármit egyértelműen bizonyíthatnának, bizonyos föltételezéseket azonban indokoltá tehetnek. Arra próbálok választ keresni, hogy a szerzőnek milyen egyéb olvasmányélményei lehettek e két historiográfiai munkán kívül Luxemburgi Zsigmond halálára, temetésére és síremlékére vonatkozóan; hol és hogyan juthatott e művek közelébe? Véleményem szerint a fölsorolt két munkán kí-

6 Tinódi életrajzára és munkásságára vonatkozó általános irodalom: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig*. Szerk.: VARGA Imre – STOLL Béla – V. KOVÁCS Sándor. Budapest 1972, 340–342. Újabban: Tinódi-kronológia. Összeállította: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*. Szerk.: CSÖRSZ RUMEN István. Kolozsvár 2008, 309–360.

7 HORVÁTH János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus*. Budapest 1935, 269–284.; HORVÁTH János: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni félézázad magyar irodalomtörténete*. Budapest 1953, 197–218. (Különösen: 184–187., 200–201.)

8 BARTONIEK 1975, 118–124.

9 KERNY 1989, 165–166.; MAROSI Ernő: Tar Lőrinc pokolbeli látomásának ikonográfiája Tinódi szerint. In: *Tanulmányok és műfordítások Zemplényi Ferenc 60. születésnapja tiszteletére*. Szerk.: BÁNKI Éva – TÓTH Tünde. *Palimpszeszt* 17. szám. 2002. <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/52.htm>; KERNY Terézia: Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 477. (Lásd e kötetben is!)

10 *Régi Magyar Költők Tára* i. m. (1. j.) 468. Az 1017–1156 soroknál föltételezte Bonfini hatását, de nem tisztázta, hogy Tinódi milyen kiadást használhatott.

vül még más irodalmi alkotás, illetve orális úton terjedő hagyomány hatása is fölfedezhető benne.

Bódogasszony fogadása napjában,
Zsigmond császár Snama nevű várasban,
Nagy szépen meghala az ő ágyában,
A császárné asszony vagyon fogságban.

Élt itt ő száz esztendőt ez világban,
Ötvenegy esztendőt az királyságban,
Huszonhét esztendőt az rómaiban,
Tizenhét esztendőt a Csehországban.

Zsigmond éle öt esztendőt a császárságban,
Ezernégyszáz harmincötben járásában.
Az testtel sietének bé Pozsomba,
Onnát sietének kécncses Budába.

Tésznek mindenütt nagy óhajtásokat,
Nagy jaj-szóval vonsznak sok harangokat,
Bihar-Váradon temeték urokat,
Tésznek szántalan misemondásokat.

Úgy forgódnak nagy sok rendbéli papok,
Ott lobognak nagy sok viasz istápok,
Veríteznek kövér nyakú barátok,
Mert pendülnek nagy sok arany forintok.

Öltötték egy koporsóban zselliben,
Koronájában, szép öltezetiben,
Mondják, hamar írták szentek köziben,
Varrják a két kezét, hogy érjen egyben.¹¹

1437. december 9-én az előrehaladott köszvénytől gyötört, hetvenéves Zsigmond király, érezvén legvégső órájának eljövetelét, a morvaországi Znaimban (Znojmo) magához hívatta a leányát, Erzsébetet; vejét, Habsburg (V.) Albertet; a környezetében lévő magyar főpapokat (köztük Páló-

¹¹ 286–291. strófa.

▼ Borbála királyné, Luxemburgi Zsigmond felesége és lánya, Erzsébet bevonulása Münsterbe. Illusztráció Ulrich von Richental krónikájából, 1440 körül

czy György esztergomi érseket); továbbá a Magyar Királyság vezető tisztviselőit (Hédervári Lőrinc nádort [regni Hungariae palatinus], Lévai „Cseh” Péter erdélyi vajdát [vayvoda Transilvanus], Tallóci Matkót, a dalmát-horvát bánt [regnum Dalmatiae et Croatiae]); több főispánt; zászlósurat; az aula tagjait; valamint a cseh és osztrák főurakat (köztük Gaspar Schlick titkárt). Sűrű könnyek között közölte velük végakarátát, miszerint „leányának, férjének és leendő gyermekeinek adományozza összes országait és tartományait, amelyek őket egyébiránt is megilletik az örökösödés jogcímén”.¹²

12 A végrendekezés tényét Gaspar Schlick cseh kancellárnak a prágai országgyűlésen elmondott beszédére alapozva következtette ki FRANKÓI Vilmos: Az első Habsburg-király trónra jutása Magyarországon. *Századok* 47 (1913) 256. Némi értelmezési korrekcióval újraközölve: BARANYAI Béla: Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje. (Adalék a magyar trónöröklési kérdés történetéhez). *Századok* 59–60 (1925–1926) 712. Zsigmond végrendekezésének hitelességét Habsburg (V.) Albert 1438. január 2-án kelt, Ragusa városához intézett oklevele is megerősíti. Kiadása: *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*. Összeáll.: GELCICH József, bev., jegyz.: THALLÓCZY Lajos. Budapest 1887, 408–410.

Testamentumának kihirdetése után fölvette az utolsó kenetet, majd békésen eltávozott az élők sorából.¹³ Földi maradványait Magyarországra szállították, és végakarátának megfelelően Váradon, a Boldogságos Szűzről elnevezett székesegyházban, Szent László sírja közelében helyezték örök nyugalomra.

A még végorájában is politikai végrendeletének pontos betartatásáról gondoskodó, a hatalmas birodalmát örökül hagyó, a zokogó családtagok, a legszűkebb udvari kör és az egyházi, világi notabilitások által körülvett ágyban haldokló agg uralkodó mélyen megindító és megrázó, ugyanakkor némileg maníros, sablonos elemekre épülő fabulaszerű jelene, továbbá ennek elmaradhatatlan kellékei és motívumai (a hálószoza, a jószágos király, az alattvalói hűség), amelyeket a későbbiekben a képzőművészet is átvett, a kortárs Eberhard von Windecke mainzi kereskedő memoárjának¹⁴ köszönhetően vonult be először Luxemburgi Zsigmond életrajzába, majd az őt követő történeti irodalomba.

A szerző nem csupán Zsigmond haláláról számolt be, hanem még egyéb, igen lényeges részletekről is tudósított. Például arról, hogy az elhunyt uralkodó fejére koronát illesztettek, majd abban a diakónusi ruhában és karingben, amelyben az evangéliumi leckét szokta olvasni, trónusra ültették. Alattvalói négy napig róhatták le előtte végső tiszteletüket. A közszemlére kitett, a kortársak szemében meglehetősen szokatlan és zavarba ejtő módon fölrvatalozott halott uralkodót, e ceremóniát követően, díszes kísérettel végső útjára bocsátották a Magyar Királyságba. Tette Pozsony–Komárom–Esztergom–Buda–Vác érintésével érkezett meg Váradra a Boldogságos Szűz tiszteletére fölszentelt székesegyházba, hogy ott végső nyugalmat nyerjen.

13 *Die Urkunden Kaiser Sigismunds, 1410–1437*. II. Hg.: Wilhelm ALTMANN. Innsbruck 1900, Nr. 12222a.

14 Kritikai kiadása: *Eberhard Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigismunds*. Hrsg.: Wilhelm ALTMANN. Berlin 1893, 446., 450. [Magyar fordítása: *Eberhard Windecke emlékirata Zsigmond királyról és koráról*. Ford.: Skorka Renáta. (História Könyvtár, Elbeszélő források, 1.) Budapest 2008.] – A magyar történeti vonatkozású illusztrációk művészettörténeti értékelése: MAROSI 1993, 139. (az 5. jegyzetben a kézirat korábbi irodalmával); MAROSI Ernő: Eberhard Windecke illusztrált Zsigmond-életrajza és a középkori képes krónikák. *Hadtörténeti Közlemények* 111 (1998) 547–560.; WEHLI Tünde: Magyarország történelme a középkori krónikaillusztrációk tükrében. In: *Történelem – kép...* 2000, 303–304., valamint: 280. (Kat. IV–2.)

Windecke leírását a bécsi Österreichische Nationalbibliothek egyik kéziratában illusztráció is kíséri.¹⁵ A lavírozott tollrajz nem pusztán az ideiglenes ravatalozás meglepő módja miatt érdemel figyelmet, hanem elsősorban amiatt, hogy a nagyszámú Zsigmond-portré közt ez az egyetlen, amely a *halott* uralkodót örököltette meg.¹⁶ Bár nem nélkülöz bizonyos individuális jellegzetességet sem, célja (minden elnagyoltsága ellenére) a vég lélektanilag hiteles bemutatása és annak a spirituális légkörnek érzékeltetése és megragadása, amely az elhunytat övezte. A mennyei császárságra utaló ünnepélyes és méltóságteljes, Maiestas-típusú kompozíció két képzőművészeti forrásból táplálkozik. Közvetett mintaképeinek Zsigmond 1417-ben Arnold Boemellel veretett felségi (és birodalmi bírói) pecsétjeinek előlapjai,¹⁷ míg közvetlen előképének az ugyanebben a kéziratban olvasható római császárkoronázás leírásához mellékelt rajz tekinthető.¹⁸ A különbség csupán annyi, hogy az elhunyt császárt a halotti képek hagyományos ikonográfiája szerint nem nyitott,¹⁹ hanem lehunyt szemmel örököltették meg.²⁰ A latin egyházban ritka, de az ortodox liturgiában annál gyakoribb, trónon történő ravatalozás okait többé-kevésbé fölárta az utóbbi évek kutatása.²¹ Antik reminiscenciákat földidőző, gondo-

15 Wien, ÖNB, Handschriften- und Inkunabelsammlung, Cod. 13975., fol. 439r (1440 körül). Az eddig ismert másik illusztrált variánsra, az ún. *Philipps-kézirat*ra 2004-ben bukkant rá Joachim Schneider egy írországi magángyűjteményben. Ebben a kódexben nem kíséri kép Zsigmond fölravatalozását: JOACHIM SCHNEIDER: Néhány jellegzetesség Eberhard Windecke Zsigmond-krónikájának újonnan felfedezett, illusztrált példányában. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 433–437.

16 Zsigmond portréiról alapvető: Bertalan KÉRY: *Kaiser Sigismund. Ikonographie*. Wien 1972; VÉGH János: Zsigmond király képzőművészeti ábrázolásairól. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, 93–113.; MAROSI 1993, 133–142. Újabban: TÁTRAJ Vilmos: Luxemburgi Zsigmond alakja korának itáliai művészetében. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 143–152. (Ugyanitt a Zsigmond-portrék: 153–167. [Kat. 2.1–2.18. sz.])

17 Zsigmond uralkodói pecsétjeiről összefoglalóan: BOBÓR Imre: Uralkodói pecsétek. In: *Művészet Zsigmond király korában...* 1987, I., 13–28. (Kat. Zs. 1–24. sz.); ERNŐ MAROSI: Persönlichkeit Sigismund in der Kunst. In: *Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1407. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismund und der europäischen Geschichte um 1400*. Hg.: JOSEF MACEK – ERNŐ MAROSI – FERDINAND SEIBT. Warendorf 1994, 259–261.

18 A kompozícióról röviden: MAROSI 1993, 136–137.

19 A típusra vonatkozóan kiváló összefoglalás, bár a tanulmányban a szerző egy 1519-es portrét elemez: HANS ANKWICZ-KLEEHOVEN: Das Totenbildnis Kaiser Maximilians I. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* XI. (1937) 59–68.

20 Fol. 439r [Cap. CCCX.].

21 Theodor KLAUSER: *Die Cathedra im Totenkult der heidnischen und christlichen Antike*. (Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, 21) Münster, 1971²; Rudolf MEYER:

san kimódolt előzményét ebben az esetben a Zsigmond számára elsődleges mintaképet és mércét jelentő, a német nemzet Szent Római Birodalmának Nagy Károlyon,²² majd az Ottók uralkodásán²³ át a *renovatio imperii* érdekében kifejtett eszmetörténeti, uralkodói-reprezentációs gyökerek, konkrétan pedig a Nagy Károly aacheni sírjára vonatkozó hagyomány inspirálhatta.²⁴ Ennek megvolt a családi előzménye is: Bonne de Luxemburg francia királynét szintén hasonló módon ravatalozták föl (1349).²⁵

A nagyszabású és látványos, imperiális ravatalozási szertartáson, illetve annak számos efemer kellékén túl a művészettörténészt elsősorban Zsigmond váradi síremléke érdekelhetné még a szövegből, amelyre azonban Windecke egyáltalán nem tér ki. Hiánya azért különösen sajnálatos, mert az a XVI. század közepén teljesen megsemmisült. Sem anyaga, sem külalakja, sem pedig a székesegyházon belüli pontos helye nem ismert. E fájdalmas pusztulás miatt hallatlanul fontossá válik minden apró, más szakember szemében talán lényegtelennek, semmitmondónak tűnő kifejezés, szókapcsolat, részlet, egyszóval bármilyen morzsalék, ami valamilyen

Überlegungen zum Begräbnis Kaiser Sigismunds in Wardein im Jahre 1437. In: *Der Tod des Machtigen. Kult und Kultus des Toden Spätmittelalterlicher Herrscher*. Hg.: Lothar KOLMER. Paderborn 1997, 321–331.; Uő: *Königs- und Kaiserbegräbnisse im Spätmittelalter von Rudolf von Habsburg bis zu Friedrich III.* (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters, 19.) Köln 2000.

- 22 Az idevonatkozó hatalmas irodalom fölsorolásától eltekintek. Az általam fölhasznált tanulmányok: Robert FOLZ: *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval*. Paris 1950; *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III.* in Paderborn. Katalog, I–III. Hg.: von Christoph STIEGEMANN – Matthias WEMHOFF. Mainz 1999.
- 23 Átfogóan: *Otto der Große, Magdeburg und Europa*. Band I. Essays. (Különösen: Henry MAYR-HARTING: *Herrschaftrepräsentation der ottonischen Familie*. 133–148.; Timothy REUTER: *Ottonische Neuanfänge und karolingische Tradition*. 178–188.; Ernst SCHUBERT – Uwe LOBBEDEY: *Das Grab Ottos des Großen im Magdeburger Dom*. 381–390.); Band II. Katalog. Hg.: Matthias PUHLE. Mainz am Rhein 2001; *Ottonische Neuanfänge. Symposium zur Ausstellung „Otto der Grosse, Magdeburg und Europa“*. Hg.: Bernd SCHNEIDMÜLLER – Stefan WEINFURTER. Mainz am Rhein 2001.
- 24 Helmut BEUMANN: *Grab mit Thron Karls des Großen in Aachen*. In: *Karl der Große. Lebenswerk und Nachleben*. Hg.: Wolfgang BRAUNFELS – Percy Ernst SCHRAMM. Band 4. Düsseldorf 1967, 9–38.
- 25 Wolfgang BRÜCKNER: *Bildnis und Brauch. Studien zur Bildfunktion der Effigies*. Berlin 1966, 30–35.; Ralph E. GIESEY: *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. (Travaux d'Humanisme et Renaissance, XXXVII.) Genève 1960, 155–156.; Uő: *Le Roi ne meurt jamais*. Paris 1987; MAROSI Ernő: *Zsigmond, a király, a császár*. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: ERDEI Györgyi – NAGY Balázs. (Monumenta Historica Budapestiensi, XIV.) [Budapest 2004], 223–224.

▼ Tinódi címerkerő folyamodványa
a *Turul* XIX. kötetében

módon közelebb vihetne megidézéséhez. Miután eddig egyetlen középkori írott forrásban sem bukkantak nyomára, sokáig úgy tűnt, hogy Tinódi krónikája az egyetlen, amely valamilyen értelmezhető leírást ad róla.

Feltűnő azonban, hogy a Váradi Püspökséget és székesegyházát kutató neves egyház- és művészettörténészek közül sem Henszlmann Imre,²⁶ sem Bunyitay Vince,²⁷ sem pedig Balogh Jolán nem

vett tudomást az idevonatkozó strófákról.²⁸ Teljes mellőzésük Balogh Jolán esetében például azért is tűnik – látszólag – érthetetlennek, mert váradi monográfiájában viszont kiaknázza egy másik Tinódi-mű történeti forrásértékét, amely körülbelül ugyanekkora realitással bír.²⁹ Elképzelhető, hogy azért nem fordított figyelmet a Zsigmond temetését elbeszélő sorokra, mert azokat teljes egészében Thuróczy *Chronica Hungarorum*ából származó átvételnek tartotta: „1437. Dec. 9. Zsigmond király Znaimban meghalt. Váradi temetéséről nem maradt részletes tudósítás [...] csak Thuróczy említi röviden Krónikájában 1488-ban...”³⁰ Véleményem szerint mégis érdemes az idézett versszakoknál elidőzni, mert számos, korábban érdektelennek tartott kérdésre kaphatunk választ; még akkor is, ha ezek többsége negatív eredményt produkál majd.

26 Föltételezése szerint Szent László sírjától nyugatra lehetett, ahol egy nagy boltozott sírt ástak ki. Alaprajzán görög delta (δ) betűvel jelezte: HENSZLMANN Imre: A nagyváradi kettős székesegyház. In: BUNYITAY 1883–1884, III., 166–167. (Különlenyomatban: *A nagyváradi ásatások*. Budapest 1884.)

27 BUNYITAY 1883–1884.

28 BALOGH 1982.

29 BALOGH 1982, II., 65.

30 Uo. 46., 283.

▼ AZ AUTOPSZIA KÉRDÉSE

Nagy valószínűséggel leszögezhető, hogy Tinódi járhatott Váradon. Utazásának időpontja is eléggé pontosan meghatározható. 1553-ban, vagyis a Zsigmond-história megírása után egy évvel időzhetett a városban, amikor Debrecenből Kolozsvárra igyekezett, hiszen ennél rövidebb (és biztonságosabb) útvonal a Királyhágón túlra akkor még nem vezetett.³¹ Ha korábban járt volna ott, akkor egészen nyilvánvaló, hogy személyes élményeit is beleszötte volna költeményébe. A vonatkozó részben azonban nyoma sincs effajta szubjektivitásnak. A székesegyház külalakjáról, hajójáról érdemben nem írt, és semmilyen módon nem jellemezte Zsigmond síremlékét sem, csupán a jelző nélküli *koporsó* főnevet alkalmazta rá. Ezt a szavát – mintegy két évtizede – a *Várad-i kőtöredékek* című tanulmánykötetbe írt összefoglalásomban *tumbaként* értelmeztem, azaz a sírgödör falaira támaszkodó, szarkofág jellegű alépítményként, amelynek tetején az elhunyt képmása (sírköszobor) feküdt, oldalait pedig jelképes figurák díszítették.³² Az ilyen típusra a XV. század első évtizedeiből számos példa ismert (Merész Fülöp, Nápolyi László stb.).³³ A 2006 tavaszán Budapesten, majd ősszel Luxemburgban megrendezett *Sigismundus rex et imperator* című kiállítás katalógusába írt tanulmányomban szintén fölvettem a históriát a történeti szempontból hitelt érdemlő szépirodalmi művek közé.³⁴

A 2006. őszi, sárvári Tinódi-konferenciára készülve többször is áttanulmányoztam a költeményt, s kénytelen voltam azzal szembesülni, hogy föltételezésem egy félreértésből származott. A Tinódi által használt omnózus *koporsó* kifejezés ugyanis ez esetben nem Zsigmond síremlékét jelenti, hanem a halála után közvetlenül lezajló, főntebb idézett egyik eseményre, nevezetesen az ülve történő fölravatalozásra, egészen pontosan annak egyik kellékére, a katafalkra vonatkozik. A megtevesztést az okozta, hogy ez az időrendileg korábbi ceremónia az elemzett rész legvégén

31 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Tinódi-kronológia (Életrajz és kultusz). In: *Tinódi Sebestyén...* i. m. (6. j.) 309–360.

32 KERNY 1989, 165.

33 Erről a típusról alapvető: ERWIN PANOFKY: *Grabplastik. Vier Vorlesungen über ihrer Bedeutungswandel von Alt-Ägypten bis Bernini*. Köln 1964. A középkori síremlékek legújabb összefoglalása: BUZÁS Gergely: *Síremlékek a középkorban. Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Főszerk.: DEÁK Zoltán. (Elsüllyedt emlékeink) Budapest 2004, 9–27.

34 KERNY Terézia: Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. In: *Sigismundus rex et imperator...* 2006, 477. (Lásd e kötetben is!)

olvasható. Nincs kizárva ugyan, hogy a vonatkozó sorok Zsigmond tényleges váradi kenotáfiumának fő szoborkompozícióját idézték föl, mégpedig a szarkofágon *ülő* uralkodó képmásával, amilyen típusra szintén számtalan példa idézhető föl a pápai síremlékeken át Bölcs Róbert nápolyi ravatalszobraig, de az ilyesfajta hipotézisek végképp ingoványos talajra vihetnek. Hasonló veszélyekre és félreértelmezésekre figyelmeztetett Ács Pál Balassi Bálint síremlékével kapcsolatban egy Rimay-vers kapcsán.³⁵

▼ A HISTORIOGRÁFIAI FORRÁSOK

Tinódi históriás énekének, amint ezt a kutatás már régen kiderítette, legfontosabb irodalmi előzménye Thuróczy János *Chronica Hungarorum*a volt.³⁶ Szerzője Zsigmond halálának időpontját egy nappal korábbra helyezte, hogy a dátum pontosan Szűz Mária egyik jeles ünnepére (Szeplőtelen Fogantatás) essen,³⁷ de Zsigmond uralkodói címeinek éveiről már korrekt dátumokat közölt: „(...) Szülőföldjének viszálykodása megindította tehát a keresztény uralkodót, és még magas kora sem tarthatta vissza; Csehország felé vette tehát útját, és bevonult Prága városába, hogy békét teremtsen, és a nép vallási viszályait megszüntesse. Mivel az öreg fejedelmet magas kora, a sok gond meg a bénaság gyötörte, erőt vett rajta

35 Ács Pál: „Egy út készítettik”. Balassi Bálint apoteózisa Rimay János Epicédiumában. In: Uő: *„Elváltzott idők”. Irányváltások a régi magyar irodalomban*. Budapest 2006, 119–139.

36 Újabban: V. Kovács Sándor: Magyar pokoljárók. Egy fejezet lovagi irodalmunk történetéből. In: *Tar Lőrinc pokoljárása. Középkori magyar víziók*. (Magyar Ritkaságok) Budapest 1985, 27.

37 Szűz Mária fogantatásának ünnepe: december 8. Zsigmond halálának valószínű időpontja december 9-ére esett. A Szeplőtelen Fogantatás tana a *Chronica* írásakor, vagyis 1488-ban, elsősorban a ferences rendnek, illetve az ebből fölemelkedő IV. Sixtus pápának köszönhetően, hatalmas viták keresztüztüében állt Európában és Magyarországon is. 1476–1483 között számos disputa zajlott például Mátyás király előtt Budán a tan védelmében. A Szeplőtelen Fogantatással kapcsolatos középkori teológiai vitákat részletesen tárgyalja és művészettörténeti vonatkozásait elemzi: Mirella Levi D’ANCONA: *The Iconography of the Immaculate Conception in the Middle Ages and Early Renaissance*. New York 1957. A Mátyás kori Immaculata-tisztelet rövid összefoglalása: BALOGH 1872, 49–50.; DÁM Ince: *A Szeplőtelen Fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és a Jagellók korában*. Róma 1955, 25–43.; MÁTÉ Kálmán: *Az immaculata conceptio a középkori magyar ferencesek latin nyelvű műveiben*. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának Könyvtára) Laurea, H. n. 1959; BÁLINT 1977, I., 52–70. (különösen: 52–54.); II., 369–375.

a súlyos betegség, és amikor öreg testének elgyengüléséből felismerte, hogy az élet végső határához közeledik, titkon magához hívatta a magyar főembereket, akik elkísérték, és így szólt hozzájuk:

»Kedves fiaim! Úgy gondolom, hogy a világ legfőbb alkotója megelégtelte már az én életem napjait, legalábbis ezt érzem testem elgyöngüléséből. Attól tartok, hogy ha engem itt ér a halál, rátok rohannak majd a csehek, akik engem és titeket gyűlöltek, és benneteket meg vagyontárgyaitokat is kapzsi módon kifosztják. És tudjátok meg, hogy én, aki eddig is kedveltelek benneteket, most is szívem mélyéből kedvellek, miattatok gyötör a legnagyobb gond, és az engem bágyasztó betegséggel és egyéb ügyekkel nem törődve, éjjel-nappal csupán a ti megszabadításotokra gondolok. Meg is találtam a ti megmenekülésetek bizonyos útját, s ezen az úton, azt hiszem, épségben visszaadhatlak benneteket otthonaitoknak.

▼ Zsigmond császár és király a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488

Holnap szakállamat és hajamat rendbe hozva, ősz fejemet koszorúval díszítve helyeztetek el egy gyaloghintóban, császári trónusomon ülve velem együtt vonuljatok végig a város közepén, és vigyetek ki engem magatokkal együtt azok közé, akik véretekre szomjúhoznak.»

Ezek után a szavak után a császár szeméből előtörték a könnyek, és végigfolytak az arcán. A magyaroknak tetszett a császár jóindulatú tanácsa. Amikor az elkövetkező éjszaka sötéttségét – ami a csillagokat fényesebbé teszi – a felkelő nap szétoszlatta a palota csúcsait előntve ragyogó titáni fényével, a magyarok, miután az útra szükséges dolgokat előkészítették, mindenben a császár tanácsa szerint jártak el. És amikor az öreg uralkodót tiszteletreméltó ősz hajával, zöld koszorúval feldíszítve végigvitték a városon, mindkét nem ifjai és vénei összesereglettek mindenfelől, és térdhajtással meg szíves üdvözlő szavakkal tisztelték meg. Ő pedig körülhordozván tekintetét, csupán császári fejének meghajtásával felelt nekik.

Prága városából tehát kijutott, de óhajtott hazájába már nem érkezhetett meg. Amikor Znaimba, Morvaország egy városába érkezett, az Úrnak ezernégyszázharminchetedik esztendejében, a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának ünnepén, életének hetvenedik esztendejében, uralkodását illetően pedig: magyar királyságának tizenhetedik, római királyságának ötvenedik, császárságának pedig ötödik esztendejében befejezte életét. Utóbb aztán övéinek bőséges siránkozása közepette Magyarországra szállították, és a váradi székesegyházban, elődeihez hasonló tisztelettel eltemették.”³⁸

A történeti összefoglalások között említést érdemel Pietro Ransano lucerei püspök (1428–1492) 1489–1490 között írt, Mátyás királynak ajánlott, lényegében Thuróczy János krónikáját kivonatoló *Epithoma rerum Hungararuma*, de ebből a műből Tinódi aligha hasznosíthatott túlságosan sokat.³⁹ Szerzője ugyanis pusztán általánosságban informált a császár halálának helyszínéről: „Morvaországban halt meg, mely terület a magyar

38 „...Qui postmodum suorum non sine uberrimo fletu, in Hungariam portatus, et in ecclesia Waradiensi honorifice suorum predecessorum adinstar traditus est sepulture...”
Kiadása: THURÓCZI 1985–1988, I., 231:26–31. Magyar nyelvű fordítása: THURÓCZY János: *A magyarok krónikája*. Az 1488-ban Augsburgban nyomtatott, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött ősnymtatvány színezett fametszeteinek hasonmásával illusztrálva. Ford.: HORVÁTH János. (Bibliotheca Historica) Budapest 1978, 361–362.

39 A díszkódex: Budapest, OSZK, Kézirattár, Cod. Lat. 249. [Nagyszombatban kinyomtatott példánya 1579-ből: RMNY 444.]

királyok fennhatósága alatt állt.”⁴⁰ Szilády Áron föltételezése szerint Tinódi ismerhette Antonio Bonfini – részben szintén Thuróczy leírására támaszkodó (a halál napja, az uralkodás éveinek felsorolása) – összefoglalását is. A probléma csupán annyi, hogy a legkorábbi kiadások, amelyeket Tinódi egyáltalán ismerhetett, az ország határain kívül jelentek meg a német olvasóközönség számára.⁴¹

„Zsigmond halála után a korábban kijelölt követek a végrendeletet tartalmazó iratokkal Csehországba sietnek, nehogy halála miatt valami lázadás törjön ki. Albert és hitvese, Erzsébet, a tetemet Magyarországra hozzák, és a király testével együtt viszik a fogoly császárnét is, az emberi nyomorúság szánandó látványaként. Midőn először Pozsonyba érkeztek, a falvakból és városokból mindenfelől gyászoló magyarok járultak elébük, sírdogáltak, és zokogásukkal dagasztották a lány meg a vő könnyáradatát, a királyné bilincsei is mély szánalmat váltottak ki. Valamennyiük számára egyedüli vigaszként az új király megválasztása szolgált, akit mindenki a legjobbnak jövendőlt. Azt remélték, hogy a királyválasztó országgyűlés nézeteltérés és vitatkozás nélkül zajlik le, hiszen Albert ereit már mindenki ismerte, de mégis sírva fakadtak, mikor eszükbe jutott a legkegyelmesebb Zsigmond királynak, mindnyájuk jótevőjének temetése. Azt mondták, nem lehet érdemeihez méltó gyásszal leróni a végtisztességet. A pozsonyiak méltón fogadták a testet, megadták a tisztességet, és nyilvános gyásszal siratták a magyar nemzet legkegyelmesebb atyját. Aztán Budára vitték, majd – amint még életében meghagyta – Váradra, mert az isteni László szellemét mindig tisztelte. A köznép és az előkelők népes tömege előtt végbement a gyászszertartás, és végrendelete szerint László bazilikájában helyezték el. Azután Albertet kikiáltották, és ő feleségével meg a nemesi sokasággal együtt a királyválasztó országgyűlésre sietett. Erről ennyit.”⁴²

40 RANSANUS 1977, Index XXI. Magyar nyelvű fordítása: PETRUS RANSANUS: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Ford., bev., jegyz.: BLAZOVICH László – SZ. GALÁNTAI Erzsébet. (Bibliotheca Historica) Budapest 1985, 160.

41 Az egyik 1543-ban jelent meg Bázelen Brenner Márton kiadásában a Winternyomdában. [RMK III. 344.] A másikat ugyancsak Bázelen adták ki 1545-ben fametszetekkel illusztrálva (Budapest, OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 1734.). [Történelem – kép... 2000, 290 (IV–9. sz.)]

42 Kulcsár Péter fordítása: BONFINI 1995, 564. Latinul: *Rerum Ungaricarum Decades...* 3.3.351–359. „...Post fatum igitur Sigismundi legati, qui dudum destinati fuerant, in Bohemiam cum testamenti tabulis properant, ne quid ob eius obitum novitatis oriatur. Albertus et Elisabetha coniunx in Ungariam corpus deferunt unaque cum regio corpore imperatricem captivam abducunt miserabile humane miserie spectaculum. Cum

- ▼ Albert király a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488

Oláh Miklós (1493–1568) 1536-ban írt *Hungaria* című műve sem zárható ki a Tinódi által ismert historiográfiai művek sorából, bár ő szintén csak néhány lakonikus megjegyzésre szorítkozott idevonatkozóan. Fontos viszont azon közlése, miszerint Zsigmond síremléke éppen olyan híres volt, mint Szent Lászlóé: „...kelet felé van Várad városa, püspöki székhely székesegyházzal, híres benne Szent László király csodáktól ragyogó híru sírja és a Zsigmond császáré; nyughelye mellett éjjel-nappal, a császár alapítványa szerint, Dávid zsoltárait éneklik az egymást váltó énekesek.”⁴³

Pisonium primo descenderet, e pagis et oppidis undique lugubres Ungari occurebant, ultro miserabantur et comploratu filie generique lacrimas augebant, quin et ingentem regine vincula commiserationem excitabant. Unicum omnibus solacium occurebat novi regis electio, quem optimum futurum omnes augurabantur. Comitia regia sine ulla controversia et contentione futura sperabant, quando sat omnibus Alberti virtus explorata fuerat, sed, cum de Sigismundi pientissimi regis et de omnibus optime meriti funere cogitabant, in fletum decidebant. Nullum mestissimum exequiarum honorem huic pro dignitate persolveri posse predicabant. Pisoniani corpus honorifice excepere, persolvere postero die iusta et patrem Ungarice gentis pientissimum publico funere complorarent. Corpus deinde Budam devectum atque, veluti vivens ipse legarat, Varadinum detulere, quando divi se Ladislai numini semper addixerat. Cum ingenti populorum procerumque frequentia elatum funus et in Ladislai basilica ex testamento conditum. Mox, postquam conclamatum est, Albertus cum uxore ceteraque nobilium turba ad regalia comitia festinarunt. De his hactenus. ...” BONFINI 1936–1976, III., 75–76.

43 „...infra quae orientem versus est Waradinum, sedes Episcopi ecclesia cathedrali, sepultura divi Ladislai regis miraculis clari et Sigismundi imperatoris inclyta, in qua die noc-

Szinte minden nagyobb középkori zarándokhelyen, így alighanem a váradi búcsújáró helyen is nyilván elő-előfordultak negatív jelenségek: az ereklyékkel, a befolyt pénzbevételekkel, adományokkal való esetleges visszaélések. Ezek híre Szkhárosi Horvát András 1549-ben írt, *Panasza Krisztusnak* című versének Szent László sírjára vonatkozó, élesen elítélő sorai nyomán terjedt el a kortárs protestáns irodalomban.⁴⁴ Az elhíresült bíráló strófáknak a reminiscenciái sejlenek föl Tinódinál is, amikor a Zsigmond temetési szertartásán asszisztáló, verítékező kövér nyakú, a sok „pendülő” arany forintot bezsebelő barátokról írt szatirikusan.

Tinódi életrajzából köztudomású, hogy sokat és sokfelé utazott az országban. Több főúri könyvesházban is megfordulhatott, közülük kettőt alaposabban megismerhetett. Enyingi Török Bálint szigetvári udvarában,⁴⁵ ahol 1534–1543 között időzött, amint ez *Judit asszon históriájának* utolsó strófájából (415–416. sorok) kiderül, a *Bibliát* forgatta.⁴⁶ Mindmáig él egyes kutatók között az a megalapozatlan hipotézis, miszerint Tinódi az 1537-ben Sárvár-Újszigeten nyomdát alapító⁴⁷ Nádasdy Tamás (1498–1562) sárvári humanista udvarában huzamosabb időt töltött volna. Egyes föltételezések szerint 1544-től, illetve 1547–1548 között tartózkodott a sárvári várban.⁴⁸ Ebből logikusan következhetne, hogy a folsorolt történeti

tuque ex eiusdem caesaris fundatione psalmi Davidici ad eius tumbam mutatis per vices personis concinuntur.” Kiadása: OLÁH 1938, 27. Magyar nyelvű fordítása: OLÁH Miklós: *Hungária*. Előszó, jegyz.: SZIGETHY GÁBOR, ford.: NÉMETH Béla. (Gondolkodó magyarok) Budapest 1985, 66.

44 *Régi Magyar Költők Tára*. II. (Budapest 1880.) 159., 226. A sokat idézett sorok hatásáról: KERNY Terézia: „Sanctitatis et marialis trophaeo laudissimus heros” (A Szent László-tisztelet a török és a protestantizmus árnyékában 1526–1631) – Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája (1093–1630). [K. T. tervezte a téma kidolgozását.]

45 Enyingi Török Bálint. Szerk.: BESSENYEI József. Budapest 1994.

46 „(...) Ezt szörzötte az Anthimus szigetben
Tinódi Sebestyén deák könyvében
Bibliából kiszedte egy kedvében
Terek Bálintnak házában éltében.”

47 V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisaftó korában 1473–1800*. Budapest 1999, 37–40.

48 Naszádos István írt először arról, hogy Tinódi 1544–1548-ban Sárváron tartózkodhatott. (Naszádos István: Tinódi rövid életrajza és énekeinek történeti háttere. In: *Tinódi-Emlékkönyv*. Összeáll., bev., jegyz.: HORVÁTH István Károly – Naszádos István. Sárvár 1956, 66.) Hipotézisét a későbbi kutatás sem kérdőjelezte meg: SZAKÁLY Ferenc: Igaz történelem – versben és énekben elbeszélve (Tinódi Sebestyén élete és életműve). In: TINÓDI Sebestyén: *Krónika*. S. a. r.: SUGÁR István, bev.: SZAKÁLY Ferenc. Budapest 1984, 50–53.; SZAKÁLY Ferenc: Sárvár mint helyi kulturális központ. In: *Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés. Sárvár, 1998. szeptember 10–11*. Szerk.: SÖPTEI István. (Nádasdy

műveket a gróf könyvtárában olvashatta. Mindezen elképzeléseket azonban egyelőre inkább megingatni, mintsem megerősíteni látszanak a negatívumok: a Tinódi halálát megelőző sárvári tartózkodásáról nem maradtak fenn konkrét adatok. Lakóhelyén, Kassán is hozzájuthatott e történeti forrásmunkákhoz, de erre nézve csupán a Tinódi halála utáni évekből állnak rendelkezésre dokumentumok.⁴⁹

Szilády Áron már 1881-ben fölfigyelt arra, hogy „az 1157. sortól végig tartó szakaszt egészen más hang jellemzi, mint melyen a krónika írva van. Tinódi híven ragaszkodott forrásaihoz s az események előadását a történetírók kimért, komoly elbeszéléséhez szabta. Valószínű, hogy a végső szakaszon is, az 1169. sorban forrásul idézett ének humora érzik. Tar Lőrinc pokolbeli útjáról szóló egykori énekünkről eddig mit sem nyomozhattunk ki. A jövőnek van – ha van – fenntartva, hogy felfedezze.”⁵⁰

E „felfedezés” irányába csupán néhány éve tett bátortalan lépést a kutatás. A Tar Lőrinc pokoljárását elbeszélő függelékét Marosi Ernő vizsgálta 2002-ben, aki fölfigyelt arra (anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonított volna neki), hogy a nevezett strófák legközelebbi *képzőművészeti* párhuzamai Eberhard Windecke bécsi illusztrált memoárjában láthatók.⁵¹ A purgatóriumtörténetet megelőző rész egyes mozzanatai, például az ülve történő fölgravatolás szokatlan módja úgyszintén ebben az emlékiratban olvasható csupán. Elképzelhető, hogy a *Zsigmond-történet* vonatkozó sorai Windecke szövegén keresztül szűrődhettek át, ma még kiderítetlen módon. A két mű tehát valamiképpen összefügghet egymással, ám a közöttük lévő esetleges kapcsolat még tisztázásra vár.

Ferenc Múzeum Kiadványai, 3.) Sárvár 1999, 66.; BARTÓK István: A Nádasdy-mecenatúra hatása az irodalmi gondolkodásra. (Szempontok Sylvester János Grammatica Hungarolatínájának vizsgálatához.) In: Uo. 117–130.; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Tinódi-kronológia (Életrajz és kultusz). In: *Tinódi Sebestyén...* 2008, 309–360. Halála előtti odautazása és temetkezési helyének kiválasztása is arra enged következtetni, hogy lehetett valamilyen korábbi kötődése Sárvárhoz.

49 *Kassa város olvasmányai 1562–1731.* S. a. r.: GÁCSI Hedvig – FARKAS GÁBOR – KEVEHÁZI Katalin – LÁZÁR István Dávid – MONOK István – NÉMETH Noémi. Szerk.: MONOK István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 15.) Szeged 1990, passim.

50 *Régi Magyar Költők Tára* i. m. (1. j.) 486.

51 MAROSI Ernő: Tar Lőrinc pokolbeli látomásának ikonográfiája Tinódi szerint. In: *Tanulmányok és műfordítások Zemplényi Ferenc 60. születésnapja tiszteletére.* Szerk.: BÁNKI Éva – TÓTH Tünde. *Palimpszeszt* 17. szám. 2002. <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/52.htm>.

▼ SZÓBELI HAGYOMÁNYOK

Bár Tinódi igen széles irodalmi műveltséggel rendelkezhetett, nem kétséges, hogy a *Zsigmond-históriára* meghatározó lehetett az oralitás útján terjedő hagyomány is, azaz a narratíva egy részét szóbeli információk alapján rekonstruálhatta.

A váradi székesegyházban megrendezett legutolsó, s egyben a legpompázatosabb uralkodói temetés szertartása ugyanis csakhamar egy legendaképződést indíthatott el (a szintén izgalmas Tar Lőrinc pokoljárásával együtt). A megrázó, fölemelő, magasztos esemény megragadta az oda-zarándoklók képzetét és kíváncsiságát, s leginkább foglalkoztatta őket. Kevésbé közismert, hogy a Boldogságos Szűzről elnevezett székesegyházban, Zsigmond végakaratanak megfelelően naponta kellett zsolozsmázni a sírjánál. Ez a rendelkezés is közrejátszhatott abban, hogy személyét igen rövid időn belül egyfajta aura övezze. 1437-től 1565-ig, tehát közel százharminc évig ápolták Zsigmond emlékét a váradi székesegyházban, akit, mint e költeményben is olvasható, már-már szentként tisztelhettek László király mellett – az egyházszakadást megakadályozandó diplomáciai lépései miatt, továbbá azért, mert a székesegyházat gazdag adományokban részesítette. Erről a sajátos, részleteiben sajnos még feltáratlan (feltárhatatlan) helyi kultuszról azonban hallomásból tudomása lehetett Tinódinak, s föl is használta azt.

A tanulmány elején jelzett problémákra, nevezetesen, hogy Tinódi Thuróczy *Chronica Hungarorum*-án kívül még milyen egyéb irodalmi, illetve szóbeli forrásokra támaszkodhatott, ezekhez hol jutott hozzá, milyen könyvesházakban olvashatta, valamint hogy konkrétan milyen célból írta meg históriáját, kinek szánta, továbbra sincs bizonyítható válasz. Ezekre a fölvetett homályos kérdésekre a válasz – Szilády Áron szavait idézve – „a jövőnek van fenntartva”. „Tinódi Sebestyén már megvetvén e halandó zenét, elment az odafönt valókhöz, hogy ott az angyalok között sokkal jobbat tanuljon; őt e hó utolsó előtti napján helyeztem a sárvári atyák mellé.”⁵²

52 Perneszy György levele Nádasdy Tamáshoz. Sárvár, 1556. január 31. (Budapest, MNL OL, E 185. Archivum familiae Nádasdy.) Kiadása: KÁRFFY Ödön: Tinódi Sebestyén halála. *Századok* 42 (1908) 275.; „*Szerelmes Orsikám*” A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése. Vál., ford., szöv. gond., jegyz.: VIDA Tivadar, utószó: GRYNÆUS Tamás. (Magyar Levelestár) Budapest 1988, 140., 105. levél.

Tinódi 1556-ban halt meg Sárvárott.⁵³ Szimbolikus értékkel bír, hogy éppen abban az esztendőben, amikor kezdetét vette a váradi püspökség végső pusztulása. Ekkor távozott az élők sorából utolsó ténylegesen működő főpapja, Zabardy Mátyás is. Varkocs Tamás a tiszántúli megyék nemességével és jobbágyaival elfoglalta Váradot, hogy megszerezze Izabella királyné számára. Ellencsapásként I. Ferdinánd csapata viszont fölgyújtotta a várost.⁵⁴ Az áldatlan belpolitikai és egyházi helyzet miatt a székesegyház kincseinek egy részét Ecsedre menekítették. A következő évben a székeskáptalan tagjai elhagyták a várost.⁵⁵ Alig tíz év múlva, 1565-ben a fanatikus protestánsok összetörték a székesegyház síremlékeit. Bár dühük elsősorban Szent László sokszor megénekelt pompás sírja ellen irányult, a vandál sírgyaláásnak Zsigmond síremléke is áldozatul esett, amelyet – sajnos – Tinódi költeménye sem tudott értelmezhetően fölidézni. Helyette viszont olyan historiográfiai, irodalom- és kultusztörténeti kapcsolatokra irányította rá a figyelmet, amelyeket a közeljövőben érdemes volna alaposabban föltárni. A krónika tüzetes interdiszciplináris vizsgálata azzal a hozadékkal is járhatna, hogy pontosabb képet alkothatnánk Tinódi műveltségéről, intellektuális törekvéseiről.

Zsigmond király halála, temetése és „síremléke” Tinódi Sebestyén
Zsigmond király és császárnak krónikája című költeményében.
 In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika.*
A 2006. évi budapesti és a kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai.
 Szerk.: Csörsz RUMEN István. Kolozsvár, Kriterion, 2008. 143–159.

53 KÁRFFY Ödön: Tinódi Sebestyén halála. *Századok* 42 (1908) 275.

54 BALÁS Margit: *A váradi várkapitányok története.* Nagyvárad 1917.

55 MIKÓ–MOLNÁR 2003, 303–318.

Kerny Terézia (1957–2015) művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetének tudományos munkatársa, gyűjteményvezetője Budapesten, pontosabban Óbudán született, és itt élt mindvégig, a hatalmas fővárosnak ebben az – önálló arcát egyre inkább elveszítő – részében. Tősgyökeres óbudai volt mégis – ezt gyakran hangsúlyozta –, s az maradt a lakótelepi ház kilencedik emeletén is. Ebben a városrészben éltek a szülei, és az általános és középiskolát is itt végezte. Az érettségi után, 1976 és 1982 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának művészettörténet–régészet szakán tanult tovább. Diplomáját 1982-ben kapta meg. László Gyula hallgatójaként, majd tanítványaként kezdett el foglalkozni Szent László király középkori és kora újkori ábrázolásaival, történetükből írta művészettörténeti szakdolgozatát. Doktori disszertációjának is ez lett a tárgya (*Szent László kultusza és ikonográfiája a nagyszombati zsinatig [1192–1631]*); a disszertációt 1989-ben védte meg. Évtizedeken át foglalkozott kedves témájával; számtalan tanulmánya jelent meg, és lassan-lassan körvonalazódott az a nagyszabású monográfia, amelyet annyira vártunk, s amely végül lezáratlanul maradt.

Megadatott neki, hogy egész életében egyetlen munkahelye legyen, ahol igazán otthonosan érezte magát. Rögtön az egyetem elvégzése után, 1982-ben került a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának – később Intézetének – könyvtárába. Komoly eredményekkel ékes akadémiai pályafutását nem független kutatóként kezdte. Hat évig dolgozott a könyvtárban (az állományt nála jobban kevesen ismerték), majd – féléves „belső” ösztöndíját letöltve a Magyar Nemzeti Galéria Régi Művészeti Osztályán, Mojzer Miklós keze alatt – 1988-ban visszatérve az Intézetbe a Régi Magyar és a Topográfiai Osztály tudományos munkatársa lett. A tervezett középtopográfia-sorozatot előkészítő, évekig futó gyűjtőmunkából bőven kivette a részét (Fejér, Komárom és Veszprém

megye városaiba, falvaiba járt rendszeresen kiszállásokra); a két megjelent kötet – *Fejér megye művészeti emlékei* (1998) és *Székesfehérvár* (2009) – igen sokat köszönhet a szorgalmának, áldozatkészségének. Jó választás volt az is, amikor 1996-ban kinevezték a Levéltári Regeszta-gyűjtemény vezetőjének. Egy percgig sem tekintette posztját alibiállásnak. Amikor rá háramlott e nagy múltú – az 1950-es években megalapozott – gyűjtemény gondja, igazi custosként, szinte muzeológusi alázattal látott a munkához. Nemcsak végigszámozta az évtizedekkel korábban összegyűjtött, oly könnyen elkallódó cédulákat, több tízezer darabot, hanem még a dobozokat, a fiókokat is kitakarította – sohasem hallottam tőle közben, hogy nem ezért szerezte a diplomáját –, majd később ugyanezzel az elszántsággal és találfékonysággal végezte a szellemi munkát, a gyűjtemény fondjegyzékének sajtó alá rendezését is (2001). Ha mindeközben olyan cédula ment át a kezén, amelyről tudta, hogy valakinek a kutatásaihoz jól illeszkedik, nyomban eljuttatta hozzá az adatot. 2005-ben megkapta feladatul a Fényképtár vezetését is, ami még több adminisztratív munkával járt.

2012-ben rábízta az Intézet folyóiratának, az *Ars Hungaricának* a főszerkesztését is. Ez már igazi kitüntetésnek számított. Ezt sem tekintette azonban *sine curának*, jóllehet igazán megtehethte volna, a tematikus számoknak ugyanis saját szerkesztője volt. A főszerkesztéssel járó szellemi és morális problémák súlyát egyaránt magára vette. Amikor bekapcsolódott a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat munkájába (szakosztálytitkárként), ugyanilyen lelkesedéssel, ügyszeretettel szervezte a Társulat programjait. Felújította a „műemléki séták” régi hagyományát és kezdetét vette az *Óbudai séták* sorozata, amelynek útvonalát mindig Ő tervezte meg, amelyen végigkalauzolta a társaságot, beszerelve vezetőnek a szakterületek kiválóságait, kinyitvatva a templomokat, iskolaépületeket, múzeumokat.

Minden rábízott feladatot komolyan vett. Az állandó tenni vágyás, a dolgok jobbá, teljesebbé tételének igénye mögött soha nem a címek és rangok keresése bujkált, nem az érvényesülési vágy hajtotta őt. Kerny Terézia mindettől tökéletesen mentes volt; a legnagyobb természetességgel a tudományra tette föl az életét. Ebben a méltánytalanságok – érték azok is – sem tudták megingatni. Szeretett másokkal együtt, csapatban dolgozni; jó ügy érdekében mindig képes volt fellelkesíteni az embereket. Ennek egyik első eredménye a *Váradí kötöredékek* című kötet volt (1989). Kerny Terézia egyik nagyváradi kirándulása során – miközben igazi turista társai pihentek – a szokásos kíváncsiságától vezérelve átkutatta a püspöki palotát körülvevő parkot, és megtalálta ott azokat a Rómer Flóris ásatásá-

ból előkerült középkori és kora újkori kőfaragványokat, amelyeket a várad-i múzeum – a *Muzeul Țării Crișurilor* – éppen kiselejtezett. Az anyagot felmérni akkoriban nem volt veszélytelen vállalkozás; a kötetet végül munkahelye, az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja jelentette meg.

Kerny Terézia nem tartozott azok közé a kutatók közé, akik egyetlen cikket, közleményt csiszolgatnak évtizedeken át; folyamatosan jelen volt a szakmai közéletben: írt, szerkesztett, tudományt szervezett. Pályája elején szívesen írt recenziókat, életben tartva egy darabig ezt a köreinkben egyre inkább divatjamúlttá váló műfajt. Nem vetette meg tudománya népszerűsítését sem: az *Új Művészet* vagy a *BUKSZ* hasábjain is gyakran jelentkezett, képes albumok színvonalát emelte írásaival, és ha kellett, fellépett a legváltozatosabb konferenciákon. A legeldugottabb, legtávolabbi helyeken megjelenő kiadványokban is képes volt publikálni, kivált, ha barátai kérték. Élénken érdeklődött tudományunk múltja, történetének forrásai iránt is. Voltak kedvenc hősei, például Genthon István vagy Rómer Flóris. Együtt szerveztük a Rómer-konferenciát 2015 őszén, a nagy tudós születésének 200. évfordulóján. Lelkesedése nélkül a vállalkozás el sem indult volna. Borzasztó igazságtalanság volt a sorstól, hogy a konferencia tanulmányait közreadó, szép kötetet már nem vehette a kezébe. Váradra sem tudott leutazni, az ottani Rómer-emlékülésre, pedig nagyon hívták, várták volna. A „régiek” közül Genthonon és Rómeren kívül még Ipolyi Arnold, Myskovszky Viktor, Divald Kornél, Gerecze Péter hagyatékával, kutatástörténeti helyének tisztázásával foglalkozott. Róluk, tőlük sok dokumentumot tett ismertté. Megírta a középkori magyar uralkodók pecsétjei kutatásának és az Erdélyi Nemzeti Múzeum kolozsvári kőtárának történetét is. Szerteágazó érdeklődésének is volt köszönhető, hogy munkásságát a szűk művészettörténész-szakmán kívül is jól ismerték és igen nagyra becsülték.

Nyomtatásban megjelent műveinek hosszú bibliográfiáján végigtekintve jól látható, hogy folyamatosan és egyenletesen dolgozott. Részt vett az Intézet szakmai programjaiban, bibliográfiát gyűjtött, katalógustélt vagy tanulmányt írt, szerkesztett – mikor, mi kellett. Az utóbbi évtizedek nagy múzeumi vállalkozásaiban, a tudományos kiállítási katalógusokban – például a Magyar Nemzeti Galéria *Pannonia regia*- és *Történelem – kép*-kiállításainak (1994, 2000) vagy a Budapesti Történeti Múzeum *Mariazell és Magyarország*-kiállításának (2004) katalógusában – komoly szerepet vállalt. Az 1987-es Zsigmond-kiállítás katalógusában éppúgy megtalálni a nevét, mint a közel húsz évvel ké-

sőbbi, a 2006-os, nemzetközi Zsigmond-kiállítás stáblistáján. Időről időre nagyszabású, keresztény ikonográfiai tanulmányokat tett közzé. Ez a téma állt hozzá a legközelebb. A Szent László-kutatásokkal párhuzamosan, részben belőlük kiindulva számtalan cikket, dolgozatot publikált a középkori és barokk ikonográfia tárgyköréből: Szent István királyról, Szent Imre hercegről, Árpád-házi Szent Margitról, Szent Erzsébetről vagy Szent Mártonról, Szent Kálmánról. Ez életművének tekintélyes része. A szentek ábrázolásainak nyomon követése, kultuszuk elemzése a vallásos néprajz területére is átvezetett. Talán az egyre erősebb kötődés a szakrális témákhoz jelezte a kutatói pálya egyetlen komoly, karakteres változását.

Eredetileg az intézeti topográfiai munka során került szorosabb kapcsolatba a katolikus egyházi gyűjteményekkel. Ebből a találkozásból nagyszabású felmérő munka bontakozott ki, 1991-től kezdve. A főtitisztelendő urak, a Katolikus Gyűjteményi Központban Farkas Attila, majd Varga Lajos egyaránt sokra becsülték a tevékenységét; Pálos Frigyes a váci egyházmegyében nemkülönben. Megbízta benne; biztosan tudták azt is, mennyi önzetlen szeretet lakozik a szívében. A legszorosabb kapocs a székesfehérvári püspökséghez fűzte. Konferenciák, kiállítások követték egymást, és a kötetek, katalógusok Kerny Terézia társszerkesztésével jelentek meg a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum gondozásában. A színvonalas konferenciakötetek sorozatát a *Mátyás király és a fehérvári reneszánsz* nyitotta meg, 2010-ben, a *Károly Róbert és Székesfehérvár* (2011), majd a *II. András és Székesfehérvár* folytatatta (2012). A negyedik konferencia Szent László király alakját választotta témájául, a kötet szerkesztését azonban már nem tudta befejezni. A kiállítások első darabja a *Szent Imre 1000 éve* volt (2007), a második az *István, a szent király* címet viselte (2013). Utóbbit az MTA Művészettörténeti Tudományos Bizottsága *Opus mirabile*-díjjal tüntette ki. Nemcsak szerkesztette a tudományos katalógusokat, hanem részt vett az anyag válogatásában, rendezésében is. Temetésén, a Fiumei úti sírkertben – ahol hatalmas tömeg gyűlt össze –, személyesen a székesfehérvári megyéspüspök, Spányi Antal búcsúztatta. A gyászmisét a Szent István-bazilikában ugyanő mondta, Farkas Attila, a Katolikus Gyűjteményi Központ egykori vezetőjének asszisztenciájával. Az Egyház tudta, kit vesztett.

*

2016 elején a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Művészettörténeti Intézetének vezetősége úgy gondolta, hogy kötetet állít össze Kerny Terézia régebben megjelent tanulmányai-ból, és e sorok íróját bízta meg a szerkesztéssel. Kiindulópontként az a rövid lista szolgált, amelyet még a Szerző állított össze saját műveiből, amidőn egyszer régen fölvetődött, hogy önálló tanulmánykötetet adhat ki. Ezt most sikerült kibővíteni. Arra törekedtünk, hogy a tanulmányok az egész életpályát reprezentálják: a magyar szent királyok – különösen Szent László király – ikonográfiáját és kultuszát, a magyar szenteket és a régi magyar uralkodókat. Kerny Terézia ikonográfiai érdeklődése szerte-ágazó volt: a magas művészet emlékeitől a néprajzi tárgyakig minden ér-dekelte, a középkortól a XIX. századig valamennyit képes volt rendszer-ben látni és megérteni. Ez is olyan vonása a tudós pályájának, amit példa-ként szeretnénk felmutatni. Kihagytuk a mostani vállalkozásunkból a Szent László király ikonográfiájának korpuszát. Ennek elkészítése egész pályáját végigkísérte, ám végül sajnálatos módon befejezetlenül maradt. Ennek kiadása még hátra van.

A tanulmányok szövegén csak annyit változtattunk, amennyi a szer-kesztés során szükséges volt. A jegyzeteket egységesítettük, ami – tekint-ve a különböző megjelenési helyeket – nem volt egyszerű feladat. A láb-jegyzetek szövegébe néhány helyen szögletes zárójeles pótlásokat illesz-tettünk. Ezek olykor segítik az olvasót a további tájékozódásban, olykor – ritkábban – olyan kiegészítéseket tartalmaznak, amelyek – új eredmények lévén – a Szerző eredeti mondandóját módosíthatják. A lassú avulás a tu-dományos kutatás velejárója, és akkor van igazán baj, ha nem következik be. Kerny Terézia témái azonban soha nem bizonyultak érdektelennek.

A tanulmányok eredeti illusztrációi nem voltak mindig bőségesek, sőt, akadt köztük teljesen illusztrálatlan is. Ezen változtattunk; reményeink szerint a most közölt reprodukciók jól nyomon követhetővé teszik a Szerző mondandóját. Összegyűjtésük során tapasztaltuk meg ismét azt, hogy a Szerzőt mennyien és mennyire szerették. Elég volt a nevét kimondani, és minden kolléga azonnal segített. Szeretnénk e helyütt is hálás köszönetet mondani a Magyar Nemzeti Galériában Boda Zsuzsannának és Poszler Györgyinek (Régi Magyar Gyűjtemény), Pálincás Rékának (Adattár), Föl-di Eszternek (Grafikai Gyűjtemény), a Nemzeti Múzeumban Gödölle Má-tyásnak (Történelmi Képcsarnok), az Országos Széchényi Könyvtárban Farkas Gábor Farkasnak és Varga Bernadettnek (Régi Nyomtatványok Tára); Tasnádi Zsuzsának (Néprajzi Múzeum), Takács Imrének (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet), Lővei Pálnak, Deklava Lillának és Hátori Pé-

ternek, valamint különösen Makky Györgynek (MTA BTK Művészettörténeti Intézet), továbbá Smohay Andrásnak (Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum), Kiss Melindának és Nemes Andrásnak (Soproni Múzeum), Kontsek Ildikónak és Mudrák Attilának (Keresztény Múzeum). Szeretnék végül köszönetet mondani a kötet gondos szerkesztéséért az MTA BTK TTI tudományos információs témacsoportjának, Kovács Évának, Horváth Imrének, Villás Valériának és mindenekelőtt Kocsis Gabriellának, aki a képek válogatásában, beszerzésében, előkészítésében elmondhatatlanul sokat segített.

Őszintén remélem, hogy az a megbecsülés és szeretet, ami Kerny Teréziát – az önzetlen szeretet tiszta példáját – életében széles körben övezte, ennek a kötetnek a lapjaira is átsugárzik.

Mikó Árpád

FÜGGELÉK

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

INTÉZMÉNYEK

BTM	Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
DL	Diplomatikai Levéltár
DF	Diplomatikai Fényképtár
KÖH	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
MNG	Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MOB	Műemlékek Országos Bizottsága
MTA	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek, Wien
SM	Soproni Múzeum
SZM	Szépművészeti Múzeum, Budapest

RÖVIDÍTVE IDÉZETT IRODALOM

- ACSÁDY 1887
ACSÁDY Ignác: *Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608.* (A magyar nemzet története, V.) Budapest 1887.
- AGGHÁZY 1959
AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon.* I–III. Budapest 1959.
- BÁLINT 1977
BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából.* I–II. Budapest 1977.
- BALOGH 1872
Beatissima Virgo Maria Mater Dei, quo Regina et Patrona Hungarorum historico-pragmatice-adumbravit Augustinus Florianus BALOGH DE Nemcsicz parochus Kocs-kóczensis. Agriae 1872.
- BALOGH 1934
BALOGH Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok. *Erdélyi Múzeum* 39 (1934) 108–136., 273–340. (Önállóan: *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 71. Cluj-Kolozsvár 1934.)

BALOGH 1940

BALOGH Jolán: Mátyás király ikonográfiája. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*. I–II. [Szerk.: LUKINICH Imre.] Budapest 1940, I., 435–548.

BALOGH 1966

BALOGH Jolán: *Művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest 1966.

BALOGH 1982

BALOGH Jolán: *Varadinum – Várad vára*. I–II. (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2.) Budapest 1982.

BARLAY 1986

BARLAY Ö. Szabolcs: *Romon virág. Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*. Budapest 1986.

BARNA 1992

BARNA Gábor: A Szent László-kultusz Magyarországon és Európában. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Szerk.: MAGYAR Kálmán. Kaposvár 1992, 107–116.

BARTONIEK 1940

EMMA BARTONIEK: *Codices manu scripti latini, I. Codices latini medii aevi*. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának címjegyzéke, XII.) Budapest 1940.

BARTONIEK 1975

BARTONIEK EMMA: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Kézirat gyanánt. Sajtó alá rendezte: RITÓÓK Zsigmondné. Budapest 1975.

BENDA 1970

BENDA Kálmán: Habsburg politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle* 13 (1970) 404–427.

BENKŐ–SZÉKELY 2008

BENKŐ ELEK – SZÉKELY ATTILA: *Középkori udvarház és nemesség a Székelyföldön*. Budapest 2008.

BENKŐ–UGHY 1984

BENKŐ ELEK – UGHY ISTVÁN: *Székelykeresztúri kályhacsempék*. București 1984.

BIRÓ 1932

BIRÓ JÓZSEF: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest 1932.

BIRÓ 1941

BIRÓ JÓZSEF: *Erdély művészete*. Budapest 1941.

BOGYAY 1986

BOGYAY TAMÁS: A bántornyai falképek donátorairól. *Ars Hungarica* 14 (1986) 147–158.

BONFINI 1936–1976

ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Ungaricarum decades*. I–IV. Ediderunt: Iosephus FÖGEL – Béla IVÁNYI – Ladislaus JUHÁSZ. (IV/2.: Margarita KULCSÁR – Petrus KULCSÁR.) (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XV.) Lipsiae–Budapest 1936–1976.

BONFINI 1995

ANTONIO BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Ford.: KULCSÁR Péter. Budapest 1995.

BOSSÁNYI 1916

Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. VI. Kelemen pápa 1342–1352. Összegejtötte és földolgozta: BOSSÁNYI ÁRPÁD. Budapest 1916.

BOSSÁNYI 1918

Regesta Supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak, II. VI. Ince pápa 1352–1362., V. Orbán pápa 1362–1370., VII. Kelemen ellenpápa 1378–1394. Összegyűjtötte és földolgozta: BOSSÁNYI Árpád. Budapest 1918.

BRÜSZTLE 1874, 1876, 1879, 1880

Josephus BRÜSZTLE: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis...* I–IV. Quinque-Ecclesiis, 1874–1880.

BUNYITAY 1883–1884

BUNYITAY Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. I–III. Nagyvárad 1883–1884.*

BUNYITAY–MÁLNÁSI 1935

BUNYITAY Vince: *A váradi püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában (1566–1780). A váradi káptalan megbízásából sajtó alá rendezte, kiegészítette és jegyzetekkel ellátta: MÁLNÁSI Ödön. Debrecen 1935.*

CENNERNÉ WILHELMB 1960

CENNERNÉ WILHELMB Gizella: *Képzőművészeti bibliográfia. In: Árpád-kori és Anjou levelek. XI–XV. század. S. a. r.: MAKKA László – MEZEY László. (Nemzeti Könyvtár) Budapest 1960, 394–414.*

Chronicon Dubnicense 1884

Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, Chronicisque Vinodobonensi Picto et Budensi accurate collatum. Recensuit et praefatus est M[athias] FLORIANUS. Quinque-Ecclesiis 1884.

CIFKA 1978

CIFKA Péter: *A pályakezdő Ferenczy István. In: Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk.: ZÁDOR Anna – SZABOLCSI Hedvig. Budapest 1978.*

CNH

RÉTHY László: *Corpus nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár. I–II. Budapest 1899–1907.*

Codex Diplomaticus...

FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. 1–42. Budae 1829–1844.*

CSEERNÁK 1934

CSEERNÁK Béla: *A református egyház Nagyváradon 1557–1660. Nagyvárad 1934.*

DAP

Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai. 1–3. füzet. Az anyagot gyűjtötte GYÉRESSY Béla. Szerk.: TÓTH Melinda. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai, X., XIII., XIV.) Budapest 1975, 1976, 1978.

DEÉR 1931

DEÉR József: *A magyar–horvát államközösség kezdetei. In: Jancsó Benedek Emlékkönyv. Szerk.: ASZTALOS Miklós. Budapest 1931, 97–108.*

Dürer és kortársai... 2005

Dürer és kortársai. Művészóriások óriásműszetei. I. Miksa császár diadala. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2005. július 1. – október 9. A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: BODNÁR Szilvia. Budapest 2005.

A domonkos rend Magyarországon 2007

A domonkos rend Magyarországon. Szerk.: ILLÉS Pál Attila – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 3.) Piliscsaba–Budapest–Vasvár 2007.

ENDRŐDI 2000

ENDRŐDI Gábor: Szent István I. Miksa császár síremlékén. In: *Történelem – kép...* 2000, 196–220.

ENTZ 1959

ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház.* Budapest 1958.

EOE

Monumenta Comitania Regni Transylvaniae – Erdélyi Országgyűlési Emlékek. I–XXI. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest 1875–1898.

Erdély története három kötetben 1986

KÖPECZI Béla (főszerk.), MAKKAY László – MÓCSY András – SZÁSZ Zoltán (szerk.): *Erdély története három kötetben.* I–III. Budapest 1986.

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók...

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. Sajtó alá rendezte: BALÁZS Mihály – FRICSY Ádám – LUKÁCS László – MONOK István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26/1–2.) Szeged 1990.

Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából... I.

Erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából (1571–1613). Gyűjtötte és közrebocsájtja: VERESS Endre. I. kötet, 1571–1583. (Fontes Rerum Transylvanicarum, I.) Budapest 1911.

Erdélyi okmánytár... 1997

Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlése: JAKÓ Zsigmond. Budapest 1997.

Európa színpadán... 2009

Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez. Szerk.: MAROSI Ernő. Budapest 2009.

A ferences lelkiség hatása... 2005

A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerk.: ÓZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. 1–2. (Művelődéstörténeti Műhely. Rend-történet konferenciák, 1/1–2.) Budapest–Piliscsaba 2005.

FÜGEDI 1974

FÜGEDI Erik: *Uram királyom... A XV. század hatalmasai.* Budapest 1974.

GALAVICS 1986

GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet.* Budapest 1986.

GALAVICS 1987

GALAVICS Géza: *A magyar királyi udvar és a magyar késő reneszánsz képzőművészet.* In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest 1987, 228–248.

GALAVICS 1996

GALAVICS Géza: *A magyar királyok képmásai a 17–18. században.* (A Mausoleum metszetsorozata). In: *A középkori magyar királyok arcképei...* 1996, 13–19.

GALAVICS 2000

GALAVICS Géza: Ősök, hősök, szent királyok. Történelmünk és a barokk képzőművészet. In: *Történelem – kép...* 2000, 63–7

GENTHON 1959

GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl.* Budapest 1959.

GEREVICH 1938

GEREVICH Tibor: *Magyarország román kori emlékei.* (Magyarország Művészeti Emlékei, I.) Budapest 1938.

GOMBOS 1937–1938

Catalogus fontium Historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. Collegit... Albinus Franciscus GOMBOS. I–III. Budapestini 1937–1938. (Tomus IV. *Index.* Composuit Csaba CSAPODI. Budapestini 1943; *Index Chronologicus.* Conscriptit Geisa ÉRSZEGI. Budapest 2011.)

GYÖRFFY 1984

GYÖRFFY György: A magyar állam megszilárdulása. In: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* 1/2. Főszerk.: SZÉKELY György, szerk.: BARTHA Antal. (Magyarország története tíz kötetben) Budapest 1984, 893–1006.

HARSÁNYI 1938

HARSÁNYI András: *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt.* Budapest 1938.

HELTAI 1981

HELTAI Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* (Bibliotheca Historica) Budapest 1981.

HEVENESI 1737

Gabriel HEVENESI S. J.: *Ungaricae Sanctitatis indicia sive brevis quinquaginta quinque Sanctorum, Beatorum ac venerabilium memoria iconibus expressa...* Tyrnaviae 1737.

HEVENESI 1988

HEVENESI Gábor: *Régi magyar szentség, avagy ötvenöt magyar szent és boldog...* Nagyszombat 1737. A latin kiadás szövegét lefordította és átigazította: SINKÓ Ferenc. Budapest 1988.

HOFFMANN 1929/1992

HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofelek.* (1929) Az előszót, az új jegyzeteket írta és a kötetet szerk. WEHLI Tünde. Budapest 1992.

„Hol vagy István király?” 2006

„Hol vagy István király?” *A Szent István-hagyomány évszázadai.* Szerk.: BENE Sándor. Budapest 2006.

HOLL 1980

HOLL Béla: *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században.* Budapest 1980.

HUBAY 1938

HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.* Budapest 1938.

HUSZÁR 1979

Lajos HUSZÁR: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute.* Budapest 1979.

Husza József, a rajzoló gyűjtő... 2006

Husza József, *a rajzoló gyűjtő 1854–1934.* Szerk.: FEJŐS Zoltán. Budapest, Néprajzi Múzeum 2006.

Ipolyi Arnold emlékkönyv 1989

Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga. Szerk.: CSÉFALVAY Pál – UGRIN Emese. Budapest 1989.

Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei... 2002

Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk.: MIKÓ Árpád. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1.) Budapest 2002.

Jegyzőkönyv 1999

Árpád-házi Szent Margit legrégibb legendája és szentté avatási pere. Boldog Margit élet-története. Vizsgálat Margit Szűznek életéről, magatartásáról és csodatetteiről. Előszó: KLANICZAY GÁBOR, ford.: BELLUS Ibolya – SZABÓ Zsuzsanna. Budapest 1999.

Johannes Aquila... 1989

Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Tagungsbeiträge aus den Sammlungen des Landesdenkmalamts Budapest. Hrsg.: ERNŐ MAROSI. Budapest 1989.

JURKOVIĆ 1995

Miljenko JURKOVIĆ: A XII. századi magyar-horvát kapcsolatok egy példája – PROPRIO SVMPTV HANC TURRIM SANCTAE MARIAE VNGARIAE DALMATIAE CHROATIAE CONSTRVI ET ERIGI IVSSIT REX COLOMANUS. In: *Hrvatska / Mađarska. Stoljetne književne i likovno-umjetničke veze – Horvátország / Magyarország. Évszázados irodalmi és képzőművészeti kapcsolatok.* Szerk.: JADRANKA DAMJANOV. Zagreb 1995, 274–278.

JURKOVIĆ 2000

Miljenko JURKOVIĆ: Adalék a horvát-magyar románkori képzőművészeti kapcsolatok megismeréséhez. In: *Hrvatska / Mađarska / Europa. Stoljetne likovno-umjetničke veze – Horvátország / Magyarország / Európa. Évszázados képzőművészeti kapcsolatok.* Szerk.: JADRANKA DAMJANOV. Zagreb 2000, 328–339.

Kalauz... 1882

Kalauz az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállítás-hoz. Budapest 1882.

KARÁCSONYI 1924

KARÁCSONYI János: *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig.* I–II. Budapest 1924.

KARÁCSONYI 1926

KARÁCSONYI János: *Szent László király élete.* (Szent István Könyvek, 36.) Budapest 1926.

KARSAI 1938

KARSAI Géza: Szent István király tisztelete. In: *Szent István Emlékkönyv* 1938. III. 155–256.

KERNY 1989

KERNY Terézia: Királyi temetkezések a váradi székesegyházban. In: *Váradi kőtöredékek...* 1989, 159–167.

KERNY 1993

KERNY Terézia: „Keresztény lovagoknak oszlópa” (Művészettörténeti adalékok a kerlési ütközet ábrázolásához). In: LÁSZLÓ 1993, 213–226.

KERNY 1996

KERNY Terézia: László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórijából.* Szerk.: PÓCS ÉVA – VOIGT Vilmos. Budapest 1996, 175–197.

KERNY 2000b

KERNY Terézia: Szent László középkori tisztelete és ikonográfiája. In: HANKOVSKY Béla József O. P – KERNY Terézia – MÓSER Zoltán: *Ave Rex Ladislaus*. Budapest 2000, 30–39.

KERNY 2006

KERNY Terézia: László király ikonográfiája. In: MAMŰL VI. Budapest 2006, 411–453.

KERNY 2007

KERNY Terézia: Adalékok a pálos rend középkori Szent László-tiszteletéhez (1291–1630). In: *Decus solitudinis – Pálos évszázadok*. Szerk.: SARBAK Gábor. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák, 4/1.) Budapest 2007, 574–587.

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1990

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1156). I–II. 1289–1556. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta: JAKÓ Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok, 17.) Budapest 1990.

KERESZTURI 1806

Compendiaria Descriptio foundationis et vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadiensis. Concinnata per Josephum Aloysium KERESZTURI. I–II. Magno-Varadini 1806.

KLANICZAY 1986

KLANICZAY Gábor: Az Anjouk és a szent királyok. Fejezet a középkori szenttisztelet történetéből. In: „Mert ezt Isten hagyta...” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Szerk.: Tüskés Gábor. Budapest 1986, 65–87.

KLANICZAY 2000

KLANICZAY Gábor: Az uralkodók szentsége a középkorban. *Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Budapest 2000.

KLANICZAY 2004

KLANICZAY Gábor: Nemzeti szentek a középkori egyetemeken. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: ERDEI Gyöngyi – NAGY Balázs. (Monumenta Historica Budapestinensia, XIV.) H. n. [Budapest] é. n. [2004], 237–249.

KNAPP 2001

KNAPP Éva: „Gyönyörű volt szál alakja.” *Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig*. Budapest 2001.

KNAPP 2005

KNAPP Éva: A Szent István-ikonográfia megújulási kísérletei a XVII–XVIII. századi sokszorosított grafikában. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*. XII. Budapest 2005, 296–323.

Kódexek a középkori Magyarországon... 1985

Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítási katalógus. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 1985.

KOVÁCS 1996

KOVÁCS András: Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök középkori székhelye. In: MARTON József (szerk.): *Márton Áron Emlékkönyv születésének 100. évfordulóján*. Kolozsvár 1996, 191–201.

KöBLÖS 1994

KöBLÖS József: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalanok adattáiraival.) (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok, 12.) Budapest 1994.

- A középkori magyar királyok arcképei...* 1996
A középkori magyar királyok arcképei. Szerk.: FÜLÖP Gyula. (A Szent István Király Múzeum Közleményei, D. sorozat, 243. sz.) Székesfehérvár 1996.
- A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 1984
A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján. Szerk.: BODOR Imre. Budapest 1984.
- KUMOROVITZ 1965
 KUMOROVITZ Lajos Bernát: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 17 (1965) 9–24.
- LANDGRAF 1993
 LANDGRAF Ildikó: A történeti források és a mondák Szent László királya. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 27 (1993) 113–121.
- LÁSZLÓ 1993
 LÁSZLÓ Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Szerk.: ÉRI István. A Függelékét összeállította: KERNY Terézia. Képszerkesztő: KERNY Terézia. (Tájak – Kőrök – Múzeumok Könyvtára, 4.) Budapest 1993.
- Látjátok feleim...* 2009
Látjátok feleim... Magyar nyelvmélekek a kezdetektől a 16. század végéig. Kiállítási katalógus. Összeáll.: MADAS Edit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.
- Legendák és csodák...* 2001
Legendák és csodák (13–16. század). Szentek a magyar középkorból, II. Összeáll. és szerk.: MADAS Edit – KLANICZAY Gábor. Budapest 2001.
- LEPOLD 1938
 LEPOLD Antal: Szent István király ikonográfiája. In: *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk.: SERÉDI Jusztián. I–III. Budapest 1938, III., 113–154.
- LUKÁCS 1993
 LUKÁCS Márta: Az altomontei Szent László-kép története. *Művészettörténeti Értesítő* 42 (1993) 1–9.
- LUKÁCS 2003
 LUKÁCS Márta: *Árpádházi Mária nápolyi királyné és magyar szentjeinek története.* Budapest 2003.
- MADAS 1992
 MADAS Edit: A Legenda aurea a középkori Magyarországon. (Kódexek és nyomtatványok, kiegészítések, a Legenda aurea mint forrás.) *Magyar Könyvszemle* 108 (1992) 93–99.
- MAGYAR 1996
 MAGYAR Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlópa”. *Szent László a magyar kultúrtörténetben.* Budapest 1996.
- MAGYAR 1998
 MAGYAR Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban.* (Osiris Könyvtár – Folk-lór) Budapest 1998.
- Magyarország műkincsei...* 1897
Magyarország műkincsei. Első rész. Szerk.: CZOBOR Béla. Budapest [1897.]
- A magyar jezsuiták küldetése...* 2002
A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: SZILÁGYI Csaba. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák, 2.) Piliscsaba 2002.

- Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig...* 2001
GALAVICS Géza – MAROSI Ernő – MIKÓ Árpád – WEHLI Tünde: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest 2001.
- A magyar kereszténység ezer éve* 2001
A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium. Szerk.: CSÉFALVAY Pál – MARIA ANTONIETTA DE ANGELIS. Budapest 2001.
- A magyar művészettörténet-írás programjai...* 1999
A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból. Szerk., a bevezetést és utószót írta, valamint a kronológiai mutatót összeállította: MAROSI ERNŐ. (Egyetemi könyvtár – A művészettörténet-írás alapjai) Budapest 1999.
- Magyar szentek tisztelete és ereklyéi* 2000
Magyar szentek tisztelete és ereklyéi. Kiállítási katalógus. Szerk.: CSÉFALVAY Pál – KONTSEK Ildikó. Esztergom 2000.
- MÁLYUSZ 1967
MÁLYUSZ Elemér: *A Thuróczi-krónika és forrásai*. (Tudománytörténeti Tanulmányok, 5.) Budapest 1967.
- MAMŰL
Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. I–XIV. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter. Szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Budapest 2003–2014.
- MARCZALI 1896
MARCZALI Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301)*. Budapest 1896.
- MARGALITS 1900–1902
MARGALITS Ede: *Horvát történelmi repertórium. I–II*. Budapest 1900–1902.
- MAROSI 1987–1988
ERNŐ MAROSI: Der Heilige Ladislaus als ungarischer Nationalheiliger. Bemerkungen zu seiner Ikonographie im 14–15. Jh. *Acta Historiae Artium* 33 (1987–1988) 211–256.
- MAROSI 1993
MAROSI ERNŐ: Újabb Zsigmond-portrék. In: Horler Miklós *hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: LŐVEI Pál. (Művészettörténet – Műemlékvédelem, IV.) Budapest 1993, 133–141.
- MAROSI 1995
MAROSI ERNŐ: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. (Művészettörténeti Füzetek, 23.) Budapest 1995.
- MATHES 1827
MATHES, Johannes Nepomuk: *Veteris arcis Strigoniensis... descriptio*. Strigonii 1827.
- Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn...* 1982
Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Schloss Schallaburg. Schriftleitung Tibor KLANICZAY – Gyöngyi TÖRÖK – Gottfried STANGLER. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseum. Neue Folge, 118.) Wien 1982.
- Mátyás király öröksége* 2008
Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század). I–II. Szerk.: MIKÓ ÁRPÁD – VERŐ MÁRIA. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2008.
- MELLER 1906
MELLER Simon: *Ferenczy István*. Budapest 1906.

MEYER 1894

Gothhold Alfred MEYER: *Szent Simeon ezüstkoporsója Zárában*. Tizennégy képes melléklettel és huszonkilencz ábrával a szövegben. Budapest 1894.

MEV

Monumenta romana Episcopatus Vesprimiensis. Edita A Collegio Historicorum Hungarorum Romano. I–III. Budapestini 1896–1902.

MEZŐ 1996

Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. (METEM Könyvek, 15.) Budapest 1996.

MEZŐ 2003

Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. (METEM Könyvek, 40.) Budapest 2003.

MIKÓ 1997

Mikó Árpád: A szentképek árulása. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványaiban (1505–1525). *Ars Hungarica* 25 (1997) 133–144.

MIKÓ–MOLNÁR 2003

Mikó ÁRPÁD – MOLNÁR ANTAL: A váradi középkori székesegyház kincstárának inventárium (1557). *Művészettörténeti Értesítő* 52 (2003) 303–318.

Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706. I. 1987

Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706. I. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte: BENDA Kálmán – JÁSZAY Gabriella – KENÉZ Győző – TÓTH István György. Szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: BENDA Kálmán. (A Magyarságkutatás Könyvtára, I.) Budapest 1987.

Monumenta Antiquae Hungariae 1550–1579. I. 1969

Monumenta Antiquae Hungariae 1550–1579. I. Ed. Ladislaus LUKÁCS S. I. (Monumenta Historica Societatis Jesu, 101.) Romae 1969.

Monumenta Antiquae Hungariae 1580–1586. II. 1976

Monumenta Antiquae Hungariae 1580–1586. II. Ed. Ladislaus LUKÁCS S. J. (Monumenta Historica Societatis Jesu, 112.) Romae 1976.

Mons Sacer... 1996

Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I–III. Szerk.: TAKÁCS Imre. Pannonhalma 1996.

MÜLLER 1982

Jan-Dirk MÜLLER: *Gedechtnus: Literatur und Hofgesellschaft um Maximilian I.* (Forschungen zur Geschichte des alteren deutschen Literatur, 2.) München 1982.

Művészet I. Lajos király korában... 1982

Művészet I. Lajos király korában, 1342–1382. Szerk.: MAROSI ERNŐ – TÓTH MELINDA – VARGA LÍVIA. Székesfehérvár 1982.

Művészet Zsigmond király korában... 1987 –

Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. I–II. Szerk.: BEKE LÁSZLÓ – MAROSI ERNŐ – WEHLI TÜNDE. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 1987.

OLÁH 1938

Nicolaus OLÁHUS: *Hungariae – Athila*. Ediderunt Colomannius EPERJESSY – Ladislaus JUHÁSZ. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XVI.) Budapest 1938.

ORBÁN 1868–1870

ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*, I–IV. Pest 1868–1870.

Pannonia regia 1994

Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541. Szerk.: MIKÓ ÁRPÁD – TAKÁCS IMRE. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994.

PAPP 2002

PAPP Júlia: „...Vitézül védjétek a nemzetet...” Wolfgang Lazius nagy Magyarországtérképének Szűz Mária, Szent István és Szent László ábrázolásáról. *Ars Hungarica* 30 (2002) 25–48.

PÉTER 1925

PÉTER András: *Árpádházi Szent István, Szent Imre és Szent László a középkori művészetben. (Ikonográfiai tanulmány.)* Kézirat. (A Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai, 1.) Budapest 1925. [Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára, 4647; Szépművészeti Múzeum Könyvtára, 3214.]

PODHRADCZY 1836

PODHRADCZY József: *Szent László király tetemeinek históriája.* Buda 1836.

POSZLER 2000

POSZLER Györgyi: Az Árpád-házi szent királyok a magyar középkor századaiban. In: *Történelem – kép...* 2000, 170–187.

PROKOPP 1992

PROKOPP Mária: Simone Martini Szent László képe Altomontében. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves Somogyvári Bencés Apátság emlékezetére.* Szerk.: MAGYAR Kálmán. Kaposvár 1992, 137–144.

RADÓ 1973

Polycarpus RADÓ: *Libri liturgici manuscripti Bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum.* Budapest 1973.

RADOCSEY 1954

RADOCSEY DÉNES: *A középkori Magyarország falképei.* Budapest 1954.

RADOCSEY 1955

RADOCSEY DÉNES: *A középkori Magyarország táblaképei.* Budapest 1955.

RADOCSEY 1967

RADOCSEY DÉNES: *A középkori Magyarország faszobrai.* Budapest 1967.

RADOCSEY 1977

RADOCSEY DÉNES: *Falképek a középkori Magyarországon.* Budapest 1977.

RANSANUS 1977

Petrus RANSANUS: *Epithoma rerum Hungararum.* Curam gerebat Petrus KULCSÁR. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova) Budapest 1977.

RMK

SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár.* I–II. Budapest 1879–1885.

SZABÓ Károly – HELLEBRANDT Árpád: *Régi magyar könyvtár.* III/1–2. Budapest 1896–1898.

RMNy

Régi magyarországi nyomtatványok. I–. Budapest 1971–.

RÓMER 1874

RÓMER Flóris: *Régi falképek Magyarországon.* (Monumenta Hungariae Archaeologica, III.) Budapest 1874.

RÓZSA 1973

RÓZSA György: *Magyar történelemábrázolás a 17. században*. Budapest 1973.

RÓZSA 1998

RÓZSA György: *Grafikatörténeti tanulmányok*. (Művészettörténeti Füzetek, 25.) Budapest 1998.

RUPP 1870

RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre, vagyis nevezetesebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyéik szerint rendezve*. I–II. Pest 1870.

Sigismundus rex et imperator... 2006

Sigismundus rex et imperator. 1387–1437. Művészet és kultúra Zsigmond király korában. Kiállítási katalógus. Szerk.: TAKÁCS Imre. Budapest 2006.

SOPKO 1981

JÚLIUS SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 1.) Martin 1981.

SOPKO 1982

JÚLIUS SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 2.) Martin 1982.

SOPKO 1986

JÚLIUS SOPKO: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 3.) Martin 1986.

SRH

Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapest 1937.

SZABÓ 1993

SZABÓ Júlia: Szent László a XIX. század magyarországi festészetében és grafikájában. In: *A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: ZÁDOR Anna. Budapest 1993, 207–208.

SZAKÁCS 1998

SZAKÁCS Béla Zsolt: *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei*. Kandidátusi disszertáció. Kézirat. Budapest 1998. (MTA Könyvtára, Kézirattár, D. 18576.)

Szent Imre 1000 éve... 2007

Szent Imre 1000 éve. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Szent Imre 1000 éve című kiállításának katalógusa. Multimédiás DVD-ROM a székesfehérvári millenniumi emlékvé és kiállítás dokumentumairól. Szerk.: KERNY Terézia. Székesfehérvár 2007.

Szent István Emlékkönyv 1938

Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. I–III. Szerk.: SERÉDI Jusztinián. Budapest 1938.

Szent István és az államalapítás... 2002

Szent István és az államalapítás. Szerk.: VESZPRÉMY László. (Nemzet és emlékezet) Budapest 2002.

Szent István és kora... 1988

Szent István és kora. Szerk.: GLATZ Ferenc – KARDOS József. Budapest 1988.

Szent István emlékkiállítás... 1938

Szent István emlékkiállítás. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest 1938.

SZILÁRDFY 1984

SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest 1984.

SZILÁRDFY 2000

SZILÁRDFY Zoltán: Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában. In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. Kiállítási katalógus. Szerk.: CSÉFALVAY Pál – KONTSEK Ildikó. Keresztény Múzeum, Esztergom 2000, 55–88.

SZILÁRDFY 2001

Zoltán SZILÁRDFY: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischen Heilige*. Esztergom 2001.

SZILÁRDFY 2003

SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Szerk.: BORUS Judit. Budapest 2003, 235–245.

SZILÁRDFY 2011

Zoltán SZILÁRDFY: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischen Heilige*. Esztergom 2001.

SZILAS 2001

SZILAS László SI: *Alfonzo Carillo Erdélyben (1591–1599)*. (METEM Könyvek, 34.) Budapest 2001.

TAKÁCS 1984

TAKÁCS Imre: Megjegyzések a XIV. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 1984.

TAKÁCS 1992

TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. Budapest 1992.

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról 1989

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk.: SZELESTEI NAGY László. Budapest 1989.

TARCAI 1930

TARCAI György [DIVALD Kornél]: *Az Árpádház szentjei*. Budapest 1930.

THURÓCZI 1980

THURÓCZI János: *A magyarok krónikája*. Ford.: HORVÁTH János. Budapest 1980.

THURÓCZI 1985–1988

Johannes DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. II. Commentarii. Compositus Elemér MÁLYUSZ, adiuvante Julio KRISTÓ. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova) Budapest 1985–1988.

Tinódi Sebestyén... 2008

Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika. A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai. Szerk.: CSÖRSZ RUMEN István. Kolozsvár 2008.

TÓTH ISTVÁN 1992

TÓTH István: Szent László király emléke költészetünkben. *Vigilia* 57 (1992) 355–363.

TÓTH ISTVÁN 1998

TÓTH István: Szent László király emléke költészetünkben. In: FÁBIÁN Imre (szerk.): *Értékek és mértékek. Tanulmányok, eszmék az irodalom területéről*. Nagyvárad 1998, 59–72.

TÖMÖRY 1931

TÖMÖRY Edit: *Az aacheni magyar kápolna története*. Budapest 1931.

TÖRÖK 1980

TÖRÖK Gyöngyi: A Mateóci Mester művészetének problémái. *Művészettörténeti Értesítő* 29 (1980) 49–81.

Történelem – kép... 2000

Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk.: MIKÓ ÁRPÁD – SINKÓ KATALIN. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000.

TÜDŐS 1999

TÜDŐS S. KINGA: *Székelij főnemesi életmód a XVII. század alkonyán.* Bukarest–Kolozsvár 1999.

VÁCZY 1994

VÁCZY Péter: *A magyar történelem korai századaiból.* Szerk.: GLATZ Ferenc. (História Könyvtár. Monográfiák, 5.) Budapest 1994.

Várad i kötőredékek... 1989

Várad i kötőredékek. Szobortöredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyvárad i Múzeum gyűjteményéből. Szerk.: KERNY Terézia. Budapest 1989.

WALLENTINYI 1912

WALLENTINYI Dezső: *Ferenczy István levelei.* Rimaszombat 1912.

WEHLI 1986

WEHLI Tünde: Az 1083-ban kanonizált szentek kultusza középkori művészetünkben. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk.: FÜGEDI Erik. Budapest 1986, 54–68.

WEHLI 1987

WEHLI Tünde: Tematikai és ikonográfiai jelenségek. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül.* Szerk.: MAROSI Ernő. (A magyarországi művészet története 2.) Budapest 1987, 181–212.

WEHLI 1991

WEHLI Tünde: Megjegyzések a Magyar Anjou Legendárium stílusának kérdéséhez. *Ars Hungarica* 19 (1991) 141–148.

WEHLI 1994

WEHLI Tünde: Szent István kultusza a középkori magyarországi művészetben. In: *Doctor et apostol. Szent István tanulmányok.* Szerk.: TÖRÖK József. (Studia Theologica Budapestinensia, 10.) Budapest 1994, 107–110.

WEHLI 2014

WEHLI Tünde: Árpád-házi Szent Margit ábrázolása egy lombard reneszánsz metszeten és Juan de Borgoña egy táblaképén. *Művészettörténeti Értesítő* 63 (2014) 107–114.

ZIMMERMANN 1895

H. ZIMMERMANN: Inventare, Acten und Regesten aus dem Schatzkammer des Allerh. Kaiserhauses. II. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses* 18 (1895) I–LIX.

■ A MAGYAR SZENT KIRÁLYOK TISZTELETE ÉS IKONOGRÁFIÁJA A XIII. SZÁZADTÓL A XVII. SZÁZADIG

- Magyar szentek III. András király diptychonján, 1290 körül. Bern, Historisches Museum. (Reprodukció.) *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez.* Szerk.: MAROSI Ernő. Budapest 2009, 50–51.
- Simone Martini: A Madonna Szent István király és Szent László király között. Assisi, Szent Ferenc-bazilika, alsó templom.
Forrás: <https://www.wga.hu/html/s/simone/3assisi/transept/madonna.html>
- Szent László király legendájának jelenetei a *Magyar Anjou Legendáriumban*. Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. Lat. 8541. fol. 80r. (Reprodukció.) *Magyar Anjou Legendárium*. [Hasonmás kiadás.] A bevezető tanulmányt írta, a legendaszövegeket összeállította és a kiadást sajtó alá rendezte LEVÁRDY Ferenc. Budapest 1975, 135.
- Szent László király alakja. A(udita)-iniciálé a *Képes Krónikában*, 1358 után. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 47r.
- Márton és György kolozsvári szobrászok váradi királysobrai. Papír, lavírozott toll, 1598. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 9423, fol. 126v. (Reprodukció.) Evelin WETTER: *Objekt, Überlieferung und Narrativ. Spätmittelalterliche Goldschmiedekunst im historischen Königreich Ungarn*. Ostfildern 2011, Abb. 99.
- A váradi szobrok rajzait megőrző teljes lap. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 9423, fol. 126v. (Reprodukció.) Evelin WETTER: *Objekt, Überlieferung und Narrativ. Spätmittelalterliche Goldschmiedekunst im historischen Königreich Ungarn*. Ostfildern 2011, Abb. 99.
- A velemeri Szentháromság-templom északi fala, a háromkirályokkal, Szent László király és Szent Miklós püspök alakjaival. Johannes Aquila freskója, 1378. Idősebb Storno Ferenc másolata Johannes Aquila freskójáról Rómer Flóris *Régi falképek Magyarországon* című munkájában (RÓMER 1874).
- Imakönyv lapja a magyar szent királyok képével, 1432. München, Bayerische Staatsbibliothek, clm 21590, fol. 142v.
Forrás: http://daten.digitale-sammlungen.de/bsb00092627/image_288
- Szent István király és Szent Imre herceg a bécsi egyetem magyar anyakönyvében, 1453. Wien, Archiv der Universität, N. H. 1., fol. 15v. (Reprodukció.) *Matthias*

- Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541.* (Katalog der Niederösterreichischen Landesmuseums, Neu Folge Nr. 118.) Wien 1982, Kat. Nr. 278.
- Mátyás király felségpecsétjének előlapja, 1464. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DL 15 222.
- A magyar szent királyok a szepeshelyi székesegyház neogótikus szerkezetű főoltárának bal oldali szárnyán, 1470–1478. Archív felvétel. Magántulajdon.
- Két oltárszárny a magyar szent királyok és Szent Miklós alakjával Nagytótlakról, 1490 körül. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 180, 182.
- Gian Francesco Tolmezzo: Kálvária a magyar szent királyokkal, 1500–1510. Zágráb, érseki palota. (Reprodukció.) Milan PELC: *Renansana*. (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj.) Zagreb 2007, 536.
- Patrona Hungariae a magyar szent királyokkal a zágrábi misekönyv címlapjának verzóján, 1511. (*Missale Zagradiense*. Venezia 1511.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 176.
- Szent László király alakja a zágrábi misekönyvben, 1511. (*Missale Zagradiense*. Venezia 1511.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 176.
- Arma Christi a három magyar szent királlyal az esztergomi misekönyv kánonképén, 1514. (*Missale Strigoniense*. Wien 1514.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 103.
- A kisszebeni Keresztelő Szent János-főoltár, oromzatában a magyar szent királyok szobraival, 1500–1510. Rekonstrukció a két világháború között a Szépművészeti Múzeumban. Archív felvétel. Magántulajdon.
- Pázmány Péter *Kalauz*ának címlapja a Patrona Hungariae és a magyar szentek ábrázolásával, 1613. (PÁZMÁNY Péter: *Isteni igazságra vezető kalauz*. Pozsony 1613.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 443.

▼ AZ ANGYALI KORONÁZÁS MOTÍVUMA SZENT ISTVÁN IKONOGRÁFIÁJÁBAN

- Szent István király és Szent Imre herceg a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488. (Johannes de TUROCZ: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 1145.
- Szent László király koronázása. Miniatura a *Képes Krónikában*, 1358 után. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 46v.
- Szent István király. Egylapos nyomtatvány részlete. Színezett fametszet, 1460–1470 körül. München, Staatliche Graphische Sammlung, Inv. 118257. (Reprodukció.) KERNY Terézia: Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003) 2. kép.
- Mátyás király trónon ülő alakja a bautzeni Ortenburg tornyán, 1486.
Forrás: <https://commons.wikimedia.org>

- Erdődy Simon zágrábi püspök (1519–1543) pecsétje. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL 33 018.
- Szent István koronázása Hans Hauge zum Freistein *Der Hungern Chronicájából*, Peter Flötner metszete (Nürnberg 1534). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 1691.
- Szent István király és Szent Imre herceg a Nádasdy-Mausoleumban, 1620-as évek. (*Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae ducum*. Nürnberg 1664, 156.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 2254.
- A Szent Korona Révay Péter *De Sacra Corona Regni Hungariae ortu virtute, victoris, fortunae...* című művében, Wolfgang Kilian rézmetszete (Augsburg 1613). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 1118.
- Magyarországi festő: Szent István király, 1637–1656 között. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.967.1.
- Tolna vármegye pecsétje Josephus Koller *Cerographia Hungariae* című munkájából (Tyrnaviae 1734). (Reprodukció.) KERNY Terézia: Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003) 10. kép.
- A. Lomberto: Szent István király és Szent Imre herceg. Csontrelief a Nádasdy-Mausoleum metszete után, XIX. század. Magántulajdon. (Reprodukció.) KERNY Terézia: Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003) 11. kép.
- Szent István király diadalkocsin. Rézkarc Georgius Aloysius Erdődy *Gloria virtutis Hungaricae...* című munkájában (Douai 1633). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, App. H. 2027.

▼ AZ ESZTERGOMI KERESZTÉNY MÚZEUM ÁRPÁD-HÁZI SZENT MARGIT-FAMETSZETE

- Árpád-házi Szent Margit, színezett fametszet 1473 előtt. Esztergom, Keresztény Múzeum, ltsz.: Gr. 511.
- A Szent Margitot ábrázoló fametszet Divald Kornél könyvének borítóján (Divald Kornél: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest 1927).
- A Szent Margitot ábrázoló metszet az esztergomi topográfia-kötetben (*Esztergom műemlékei, I. Múzeumok, kincstár, könyvtár*. Összeállította Genthon István. Budapest 1948).
- A Domonkos-rend genealógiai fája, festett fametszet, 1473. London, British Museum Prints and Drawings, 1872, 0608.344.

▼ SZENT LÁSZLÓ LOVAS ÁBRÁZOLÁSAI

- Oltárszárny Szent László alakjával Turócbéláról, 1510–1520 között. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény.

- Márton és György kolozsvári szobrászok Szent László király váradi lovas szobra.
Papír, lavírozott toll, 1598. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 9423, fol. 126v. (Reprodukció.) KERNY Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993) 22. kép.
- Szent László király váradi lovas szobra Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 92.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- Szent László király lovas ábrázolása a Zalka-antiphonale háttáblájának sarokveretén. Győr, Egyházmegyei Múzeum, Kincstár és Könyvtár.
- Szent László király lovas ábrázolása a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488. (Johannes de TUROCZ: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 1143.
- Szent László királyt ábrázoló fametszet a *Historia Australium et Ungarorum* című kötetben, 1491 után. München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Lat. 442. (Reprodukció.) KERNY Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993) 31. kép.
- Wilhelm Pleydenwurff: Az ammoniták elleni küzdelemből visszaérkező Jephtát leánya fogadja. Nürnberg 1491. (Stephan Fridolin: *Schatzbehälter oder Schrein der wahren Reichthümer des Heils und ewiger Seligkeit*. Nürnberg 1491.) Budapest, MTA Könyvtára, Kézirattár, Inc. 740. (CIH 1364.) KERNY Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993) 30. kép.
- Szent László lovas figurája. Fametszet Paulus Crosnensis panegyricusában, 1509. (Paulus Crosnensis: *Panegyrici ad divum Ladislaum Pannoniae regem... et sanctum Stanislaum... martyrem Poloniae*. Bécs 1509.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Ant. 1430(3) (RMK III. 5062.)
- Kályhacsempe töredékei Szent László király alakjával Székelykeresztúrról, XVI. század első fele. Székelykeresztúr, Múzeum (BENKŐ-UGHY 1984, 57. rajz). (Reprodukció.)
- Szent László király vízfakasztása, XIX. század. Héreg, római katolikus templom. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.
- Szent László király vízfakasztása Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 92.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.

▼ KÖZÉPKORI SZENT LÁSZLÓ-EMLÉKEK NYOMÁBAN NÁPOLYBAN

- Freskók az apácakórus északi falán, 1308–1320. Nápoly, Santa Maria di Donna Regina.
Forrás: <http://www.campaniacrbc.it>
- Freskórészlet a magyar királyszentekkel, 1308–1320. Nápoly, Santa Maria di Donna Regina.
Forrás: <http://www.campaniacrbc.it>
- Szent László és Szent Erzsébet III. András király diptychonján, 1290 körül. Bern, Historisches Museum. Archív felvétel. Magántulajdon.
- Szent László koronázása, 1414. Nápoly, Chiesa dell'Incoronata, Cappella del Crocifisso.
Forrás: <https://upload.wikimedia.org/>

Csatajelenet, 1414. Nápoly, Chiesa dell'Incoronata, Cappella del Crocifisso.

Forrás: <https://upload.wikimedia.org/>

Szent László tiszteletét fejezi ki Szent István koronája előtt, 1414. Nápoly, Chiesa dell'Incoronata, Cappella del Crocifisso.

Forrás: <https://upload.wikimedia.org/>

Nápolyi László síremléke. Nápoly, San Giovanni a Carbonara.

Forrás: <https://www.flickr.com/Armando Mancini felvétele>

▼ SZENT LÁSZLÓ ÉS A MAGYAR SZENTEK TISZTELETE DALMÁCIÁBAN I. LAJOS URALKODÁSA IDEJÉN

Szent Simeon ereklyetartójának galvanoplasztikai másolata. Nagy Lajos-kiállítás, Székesfehérvár, 1982. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

Szent Simeon szarkofágja. Zára, Szent Simeon-templom.

Forrás: *Zadar plus* 2017-06-18 16:05 12834, Jure Mišković felvétele

A szent maradványok a nyitott szarkofágban. Zára, Szent Simeon-templom.

Forrás: *Zadar plus* 2017-06-18 16:05 12834, Jure Mišković felvétele

A zárai kehely, 1370 körül. Zára, Egyházművészeti Múzeum (Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar).

A zárai kehely talpának részlete. Zára, Egyházművészeti Múzeum (Stalna izložba crkvene umjetnosti Zadar)

Részlet Szent Simeon ereklyetartójáról. Galvanoplasztikai másolat. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

Részlet Szent Simeon ereklyetartójáról. Galvanoplasztikai másolat. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

Részlet Szent Simeon ereklyetartójáról. Galvanoplasztikai másolat. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

▼ GONDOLATOK A KÖZÉPKORI VÁRADI SZÉKESEGYHÁZ SZENT LÁSZLÓ-OLTÁRÁRÓL

Báthory András váradi püspök (1329–1345) pontifikális pecsétje. Másolat, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Pecsétmásolat-gyűjtemény.

Szent László király a gelencei római katolikus templom falképén. Huszka József akvarellmásolata. (Reprodukció.) Gondolatok a középkori váradi székesegyház Szent László-oltáráról. *Művészettörténeti Értesítő* 60 (2011) 212, 2. kép.

Szent László király a lebontott homoródszentmártoni unitárius templom falképén. Huszka József akvarellmásolata, 1882. Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz.: R10240.

I. (Nagy) Lajos király ezüstgarasának elő- és hátlapja. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár.

Zarándokjelvény öntőmintája Szent László király alakjával. Párizs, Musée Cluny.
(Reprodukció.) Gondolatok a középkori váradi székesegyház Szent László-oltáráról. *Művészettörténeti Értesítő* 60 (2011) 213, 5. kép.

▀ HISTORIA SANCTI LADISLAI

- A kunok feldűlják Magyarországot; Szent László birkózása a kunnal. P(ost)-inicalé a *Képes Krónikában*, 1358 után. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 39v.
- Szent László küzdelme a hunnal. Freskó a kakaslovnici Szent Katalin-templom sekrestyéjében. Thaler Tamás felvétele.
Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:KakasFotoThalerTamas.JPG>
- Szent László és a kun vitéz párviadala, 1089. P. J. N. Geiger litográfiája. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 1073.
- Historia Sancti Ladislai. A Thuróczy-krónika augsburgi kiadásának címlapja, 1488. (Johannes de TUROCZ: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 1143.
- Magyarországi festő: Szent László király, 1637–1656 között. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.967.3.
- Szent László harca Ákos kun vezérrel Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 10.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- Szent László király a Nádasdy-Mausoleumban, 1620-as évek (*Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae ducum*. Nürnberg 1664, 144.) Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 2254.
- Id. STORNO Ferenc: A kun vezért üldöző Szent László, 1868. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 9676a.

▀ SZENT LÁSZLÓ, „ERDÉLY VÉDŐSZENTJE”, I.

- A váradi vár látképe Joris Hoefnagel rézkarcán, 1598. (*Civitates orbis terrarum. Theatri praecipuarum totius mundi urbium liber sextus*. Georg Braun, Franz Hogenberg kiadásában. [Coloni]a[e] Agrippin[a]e. 20. die Septemb. Anno M.DC.XVII.] p. 40a). Heidelberg, Egyetemi Könyvtár.
Forrás: <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/braun1618bd6/0127>
- A Szent László-herma a győri Nagyboldogasszony-székesegyházban.
Forrás: <https://www.orszagalbum.hu, DKA-065731>
- Báthory Zsigmond lovas portréja. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 749.
- Rozsnyói János Kálvária-falképe a nagyszebeni evangélikus főtemplomban, 1445. Gróh István másolata. Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény.

A Nagyváradohoz közeli mezőteleghi református templom Szent Lászlót, Szent Istvánt, Szent Imrét ábrázoló falképe. Dabasy Fromm Géza felvétele, 1900. Fortepan/Kiss László.

▼ „SZÍZ MÁRIÁNAK VÁLASZTOTT VITÉZE”

Szent László följánlja rózsafüzéres kardját Szűz Máriának. Johann Schott rézmetszete Hevenesi Gábor *Magyar szentség* című művében, 1692. (Gabriel HEVENESI: *Ungariae Sanctitatis indicia...* Tyrnaviae 1692, 15.)

A magyarok Nagyasszonya Szent István, Szent László és Szent Imre körében. Thomas Bohacz rézmetszete, 1740. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

Thomas Bohacz metszete alapján készült olajfestmény a nemesapáti plébániatemplomban, XVIII. század. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

Magyar szentek a sükösi római katolikus plébániatemplom egykori főoltárképén, XVIII. század második fele. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

Felajánlaskompozíció Szent László alakjával és a koronázási jelvényekkel a kalocsai főszékesegyház selyemfestményén, 1783. Kalocsa, Nagyboldogasszony-főszékesegyház, Astriceum Érseki Gyűjtemény. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

▼ „S. LADISLAUS REX UNGARIAE ROSARIO ENSI OBVOLUTO PUGNARE SOLITUS”

III. András király diptychonja, 1290 körül. Bern, Historisches Museum.

Forrás: <http://www.kunst-im-kontext.com>

Magyarország nagy hatalmú szószólója. Johann Ernst Mansfeld rézmetszete, 1772. (Reprodukció.) SZILÁRDFY Zoltán: Barokk szentképek Magyarországon. Budapest 1984, 33. kép.

Andreas Zallinger: Szent László király apoteózisa, 1781. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 74.10.M.

Johann Lucas Kracker: Szent László király a Madonna előtt, 1773. Eger, főszékesegyház.

Az egerszalóki kegyoltár rajza, XVIII. század második fele. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár. (Reprodukció.) KERNY Terézia: „S. Ladislaus Rex Ungariae rosario ensi ob voluto pugnare”. (A följánlás téma és a rózsafüzér attribútum Szent László barokk ikonográfiájában.) In: *A domonkos rend Magyarországon*. Szerk.: ILLÉS Pál Attila – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár 2007, 6. kép.

A magyar királyszentek hódolata Szűz Mária és a Szentháromság előtt. Függőkép a forrói római katolikus plébániatemplomban. XVIII. század eleje. MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Fotóarchívum.

▀ KÉT XVIII. SZÁZADI GYŐRI EGYHÁZI ÜNNEPSÉGRŐL

Könnyező Szűzanya kegyoltára a győri székesegyházban. Metszet Jordánszky Elek művében (*Magyar Országban 's az ahoz tartozó Részekben lévő bődöságos Szűz Mária kegyelem' képeinek rövid leírása...* Pozsony 1836).

Szent László király fejerekljetartója, 1406 után (koronája: 1600). Győr, székesegyház.

A győri Szent László-ereklje diszmembrált része augsburgi erekljetartójában. Nagyvárad, székesegyház.

A Szent Jobbról készült metszet Pray György *Dissertatio historico-critica de sacra dextera divi Stephani primi Hungariae regis* (Vindobonae 1771) című kötetében. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_Jobb#/media/File:Szent_jobb.jpg

A Mária Terézia által készíttetett erekljetartó és a Szent Jobb ábrázolása egy, az erekljéhez könyörgő szentének címlapján. Buda, 1838. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár.

Forrás: <http://hdl.handle.net/10831/28341>

A Szent Jobb Mária Terézia által készíttetett erekljetartója, amelyben ma Szent Kőrösi Márk vértanú csontjait őrzik. Esztergom, főszékesegyház.

▀ FERENCZY ISTVÁN NAGYVÁRADI SZOBORTERVE ÚJABBAN ELŐKERÜLT DOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

László Cserhalmon. M. Hoffmann metszete Kisfaludy Károly *Aurorájában* (1826).

Aurora – Hazai Almanac. Kiadja Kisfaludy Károly. 1826 (V.) 140. oldal után.

Forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AuroraHazaialmanach_1826/?pg=150&layout=s

Ferenczy István: Vázlat a nagyvárad Szent László-szoborhoz, 1834. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Osztály, ltsz.: 1902-780/3.

Leonardo da Vinci: I. Ferenc francia király lovas szobra, 1519 előtt. Ferenczy István gyűjteményéből. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Szobor Osztály, ltsz.: 5362.

Ferenczy István: Hunyadi János- és László-érme, előlap és hátlap. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár.

Savoyai Emánuel torinói lovas emlékművéről készült litográfia Ferenczy István hagyatékából. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, MNG Adattár, ltsz.: 18220/69-31.

▀ SZENT LÁSZLÓ, „ERDÉLY VÉDŐSZENTJE”, II.

Josef Caspar Bachman: Mária és gyermeke kijelöli Szent Lászlónak a nagyvárad székesegyház helyét, 1782. A nagyvárad székesegyház Vinzenz Fischer festette

- mellékoltárának (1778) kisméretű másolata. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény 3136.
- Vadászat közben angyal figyelmezteti Lászlót, hogy a Körös folyónál alapítson templomot Szűz Máriának. Metszet Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681), XXI. kép. Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- A nagyváradi székesegyház. A felvétel Károly főherceg keleti frontot ellenőrző körútja során készült, 1916 júniusában. K.u.k. Kriegspressequartier, Lichtbildstelle, Wien.
- A kerlési alagútkripta egyik nyílása. Bíró József felvétele (BÍRÓ 1944, 99. kép).
- A kerlési Bethlen-kastély északi homlokzata. Bíró József felvétele (BÍRÓ 1944, 101. kép).
- Kirándulók a Tordai-hasadéknál, 1906. Fortepan/Cholnoky Tamás.
- Szent László magyar király tisztelete*. Szerk.: Garay Alajos. Egyházhatósági jóváhagyással kiadja a Szent László Társulat, Budapest, 1897.
Forrás: http://www.szentlaszlorend.hu/hu/rendi_kronika/
- A Szent László-legenda a kassai Szent Mihály-kápolna lebontott mellékterében. Myskovszky Viktor akvarellmásolata. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal
- A Szent László-legenda jelenetei a maksai lebontott templomban. Huszka József akvarellmásolata, 1892. Budapest, Néprajzi Múzeum, Rajz- és Fotógyűjtemény, ltsz.: R 10249.
- A Szent László-legenda jelenetei a sepsibesenyői templomban. Huszka József akvarellmásolatai, 1882. Budapest, Néprajzi Múzeum, Rajz- és Fotógyűjtemény, ltsz.: R 10220.
- Freskótöredékek a három magyar szent királlyal a mezőtelegdi református templomban. Huszka József akvarellmásolata, 1892. Budapest, Néprajzi Múzeum, Rajz- és Fotógyűjtemény, ltsz.: R 10.208b.
- A három magyar szent király a mezőtelegdi református templomban. Huszka József fényképfelvétele. Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz.: F 70.508(2).
- A Szent László-legenda, freskó a sepsikilyéni unitárius templomban. Reprodukció Huszka József másolata után *A Magyar Nemzet Története* második kötetében (1896).
- A Szent László-legenda üldözési, birkózási és lefejezési jelenete a székelyderzsi unitárius templom hajójának északi falán, 1419.
Forrás: <http://www.szentlaszlo.com/gallery.szekelyderzs.php>

▼ A VELEMÉRI SZENT LÁSZLÓ-FRESKÓ XIX. SZÁZADI FELTÁMADÁSA

- A Háromkirályok imádása-jelenet Szent Lászlóval és Szent Miklós püspökkel a velemeri Szentháromság-templom északi falán. Idősebb Storno Ferenc helyszíni fölmérése, 1863. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S. 84.161.1. (Nr. 76. vázlatfüzet, 11. lap).
- A velemeri Szentháromság-templom északi fala a Királyok imádása-jelenettel, Szent László király és Szent Miklós püspök alakjával. Idősebb Storno Ferenc másolata Johannes Aquila freskójáról Rómer Flóris *Régi falképek Magyarországon* című munkájában (RÓMER 1874).

- Idősebb Storno Ferenc: A rimajánosi római katolikus templom szentélye falképeinek tervváltozata, 1875. Papír, toll. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S.84.42.3.
- Idősebb Storno Ferenc: A rimajánosi római katolikus templom szentélye falképeinek tervváltozata, 1875. Papír, toll, akvarell. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S.84.42.1.
- Rómer Flóris és Szent Flórián idősebb Storno Ferenc freskóján a rimajánosi római katolikus templom szentélyében, 1876.
- Szent Imre, Szent Adalbert és Assisi Szent Ferenc, valamint a festő felirata idősebb Storno Ferenc freskóján a rimajánosi római katolikus templom szentélyében, 1876.
- Idősebb Storno Ferenc: A turócszentmártoni római katolikus templom szentélyfalának dekorációs terve a magyar szentekkel, 1880. Papír, tus. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S.84.121.3.
- Idősebb Storno Ferenc: Terv a nagyváradai püspöki palota dísztermének mennyezetéhez, 1878–1879. Papír, akvarell. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S. 84.67.26.
- Szent László üldözi a leányrablót, fölötte Lipovniczky István váradi püspök címere. Részlet az előző képből.
- Idősebb Storno Ferenc: Az alcsúti kápolnába tervezett harang díszítésének terve Szent László alakjával. Papír, toll. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S. 84.3.145.
- Szent László a Szent Koronát tartó herolddal. Vázlat, jelzés, évszám nélkül. Papír, toll. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény (leltári szám nélkül).
- Szent László Szent István sírjánál. Vázlat, jelzés, évszám nélkül. Papír, toll. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény (leltári szám nélkül).
- Ifjabb Storno Ferenc: A sárbogárdi római katolikus templom főoltárának terve, 1893. Papír, toll. Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény, S.2012.8.1.
- A sárbogárdi római katolikus templom főoltára (Stagl F. felvétele, 1894). Kartonra kasírozott albumin. Sopron, Soproni Múzeum, Storno Archívum, S.2015.1.1.

▀ SZENT LÁSZLÓ NÉPI TISZTELETE

- A szekérsoda Szent László legendájából. Tollrajz a podolini kéziratban, 1793. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2572, fol. 31v–32r.
- Huszka József másolata a csíksomlyói Salvator-kápolna karzatáról, 1882. Papír, ceruzarajz és vízfestmény. Budapest, Néprajzi Múzeum, ltsz.: R 9449.
- Kályhacsempe Szent László és a kun harcával Csekefálváról, XVI. század. Székelykeresztúr, Városi Múzeum (BENKŐ–UGHY 1984, 13. rajz). (Reprodukció.)
- Szent László királyt ábrázoló metszet, 1847. (*Szentek élete, melyet a zsenge ifjuság számára írt Bedő Pál eszt. fm. nyug. pap.* Pozsony 1847, 72.)

▼ SZENT KÁLMÁN ÉS KÖNYVES KÁLMÁN KULTUSZÁRÓL

- Szent Kálmán fejereklyetartója, XI. század. Melk, Benediktinerstift. (Reprodukció.)
KERNY Terézia: Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról. *Ars Hungarica* 29 (2001) 11., 1. kép.
- Szent Kálmán a kisszebeni Szent Anna-oltár merevszárnyán, 1520-as évek. Budapest, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 52.757.
- Szent Kálmán ábrázolása Hevenes Gábor *Magyar szentség* című művében, 1692. (Gabriel HEVENESI: *Ungariae Sanctitatis indicia...* Tyrnaviae 1692, 41.)
- Kálmán király pecsétje. Karats Ferenc rézmetszete a *Tudományos Gyűjteményben*. (XVIII. 1838/1.)
- Kálmán király pecsétje. Gipszmásolat. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Gipszmásolat-gyűjtemény (V 1) 4.
- Oszlopfők „R(EX) CO | LLO | MAN | NVS” összeolvasható felirattal, 1105 után. Zára, az apácák Szűz Mária-templomának tornya.
- A bögözi Szent László-falkép. Huszka József akvarellje, 1898. Néprajzi Múzeum, Rajz- és Fotógyűjtemény, ltsz.: R 10190.
- Kálmán király képmása a Nádasdy-Mausoleumban, 1620-as évek. (*Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae ducum*. Nürnberg 1664, 156.) Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 2254.

▼ SALAMON MAGYAR KIRÁLY ÁBRÁZOLÁSAIRÓL (XIV–XIX. SZÁZAD)

- Salamon király és Vid ispán, illetve a görög császár követi békeajánlatukkal
Salamon király helyett Géza herceghez fordulnak. I(nterea)-inicalé a *Képes Krónikában*, 1358 után. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 39v.
- Salamon király és Géza herceg együtt fogadják a nišbeliek ajándékait. P(ost)-inicalé a *Képes Krónikában*, 1358 után. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Cod. Lat. 404., fol. 39v.
- A remete Salamon István király szentté avatásán, 1414. Freskó, Nápoly, Chiesa dell’Incoronata, Cappella del Crocifisso.
Forrás: <https://upload.wikimedia.org/>
- Salamon király a Thuróczy-krónika brünni kiadásában, 1488. (Johannes de Turocz: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 668.
- Salamon király képmása a Nádasdy-Mausoleumban, 1620-as évek. (*Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantis Ungariae ducum*. Nürnberg 1664, 132.) Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, RMK III. 2254.

- A mogyoródi csata Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 92.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- Pozsony ostroma Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 33.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- Szent László királlyá koronázása Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 12.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- Salamon István király szentté avatásán Tarnóczi István Szent László-könyvében, 1681. (Stephanus TARNÓCZI: *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai regis Hungariae*. Viennae 1681, 53.) Székesfehérvár, Egyházmegyei Múzeum.
- Salamon király ábrázolása Hevenesi Gábor *Magyar szentség* című művében, 1692. (Gabriel HEVENESI: *Ungariae Sanctitatis indicia...* Tyrnaviae 1692, 52.)
- Salamon és Vid ispán. Tollrajz a podolini kéziratban, 1793. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2572, fol. 31v–32r.
- Pozsony ostroma, illetve I. Géza király. Tollrajzok a podolini kéziratban, 1793. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 2572, fol. 33v–34r.
- Salamon és László kibékülése Szent István sírjánál 1083-ban. Papír, litográfia Klimkovics Ferenc festménye nyomán. Magyar és német felirattal. 323 × 387 mm. Haske és Társa Pesten. Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: TKCs 5713.
- A bántornyai Szent László-freskó részlete, a kép jobb szélén Salamon és ismeretlen, koronát nyújtó remete szent.
Forrás: <https://www.flickr.com/photos/zjekely/5721882468/in/album-72157626723920124/>, Jékely Zsombor felvétele.
- Szent László és Salamon székesfehérvári találkozása, 1885. Papír, tollrajz. (Reprodukció.) KERNY Terézia: Salamon magyar király ábrázolásairól (14–19. század). In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk.: VADAS Ferenc. Budapest, Hild–Ybl Alapítvány, 2004, 45.
- Salamon tornya Visegrádon. Fischer L. H. rajza után, 1896. (*A Magyar Nemzet Története*. Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Budapest 1896, II., 129.)

▼ ZSIGMOND KIRÁLY TEMETÉSE ÉS TEMETKEZŐHELYE

- Zsigmond király a ravatalon Eberhard Windecke krónikájában. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 13.975. (Reprodukció.) KERNY Terézia: Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437*. Szerk.: TAKÁCS Imre. Budapest–Luxemburg, Philipp von Zabern, 2006. 1. kép.
- Charles-Joseph Canon Marquis de Ville generális, a váradi várparancsnok levelének melléklete: a vár udvarának alaprajza, megjelölve rajta a leletek előkerülésének helye, 1755. július 13. KERNY Terézia: Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi*

- Zsigmond korában, 1387–1437.* Szerk.: TAKÁCS Imre. Budapest–Luxemburg, Philipp von Zabern, 2006. 2. kép.
- A váradi középkori székesegyház rekonstruált alaprajza a feltárt falakkal és sírokkal, 1881–1883. Steinhauz László rajza. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Tervtár, K 3432.
- A váradi középkori székesegyház ásatásainak (1881–1883, 1912) egyesített alaprajza. Foerk Ernő rajza. Budapest, Építészeti Múzeum, Foerk-hagyaték.

▼ ZSIGMOND KIRÁLY HALÁLA, TEMETÉSE ÉS „SÍREMLÉKE” TINÓDI SEBESTYÉN *ZSIGMOND KIRÁLY ÉS CSÁSZÁRNAK KRÓNIKÁJA* CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉBEN

- Heltai Gáspár históriás énekeskönyvének címlapja, 1574. (*Sigmond kiraly és czászárnac chronicáia és löt dolgai rendel iratattac Tinodi Sebestyén által. Cancionale, az az historias enekes könyw, mellyben külemb külemb féle szép löt dolgoc vadnac nyomtatua a magyari királyokról és egyéb szép löt dolgokról, gyönyörűségessac oluasásra és halgatásra.* Colosvarot. Heltai Gáspár kiadása, 1574, címlap.) RMK I. 112/1.
Forrás: <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-108186>
- Tinódi Zsigmond király és császárról írt énekének kezdőoldala, 1574. (*Sigmond kiraly és czászárnac chronicáia és löt dolgai rendel iratattac Tinodi Sebestyén által. Cancionale, az az historias enekes könyw, mellyben külemb külemb féle szép löt dolgoc vadnac nyomtatua a magyari királyokról és egyéb szép löt dolgokról, gyönyörűségessac oluasásra és halgatásra.* Colosvarot. Heltai Gáspár kiadása, 1574, 33r.) RMK I. 112/1.
Forrás: <http://nbn.urn.hu/N2L?urn:nbn:hu-108186>
- Borbála királyné, Luxemburgi Zsigmond felesége és lánya, Erzsébet bevonulása Münsterbe. Illusztráció Ulrich von Richental krónikájából, 1440 körül. (*Chronik des Konzils von Konstanz des Ulrich von Richental circa 1440*) Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Sammelhandschrift, Cod. 3044, 44v.
Forrás: <http://data.onb.ac.at/rec/AC13959719>
- Tinódi címerkérő folyamodványa. 1553. augusztus 25. előtt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, R 64 1-0014b. *Turul* 19 (1901) 92.
- Zsigmond császár és király a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488. (Johannes de TUROCZ: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 1143.
- Albert király a Thuróczy-krónika augsburgi kiadásában, 1488. (Johannes de TUROCZ: *Chronica Hungarorum*. Augsburg 1488.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, Inc. 1143.

KERNY TERÉZIA NYOMTATÁSBAN MEGJELENT MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

(1983–2017)

1983

Balogh Jolán: Varadinum – Várad vára. Művészettörténeti Füzetek, 13/1, 2. [Könyvismertetés]. *Művészettörténeti Értesítő* 32 (1983) 180–181.

Péter András: A trecento festészete. Corvina, Bp., 1983. 110 l., 53 + 8 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 11 (1983/1.) 200.

Borsos Béla: Magyar vadász lőportartók. Corvina, Bp., 90 l., 40 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 11 (1983/1.) 202.

1984

A katonaszentek ikonográfiájának néhány sajátossága és szerepe a középkori magyar művészetben. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 161–176.

Katarína Biathová: Maliarske prejavy stredovekého Liptova. Tatran. Bratislava 1983. 228 l., 175 kép. [Könyvismertetés]. *Művészettörténeti Értesítő* 32 (1984) 187–189.

Magyar Eszter: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az alsó-magyarországi bányavárosokban (1255–1747). Akadémiai, Bp., 1983. 227 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 101.) [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 138.

Szigetvári Csöbör Balázs miniatúrái (1570). Szakály Ferenc tanulmányával. Európa, Bp., 1983. 76 l., 16 színes kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 138–139.

Artner Tivadar: Ló és lovas a művészetben. Corvina, Bp., 1982. 38 l., 48 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 139.

Kunt Ernő: Temetői népművészete. Corvina, Bp., 1983. 64 l., 40 fekete-fehér, 16 színes kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 140.

Baloghné Horváth Terézia: Népi ékszerek. Corvina, Bp., 1983. 60 l., 43 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 140.

Ráday Mihály: Unokáink sem fogják látni. RTV–Minerva, Bp., 1982. 182 l., ill. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 141–142.

Pusztuló műemlékeink nyomában. Szerk.: Ézsiás Anikó és Szakály István. RTV–Minerva, Bp., 1983. 99 l., 125 fekete-fehér kép, 29 színes kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 142.

Kubinszky Mihály: Régi magyar vasútállomások. Corvina, Bp., 1983. 72 l., 83 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/1.) 142–143.

Kákossy László: Egyiptom és az antik csillaghit. Akadémiai, Bp., 1978. 374. l., 32 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 297.

Ecsedy István, Kovács László, Maráz Borbála, Torma István: Békés megye régészeti topográfiája. Szeghalmi járás IV/1. Akadémiai, Bp., 1982. 319. l., 78 tábla. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 297.

F. Fejér Mária – Huszár Lajos: A magyar numizmatika bibliográfiája. Akadémiai, Bp., 1977. 321 l. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 297.

III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev., jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. Képanyag vál. Marosi Ernő. Magyar Helikon, Bp., 1981. 214 l., 79 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 298.

Zolnay László: A középkori Esztergom. Gondolat, Bp., 1983. 264. l., 83 fekete-fehér, XX színes kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 298–299.

Klaniczay Tibor: Hagyományok ébresztése. Szépirodalmi, Bp., 1976. 579 l. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 299.

Eisler János: Stephan Lochner. Corvina, Bp., 1984. 32 l., 36 színes kép. (A művészet kiskönyvtára) [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 300.

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1556/1557. Szerk.: Szendrey István. Debrecen, 1983. 64 l. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 300.

Németh Gábor: Ónedények. Múzsák, Bp., é. n. (1984) 49 l., 32 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 12 (1984/2.) 300.

Mutatók. In: *Urbaria et conscriptiones. 7. füzet. (7/1–2.) (101–200. fasciculus) Művészettörténeti adatok*. Szerk.: B. BOBROVSZKY Ida. Bp., MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984. 587–634.

1985

Ila Bálint: Gömör megye. I. A megye története 1773-ig. Akadémiai, Bp., 1876. 495 l., 63 táblázat. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 246.

Szekeres László: Amit az idő eltemetett. (Kis vajdasági régészet) Fórum Kiskönyvtár, Fórum, Újvidék 1981. 111 l., 32 rajz, 1 fénykép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 247–248.

Szekeres László: Középkori települések Északkelet-Bácskában. Fórum, Újvidék 1983. 81 l., 1 térkép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 248.

Módy György: A Szent András templom és a Verestoronny kutatása 1980-ban. Debrecen 1290–1390 között. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei. 42. szám. Debrecen, 1984. 87 l., 25 kép, 21 rajz. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 248–249.

Cséfalvay Pál: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár. Corvina, Bp., 1984. 31 l., 70 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 249–250.

Benkő Elek – Ughy István: Székelykeresztúri kályhacsempék. 15–17. század. Kriterion, Bukarest, 1984. 79 l., 76 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 250.

Cs. Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon. (Az uradalmak építészete) Akadémiai, Bp., 1983. 150 l., 91 kép (Művészettörténeti Füzetek, 15.) [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 251–252.

Keserü Katalin: Orlai Petrics Soma 1822–1880. Képzőművészeti, Bp., 1984. 81 l., 131 fekete-fehér, 27 színes kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 13 (1985/2.) 252.

1986

Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szécsény, 1983. április 6–8. (Szerk.: Szvircsek Ferenc). Nógrád megyei Múzeumi Igazgatóság. Salgótarján, 1984. 31 l. (Discussiones Neogradienses 1.) [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 14 (1986/1.) 140–141.

Csapodi Csaba: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Akadémiai, Bp., 1984. 112 l., 4 kép. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új Sorozat 15 (90). [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 14 (1986/1.) 141–142.

Szvoboda D. Gabriella: Barabás Miklós 1810–1898. Képzőművészeti, Bp., 1983. 124 l., 165 fekete-fehér, 37 színes kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 14 (1986/2.) 235–236.

Barabás Miklós (1810–1898) akvarelljei. A magyar rajzművészet mesterei, 1. Szerk.: Szvoboda D. Gabriella. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 1985. 34 l., 16 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica*, 14 (1986/2.) 237–238.

Monumentumok az I. világháborúból. A Műcsarnok és a Népművelési Intézet közös kiállítása. Szerk.: Kovács Ákos. Statisztikai Kiadó. Bp., 1985. 123 l., 87 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 14 (1986/2.) 238–239.

Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között. Visszaemlékezések 1920–1940. Lyka Károly művei. Corvina Kiadó, Bp., 1984. 124 l., 16 színes, 92 fekete-fehér kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 14 (1986/2.) 239.

1987

[Tanulmányok és katalógustételek:]

Szent László-kultusz a Zsigmond-korban. (I., 353–363.); Huszka József és a székelyföldi Szent László-legendák. (II., 347–351.); Székelyderzs, unitárius, egykori plébániatemplom, Szent László-legendák. (II., 351–352. [Kat. F.16.]); Sepsibesnyő, ref., egykori plébániatemplom, Szent László-legendák (352. [Kat. F.17.]); Bibarcfalva, ref., egykori plébániatemplom, Szent László-legendák (352. [Kat. F.18.]). In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*, I–II. Szerk.: BEKE László – MAROSI Ernő – WEHLI Tünde. Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1987. (A lapszámok a tételek után, zárójelben.)

„Mert ezt Isten hagyta...”. Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk.: Tüskés Gábor. Magvető, Bp., 1986. 636 l., 44 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 15 (1987/2.) 267–268.

Gulyás Éva: Egy őszi pásztorünnep és európai párhuzamai. (Adatok a Vendel-kultusz magyarországi kutatásához.) Szolnok 1986. 148 l., 34. kép (Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 42.) [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 15 (1987/2.) 268–269.

1988

Wahrhafte Stadt. Das Wiener Bürgerliche Zeughaus im 15. und 16. Jahrhundert. (Ausstellungskatalog) Historisches Museum der Stadt Wien. 101. Sonderausstellung 15. Mai bis 21. September 1986. Wien, 1986. 131 l., 26 színes kép, 251 fekete-fehér kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 16 (1988/2.) 236–237.

1989

Viselettörténeti adalékok a bántornyai freskók körül kialakult vitához. [Tanulmány] (129–133.); Rómer Flóris: A magyar jelmezről. [Szövegközlés] [ZAKARIÁS Jánossal] (134–145.). In: *Johannes Aquila és a 14. század falfestészete. Tanulmányok és dokumentumok a budapesti Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményéből*. Szerk.: MAROSI Ernő. Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1989. (A lapszámok a tételek után, zárójelben.)

[Tanulmányok, szövegközlések, jegyzékek:]

Adatok a váradi vár kutatástörténetéhez. (15–20.); Királyi temetkezések a váradi székesegyházban. (159–167.); A váradi vár kutatása és feltárása Rómer Flóris hagyatékában és a Műemlékek Országos Bizottságának iratanyagában. (195–239.); Steinhauz László felmérései az 1881-es ásatásokról. (241–244.); Lux Kálmán (?) nagyváradi rajzai.

(245–246.); Szentjános. (269.). In: *Váradí kőtüredékek. Szobortüredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyváradí Múzeum gyűjteményéből.* Szerk.: KERNY Terézia. Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1989. (*A lapszámok a tételek után, zárójelben.*)

Szent István és kora. Szerk.: Glatz F. – Kardos J. Bp., 1988. MTA Történettudományi Intézet. 256 l., 75 kép. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 17 (1989/2.) 223–227.

[Szerkesztés:]

Váradí kőtüredékek. Szobortüredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyváradí Múzeum gyűjteményéből. Szerk.: KERNY Terézia. Bp., MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1989. 348 l.

1990

Az Olthól a Küüllőig. Erdélyi száz erődtemplomok. [SZENTPÉTER Tibor fotóival.] Bp., Officina Nova, 1990. 144 l.

Gottes feste Burgen. Sächsische Wehrkirchen des Mittelalters in Siebenbürgen. [SZENTPÉTER Tibor fotóival.] Bp., Officina Nova, 1990. 144 l.

Der Ladislauskult in Ungarn. In: *Die Ritter. Burgenländische Landesausstellung 1990. Burg Güssing, 4. Mai – 28. Oktober 1990.* [Red. Harald PRICKLER.] Eisenstadt, Burgenländische Landesregierung, 1990. (Burgenländische Forschungen, Sonderband, 8.) 60–63.

Egy kései recenzió. Rómer Flóris: Erdély építészeti emlékei. Írta Kővári László. Kolozsvárott 1866. [Szövegközlés, bevezetéssel]. *Pavilon* (1990/2–3.) 36–38.

Myskovszky Viktor „Magyarország renaissance stílú műemlékei” című rajzalbumáról. [ZAKARIÁS Jánossal]. *Ars Hungarica* 18 (1990/2.) 263–275.

Genthon István topográfiai levelezése. *Ars Hungarica* 18 (1990/2.) 277–292.

[Gerece Péter:] Építészeti emlékeink Árpád-házi királyaink idején. [Szövegközlés, bevezetéssel]. *Műemlékvédelem* 34 (1990) 89–91.

Török Gyöngyi: A jánosréti Szent Miklós-főoltár a Magyar Nemzeti Galériában. Heliikon – Corvina Kiadó, Bp., 1989. 52 l., 4 fekete-fehér fénykép, 20 színes tábla. [Könyvismertetés]. *BUKSZ* 2 (1990) 377–379.

Xantus Géza kiállítása elé... *Új Ember* 46 (1990) április 8., 4.

[Bibliográfia és mutatók]. In: DESCHMANN Alajos: *Kárpátalja műemlékei.* Bp., Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1990. (Tájak – Korok – Múzeumok Könyvtára, 2.) 210–221.

1991

Huszárkaland Potsdamban. Eszterházy Imre (1722–1792) rédei síremléke. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, 1991. Szerk.: TAKÁCS Imre – BUZÁSI Enikő – JÁVOR Anna – MIKÓ Árpád. Bp., 1991. 245–247., LXXXIV. tábla, 1–2. kép.

A máriapócsi kegyhely. *Új Művészet* 2 (1991/8.) 28–29.

Madonna-szobor Csepregről. *Új Művészet* 2 (1991/8.) 41–42.

Rómer Flóris hagyatéka az Országos Műemléki Felügyelőség gyűjteményeiben. *Archaeologiai Értesítő* 118 (1991) 105–109.

Szemelvények Gózon Imre munkásságához. Adalékok a MOB múlt századi történetéhez. *Pavilon* (1991/5.) 13–20.

Elfelejtett miniatúramásolatok a 19. századból. *Pavilon* (1991/6.) 22–25.

A Magyar Építőművészet „Erdély”-száma. Magyar Építőművészet. A Magyar Építőművészek Szövetségének folyóirata. LXXXI. 1990/5. Erdély. Szerk.: Deák Zoltán. [Könyvismertetés]. *Pavilon* (1991/5.) 96–97.

[Adattári tételek:]

Andocs (265.), Árpás (265.), Császár (270–271.), Csempezkopács (271.), Cserkút (271.), Ercsi (273.), Felsőörs (275.), Ganna (276.), Gyöngyös (276.), Gyöngyöspata (276–277.), Gyula (277–278.), Ják (278.), Kallósd (278.), Keszthely (280.), Kiszombor (280.), Lébény (280.), Magyarpolány (281.), Máriapócs (281.), Óriszentpéter (284.), Pápa (Nagyboldogasszony [bencés]-templom) (285.), Pécs–Málom (286.), Siklós–Máriagyűd (287.), Sümeg (Mária, a Betegek Orvosa [ferences] kegytemplom), Szentsimon (291.), Tar (293.), Tarnaszentmária (293.), Tereske (293.), Tornaszentandrás (294.), Türrje (294.). In: *Katolikus templomok Magyarországon*. Szerk.: DÉRI Erzsébet. Bp., Hegyi & Társa Kiadó, 1991. [Ugyanez a kötet megjelent angolul (*Catholic Churches in Hungary*, 1991), németül (*Katholische Kirchen in Ungarn*, 1991), olaszul (*Chiese cattoliche in Ungheria*, 1991) és spanyolul (*Iglesias catolicas en Hungria*, 1992).]

1992

Kézírtos és rajzi dokumentumok a jánosréti templom berendezésének történetéhez. *Ars Hungarica* 20 (1992/1.) 115–120.

Adalék középkori műemlékeink kutatástörténetéhez. *Ars Hungarica* 20 (1992/2.) 85–88.

Szent László ereklyéi. *Vigília* 57 (1992) 348–350.

„Böcsületes Edény”. A Lorettói litánia invokációjának egy ismeretlen magyarországi variánsa. *Új Művészet* 3 (1992/8.) 27–29.

Szent László-ábrázolások zászlókon. *Új Művészet* 3 (1992/12.) 48–50., 70–71.

Elisabeth: Königin von Ungarn. Erzsébet, a magyarok királynéja. [Könyvismertetés]. *BUKSZ* 4 (1992) 97–99.

A zsámbéki premontrei templom- és kolostorrom. Kiállítás az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban 1992. III. 9. – 1992. IV. 26. [Ismertetés]. *Műemlékvédelmi Szemle* 2 (1992/1.) 89–92.

1993

Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica* 21 (1993/1.) 39–54.

Bibliográfiai adalék a tornai kehely kutatástörténetéhez. *Ars Hungarica* 21 (1993/2.) 219–221.

Szent László, a pestis ellen oltalmazó. *Lege Artis Medicinae – Magyar Orvosi Hírmondó* 3 (1993/3.) 298–299.

László király szentté avatásának évfordulója. *BUKSZ* 5 (1993) 192–199.

Függelék: Elpusztult és lappangó emlékek. „Keresztény lovagoknak oszlopa”. (Művészettörténeti adalékok a kerlési ütközet ábrázolásaihoz.) In: LÁSZLÓ Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei*. Szerk.: ÉRI István. Képszerkesztő: KERNY Terézia. Bp., Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1993. (Tájak – Korok – Múzeumok Könyvtára, 4.) 209–226.

Bevezető Xantus Géza kiállításához. *Kisgrafika* 32 (1993/1.) 2.

1994

Két főpapi mecénás. Adatok Zalka János és Ipolyi Arnold Szent László-tiszteletéhez. *Ars Hungarica* 22 (1994/1.) 117–124.

Szent László egyházalapításai az irodalomban, a képzőművészetben és a néphagyományban. *Pavilon* (1994/9.) 12–19.

A Szent László-évforduló 1993-ban megjelent irodalma. *Művészettörténeti Értesítő* 43 (1994) 297–302.

[Katalógustételek:]

Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagradiensis ecclesiae. Venezia, Petrus Liechtenstein, pro Johanne Mürer, 1511. [W. SALGÓ Ágnessel] (442–443. [Kat. IX–21.]); Diurnale Zagradiense. Venezia, Petrus Liechtenstein, 1525. [Mikó Árpáddal] (443–444. [Kat. IX–22.]). In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk.: Mikó Árpád – TAKÁCS Imre. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 1994.

Gerecze Péter fényképhagyatéka. Kiállítás az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban 1993. július 15. – szeptember 26. [Ismeretítés]. *Műemlékvédelmi Szemle* 4 (1994/1.) 105–118.

Xantus Géza művei elé. In: *Xantus*. [Kiállítási katalógus.] [Bp., Magyar Hitel Bank Művészeti Alapítványa, 1994.] [5–10.]

Géza Xantus' Graphics / Die Grafiken von Géza Xantus / Xantus Géza grafikái. In: *Xantus*. [Kiállítási katalógus.] [Bp.,] Studio Adress, [1994.] [3–14.]

Xantus Géza kiállítása. *Kisgrafika* 33 (1994/4.) 7.

1995

Székelýföldi vártemplomok. [GYÖNGYÖSSY JÁNOSSEL és SARUDI SEBESTYÉN JÓZSEFFEL]. Bp., Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1995. 240 l. (Tájak – Korok – Múzeumok Könyvtára, 4.)

Emlékkülés Szent László halálának 900. évfordulóján. Előszó. *Ars Hungarica* 23 (1995/2.) 259.

„Emléklombok Szent László sírján.” (Szent László sírjának és temetéséhez fűződő legendáinak kutatása a 19. században.) *Ars Hungarica* 23 (1995/2.) 273–279.

Szent László-irodalom, 1994–1995. *Ars Hungarica* 23 (1995/2.) 315–316.

Szent László király halálának 900. évfordulója. Az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács ankétja. *Műemlékvédelem* 39 (1995) 191–192.

Balogh Jolán: Erdély műemlék-topográfiaja. (Közl.: KERNY TERÉZIA.) *Ars Hungarica* 23 (1995/1.) 89–94.

Kalocsa. Érseki rezidencia. Bp., Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1995. 16 l. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 524.)

„Páduai Szent Antal híres csodák által...” Adalékok Szent Antal XVII–XVIII. századi magyarországi tiszteletéhez. *Új Művészet* 6 (1995/11–12.) 4–7., 94.

Adalékok Páduai Szent Antal XVII–XVIII. századi magyarországi tiszteletéhez. (A kutatás új lehetőségei.) In: *Páduai Szent Antal emlékezete. Tanulmányok*. Szerk.: FARKAS ATTILA – KERNY TERÉZIA. Sümeg, Sümegi Fórum Alapítvány, 1995. 31–36.

Pannonia dicsérete. Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. [Ismeretítés]. *Új Művészet* 6 (1995/9.) 4–11.

[Szerkesztés:]

Páduai Szent Antal emlékezete. Tanulmányok. Szerk.: FARKAS ATTILA – KERNY TERÉZIA. (Múzeumi füzetek, 3.) Sümeg, Sümegi Fórum Alapítvány, 1995.

1996

László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301). In: *Ősök, táltosok, szentek. Tanulmányok a honfoglaláskor és Árpád-kor folklórijából*. Szerk.: Pócs Éva – VOIGT Vilmos. Bp., MTA Néprajzi Kutatóintézet, 1996. 175–197.

Szent László népi tisztelete. *Ars Hungarica* 24 (1996/2.) 231–235.

Madonna szobor Csepregről. In: *Tanulmányok Csepreg történetéből*. Szerk.: DÉNES József. Csepreg, Csepreg Város Önkormányzata, 1996, 119–129.

Adalék a váradi királysobrok bibliográfiájához. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*. 2. (1996) Budapest 1996, 65–72.

Szent László halála és temetése a képzőművészetben. In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*. 2. (1996) Budapest 1996, 73–83.

Kalocsa, *Erzbischöfliche Residenz*. (Ford.: WELMANN Nóra.) Bp., Tájak – Korok – Múzeumok Egyesület, 1996. 16 l. (Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára, 524/a).

A kerlési (cserhalmi) ütközet képzőművészeti ábrázolásai a középkori Magyarországon. 900 éve halt meg Szent László király. In: *„Sümegi” Szűz Mária képes ferences naptár az 1996. évre*. Szerk.: EGRSZEGI Ferenc. Sümeg, 1996. 38–40.

1997

„Szíz Máriának választott vitéze”. (Egy barokk-kori Szent László-ábrázolásról.) *Ars Hungarica* 25 (1997/1–2.) 255–268.

Óbuda évszázadai. Főszerk.: Kiss Csongor, Mocsy Ferenc. Bp., Kortárs Kiadó. 1995. 592 oldal, fekete-fehér illusztrációkkal. [Könyvismertetés]. *Műemlékvédelmi Szemle* 7 (1997/1–2.) 211–224.

1998

Középkori Szent László- emlékek nyomában Nápolyban. (Előzetes beszámoló.) *Ars Hungarica* 26 (1998/1.) 52–65.

[Címszavak:]

Adony (27–28.); Alsószentiván (31–32.); Balinka (33.); Besnyő (35–36.); Cece (46–47.); Előszállás (66–67.); Gárdony (81–82.); Gyúró (82–83.); Hantos (83–84.); Kápolnásnyék (90–91.); Mezőfalva (101.); Nadap (110.); Nagykarácsony (112–113.); Pázmánd (117.); Pusztaszabolcs (120.); Rácalmás (121–122.); Ráckeresztúr (122–123.); Sárbogárd (123–124., Entz Géza Antallal); Sáregres (125.); Sárosd (128–129.); Sárszentágota (129–130.); Söréd (136–138.); Vajta (150–151., Sisa Józseffel); Vereb (158.); Zámoly (161–162.). In: *Fejér megye művészeti emlékei*. Szerk.: ENTZ Géza Antal – SISA József. Székesfehérvár, MTA Művészettör-

téneti Kutató Intézete – Szent István Király Múzeum, 1998. (A Szent István Király Múzeum Közleményei. A. sorozat, 34. szám.) (*A lapszámok a tételek után, zárójelben.*)

Xantus Géza alkotásai. In: *Miholcsa. / Xantus*. [Kiállítási katalógus.] Bp., Vármegye Galéria, [1998.] [22–23.]

1999

Divald Kornél felső-magyarországi topográfiai útjai (1900–1919). In: *A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei, 1900–1919*. Szerk.: BARDOLY István – Cs. PLANK Ibolya. Bp., Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999. 8–31.

Dokumentumok a magyarremetei falfestményekről. *Ars Hungarica* 27 (1999/2.) 423–429.

Művészettörténet. [SZENTPÉTERI Józseffel]. In: *Magyar Kódex, 1. Az Árpádok világa. Magyar művelődéstörténet a kezdetektől 1301-ig*. Főszerk.: SZENTPÉTERI József. Bp., Kossuth Kiadó, 1999. 233–259.

2000

Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk.: MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000. 188–195.

A szepeshelyi szárnyasoltárokról. (Előzetes beszámoló.) *Ars Hungarica* 28 (2000/1.) 27–36.

[Katalógustételek:]

Fejereklyetartó Trencsénből. [MIKÓ Árpáddal] (126–127.) (Kat. I–1.); Szent László erekllyetartója. (135.) (Kat. I–8.); Szent László legendájának falképsorozata a maksai templomban. (155–156.) (Kat. II–10.); Szent László legendájának falképsorozata a gelencei templomban. (157.) (Kat. II–11.); Szent László legendájának falképsorozata a karaszközi templomban. (157–158.) (Kat. II–12.); Szent László legendájának falképsorozata a vitfalvi templomban. (158–159.) (Kat. II–13.); Szent László legendájának falképsorozata a kassai Szent Mihály-temetőkápolnában. (158–159.) (Kat. II–14.); Szent László legendájának falképsorozata a bántornyai templomban. (160.) (Kat. II–15.); Hevenesi Gábor: Magyar szentség. (334.) (Kat. V–26.); Tarnóczi István Szent László-életrajza. (335–336.) (Kat. V–27.); A Képes Krónika miniatúráinak rézmetszetű másolatai. (489–491.) (Kat. VIII–4.); Pray György pecséttani kézikönyve. (499.) (Kat. VIII–13.). In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk.: MIKÓ Árpád – SINKÓ Katalin. Bp., Magyar Nemzeti Galéria, 2000. (*A lapszámok a tételek után, zárójelben.*)

[Tanulmányok:]

Szent László király. (15–36.); Szent László históriája. (37–68.); Néhány Dunántúli Szent László-ábrázolásról. (69–88.). In: *Szent László király emlékei a Dunántúlon*. Szerk.: KERNY TERÉZIA – MIKLÓSI-SIKES Csaba. (Múzeumi Füzetek, 11.) Sümeg, Sümegi Fórum Alapítvány, 2000. (*A lapszámok a tételek után, zárójelben.*)

[Fondleírások:]

MKCS–C–I–67. Balogh Jolán művészettörténész hagyatéka. (48–49.); MKCS–C–I–70. Jankovich Miklós műgyűjtő és történész iratai. (50.); MKCS–C–I–76. Hekler Antal művészettörténész hagyatéka. (52–53.); MKCS–C–I–85. Varjú Elemér történész hagyatéka. (58.); MKCS–C–I–109. Ádám Iván kanonok és építészeti kutató hagyatéka (68.); MKCS–C–I–121. Fischer József fényképei erdélyi kastélyokról, templomokról, viseletekről. (74.); MKCS–C–I–122. Herepei János művelődéstörténész hagyatéka. (74–75.); MKCS–C–I–136. Bíró József művészettörténész kézírata. (81.); MKCS–C–I–162. A Myskovszky család hagyatéka. (92–93.); MKCS–C–I–168. Kapossy János művészettörténész hagyatéka. (96–97.). In: *A fondok jegyzéke és leírása. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Adattára*. Szerk.: ANDRÁS Edit – PATAKI Gábor. Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2000. (A fázisok a tételek után, zárójelben.)

Szent László tisztelete és középkori ikonográfiája. In: HANKOVSKY Béla – KERNY Terézia – MÓSER Zoltán: *Ave Rex Ladislaus*. Bp., Paulus Hungarus – Kairosz 2000. 30–41.

[Szerkesztés:]

Szent László király emlékei a Dunántúlon. Szerk.: KERNY Terézia – MIKLÓSI-SIKES Csaba. Sümeg, Sümegi Fórum Alapítvány, 2000. 167 l. (Múzeumi Füzetek, 11.)

2001

A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regeszta-gyűjteménye. Repertórium. [BÍBÓ Istvánnal és SERFŐZŐ Szabolccsal]. Bp., MTA Művészet-történeti Kutató Intézet, 2001. 240 l.

„Szent László kultusz Calabriában.” Nápoly és Altomonte magyar vonatkozású művészeti emlékeiből. In: *„Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*. Szerk.: BARNÁ Gábor. Bp., Szent István Társulat, 2001. 305–315.

Szent Kálmán és Könyves Kálmán kultuszáról. *Ars Hungarica* 29 (2001/1.) 8–32.

2002

Konstrukció vagy rekonstrukció. (A Vármúzeum és kiállítása.) *Műértő* 5 (2002/3.) 13.

A kolozsvári múzeum középkori kőtára. Kutatástörténeti áttekintés. *Erdélyi Múzeum* 44 (2002/3–4.) 70–83.

2003

Az angyali koronázás motívuma Szent István ikonográfiájában. *Ars Hungarica* 31 (2003/1.) 5–30.

Ferenczy István nagyváradai szoborterve. In: *A Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület Évkönyve 1998–2002*. III. Szerk.: B. Kovács István – GAÁL Lajos. Rimaszombat, Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, 2003. 84–88.

A „genthoniádákon” túl. Száz éve született Genthon István művészettörténész. *Új Művészet* 14 (2003/12.) 35–37.

„Mária megsegített”. Fogadalmi tárgyak Máriaradnán, I–II. [Könyvismertetés]. *Ars Hungarica* 31 (2003/2.) 447–454.

Az angyali koronázás motívuma Szent István király ikonográfiájában. (Vázlat). In: *A Sümegi Szűz Mária Képes Ferences Naptára a 2004. évre*. Szerk.: EGERSEGI Ferenc. Sümeg, Sümegi Ferences Rendház, 2003. 58–60.

2004

Das Engelskrönungsmotiv in der Ikonographie König Stephans des Heiligen. *Acta Ethnographica Hungarica* 49 (2004) 313–342.

Szent László középkori tiszteletének lengyel és litván képzőművészeti emlékeiről. In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. 1–3. Szerk.: ANDRÁSFALVY Bertalan – DOMOKOS Mária – NAGY Ilona – LANDGRAF Ildikó – MIKOS Éva. Bp., L’Harmattan Kiadó, 2004. 457–478.

Salamon magyar király ábrázolásairól (14–19. század). In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk.: VADAS Ferenc. Bp., Hild–Ybl Alapítvány, 2004. 33–51.

[Tanulmányok:]

Nagy Lajos „törökök” elleni csatája. Egy legendakonstrukció eredete. [SERFŐZŐ Szabolcsal] (47–60.); „Celli típusú” fogadalmi képek Magyarországon. (345–348.). In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2004. (A lapszámok a tételek után, zárójelben.)

[Katalógustételek:]

Nemesi család fogadalmi képe. (348.) (Kat. II–4.); Georg Krautsack és felesége fogadalmi képe (348–349.) (Kat. II–5.); Fogadalmi kép hintóbaleset ábrázolásával. (349.) (Kat. II–6.); Horváth János fogadalmi képe. (350.) (Kat. II–7.); Johann Böhm és felesége fogadalmi képe. (350–351.) (Kat. II–8.); Beteg asszony fogadalmi képe. (351.) (Kat. II–9.); Lóránt József és felesége, Vörös Anna Mária fogadalmi képe. (351–352.) (Kat. II–10.); Johann Marckus fogadalmi képe. (352–353.) (Kat. II–11.); Károlyi Klára fogadalmi képe. [LÁNGI Józseffel] (353–354.) (Kat. II–12.); Szeged város fogadalmi képe. (354–355.) (Kat. II–13.); Győr város fogadalmi képe. (355–356.) (Kat. II–14.). In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: FARBAKY Péter – SERFŐZŐ Szabolcs. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2004. (A lapszámok a tételek után, zárójelben.) [Ugyanezek a szövegek németül is a katalógus német verziójában: *Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn. Geschichte und Erinnerung*. Hg. von Péter FARBAKY – Szabolcs SERFŐZŐ. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2004. passim.]

Gondolatok Genthon István születésének centenáriumán. *Műemlékvédelem* 48 (2004) 38–42.

A constantia erénye. Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok. Szerk.: Borus Judit, német ford.: Harmath Anikó. Bp., Balassi Kiadó, 2003. [Könyvismertetés]. *BUKSZ* 16 (2004) 206–216.

Egy zarándokhely emlékezete. Mariazell és a „magyar Cellek” egy braunhaxler szemével. *Új Művészet* 15 (2004/12.) 26–29.

Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete. *Európai Utas* 15 (2004/2.) 12–15.

2005

A veleméri Szent László-freskó XIX. századi feltámadása. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold és Czobor Béla kísérlete Szent László ikonográfiájának „megújítására”. *Ars Hungarica* 33 (2005/2.) 331–362.

Kettős ünnep Győrött, 1771. július 15–16-án. In: *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére*. Szerk.: BASICS Beatrix. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2005. 67–72.

Magyarországi ferences templomok műtárgyfelmérése (1929–1931). Egy tervezett kiadás előtanulmányának vázlata. In: *A ferences lelkeség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*. I–II. Szerk.: ŐZE Sándor – MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák, 1.) Piliscsaba–Bp., Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK – METEM, 2005, II. 991–1002.

Fogadalmi kép (votivkép). In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*. III. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter, szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Bp., Balassi Kiadó, 2005. 141–143.

A rehabilitált özvegy. Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. [Könyvismertetés]. *Új Művészet* 16 (2005/12.) 4–7.

Bernáth Mária műveinek bibliográfiája és művészettörténeti munkássága. In: *Angyalokra szükség van. Tanulmányok Bernáth Mária tiszteletére*. Szerk.: ANDRÁS Edit. Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2005. 323–339.

Bánóczi Zsuzsa írásainak bibliográfiája. *Ars Hungarica* 33 (2005/1.) 223–224.

2006

Adorációs kép, dedikációs-kép, fogadalmi kép, supplikációs-kép. (Kísérlet egy középkori ikonográfiai csoport műfaji szétválasztására.) In: *Kép, képmás, kultusz*. Szerk.: BARNA Gábor. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár, 16.) Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2006. 22–38.

Szent László és a magyar szentek tisztelete a jezsuitáknál (1550–1630). In: *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Szerk.: SZILÁGYI Csaba. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti Konferenciák, 2.) Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2006. 424–441.

Zsigmond király temetése és temetkezőhelye. In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437*. Szerk.: TAKÁCS Imre. Bp.–Luxemburg, Philipp von Zabern, 2006. 475–479.

[Katalógustételek:]

Kehely. (104–105.) (Kat. 1.23.); Szent László király ereklyetartó mellszobra. [Evelin WETTER-rel] (378–380.) (Kat. 4.91.); A váradi vár látképe dél felől. (494.) (Kat. 6.1.); Szent László váradi lovas szobrát, valamint Szent István, Szent László és Szent Imre álló szobrai ábrázoló rajzok. (494–495.) (Kat. 6.2.); Rajz Szent István király és Szent László alakjával. (629–630.) (Kat. 7.71.). In: *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437*. Szerk.: TAKÁCS Imre. Bp.–Luxemburg, Philipp von Zabern, 2006. (*A lap- és katalógusszámok a tételek után, zárójelben.*) [Ugyan-ezek a szövegek németül is megjelentek a katalógus német nyelvű verziójában: *Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg, 1387–1437*. Hg. von Imre TAKÁCS. Bp.–Luxemburg, Philipp von Zabern, 2006. passim.]

A kerlési ütközet képzőművészeti megjelenése és elterjedése. In: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Szerk.: FEJŐS Zoltán. Bp., Néprajzi Múzeum, 2006. 81–87.

Kerlési ütközet. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, V. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter, szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Bp., Balassi Kiadó, 2006. 342–346.

László király ikonográfiája (13–18. század). In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, VI. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter, szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Bp., Balassi Kiadó, 2006. 411–453.

A kutatás története. [KERNY Terézia] Beszélgetés[e] Marosi Ernő művészettörténésszel. *Műértő* 2006. Különszám, 9–11.

2007

Középkori templomaink. Barangolás a Börzsönytől a Zemplénig. [THALER Tamással] [Bp.], Anno, 2007. 95 l.

„S. Ladislaus Rex Ungariae rosario ensi ob voluto pugnare”. (A fölajánlás téma és a rózsafüzér attribútum Szent László barokk ikonográfiájában.) In: *A domonkos rend Magyarországon*. A Piliscsabán 2003. október 27–28-án megtartott tudományos konferencia tanulmányai. Szerk.: ILLÉS Pál Attila – ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 3.) Piliscsaba–Bp.–Vasvár, PPKE BTK, 2007. 331–352.

Adalékok a pálos rend középkori Szent László-tiszteletéhez (1291–1630). In: *Decus solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: SARBAK Gábor – ŐZE Sándor. (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 4/1.) Bp., Szent István Társulat, 2007. 574–587.

Magyar szentek tisztelete és képzőművészeti ábrázolásai (13–18. század). A magyar szentek együttes tisztelete. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, VII. Főszerk.: KŐSZEGHY Péter, szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Bp., Balassi Kiadó, 2007. 216–243.

A magyar szent királyok tisztelete és ikonográfiája a XIII. századtól a XVII. századig. In: *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről*. Szerk.: LŐRINCZ Tamás. Székesfehérvár, Szent Imre Templomigazgatóság, 2007. 79–123.

Szent László, „Erdély védőszentje” II. 19. század. In: *Folklor és történelem*. Szerk.: SZEMERKÉNYI Ágnes. (Folklor a magyar művelődéstörténetben.) Bp., Akadémiai Kiadó, 2007. 83–101.

A kerlési ütközet megjelenése és elterjedése az irodalomban, majd a képzőművészetben. In: *Folklor és vizuális kultúra*. Szerk.: SZEMERKÉNYI Ágnes. Bp., Akadémiai Kiadó, 2007. 202–257.

Szegénység és rózsza. Szent Erzsébet Év Magyarországon. *Új Művészet* 18 (2007/10.) 12–15.

Előszó. In: NAGYMIHÁLYI Géza: *Árpád-házi Szent Piroška. Az idegen szent*. Bp., Kairosz Kiadó, 2007. 9–10.

Esterházy Antal fogadalmi képe a sümegi ferences rendházban. In: *A Sümegi Szűz Mária Ferences Naptára*. Szerk.: RÁCZ Piusz. Sümeg, Sarlós Boldogasszony Templomigazgatóság, 2007, 24.

[Tanulmányok, bibliográfia:]

Szerkesztői gondolatok. (9–14.); A magyar szent királyok tisztelete és ikonográfiája a XIV. század közepéig. (73–82.); A szepeshelyi főoltár magyar szent királyokat ábrázoló táblaképe. (99–105.); A „magyar szentek” fogalmának átalakulása a XV. század végétől a XVII. század végéig. (109–111.); Kísérlet Szent Imre herceg képzőművészeti ábrázolásának megújítására a XIX. század második felében. (131–137.); Válogatott bibliográfia. (319–344.). In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk.: KERNY Terézia. Székesfehérvár 2007.

[Katalógustételek és fejezetbevezetők a DVD-ROM-on:]

1. Bevezető. Szent Imre történetisége; 01. Szent Kereszt-ereklyéje és kettős keresztes tartója; 02. Szent István király *Intelmei* Imre herceghez; 03. A magyar királyok koronázási palástja; 3. Bevezető. Szent Imre ereklyéi; 4. Bevezető. Szent Imre középkori ikonográfiája; 19. III. András király házioltára a magyar királyszentek miniatúráival; 20. Szent László, Szent István király és Szent Imre falképei; 21. Árpád-házi Szent Erzsébet, Árpád-házi Margit (vagy Szent Klára) és Szent Imre herceg falképei; 24. Piacenzai Jakab zágrábi püspök (1345–1348) pecsétje a magyar szent királyok ábrázolásaival.

[TAKÁCS Imrével]; 25. Szent Imre falképe. [LÁNGI Józseffel]; 26. Szent Imrét (?) ábrázoló falkép töredéke feltárását követően; 28. Két címeres ékszer a három magyar szent király szobrocskáival. [TAKÁCS Imrével]; 29. Szent Imre, Szent István király és Szent László szobrai. [WEHLI Tündével]; 31. Magyar királyszentek falképei. [LÁNGI Józseffel]; 32. Falkép magyar királyszentekkel; 35. Szent István király és Szent Imre a bécsi egyetem „magyar nemzetének” második anyakönyvéből; 36. Szent István király főoltár a Szent István és Szent Imre legendáiból vett jelenetekkel; 37. Szent István király és Szent Imre; 38. Hunyadi (I.) Mátyás kettős magyar felségi pecsétjének előlapja a magyar szent királyok oromzati szobrocskáival; 39. Oltártábla Szent László, Szent Imre és Szent István király álló alakjával; 41. Szent István király és Szent Imre herceg Thuróczy János *Magyarok krónikájából*; 43. Gyámkő Szent Imre büsztségével; 44. Magyar szent királyok együttese a *Világkrónikából*; 47. Arma Christi és a magyar szent királyok az esztergomi misekönyv címlapján; 48. Szent Imre fogadalma I. Miksa német-római császár rokonságát ábrázoló grafikai sorozatból; 49. Falkép Szent Kristóffal és a magyar királyszentekkel; 50. Szent Imre. [SZILÁRDFY Zoltánnal]; 51. Patrona Hungariae magyar királyszentekkel; 5. Bevezető. Szent Imre a barokk művészetben [SZILÁRDFY Zoltánnal]; 53. Patrona Hungariae magyar szentekkel Pázmány Péter *Kalauzának* díszcímlapján; 54. Szent István király és Imre herceg metszete Berger Illés *Magyar törtéíájához*; 55. Táblakép Szent Imrével; 57. Patrona Hungariae a magyar szentekkel Káldi György Biblia-fordításának díszcímlapján; 58. Gizella királyné, Szent Imre édesanyja a bajor szentek sorozatából. [SZILÁRDFY Zoltánnal]; 60. Szent István király és Imre herceg gróf Nádasdy Ferenc *Mausoleumából*; 64. Szent Imre herceg Tarnóczi István Szent Imre-életrajzáának címlapelőzékén. [SZILÁRDFY Zoltánnal]; 65. Régi magyar szentség. [SZILÁRDFY Zoltánnal]; 67. Szent István király és Szent Imre herceg Szent István király legendájának címlapján; 68. Kegyérem Szent Imre és Szent Lipót alakjával. [SMOHAY Andrással]; 90. Dissertatio de Sancto Emerico Duce Hungariae; 96. Szent Imre megdicsőülése egy piarista tanulmányi jegyzetből; 6. Bevezető. Szent Imre ikonográfiájának átalakulása a XIX. század első felében; 97. Szent István király a gyermek Szent Imre herceget oktatja a székesfehérvári prépostsági templom Szűz Mária-oltára előtt, címlapelőzék. [SMOHAY Andrással]; 98. Szent István király és boldog Gizella megbízza Szent Gellértet Imre herceg nevelésével, címlapelőzék; 101. Illusztrációk Szent Imre legendájából. [SMOHAY Péterrel]; 104. Antependium Szűz Máriával és a magyar szentek együttesével; 109. Szent István törvényt ül; 8. Bevezető: A Storno család üvegablak- és falfestészeti tervei; 110. A pannonhalmi Szent Imre-oltár; 111. A pannonhalmi Szent László- és Szent Imre-kápolna oltárainak terve; 112. Szent István királynak és Imre hercegnek megmutatják a készülő pannonhalmi apátság tervét; 113. Szent Imre herceg a pannonhalmi bencés apátság előtt hétszer megcsókolja Boldog Mór szerzetest; 114. Szent Imre herceg a pannonhalmi bencés apátság előtt hétszer megcsókolja Boldog Mór szerzetest; 115. Szent Gellért püspök és Szent Imre herceg; 116. Asztrik apát, Szent István király és Szent Imre herceg; 117. Üvegablakterv a gamszentbenedeki bencés apátsági templomba; 118. Üvegablakterv a körömbányai Alexandriai Szent Katalin vártemplomba; 119. A körömbányai (?) üvegablakterv fényképe; 9. Bevezető. Szent Imre tisztelésének emlékei a XIX. század második felében; 123. Egyházművészeti Lap. [SMOHAY Péterrel]; 128. A tiszakécskei Katolikus Legényegylet zászlaja Szent Imre és Árpád-házi Boldog Margit alakjaival; 129. A budavári királyi palota egykori Szent István-termének Szent Imre-ábrázolása. [BIZZER Istvánnal]; 130. Fényképfelvétel Roskovics Ignác Szent Imre-festményéről; 132. Szent Imre alakja Roskovics Ignác festménye nyomán; 133. Szent Imre látomása; 134. A Szent Imre Önképző-Egylet Almanachja. [Csíky Balázssal]; 135.

Szent Imre fogadalma; 136. Szent István király törvényt hoz; 137. Egyházi bíróság; 138. Az 1907-es Szent Imre-évfordulóval kapcsolatos megemlékezések a *Zászlónk* című ifjúsági lap 1907–1908. évi számaiban; 140. Bölcsészdoktori disszertáció magyar királyszentek középkori képzőművészeti ábrázolásairól; 141. Az Esztergomi Főegyházmegye Szent Imre-ünnepségeivel kapcsolatos iratanyaga; 145. A Szent Imre-szoborcsoport; 146. Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent Imre herceg emlékművének kismintája. [MILLISITS Mátéval]; 148. Szent Imre születési helyét jelölő emléktábla. [SMOHAY Andrással]; 150. Szent Imre-oltárkép; 152. Szivarkadoboz; 153. Aprónyomtatványok. [SMOHAY Andrással és SZILÁRDFY Zoltánnal]; 157. Emlékkönyv Szent Imre herceg 900 éves jubileumára. [SMOHAY Péterrel]; 158. Magyar Katolikus Almanach (Hungaria) 1930–1931. [SMOHAY Péterrel]; 159. Régi egyházművészet országos kiállítása. [ILLÉS Eszterrel]; 160. Szent Imre Album; 161. Szent Imre Emlékkönyv. [SMOHAY Péterrel]; 162. A ferencrendiek székesfehérvári Szent Imre-temploma; 163. Szent Gellért csanádi püspök és vértanú élete; 164. Az Árpád-ház szentjei; 165. Szent Imre a képzőművészetben [ILLÉS Eszterrel és MIKÓ Árpáddal]; 167. Szent Imre Misztérium mozdulatdráma szöveggönyve; 169. Isten leventéje; 170. Szent Imre herceg. [SMOHAY Péterrel]; 171. Árpádok Virága, Szent Imre herceg. [SMOHAY Péterrel]; 172. Szűz Szent Imre herceg legendája; 174. Szent Imre-üvegablak; 175. Szent Imre szobra. [IGARI Antallal]; 176. Szent Magyarország. [SMOHAY Péterrel]; 177. István király. [SMOHAY Péterrel]; 188. Szent Imre üvegablak; 189. Kisfaludi Strobl Zsigmond nemzeti jelvényekkel feldíszített Szent Imre-szobra az 1956-os forradalom napjaiban; 190. A budapesti Szent Rókus-kápolna homlokzati Szent Imre-szobrának modellje. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk.: KERNY Terézia. Székesfehérvár, 2007. Multimédiás DVD-ROM.

2008

Középkori templomok a Felső-Tisza-vidéken. [THALER Tamással]. [Bp.] Anno, [2008]. 94 [2] l.

Szent László és a magyar szentek tisztelete Dalmáciában I. Lajos uralkodása idején. História és historiográfia. *Ars Hungarica* 36 (2008/1–2.) 5–54.

Zsigmond király halála, temetése és „síremléke” Tinódi Sebestyén *Zsigmond király és császárnak krónikája* című költeményében. In: *Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika*. A 2006. évi budapesti és a kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai. Szerk.: Csörsz Rumen István. Kolozsvár, Kriterion, 2008. 143–159.

Szent László vízfakasztása a 16–18. századi magyarországi képzőművészetben. (Vázlat). In: *Démonok, látók, szentek. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Szerk.: Pócs Éva. (Tanulmányok a transzcendensről, VI.) Bp., Balassi Kiadó, 2008. 555–576.

Szent László és a magyar szentek tisztelete Hunyadi Mátyás udvarában. Személyes devóció, állami és uralkodói reprezentáció. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490*. Szerk.: FARBAKY Péter – SPEKNER Enikő – SZENDE Katalin – VÉGH András. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 397–400.

Szent Sebald szobra a bécsi Szent István-székesegyház elpusztult stallumáról és a stallum felmérési rajza. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvar-*

ban, 1458–1490. Szerk.: FARBAKY Péter – SPEKNER Enikő – SZENDE Katalin – VÉGH András. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 387–389. (Kat. 9.46.a–b.)

Veneration of St Ladislav and the Hungarian Saints in the Court of Matthias Corvinus. Personal Devotion, State and Monarchic Representation. In: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court, 1458–1490.* Ed. by Péter FARBAKY – Enikő SPEKNER – Katalin SZENDE – András VÉGH. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 397–400.

Statue of Saint Sebald from the destroyed stall of the Saint Stephen's Cathedral in Vienna and a survey of the stall. In: *Matthias Corvinus, the King. Tradition and Renewal in the Hungarian Royal Court, 1458–1490.* Ed. by Péter FARBAKY – Enikő SPEKNER – Katalin SZENDE – András VÉGH. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 387–389. (Kat. No. 9.46.a–b.)

Szent László tiszteletének kutatástörténete (1977–2007). *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei* 46 (2008/1.) 15–36.

1453. Adalékok és fölvetések Habsburg (V.) László Szent László tiszteletéhez. *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei* 46 (2008/1.) 363–390.

Szilárdfy Zoltán. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, 13. Főszerk.: Diós István, szerk.: VICZIÁN János. Bp., Szent István Társulat, 2008. 284–285.

Bevezető sorok. In: *Xantus. Égi dimenziók.* Szerk.: SZATMÁRI László. Csíkszereda, Tipographic, 2008. 3–10.

The Renaissance – Four Times Over. Exhibitions Commemorating Matthias's Accession to the Throne. [Ismeretetés]. *The Hungarian Quarterly* 49. No. 190. Summer 2008. 79–90.

Reneszánsz részletek. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Pincegalériája. 2008. november 5. – december 7. Rendezte: Köntzey Mercedes és Simon Magdolna. [Ismeretetés]. *Műemlékvédelem* 52 (2008) 407–411.

Boldogasszony Anyánk... Máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítása. *Új Művészet* 19 (2008/12.) 2–5.

Mátyás király, az igazságos. *Élő Kenyér* 2–3 (2008) 1.

Hunyadi Mátyás és a fehérvári reneszánsz. (B[ERTÁNÉ] P[INTÉR] K[atalinnal]). *SZEM. A Székesfehérvári Egyházmegye Magazinja* 5 (2008/3.) 18–20.

2009

Szent Márton tisztelete a szepeshelyi prépostságban. In: *A Szent Márton-kutatás legújabb eredményei. Konferencia.* Szerk.: ZSÁMBÉKY Monika. Szombathely, Szombathelyi Képtár, 2009. 111–126.

Magyar szent királyok középkori kompozíciói a templomok külső falain. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk.: Tüskés Anna. Bp., CentrArt Egyesület, 2009. 16–17., 81–88.

Galeotto sive Tiburtius. Adalékok Gerevich Tibor portréikonográfiájához. *Enigma* (2009/60.) 136–147.

[Tanulmányok:]

A máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítása elé. (7–11.); A kapucinus rend működése és építészete Magyarországon. (12–30.); Magyarok nagyhatalmú szószólója. (59–72.). In: *A máriabesnyői Mária Múzeum. Kiállítási katalógus*. Szerk.: G. MÉRVA Mária. Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 2009. (Gödöllői Múzeumi Füzetek, 10.) (*A lapszámok a tételek után, zárójelben.*)

Jánó Mihály: Színek és legendák. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez. Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémia Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2008. 304 lap. 76 fekete-fehér fénykép, XLIV színes tábla. [Könyvismertetés]. *Művészettörténeti Értesítő* 58 (2009) 352–358.

Gáspár Dorottya: Pannónia kereszténysége a mai Magyarország területén. [Könyvismertetés]. *Távlatok* (2009/86.) 137–140.

Bibliográfia. In: *Magyarország műemlékei. Székesfehérvár*. Szerk.: ENTZ Géza Antal. Bp., Osiris Kiadó, 2009. 359–391.

Köszöntő. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk.: Tüskés Anna. Bp., CentrArt Egyesület, 2009. 16–17.

Kisdisznósd templomerődje. *Várak, kastélyok, templomok* 5 (2009/1.) 28.

Veszprémy László: Lovagvilág Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Argumentum Kiadó. Bp., 2008. [Könyvismertetés]. *Várak, kastélyok, templomok* 5 (2009/1.) 48.

Szent Imre 1000 éve. *Lépcső. A szentimre-városi ifjúság lapja* 5 (2009) 3–8.

2010

Adalékok Szent László középkori székesfehérvári tiszteletéhez. In: *A Székesfehérvári Egyházmegye ünnepi névtára Spányi Antal megyés püspök születésének 60. évében, az Úr 2010. esztendejében*. Szerk.: MÓZESSY Gergely – PESTINÉ PAICS Marianna – SMOHAY András – SMOHAY Péter. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal, 2010. 49–69.

Patronage of St. Ladislav Fresco Cycles during the Sigismund Period in Connection with a Contact of Inheritance. In: *Bonum ut Pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi on His Seventieth Birthday*. Ed. by Livia VARGA – László BEKE – Anna JÁVOR – Pál LŐVEI – Imre TAKÁCS. Bp., Argumentum Kiadó – MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 2010. 259–272.

A máriabesnyői kegyzsobor 18–20. századi devocionális alkotásokon. Liturgikus alkotások, fogadalmi képek, aprónyomtatványok. In: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Szerk.: BUBRYÁK Orsolya. Bp., MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Gondolat Kiadó, 2010. 773–786.

Szent László hódolata Szűz Mária előtt (XIV–XIX. század). In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerk.: Csörsz Rumen István. Bp., rec.iti, 2010. 515–540.

Historiae regum Hungariae Podolini apud scholas Pias. Megjegyzések az egykori podolini piarista kollégium egy 18. század végi tanulmányi jegyzetéhez. In: *A Piarista Rend Magyarországon.* Szerk.: FORGÓ András. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 6.) Bp., Szent István Társulat, 2010. 641–652.

Hunyadi Mátyás halála, temetése és székesfehérvári síremléke. In: *Mátyás király és a székesfehérvári reneszánsz.* Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2010. 42–66.

Két 18. századi győri ünnep. Adalékok Győr barokk-kori Szent László tiszteletéhez. In: *Rítus és ünnep.* Szerk.: BARNA Gábor – GYÖNGYÖSSY Orsolya. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 25.) Szeged, SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2010. 163–179.

Kisfaludi Strobl Zsigmond Szent Imre-szoborcsoportja. In: *A Kisfaludi Strobl Zsigmond születésének 125. évfordulója alkalmából a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban 2009. november 3-án rendezett emlékkonferencia előadásai.* Szerk.: KOSTYÁL László. Zalaegerszeg, Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2010. 49–57.

Egy város három arca. Az Óbuda Múzeum és Könyvtár új állandó kiállítása. *Műértő* 13 (2010/11.) 7.

Szerkesztői bevezető. [SMOHAY Andrással]. In: *Mátyás király és a székesfehérvári reneszánsz.* Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2010. 8–9.

Képet öltött az Ige. Johannes Aquila freskói. [MÓSER Zoltánnal]. Bp., Kairosz Kiadó, 2010. 96 l.

[Szerkesztés:]

Mátyás király és a székesfehérvári reneszánsz. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2010. 148 l.

2011

Gondolatok a középkori váradi székesegyház Szent László-oltáráról. *Művészettörténeti Értesítő* 60 (2011) 209–217.

Szent László, „Erdély védőszentje” I. (Szent László tisztelete Erdélyben, 1556–1630.) *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* (2011/3.) 161–184.

Ferenczy István nagyváradi szoborterve újabban előkerült dokumentumok tükrében. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690–1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére*. Szerk.: ORBÁN János. Marosvásárhely–Kolozsvár, Maros Megyei Múzeum–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011. 249–260.

Kárpátalja a magyarországi régészeti és művészettörténeti kutatásban. (Vázlat). *Ars Hungarica* 37 (2011/4.) 16–31.

Szerzetes- és lovagrendek szimbólumai és címerei. [KOLTAI Andrással]. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor*, XI. Főszerk.: KÖSZEGHY Péter, szerk.: TAMÁS Zsuzsanna. Bp., Balassi Kiadó, 2011. 176–184.

Máriabesnyői Rotulus. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon LX. Minden kor. A főszerkesztő, Kőszeghy Péter LX. születésnapjára*. Szerk.: BARTÓK István – Csörsz Rumen István – JANKOVICS József – SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza. Bp., rec.iti, 2011. 133–138.

Eszmény és hasonlatosság. Tanulmányok és adatközlések Barabás Miklós születésének 200. évfordulójára. Pallas-Akadémia, Sepsiszentgyörgy, 2010, 184 lap, illusztrált, szerkesztette Jánó Mihály. [Könyvismertetés]. *Új Művészet* 22 (2011/4.) 46–47.

Szent Ágota tisztelete Magyarországon, különös tekintettel a perenyi római katolikus plébániatemplomra. (Kultusz történeti vázlat.) In: *Ecclesia Agathae. A 250 esztendő s pere nyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei*. Szerk.: MEDGYESY S. Norbert. Bp., Magyar Napló Kiadó, 2011. 131–160. [Ugyanez a szöveg, képek nélkül: *Magyar Napló. A Magyar Írószövetség lapja* 23 (2011/9.) 19–29.]

Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának (1969–1990), majd Kutatóintézetének (1991–) munkaviszonyban foglalkoztatott dolgozói, 1969–2011. *Ars Hungarica* 37 (2011/1.) 83–146.

Intézeti hírek, 2009. [GELLÉR Katalinnal és HORVÁTHNÉ ÁCS Katóval]. *Ars Hungarica* 37 (2011/1.) 163–172.

Intézeti hírek, 2010. [GELLÉR Katalinnal]. *Ars Hungarica* 37 (2011/2.) 159–168.

[Szerkesztés:]

Károly Róbert és Székesfehérvár. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. (Magyar királyok és Székesfehérvár, 2.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011, 230 l.

2012

Bevezető gondolatok a II. András (1205–1235) konferencia tanulmánykötete elé. In: *II. András és Székesfehérvár*. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. (A Székesfehérvári

Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 7.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 8–13.

[Tanulmányok:]

Szent László király élete (1040 körül–1095). (29–32.); Szent László tisztelete a képzőművészetben. (33–50.); A Szent László-herma története. (51–56.). In: *Cantiones de Sancto Ladislao rege. Énekek Szent László király tiszteletére*. Szerk.: KOVÁCS Andrea – MEDGYESY S. Norbert. A népének-dallamokat közléteszi KÖVÁRI Réka. Bp., Magyar Napló Kiadó, 2012.

„Solus virgo virginem agnoscit”. Adalékok Boldog Mór és Szent Imre ikonográfiájához, 14–19. század. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. [I–II.] Szerk.: ILLÉS Pál Attila – JUHÁSZ-LACZIK Albin. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 7.) Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2012.

Kedves Gyula Bátyám! Csatai Endre levelei Szentiványi Gyulához (1935–1940). *Ars Hungarica* 38 (2012/2.) 272–288.

Bogyay Tamás és az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport/Kutatóintézet kapcsolata. *Ars Hungarica* 38 (2012/3.) 304–305.

Intézeti események, 2011. *Ars Hungarica* 38 (2012/4.) 490–498.

Szilárdfy Zoltán bibliográfiája [TERDIK Szilveszterrel]. In: *Tanulmányok Szilárdfy Zoltán 75. születésnapjára*. Szerk.: SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 146–159.

A hit és a művészet szorosan összetartozik. ([Tóth Sándor] Beszélgetés[e] Kerny Terézia művészettörténésszel.) *Keresztény Élet. A vallásos családok hetilapja* 20 (2012/15–16.) április 8–15., 27.

[Szerkesztés:]

II. András és Székesfehérvár. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 7.) Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2012. 232 l.

Ars Hungarica 38 (2012/1–4.) (Főszerkesztő.)

2013

A máriabesnyői Mária Múzeum új állandó kiállítása és egy kapucinus vonatkozású emléke. In: *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a Rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Szerk.: MEDGYESY S. Norbert – ÖTVÖS István – ÖZE Sándor. I–II. (Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák, 8/1–2.) Bp., Magyar Napló Kiadó, 2013. 896–914.

Vajk (István) trónörökös megkeresztelése. Történeti és ikonográfiai adalékok Hesz János Mihály esztergomi főoltárképéhez. In: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. / Stein auf Stein. Festschrift für Ferenc Dávid*. I. Szerk.: SZENTESI Edit – MENTÉNYI Klára – SIMON Anna. Bp., Vince Kiadó, 2013. 503–516.

Tíz év. Entz Géza a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat élén (1974–1984). *Műemlékvédelem* 57 (2013/3.) 175–182.

Henszlmann Imre az intézményes műemlékvédelem szolgálatában (1872–1888). In: *Henszlmann Imre (1813–1888). Kiállítás születésének 200. évfordulója alkalmából*. Szerk.: BUBRYÁK Orsolya. MTA Művészeti Gyűjtemény, 2013. október 15. – 2013. december 13. Bp., MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2013. 43–44.

[Tanulmányok és katalógustételek:]

Szent István ereklyéiről. Kutatástörténeti áttekintés. (12–21.); Szent István király tiszteletének megújulása a XIX. században. (157–170.); Szent István ereklyéje és tartója. (295–296.) (Kat. 7.); A kalocsai királyfej utóélete. (301–302.) (Kat. 18.); Magyar Anjou Legendárium. (302–304.) (Kat. 19.); A székeshegyi székesegyház Szent Márton-főoltárának belső táblája magyar szent királyokkal. (305–306.) (Kat. 20.); Thuróczy János: A magyarok krónikája. (306.) (Kat. 21.); Thuróczy János: A magyarok krónikája. (307.) (Kat. 22.); Hartmann Schedel: Világkrónika. (307–308.) (Kat. 23.); Esztergomi misekönyv. (309.) (Kat. 25.); Patrona Hungariae magyar királyszentekkel. (310–311.) (Kat. 27.); Isteni Igazságra Vezzerleo Kalavz, melyet írt Pázmány Péter, iesvitak rendin való tanító. Nyomtatnak Posonban MDCXIII. Esztendőben. (313–314.) (Kat. 31.); Gróf Nádasdy Ferenc országbíró Mausoleuma. (314–315.) (Kat. 32.); Szent Biblia. (315–317.) (Kat. 33.); Magyar hercegek és királyok képmásai. (317–318.) (Kat. 34.); Tarnóczy István: Szent István életrajza. (318–319.) (Kat. 35.); Tarnóczy István: Szent László életrajza. (319–320.) (Kat. 36.); Magyar hercegek és királyok élete. (320.) (Kat. 37.); Hevenesi Gábor: Régi magyar szentség. (321–322.) (Kat. 40.); Szent István király legendája. (322–323.) (Kat. 42.); Schwandtner János György történeti forrásgyűjteménye. [SMOHAY Péterrel] (328.) (Kat. 49.); A hunok, az avarok és a magyarok régi története. (332–333.) (Kat. 56.); Kováts István: Katolikus énekeskönyv (Dőri Énekeskönyv) (334.) (Kat. 57.); Címlapmetszet Szent István király mellképével. (336.) (Kat. 59.); Történetkritikai értekezés Szent Istvánnak, Magyarország első királyának Szent Jobbjáról. (341–342.) (Kat. 67.); A Szent Jobb takarója. (342–343.) (Kat. 68.); Pray György válasza Gánóczy Antal történetkritikai értekezésére a nagyvárad egyházmegye alapításáról. (345–346.) (Kat. 72.); Szent István király és Szent Imre herceg. (347–348.) (Kat. 75.); Magyar krónika. Írta Heltai Gáspár. Nyomtatott Kolozsvárt M.D.LXXIV. Most pedig újonnan Nagy-Győrben M.DCC.LXXXIX. Első darab. Streibig Jó'sef' betűivel. (348–349.) (Kat. 76.); Szombathely régiségeiről és történetéről a kezdetektől a XVII. század végéig. (349–351.) (Kat. 79.); Szent István király és Szent Imre herceg. (351.) (Kat. 80.); Stephani Salagii... Opus postumum... (351–352.) (Kat. 81.); Szent István király és Szent Imre herceg. (352–353.) (Kat. 82.); Szent István király templommodellét ajánl fel Szűz Máriának. (353–354.) (Kat. 84.); Die drey Grossen Koenige der Hungarn aus dem Arpadischen Stamme von Dr. Fessler. (354–355.) (Kat. 85.); Szent István első magyar király ditsőséges királyi méltóságában apostoli buzgósága által. (358.) (Kat. 89.); Szentek élete, mellyel a keresztény híveknek kedveskedik Nagykéri Scitovszky János... [SMOHAY Péterrel] (360–361.) (Kat. 93.); Salamon és Szent László királyok kibékülése Szent István sírjánál 1083-ban. (364–366.) (Kat. 101.); Magyar ereklyék. Írta Ipolyi Arnold. (370.) (Kat. 107.); Részletrajzok a székesfehérvári szarkofágról

id. Storno Ferenc vázlatkönyvéből. (370.) (Kat. 108.); Szent István megkeresztelése – Vajk megkeresztelése. (372–374.) (Kat. 111.); Szent István király. (374.) (Kat. 113.); Simor János hercegprímás mellszobra. (382–383.) (Kat. 120.); Ipolyi Arnold: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. (383.) (Kat. 121.); Szent István korona-felajánlása. (385. sz.) (Kat. 122.); Kerámialap III. András király alakjával. (391.) (Kat. 134.); Fényképfelvétel a középkori egri székesegyház területén álló Szent István király szoborról. (394.) (Kat. 137.); Díszüvegablakterv a budavári Nagyboldogasszony (Mátyás)-templomhoz. (395–396.) (Kat. 140.); Levelezőlap Stróbl Alajos halászbástyai Szent István lovas szobrával. (397.) (Kat. 141.); Gyógyszeres dobozok. (397–398.) (Kat. 142.); Szent István koronafelajánlása. A pannonhalmi bencés apátsági templom dísz-üvegablakterve. (399.) (Kat. 144.); Csokoládésdoboz. (418.) (Kat. 209.); Szent István Hete Budapesten. (418–419.) (Kat. 210.); Tíz Pengő. (422.) (Kat. 213.); Szent István első magyar király megdicsőülésének 900 éves jubileuma Bp., 1938 – Plakáatterv. (426–427.) (Kat. 221.); A XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus ünnepi szentmiséje. (428.) (Kat. 225.); Szív alakú notesz az 1938-as Szent István-émlékév és a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus emlékére. (429.) (Kat. 226.); Szent István-napi tűzijáték. (430.) (Kat. 228.); Képeslap az Országjáró Szent Jobb Aranyvonattal. (430.) (Kat. 229.); Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján. I–III. (431.) (Kat. 230.); Szent István. (432.) (Kat. 231.); Somogyi Antal: Székesfehérvár. Művészet és város. (433–434.) (Kat. 233.); A Szent Jobb megtalálása I. (434.) (Kat. 234.); A Szent Jobb megtalálása II. (434.) (Kat. 235.); A Szent Jobb megtalálása III. (435.) (Kat. 236.); Szent István király megoltalmazza a hadba induló cserkész. (440–441.) (Kat. 249.); Szent István király. A győri székesegyház Hédeváry-kápolnájának üvegablakterve. (443.) (Kat. 253.); Szent Imre. A győri székesegyház Hédeváry-kápolnájának üvegablakterve. (445.) (Kat. 254.); Szent László. A győri székesegyház Hédeváry-kápolnájának üvegablakterve. (445.) (Kat. 255.); Boldog Gizella. A győri székesegyház Hédeváry-kápolnájának üvegablakterve. (446.) (Kat. 256.); Szőrényi Levente – Bródy János: *István, a király* rockopera lemezbortója. (446–447.) (Kat. 259.); A Szent István Lovagrend ismertetője. (450.) (Kat. 267.); Szent István király. (450.) (Kat. 268.); Szent István király. (452–453.) (Kat. 272.); Aranymisés emléklap. (453.) (Kat. 273.). In: *István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013. (A lapszámok a tétel után, zárójelben.)

Entz Géza (Bp., 1913. március 2. – Bp., 1993. március 3.); Henszlmann Imre (Kassa, 1813. október 13. – Bp., 1988. december 5.); Kelemen Lajos (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. – Kolozsvár, 1963. július 29.) In: *Nemzeti évfordulóink 2013*. Szerk.: ESTÓK János – GAZDA István – SÍPKA László – CSÁSZTVAY Tünde – SISA József – UJVÁRY Gábor. Bp., Balassi Intézet, 2013. 18., 24., 49.

Ügyes kéznek nincsen párja. 19–20. századi hímzésminták és társaik Szepesi Balázs gyűjteményéből. Pesterzsébeti Helytörténeti Múzeum Gaál Imre Galériája 2013. VII. 21-ig. *Új Művészet* 24 (2013/8.) 36–37.

Az Olttól a Küüllőig, avagy hogyan lettem botcsinálta erődtemplom-kutató. In: *A XX. század történetírója, a fotográfus. Dr. Szentpétery Tibor életműve*. Szerk.: CZAGA Viktória. (Pesthidegkúti Helytörténeti Füzetek, 1.) Bp., II. kerületi Kulturális Közhazsnú Non-profit Kft., 2013. 38–48.

Intézeti események, 2012. *Ars Hungarica* 39 (2013/4.) 590–599.

[Szerkesztés:]

István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. Szerk.: KERNY Terézia – SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013.

Ars Hungarica 39 (2013/1–4.) és Supplementum (Tanulmányok Kelényi György tiszteletére) (Főszerkesztő.)

2014

Az esztergomi Keresztény Múzeum Árpád-házi Szent Margit fametszete, I. *Ars Hungarica* 40 (2014/2.) 126–150.

Árpád-házi Szent Margit alakja egy 15. századi fametszeten. In: *A zsoldártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből.* Szerk.: PAPP Júlia. Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014. 65–71.

Szent István király élete. In: *Énekek Szent István király tiszteletére. Cantiones de Sancto Stephano Rege.* Szerk.: KOVÁCS Andrea – MEDGYESY S. Norbert. Bp., Magyar Napló Kiadó, 2014. 31–41.

Uralkodó szent fejereklyetartója. / Head Reliquary of a Royal Saint. In: *Kép és kereszténység. / Image and Christianity. Vizuális médiumok a középkorban. / Visual Media in the Middle Ages.* Szerk.: BOKODY Péter. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2014. 208–209.

„A” Szatmári. Szatmári Gizella: Fény és árnyék. Zala György pályája és művészete. Szerk.: PÉNTEK Imre, Vitria Kiadó, 2014, Zalaegerszeg, 207 oldal. [Könyvismertetés]. *Új Művészet* 27 (2014/11.) 81.

Az Olttól a Küllőig, avagy hogyan lettem botcsinálta erődtemplom-kutató. *Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek*, 18. 2014. január. (Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület kiadványa, 203.) 25–32.

Intézeti események, 2013. *Ars Hungarica* 40 (2014/4.) 653–668.

[Szerkesztés:]

Ars Hungarica 40 (2014/1–4.) (Főszerkesztő.)

2015

„Dupplici sigilli nostri authentici munimine”. A középkori magyar uralkodói pecsétek kutatástörténeti vázlata. *Ars Hungarica* 41 (2015/2.) 173–221.

Rómer Flóris, a rimajánosi bencés templom címzetes apátja. In: *Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján*. Szerk.: KERNY Terézia – MIKÓ Árpád. Bp., MTA BTK, 2015. 223–240.

Pozostalost' Flórisa Rómera vo verejných zbierkach v Budapešti. *Bratislava. Zborník Múzea mesta Bratislavy* 27 (2015) 105–118.

Grassalkovich Antal személyes devóciója. In: „Birodalmam alatt...” Gróf Grassalkovich Antal a birtokos, mecénás és magánember. *Tanulmánykötet a Gödöllői Királyi Kastély és a Gödöllői Városi Múzeum szervezésében 2011. szeptember 16-án megrendezett Gróf Grassalkovich Antal című konferencia előadásaiból*. Szerk.: CZEGLÉDI Noémi. (Gödöllői Múzeumi Füzetek, 14.) Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 2015. 45–70.

Johannes Aquila falképeiről / On the frescos of Johannes Aquila. In: *Aquila János... keze által... / Johannes Aquila... by his hands...* Bp., Múcsarnok, 2015. 3–27. (Szlovén kapcsolat.)

Szent László hermájának másolata (fej). In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Szerk.: FARBAKY Péter – FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla – MÁTÉFFY Balázs – RÓKA Enikő – VÉGH András. Bp., Budapesti Történeti Múzeum, 2015. 713–714.

Rómer Flóris Ferenc. In: *Nemzeti évfordulóink 2015*. Szerk.: ESTÓK János. Bp., Balassi Intézet, 2015. (Nemzeti Évfordulóink, 12.) 13–14.

[Szerkesztés:]

Ars Hungarica 41 (2015/1–4.) (Főszerkesztő.)

Archaeologia és műtörténet. Tanulmányok Rómer Flóris munkásságáról születésének 200. évfordulóján. Szerk.: KERNY Terézia – MIKÓ Árpád. Bp., 2015. 280 l.

2017

Rómer Flóris közgyűjteményi hagyatéka, javaslat egy repertóriumra. [A szöveget gondozta Csécs Teréz és MIKÓ Árpád]. *Arrabona. A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Közleményei* 52 (2014 [2017]) 165–188.

SZEMÉLYNÉVMUTATÓ

A, Á

Ács Pál 503
Acsády Ignác 301
Adalbert, Szent 22, 26, 257, 271, 348, 389, 390
Aggházy Mária 330
Ágnes, Habsburg, magyar királyné 107
Ágoston, Szent 256
Ágota, Szent 442
Ákos, kun vezér 237, 238, 239, 243, 385
Alajos, Gonzaga Szent 83
Albert, Habsburg, magyar király 496, 506, 507
Albericus 426
Álmos, magyar herceg 438, 444
Alpár Ignác 368, 405
Ambrus, Szent 15
Anasztázia, Szent 177, 181, 198, 436
András apostol, Szent 69, 216
András, I., magyar király 449, 450
András, II., magyar király 14, 43, 239
András, III., magyar király 15, 107, 151, 291
András, magyar herceg, Károly Róbert fia 214
András, tárcaféi esperes 42
Andrássy Manó 389
Anna, Szent 58, 431, 432
Anna, priorissza 115, 118
Antal, Páduai Szent 15, 19, 21, 417
Antal Károly 248
Apafy Miklós 38
Apollónia, Szent 432
Arany János 277, 357
Árboc, kun nemes 229, 236, 238

Árpád, magyar fejedelem 96, 129, 168, 274

Ártándy Balázs 253

Askercz Éva 383

Attila, hun nagykirály 46, 371, 455, 466

Axmann József 349

B

Babai Ferenc 467

Bachman, Josef Caspar 347

Bádeni Lajos (Lajos Vilmos badeni őrg-róf) 296

Bágyuj Lajos 221

Bajzáth József 325, 328

Bak Mihály 113

Baksay Ábrahám 251

Balassi Bálint 503

Balázs, Szent 177

Balea, albán kenéz 37

Bálint Sándor 89, 177, 413

Balla Antal 470

Balogh Jolán 102, 124, 129, 149, 221, 226, 501

Bandinus, Marcus, marcianopolisi ér-sek 260

Banfi, Florio (Holik Flóris) 149, 169, 185

Bánóczi József 124

Baranyai Gaal István 274

Barna Gábor 416, 421

Barta Gábor 275

Bartonie Emma 495

Báthory András, váradi püspök 23, 214, 216, 218, 219, 221, 223, 225, 226, 227

Báthory András, erdélyi fejedelem 265, 266

- Báthory István, lengyel király, erdélyi fejedelem 256
 Báthory Kristóf, erdélyi fejedelem 254, 262, 269
 Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem 263, 265, 359
 Batthyány I. Boldizsár 430, 442
 Batthyány Ignác, erdélyi püspök 260, 348
 Batu kán 229, 235, 238
 Beatrix, Aragóniai, magyar királyné 44
 Beatrix, Luxemburgi, magyar királyné 217, 482, 491
 Bebek Detre 38
 Bebek Imre 199
 Bebek László 38, 233
 Beck, Leonhard 51
 Beham, Hans Sebald 52
 Békefi Remig 96
 Béla, vezér 470
 Béla, I., magyar király 354, 449
 Béla, IV., magyar király 10, 67, 95, 107, 112, 229, 437
 Bellosi, Luciano 19
 Bem József 351
 Bencédi Székely István *lásd* Székely István
 Benda Kálmán 76
 Benedek, Szent 389
 Benedek, váradi püspök 233
 Benkő Elek 272
 Benyák Bernát 471
 Berán Lajos 248
 Bereck (Briccius), Szent 23, 216
 Berényi Erzsébet 316
 Berger Illés (Elias Berger) 78
 Berkes László 170
 Bernát, Clairvaux-i Szent 15, 69
 Bernát, montecassinói apát 10
 Bertalan apostol, Szent 190, 377, 411
 Beszédes Sándor 92, 103
 Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 267, 268, 269, 446
 Bethlen Lajos 277, 332, 350, 351
 Bicsérdy József 362
 Binder János Fülöp 289, 309, 397
 Bíró József 137, 338, 339, 351
 Blaschke János 349
 Bocskai István, erdélyi fejedelem 76
 Bodor Péter 352
 Boemel, Arnold von 485, 499
 Bogay Tamás 452
 Bohacz, Thomas 283, 284, 285, 299
 Bojti Veres Gáspár 268
 Boleszló, I. (Bátor), lengyel király 427
 Bolland, Jean 117, 462
 Bologna, Ferdinando 154, 155, 156, 158, 160
 Bonfini, Antonio 70, 234, 238, 242, 258, 413, 434, 444, 455, 456, 486, 487, 495, 506
 Boner, Hieronymus 455
 Bonifác, IX., római pápa 153, 198, 481
 Bonne de Luxembourg, francia királyné 486, 500
 Borbála, Cillei, magyar királyné 497
 Borbála, Szent 19, 47, 56, 59, 391
 Bornemisza Péter 251
 Borsa Gedeon 52
 Bossányi István 283
 Bozó Pál 375, 411
 Brown, Edward 84
 Bubics Zsigmond 389
 Budai Ferenc 471
 Budimir, Szent 465
 Bulcsú Károly 476
 Bunyitay Vince 137, 219, 246, 320, 501
 Burato, Tomaso 200, 207, 209, 210, 211
 Burgkmair, Hans 128
 Buzási Enikő 82, 83
 Büky József 303
- C, Cs**
 Candall, H. K. 210
 Carlo da Camerino 154, 155
 Cavallini, Pietro 17, 149, 197
 Cecchelli, Carlo 185
 Czélkúti-Züllich Rudolf 446
 Cennerné Wilhelmb Gizella 130, 447
 Chrysogonus, Szent 181, 206
 Cifka Péter 137, 138, 339
 Cika, apátnő 435
 Cirill, Szent 177
 Constantinus, I., római császár 124, 309
 Cornelius, Peter 474
 Cymbal, Johann Baptist 467

Czakó Elemér 124
 Czobor Béla 87, 129, 141, 184, 213, 363,
 367, 368, 372, 400, 405
 Czudar János, váradi püspök 124
 Czuczor Gergely 471
 Cs. Szabó László 142
 Csaba, királyfi 371
 Csáky Albin 200, 203, 208, 209
 Csánki Dezső 129
 Császkza György, szepesi püspök, kalo-
 csai érsek 402
 Csatári Ottó 141, 344
 Csemegi József 124
 Cserey Farkas 285, 298
 Csete István 296

D

Damján, Szent 58
 Danielik János 360
 Darkó László 220, 221
 Dávid, magyar herceg 450
 Dávid Ferenc 330, 383
 Deák Ferenc 380
 Deák Klára 375
 Demeter, Szent 39, 69, 177
 Demeter bíboros, esztergomi érsek 35
 Dercsényi Dezső 170, 185
 Diocletianus, római császár 181
 Divald Kornél 88, 95, 96, 97, 102, 111,
 129, 168, 225, 432
 Doboz Mihály 245, 349
 Dogson, Campbell 52
 Domonkos, Szent 15, 111, 115
 Donát, Szent 422, 436
 Donch mester 391
 Donner, Georg Raphael 344
 Donát, Szent 174, 177, 184
 Dorffmaister István 285, 287, 299
 Döbrentei Gábor 351, 353
 Drágyi Tamás 131
 Dragutin István szerb fejedelem 192
 Dürer, Albrecht 128

E, É

Egyed, Szent 59, 60, 276, 301
 Ellmaurer, Joseph 140, 343
 Emánuel Filibert, savoyai herceg 141, 343
 Emid (Emygdius), Szent 316

Endrődi Gábor 64
 Enyingi Török Bálint 508
 Eötvös József 469
 Erdélyi János 473
 Erdődy György Alajos 84, 85
 Erdődy Simon, zágrábi püspök 74
 Ernuszt (II.) János 442
 Erzsébet, Árpád-házi Szent 13, 15, 17,
 18, 19, 20, 22, 26, 27, 49, 92, 108, 151,
 179, 183, 191, 196, 197, 257, 309, 389,
 390, 391, 392, 394, 400, 401, 465, 479
 Erzsébet, Luxemburgi, magyar király-
 né 496, 497, 506
 ES Mester 48
 Esterházy Ferenc 329
 Esterházy Mihály 245
 Esterházy Pál 86, 140, 316, 465
 Eszterházy Károly 310

F

Falkoner József Ferenc 285, 298
 Feger, Theobald 132
 Fejér György 438
 Felvinczi György 457
 Ferdinánd, I., német-római császár és
 magyar király 470, 494, 511
 Ferdinánd, V., magyar király 470
 Ferenc, Assisi Szent 15, 18, 19, 20, 21,
 197, 389, 390
 Ferenc, Solano Szent 316
 Ferenc, Xavéri Szent 292
 Ferenc, I., francia király 140, 342, 344
 Ferenc József, I., magyar király 359, 382,
 389
 Ferenczffy Lőrinc 76, 78, 83
 Ferenczy István 137, 138, 139, 141, 143,
 145, 146, 147, 148, 245, 332, 335, 337,
 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345,
 350
 Ferenczy József 138, 341, 379, 380
 Fessler Ignác Aurél 445, 470, 471
 Firmian, Karl Joseph von 324
 Fischer L. H. 478
 Flórián, Szent 389, 417, 442
 Flötner, Peter 75, 443
 Fodor Pál 264
 Foerk Ernő 490
 Forgách Ferenc 253

Forgách Zsigmond 253
 Forster Gyula 391
 Fraknói Vilmos 95, 96, 165, 182, 369
 Francesco Antonio da Mediolano 164,
 185, 188, 203
 Fráter (Martinuzzi) György, bíboros,
 váradi püspök 251, 252, 253
 Fridolin, Szent 427
 Fridolin, Stephan 132
 Frigyes, III., német-római császár 41, 43,
 44, 49, 71, 77
 Frivaldszky István 283
 Fugger, Johann Jacob 81
 Fulco, III. (Anjou), gróf 430
 Futaki Demeter, váradi püspök 32
 Fügedi Erik 153
 Fülöp, Néri Szent 316
 Fülöp, esztergomi érsek 110
 Fülöp, pápai követ 11

G, Gy

Galavics Géza 63, 76, 459
 Gallus Anonymus 434
 Gánóczi Antal 277
 Garai János 152
 Garai Miklós 152
 Garay Alajos 360
 Garay János 236, 238, 239, 277, 357
 Gatti, Alitenio 265
 Gazotti Ágoston, Boldog, zágrábi püs-
 pök 54, 465
 Geduli Ferenc 391
 Geiger, P. J. N. 237, 246, 357
 Gelčić, Josip 164
 Gellért, Szent 21, 24, 26, 178, 271, 348
 Genthon István 58, 97, 98, 99, 102, 149,
 169, 185
 Gentile da Montefiore 18
 Geréb László 111
 Gerevich Tibor 429
 Gergely, VII., római pápa 155
 Gergely, XIII., római pápa 257
 Gergelyffy Gábor 352
 Gerics József 156
 Géza, I., magyar király 67, 69, 155, 174,
 228, 239, 319, 348, 353, 354, 438, 439,
 447, 449, 451, 468
 Giunta, Luc' Antonio 56

Gizella, Boldog, magyar királyné 274, 275
 Globocsnig Ferenc 330
 Glock Tivadar 247
 Godeslav, Szent 465
 Gózon Imre 375
 Grassalkovich Antal 326
 Gritti, Lodovico 253
 Grodetz Menyhért, Szent 325
 Gróh István 237, 270, 411
 Gromo, Giovanni Andrea 254
 Grotte András 198
 Gussner Mátyás 301, 304
 Gúti László 47
 Gyalogi János 283
 Györffy György 426, 433
 György, Szent 124, 131, 173, 188, 233,
 239, 240, 249, 417, 481
 György, topuszkói apát 465
 Gyulai Pál 361, 471

H

Hadik András 326
 Hagymássy Kristóf 254
 Hampel Antal 389
 Hampel József 213
 Háportoni Forró Pál 268
 Harrsen, Meta 20
 Hauge zum Freistein, Hans 75, 443
 Haynald Lajos 353
 Heinrich von Mügeln 23
 Hédervári László, egri püspök 42
 Hédervári Lőrinc 497
 Hedvig, Sziléziai Szent 22
 Hegedűs Lajos 389
 Heintz Henrik 247
 Heltai Gáspár 70, 251, 486, 494
 Henrik, IV., német császár 450
 Henrik, I., osztrák örgróf 427, 428
 Henrik, pilisi apát 31
 Henrik, szepesi prépost 381
 Henszlmann Imre 69, 144, 269, 491, 501
 Herpka Károly 165, 184, 200, 202, 203,
 204, 205, 206, 208, 210
 Hess, Andreas 111
 Hevenesi Gábor 177, 281, 282, 294, 296,
 297, 311, 425, 426, 432, 436, 463, 465,
 466
 Hodor Károly 356

Hoefnagel, Joris 124, 126, 252
 Hoffmann Edith 20, 102
 Hoffmann, Michael 245, 332, 349, 464
 Holik Flóris lásd Banfi, Florio
 Holl Béla 78
 Hóman Bálint 36
 Horváth Cyrill 20
 Horváth Henrik 170
 Horváth Károly 478
 Hunyadi János 45, 141, 281, 293, 342, 455
 Hunyadi László 45, 141, 342
 Hunyady József 130
 Huszka József 222, 223, 277, 362, 363,
 364, 365, 366, 367, 368, 370, 391, 411,
 417, 441

I

Ignác, Loyolai Szent 292, 316
 Illei János 467
 Ilona, Szent 309
 Illyés András 280, 466
 Imre, magyar herceg, Szent 10–13, 16–
 21, 24, 26, 27, 29, 30–32, 35, 39–42,
 44, 46, 49, 63, 66, 67, 70, 77, 82, 83,
 97, 108, 129, 150, 151, 168, 179, 180,
 194, 197, 223, 256, 257, 260, 271, 280,
 283, 284, 286, 298, 301, 304, 305, 309,
 310, 389, 390, 400, 401, 410, 431, 437,
 452, 461, 465
 Imre, esztergomi kanonok 36
 Ince, V., római pápa 99
 Ince, VI., római pápa 172
 Inchofer Menyhért 280
 Ipolyi Arnold 9, 87, 141, 310, 357, 372,
 379, 381–384, 386, 388, 391, 393, 397,
 399, 401, 403, 405–407, 412, 414, 429
 István protomártír, Szent 40, 41, 42, 337
 István, I. (Szent), magyar király 10–13,
 16–19, 22, 24, 26, 27, 29–32, 35, 38–
 42, 44, 46, 49, 50, 52, 54, 64–67, 70,
 71, 73–75, 77, 79, 80, 82–86, 108,
 128–130, 150, 151, 154, 158, 169, 179,
 180, 186–188, 194, 197, 218, 257, 260,
 263, 268, 271, 272, 276, 280–286,
 293–296, 298, 299, 301–310, 312, 323,
 325, 329, 330, 348, 382, 389, 392–394,
 399–402, 404, 407, 410, 417, 426, 427,

431–433, 437, 445, 452, 455, 461, 465,
 466, 474, 475
 István, II., magyar király 434, 437
 István, V., magyar király 10, 17, 105, 107,
 110, 192, 290, 291, 448
 István, (Utószülött), herceg 14, 15
 István, Barsa nembéli Tamás fia 217
 Istvánffy Miklós 78, 265
 Iván, Szent 413, 465
 Ivánka, váradi püspök 217
 Izabella, magyar királyné 511
 Izidor, Szent 433

J

Jablonszky Boleszláv 478
 Jacobus de Voragine 21
 Jajczay János 88, 109
 Jakab apostol, Szent 38
 Jakčić, Nikola 187
 Jankovich Miklós 274, 326
 Jánó Mihály 370
 János, Alamizsnás Szent 56
 János Evangélista, Szent 18, 183, 187,
 189
 János, Keresztelő Szent 57, 58, 176, 187,
 206
 János, Nepomuki Szent 62, 309
 János, XXII., római pápa 215
 János, V., bizánci császár 31
 János Zsigmond, választott magyar ki-
 rály 266, 267, 488
 Jenő, IV., római pápa 36
 Jeromos, Szent 174, 177, 464, 465
 József, Szent 398
 József, II., Habsburg, magyar király 147,
 313, 322, 343
 Joachim, Szent 58
 Joanelli Szilveszter 462
 Johanna, I., nápolyi királynő 192, 197,
 215
 Johannes Aquila 33, 191, 406
 Jókai Mór 277, 357, 361, 362, 476,
 478
 Jósika Miklós 353
 József, Habsburg, főherceg 394
 József, Szent 62
 Justinianus, I., bizánci császár 124

K

- Kádár József 369
 Kaftal, George 154
 Kákay Szabó György 375
 Kállay Benjámin 168
 Kálmán, Szent 425, 427–433, 442
 Kálmán, Könyves, magyar király 174,
 177, 231, 426, 433–439, 442–445, 448
 Kálmán, győri püspök 23, 24, 214, 442
 Kájusz (Caius), Szent, római pápa 465
 Kán László 381
 Kanizsai János, esztergomi érsek 153,
 154
 Kapolcs 438
 Karácsonyi János 124, 142
 Karats Ferenc 434, 445
 Karl Lajos 20
 Karolina Augusztá, magyar királyné 470
 Karthauzi Névtelen 262
 Károly, Borromei Szent (Carlo Bor-
 romeo) 62
 Károly, I., Nagy, német-római csá-
 szár 49, 195, 400, 436, 485, 500
 Károly, IV., Luxemburgi, német-római
 császár 31, 192, 481
 Károly, VI., Habsburg, német-római
 császár és magyar király (III.) 428,
 466
 Károly, I., Anjou, magyar király 18, 20,
 23, 25, 29, 30, 69, 71, 107, 110, 152,
 174, 192, 214, 215, 217, 220, 223, 381,
 442, 482
 Károly, I., Anjou, nápolyi király 10
 Károly, II., Sánta, nápolyi király 16, 19,
 193
 Károly, V., francia király 31
 Károly (Carlo Martello d'Angiò), Anjou,
 calabriai herceg 19, 152
 Károly, Habsburg, főherceg 350
 Károly Róbert *lásd* Károly, I., Anjou,
 magyar király
 Kašić, Bartholomeus 292
 Kassai Antal 52, 59
 Katalin, Alexandriai Szent 18, 19, 163,
 183, 189, 191, 192, 193, 195, 196, 226,
 234
 Katalin, Sienai Szent 113, 114, 115, 117
 Katona István 445
 Kazinczy Ferenc 349, 351
 Kázmér, III., lengyel király 199, 256
 Kelemen, Szent 448
 Kelemen, VI., római pápa 24
 Kelemen Lajos 221, 351
 Keleti Gusztáv 403, 405, 407
 Kemence, kun nemes 229
 Kern, Peter 377
 Kézai Simon 10, 46, 439
 Kilian, Wolfgang 79, 81, 86
 Kimmach László 247
 Kinga, Árpád-házi Boldog 293
 Kisfaludy Károly 236, 332, 333, 349
 Klaniczay Gábor 65, 89, 109, 115
 Klára, Szent 19, 21
 Klimkovics Ferenc 474, 475
 Klimkovics Béla 475
 Knapp Éva 64
 Knausz Nándor 380, 473, 494
 Kniewald Károly (Dragutin
 Kniewald) 169
 Kolba Judit, H. 186
 Kollár Ádám Ferenc 324
 Kolozsi Tibor 345
 Kontsek Ildikó 92
 Kopasz nádor 217
 Korabinszky Mátyás 134
 Korniss Ferenc 320
 Kosár Miklós 252
 Kostyál László 64
 Kotromanić Erzsébet, magyar királyné
 178, 191, 192, 194
 Kovács Éva 29, 107, 185, 186, 195
 Kovács István 318
 Kovács Mihály 285, 306
 Kovács Sándor, V. 99
 Kozma, Szent 58
 Kölcsey Ferenc 134
 König Móríc 389
 Körmendy Kinga 40
 Kőrösy László 94
 Kőrösi Márk, Szent 325, 326
 Köszter Antal, Lichtenbergi 389
 Kötöny, kun fejedelem 229
 Kővári László 277, 348, 361
 Kracker, Johann Lucas 285, 302, 305, 306
 Kratzmann Ede 393
 Krausz János és Imre 59, 60

Kriehuber, Josef 470
 Kristó Gyula 447
 Kristóf, Szent 60, 178
 Kruesz Krizosztom, pannonhalmi
 főapát 383, 400, 402
 Kruppa Tamás 263
 Kubinyi Ágoston 385
 Kumlik Emil 394
 Kumorovitz Lajos Bernát 26
 Kutesk, besenyő vezér 239

L

Lackfi András 267, 357
 Lackfi (II.) István 36
 Lackner Kristóf 80
 Lajcsák Xavér Ferenc, váradi püs-
 pök 138, 139, 145, 146, 147, 245,
 335, 336, 337, 339, 341, 342, 345, 350
 Lajos, I., Nagy, magyar király 28–30, 32,
 34, 43, 44, 69, 76, 158, 162–164, 171,
 173, 175, 176, 179, 181, 182, 186, 190,
 192, 194–197, 199, 210, 220, 223, 224,
 376, 377, 410, 491
 Lajos, II., Jagelló, magyar király 273
 Lajos, IX., Szent, francia király 19, 400
 Lajos, Toulouse-i Szent 18, 19, 20, 21, 26,
 27, 108, 163, 175, 196, 197, 217, 226,
 227
 Lajos Vilmos badeni örgróf *lásd* Bádeni
 Lajos
 Lampel József 213
 Landerer, Johann Michael 326
 Landgraf Ildikó 416
 Lantay Lajos 479
 Lángi József 221, 223
 Laschitzer, Simon 51
 Laszkarisz Mária, magyar királyné 107
 László, I., Szent, magyar király 10–13,
 16–19, 21, 22, 24, 26, 27, 29–36, 38, 39,
 41, 42, 44, 47, 49, 52, 54, 67–69, 71, 72,
 76, 79, 83, 106, 108, 123–127, 134, 135,
 141, 147, 149–152, 154–158, 161, 163,
 171, 173–183, 186–190, 194–197, 199,
 214–221, 223–236, 238, 240, 242, 243,
 246, 247, 249–253, 255–261, 263–266,
 268, 271–276, 279–296, 298–313, 317–
 319, 327, 329–334, 340, 341, 344–348,
 353–356, 359, 360, 362–364, 367, 368,

370, 371, 374–379, 382–385, 389, 391–
 394, 401–407, 410–413, 415–418, 420–
 422, 431, 434, 437, 438, 440–442, 444,
 445, 447, 449, 451–453, 455, 461, 462–
 467, 474, 475, 477–482, 488, 491, 498,
 507, 511
 László, IV., magyar király 10
 László, IV., Kun, magyar király 11, 107,
 152, 229, 236
 László, V., magyar király 11, 40, 43, 74
 László, nápolyi király (Nápolyi László)
 153, 154, 157, 160, 238, 452, 453, 481,
 502
 László Gyula 238, 429
 Lauretano, Michele 62
 Lázár Béla 124
 Lehrbüchmeister 42
 Lénárd, Szent 427, 433
 Lente István 375
 Leonardo da Vinci 140, 341, 344
 Lepold Antal 64
 Lévai „Cseh” Péter 497
 Levárdy Ferenc 20
 Libani, Benedetto 198
 Lichner Magdolna 201
 Liechtenstein, Petrus 54
 Lipót, Szent 42, 56, 62, 428
 Lipót, I., német-római császár és magyar
 király 135, 280, 281
 Lipovniczky István, váradi püspök 394,
 396
 Liszti Pál 457
 Literáti Nemes Sámuel 469
 Łokietek Erzsébet, magyar királyné 22,
 25, 26, 29, 108, 110, 190, 191, 202,
 203, 210, 377
 Lonovics József, kalocsai érsek 374
 Lotz Károly 246, 411
 Lőrinc vértanú, Szent 34, 177, 178, 180
 Löschinger Hugó 247
 Lukács Márta 149
 Lukcsics Pál 20
 Lüer, Hans 129

M
 Maestro delle storie di San Ladislao
 d’Ungheria 155
 Magyar Zoltán 65, 100, 410

- Majlát István 252
 Mailáth János 473, 474
 Makay Béla 478
 Makk Ferenc 357
 Mallorcai Sancia, nápolyi királyné 25
 Malonyai Dezső 277, 370
 Mályusz Elemér 153, 448
 Mansfeld, Johann Ernst 285, 297, 298, 305
 Marcellus 105, 290
 Marcus Aurelius, római császár 126, 127, 140, 344
 Marczali Henrik 95, 168, 201, 369
 Margalits Ede 168
 Margit, Árpád-házi Boldog, magyar királyné 13, 16, 17, 20, 26–28, 87–95, 197, 290, 291, 301, 392, 394, 401, 412, 443
 Margit, Antiochiai Szent 18, 226, 239
 Margit, Skóciai Szent 425, 426, 443
 Mária, Anjou, magyar királynő 31, 482, 490, 491
 Mária, Árpád-házi (Magyarországi), nápolyi királyné 16, 17, 18, 19, 24, 25, 28, 152, 161, 192, 193, 291
 Mária Terézia, magyar királynő 297, 305, 313, 315, 320, 322, 323, 324, 325, 330, 337, 428, 490
 Máriafi István 283
 Márk Evangélista, Szent 198, 481
 Márk, Avianói Szent 62
 Marosi Ernő 20, 43, 191, 214, 223, 224, 509
 Martinovics Ignác 357
 Martinuzzi György *lásd* Fráter György
 Márton, Tours-i Szent 18, 44, 58, 106, 190, 257, 344, 377, 432, 433
 Márton és György kolozsvári szobrázok 32, 33, 123, 185, 190, 226, 334, 377
 Maszák Hugó 478
 Mathes Nepomuk János 337
 Mátyás, I., Hunyadi, magyar király 42, 43, 46, 52, 59, 71, 72, 73, 77, 110, 111, 112, 113, 141, 256, 337, 345, 385, 446, 455, 503, 505
 Mátyás, II., Habsburg, magyar király 76, 77, 253
 Maulbertsch, Franz Anton 301, 310
 Medveczky Jenő 248
 Meller Simon 137, 337
 Mennel, Jakob 50, 51
 Metód, Szent 177
 Meyer, Alfred Gotthold 164, 181
 Michelangelo Buonarroti 477
 Michl, Martin 310
 Mihály arkangyal, Szent 216, 220, 221, 305, 362, 383, 399, 414, 448
 Mihály Gábor 345
 Mihalik Sándor 169
 Miklós, III., római pápa 11
 Miklós, V., római pápa 40, 41
 Miklós, Myrai Szent 27, 33, 37, 45, 48, 73, 375, 376, 377
 Miklós ispán 450
 Miksa, I., Habsburg, német-római császár 49, 50, 56, 64, 428
 Miksa, II., Habsburg, magyar király 126
 Miksa, I., bajor választófejedelem 344
 Mikulić, Alexander, zágrábi püspök 465
 Mohl Antal 143, 144
 Mojzer Miklós 81, 82, 138
 Mollinarolo, Jacob Gabriel 330
 Molnár Ernő 410
 Montmorency, Francois 83
 Mór, Boldog 479
 Móric, Szent 42
 Mózes 264, 294
 Muer, Joannes 54
 Myskovszky Viktor 362, 364
 Nádasdy (I.) Ádám 276
 Nádasdy Tamás 78, 83, 508
 Nádasdy Ferenc 227, 243, 244, 439, 458
- N**
 Nagy Ferenc 296
 Nagy Géza 366
 Nagy Sándor 410
 Nagyajtai Kovács István, Sz. 354
 Napóleon, I., Bonaparte, francia császár 136
 Nápolyi László *lásd* László, nápolyi király
 Náprágyi Demeter, győri püspök, kalocsai érsek 260, 320
 Nekksei Demeter 23
 Nekksei Sándor 217

Némethy Lajos 87, 88, 90, 93, 95, 101,
103, 120, 401
Névtelen Minorita (Kétyi János?) 262,
357
Nigrini, Georgius 56

O

Odilo, Saint Gilles apátja 434
Oláh Miklós 486, 487, 507
Oldamur 229
Orbán, VI., római pápa 29, 434
Orbán Balázs 277, 361, 417
Orbán Imre 89
Orlai Petrich Soma 472, 474, 475
Orontius, Szent 177, 206
Orsini, Michele 448
Orsolya, Szent 42, 432
Ortilo de Lilienfeld 428
Ortvay Tivadar 134
Oszvald, Szent 432, 433
Ottó, III., német-római császár 49
Ottó, Wittelsbach, magyar király 67
Ozul 369

P

Padányi Bíró Márton, veszprémi püspök 467
Pap (Paep) János, budai könyvtáros 54
Pál apostol, Szent 27, 108, 172, 197, 287,
299, 308, 413, 417
Pál, Remete Szent 163, 301
Pál, II., római pápa 46, 113
Pálóczi György, esztergomi érsek 36,
483, 496, 497
Pásztovai K. Elek 478
Patachich Ádám, váradi püspök, kalocsai érsek 303, 320, 321, 337, 394
Patrik, Szent 39
Pauli, Giovanni Antonio 265
Paulus Crosnensis Ruthenus (Pawel z Krosna) 133, 135, 295
Paur János 384
Pázmány Péter, bíboros, esztergomi érsek 61, 293
Perényi Gábor 134
Péter, Orseolo, magyar király 76, 428
Péter apostol, Szent 27, 108, 197, 287,
299, 304, 308, 413, 417

Péter mártír, Szent 15
Péter, I., Nagy, orosz cár 147
Péterfi Bence 114
Petőfi Sándor 354
Petricioli, Ivo 187
Piacenzai Jakab 24
Piccolomini, Aenea Silvio *lásd* Pius, II., római pápa
Pintér Kálmán 413
Pius, II., római pápa (Enea Silvio Piccolomini) 46, 113, 486
Pius, IX., római pápa 372, 382
Pleydenwurff, Hans 128
Pleydenwurff, Wilhelm 132
Podhradszky József 247, 277
Pongrácz Ernő 389
Pongrácz István 325
Poppo, trieri érsek 428
Pór Antal 164
Porta, Cesare 124
Possevino, Antonio 257
Pósta Béla 193
Pozsonyi Jenő 440
Pray György 277, 323, 324, 445, 469
Preinlein, Matthias 65
Prokop, Szent 449
Prokopp Mária 149, 161
Pulszky Ferenc 406
Pulszky Károly 405
Puskely Mária 99
Pusztai László 141

Q

Quirinus, Szent 465

R

Raab, Heinrich 469
Radisics Jenő 165, 166, 183, 184, 186, 188,
200, 203, 208, 209, 210, 211, 212, 213
Radó Polikárp 169, 431
Rados Jenő 225
Rákóczy György, I., erdélyi fejedelem 488
Ransano, Pietro 115, 486, 505
Ráskay Lea 102
Ratdolt, Erhard 65, 132
Ráth György 128
Récsi Emil 379

- Reider, Andreas 289
 Reissenberger Lajos 269
 Remedelli, Dionisio 323
 Rényi Dezső 93
 Révay Péter 79, 147
 Richter, Franz 301
 Rimay János 503
 Ritter (Vitezović), Paulus 444
 Róbert, Bölcs, nápolyi király 18, 215, 503
 Róbert, II., Ördög, Normandia hercege 430
 Roberto d'Oderisio 154
 Rogerius mester 10, 437
 Roller Ferenc 467
 Rómer Flóris 69, 92, 128–130, 143, 144, 145, 362, 372, 375, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 394, 397, 398, 399, 412, 451, 452, 476, 477, 491
 Romuald, Szent 427
 Rosellini, Bernardo 62
 Rosetti, Domenico 86, 126, 244, 245
 Roskovics Ignác 247
 Rózsa György 71, 78
 Rozsnyói János 269, 270
 Rucholle, Peter 84
 Rudnay Sándor, esztergomi érsek 337
 Rudolf, II., Habsburg, magyar király 76, 78, 126
 Rudolf, Habsburg, főherceg 366
- S, Sz**
 Sacon (Zaccone), Jacques 52
 Sadeler, Egidius 78, 83, 84, 227
 Sajó Tamás 418
 Salamon, magyar király 69, 155, 160, 174, 177, 228, 232, 239, 319, 348, 353, 354, 367, 369, 380, 394, 410, 447–480
 Salamon Anikó 420
 Salamon Nándor 65
 Samassa József 383
 Sándor, IV., római pápa 110
 Sándy Gyula 137, 339
 Sangineto, Filippo 161
 Sárvári Pál 140, 344
 Schärman Márton 349
 Schaur, Franz 304
 Schedel, Hartmann 48, 49, 455
 Schlick Gáspár 497
 Schmaltz Theotimus 136, 245, 465
 Schmelzer, Josef 351, 353
 Schmith Gábor 330
 Schott, Johann Sigmund 281, 282, 294, 298, 305, 464
 Schwarzenberg, Karl Philipp Fürst zu 140, 344
 Schwind, Moritz von 470
 Schoenvisner István 130
 Schongauer, Martin 128, 240
 Schopper György 389
 Scitovszky János, esztergomi érsek 360
 Sebestyén, Szent 48, 220, 221
 Seraphin, esztergomi érsek 426
 Serédy György 276
 Serfőző Szabolcs 316
 Seybold, Hans 132
 Sibrik György 258
 Simeon, Szent 165, 166, 179, 181, 183–186, 188, 194, 195, 198, 202, 203, 205–208, 210–213
 Simone Martini 18, 175, 197, 226
 Simor János, bíboros, esztergomi érsek 87, 92, 94, 95, 101, 383, 389
 Sinkó Ferenc 281
 Sinkó Katalin 65
 Sixtus, IV., római pápa 114, 503
 Skerlecz Miklós 445
 Somogyi Ágnes 105
 Sommerus, Johannes 251
 Soterius, Georg 269
 Spekner Enikő 196
 Squarcialupi, Marcello 262, 263
 Stagl Ferenc 384, 409
 Stahel, Konrad 65, 131
 Stein, Georg 71
 Steindl Imre 479
 Steinhauz László 489
 Storno Ferenc, id. 33, 237, 245, 246, 372, 377–379, 381, 383–395, 397, 399–407, 409, 411, 451, 477
 Storno Ferenc, ifj. 408, 409, 410
 Storno Kálmán 409, 410
 Strecius János 301
 Strigel, Bernhard 295
 Szabó János, B. 273
 Szabó Júlia 475

Szabó Károly 366
 Szádeczky Lajos 351
 Szakács Béla Zsolt 20, 23
 Szalay László 445
 Szalay Ágoston 389
 Szamosközy István 264
 Szaniszló, Szent 21, 26, 134, 256
 Szántó (Arator) István 256
 Szárnovszky Ferenc 247
 Szász Károly 478
 Szatmári Gizella 137
 Szécsényi Frank 193
 Szécsi (Széchy) Miklós 375
 Szegedi Benedek 253, 266
 Szegedi Lukács, zágrábi püspök 54
 Szegedi Márton 275
 Székely Árpád 369
 Székely Bertalan 407, 411
 Székely György 153
 Székely István, Bencédi 236, 244, 261,
 273, 434, 456, 486
 Széll Sándor 142
 Szemlér Mihály 478
 Szenci Molnár Albert 251
 Szentesi Edit 201
 Szentiványi János 260
 Sziklay János 247
 Szilády Áron 494, 495, 506, 509, 510
 Szilágyi Erzsébet 113
 Szilágyi Sándor 95, 164, 369, 405
 Szilárdfy Zoltán 64, 89, 98, 100, 287, 298,
 305, 316
 Szini István 267, 292
 Szkhárosi Horváth Ádám 508
 Sztehlo Lili 410

T

Takács Imre 178, 198, 219, 221, 225
 Tallóci Matkó 497
 Tamás, Becket Szent 24, 69
 Tamás, II., esztergomi érsek 381
 Tamás, spalatói főesperes 438, 444
 Tankó Gyula 420
 Tar Lőrinc 509, 510
 Tarczai György *lásd* Divald Kornél
 Tarnóczi István 125, 126, 136, 243, 244,
 330, 334, 349, 444, 460, 461, 462, 465
 Tatriek Félix 469

Telebuga, tatár vezér 229
 Telegdi Csanád, esztergomi érsek 21, 23
 Telegdi Miklós 266
 Telek József 281
 Telepy Károly 237, 245, 378
 Temesvári Pelbárt 136, 262, 413, 414
 Teréz, Ávilai Szent 62
 Thallóczy Lajos 164, 165, 168, 183, 184,
 200–208, 210, 211, 213
 Than Mór 411
 Theoderik mester 29
 Thorvaldsen, Bertel 140, 141, 344
 Thuróczy János 46, 51, 65, 66, 70, 73, 76,
 80, 84, 106, 111, 131, 227, 234, 238,
 240, 241, 361, 369, 434, 439, 444, 454,
 458, 460, 471, 486, 487, 492, 495, 501,
 503–505, 507, 510
 Thurzó György 80
 Thurzó Szaniszló 134
 Thurzó Zsigmond, váradi püspök 134
 Timót, II., zágrábi püspök 12
 Tinódi (Lantos) Sebestyén 487, 493–495,
 501, 502, 505–511
 Toldy Ferenc 362, 472
 Tolmezzo, Gian Francesco 47, 54
 Tompa Mihály 354
 Toroczkai Wigand Ede 414
 Tóth Endre 142
 Tótsolymosi Apród János 27, 163
 Török Bálint, enyingi
 Törtel, kun nemes 229
 Trefort Ágoston 389
 Trifon, Szent 177, 178

U

Ulászló, II., Jagelló, magyar király 74, 133
 Ulászló, II., Jagelló, lengyel király 126, 482
 Ulrich von Richental 497
 Uncius, Leonhardus 251
 Unghi István fia, Pál 233
 Utino, Johannes 455

V

Váczy Péter 67
 Valkó Arisztid 200, 201, 203, 208, 209,
 210, 211, 212, 391, 406
 Vandrák Samu 143
 Varjú Elemér 129, 231, 406

Varkoch Tamás 253, 511
 Vásári Miklós 22, 24, 32
 Vay László 287, 310
 Végvári András 198
 Vekenega, apátnó 435
 Vencel, Szent 26, 42, 481
 Vendel, Szent 422, 433
 Venturi, Adolfo 154
 Veress Endre 169
 Vid ispán 449, 467, 468, 469, 471
 Ville, Charles-Joseph Canon Marquis
 de 488, 490
 Vilmos, II., Agoulême grófja 430
 Vince, Szent 269
 Vitelleschi, Muzio 267
 Vitéz János 70, 453
 Vladiszláv, zsupán 37
 Volf György 93
 Volnant, Walter, würzburgi püspök 34, 35
 Vörösmarty Mihály 137, 236, 245, 277,
 332, 334, 337, 340, 349, 350, 351, 353,
 368, 369, 471, 472, 474, 476
 Vurum József 335

W

Wallentinyi Dezső 137, 138, 140, 337, 344
 Weber Henrik 473, 474
 Wehli Tünde 20, 21, 64, 69, 89, 100, 101,
 110
 Weigel, Theodor Oswald 91, 93, 94, 98,
 115

Wenckheim Krisztina 247
 Wesselényi Miklós 352, 353
 Wessely, Joseph Eduard 92
 Windecke, Eberhard von 483, 484, 492,
 498–500, 509
 Winterburger, Johannes 56
 Wlha, Josef 200, 211, 212

Z, Zs

Zabardy Mátyás 253, 511
 Zádor Anna 374
 Zádor György 349
 Zakariás János 89
 Zákonyi Mihály 90
 Zala György 368, 410
 Zalka János, győri püspök 144
 Zallinger, Andreas 300, 301
 Zauner, Franz Anton 140, 343
 Zestermann, August Christian Adolf 91
 Zichy Ferenc 313, 318, 320, 321, 329
 Zichy Jenő 389, 394
 Zichy Miklós 316
 Zolnay László 190, 377
 Zolomér, horvát uralkodó 174
 Zrínyi Miklós, a költő 293
 Zsigmond, Szent 263, 482
 Zsigmond, I., Luxemburgi, német-római
 császár, magyar király 31, 35, 37,
 43–45, 152, 154, 160, 232, 453, 481,
 483, 484, 491–505, 507, 508, 510, 511

A, Á

Aachen 28, 31, 44, 48, 49, 62, 184, 186,
187, 188, 189, 195, 376, 485, 492, 500
Åbo (Turku, Finnország) 49
Ábrahámfalva (Abrahámovce, Szlová-
kia) 58
Alcsút 386, 397, 410
Almakerék (Mălâncrav, Románia) 38
Alsóiskáz 136
Alvinc (Vințu de Jos, Románia) 252
Andocs 287, 307, 312
Antwerpen 84, 126
Aquileia 181
Árokalja (Arcalia, Románia) 353, 356
Assisi 18, 19, 197, 481
Augsburg 46, 47, 65, 66, 69, 71, 74, 79,
106, 241, 320, 362, 369, 439, 455, 495

B

Bács (Баг / Bač, Szerbia) 172
Bajmóc (Bojnice, Szlovákia) 392
Bákó (Bacău, Románia) 260
Bálványosvár (Cetatea Bálványos, Romá-
nia) 252
Bamberg 34, 40
Bántornya *lásd* Toronyhely
Baracska 310, 312
Bártfa (Bardejov, Szlovákia) 42, 59, 60,
276
Bautzen 72
Bécs (Wien) 25, 34, 35, 40, 42, 48, 50, 56,
62, 76, 78, 126, 130, 132, 135, 147,
197, 211, 212, 213, 240, 276, 281, 284,
293, 294, 320, 324, 326, 335, 349, 362,
426, 427, 484, 491, 499

Bécsújhely (Wiener Neustadt) 41, 43, 132
Bélakorompa (Krempachy, Lengyelor-
szág) 58
Belgrád (Београд / Beograd, Szer-
bia) 236, 292, 315
Beograd *lásd* Belgrád
Beregszász (Beperobe [Berehove], Ukraj-
na) 27, 33
Berlin 130, 164
Bern 14, 118, 291
Besztercebánya (Banská Bystrica, Szlová-
kia) 59, 382, 393, 402, 412
Bibarcfalva (Biborțeni, Románia) 238, 363
Bodafalva (Bodice, Szlovákia) 398
Boldogasszony (Frauenkirchen, Auszt-
ria) 316
Bologna 214, 260
Borberek (Vurpăr, Románia) 252
Bögöz (Mugeni, Románia) 230, 231, 233,
239, 363, 441
Bölcske 285, 298
Bratislava *lásd* Pozsony
Brno (Brünn) 46, 47, 65, 73, 111, 131, 132,
227, 439, 455, 495
Brünn *lásd* Brno
Búcsúszentlászló 136, 245, 416, 465
Buda 23, 31, 38, 54, 95, 134, 138, 140, 172,
186, 190, 214, 216, 246, 272, 281, 291,
341, 381, 420, 496, 498, 506
Budapest 29, 32, 34, 36, 48, 59, 67, 71, 73,
74, 82, 102, 104, 128, 189, 203, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 295, 301, 349,
502
Budaszentlőrinc 59, 98, 111
Bukarest (București) 134, 272, 420

C, Cs

Cattaro (Kotor) 178, 179, 189, 376
 Cegőtelke (Țigău, Románia) 345
 Celldömölk 310
 Császár 285, 299
 Csátalja 310
 Csécs (Čečejevce, Szlovákia) 32
 Csekefalva (Cechești, Románia) 242, 273, 418, 420
 Cserény (Čerín, Szlovákia) 189, 190, 376
 Csetnek (Štítňik, Szlovákia) 33
 Csíksobotfalva (Cioboteni, Románia) 284, 299, 420
 Csíkmenaság (Armășeni, Románia) 420
 Csíksomlyó (Șumuleu-Ciuc, Románia) 58, 266, 267, 299, 417
 Csíkszentdomonkos (Sândominic, Románia) 255, 420
 Csíkszentmihály (Mihăileni, Románia) 232, 418
 Csíkszépvíz (Frumoasa, Románia) 263, 358
 Csütörtökhely (Spišský Štvrtok, Szlovákia) 58, 386, 405

D

Debrecen 33, 502
 Drezda (Dresden) 315
 Döbrő 136
 Dör 318
 Douai 84, 85
 Dubrovnik (Raguza) 34, 180, 181, 292, 323, 324, 497

E

Ecsed 511
 Eger 42, 233, 236, 285, 287, 302, 303, 304, 305, 306, 310, 312, 391, 438
 Egerszalók 287, 307, 308
 Erdőfüle (Filia, Románia) 230, 240, 363
 Estavayer-le-Lac 118
 Esztergom 33, 35, 36, 55, 61, 64, 70, 90, 92, 96, 97, 98, 99, 107, 110, 113, 117, 215, 253, 266, 294, 308, 326, 327, 391, 454, 483, 498

F

Feketeardó (Чорнотисів [Csornotisziv], Ukrajna) 231

Felka (Veľká, Szlovákia) 402
 Felsőlövő (Oberschützen, Ausztria) 240
 Fertőrákos 384
 Firenze 176, 180
 Fogaras (Făgăraș, Románia) 269
 Fontevraud 187
 Forró 287, 289, 301, 308, 309, 312
 Fraknó (Forchtenstein, Ausztria) 140

G, Gy

Gánóc (Gánovce, Szlovákia) 48
 Garamszentbenedek (Hronský Beňadik, Szlovákia) 477
 Gecelfalva (Kocel'ovce, Szlovákia) 38, 411
 Gelence (Ghelința, Románia) 222, 223, 230, 231, 233, 239, 240, 363, 369
 Gömörrákos (Rákoš, Szlovákia) 230, 232, 233, 238, 240
 Göncruszka 194
 Gutor (Hamuliakovo, Szlovákia) 240
 Gyöngyöspata 287, 303, 304
 Győr 33, 128, 130, 144, 145, 214, 259, 280, 287, 303, 307, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 326, 327, 328, 329, 330, 402, 407, 410, 412, 432, 442
 Gyulafehérvár (Alba Julia, Románia) 39, 58, 255, 260, 290, 320, 346, 420

H

Harka 410
 Háromszléc (Liptovské Sliače, Szlovákia) 58
 Heidelberg 268
 Héreg 136
 Hizsnyó (Chyžné, Szlovákia) 58
 Homoródszentmárton (Martiniș, Románia) 222, 223, 230, 231, 239, 240, 363

I

Igló (Spišská Nová Ves, Szlovákia) 52
 Ivanics 416

J

Jánosi (Rimajánosi, Rimavské Janovce, Szlovákia) 385, 386, 387, 390
 Jászvásár (Iași, Románia) 244
 Jeruzsálem 426, 427

K

Kakaslomnic (Veľká Lomnica, Szlovákia) 230, 234, 236
 Kálmánca 430
 Kalocsa 215, 287, 288, 301, 302, 303, 465
 Káposztafalva (Hrabušice, Szlovákia) 58
 Karaszko (Kraskovo, Szlovákia) 230, 231, 232, 240
 Karlsruhe 124
 Karlštejn 29, 192
 Kassa (Košice, Szlovákia) 52, 216, 239, 253, 362, 364, 399, 475, 493, 509
 Kecskemét 287, 310, 312
 Kékes 172
 Kéménd (Kamenín, Szlovákia) 37
 Kerlés (Cserhalom) (Chiraleș, Románia) 42, 223, 228, 231, 233, 238, 239, 244, 245, 248, 277, 332, 348, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 362, 366, 368, 369, 397, 399, 402, 410, 420
 Keszthely 33, 36
 Kézdiszentlélek (Sânzieni, Románia) 271
 Kisszeben (Šabinov, Szlovákia) 57, 58, 431, 432
 Kisvárd 239, 416
 Knin (Tinnin) 180
 Kolozsvár (Cluj-Napoca, Románia) 32, 33, 123, 124, 130, 185, 190, 220, 221, 226, 257, 267, 272, 298, 299, 334, 346, 502
 Kolozsmonostor (Cluj-Mănăştur, Románia) 252
 Komárom 315, 316, 483, 498
 Koppenhága (København) 147
 Köln 29, 48, 62, 265
 Körmöcbánya (Kremnica, Szlovákia) 392
 Köröspatak (Valea Crișului, Románia) 276
 Körtvélyes (Hrušov, Szlovákia) 38
 Kőszeg 286, 431
 Krakkó (Kraków) 25, 272, 420
 Krasznahorka (Krásna Hôrka, Szlovákia) 38
 Kreuzenstein 428
 Kristyór (Crișcior, Románia) 37, 348

L

Lepanto 293
 Lilienfeld 296

Lipce (Lepzig) 238
 Liptószentandrás (Liptovský Ondrej, Szlovákia) 232
 London 117, 207, 210
 Loreto 48, 298
 Lőcse (Levoča, Szlovákia) 38, 282
 Lucera 486, 505
 Lublin 126
 Lyon 52

M

Magdeburg 492
 Magyarremete (Remetea, Románia) 231, 239, 363, 440
 Mainz 492, 498
 Maksa (Moacșa, Románia) 230, 240, 363, 364
 Máramarosziget (Sighetu Marmăției, Románia) 193
 Marburg 392
 Máriabesnyő 287, 307, 312
 Mariazell 48, 172, 316
 Márkfalva (Jazernica, Szlovákia) 56
 Marosvásárhely (Târgu Mureș, Románia) 399
 Mártonhely (Martjanci, Szlovénia) 92, 191
 Mátraverebély 414
 Melk 427, 428, 429
 Mezőtelegd (Tileagd, Románia) 271, 366, 367
 Milano 154
 Miskolc 306
 Miszla 27, 33
 Mohács 353
 Moldvabánya (Baia, Románia) 243
 Moszkva 235
 Munkács (Мукачев [Mukacsiv], Ukrajna) 141, 253, 345
 Muzsla (Mužla, Szlovákia) 410
 München 35, 39, 40, 70, 132, 133, 344, 475
 Münster 497

N

Nagyszeben (Sibiu, Románia) 41, 254, 269, 270, 399, 420, 488
 Nagyszombat (Trnava, Szlovákia) 82, 266, 271, 279, 281, 293, 294, 303

Nagyótlak (Selo, Szlovénia) 45, 48
 Nagyturány (Turany, Szlovákia) 48
 Nagyvárad (Várad, Oradea, Románia) 23, 32, 33, 38, 61, 124, 125, 126, 127, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 145, 146, 147, 153, 161, 181, 190, 192, 214, 215, 216, 218, 220, 225, 226, 231, 233, 235, 245, 246, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 260, 263, 268, 269, 272, 303, 313, 320, 321, 332, 334, 335, 339, 340, 341, 345, 346, 349, 350, 368, 377, 386, 387, 394, 395, 396, 402, 412, 421, 438, 439, 440, 441, 442, 481, 482, 483, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 496, 498, 500, 501, 502, 503, 507, 508

Nákóháza 342

Nápoly (Napoli) 16, 17, 24, 25, 29, 31, 149–152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 175, 191, 197, 214, 215, 226, 227, 238, 452, 503

Nándorfehérvár *lásd* Belgrád

Necpál (Necpaly, Szlovákia) 230

Nemesapáti 284, 299

Nikápoly (Никопол [Nikopol], Bulgária) 493

Nin 185

Niš 449, 451

Nürnberg 48, 49, 75, 83, 132, 133, 227, 458

O, Ó

Óbuda 26, 316

Ócsa 230, 234

Olaszliszka 289, 309

Osli 422

Oravka (Orawka, Lengyelország) 282, 297, 465

Orsova (Orșova, Románia) 239

Óświęcim 272

Ő

Őriszentpéter 60

P

Padova 24

Paloznak 58

Pannonhalma 83, 319, 328, 329, 385, 402

Pápa 244, 285, 299

Párizs 203, 207, 208, 209, 225

Pécs 33, 36

Pelsőc (Plešivec, Szlovákia) 38, 60

Pest 289, 309, 312, 332, 358

Pilis 173

Piliscsaba 90

Pilisszentlászló 422

Podolin (Podolíneč, Szlovákia) 415, 467, 468

Pola (Póla) 177, 448, 464

Pónik (Poniky, Szlovákia) 58, 240

Pozsony (Bratislava, Szlovákia) 33, 39, 78, 134, 138, 140, 186, 238, 301, 305, 341, 344, 431, 450, 460, 465, 467, 483, 496, 498, 506

Prága (Praha) 78, 124, 142, 188, 260, 492, 497, 503, 505

Privigye (Prievidza, Szlovákia) 392, 410

R

Raguza *lásd* Dubrovnik

Rákos 38

Ribice (Ribița, Románia) 37

Rimabánya (Rimavská Baňa, Szlovákia) 230, 235, 240

Rimajánosi *lásd* Jánosi

Róma (Roma) 17, 27, 38, 40, 48, 62, 69, 108, 109, 126, 141, 197, 256, 265, 280, 294, 344

Rozsnyó (Rožňava, Szlovákia) 336

S, Sz

Sajómagyarós (Șieu-Măgheruș, Románia) 356

Sajószentkirály (Král', Szlovákia) 285, 298

Sajószentpéter 360

Salona 438

Salzburg 36

Sárbogárd 384, 407, 409

Sárospatak 336

Sárvár 293, 308, 502, 508

Sasvár (Šaštín, Szlovákia) 287

Sátorajújhely 287, 301, 469

Selmecbánya (Banská Stiavnica, Szlovákia) 60

Sepsibesenyő (Pădureni, Románia) 230, 231, 232, 240, 363, 365, 411

Sepsikilyén (Chilieni, Románia) 240, 363, 368, 369
 Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe, Románia) 271
 Somogyhatvan 430
 Sopron (Ödenburg) 245, 383, 384, 385, 394, 407, 412
 Spalato *lásd* Split
 Speyer 255
 Split (Spalato) 34, 179, 182, 187, 436, 437, 438
 Stockerau 426, 427
 Strassburg 281, 462
 Sükösd 285, 286, 301, 312
 Sümeg 287, 301
 Svábfalva (Švábovce, Szlovákia) 230, 233
 Szalánkemén (Стари Сланкамен / Stari Slankamen, Szerbia) 296
 Szanda 414
 Szászkézsd (Saschiz, Románia) 269
 Szávaszentdemeter (Сремска Митровица / Sremska Mitrovica, Szerbia) 449
 Szécsény 193
 Székelydálya (Daia, Románia) 232
 Székelyderzs (Dârjiu, Románia) 232, 233, 363, 369, 371
 Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc, Románia) 135, 272, 273, 420
 Székesfehérvár 12, 27, 61, 181, 192, 221, 302, 385, 428, 452, 477, 483
 Szekszárd 287, 301
 Szentgotthárd 301, 304, 305
 Szentjobb (Sâniob, Románia) 181
 Szentkirály 309
 Szentlászló 136
 Szentlászlófalva 345
 Szentmihályfa 230, 240
 Szentpétervár (Санкт-Петербург) 147
 Szepesmindszent (Bijacovce, Szlovákia) 231
 Szepeshely (Spišská Kapitula, Szlovákia) 43, 44, 106, 381, 385
 Szepesváralja (Spišské Podhradie, Szlovákia) 276
 Szerdahely 171
 Szigetvár 508
 Szobotica 276

Szokolya 315
 Szombathely 58, 130
 Szőny 315, 316
 Sztankahermány (Hermanovce, Szlovákia) 58

T

Tállya 136
 Tárkány 330
 Temesvár (Timișoara, Románia) 216
 Terebes (Trebišov, Szlovákia) 27
 Tereske 232, 234
 Tétszentkút 307, 312
 Torda (Turda, Románia) 357
 Tordaszentlászló (Săvădisla, Románia) 357
 Tornaszentandrás 38
 Toronyhely (Bántornya; Turnišče, Szlovénia) 161, 232, 233, 235, 237, 239, 245, 310, 362, 385, 397, 399, 410, 440, 451, 476
 Torino 141, 343
 Trento (Trient) 62, 255, 261, 293, 493
 Triest 323
 Trogir (Trau) 178, 436
 Turnišče *lásd* Toronyhely
 Turócbéla (Belá, Szlovákia) 58
 Turócszentmárton (Martin, Szlovákia) 48, 295, 391, 392, 393, 394

U, Ű

Ulm 70
 Űrmény 136

V

Vác 113, 286, 298, 319, 416, 465, 483, 498
 Vácrátót 331
 Vácszentlászló 422
 Vajdahunyad (Hunedoara, Románia) 134, 272, 367, 412, 420
 Várad *lásd* Nagyvárad
 Velemér 33, 190, 231, 310, 374, 375, 376, 377, 381, 383, 384, 385, 389, 391, 397, 401, 402, 405, 406, 407, 410, 412, 476
 Velence (Venezia) 14, 15, 54, 173, 178, 182, 184, 185, 198, 244, 272, 481
 Veszprém 33, 113, 173
 Vésztő–Mágor 345

W

Wien *lásd* Bécs

Wiener Neustadt *lásd* Bécsújhely

Vikárdi 58

Visegrád 171, 215, 470, 473, 477, 483

Vitfalva (Vitkovce, Szlovákia) 47, 230,
231, 295

Vízakna (Ocna Sibiului, Románia) 193

Wolfenbüttel 290

Z, Zs

Zadar *lásd* Zára

Zágráb (Zagreb) 24, 47, 53, 54, 58, 61, 74,
220, 272, 465

Zalaegerszeg 306, 467

Zára (Zadar, Horvátország) 153, 162,
165, 166, 167, 171, 173, 175, 179, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 193,
194, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209,
210, 211, 212, 407, 435, 436, 437

Znoimo (Znaim) 483, 487, 496, 501, 505

Zólyom (Zvolen, Szlovákia) 58, 192

Zsámbék 315

Zsegra (Žehra, Szlovákia) 32, 232, 240,
362, 397, 399

Zsidve (Jidvei, Románia) 269

Zsip (Žíp, Szlovákia) 38

Nyomdai előkészítés:
MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport
Vezető: Kovács Éva
Tördelés, címlapterv: Horváth Imre
Nyomdai munka: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter